

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

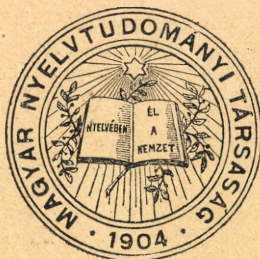
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

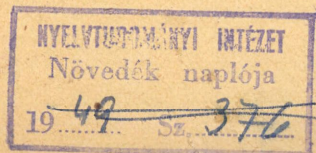
A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXXII. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1936

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1936-ban.

	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000	korona
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200	"
	Balogh Jenő, Nagylózs (1921—1936)	62'02	pengő
	Balogh József, Budapest (1924)	100000	korona
5	Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000	"
	Baranyai Zoltán, Budapest (1922—1931)	60'00	pengő
	† Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1932)	58'68	"
	† Bartóky József, Budapest (1923)	2000	korona
	Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1935)	124'00	pengő
10	Becker Henrik, Lipcse (1926—1931)	115'70	"
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	korona
	Benkő József, Budapest (1923)	1000	"
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	"
	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926)	150000	"
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000	"
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920—1924)	10000	"
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	"
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200	"
	Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300	"
20	Budapest: Hazai Bank (1928)	200	pengő
	Budapest: József Műegyetem könyvtára (1916—1922)	2000	korona
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	"
	Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200	"
	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000	"
25	Budapest: Székesfőv. Közlek. R. T. (1929)	200	pengő
	Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000	korona
	† Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000	"
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000	"
	Csúry Bálint, Debrecen (1922—1936)	79'00	pengő
30	Debrecen városa (1922)	10000	korona
	† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaujhely (1924—1926)	218000	"
	Ecseri Lajos, Szentés (1923—1924)	100000	"
	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000	"
	† Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1932)	54'00	pengő
35	† Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000	korona
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	"
	Esterházy hercegi könyvtár (1923—1936)	1016'00	pengő
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	korona
	† Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	"
40	† Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000	"
	Gálos Rezső, Győr (1921—1934)	23'28	pengő
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	korona
	Gombássy Imre, Budapest (1924)	100000	"
	† Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1934)	153'00	pengő
45	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200	korona
	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1936)	72'04	pengő
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	korona

	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923)	500	korona
	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	"
50	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	"
	Heltai Lajos, Budapest (1923)	100000	"
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	"
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924)	12000	"
55	Horger Antal, Szeged (1915—1926)	700000	"
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926)	700000	"
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
	† Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923)	6000	"
	Horváth Endre, Budapest (1922—1932)	7'08	pengő
60	Horváth János, Budapest (1915—1921)	400	korona
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000	"
	† Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930)	40'00	pengő
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	korona
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	"
65	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	Jánosi József, Veszprém (1925—1936)	142'00	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	korona
	József főherceg Ó Fensége (1921)	2000	"
	† Karácsonyi János, Nagyvárád (1925)	1000000	"
70	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	"
	† Kajona Lajos, Budapest (1906)	200	"
	Kecskemét városa (1923)	10000	"
	Kis-Erős Ferenc, Kálcsa (1920)	300	"
	Klemm Antal, Pécs (1920—1934)	127'00	pengő
75	† Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931)	108'16	pengő
	Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000	ar. kor.
	† Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200	"
	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	"
80	† Lehr Albert, Budapest (1910)	200	"
	† Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	"
	† Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	"
	Losonczi Zoltán, Budapest (1923—1936)	150'00	pengő
	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	korona
85	Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908)	200	"
	† Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	"
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921)	700	"
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921)	700	"
	Melich János, Budapest (1916—1933)	200'00	pengő
90	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	korona
	R. Nagy László, Budapest (1923—1934)	19'00	pengő
	† Nátly József, Budapest (1921—1922)	1500	korona
	Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000	"
	Ország Sándor, Budapest (1924)	850000	"
95	Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920)	300	"
	Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930)	10'96	pengő
	Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000	korona
	† Pápay József, Debrecen (1922—1927)	22'24	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923—1930)	10'16	"
100	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200	korona
	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
	Perczel György, Budapest (1921—1929)	77'60	pengő
	Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	45'36	"
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
105	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	"
	Quittner Ervin, Budapest 1925	850000	"
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02	pengő

	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923).....	2000	"
110	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	"
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	"
	† Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Sági István, Budapest (1923—1931)	50'00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
115	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	Sopron városa (1922)	5000	korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	"
	Szabó Béla, Soroksár (1918—1928)	20'01	pengő
	Szaccelláry György, Budapest (1921).....	2000	korona
120	Szeged: Tud.-egyet. m. nyelv. szeminárium (1908).....	200	"
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	"
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	"
	† Szily Kálmán, Budapest (1920—1924)	100000	"
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
125	Szinnyei József, Budapest (1906—1923)	101000	korona
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
	† Szöcs Ferenc, Hajdunánás (1904—1935)	98'08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918).....	400	"
130	Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1934)	120'00	pengő
	Tóth László, Budapest (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján. Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
135	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	"
	Veszprém városa (1922)	2000	"
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	"
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	"
140	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1936)	90'02	pengő
	† Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	korona
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904).....	200	"
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	"
145	Gróf Zichy István, Budapest (1919—1932)	95'13	pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00	pengő
150	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagyikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXII. ÉVF.

1936. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

A százesztendős „regény“.

A XVIII. század utolsó negyedének magyar szellemi életében szörványosan jelentkezni kezd a szokatlan tartalmú s a régi prózai elbeszéléshez viszonyítva szokatlan terjedelmű regény. Megjelenése nagy meglepetést kelt, s az újdonság ellenségei körében sok zsémbelődésre ad okot. Fogadtatása udvariasnak, érvényesülése simának épen nem mondható. Nehézségek támadnak mindjárt a neve körül. Azok, akik szállítják, s azok is, akik olvassák, zavarban vannak, hogy milyen elnevezéssel illessék. Legegyszerűbb lenne, ha mindjárt *román*-nak neveznék, mint a többi népek, csakhogy óvatosaknak kell lenniök a semmit mondó idegen név pártolásában, nehogy elriasszák az olvasóközönséget, amelyet még ezután kell meghódítaniok. Különben is mellékes a név. Előbb magát az új stílusú könyvet kell megszokni, idővel megtalálják a nevét is. A szabatosabb megjelölést tehát egyelőre megkerülik, s hosszú lélekzetű címmel írják körül, hogy könyvük Kartigám török kisasszonynak, a Svédi grófnénak, Jelki Andrásnak, Szigvártinak, báró Külneki Gilmétának, gróf Kaczajfalvi Lászlónak és másoknak igen mulatságos tanulságokkal bővelkedő, csudás, szomorú, különös, rendes, tündéres, ritka példájú vagy emlékezetes és érzékeny *történet*-ét foglalja magában. A mult hagyományaként elvétele a *historia*, sőt a *krónika* is fel-felbukkan még a címlapokon, de általában a kettős, sőt hármas címek rendszerint abban kerekednek ki, hogy ennek vagy amannak a *történet*-ét fogják a jó erkölcsök hasznára vagy a szívek gyönyörködtetésére előadni. Talán azért is hangsúlyozták annyira az elbeszélt esemény *történet* jellegét, hogy a hitelesség csábító látszatával fogják meg az olvasókat, akik készek voltak a hihetetlen dolgokat is szívesen elhinni, ha az író azt állította, hogy azok csakugyan megtörténtek. A XVIII. század mulattató természetű könyveit tehát, amint már ΒΕΘΗΥ ZSOLT helyesen észrevette, legáltalában *történetek*-nek lehetne nevezni.¹ A külső körülmények azonban nem engedték, hogy a vastag tomosokra terjedő mesés elbeszélésnek *történet* legyen a neve. Ez a megjelölés már akkor le volt foglalva a való események részére. Megállapodását az is erősen zavarta, hogy a francia és a német irodalom, ahonnan a regény első példányai hozzánk beszivárogtak, a *román* elnevezést kínálta és követelte elfogadásra. A *román* még a XVIII. században küz-

delemre is kel a gyökeret verni készülő *történet*-tel. A harc kimenetele néhány évtized múlva az lesz, hogy az idegen szó a magyar kísérletet győzelmesen szorítja vissza a maga területére.

A poétikai terminológia ezt a kort különösebben nem izgatta, s így huzamosabb időbe telt, míg az irodalom és a közhasználat a műfaj nevében véglegesen megegyezett. Nevezetes és érdekes dolog, hogy a XVIII. század három utolsó évtizedében, a magyar regény kezdeti időszakában, a később megszokottá vált *román* egyetlen regényünk címlapján sem került kinyomtatásra. Fokozatos térfoglalása azonban az előjáró beszédekben, továbbá a hírlapokban, folyóiratokban, levelezésekben, így természetesen a közhasználatban is állandóan szélesedik. Megjelenésének legrégebb adata talán a Kónyi János Zrinyi-átdolgozása (1779.). A magyar haza együgyű hadiszolgájának ez a furcsa ízlésű munkája, amikor megjelent, a *hadi román* címevel is föltűnést kelthette.² A német irodalomban a *Kriegsroman*-nak akkor már multja volt, de magyar változata magyar könyvben addig még nem jelentkezett. Néhány évvel később, 1782-ben, Kovács Ferenc indzsellérégyik kéziratos munkájának a címében találkozunk az ugyancsak szokatlanul hangzó *házassági román* kifejezéssel.³ Ezután hol itt, hol ott mind gyakrabban és gyakrabban ütközünk bele. Az említett helyek — megállapításunk szerint a legelső — minden bizonnyal a legregibb adatok. Így talán nem tévedünk, ha a XVIII. század hetedik évtizedét jelöljük meg annak időpontjául, amikor a *román* az elbeszélő műfaj legtekintélyesebb ágának nevéül irodalmunkba jut s nyelvünkben megtelepszik. Korábban nem is kereshetők a nyomai, hiszen a műfaj első példányai csak 1770 után vándorolnak be és tünedeznek föl irodalmunkban.

Íróink kezdetben szem melláthatólag idegenkedtek a *román* szótól, bizonytalan és bátortalan magatartást tanúsítottak iránta. Sokáig azon mesterkedtek, hogy miképpen magyarosíthatnák meg, és hogyan formálhatnák elfogadhatóbbá a magyar nyelvérzék részére. Szerentsi Nagy István 1783-ban *költött mesés história* körülírással értelmezi⁴, Mándy Sámuel 1786-ban *római mesé*-nek nevezi⁵. Az utóbbi szószerinti fordítása a *fabula Romanensis*-nek, a *román* latin műszavának⁶. Bár ez a mesterkéltséggel kifejezés magyarul különösen, sőt egészen értelmetlenül hangzott, mégis jó ideig felszínen tartotta magát. Landerer Ferenc 1797-ben abban a hirdetésében, mellyel a Rózsa-színű Könyvtárt, az első magyar nyelvű regényvállalatot, útra bocsátja, *római mesék*-kel kecsgetti előfizetőit, s még 1822-ben is a Hasznos Multságok azt a meghatározást közli, hogy a *római mesék* (magyarázatul azonban zárójelbe teszi: *románok*) olyan történetek, „mellyek mind a' személyekre, mind a' körülállásokra nézve költöttek”⁷. Néhány efféle próbálkozás a *román* magyarosabbá formálására felvetődik még az első

évtizedekben. Faludi Ferenc következetesen *romantzia-könyv*-nek vagy *romantzia-írás*-nak nevezi a regényt⁸. Orczy Lőrinc a *románs* formát emlegeti⁹. Ráday Gedeon 1789-ben¹⁰ s Csokonai a Dorottyában *romány*-ról beszélget¹¹, majd Gvadányi az Egy Falusi Nótáriusnak a bevezetésében (XI. l.) a *romántz* és Szeles János 1791-ben a *romána* névvel¹² teszi változatossá a regény elnevezésének legkorábbi magyar próbálkozásait.

Ma világosan látjuk, — az egykorúak nem igen vehették észre, — hogy az lett volna legtermészetesebb, ha az idegenből hozzánk származó regény, melynek a köldökzsinórja közvetlenül a német és a francia irodalommal függött össze, a műfaj nevét is magával hozza, és sokat nem okoskodva, mindjárt *román*-ra keresztelkedik. Ennek a szónak akkor már évszázados multja és szabatosan kifomálódott jelentése volt a nyugati irodalmakban. Eredetileg a latin nyelvből kifejelett modern nyelvek megkülönböztetésére szolgált, majd később „könyv“ (livre) értelemben azoknak az irodalmi termékeknek az összefoglaló neve lett, amelyek nem latinul, hanem — tekintet nélkül tartalmukra és jellegükre — valamely népnyelven voltak írva. 1250 és 1400 között a „könyv“ fogalmát jelentő *román*-ban az elbeszélés jegye kezdett felülkerekedni és elhatalmasodni, mégpedig azért, mert a franciául írott művek túlnyomó többsége elbeszélés volt. Ez az elem a XV. század közepén a régi jegyeket kiszorította, s a *román* nevet egyedül vette birtokába. Így a *román* az újkor elején már nem általában könyvet, hanem csak olyan könyvet jelentett, amely elbeszélést tartalmazott. Ez a szó idővel az elbeszélés fogalmával annyira szorosan egybeforrt, hogy a külső formával sem törődött. Amikor ez a forma kötött volt, a verses elbeszélést jelentette, amikor pedig a prózai elbeszélésnek jött fel a napja, ehhez tapadt, s így lett a *román* a mai legnépszerűbb epikai műfaj neve¹³.

Az elbeszélés értelmével a *román*-t először a francia nyelvhasználat tartalmazította, s annál a nagy befolyásnál fogva, melyet a francia epika a középkorban a román és germán irodalmakra tett, hasonló jelentéssel került át a szó más nyelvekbe is, első sorban az olaszba, a spanyolba, azután az angolba és a németbe. Legkésőbb a németekhez jutott el. Amikor Opitz Márton 1626-ban az Argenist lefordította, még nem ismerte ezt a kifejezést. A XVII. század német regénye sokáig épügy nem tudta néven nevezni magát, mint a Kartigám és az Etelka korának magyar regénye. A német regények címlapján ekkor még rendszerint *Historie* vagy *Liebeshistorie*, *Geschichte* vagy *Gemälde* áll, akár csak nálunk a magyar regény úttörő éveiben. Csak a XVIII. században kezdenek lassanként megbarátkozni a franciáktól hozzájuk került műszóval. A német regényírók is azonban sokáig époly bizonytalanok, mint Faludi, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc és Cso-

konai magyar nemzedéke, hogy *Romaine*, *Romainen*, *Romains*, *Romans* vagy *Roman* legyen-e a műfaj végleges neve. Ezek a különböző megjelölések tarka összevisszaságban kerülnek regényeik címébe. Az eltérő alakok közül a *Roman* használata csak a század második felében jut túlsúlyra, s a század végének a szinte botránnyos mennyiségű termelése teszi általánossá, a köznyelvben is véglegesen elfogadottá egyöntetű alkalmazását¹⁴.

A magyar regény, amikor útnak indult, jobbára a némethez igazodott. Vehetjük észre, hogy még a névadásban is tökéletesen hasonló folyamaton esett keresztül. Ha a germán nép nyelve sokáig nem tudta megérezni a *Roman* szóban az elbeszélés fogalmát, még kevésbbé érezhette meg ezt a román nyelvek szellemétől jóval távolabbra eső magyar nyelv. Ebből érthető meg, hogy a magyar nyelvhasználat évtizedekig miért állt ellen a *román* befogadásának, s miért volt az, hogy idegenkedése iránta csak akkor szűnt meg, amikor a német *Roman* óriási súlya és tömeges betörése a nevet is valósággal rákényszerítette.

A bátortalanul jelentkező s kezdetben különös formákban mutatkozó *román*-nak a nyolcvanas és kilencvenes években található magyar adataiból¹⁵ látszik, hogy két évtized kellett, míg némi ingadozás után a *román* alak irodalmunkban közismertté vált és meghonosodott. 1770 körül még nyoma sincs az ismeretének, de már 1785-ben Mándy Sámuel terjedelmes értekezést ír a *románokról vagy római mesékről*¹⁶, s 1788-ban Kazinczy és Horváth Ádám levelezésükben megszokott dologként emlegetik a *román*-t.¹⁷ Mégis Kazinczy 1789-ben Bácsmegyei-jét a címlapon nem *román*-nak nevezi, hanem *költött történet*-nek címezi. Úgy látszik, erre az óvatosságra nem csupán a szó ismeretlen tartalma miatt volt szükség, hanem azért is, mert abban az időben a *román*-t a selejtes termékek anynyira rossz hírbe keverték, hogy a közvélemény minden ilyen könyvet az erkölcsstelenséggel egyértelmű és kétesértékű olvasmányoknak tekintett. Több ok is készíthette tehát a szerzőket, hogy ne nagyon hivalkodjanak könyvük *román* mivoltával. A XIX. század első harmadából mintegy 200 olyan kiadvány szedhető össze, mely a regény fejezetébe tartozik, s ezek közül a *román* nevet alig 12 viseli a homlokán.¹⁸ A többi mellőzi vagy valamiképen módját ejti, hogy jellegét szépitse vagy ügyesen takargassa. Gyakori kifejezésük a *rajzolat*¹⁹, *költeményes rajzolat*²⁰, *költeményes történet*²¹, *római vitézi történet*²², *honni történeten épült rege*²³ s több efféle, sőt pár esetben a *román*-t egyenesen a *költemény* szóval azonosítják és helyettesítik²⁴. Szívesen használják továbbá a *román*-nál enyhébb jelentésű *romános történet*²⁵, *romános rajzolat*²⁶ s *román könyv*²⁷ jelzős kifejezéseket. Ez a zavaros rendetlenség csak a harmincas években kezd megszűnni, amikor az újabb lendüle-

tet vevő termelés már vonakodás nélkül hajlandó a címlapra írni a legtöbb esetben jogosan megbélyegzett, befeketített és lenézett *román* megjelölést.

Hasonló sokféleséget látunk a románál kisebb terjedelmű elbeszélés megnevezésében. Marmontel contes-jait Báróczy *erkölcsös mesék* (1775.), Kazinczy *szívképző regék* (1808.) néven vezeti be irodalmunkba. Meissner Skizzeit Ajtay Sámuel *erkölcs-nemesítő való és költött történetek* címen hozza forgalomba (1813.). Kotzebue elbeszéléseiből *erkölcsi rajzolat meg élet-példázó rege és lélekesmértető ábrázolat* lesz nálunk²⁸. Ezeket az érdeklődéshajhászó s kiabáló kitételeket voltaképpen az él-tette, hogy nyelvünkől még hiányzott a megfelelő egyszerű műszó. *Nyájas históriácskák*²⁹, *hasznosan mulattató darabok*³⁰, *elmeftuttatások*³¹, *elmés nyájasságok*³², *szívreható apró románok*³³, *előbeszélések*³⁴ s ezekhez hasonló más címzések csalogatják a századforduló magyar olvasóját a gyűjteményes prózai kötetek forgatására. Néhány adatból az látszik, hogy a *román*-ból kicsinyített *románka* is divatozott.³⁵ Ezek a körülményes cifra címek és találós kísérletezések a harmincas években lassanként megszűnnek s helyet adnak az *elbeszélés* és a *novella* állandósulásának.³⁶

Sok tapogatózó bizonytalanság után csak 1830 táján kezd határozottan fellépni a *román*. Deáki Filep Sámuel 1831-ben a Kotzebue Leontina fordítását *román* jelzéssel bocsátja ki, a *Mulattató* című vállalat 1832. évi 2. kötete *román*-nak nevezi magát. Fáy András 1832-ben A Bélteky-ház alá azt írja, hogy *román*. 1833-ban Czárán Emánuel *eredeti magyar román* néven adja ki a „Meggyes vagy a fonnyasztó szerelem“ című munkáját, ugyanebben az évben Bajza a *románköltésről* értekezik, majd 1834-ben azt a megjegyzést írja le, hogy „a' trágár verseket, parázna *románokat* valamint a' tanítás, úgy a' költés czéljával sem igen lehet megegyeztetni“³⁷. Petrichevich-Horvát Lázárnak Az Elbujdosottja 1836-ban *eredeti román* címen, ugyancsak 1836-ban Gaál József Szirmay Ilonája a második kötet címlapján *történeti román* jelzéssel lát napvilágot. A Literatúrai Lapok 1836-i évfolyamában állandóan és ismételten a *román* szó járja³⁸. Ekkor hirtelen, máról holnapra, megakad, hanyatlani és senyedni kezd a *román* élete. A halálos csapást az 1836. év közepén Jósika Miklós méri rá: korszakindító munkája, az Abafi, „Jósika Miklós *Regényei*“ címlappal hagyja el a sajtót, s a második kötet Toldalékában, hol „az erkölcsi hatásról 's költői igazság-tételről“ értekezik, már nem a *román*, hanem a *regény* járja.³⁹ A *regény* szónak ez az első nyilvános föllépése és megjelenése irodalmunkban.

Végzetesen megpecsételődött ezzel a *román* sorsa. Egy-két esztendeig még erőtlenül kapkod a levegő után, aztán teljesen elmerül a feledésben. Mintha halálos kór szállta volna meg, oly gyorsan ment végbe a kipusztulása. Az Abafit már

1836 őszén ismerteti Szalay László a Tudományos Gyűjteményben⁴⁰, de recenziója Jósika művét még állandóan *román*-nak nevezi. Úgy látszik, hogy neki s még másoknak is egyelőre szokatlanul hangzott a *regény*. Kölcsey sem vett tudomást az új szóról. 1837. december 14-én is azt írja Szemere Pálnak, hogy „Jósika *románait* a legújabbán kívül olvastam“⁴¹. Lehet, hogy ebben része volt annak a kicsinylésnek és lenézésnek is, amelyet Kölcsey e műfaj iránt általában érzett. A Társalkodóhoz csatolt Értésítőnek 1836. évi 58. száma Abafit és Zólyomit szintén a megszokottabb *román* néven hirdeti. A Tudományos Gyűjtemény 1837-i évfolyamában a *regény* már itt-ott feltűnik s használata váltakozni kezd a *román*-nal⁴². A Figyelmező 1837-i évfolyamának 1. és 6. számában Toldy Ferenc még azt írja, hogy „szükség mutatkozik mulattató könyvekre, kivált *románokra*“ (1. sz.), mivel „az epost a' kor' természeténél fogva egy keletkező *romanliteratura* cserélte fel“ (43. l.), s ezért „a' hősköltemény kénytelen az új kor eposának: a' *román*nak hátrálni“ (44. l.), de néhány számmal hátrább Szontágh Gusztáv Az Elbujdosotról (14. sz.), a Zólyomiról (18. sz.) és az Abafiról írt (16. sz.) híres bírálatában már következetesen mindenütt *regény*-nek nevezi a műfajt. Igen jellemző azonban, hogy a rovatfej, hol a Szontágh Gusztáv *regény*-ről beszélő kritikái megjelentek, egyideig továbbra is *Románok és Novellák* címet viselte. Pár hónap alatt azonban meglepően szép sikereket ért el a *regény*. Vörösmarty Mihály, 1837. januárjában az Emlény című almanachot bírálva, Vajda Péter elbeszéléséről azt állapítja meg, hogy jobban hasonlít a történetíráshoz, „mint *regény*hez a mostani szellemben“⁴³, de ugyanabban a számban egy lappal előbb a Figyelmező azt nyomtatja le, hogy Jósikától „két igen éldelhető *románt* nyert az olvasóközönség“⁴⁴. Kezdetben nagyon szembetűnő ez a kétféleség és következetlenség. Az Athenaeum 1837. I. félévi folyama egyszer mutatványt közöl „A könnyelműek című *regényből*“ (látszik, hogy Jósika terjeszti a *regény* szót), máskor „Hugo Victor, a *románköltő*“ címen értekezik. Meglepő azonban a gyors átalakulás. A Rajzolatok 1836 végén még „Balzac, a' nevezetes francia *románíró*“ címen közöl értekezést (464. l.), de már a következő év elején *Divatregények* és *Regénykivonatok* rovatcímeket használ (65., 87. l.). A megszokottságnak és az újságnak ez a súrlódása alig egy esztendő alatt az új szó diadalával és széleskörű érvényesülésével megszűnik. Kolozsvárt Tiltsch és Fia 1837-ben már *Külföldi Regénytár* című vállalatba kezd, 1838-ban pedig Trattner-Károlyi Pesten *Málvina. Regények Könyve* címen indít új vállalatot. Közben Jósikának egymást követő nagyszerű *regényei* nemcsak nevükkel, hanem új stílusukkal is kellemesen feledtetik a régi *román*-t. Így a *regény* alig egy esztendő leforgása alatt a *román* nehezen megszerzett helyét teljesen elfoglalja s az idegen szót az

irodalomból majdnem egészen kiszorítja. A harmincas évek végére a *román* úgy kipusztul, mintha híre-hamva sem lett volna. Csak néha-néha felébredő emlékként tér vissza, hogy jellemezze vagy gúnyosan csipkedje azt a regényt, amely még mindig a régi rossz hírű *román* sajtóságait mutatja⁴⁵.

A *regény* szó, mely a *regél* igéből a *mesél*: *mese* hasonlóságára kikövetkeztetett „*vetus cantilena*” értelmű *rege* alapszó⁴⁶-ny képzős nyelvújítási származékának látszik⁴⁷, nehezebben született meg, mint amilyen gyorsan elterjedt. A *román* magyar kifejezésének szerencsés eltalálásával semmire sem tudtak menni íróink, így használatába végül is beletörődtek. Semmiképen sem volt kedvükre azonban a *romantisch* erősen tarkító belekeverése a nyelvbe⁴⁸. Kitalálták tehát a német formának megfelelő magyaros képzésű *romántos* és *romános* alakot⁴⁹. Egyideig váltogatva éltek velük, később a *romantisch*-t a *regéből* képzett *regényes* szóval kezdték helyettesíteni. Kölcsey már 1826-ban használja a *romantisch* értelmű *regényes* szót, sőt *regényiség* a. m. 'regényesség' főnevet is képez belőle, majd elsőnek nyomtatja le a *regény* szót, de még nem a műfajra érti, — hiszen ugyanakkor gyakran használja a *román* és *románíró* kifejezéseket, — hanem melléknévi viszonylatban 'csoda, csodás' jelentéssel alkalmazza⁵⁰. A *regényes* szóval, amely kétségtelenül megelőzte a *regény*-t, a Kritikai Lapok 1833. évfolyamában is találkozunk.⁵¹ *Regényi* alakváltozata Bajzánál kétszer is jelentkezik⁵².

A *regényes* és *regényi* melléknévi alakokból, amelyek a *romantisch* megfelelői voltak, a *romantisch*: *Roman* összefüggésének hasonlóságára magától kínálkozott a *regényes*: *regény* vagy a *regényi*: *regény* elvonás, majd a *romantisch*: *Roman* viszonylat alapján a kikövetkeztetett *regény* alkalmazása az addig *román*-nal jelölt műfajra. A köztudat szerint ezt az elvonást Szemere Pál vitte végbe⁵³. Írásaiból igazolható adattal kimutatni ugyan nem lehet, az irodalom igen nagy valószínűséggel mégis neki tulajdonítja a *regény* szó kitalálását⁵⁴. Szemerének, úgy látszik, kezdettől fogva nem tetszett a *román*, mert 1818-ban, mikor a Tudományos Gyűjteményben bírálatot írt a Palugyai történetéről, a *rege* szóval próbálta helyettesíteni⁵⁵. Kezdeményezése visszhangot nem keltett, s így 1826-ban ő is kénytelen volt, mint kortársai általában, a *román* szóval élni⁵⁶. Nyomtatásban kiadott munkáiban csak az Abafi megjelenését követő évben jelentkezik először a *regény* szó⁵⁷. Ezek az adatok azonban nem mondanak ellen annak az állításnak, amely tőle származtatja a *regény* eredetét. Tudvalevőleg rendkívül leleményes volt az új szók gyártásában, de igen bátoran az alkalmazásukban⁵⁸. Mindig másokkal próbáltatta ki a legtöbb esetben igen szerencséseknek bizonyult szóalkotásainak életképességét⁵⁹. Így tett a *literatura*-t felcserélő *irodalom* szóval, Szemere Bertalannak sugalmazva a forgalomba hoza-

talát⁶⁰, s így volt ez a *regény* esetében is. Jósika nyelvhasználatában, amely 1835-ben még a megszokottság nyugalmával írja le és nyomtatja több ízben a *román*-t⁶¹, nem is lehet magyarázatot és felvilágosítást kapni arra, hogy a következő évben miképpen kerül az Abafi címlapjára az irodalomban addig még ismeretlen *regény* megjelölés. Ez csak úgy lehetett, hogy Jósika, akinek egyébként volt érzéke és hajlama az új szavak iránt⁶², indítékot kapott erre éppen Szemere Páltól.

Szépen összevágó adatok támogatják ezt a feltevést. Magától Jósikától tudjuk, hogy először a Zólyomit írta meg Szurdukon, s alighogy befejezte, még erdélyi tartózkodása alatt belekezdett Abafiba. Félíg megirt regényével 1836 tavaszán Pestre jött, s mikor ezzel is elkészült, Zólyomit Bajzának mutatta meg, Abafit pedig Szemere Pálnak olvasta fel⁶³. Szemere azonkívül még négyszer olvasta el Abafit⁶⁴. Barátainak tanácsa döntötte el, hogy először a sikerültebb Abafit adta nyomtatás alá, s bár sem Jósika, sem Szemere nem említi, — hiszen abban az időben jelentéktelen dolog volt egy-egy új szó alkalmazása, — nagyon valószínű, hogy az új szavak rögtönzésében kitűnő érzékű Szemere Pál ekkor javasolhatta Jósikának, hogy Abafiját ne az idegen ízű *román* jelzéssel, hanem a magyaros hangzású és értelmű *regény* néven bocsássa a nyilvánosság elé.

Így, ha Szemere Pálé is a szó kitalálásának érdeme,⁶⁵ az életbe átvitelének jelentősége és gyors elterjesztésének sikere Jósikát illeti meg. A *regény* bámulatosan könnyű megfogalmazása nyelvünkben nemcsak annak tulajdonítható, hogy a *regényes* és a *regényi* melléknévi alakok az útját már kitaposták, s a benne tisztán érzett *rege* alapszó a műfaj elbeszélő természetét is kifejezésre juttatta, hanem köszönhető az Abafi rendkívüli sikerének: korszakalkotó újszerűségével a műfaj nevét is egy csapásra a magyar szókinés nélkülözhetetlen részévé tette. Figyelemreméltó dolog, hogy míg a többi európai nyelvek a *román* szót használják, a magyar nyelv a maga készletéből önálló szót fejlesztett ki a *regény* megnevezésére. A százesztendős Abafinak tehát nemcsak irodalmi, hanem műfaj- és névtörténeti jelentősége is van. A három emberöltőn át az idegen hatások nyűgében vergődő regényünk nevében és lényegében egyszerre válik magyarrá és eredetivé, hogy egy évszázad alatt megfutott diadalmas pályáján értéke és színvonala európai magaslatra emelkedjék.

J e g y z e t e k.

¹ BEÖTHY ZSOLT, A szépprózai elbeszélés II, 86—7.   ² Magyar Hadi Román, avagy Gróf Zrínyi Miklósnak Sziget Várban tett Vitéz Dolgai. Pest, 1779.   ³ IrtörtKözl. 1918 : 423.   ⁴ Barátságos Oktatás. Posonban és Budán 1783. 24.   ⁵ Szívet sebhető 's elmét Gyönyörködtetéssel tanító Római Mesékben tett Próba . . . M. Mándi Sámuel által. Pozsonyban 1786.

⁶ Mándy Sámuel regényelmélete Jacobus Volckmann „De fabulis Romanensibus et recentioribus“ című (1703.) értekezésének kivonata, ez pedig a Pierre Daniel Huet (Essay sur l'origine des Romans. 1670.) nagyhatalós regényelméletével függ össze. ⁷ Hasznos Mulatságok 1822. II, 146. ⁸ Nemes Asszony 1787. 7. 1. 3. j. Uo. 171. l. ⁹ Költeményes Holmi. 1787. 16. ¹⁰ Kazinczy Lev. I, 366. ¹¹ 1813. kiad. 155. l. 36. j. ¹² Erdélyi Múzeum 1903: 17. ¹³ P. VOELKER, Die Bedeutungsentwicklung des Wortes Romans: Ztschr. f. rom. Philologie 1886/1887. X, 485—525. ¹⁴ M. L. WOLFF, Geschichte der Romantheorie. Nürnberg, 1915. ¹⁵ Magyar Hírmondó 1785: 318; Mindenés Gyűjtemény 1789: 187; András Sámuel: Anekdóták 1790. II, 241. ¹⁶ L. az 5. jegyzetben i. m. bevezetését. ¹⁷ Magyar Múzeum I, 186; I. Kazinczy Lev. I, 180, 242. ¹⁸ Kis János: Zaid 1803. — Vanda 1806. — Eredeti Magyar Románok című vállalat, 1807. — Cseri Péter: A' megengesztelődés 1809. — Florian: Galatea 1811. — Cseri Péter: Zrinyi Miklós 1817. — Nárai Antal: Márián vára 1824. — Benke József: Az atyám története. É. n. — Scott: Ivanhoe 1829. — Deáki Filep Sámuel: Leontina 1831. — Mulattató 1832. 2. k. — Czárán Emánuel: Meggyes 1833. ¹⁹ Klementi Laura 1806. ²⁰ Lizára 1806. ²¹ Hazai Tudósítások 1807: 111. ²² Gorove: A jegyesek 1807. ²³ Guzmics: Meteusz 1814. ²⁴ Szekér Joachim: Robinson 1808. — Mészáros Károly: Tsehek vára 1823. — Szatmári Király József: Erdővári Klára 1825. V, 1. ²⁵ Hasznos Mulatságok 1817. II, 187. ²⁶ Versegly: Vak Béla 1812. — Almarek 1813. — Czövek István: Tátos 1818. bev. ²⁷ Hasznos Mulatságok 1822. I, 15. ²⁸ Molnár András 1818., 1821. ²⁹ Farkas Antal: Erkölcsei iskola 1790. ³⁰ Kis János: Ifjúság barátja 1816. ³¹ Illei János: Elmefuttatások 1790. — Kónyi János: Elmefuttatások 1792. — Lesage: Sánta ördög 1803. — Szatmári Király József: Az ostoba árvának szerencséje 1827. ³² Kis János 1806. ³³ Kis János: Flora 1806. ³⁴ Csontos István: Smid Kristóf ford. 1828. ³⁵ Kazinczy Lev. IV, 509, XVII, 457, XVIII, 22. Élet és Literatura 1826. I, 17. ³⁶ L. a Mulattató című szépliteratúrai gyűjtemény darabjait. ³⁷ Kritikai Lapok 1833: 1—64, IV, 33. ³⁸ Literatúrai Lapok 1836: 209, 234, 340, 364, 365. ³⁹ Jósika Miklós Regényei. Első kötet. Abafi. Első rész. Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1836. L. még II, 226. ⁴⁰ TudGyűjt. 1836. VII, 113—20. ⁴¹ Minden Munkái IX, 469. ⁴² TudGyűjt. 1837. VIII, 116, X, 123. ⁴³ Figyelmező 1837: 7. ⁴⁴ Figyelmező 1837: 6. ⁴⁵ Jókai írja: „Ez nem az a chablonszerű közbenjárás, aminőt *románokban* és drámákban látunk“ (ÖM. 76. k. 177. l.). Mikszáthnál olvassuk: Spitzkopf kisasszony „a *románokból* fejébe vette, hogy az ő völégényének párbanak kell lenni“ (ÖM. 29. k. 122). ⁴⁶ RÉTHEI PRIKKEI MARIÁN: Nyr. 1916: 6—12. ⁴⁷ NyŰSz. I, 269. ⁴⁸ Kazinczy Lev. XV, 522. ⁴⁹ Gróf Dessewffy József írja Kazinczyznak 1817. december 27-én: „Az Onkelt némelyek nem szeretik. A *romantisch*t sem, mert lehet jól magyarul mondani, *romántos* vagy *romános*“ (Kazinczy Lev. XV, 407). „Cabrisnak *romános* történeti“, — írja a Hasznos Mulatságok 1817. II, 187. „*Romános* rajzolat“, — mondja Czövek István: Tátos 1818. I. bev. ⁵⁰ „Az ifjúság kebelében a' jövendő férfinak ereje áradozó bövségben habzik, forr és viv önmagával... 's így szerencsében és szerencsétlenségben, akaratján és tettein bizonyos *regényes* szín ömlik el... Munka és szélvész közt, jó és bal szerencse' befolyásaiban kiforrva 's megtisztúlva, magát megpróbált erővel 's időnként szélesedő ismeretekkel fog ő egykor *regénységeinek* csillogása közül kilépve a' való nagyság' világosságában állani. Az ő *regény* tettei a' dicsőség' sugáriban fognak késő századokra általfényleni“. (Élet és Literatura I, 16/17). ⁵¹ Kritikai Lapok III, 75. ⁵² A Kritikai Lapok 1834. évfolyamában a *Regényi* írói álnév, Pillangó című kötetének (1836.) bevezetésében pedig: „*regényi* nemben“. ⁵³ Munkái. Szerk. SZVORÉNYI JÓZSEF. Bp., 1890. 47. ⁵⁴ TOLNAI VILMOS, A nyelvújítás. 1929. 142. ⁵⁵ TudGyűjt. 1818. IX, 67; Munkái II, 167. ⁵⁶ Munkái III, 224. ⁵⁷ Munkái III, 280. ⁵⁸ Toldy Ferencnek írja 1855-ben: „Tudod mennyi sok új szót gyártottam s kezdőd okát: honnan van, hogy akár folyó, akár kötött beszédemben alig van nyoma az efféléknek.“ (Munkái I, 46., III, 335.) ⁵⁹ Munkái I, 46.

⁶⁰ SIMONFI JÁNOS: NyF. 68. sz. 16—20. ⁶¹ Irány. Kolozsvártt 1835. 28. l.: „Igen kitetsző ez a' szindarabokban, *románokban*, versezetekben“. Uo. 42. l.: „Némely tárgynak természetes száraz volta nem engedi, hogy írója úgy kezdje azt, mint Arlincour a' maga *Románjait*“. Uo. 42. l.: „Ha (az olvasó) mindég szépen írt *Románokat* és versezeteket olvasott . . . nem csuda, ha egy tudományos munkának velősb ugyan, de szárazabb kifejezései nincsenek inye szerint“. ⁶² BARTHA JÓZSEF, Jósika nyelvújítása: Nyr. 1898. ⁶³ Jósika Miklós: Emlékirat. Pest, 1865. IV, 54. ⁶⁴ Munkái III, 280. ⁶⁵ A szóra különben más is könnyen rájöhetett. Staut József cs. kir. felhadvagy írta Musäus-fordításának bevezetésében: „Akkor még (t. i. a közép-korban) nem voltak érzelgős, pedagogikus, psychologikus, nevetető, nép és boszorkány *regények* folyamban“. (Musäus travesztált regéi. Pesten 1835. IV, 9.)

GYÖRGY LAJOS.

A magyar nyelv korszakai legrégibb nyelv- emlékeink óta.

A nyelv fejlődésének korszakokra való felosztása nem minden ok nélkül válhatik meggondolás tárgyává. BEHAGHEL pl. különböző műveiben főképp nyelvjárási szempontból kel ki a német nyelv hagyományos korfelosztása ellen. A korszakok elkülönítésénél szereplő változások ugyanis nem érték egyformán az egész nyelvtérületet. Aggodalom merülhet fel a történeti és történetelőtti korszak megkülönböztetésével szemben is. Egy nyelvtörténeti szempontból együvé tartozó kort így olykor a véletlen, t. i. nyelvemlékek hiánya szakíthat ketté. Végül kifogásolhatók a korfelosztásnál szereplő elnevezések is, pl. „ó-“, „közép-“ és „új-“ (l. PINTÉR J. Magyar Irodalomtörténetének egyik jegyzetét I, 310), mivel ezeknek meghatározott jelentésük van a világtörténelemben.

Részint könnyebb tájékozódás céljából (vö. GOMBOCZ, MTNy. II. 1. §.), részint nyelvtörténeti jelenségek szinte önként való felsorakozódása folytán nálunk is szokásossá vált, hogy nyelvünk életében első nyelvemlékeink óta három időszakot különböztessünk meg, s módszeres okokból a történetelőtti időt különválasszuk. Sőt, ha eddig részletesebb tanulmány tárgyául nem is szolgált, a történeti változásoknak nagy vonásokban való áttekintése bizonyos időrendi határok megállapítását is lehetővé tette. Az ó- és a közép-magyar kor határát a XIV. század közepe táján, a közép- és új-magyarét 1600 körül szoktuk elgondolni.

Némi hiányt óhajtunk pótolni, midőn először elvi alapot igyekszünk adni a korelhatároló különbségek megállapításának, majd pedig a történeti időben végbemenő változásainkon végigtekintve ezek korszakelkülönítő értékét tesszük megfigyelés tárgyává.

Úgy látjuk, hogy a korfelosztásnál főképp a következőket kell szem előtt tartanunk: Első sorban is a nyelv saját életében nyilvánuló erők tekinthetők a korelhatárolás szempontjá-

ból döntöknek, vagyis e tekintetben függetleníteni kell magunkat más történeti tudományoktól. Vizsgálatunk ne csupán az irodalmi nyelvre terjedjen ki, hanem a nyelvjárásokra is. Hiszen az irodalmi nyelv, ha másképp is fejlődik, végeredményben épúgy az egyes nyelvi sajátságok különféle jelentkezési formáját s összetételét mutatja, mint a nyelvjárások, történetileg tehát csakis ezekből s ezekkel együtt érthető meg. A nyelvjárási szempont lehetővé teszi azután a korhatárok pontosabb megvonását. Ami az előbbi korszakban mint új sajátság jelentkezik, az épúgy nyelvjárási sajátság, mint a következő korban az általa háttérbe szorított régebbi nyelvallapot maradványai. A hang-, alak- és mondattani sajátságokon kívül legyünk tekintettel a szókincsre is. Hisz első sorban épen ez a tér az, ahol a különféle művelődési hatások a nyelv életében is nyilvánulnak (csoportos jövevényszóátvétel, nyelvújítás). Nyelvemlékeink adatainak a korelátárolás szempontjából való megfigyelésénél pedig mindenkör arra gondoljunk, hogy a nyelv nem kész, megállapított dolog, hanem tevékenység (HUMBOLDT). Az oklevelek és kódexek néma adatai mögött is éreznünk kell az élő nyelvszerkezet lüktető erejét. Szinte látnunk kell, mikép tagolódik a régi nyelv is nyelvjárásokra; mikép terjednek, hullámzanak, sőt mikép küzdenek egymással az egyes nyelvjárási sajátságok. Ha adataink közt hézagok mutatkoznak, ezeket mai nyelvjárásaink, egyéb emlékek adatai s a nyelvhasznítás segítségével töltsük ki. Adatok hiánya nem bizonyít feltétlenül az illető sajátság meg nem léte mellett. Néhány véletlenül fennmaradt példából pedig olykor sokkal kiterjedtebb változásokra lehet következtetni, mint másféle sajátságok adatainak egész tömegéből. Általában minden időszakot a nyelvtörténet hatalmas távlatából kell áttekintenünk s a határokat is így e magasabb szempontú áttekintés alapján megvonnunk.

Tekintsük tehát át kérdésünk szempontjából az említett elvek figyelembevételével nyelvünk főbb történeti változásait, úgy amint azok eddigi nyelvtudományi irodalmunk és saját kutatásaink alapján mutatkoznak. Az egyes részletkérdések irodalmát l. LOSONCZI, Nyelvtudományi Értekezések I—III.

Hangtani téren a történeti korban nagyobb változások első sorban magánhangzóinkat érték. Rövid magánhangzóink (*u, ü, i, o* s bizonyára *ë*) egy fokkal való nyiltabbá válása kétségkívül oly általánosabb jellegű változás, melyet választvonálnak tekinthetünk két korszak közt. E változás, mely az OklSz. adatai szerint nagyrészt a XII. század második felében, az *i > ë*-nél még előbb indult meg, 1350 táján már a legtöbb esetben befejeződött. A nyelvjárási elv tekintetbe vétele mellett e korhatár szempontjából fontos megállapítást nem gyöngíti az a tény sem, hogy régebbi zártabb alakok — részint írássajátságkép — még későbbi oklevelekben is előfordulnak, hogy egyes szavak zártsági foka tekintetében még XVII. és

XVIII. századi íróknál is ingadozás van, s főképp egyes nyugati és palóc nyelvjárások, továbbá a moldvai csángók sok zártabb ejtésű alakot őriztek meg. Részben ebből az ingadozásból magyarázható, részben újabb ingadozást idéz elő a XV. és XVI. században mutatkozó részleges zártabbá válás, mely így a közép-magyar és új-magyar elkülönítését szolgálja. Új-magyar sajtátságának tekinthető egyes mai nyelvjárásoknak az a tulajdonsága is, hogy az *a*-t *á*-s szótag után *o*-ra változtatják.

Amint ismeretes, a nyiltabbá válással kapcsolatban az ó-magyar *i* ~ *ü* nyelvjárás váltakozás *ē* ~ *ö*-be ment át. Nyelvjárásaink egy részében az *ē* azonban a nyílt *e*-vel esett egybe, úgyhogy mai nyelvjárásainknak elkülönítő sajtátsága az *e* ~ *ē* ~ *ö* nyelvjárás váltakozás. Vajjon nem található-e meg e hármass fejlődés előzményei az ó-magyarban is? E tekintetben egy feltevéshez folyamodtunk (Nyelvtud. Ért. I, 3—4). Abból a körülményből, hogy okleveleink adatai szerint az *i* > *ē* változás már jóval a többi hang nyiltabbá válása előtt jelentkezik, továbbá, hogy az ide tartozó esetekben az *e*-féle hangok és az *ü* jelei jóval gyakrabban fordulnak elő, mint az *i* jelei, sőt hogy az *i*-re olykor csak elemzés útján lehet következtetni, arra a megállapításra jutottunk, hogy *i* > *ü* mellett már igen korán *i* > *ē* nyelvjárás váltakozás is volt, s így a későbbi *e* ~ *ē* ~ *ö* váltakozás ó-magyar megfelelője *ē* ~ *i* ~ *ü*. E szerint az *e*-zés is a XII. század második felében kezdett volna megindulni, mint régebbi *ē*-zés folytatása. Mivel e hármass fejlődés mai nyelvjárásainkban is megvan, a korelkülönítés itt is első sorban a nyiltabbá válással függ össze. Itt jegyezzük meg, hogy irodalmi nyelvünk mai *e*-zű, *ē*-zű jellegét általában már a XVI. század második felében vette fel, s nyomtatványaink példái szerint ugyanekkor állapodtak meg nagyrészt ma is meglévő *ö*-zű alakjai. Az *ö*-zést illetőleg új-magyar irodalmi nyelvünk így még 1600 előtt válik el a közép-magyar nyelvallapottól. Ez az új-magyar irodalmi nyelv sajtátsága, míg egyes *e*-zű nyelvjárásaink *o* > *a*, *ö* > *œ* változásai s némely vidéken az *e*-nek *á*-hoz való közeledése új-magyar nyelvjárás sajtátságának tekinthető.

Magánhangzórendszerünk egy másik változása az *a* hangokkal kapcsolatos. A még a történetelőtti időben megindult *ā* > *o* változás folytán keletkezett *o* a nyiltabbá váláskor épügy *a*-ba ment át, mint a régi *o*. Az *a* hang azonban most szembekerült az ó-magyarban még bizonyos hangtani helyzetben megőrzött *ā*-val. Ennek következménye kiegyenlítés volt, melynek nyelvjárásaink egy részében *ā*, más részében *a* volt az eredménye. E mind a mai napig megmaradt kettősség kor-elhatároló szerepe így keletkezésénél fogva a nyiltabbá válással kapcsolatban említhető.

A rövid magánhangzóinkkal összefüggő különféle hangkiesési, hangbetoldási, hangzónyújtási jelenségek közül főképp

a XIII—XIV. században lefolyó két nyílt szótag közti hangkiesés említhető, mint amely változás az 1350. esztendő korhatár volta mellett szól.

Még inkább erősíti e határvonalat régi kettőshangzóink hosszú magánhangzóra való változása. E folyamat ugyanis általában egybeesik rövid hangzóink nyíltabbá válásával. A korhatárolás szempontjából itt sem vehetjük figyelembe azt, hogy egyes mai nyelvjárások kettőshangzói a megfelelő ó-magyar hang folytatásai lehetnek.

A mai népnyelv legtöbb kettőshangzója egyébként újabb eredetűnek látszik, mivel azonban 1600 után irodalmi nyelvünk a legtöbb újabb nyelvjárási sajátosság keletkezésére vonatkozólag nem nyújt útmutatást, voltaképen e változások is egyéb újabb népnyelvi változásokkal együtt az 1600-as határpontot erősítik.

Régi kettőshangzóink hosszú magánhangzóra való változásával függ össze, de azután önállóan fejlődik tovább az *i*-zés a vele kapcsolatos jelenségekkel (*ó* > *ú*, *ő* > *ü*) együtt. Korelkülönítő szerepe annyiban van, hogy a XVI. század második felében nagyrészt kivész az irodalom nyelvéből, s így nyelvjárási sajátossággá válik. Ugyanez az eset a kétféle *é* (*é*, *ê*) megkülönböztetésénél is, mely egyes kódexekben és régi nyomtatványokban még megtalálható, mai nyelvjárásaink egy részében pedig — részint változatos módon tovább fejlődve — szintén megvan. Az *á* és *á* nyelvjárásaink szerint vagy egyik vagy másik irányban való kiegyenlítődése pedig az ó-magyar korszak végén indulhatott meg.

Mássalhangzóváltozásaink közül a legfontosabbak még nyelvemlékeink kora előtt mentek végbe, s így szerepük lehet a történetelőtti korszakok elkülönítésénél. A *ɣ* hangnak kettőshangzóba vagy hosszú magánhangzóba olvadása ugyan már a történeti korban fejeződött be, de kérdésünk szempontjából legfeljebb az ó-magyar és az azt megelőző korszak elkülönítésénél említhető. A szókezdő *ch* > *h* változás azonban már ó-magyar—közép-magyar korhatároló sajátosságnak tekinthető, habár *h*- már a HB.-ben is előfordul. A szóközépi *ch* > *j* változás viszont (pl. az *-it* képzőben) még kódexeink korában sem fejeződött be. Egyéb mássalhangzóváltozásaink közül a kettőződés s a különféle jésülési jelenségek egyre fokozódó erővel az egész történeti koron keresztül jelentkeznek, állandóan nyelvjárási eltéréseket okozva. Mivel e változások még irodalmi nyelvünkben is egész a XIX. századig sok ingadozást mutatnak, kérdésünkre nézve kevésbé fontosak. Legfeljebb a palócok erős jésítése emelhető ki, mint új-magyar nyelvjárási sajátosság. Inkább részleges változás a zöngésülés jelensége. A hasonulás esetei közül az *szj* > *ssz*, *sj* > *ss*, *zj* > *zz* változás említhető (l. főképp az igeragozásban) mint ó-magyar és közép-magyar határjelenség, mivel kódexeinkben még az eredetibb for-

máknak is elég nagy szerepe van. A hangkieséssel járó változások közül a legfontosabbak, így az *l* és *v* kiesése, már okleveleinkben is megfigyelhetők, s régóta okoznak nyelvjárási eltéréseket. Mivel az *l* kiesése már a XVI. század második felének íróinál erősen háttérbe szorul, ez egyike irodalmi nyelvünk legfontosabb elkülönítő sajátosságainak egyfelől a közép-magyar nyelvállapottól, másfelől a népnyelvtől. Első sorban új-magyar nyelvi sajátosság a régi *ly*-nek nyelvjárások szerint *ly*, *l s j* hangban való jelentkezése (az irodalmi *ly* csak írássajáttság), noha az *ly > j* változás megindulására már kódexeink is világos bizonyítékokat nyújtanak, sőt az *ly > l* régiebb eredete is vitatható. Végül még az ó-magyarban és részint a közép-magyarban is jelentkező szokatlan mássalhangzócsoportok is említhetők mint az új-magyartól való eltérések.

Áttérve szókinszünk fejlődésére, mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy régi nyelvünk jóval gazdagabb volt szavakban, mint amilyennek emlékeink feltüntetik. Hisz sok tájszóról kiderült, hogy finnugor eredetű, s számos jövevényszó-ról is kimutatható, hogy első előfordulásánál jóval régiebb. A nagyobb művelődési hatásokat kísérő szóátvételek sorából a honfoglaláselőtti török jövevényszavaknak nagy szerepük lehet az ugarságból való kiválás után következő történetelőtti korszak kisebb időszakokra való felbontásánál. Az Árpádok korában fejlett, de keleti jellegű művelődésünk nyugatíva való átalakulása szintén sok, főképp szláv és német, jövevényszó felvételével járt, ezek közül azonban ép a legfontosabb szócsoportok nagyrészt már a X., XI. és XII. században kerültek nyelvünkbe, s így nem szilárdítják az ó-magyar és közép-magyar korszak közti határt. Kérdésünk szempontjából lényegesebb az újabb német hatás, mely művelődésünk egész körét átjárva 1600 utáni nyelvünket jelentékenyen módosítja. A már szintén elég régen meginduló nyelvújítás azonban igazi jelentőségét Kazinczy fellépésével éri el, s irodalmi nyelvünk fejlődésében ekkor tulajdonképen új időszakot nyit.

Megemlíthetjük azt is, hogy az egyes korszakoknak kedvelt, divatos szavai is szoktak lenni. Ránk nézve azonban sokkal fontosabb a szóképzés terén mutatkozó divatosság; így az ó-magyar korra a közép-magyarral szemben több egyéb kicsinyítő mellett főképp a kicsinyítő *-d* divata, a közép-magyarra az új-magyarral szemben az *-at*, *-et* kiterjedtebb használata vagy a *-ságos*, *-séges* képzésű felsőfok uralma. A kódexeinkben még oly változatos alakú *-ít* képző pedig a XVI. század második felének nyomtatványaiban nagyrészt mai irodalmi, részint pedig *-ét* alakban állapodik meg, hogy így szintén hozzájáruljon az új-magyar irodalmi nyelv s a közép-magyar közt 1600-ban vonható határ megszilárdításához. A népnyelvben az *-ít* képző egyéb változatai is megmaradtak.

A magyar alakokban igen lényeges helyet foglal el a szótövek kérdése. Azokból a töcsoportokból (névszóknál s igéknél egyaránt rövid magánhangzós és kettőshangzós, névszóknál még *á-*, *é-* végű, igéknél elkülönült egytagú rövid magánhangzós tövek), melyekből mai töcsoportjaink levezethetők, az utóbbiak kialakulása még a történelőtől korbán indult meg. Fontos mindenekelőtt a tővégi rövid magánhangzók lekopása, mely nyelvemlékeink tanúsága szerint a XII. században már befejeződött, s így legfeljebb az ó-magyar korszakot oszthatná két részre. E változással egy időben történhetett a tővégi hosszú *á-*, *é-*-nek a szó végén való megrövidülése is. A kettőshangzós tövekből a különféle *v-* tövű s egyes hosszú magánhangzós tövű csoportok fejlődése azonban már régi kettőshangzóink változásaival kapcsolatos, s így az ó-magyar és közép-magyar kor közti határvonalat erősíti. A szóvégi rövid magánhangzók lekopásával sokszor együtt járó többeli hangzónyúlás s különféle hangkiesési jelenségek a hangzórövidítő s a hangzóvesztő tövek kialakulására vezettek. E téren azonban annyi az ingadozás még mai nyelvjárásainkban is, hogy korhatárolás szempontjából kevésbé jelentősek. Leginkább még a közép-magyarban szó végén is gyakran *-alm*, *-elm*, *-dalm*, *-delm* alakban megjelenő képző említhető közép-magyar sajátosságnak az új-magyarral szemben. Az egytagú rövid magánhangzós végű ige-tövekből az *sz-szel* bővülő, majd egyéb igék hozzájárulásával az *sz-szel* és *d-*vel bővülő csoportok kialakulása hosszabb analógiás fejlődés eredményei, s így kérdéseinkre nézve nem bírnak nagyobb fontossággal.

A tővégi rövid magánhangzóknak a szó végén gyengülés folytán *u-*, *ü-*, *i-*-ben való megállapodása a képzők és ragok előtt is jelentkezni kezdett, itt azonban e folyamatot nehezítette a tőből kiinduló s a hangszín tekintetében is tökéletes illeszkedés, továbbá főképp a képzők és ragok előtt nyiltabb hangzókat feltüntető *v-* tövű csoportok analógiás hatása. Ha e fejlődést korok szempontjából figyeljük meg, azt tapasztaljuk, hogy a hangszín tekintetében is érvényesülő illeszkedés az ó-magyarban tökéletesebben jelentkezik, mint a közép-magyarban, ebben pedig jobban, mint az új-magyarban egyes nyelvjárások kivételével. Az analógiás kiegyenlítődésként tekintetében pedig főképp a mellénevek tővéghangzójának nyiltabbá válása az a folyamat, mely a közép-magyarban lassan előretörve az új-magyar jellemző sajátossága lesz, bár egyes eredetibb alakok XVII. századi íróinknál s mai nyelvjárásainkban is mutatkoznak. E nyiltabbá válás kiinduló pontja az eredeti tővéghangzójukat veszített *erősb*, *okosb*-féle középfokoknak analógiás úton *erősebb*, *okosabb*-féle változása volt. A hangzónélküli középfok egyes maradványai is megfigyelhetők némelyik új-magyar íróknál s mai nyelvjárásainkban is, alapjában véve azonban e változás is az 1600-as határ mellett szól. A tővéghangzók terén egyébként is találhatók különféle hangkiesési

jelenségek, melyekkel összefüggésben főképp a *halalut*, *rezet* (HB.), *bynut* (KT.)-féle alakok említhetők jellemző ó-magyar sajtásággép. A hangzónyúlási esetek korhatároló szerepe nem lényeges.

Elég éles különbségek figyelhetők meg a három történeti korszak nyelve között a ragozás terén is. A birtokos személyragok közül a többes első személyben a HB. még eredetibb változatokat mutat. A több birtokot jelző *-i*-nek *-ai*, *-ei*, *-jai*, *-jei*-vel való váltakozása azonban az ó-magyartól kezdve egész a mai népnyelvig nyelvjárási eltéréseket mutat, csupán az irodalmi nyelvben vált a bővebb alak egyes esetek kivételével uralkodóvá.

A határozóragokat illetően bizonyos, hogy az újabb ragok illeszkedés nélküli formái az ó-magyarra nézve sokkal jellemzőbbek voltak, mint mai nyelvjárásainkra, ha részben nem is fordulnak elő. Megemlítjük itt azt is, hogy az ÓMS. tanúsága szerint egyes határozóragok illeszkedése hangszín tekintetében is nyilvánul (pl. *ualallal*, *halallal*, *kynaal*, *fyaal*, de *syrol-mol*; *viragnac*, de *fyomnok*, *mogomnok*). Több határozóragunk a megmaradt példák alapján is eredetibb alakot mutat az ó-magyarban, részint a közép-magyarban is. A *-ra*, *-re* pl. 1055-ben még névutó: *reá*, a későbbi ó-magyar emlékekben *-reh*, *-re*, majd *-ra* írással is előfordul; a *-ba*, *-be* először *-beli*, *-belu*, *-bele*, de 1337-ben *-be* jelöléssel is található; a *-ból* *-beleul*, *-belevl* írással van meg, e változatok *-balol*-lal együtt azonban még kódexeinkben is gyakoriak. A közép-magyarra jellemző, hogy a *-ból* és *-ról*, *-ról* jóval ritkábban fordul elő *ú*, *ű*-vel mint a *-tól*, *-től*. E három ragnak vagy egyik vagy másik irányban való kiegyenlítődése, noha már régebben megindult, mégis első sorban új-magyar irodalmi emlékeinkre s nyelvjárásainkra jellemző. Az *ó*-, *ő*-s alak csak újabb íróinknál jutott az *ú*-, *ű*-sel szemben diadalra.

Az igeragozás terén az ó-magyarra jellemző többes első személyű *-muk* ragot, továbbá a közép-magyarban gyakori *várnája*, *várnáják*-félét s a ritka *tudomualec* (JókK. 98)-féle eseteket kell említenünk korhatároló sajtáságul. A két legfontosabb változás, t. i. az ikes és iktelen alakok összezavarása (a XVII. század közepétől egész Révai felléptéig íróinknál is s a mai népnyelvben), továbbá az összetett igealakok egy részének s néhány más igealagnak (elbeszélő mult, *-nd*-es jövő) háttérbe szorulása az új-magyar nyelvre jellemző hosszabb lefolyású változások. Az efféle népnyelvi példák, mint *aduk*, *tu duk*, *adik*, *mondik* azonban ősrégi maradványok a népnyelvben, s nem új-magyar sajtáságok.

Végül még néhány bizonyos tekintetben korhatároló mondatnyi sajtáságra is utalunk. Hogy ősrégi igeneves szerkeze-
teink az ó-magyarban sokkal használatosabbak voltak, mint a közép-magyarban, az még megmaradt ó-magyar összefüggő szó-

vegeink alapján is bizonyos. Ugyanezt mondhatjuk legrégebb határozóragjainkra nézve is, melyek még a közép-magyarban is sűrűbben fordulnak elő, mint az új-magyar irodalmi nyelvben. Idetartozik az is, hogy helyneveink ragozásánál az újabb nyelvben nem csupán az ősi *-á, -é, -t, -tt, -l*, hanem a *-ben, -ből, -be* ragok is sok helyet engedtek át az *-n, -ról, -ra* ragoknak. Egyébként is főképp az állandó határozós szerkezetek a nyelvtörténeti időben igen sok változáson mentek át. Érdekes jelenségként külön megemlítjük, hogy összehasonlításnál az új-magyar irodalmi nyelvben a *-tól*-lel szemben a *-nál* jutott diadalra, bár egyes nyelvjárásokban a *-tól* is megmaradt ilyen használatban. A kódexeinkben részint idegen hatás folytán oly gyakori szenvedő szerkezet háttérbe szorulása pedig mind újabb irodalmi nyelvünkre, mind nyelvjárásainkra egyaránt jellemző. Az összetett mondatokat illetően azt az egyéb nyelvek történetében is tapasztalható jelenséget kell említenünk, hogy az alárendelő szerkezetek erősebb terjedése első sorban az újabb és pedig főképpen az irodalmi nyelvnek jellemző sajátysága.

Végigtekintve a tárgyalt nyelvtörténeti változásokon, mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy az ó-magyar korszakot igen lényeges sajátóságok különítik el a közép-magyartól; az ezt előidéző változások legjava pedig, legalább is a nyelvterület legnagyobb részén, a XIV. század közepe táján már befejezése felé közeledett. Még kódexeink számos eltérő sajátysága mellett is kevésbé éles a közép-magyar és új-magyar korszak közt vonható határ, különösen ha nyelvjárásainkat is tekintetbe vesszük. Másrészt viszont mai népnyelvünk sok új sajátyságot mutat, s mivel a XVI. század második felében főbb vonásaiban már egységessé váló s épen ezért a közép-magyar nyelvallapottól is jobban elkülönülő irodalmi nyelvünk 1600 után csak kevésbé érezteti a népnyelv változásait, az új-magyar nyelvjárások külön sajátosságainak kialakulását is részben a közép-magyar—új-magyar kor közti átmeneti időre tehetjük. Így e szempontból is az 1600. esztendő a legcélszerűbb korhatár. Hogy pedig történeti korszakaink elhatárolásánál pontosan megállapított évszámokat (1350., 1600.) alkalmazunk, azt a nyelvjárás elv mellett azzal is megokolhatjuk, hogy ily módon nyelvemlékeinknek korszakok szerint való felosztása nem ütközik nehézségekbe.

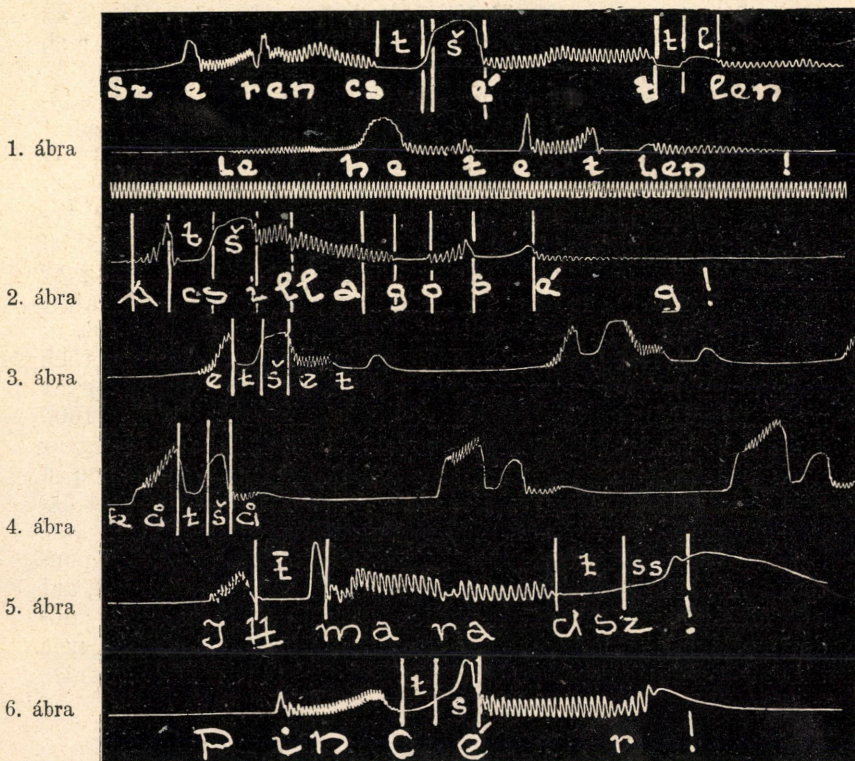
LOSONCZI ZOLTÁN.

Az affrikáták kérdéséhez.

HORGER ANTAL a Magyar Nyelv 1935. szeptember—októberi füzetében „Mi az affrikáta?” című cikkében a következő megállapításokra jut: „az affrikáták nem lehetnek $t + sz$, $d + z$, $t + s$, $\underline{d} + zs$, $(t') + (x')$, $(d') + (j)$ egyszerű (csak éppen igen gyakori) kapcsolatai, hanem valami egyébnek kell

lenniök.“ (211. l.) — „az affrikáták nem lehetnek két hang kapcsolatai, aminek eddig általában tartották őket, hanem csak egyes, mégpedig rövid hangok.“ (212. l.) — „az affrikáták 1. nem két mássalhangzó kapcsolatai, hanem csak egyes mássalhangzók, és 2. képzésük időtartama sem hosszabb, mint egyes rövid mássalhangzóé.“ (213. l.) — Az affrikátát: „olyan zárhang, melynek explóziós levegőjét egy azonhelyi réshang képzésére is felhasználjuk.“ (216. l.) — „az affrikátát nem két mássalhangzó kapcsolata, hanem csak egy mássalhangzó... és képzésének időtartama sem hosszabb, mint bármely más rövid mássalhangzóé.“ (216. l.)

Ezekhez a megállapításokhoz néhány megjegyzést szeretnék fűzni 1928-ban készült kísérletfonétikai felvételeimből.

I. Az affrikáták képzésében pontosan megfigyelhető két mozzanat. Az egyik a zárhangok, a másik pedig a réshangok jellegzetes képzésmódját mutatja.

1. ábra: Figyeljük meg a *szerencsétlen!* szóban a *cs* (*tš*) képzésének két fázisát. Az első fele a *t* zárhang képe (vö. az

alatta levő *lehetetlen!* szó *t* hangjainak képével), a második fele pedig az *š* réshang tipikus emelkedő-eső vonala.

2. ábra: Ha még világosabban akarjuk látni a *cs* (*tš*) hang képzésének egyes mozzanatait, vegyük egy kissé szemügyre a következő ábrát: *A csillagos ég* regisztrálását. Az *á* hang kezdő hullámai után meredeken esik le a vonal az alapra, annak jeléül, hogy a *t* implosiója szabályosan képződött. A zár tartama alatt vízszintesen halad a vonal, s mikor a zár felpattan és a szájból a felfokozott nyomású levegő ki-törhet, akkor képződik az *š*-féle hang, melynek a sajátosan emelkedő-eső vonal az ábrázolása.

3. ábra: *ecset*. Egymásután két felvételen is látható ugyanaz a szó. Az *e* zöngéjét mutató hullámok felfelé emelkednek, világosan jelezve, hogy a szájban a levegőnyomás a hang vége felé erősen növekedik. Ezután hirtelen esik a vonal, mert bekövetkezett a *t* implosiója. A zár tartama alatt vízszintes a vonal, majd a zár felpattanásával ismét a magasba csap és az *š* spirans jellegét regisztrálja. Ezután az *e* hang hullámai láthatók, melyek a szóvégi *t* zárhang képzése előtt megszűnnek.

4. ábra: *kacsa*. Ennek a szónak is több felvételét közlöm. A szókezdő *k*-nak implosiója nincs, csak explosiója. Mivel az *á* hang az explosio után következik, nagyobb légnomással képződik, és hullámai felfelé tartanak. Majd hirtelen leesik a vonal, mert a *t* (*tš*) záralkotása tökéletes. A zár felpattanása és az ezt követő spirantikus jelleg adja meg a vonal emelkedő-eső alakját. A felvétel végén az *á* hullámai láthatók.

Az affrikáták képzésében mutatkozó kettős jelleget más affrikátában is felismerhetjük ugyanilyen módon. Szolgáljon példának az 5.: *Itt maradsz!* (*itmárátss*) és 6. ábra: *pincér!* (*pintsēr*).

Az affrikáták tehát két hangnak a sajátos képzésmódját egyesítik magukban (zárhang + réshang). Mivel azonban a két hang képzése azonos vagy egymáshoz igen közel eső helyen játszódik le, képzésük között nincsen éles határ. A két elem képzése olyan hirtelen követi egymást, hogy fülünk, mely hozzá van szokva annak az időnek az appericipálásához is, mely hangátmeneteknél adódik, többé-kevésbé egységes hangként veszi fel. Abból azonban, hogy fülünk egységesnek mondható hangbenyomást vesz fel, még nem következik az, hogy ez a hangbenyomás képzésmódját tekintve is egységes.

II. Az egyes hangok képzésének pontos időtartama fenti példáinkban század másodpercekben kifejezve a következő:

1. ábra:	$n = 8\cdot 0$	$t = 8\cdot 0$
$e = 14\cdot 0$	$cs = 24\cdot 0$	$l = 8\cdot 0$
$r = 5\cdot 0$	$(t = 12; s = 12)$	$e = 14\cdot 0$
$e = 12\cdot 0$	$é = 34\cdot 0$	$n = 8\cdot 2$

2. ábra:
 $a = 9\cdot 1$
 $cs = 19\cdot 0$
 $(t = 10; s = 9)$
 $i = 8\cdot 2$
 $ll = 15\cdot 0$
 $a = 8\cdot 0$
 $g = 8\cdot 1$
 $o = 10\cdot 0$
 $s = 14\cdot 0$
 $é = 20\cdot 0$
 $g = 7\cdot 0$

3. ábra:
 $e = 8\cdot 0$

$cs = 14\cdot 0$
 $(t = 7; s = 7)$
 $e = 10\cdot 0$
 $t = 11\cdot 0$

4. ábra:
 $a = 8\cdot 0$
 $cs = 12\cdot 0$
 $(t = 7; s = 5)$
 $a = 7\cdot 0$

5. ábra:
 $i = 10\cdot 0$
 $t = 15\cdot 0$

$m = 6\cdot 0$
 $a = 20\cdot 0$
 $r = 5\cdot 0$
 $a = 20\cdot 0$
 $d(t) = 15\cdot 0$
 $sz = 15\cdot 0$ } $= 30\cdot 0$

6. ábra:
 $i = 18\cdot 0$
 $n = 6\cdot 0$
 $c = 19\cdot 0$
 $é = 28\cdot 0$
 $r = 10\cdot 0$

Ezekből a táblázatokból világosan láthatjuk azt is, hogy az affrikáták képzésének időtartama hosszabb, mint „bármely rövid mássalhangzóé“, sőt csaknem olyan hosszúak, mint a hosszú magánhangzóké.

Ez a rövid bizonyítás is meggyőzhet bennünket arról: 1. hogy a „betűfonétikusok“ (SCRIPTURE elnevezése) sokszor milyen furcsa és alaptalan tételeket állítanak fel; 2. a figyelmet teljesen nélkülöző kísérleti fonétika hasznos útbaigazítást adhat egy-egy hangtani jelenség elbírálásánál vagy megmagyarázásánál.

HEGEDÜS LAJOS.

Dülönév és telepítéstörténet.

A dülönévkutatás jelentőségéről és különböző tudományágakkal való kapcsolatáról BESCHORNER, a német dülönévirodalom legjobb ismerője, 1928-ban megjelent művének előszavában¹ a következőket mondja: „Zu einer gewissen Selbständigkeit als Hilfswissenschaft der Sprachforschung Erdkunde, Geschichte und Kulturgeschichte (im weitesten Umfang, Wirtschafts-, Verfassungs-, Rechts-, Kirchengeschichte, Volkskunde usw. umfassend) hat sie es erst seit dem Anfang des 20. Jahrhunderts gebracht.“ A dülönévkutatásnak szerinte csak annyiban van jogosultsága, amennyiben más tudományoknak adatokat szolgáltatathat. Tehát nem külön tudomány, hanem csak sajtósági eljárás, mellyel történeti tényeket állapíthatunk meg. BESCHORNER nézete a dülönévkutatásra vonatkozó általános felfogást tükrözi vissza, meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fiatalabb tudósok heves harcot kezdtek e régiebb

¹ HANS BESCHORNER, Handbuch der deutschen Flurnamenliteratur bis Ende 1926. Frankfurt a. Main, 1928.

nézet ellen. Őket első sorban a név maga érdekli, nem az, ami mögötte rejlik. Azt kutatják, miért vannak dülönévek, hogyan és mikor keletkeznek ilyen elnevezések. Egy új dülönévkutatást (Flurnamenkunde) követelnek, szemben a régi iránnyal, melyet dülőkutatásnak (Flurkunde, Flurgeschichte) nevezhetnénk.¹ Ez az újabb törekvés kétségtelenül jogos Németországban, ahol több ezernyi alapos cikk és tanulmány,² valamint számos kifogástalan névgyűjtemény áll a kutatók rendelkezésére, melyekből a dülönévek élete a legapróbb részletekig nyomon követhető. Ehhez hasonló törekvésről nálunk egyelőre még nem lehet szó, minthogy egyetlen hazai dülönévgyűjtemény sem látott napvilágot, mely egyformán tekintettel lenne a nevek régibb alakjára és nyelvjárási megfeleléseire is. PESTY FRIGYES kéziratosa Helységnévtára³ természetszerűleg csak az élő — t. i. a múlt század közepén élő — névanyagot tartalmazza, az anyag feldolgozása azonban eddig senkinek sem jutott eszébe, annak ellenére, hogy egyik-másik faluról olyan pontos tudósítást terjesztettek be, amely a legkényesebb igényeket is kielégíthetné.⁴ PÉTERDI OTTÓ az észak-bakonyaljai német falvak dülönéveinek nyelvjárási alakjait is összegyűjti ugyan, de a nevek régibb alakjainak felkutatására ő sem fordít még gondot.⁵

A dülönévkutatás önállósítását célzó törekvések sem vonják azonban kétségbe a határnevek forrásértékét egyéb tudományok számára. A régi, dülőkutatásnak nevezett irány új lendületet vett WALTER UHLEMANN munkássága nyomán, aki a dülönéveket első sorban gazdaság- és településtörténeti tények megállapítására használja fel.⁶ Nagyjából ő sem tesz mást, mint amit MÁLYUSZ ELEMÉR kíván „A népiség története” című dolgozatában,⁷ avagy PESTY FRIGYES, aki kérdőíven a helynevek összegyűjtésére vonatkozó utasításában azt mondja, hogy „igen nagy nyeresémmel kínálkozik a nevekben fekvő rejtély megnyitása történeti és nyelvészeti tekintetben, és e szerint főfontosságú tudományos érdekek előmozdíthatók ez úton”. A dülönévekről szóló eddig megjelent dolgozataimban magam

¹ WALTER BEST, Flurnamenforschung im Rahmen der modernen Volkskunde: Hessische Blätter für Volkskunde 1928: 1—40. — WILHELM WILL, Die zeitliche Schichtung der Flurnamen: Rheinische Vierteljahrsblätter 1931: 250—300.

² BESCHORNER (i. m.) kétezernél több címet sorol fel. Felsorolásait folytatja „Anschlußbericht zu dem Handbuch der deutschen Flurnamenliteratur bis Ende 1926” címmel. (Megjelenik a Nachrichtenblatt für deutsche Flurnamenkunde mellékleteként.) 1933-ig megint 650 dolgozatot tart számon.

³ 1864—1865-ből. A Nemzeti Múzeum Kézirattárában.

⁴ Épen csak térképet nem csatoltak hozzá, ami nélkül pontos munkát ma el sem lehet képzelni.

⁵ Német Phil. Dolgozatok. LXI. sz. (Bp., 1934.)

⁶ W. UHLEMANN, Flurnamen und Flurgeschichte: Sachsen u. Anhalt. 1928. IV, 250—75. — Taucha bei Leipzig. Das Werden einer Kleinstadt. 1926.

⁷ A magyar történetírás új útjai 237—68.

is a régi és nálunk — legalább egyelőre — egyedül lehetséges eljárást követtem, és kerestem a nevek mögött rejlő történeti tényeket, amelyek azonban arra is alkalmasak voltak, hogy egyes névcsoportok életét és fejlődését megvilágítsák.¹

MÁLYUSZ ELEMÉR említett munkájában a dülőnevekkel megoldandó legsürgősebb és legfontosabb feladatnak hazánk utolsó négy évszázadi népesedés- és nemzetiségtörténetének vizsgálatát mondotta (266). Azt kellene tehát kutatnunk, hol pusztult el a magyarság, hová és mikor telepedett be idegen eredetű lakosság, hogyan változtak a középkor végétől kezdve a nyelvhatárok, hol és időnként milyen számú magyar eredetű lakosság élt. A dülőneveknek a telepítéstörténethez való viszonyát azóta már tárgyalta SCHWARTZ ELEMÉR,² aki arra az eredményre jutott, hogy az ilyen nevekkel az ősi nemzetiségi állapotokat megvilágítani nem lehet. Az alábbiakban most már azt fogjuk megvizsgálni, vajjon a népcsoportok elhelyezkedésében a középkor óta bekövetkezett változásokat, a nyelvhatárok eltolódásait a dülőnevek segítségével rekonstruálhatjuk, illetőleg nyomon kísérhetjük-e vagy sem. Vizsgálódásaim alapjául az a dülőnévgyűjteményem szolgál, melyet Tolna és Baranya megye többszáz falujából évek óta összehordtam, — arról a területről tehát, melynek nemzetiségi viszonyai Mohács óta igen sokféle változáson mentek át. A délről jött szláv népek, kiket iflak néven már az 1571-i defterek is emlegetnek Baranya néhány délkeleti helységében (Izsép, Márok, Darázs, Töttös stb.³), a török uralom alatt mindjobban előnyomultak, és a számában erősen megfogyatkozott magyarságot a természettől védett vagy a hadi utaktól távoleső vidékekre visszaszorítottak. Az 1704-től 1711-ig tartó kuruc háborúk Szlavónia felé nyomták ugyan a rácokat, hogy a szatmári békekötés utáni években megint csak elfoglalják a lakatlan területeket, különösen keleti Baranyát, amelynek megszállására az északról visszaszivárgó magyarságnak már nem volt elég ereje. Az 1720-as években a németek beözönlése is nagyobb lendületet vett. A német parasztság az alacsonyabb műveltségi fokon álló rácokat előretörésükben nemcsak megállította, hanem idővel vissza is szorította. A két vármegye nemzetiségi viszonyait történeti források alapján más alkalommal és más helyen fogom vizsgálni, itt csupán a történeti tényeknek a dülőnevekben való lecsapódását kutatom.

A középkorban és a törökvilág első évtizedeiben rengeteg helység feküdt a Dunántúl déli részében. Ezek a felszabadító

¹ Deutsche Flurnamen im südl. Transdanubien (Ungarn): Deutschung. Heimbl. 1932. — Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában: Századok 1934. évi pótfüzet. — Német dülőneveink jelentősége a magyar tudományosság számára: EPhilKözl. 1933.

² Dülőnév és telepítéstörténet: EPhilKözl. 1933: 175—82.

³ VELICS—KAMMERER, Magyarországi török kincstári defterek II, 393 kk.

háborúk végére vagy teljesen elpusztultak, vagy pedig gyéren lakott falvacskákká zsugorodtak össze. Az idegen eredetű népek tehát vagy egészen új falvakat alapítottak a régiak helyén, vagy csak megnagyobbították a háborús időket túlélte településeket.¹ Az első esetben nem volt senki, aki a régi dülönveket az új lakóknak átadhatta volna,² úgyhogy ezek a határ minden egyes részét a saját nyelvükből vett nevekkel nevezték el.³ A nehézségeket nem is ezekben az esetekben találjuk, hanem ott, ahol a régi névanyagot az új lakosság valamiképen átvehette.

A régiebb dülönvek fennmaradásának feltétele a hozzátelepedésben adva van. A régi lakosság megmarad, és átadja dülönveit a jövevényeknek, úgyhogy eredetileg a kétnyelvű falvakban is csak az eredeti nevek fordulnak elő. A névkincsnek ez az egyformasága azonban megszűnik, mielőtt az új lakosság erdőirtás és legelőfeltörés révén új szántóföldeket szerez és ezt a szerzeményt már a saját nyelvéből való névvel jelöli meg. Azok a nevek, amelyek már a hozzátelepedés idején is művelt-földeket jelöltek, különféleképpen fejlődhetnek. Ha az általuk jelölt földek továbbra is az első lakók birtokában maradtak, akkor a régi nevek is változatlanul megmaradtak, ha azonban új földosztás által a régi és az újonnan szerzett földek határai elmosódtak, ha tehát a régi lakosság különállása megszűnt, akkor a korábbi nevek is elvesztek (illetőleg elveszhettek) és új elnevezéseknek adtak helyet. Ilyen módon azonban párhuzamos nevek is keletkezhetnek. A névanyag érdekes változatosága léphetett fel abban az esetben, ha pl. németek telepedtek egy olyan rác faluba, ahol a dülönvek még a korábbi magyar kultúra nyomait tüntetik fel. A kutatásnak ezen a fókán aztán meg is akadunk. Olyan törekvés, mely honfoglalás előtti (vorungarisch) nyomokat akar a dülönveken felfedezni, aligha jár eredménnyel.

A falunak hozzátelepedés útján történt megnagyobbodása esetén az erdő-, legelő- és mocsárnevek, tehát nem az emberi alkotások, hanem a természetadta terepformák elnevezései (Naturnamen) mint ilyenek változatlanok maradnak. Ezek a nevek aztán évtizedek folyamán megrögződtek az új lakosság tudatában és megmaradtak eredeti alakjukban akkor is, ha az illető határrészek később, a XIX. század második felében művelt-földdé alakultak át. Új nevek, mint pl. *Neufeld*, *Neurif*, *Neue Teilung* stb. persze még ekkor is keletkezhetnek a

¹ Vö. bővebben a „Dorfanlagen in der Schwäbischen Türkei“ című dolgozatomat: *DeutschungHeimbl.* 1935.

² A régi névkincsből csak magának a falunak és esetleg a hozzácsatolt pusztának a neve maradt meg, minthogy ezek a telepítési szerződésekben is mindig meg voltak említve.

³ Ilyenkor nincsen semmi kapcsolat a mai és a középkori névanyag között. Ezt PÉTERDI OTTÓ is észrevette (i. m. 33).

régi nevek rovására, de ezek mindenképen megmaradtak, ha a népetimológia idő közben kikezdte és egy ismert szóval összekapcsolta. Így hívják pl. a *Sulymostó* rétet németül *šolmaštül*-nak (Mözs), a *Rácirtás*-t *rätsataš*-nak (Gyöng), a *Váluvölgy*-et *valəvəx*-nek (Csibrák), a *Sóstó* rétet pedig *šöštar vis*-nek (Hetvehely).

Mindaz, amit eddig a dűlőnevek fejlődéséről és változásáról mondtunk, annyira természetes, hogy akkor is alapul szolgálhat további kutatásainkhoz, ha több világos példával nem is tudnók igazolni. Alábbi példáink kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy lehetőleg olyan falvakat vegyünk szemügyre, amelyek kétségtelenül hozzátelepedés útján nagyobbodtak meg, és amelyeknek régibb névanyagát is ismerjük.

*

A legfontosabb bizonyítékokkal kétségtelenül Csibrák dűlőnevei szolgálhatnak. Ez a falu magyar lakosaihoz 1723-ban frank telepéseket kapott,¹ határáról pedig 1776-ból van egy igen szép kézirati térképünk a Jeszenszky-család levéltárában². Csibrák dűlőnevei e térkép szerint a XVIII. század második felében vegyesen magyarok és németek voltak. Az erdők nevei magyarok: *Hosszú Gyertyános*, *Bük kút*, *Ökörkút* és *Tilos erdő*. A legelőnevek magyarok: *Váluvölgy*, *Svábvölgy*, *Kurucvölgy* és németek: *Schmal Bruckental*, *Kirchentäl*. A Kapos mocsarának a neve *Bozót*. A szántóföldeknek már csak német neve van: *Ober-*, *Mitter-* és *Unterfeld*, *Bergsfeld*, *Rettigfeld*, *Kohlplatten* és a Bozót mentén fekvő *Podasch* (*Pottasche* 'hamuzsír'). 1776 óta jelentősen visszaszorították a régi erdő- és legelőterületeket. Mi történt azonban a régi nevekkel? A *Kurucvölgy* mai neve *eršttöl*; a *Svábvölgy* és *Ökörkút* nevét — annak ellenére, hogy utóbbi régi helységnév — németre fordították: *Schwabental* és *Ochsenbrunnen*; a *Váluvölgy*-et azonban *valəvəx*-nek, a *Hosszú Gyertyános*-t *hossart jənoš*-nak hívják, mely nevekben valami *Wallenweg* 'zarándokút' kifejezést és a magyar *János* keresztnévet kereshetnők, ha nem ismernők eredetüket. A *Bükkút* névből származik a *Bükgutter Wiesen*, de ezt csak PESTY (1864.) ismeri. — A németek nyelvjárása ismer még két magyar erdőnevet: *həjəgošərvəlt* és *körtölöš*, melyekről kétségtelen, hogy szintén az előbbi magyar lakosságtól való átvételek.

A németek betelepítése előtt Gyöngnek is voltak magyar lakosai. Igaz ugyan, hogy ezek csak kilenc évvel előzték meg a rajnai frankokat (1713.) mégis elég idejük volt ahhoz, hogy a határ egyes részeit elnevezzék és az 1722-ben érkező németeket kész dűlőnevekkel fogadják. A kevés számú magyarság

¹ 1920-ban a lakosság 90%-a német volt.

² A térképet lerajzoltam és közöltem *DeutschungHeimbl*. 1933: 86.

a határnak csak kis részét munkálta meg, és ezt a régibb birtokát a németek betelepédése után is megtartotta. Nem volt tehát semmi szükség e nevek megváltoztatására, és valóban azt látjuk, hogy a magyarok birtokát a németek ma is magyar névvel (*Magyar hegy* és *Babukahegy*) jelölik. A németek földjének azonban német eredetű neve van, annak ellenére, hogy a térképekre következetesen magyar nevek kerültek. Csak egyetlen régi irtásnevet vettek át a magyarból: a már említett *Rácirtás-t* *rätsataš* alakban. A faluban fekvő néhány elpusztult helység: *Gerenyás*, *Szabatony* és *Német-puszta* nevén kívül még körülbelül 3—4 magyar dülönévet ismerünk a németek nyelvjárásában: *Sósvölgy*, *Fazekasvölgy*, *Darányi völgy*, ezek azonban eredetileg olyan legelőket jelöltek, melyeket a székszárdi törvényszék irattárában őrzött térképek bizonyossága szerint csak az 1870-es években osztottak fel. Ezeket a magyar legelőelnevezéseket a németek így ismerték meg és a százötven évig (1722—1870.) használatban volt neveket a legelőfelosztás után is megtartották.

Diósberényről is tudjuk, hogy német lakóit csak 1728-ban kapta, és hogy első lakosai magyarok voltak. Az 1859-ből való kataszteri térképen és PESTY Helységnévtárában felvett körülbelül 42 név közül csak a következők magyar eredetűek: *Körtvélyes*, *Rekettye*, *Szilvás*, *Tilos*, *Bojáshegy*, *Gellérhegy* és *Cirok*. A *Körtvélyes* későn irtott erdő (német nyelvjárásai neve *kertlész*); *Rekettye* egy pusztá neve; *Szilvás* régi kert, mely bizonyára az első lakosok tulajdona volt; a *Tilos* jobbágyság-korabeli jogviszonyokra emlékeztet; *Cirok* általánosan ismert jövevényszava a dunántúli német köznyelvnek, amelynek tehát nem kellett okvetlenül dülönévként átkerülnie a berényi németek nyelvébe. — A falu legtöbb dülője 60 darabra van felosztva. Ebből a tényből arra lehet következtetni, hogy a németek beköltözködése után új dülőbeosztás következett be; ez a feltevés magyarázza különben a sok német dülőnevet is. Nem került azonban felosztás alá az urasági tagban, erdők között fekvő, a *Bojás* és *Gellér* családok birtokát képező kisebb szántóföld és szőlő, amelyet máig is *Bojáshegy*-nek és *Gellérhegy*-nek neveznek. Minthogy a magyarságnak egy része továbbra is megmaradt a faluban, egész természetes, hogy párhuzamos neveket is találunk, pl. *Pusztaszentegyháza* és *Alte Kirche*, *Szénégető* és *Mauerstal*. A magyarok is vettek át német neveket: *Müllersgründchen*, nyelvjárásai alakja *milškrintzə*, magyarul *Milosrét*.

SCHILLING ROGÉR könyvében¹ tárgyalja a dunakömlődi dülönéveket is. Dunakömlőd 1785-ben települt újra. Az új határfelosztás következtében a régi nevek kettő kivételével el-

¹ Dunakömlőd és Németkér telepítés-, népiség- és nyelvtörténete. Bp., 1933. (Német Phil. Dolg. LII.)

tűntek, és új, az előbbiekkal kapcsolatban nem levő neveknek adtak helyet. Németkéren azonban magyar és német nevek vegyesen fordulnak elő.¹

Az eddig vizsgált helységek a németek egyszeri hozzátelepítése útján nagyobbodtak meg. A dülőnevek nagyjából németek, de vannak magyar eredetűek is: olyanok, melyek eredetileg erdő- és legelőnevek, falu- és családnevek voltak. A következőkben néhány olyan falut fogunk megvizsgálni, amelyeknél a németeknek későbbi és fokozatos beköltözködéséről van szó.

A szakadati paróchia jegyzőkönyvében (1759.) azt olvassuk,² hogy *Udvari* német lakosait nem egyszerre kapta, és hogy ezek még 1759-ben is kisebbségben voltak a magyarokkal szemben. A föld eredetileg a magyaroké volt, és csak fokozatosan ment vétel útján a németek birtokába. Ennek megfelelően magyar dülőnevek is nagyobb számban vannak a németek nyelvében. Nemcsak erdőnevek: *Magyalos* maradt meg, hanem rét- és szőlőnevek is: *Lágyrét*, *Forrásgrund*, *Középhegy*. Leggyakoribbak a fordítások, de vannak párhuzamos nevek is, mint pl. az uradalmi *Báni rét* németül *Herrnwiese*. — Hasonló a helyzet Zombánál, ahol szintén lassú német hozzátelepéssel van dolgunk. Az 1767-ben még jelentős magyar többség 1920-ig 20%-os kisebbségre olvadt ugyan le, a dülőnevek mégis megmaradhattak, sőt a magyarság arra is elég erős volt, hogy dülőneveit rákényszerítse a németekre. A német nyelvjárásban csak a könnyen lefordítható nevek és azok, melyek a XIX. század második felében keletkezett dülőket jelölnek: *Neue Acker*, *Neuriß* német eredetűek.

Még később, mint Zomba és Udvari, kapták német telepeseiket a somogy megyei Szomajom és Polány. A dülőnevek itt mind magyarok,³ vagy legalább is olyanok, hogy a magyar nevek „elsőszülettségi joga” kétségbevonhatatlan,⁴ épen úgy, mint a hegyháti járás eredetileg magyar falvaiban.

Elpusztult falvak nevei mindig fennmaradtak, ha mint puszták uradalmi kézen maradtak és nem osztották fel őket jobbágyok között. Nincsen adatunk arra nézve, hogy az uradalmak magánbirtokát képező és idővel önálló pusztákká fejlődött kisebb településekben németek megszálltak volna. Sokkal inkább hihető, — és ezt nem egy esetben be is lehet bizonyítani, — hogy a területünkön szétszórt magyarság ezekre a pusztákra is visszahúzódott, míg a németek inkább falvakban telepedtek le. Ez a tény a dülőnevekben is felismerhető: a

¹ Vö. uo. I, 72 és 74.

² *DeutschungHeimbl*. 1934: 111 kk.

³ Szomajomban: *Die Gánás*, *Kishegy Wiese*, *Alsó rét*. — Polányban *Berek Wiese* stb.

⁴ Szomajomban: *Korpádi nyíresi*, németül *birkevalt*; *Muskatai*: *fizvāt* 'Viehweide'. — Polányban pl. *Határsűrű*: *bauernvalt*.

régi puszták¹ dülönévei magyarok. Például Gödreszentmártont és Baranyaszentgyörgyöt említem, melyeknek határa közös kataszteri térképre van felvéve. Szentmárton pusztá nevei magyarok, Szentgyörgy falu nevei mind németek. Hasonlóképpen viselkednek a puszták dülönévei a rácokkal szemben is. A déli Baranyában fekvő Bolmány falu dülönévei valamennyien a rácoktól származnak, míg az uradalom kezén maradt birtoknak még magyar elnevezései vannak: *Szépes, Gyökés, Békás*.

Német telepesekeket a teljesen lakatlanná vált falvakon kívül főleg olyan helyekre hívtak, amelyeket előzőleg szláv népek, első sorban rácok foglaltak el. Ilyen volt Ráckozár is, melynek lakosai Csernovics pátriárka embereiből kerültek ki az 1690-es években. A XVIII. század első felében evangélikus németek költöztek hozzájuk. A rácoknak ma már hírmondója is alig van, épen csak a dülönévek jelentős része rác eredetű ma is a németek nyelvjárásában. A magyarból csupán *Kiskozár* és *Köveskút* (nyelvjárási alakja *kivöškút*) származnak, de ezek is elpusztult falvak nevei.²

Somogy megye délkeleti részében számos német többségű falu van, ahová a németek csak későn, a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején költöztek be. Ezen falvak régebbi lakosai magyarok és horvátok voltak. Almamelléken pl. 1767-ben 27 magyar és horvát telkes jobbágy lakott, az 1822. és 1825. évekből való telekkönyvek³ a régiek mellett ismernek már 25 német telkes és 11 német kisházás jobbágyot (zsellért) is. A németek betelepődése a szántóföldek megnagyobbodását vonta maga után, s a dülönévek ma magyar, horvát és német eredetűek.

Mogyoród falut 1720-ban csak magyarok lakták. Az 1920. évi statisztikai adatok szerint a lakosság 74·1%-a német, 22·9%-a sokác és csak 2·8%-a (16 lélek) magyar. A magyar alapra épített sokác és német kultúrát pompásan visszatükrözik a dülönévek: *Arenda, Ograd* (német nyelvjárási alakja *altarberiz*), *Czofra, Perács, Johannisberg, Gyoma, Krautäcker, Hársas* (*hāšāš, āršoš*), *Gorót, Freifelder* (*livatska* a sokácoknál), *Arendawiesen, Hanffelder, Adveda, Alt Gebirg, Zwischen-tal, Kipfelfeld, Sás Wiesen* (*tšās viza*), *Zwischenstraßen, Untere Rasztini, Obere Rasztini, Ritics, Kerekkrét* (*kerekrit viza*), *Békás*.⁴ — Hogy Mogyoródról a németek és sokácok egyesült erővel szorították-e ki a magyarságot, vagy már csak sokáco-

¹ A régi és újabb eredetű pusztákról vö. „Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában” című dolgozatomat a Századok 1934. évi pótfüzetében.

² A kataszteri térképekre felvett *Kenderes, Kerti rétek, Egyenes* nevek a földmérők fordításai.

³ A kaposvári törvénytörvényesség irattárában.

⁴ Az 1865-ben felvett kataszteri térképről. A népnyelvi alakokat 1933 nyarán jegyeztem fel.

kat találtak a németek a faluban, azt nem tudjuk. Magyarabolról azonban PESTY is írja, hogy magyar lakosai a rácok elől még 1715 előtt átfutottak a szomszédos Nagyharsányba. A század folyamán beköltözködő németek már csak rác lakosokat találtak itt. Annál meglepőbb, hogy a mai német és rác dülőnevek között két magyar nevet is találunk. Az egyik *Szál-lás*, amely ugyan nem mond sokat, mert általánosan ismert jövevényszó német nyelvjárásainkban; a másik *Büdös*, amely a Karasica mentén fekvő rétet, régebben mocsarat jelöli. Az az egy kétségtelen, hogy ez a név nem a rácok nyelvéből, hanem az előttük ott lakott magyaroktól származik. Magyar mocsárneveket délebbre, a Dráva mentén fekvő rác és német falvakban is találunk. Dárdánál PESTY tudósítója ismeri a *Szöllősi berek*, *Szerecseny mocsár* és *Kanizsa* neveket,¹ megjegyzi azonban, hogy „honnan vette a magyar neveket, nem tudni.”² A török háborúkban eltűnt magyarság ezeket a jelentéktelennek látszó neveket hagyta ránk, amelyekből mégis messzemenő következtetéseket lehet levonni . . .

*

A felsorolt példák már eléggé igazolják azt az egyszerű okoskodás útján nyert feltevésünket, amellyel fejtegetéseink elején a különböző nyelvű dülőnevek keletkezését magyaráztuk. Az átvett nevek közül az erdő-, legelő- és mocsárnevek (sokszor a falu- és személynevek is) rendszerint megmaradnak, a szántók és rétek nevei azonban bizonyos esetekben eltűnnek. Irtások, legelőfeltörések és egyéb eljárások útján szerzett új földek, új dülőbeosztás esetén a régiek is új neveket kapnak. Ebből a felismerésből kiindulva két irányban juthatunk előbbre. 1. Az erdők, legelők és mocsarak nevei (Naturnamen) egy vidék régibb lakosságáról adhatnak hírt, és 2. a művelt-földek nevei, a tulajdonképeni dülőnevek (Kulturnamen) az egyes népcsoportok kulturális munkáját, azaz a táj mai képének kialakításában játszott szerepét világíthatják meg. A helytörténetíró számára fontosabbak ez utóbbiak lehetnek, mert ezek mutatnak az embereknek lakóhelyükkel való kapcsolatára, valamint békés együttélésük alakulására és kihatásaira.

Vizsgált területünkön (Tolna és Baranya megye) talán feleslegesnek tűnhetik fel olyan törekvés, mely a dülőnevek segítségével akarja a régi (magyar) lakosság nyomait felkutatni, mert hiszen 1715-ből és 1720-ból pontos összeírásaink vannak, melyekből a lakosság népi hovatartozása is kitérhető.³ Meg kell

¹ A második katonai felvétel (1856.) még többet őrzött meg, pl. *Zátonyos fok*, *Részeg*, *Palesa Gyökös* stb.

² 1715-ben csak németek és rácok laktak itt; 1720-ban 2 magyar jobbagy neve is feltűnik.

³ ACSÁDI, Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában: Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. XII. 1896.

mindjárt mondanunk azt is, hogy több tolnai német faluban, melyek 1720-ban rác kisebbséggel még magyar falvak voltak (Apar, Felsőnána, Mucsi, Varsád), ma az általánosan elterjedt *Szállás*-on kívül egyetlen magyar eredetű dülönévet sem lehet találni.¹ Az lehetséges, hogy egy falu dülönévkincse nem mutat rá mindig a korábbi lakosságra, de ahhoz kétség nem férhet, hogy pl. azok a magyar és szláv eredetű nevek, amelyeket a német nyelvjárás is ismer, és amelyek nem újabb keletű jogviszonyokat jelölnek, pl. *Tilosäcker*, mindig régibb és gyakran teljesen eltűnt magyar és szláv népekre mennek vissza akkor is, ha ezekről a XVIII. századi összeírások mit sem tudnának. *Csibrák* falu neve nem fordul elő az összeírásokban, a dülönévek viszont régibb magyar lakosságról értesítenek. A falu földesurának, a Jeszenszky-családnak levéltárában őrzött oklevelekből aztán megtudjuk, hogy *Csibrák* 1702 óta lakott helység volt, és hogy 1715-ben is 30 telkes jobbágy lakta.² A dülönévek tehát nem vezettek félre bennünket, époly kevéssé, mint a murgai *kaikritš* név, amely a németek betelepédése idején szétfutott rácokról és tótokról ad hírt.³ Más forrásokból ki nem mutatható magyarokról értesítenek a dülönévek még Kismányokon: *brāt-* és *šmōluŋrišezekr*, Dárdán (vö. fentebb), Szűrön: *Ungarische Wiesen* és Kétyen: *tšitšiberk* ~ *Csicserhegy* (régii legelő, 1850 körül törték fel). Igen sok dülönév a rácok ittlétéről tanúskodik: *Räctemető*, *Ratzengrund*, *Ratzenkirchhof* stb., de mégsem lehet ezekből következtetéseket vonni, minthogy minden romot, régi temetőt a magyarok és németek egyformán a rácokkal hoztak kapcsolatba, ahogy ezt más helyen már kimutattam.⁴ Érdekes, hogy tót eredetű nevet alig lehet találni. Egy-két *Tótok szöllő*, *šlavakatöl*, *šlavakaberk* és a mözsi német nyelvjárási *štepənits* 'Oltványos' és az ugyan-csak Mözsnél PESTY által közölt *Zrebene* (a *žrebec* 'csikó' jelentésű szóból?) minden, amit a dülönévek a vidék újratelepülésében szintén résztvett tótokról mondhatnak.

A dülönévek, első sorban az úgynevezett Naturnamen ki tudják tehát egészíteni az 1720-as évek nemzetiségi viszonyairól való eddigi ismereteinket. A másik célunkhoz, az egyes népek egymáshoz való viszonyának és a mai határkép lassú kialakításában végzett munkájának megállapításához közelebb visz a nevek másik csoportja, a művelt-földnevek (Kultur-

¹ Említettük, hogy új dülőbeosztás esetén a régi nevek elveszhetnek, különösen ha a régi lakosság is elköltözött, ahogy ezekben a falvakban is történt. A felsőnáni *Altnána rét* és az apari *Ungarische Wiesen* azért egészen itt sem hagynak bennünket cserben.

² A Jeszenszky-család levéltára a Nemzeti Múzeum levéltárában Fasc. V.

³ Vö. *DeutschungHeimbl*. 1932: 39.

⁴ A Századok 1934. évi pótfüzetében megjelent dolgozatomban és a *DeutschungHeimbl*-ben 1935: 25. Mondanunk sem kell, hogy a rácok a régi temetőket viszont a magyarokkal hozzák összefüggésbe, pl. *Magyarsko Groblje* Illocskán.

namen), amelyek — miként az eddigiek is mutatták — a táj képeinek változásától függnnek, és azoktól az emberektől származnak, akiknek a határ megváltoztatása is köszönhető. Mielőtt még a művelt-földnevek alapján bármilyen következtetést is vonnánk a föld megmunkálóra, vessünk egy pillantást forrásainkra, amelyekből a neveket vettük.

*

A dűlőnévkutatás legfőbb forrásai a kataszteri térképek, amelyek a m. kir. Földmérési Hivatalban és a pécsi földmérési felügyelőségen vannak összegyűjtve. Ezek a térképek a bennük foglalt névanyag alapján két csoportba oszthatók. A régiebb térképeket 1860 körül vették fel, és ezek a neveket — csekély kivétellel — eredeti alakjukban, tehát úgy ismerik, ahogy a nép használta és ma is használja. Az 1880 óta keletkezett térképek már csak magyar neveket ismernek. Az 1880 óta kijavított régiebb térképeken a német és a szláv nyelvekből származó nevek át vannak húzva és magyarra fordítva. A régi nevek csak ritkán maradtak meg zárójelben (Mucsi, Pécsudvard) és csak egyetlen egy esetben, Kistormásnál nem kísérelték meg a német nevek megmagyarosítását. Ilyen körülmények között hiba volna, ha munkánknál, ahol csakis az élőnyelv lehet irányadó, a térképekre bízánk magunkat. Bizony nem íróasztalmunka a dűlőnévkutatás: az embernek be kell járnia a falvakat, hogy a különféle térképekről (az előbbieken kívül a törvényszéki irattárakban őrzött határrendezési térképek fontosak), oklevelekből és PESTY Helységnévtárából összeszedett anyagot ellenőrizze és lehetőleg kiegészítse. Nagyon sok név nem került a térképekre, vallomásaik mégis döntő fontosságúak lehetnek. Nagy körültekintéssel figyelembe kell vennünk a szomszédos falvak érintkező területeinek nevét is, mert pl. az ősi magyar *Szebény Kranes brdo* dűlőjének nevét úgy tudjuk megmagyarázni, ha ismerjük az eredetileg rác Véméndnek ezzel érintkező hasonlónevű szőlőhegyét. Ugyanúgy kapta a német Himesháza *Lepu frela* nevét a szomszéd horvát Püspökmárok érintkező dűlőjétől. — Annak ellenére, hogy több év nyári szünetét töltöttem a tolnai és baranyai falvakban, mégsem merném azt állítani, hogy minden létező népnyelvi alakot összegyűjtöttem, és így az alább következő összeállításba is beleszúszhattak kisebb hibák, melyek azonban a végső eredményt lényegében aligha érintik.

Hogy megállapíthassuk, mennyiben alkalmasak a dűlőnevek (t. i. a Kulturnamen) az egyes népcsoportok egymáshoz való viszonyának megállapítására, vizsgáljuk meg közelebről Baranya megyének nemzetiségi szempontból legérdekesebb keleti felét. Ez a terület ma is a legtarkább nemzetiségi képet mutatja, ahol a magyarok, németek, rácok és sokácok utolsó két évszázadi együttélése nem egy esetben megváltoztatta a korábbi

nyelvhatárokat. A pontosabban megvizsgált körülbelül 1800 négyzetkilométernyi területet nyugaton a Tófű—Vasas—Szemely—Vokány—Old falvakat összekötő egyenes vonal, délen a mai országhatár, keleten a Duna, északon pedig Tolna megye határolja. Ezen a területen ma 106 falut találunk, de ezek közül 1720-ban az összeírások szerint 80 állt fenn, a többi 26 csak 1720 óta települt újra. A népesség eloszlása szerint volt 29 magyar, 2 német és 9 szerb-horvát falu.¹ 34 helységben magyarok és szerb-horvátok vegyesen laktak: 5-ben a magyarok, 29-ben a szerb-horvátok voltak többségben. Magyar—német volt 2, magyar—német—szerb-horvát 4. Hogy ma milyen eredetűek a dűlőnevek ezekben a falvakban, azt az alábbi táblázat mutatja meg.

A falvak lakossága 1720-ban	A falvak száma	A mai dűlőnevek eredete:						
		Magyar	Német	Szerb- horvát	Magyar- német	Magyar- szerb- horvát	Német- szerb- horvát	Magyar- német- szerb- horvát
Magyar	29	24	3	—	—	—	1	1
Német	2	—	2	—	—	—	—	—
Szerb-horvát	9	—	5	1	—	—	3	—
Többségében magyar	5	2	—	2	—	1	—	—
Többségében szerb-horvát	29	—	12	10	1	—	6	—
Magyar—német	2	—	1	—	1	—	—	—
Magyar—német—szerb- horvát..	4	1	2	1	—	—	—	—

Ezekhez jönnek az 1720 óta újra települt falvak:

Újra települt falvak... ..	26	3	17	2	1	—	3	—
----------------------------	----	---	----	---	---	---	---	---

Megszabott terjedelmű dolgozatomban részletes felsorolásokat mellőznöm kell, és így a táblázatból kitűnő legfontosabb tényeket épen csak érinthetem. Első pillanatra is láthatjuk, milyen kevéssé keveredett a magyarság a különböző szláv népekkel,² annak ellenére, hogy az 1720-ban fennálló falvak nagy része vegyes lakosságú volt. Úgy látszik, nyugalmasabb idők beálltával a 34 magyar—szerb-horvát helységben szét-szört magyarság a tisztán magyar lakosságú falvakba húzódtott vissza, és átadta helyét a délről jött népeknek. Kétség-

¹ A XVIII. századi összeírások alapján nem lehet a szerbeket a horvátoktól különválasztani.

² Egyedül Mohácson mutatnak a dűlőnevek ilyen keveredést, bár itt inkább csak a szigetek nevei sokác eredetűek.

telen, hogy a XVIII. század első felében a szláv elemek erősebbek voltak a háborúkban tönkrement magyarságnál, mert míg a 29 szerb-horvát többségű falu közül egyetlen egyben sem találunk magyar neveket, addig az 5 magyar többségű közül kettőnek szláv eredetű a névanyaga. Sőt a tisztán magyar falvakból is elhódítottak még kettőt a szerbek és horvátok (Maráza, Monyoród), bár itt a németekkel szemben ők sem tudták tartani állásaikat. — Feltűnő továbbá a németek eltérő viselkedése a magyarsággal és a délről jött szláv népekkel szemben. A 34 magyar jellegű faluból csak háromban (8·8%) találunk német dülőneveket, ezzel szemben a 38 szerb-horvát falu közül 17-ben (44·7%) csak német nevek, további 9-ben (23·7%) német és szerb-horvát nevek vegyesen fordulnak elő. Ennek a jelenségnek igen érdekes és igen egyszerű magyarázata van. A telepítő földesurak az ősalapotba visszavetett birtokaikat első sorban földművesekkel igyekeztek benépesíteni. A németek beköltözködése idején voltak is gyér számban földművelő jobbágyaik: a magyarok, akiknek munkáját a szabadon pásztorkodó szláv népek sok helyen megzavarták, és akik ezért a leginkább veszélyeztetett helyeket korán el is hagyták. Németeket tehát a lakatlan falvakon kívül első sorban földműveléssel nem foglalkozó rác telepekre hozták részben úgy, hogy az előbbi lakosokat mindjárt el is parancsolták onnan, — ilyenkor aztán nem maradt tőlük származó dülőnév sem, — vagy pedig „hozzátelepítés“ történt, amikor is átkerülhettek idegen eredetű dülőnevek a németek nyelvébe. Hogy csakugyan a földművelő magyarság és a pásztorkodó szerb-horvát népek műveltségi foka közti különbségben keresendő az említett tény magyarázata, azt a statisztikai adatok is igazolják. Az 1920-as adatok szerint az összes német—szláv dülőnévű falvakban, valamint számos olyanban is, melyeknek tisztán szerb-horvát névanyaguk van, a németek abszolút többségbe kerültek, míg a magyar dülőnévű helységek közül csak kettőben (Nagypall, Szellő) tudtak számszerű fölénybe jutni. A magyarságnak és a szerb-horvátoknak egymástól való ősi tartózkodása itt is kitűnik: a nyugalmas idők bekövetkezése óta nem zavarták egymás birtokállományát.¹

A művelt-földneveknek ezen vallomásai, hogy t. i. a magyarság a török hódoltság végére sem veszítette el földművelő jellegét, és hogy a szerb-horvát elem jelentősége a táj mai képeinek kialakításában jóval kisebb az 1720-as években való elterjedésénél, semmivel sem maradnak el fontosságban a Natur-namen vallomásaitól. Ha a dülőnevekkel meg tudjuk határozni

¹ A német bevándorlás megindulásával a szláv előretörés megakadt. Mire a magyarság újból annyira megerősödött, hogy komolyan szembeszállhatott volna a rácokkal és sokáccokkal, addigra a németek, kik a XVIII. század folyamán állandó utánpótlásban részesültek, már rég elfoglalták az elfoglalható helyeket. (A szláv elem ma már csak két faluban tartja magát.)

egy falu vagy egy nagyobb vidék korábbi lakosságát, az egymás mellett lakó népek kölcsönhatásait, műveltségi fokát, a határkép kialakításában játszott szerepét, akkor bennük olyan gazdag forrásra akadtunk, amely szinte kimeríthetetlen. Minthogy pedig a nyelvhatároknak 1715-ig, azaz az első hivatalos összeírásig történt változásairól igen kevés egyéb biztos adatunk van, szükséges volna, hogy nyelvészek és történettudósok egyaránt felkarolják a dülönevek ügyét, mert ezek segítségével hazánk multjának és jelenének egyik legfontosabb problémájához fognak közelebb férközni.¹

WEIDLEIN JÁNOS.

A magyar Simplicissimus.

Folyóiratunk mult évi utolsó füzetében a *fekete leves* kapcsán szóba került az Ungarischer Simplicissimus is (321—4). SIKLÓSSY LÁSZLÓ újból megismételte azt a megállapítását, amelyet már többször, különféle helyeken olvastunk, hogy ez érdekes munkácska szerzője id. Buchholtz György, a XVIII. század második felében élt kereskedőből lett tanító és prédikátor. Mivel ez az állítás semmiképp sem felel meg a valóságnak, nehogy gyökeret verjen, kénytelen vagyok azt megcáfolni.

Az Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus évekkel ezelőtt sokáig foglalkoztatott. Még szövegét is lefordítottam magyarra s terjedelmes kommentárt írtam hozzá. Mivel azonban kiadó nem akadt, sok mással együtt ez is a fiókban veszett.

A munkácska azért érdekelt, mert benne sohasem láttam afféle kalandos regényt, aminő Grimmelshausen Simplicissimusa nyomán tucatjával készült a XVII. században, hanem észrevettem, hogy a sallangok lehámozása után valóságos önéletrajz fekszik előttem, amely művelődéstörténeti emlékeink gyér voltát tekintve, a XVII. századra nézve forrásmunka értékével bír.

Nem tartozik ide annak az elmondása, mennyi bajlódásomba került, amíg sikerült a regényes életrajzhoz az igazoló adatokat összehordani. Azonban ezek segítségével nemcsak azt tudom bizonyítani, hogy a Magyarországra vetődött sziléziai fiú legtöbbször a valósághoz tartotta magát, mert állításai pontosan összevágtnak egykorú hiteles feljegyzésekkel, hanem ki bírom egészíteni könyvecskéjét a nála hiányzó pontos időmegállapításokkal is. Életének egyik-másik eseményét szinte napra lehet keltezni, ami legjobban bizonyítja szavahihetőségét.

¹ A dülönévkutatás számos kérdését (dülőbeosztások, irtások stb.) épen csak érinthettem. Időközben megjelent ezekkel foglalkozó dolgozatom „A dülönévkutatás történeti vonatkozásai” címen a Századok 1935. évi pótfüzetében.

Sajnos, mindez nem vezetett el a könyv szerzőjének megállapításához. Ennek felderítése nem magyar ember, hanem a magyar Simplicissimus szerzőjének egy honfitársa számára volt fenntartva.

Buchholtz György szerzőségében egy percig sem hittem. Eleve kizárta ezt a kronológia. Buchholtz 1643-ban született, míg Simplicissimusunk 1636-ban. Születési évét nem volt nehéz megállapítanom. Amikor Lőcsén hátat fordított az iskolának, s végleg a sipos vagy trombitás mesterségére adta a fejét, saját bevallása szerint huszadik évét taposta. Már pedig ennek az eseménynek idejét sikerült 1657-re rögzíteni. De ha ezt nem is tekintenők, azonnal felötlik, hogy Buchholtz élete semmiben sem hasonlít a Simplicissimuséhoz. E szerint tehát Buchholtz regényt írt volna, amiben egy elképzelt alak életét rajzolja. De akkor hogyan hivatkozhatik lépten-nyomon az ő korában élt előkelő férfiakra s pontosan meghatározható eseményekre?

A magyar születésű Buchholtz bizonyára nem hasonlította volna össze a magyar falukat a württembergiekkel (177) ami az előbbiek hátrányára történt, vagy a württembergi birkákat a magyarországiakkal (179), amikor viszont az utóbbiak elsőbbségét bizonyítja, holott még annak sincs nyoma, hogy valaha e távoli tartományban megfordult. Amikor Simplicissimus a magyar bor jóságát dicséri, azt mondja: „wie ich . . . in Stuttgart bey dem alten Nägelin (ottani korcsmárosné) 4 Batzen-Wein, alsz ich ausz Ungarn durch Oesterreich dahin kommen . . . getruncken“. Végül Buchholtzról tudjuk, hogy jól beszélt magyarul; ellenben Simplicissimus magyar idézetei világosan mutatják, hogy majd tízévi tartózkodása után is csak törte nyelvünket, és sok magyar mondása közt egy sincs, amelyik hibátlanul hangzanék.

Ami Buchholtz kéziratban maradt s csak 1904-ben kiadott *Historischer Geschlechtsbericht* című munkájának itt-ott felcsillanó hasonlóságait illeti, azokat könnyű megmagyarázni. Nemcsak ismerte és olvasta a maga idejében népszerű, már megjelenése évében utánnyomott *Ungarischer Simplicissimus*-t, hanem a forrás elhallgatásával ki is írta annak egyes részeit. Amiben nem áll egyedül, mert pl. a Magas Tátra egyik csúcsának megmászásáról szóló hangulatos leírást rajta kívül Helwig (*Anmuthige Berg-Historien*) s utóbb Brückmann (*Epistolae Itinerariae. LXXXIX.*) is lemásolták ugyanezen forrásból.

Buchholtz szerzőségét tehát egyszer s mindenkorra el kell ejtenünk, bármennyire csábító volna is az a tudat, hogy ez az érdekes könyvecske itt a hazában termett. Tennünk kell ezt annál inkább, mert a munka szerzőjét immár kétséget nem tűrő bizonyossággal meghatározta egy kiváló német zenetörténész: HANS JOACHIM MOSER berlini tanár. Erről szóló dolgo-

zata, amelyet nagy szívességgel megküldött nekem, az *Euphorion* (Zeitschrift für Literaturgeschichte) 1933. évi XXXIV. kötetében jelent meg a következő címen: „Der Musiker Daniel Speer als Barockdichter“.

Ez a Daniel Speer az *Ungarischer Simplicissimus* szerzője.

Az irodalomtörténet — írja MOSER — azért nem foglalkozott behatóbban ezzel az íróval, mert munkáinak nagyobb része névtelenül vagy álnéven látott napvilágot. Valódi neve alatt csupán komoly zenei műveit adta ki, ami talán azt mutatja, hogy maradandó értéket csak ezeknek tulajdonított. Ezeket MOSER egyenként fel sem sorolja; van köztük zene- és hegedűiskola két különböző szerkezetben (1687. és 1697.), hat egyházi zenekari darab (ezekből három csak címe szerint ismeretes) és egy karkönyv orgonára. Hozzájuk MOSER egy névvel és tíz névtelenül megjelent vegyes munkát csatol, amelyeknek rövid címei a következők¹: 1. Speer Daniel: Musicalisches ABC, oder auserlesene Sprüche der Hlg. Schrift... Schwäbisch-Hall, 1671. (Csak címe után ismeretes az 1671. évi frankfurti könyvvásár katalógusából.) — 2. Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus... Herausgegeben von gedachtem Dazianischer Simplicissimo. H. és ny. n. n., 1683.² — 3. Türkischer Vagant, oder Umschweiffender Türkischer Handelsmann. H. és ny. n. n.; 1683. — 4. Simplicianischer Lustig-Politischer Haspel Hannsz... Nachdenkliche Hasen-Sprünge, So er auf XV Universitäten... fleiszig zusammengetragen... von Einem Seines Gleichen. (S. G. = Speer, Göppingen.) 1684. — 5. Das neueste von der Zeit, Das ist: Ausführliche Vorstellung der listigen Gefangen-Nehmung... des... Graf Teckely. Nürnberg, Johann Hoffmann, 1685. — 6. Recens Fabricatus Labor, oder Neu-gebachene Taffel-Schnitz... (Zenedarabok.) Der Frantzösische Author ist... Asne de Rilpe H. és ny. n. n., 1685. — (A név a Daniel Speer anagrammja!). — 7. Musicalischer Leuthe Spiegel... von einem Deutschen Spaniol in Griechenland. H. ny. n. n., 1687. (Az álnévben D. S. névbetűk.) — 8. Musicalisch Türkischer Eulen-Spiegel... aus dem Welt-bekandten Ungärischer Kriegs-Roman³ extrahiert...

¹ E címeket jónak látom megadni, tekintve hogy a munkák némelyike magyar vonatkozásokat tartalmaz (pl. magyar zenedarabokat), s ezeket nálunk kevesen ismerik. A címeket rövidítve közlöm; bővebben az *Euphorion*ban található.

² A címben a Dacianischer jelző csupán azért kapott helyet, mert csak így tudta a szerző nevének kezdőbetűit alkalmazni. Egyébként Speer soha sem járt Erdélyben, s könyvében ez az országrész alig szerepel. MOSER tanár nem ismerte a munkának még azon évben megjelent második nyomtatását. Az eredeti valószínűleg Nürnbergben, Johann Hoffmannál, az utányomás ugyanott Paul Fürstnél készülhetett.

³ Everhardt Happelius nagyterjedelmű regényes történeti munkája.

Von dem bekandten Dacianischen Simplicissimo in Güntz. Daselbst gedruckt ihm Jahr 1688. H. és ny. n. n. Valószínűleg Nürnberg. — 9. Philomela angelica cantionum sacrarum. Authore 'Αναγραμματικῶς denominato: Res plena dei (= Daniel Speer). Venetiis (természetesen hamis helymeghatározás), 1688. — 10. Der durch das Schorndorffische und Göppingische Weibervolk geschüchterte Hahn... H. és ny. n. n., 1689. — 11. Der neu aufgemachte Mordbrenner La Broche... H. és ny. n. n., 1689.

E munkák között az összefüggést s a szerző nevét már a könyvcímek is részben felfedik. Még világosabbá válik a dolog, ha Speer életének MOSER tanár által közölt adataiba bepillantunk.

Abból indulva ki, hogy Speer élete végét a württembergi Göppingenben töltötte, megszerezte a haláláról szóló anyakönyvi bejegyzést. E szerint 1707. december 5-ikén 71 éves 3 hónapos korában hunyt el. Születése tehát 1636 október havára esik, aminek teljesen megfelel az Ungarischer Simplicissimus alapján megállapított kelet. Ezen felül ismeretes, hogy 1675 előtt Stuttgartban segédkántorként működött (ami egybevág a könyvből fentebb idézett részlettel); 1675-ben városi trombitás (Stadt pfeifer) lett Göppingenben; 1680-ban ugyanott kántor és segédtanító. 1689-ben két röpiratot adott ki (a sorozatban 10. és 11. sz.) a Németországot pusztító Melacféle csapatok ellen, aminek következményeként a szolgálalkú hatóság börtönbe csukatta. Felesége és a göppingeni tanács kérésére másfél év múlva kiengedték, de bizonyára ismét baja támadt a felsőbbsséggel, mert 1692-ben büntetésből Waiblingenbe helyezték át kántornak. Egy év múlva újból a göppingeniek közbenjárására visszanyerte ottani hivatalát. 1703-ban fizetésjavítást kért, s ekkor készült emlékirata fennmaradt. Négy év múlva elhunyt.

Ennyi az elfogadható, biztos adat Speer Dániel életéről MOSER közleményében. Amit gyanításképp a tudós szerző még hozzáilleszt, hogy t. i. Speer egy ideig Magyarország nyugati határszéli városaiban működött és innen 1674 körül protestáns száműzöttekkel jutott el Württembergbe, s hogy 1685-ben az ide vezényelt (?) württembergi ezredekkel Magyarországon járt volna, semmivel sem igazolható feltevés.

Kétségtelen ellenben, hogy Speer Dániel 1671-ben az ugyancsak württembergi Schwäbisch-Hallban nyomatja első megjelent munkáját (1. szám). Ekkor tehát már nem volt Magyarországon. Mert ha még ekkor is itt él, akkor protestáns léttére nyomathatta volna könyvét Pozsonyban, Kassán, Zsolnán, Lőcsén vagy Bártfán. Elképzelhetetlen, hogy innen a távoli Württemberg egy kis városkájába menjen könyvnyomtatót keresni.

Igy Speer Dániel életének második fele 1671-től haláláig tisztázva van. Erre az időre esik egész irodalmi munkássága, tehát az *Ungarischer Simplicissimus* megírása is.

Ami vele 1671 előtt történt, azt csupán kalandos önéletrajzából tudjuk. Nem kétséges, hogy az események leírásában itt-ott hibázik, azonban adatok sora bizonyítja, hogy nagyjában és egészben igazat írt.

Elhíhetjük neki, hogy Boroszló környékén látta meg a napvilágot s ebben a városban élte le gyermekéveit. Erre mutat, hogy munkáiban mindenütt *V r a t i s l a v i e n s i s*-nek írja magát. 18 éves korában lépte át a magyar határt s felcsapott késmárki diáknak. 1654 szeptembertől 1657 februárig Lőcsén lakott. Innen kezdve bebarangolja Sáros vármegyét; 1659-ben elszegődik Rákóczy László sárosi főispánhoz siposnak, egy év múlva a megye katonai csapatával a török ellen indul és hadi vállalatokban forgolódik. 1661—1662-ben török rabságot szenved; 1663-ban megszabadul. Aztán hányódik, vetődik ide-oda. Valószínűleg 1665 az utolsó év, amelyet még Magyarországon tölt. Amit ebből az időből mesél, zavaros, a valósággal össze nem egyeztethető. Úgy látszik, az északnyugati országrészekben, főként a bányavárosokban is járt, de valódi kalandjairól nem sok mondanivalója akadt. Aztán hátat fordít a magyar földnek s Ausztrián át Németországnak veszi útját.

Az 1666—1671 közti öt évről nincs rávonatkozó adatunk. MOSER úgy véli, hogy ebben az időben keleten és onnan megtérve Németországban kóborolt. Mindkét utazgatásáról egy-egy kötetkében számolt be (3. és 4. sz.), de ezek az írásai jóval kevesebb hitelt érdemelnek az *Ungarischer Simplicissimus*-nál. Különösen egészen valószínűtlen az a nagy utazás, amelyet a *Türkischer Vagant*-ban ír le. Az olvasó hamar tisztában van vele, hogy még csak Erdélyt sem látta, nem hogy rajta keresztül Konstantinápolyig s innen Egyiptomon át Jeruzsálembe, Damaszkuszba, Tripoliszba, Ciprusra eljutott volna. Amit ebben a kötetben elmond, az nem egy kalandor életéből, hanem közkézen forgó könyvekből (aminők a német irodalomban a XVI—XVII. században bőven akadtak) van merítve. Inkább valószínű MOSERnek az a feltevése, hogy megfordult a nyugati határszél magyar városaiban. Későbbi érintkezései innen kivándorlott protestáns egyházi és iskolai férfakkal, Kusser János pozsonyi, illetőleg ruszti kántorral, Beszler Lőrinc soproni városi trombitással, Keszler János Gáspárral erre mutatnak. Ha hosszabban tartózkodott volna hazánkban, ennek nyomát bizonyosan megtalálnók az *Ungarischer Simplicissimus*-ban.

Harmadik kalandos könyve szerint (4. sz.) tizenöt főiskolát látogatott. Megfordult Krakkóban, Königsbergben, Rostockban, Greifswaldban, Frankfurtban, Bécsben, Prágában, Lipszéban, Jénában, Altdorffban, Heidelbergben, Tübingában, Strass-

burgban, Bázelen és Leidenben. Azonban valószínűleg inkább muzsikusi minőségben lakta meg ezeket a városokat, mert MOSER megállapítja, hogy neve az egyetemek matrikuláiban nem található. Ha ez a vándorlása megfelel az igazságnak, csupán ezzel is bőven eltelhetett a kérdéses öt esztendő.

Mikor első könyve 1671-ben kikerült a sajtó alól, Speer Dániel már valószínűleg megelégtelt a kóbor életet s Württembergert választotta állandó hazájául. Másképen a Musikalischer ABC el sem készülhetett volna. Még talán néhány-szor helyet változtatott; 1674-ben Strassburgban találkozunk vele. 1675-ben, negyven éves korára aztán végleg megállapodott Göppingenben.

Eddig ismeretes munkái sorában az Ungarischer Simplicissimus a második. A benne tárgyalt eseményeket s a könyv megírását közel két évtized választja el. Nem valószínű, hogy Speer Dániel viszontagságos életéről naplót vezetett volna; érthető tehát, ha itt-ott az időszámításban megtéved, s könyve megírásánál a visszaemlékezés mellett a képzeletnek is van szerepe. Innen magyarázható az a különössége is, hogy a magyar városok helyrajzi leírását akkori közkeletű munkákból veszi át. Megteszi ezt még Boroszlóval is, ahol pedig éveket töltött; a város bemutatásánál Zeiler Márton 1650-ben megjelent Topographiájához folyamodik.

Magyar szempontból nézve mindezek a fogyatékoságok keveset vonnak le az Ungarischer Simplicissimus értékéből. A kóborló muzsikus nyílt szemmel járta be Felső-Magyarországot, sok érdekes megfigyelése van, s mondandóit ügyesen adja elő. A magyarok iránti többször megnyilatkozó rokonszenve nem ragadta üres magasztalásokra. Látszik, hogy megbecsüli őket, de, ha kell, hibáikat sem szépíti. Bennünket hálára kötelezett le, mert nélküle a régi magyar élet sok apró, kedves részlete feledésbe merült volna, s könyvecskéje híján szegényebb lenne a XVII. század magyarjáról rajzolható kép.

Speer Dánielnek az elismerés és hála koszorújával, a művelt magyar közönségnek pedig azzal tartozunk, hogy az Ungarischer Simplicissimust jó kritikai kiadásban, megfelelő fordítással és elegendő magyarázattal közrebocsássuk.

VARJÚ ELEMÉR.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

I. Endre francia zarándokai. A magyar tudomány már régóta idézi azokat a Szent István-korabeli zarándoklatokat, melyek pár évtizeddel a magyar uralkodóház megtérése után a magyar földön át megindultak. Vilmos, angoulême-i gróf, Verduni Richárd és mások 1026-ban már a Magyarországon át vezető

utat használták a Szentföld felé menet és nem győzték magasztalni István király vendégszeretetét.¹

De eddig a magyar tudományosság nem méltatta kellő figyelemre, hogy I. Endre alatt is folytatódott a francia zarándokok sora. Erről a már két ízben kiadott Lietbert cambrai-i püspök életrajza tanúskodik.² Ezt a Vitát bizonyos Rudolf írta, és célja természetesen hősének szent életét és a mártíromságtól sem rettező lelki rajzát adni. Mi itt csak a bennünket közelről érdeklő részleteket ismertetjük.

1054-ben indul útnak Jeruzsálem felé Lietbert cambrai-i püspök népe és papsága unszolására. „Hátrahagyva a nagyobb és kisebb városokat, a városokkal beépített vidékeket és tartományokat, hegyek meredélyeit, erdők veszélyeit, átvonul egy barbár műveltségű, erkölcsű és nyelvű országon, melyet a hunok laknak. És hogy a hosszú utat megrövidítse, a Dunán átkelve a Szent Márton boldog születéséről híres Pannonia földjére lép. — Jelentik a királynak, hogy zarándok külsejű emberek érkeztek külföldi országokból, kik országának határain akarnak keresztül menni. Erre az megparancsolja, hozzák elébe az idegeneket. Végül is a király látva a főpapot, isteni intésre korábbi szándékát megváltoztatva, gyorsan felkel trónszékékől és igen szívesen köszöntve őt, meghívja a tanácsba. Kérdi az út célját, csodálkozik a hallottakon, csodálkozik azon, hogy egy ilyen férfi ilyen nehéz vállalkozás terhét vállalja. De minthogy azon időkben alig valaki vagy szinte senki sem választotta ezt az utat, azt gondolta, hogy talán valami más okból színelnek. Ezért titokban magához hivatja embereit és megparancsolja nekik, nyomozzák ki szorgosan, vajjon nem valami gonoszat forralnak-e. Néhány nap alatt kinyomozva a főpap kegyes szentségét és hallva, hogy a szegények közt milyen bőkezűen osztja alamizsnáit és hogy vigiliákban, imádságban, böjtölésben milyen kitartó, a kegyes király készséggel állt rendelkezésére, és ami segítséget csak kívánt magának a főpap, szívesen megadta neki. Erre már ennek vezetése alatt akkora és annyi tömeg gyűlt össze, hogy Isten seregének lehetett volna nevezni. Így országának végső határáig vezetőt adván melléje, Isten irgalmának közbenjárásával megengedte, hogy biztonságban távozzék. — Átlépve Pannonia határait, a püspök erdős hegyvidékre ér, melyet Bulgária pusztaságainak hívnak, s melyet szkíta nemzetbeli haramiák laknak“.³

¹ L. PAULER GYULA, A magyar nemzet története I, 62.

² Vita Lietberti episcopi Cameracensis auctore Rodulfo: MonGerm. SS. XXX, 854 (1934.) és Acta SS. m. Junii t. IV, 596. — KIRÁLY ILONA „Szent Márton magyar király legendája“ című (Bp., 1929.) tanulmányában (25. l.) már idézi a Magyarországra vonatkozó részt. Mindamellet érdemesnek tartottuk újra visszatérni e szövegre annál is inkább, mert KIRÁLY ILONA a balkáni útról nem emlékezik meg.

³ Preterlegens civitates et oppida, civitatum regiones et provincias, montium discrimina, silvarum pericula cultu, moribus et lingua barbaram, quam colunt Huni, transmeat patriam. Et ut prolixioris viae lucraretur compendium, transvadato Danubio penetrat Pannoniam Martini sancti beata nativitate preclaram. — Nuntiatum regi ab exteris partibus habitu peregrino quosdam venisse homines sui regni fines transire volentes. Qui mox accitos sibi iussit presen-

A következőket mondja aztán el Rudolf: Ezek a vad népek nem laknak városokban, hanem ott alszanak, ahol az éjjel éppen éri őket, a járókelőket fosztogatják, öldösisik. Semmi vallást nem ismernek, de halottaikról látták a zarándokok, hogy körülmetélkednek. Nomád életet élnek, feleségeiket, holmijukat szekéren viszik maguk után. Igen kegyetlen nép. Hét napig azonban nem találkoznak senki eleven lélekkel, a hetedik napon lovon és tevéen ülő rablókat pillantanak meg. Következik aztán leírásuk, melybe a humanista műveltségű hagiográfus vergiliusi vonásokat vegyít, vagy talán tisztára azokból állítja össze: „inter condensa silvarum cristatis vittatisque capitibus ac seminudo corpore pallia trahentes et latas caligas. Pendebant ex humeris pharetrae et laxos arcus (Verg. XI. 874.) et hastilia longa ferebant”. — A „rablók” nem bántják a zarándokokat, s így végül sikerül Dalmáciába s onnan görög földre jutniok.

A maga vázlatosságában is érdekes kép: I. Endre királyunk, elődje, Szent István nyomdokába lépve mély tisztelettel fogadja és tanácsába bevezeti a külföldi püspököt, de az akkori magyar uralkodókat jellemző óvatossággal bánik vele. Gyanúja csak akkor oszlik el, mikor a püspök szent életéről maga is meggyőződik. A gyanakvásból az is kiderül, hogy az István-korabeli zarándoklatoknak még az emléke is kiveszett már ekkor a magyar királyi udvarban, annyira veszedelmessé és szokatlanná vált valószínűleg a Péter alatt és Endre uralkodásának első éveiben kitört keresztényellenes mozgalmak következtében a magyarországi zarándokút. Érdekes adata az elbeszélésnek, amint a szent püspök körül megszaporodik a zarándokok hada: úgy látszik, nem egy magyar vette fel a zarándok köntösét már ebben a korban, ami minden pogány reakcióval szemben a vallásos élet nem csekély mélységére vall.

Miféle nomád nép lehetett az, mellyel Lietbert csapata a balkáni erdőkben találkozott, nehéz volna megmondani: alighanem mohamedán vagy zsidózó, esetleg kazár hordákról lehet szó.

A francia nyugat és a keresztény magyarság első századának ez a korai érintkezése megérdemli, hogy bővebben foglalkozzunk vele.

ECKHARDT SÁNDOR.

tari. Videns itaque rex pontificem Dei nutu mutata mente pristina surgit citius a solio neonon officiosissime salutatum invitatur in consistorio. Querit causas itineris, miratur auditis, miratur talem ac tantum virum tam difficilis pondus subisse laboris. Sed quoniam illis diebus vix quilibet aut pene nullus hoc iter arripiebat, cogitabat, ne simularent id alterius negotii gratia. Unde clam vocatis suis iubet eos e vestigio diligenter observari, ne moliantur quidlibet sinistra. Explorata per aliquot dies religiosa pontificis sanctitate, simul audita in stipendiis pauperum liberalissima largitate, in vigiliis, orationibus, ieiuniis assiduitate, devotus rex impendit obsequium, quodque petebat sibi suisque pontifex, prestat libens auxilium. Jam quippe sub eius contubernio tanta tamque multiplex copia populi coierat, ut exercitus Domini diceretur. Sic usque in extremos fines regni dato duce, Dei procurante misericordia, securum concessit abire. — Pretergressus Pannoniarum fines limitaneos ingreditur solitudines saltuosas, quas deserta Bulgariae nominant quasque latrunculi Sciticae gentis inhabitant.

Anyá. Zs. M. egy általam elfogadott doktori értekezés bírálatában (MNy. XXXI, 350) többi közt ezeket írja:

„Mészölynek azt a tanítását igyekezik a szerző »a primitív ember mondattanával« igazolni, hogy az *anya*, *apa*, *atya*-féle magyar rokonsági nevek szóvégi magánhangzója nem képzőelem, hanem birtokos személyrag . . . kétségtelen, hogy magyar nyelvtörténeti kérdéseket algonkin észjárásbeli párhuzamokkal nem lehet eldönteni . . . Mészöly utalásából tudja, hogy SZINNYEI a vogul *šāni-m* 'anyám', *šāni-n* 'anyád' birtokos személyragos alakok *-i-jét* a *šān* 'anya' szóhoz járult kicsinyítő képzőnek tartja. Mivel pedig úgy látja, hogy ez az értelmezés nem támogatja az *apa*, *anya*, *atya*-beli szóvégi *-a*-nak személyrag voltáról vallott tételét, SZINNYEI nézetét az algonkin tanulságokon fölbuzdulva »teljesen tarthatatlan«-nak nyilvánítja, sőt a módszeretlen eljárásan érzett fölháborodását sem rejtve véka alá, atyai jótanácsokat is ad SZINNYEINEK: »meg kell jegyeznünk azt is, hogy SZINNYEI egy olyan vogul szót is hoz fel rövid magyarázatában, amely egyáltalában nem létezik, tudniillik a *šān* szót. Ez nem egyéb, mint az ő kikövetkeztetése, olyan, mintha azt mondanók, hogy a magyarban *any* szó van. Ilyen esetben tévedés elkerülése végett legalább is * alkalmazandó . . . vagy kötőjel . . .« — Szeretnők tudni, mire alapítja szerzőnk azt a határozott állítását, hogy *šān* szó a vogulban »egyáltalában nem létezik«, mert — bármilyen különösen hangzik — AHLQVISRTÓL és GONDATTITÓL MUNKÁCSIG és KARJALAINENIG minden vogul forrásban benne találjuk.“

Zs. M. bírálatának ez a része a tárgyalat tudományos kérdést lényegét érinti, de téves.

Az egyik nyelvben megfigyelt primitív nyelvi jelenségek tanulságának egy másik, bár amattól idegen nyelv történetét illető fontossága nem kisebb, mint az etnológiának a történet-tudomány szempontjából való fontossága.

A vogul *šān* szót pedig éppen a vogul közlemények alapján kell nem élő, hanem kikövetkeztetett alaknak tartanunk.

A vogul élő nyelv tükre: olyan vogul közlemények, melyeket élőszó hallására jegyzett föl a gyűjtő. Ilyen élő vogul nyelvet tár elének MUNKÁCSI; az ő szövegeiben pedig nem *šān* van, nem az 'anya' fogalma általában, elvontan, hanem concrete az egyes bizonyos esetekre vonatkozó *šān*-, vagy személyragozva, tehát mint *va l a k i n e k a n y j a*, vagy megszólításban, vocatívusi elemmel megtoldva, tehát szintén az illető bizonyos megszólító *n a k a n y j á t* jelölve.

Ez a mondattani megfigyelés valóban azt a föltevést támogatja, hogy a vogul *šāni*- eredetileg személyragos alak. Ha pedig ez így van, akkor még bizonyosabbá válik az az én régebbi föltevéssem, hogy az *anya* szó utolsó *a*-ja személyrag-eredetű, mint BEKE és TECHERT is elfogadja, nem pedig kicsinyítő képző, mint SZINNYEI és Zs. M. tanítja.

MÉSZÖLY GEDEON.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csacsi. Az EtSz. szerint e szavunk az állat hangját utánzó szó.¹ Elég sok téves szófejtés van ebben a szótárban,² de ennyire téves talán egy sincsen. El sem tudom magamnak képzelni, hogy miféle hangváltozás útján tartották a szerkesztők lehetőnek, hogy a számárnak a magyar közhit szerint való *i-á* kiáltásából — *csacsi* hangsor váljék! Ilyen szófejtéssel szemben igazán erre a német szólásra kell gondolnia az embernek: Gott und die Etymologen können alles!

Másfelé keresve e szavunk eredetét, először is annak a körülménynek kell feltűnnie, hogy míg a *számár* szónak emberre való alkalmazása durva és sértő, addig a *csacsi* szónak ilyen használata egyáltalán nem az; sőt ezt sokszor kedveskedve, becézés céljára is használjuk. Más ostoba vagy egyébféle nem díszes tulajdonságokkal bíró állatok nevének emberre való átvitele is kivétel nélkül mind nagyon bántó. Pl. *te ló! te ökör! te disznó!* Csak éppen az egy *csacsi* szónak ilyen használata nem bántó, holott ennek is a közhit szerint 'asinus, Esel' az eredeti jelentése. Mi volna e kivételnek az oka? — Az én nézetem szerint az, hogy eredetileg nem 'asinus, Esel', hanem csak 'csacsogó, fecsegő' volt a jelentése, mert nem egyéb, mint a *csacsog* ige melléknévi igenevének, a *csacsogó* szónak becéző származéka.

Rendkívül gyakori jelenség nyelvünkben, hogy egy többtagú szót becézés céljából egyszótagúvá csonkítunk (első szótagjának magánhangzóját, ha ez hosszú, esetleg meg is rövidítjük), s ehhez a megcsökkentett alakjához aztán valamely kicsinyítő képzőt teszünk. A kicsinyítő *-i* képzővel így alakultak pl. (az ilyen becéző személyneveket most teljesen mellőzve) *anya*: *anyi*, *bárány*: *bari* 'bárányka' → 'Vaccinium myrtilus' (az EtSz. szerint eredete ismeretlen), *barom*: N. *bari* 'aki (erkölcsileg v. testileg) jegyzett' (az EtSz. szerint eredete ismeretlen), *bolsvista*: *bolsi*, (tót *budár* >) N. *budár* 'cloaca': *budi*, *bugyogó*: *bugyi* (erről az EtSz. tévesen), *cukrászda*: 1. *cuki* (EtSz.), *cukros*: 2. *cuki* 'cukros, édes, ennivalóan csinos' (egy úri hölgytől hallottam: *cuki kalapot vettem!*), *diréktor*: *diri*, *duda*: (járulékos *n*-nel) N. *dundi* 'kövér' (csak gyermekről; az EtSz. csupán ennyit mond róla: „Gyermek- ill. dajkanyelvi szó“), (oszm.-tör. *dukjan* >) N. *duttyán* (erről az EtSz. tévesen): *dutyi* (erről az EtSz. tévesen; l. HORGER: N. és Ny. VII, 223), *Haggenmacher*: *Hági*, *kancsal*: *kancsi*, *Klébelsberg*: *Klébi*, *mozgóképszínház*: *mozi*, *pecsénye*: N. *pécsi* 'sült szalonna', *professzionista*: 1. *profi* 'kenyérkeresetből sportoló', *profésszor*: 2. *profi* 'egyetemi tanár', *prolétár*: *proli*, *sunnyogó*: *sunyi*, *takszaméter*: *takszi*, *Thiene-*

¹ Az EtSz. illető helyén ugyan ez olvasható: „Az állat hangját utánzó szóból“ (e szerint tehát *csacsi* szavunk olyan — egyébként teljesen ismeretlen — korábbi szóból lett volna, amely a számár hangjának utánzásából keletkezett), de ez nyilván csak pontatlan fogalmazás.

² Ez nem megrovás akar lenni, hanem csak tárgyilagos közlése annak, amit én tudományos igazságnak vélek. Ha én írtam volna ezt a szótárt, akkor bizonyára még sokkal több hiba volna benne, csakhogy persze másfélék, mert az egyik szakember ezt tudja jobban, a másik pedig azt.

mann: *Tini* stb. Teljesen és tökéletesen ugyanígy viszonylanak egymáshoz *csacsogó* és egyfelől kicsinyítő *-i* képzővel *csacsi*, másfelől a kicsinyítő *-ka, -ke* képzővel *csacska*. Egyébként ez utóbbiról is téves az EtSz. véleménye. Nem lehet ugyanis a *csacsog* ige származéka, de még ennek *csacs-* tövéé sem, hanem csakis a *csacsogó* melléknévnek lehet olyan csonkítással és továbbképzéssel való származéka, mint amilyenek pl. *bárány*: *barka* '*bárányka' → 'julus, frons gemnescens salicis' ~ 'cirrus, Haarlocke' (az EtSz. ezekről is tévesen) vagy *ravas*: '*rauka > róka.

Hogy a *csacsi* szónak nem mutatható ki 'csacsogó, fecsegő' jelentése? — Ez igaz. De csak azért nem, mert a becéző *csacsi* és *csacska* származékok keletkezésük után nemsokára kétjelentésűekké váltak. Amely gyermek ugyanis sokat csacsog, fecseg, az természetesen sok csacsiságot is mond. A *csacsi* és *csacska* szavaknak tehát eredeti 'csacsogó, fecsegő' jelentésük mellé csakhamar 'ostobácska' jelentésük is támadt, és a két alak és két jelentés aztán, mint ezer más esetben is, megoszlott. Véletlenül, bármely különösebb ok nélkül úgy, hogy *csacsi* mellett csak a másodlagos 'ostobácska' jelentés maradt meg, *csacska* mellett pedig csak az eredeti 'csacsogó, fecsegő' jelentés.

Hogy *csacsi* szavunk aztán végül, harmadikként, még az 'asinus, Esel' jelentést is felvette, ezt már igazán nem nehéz megérteni. Mivel ugyanis a *számár* szó nemcsak gyöngye szellemi tulajdonságokkal bíró embert jelentett, hanem bizonyos állatnak is a neve volt (hogy miért, s hogy e két jelentés közül melyik volt az eredetibb, azt a beszélők nem is sejtik, de nem is törődnek vele), ezért az 'ostobácska' jelentésű *csacsi* szót is felhasználhatták ugyanennek az állatnak a megnevezésére. Az EtSz. szerkesztői tehát ebben a tekintetben is tévedtek, mert nem 'asinus, Esel' → 'ostobácska' volt a *csacsi* szó jelentésfejlődésének iránya, hanem megfordítva: 'ostobácska' → 'asinus, Esel'.

És könnyen érthető most már az az első pillanatra feltűnőnek tetsző körülmény is, hogy a *számár* szónak emberre való alkalmazása sértő, mert hiszen eredetileg bizonyos állatot jelentett, a *csacsi* szónak ilyen alkalmazása ellenben nem sértő, mert eredetileg (hozzá a csacsogásukkor még a rendesnél is kedvesebb gyermekekről mondva) csak azt jelentette, hogy 'csacsogó, fecsegő'.

HORGER ANTAL.

Hazudik, hazug. A *hazudik* igének és a *hazug* melléknévnek eddigelé nincs elfogadható megfejtése. VÁMBÉRY a török *azuk* 'vétek, romlás, rosszaság', *azukmak* 'vétkezni', *azik* 'hamis, csalfa, rossz' szókkal egyeztetette (NyK. VIII, 151), de ezt már BUDENZ is látszóatosan sem mondható, helytelen egyeztetésnek nyilvánította (NyK. X, 118). BALASSA és SIMONYI mindössze annyit mondanak a két szóról, hogy *u*-juk valószínűleg képző (NyK. XXIV, 395, TMNy. 104). MUNKÁCSI az oszét *gäd* 'falsch, betrügerisch, schmeichlerisch' szóval vetette egybe (ÁKE. 337), de utóbb, úgy látszik, maga sem tartotta helyesnek, mert a KSz. V. kötetében közzölt jegyzékébe már fel sem vette. MUNKÁCSI magyarázatát egyébként АΣΒΟΠΗ is (NyK. XXXIV, 117—9),

SKÖLD is (OssLehnw. 23) elfogadhatatlannak tartja. Nem esoda tehát, ha HALÁSZ még 1903-ban is csak annyit tud mondani, hogy a *hazud* szónak eddig nincs etimológiája (NyK. XXXIII, 147).

A *hazudik* igét nem szabad az *alud-*, *esküd*-féle igékkel egy képzésűnek tartanunk, mert az *alud-*, *esküd*-félék *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v* tövű ikes igék (mult idejük *aluvék*, *esküvék* stb.), a *hazudik*-nak *sz-szel* bővülő *v* tövűségére nincs adatunk, s ígénk a régiségben különben is mindig iktelen (*hazud*) volt (l. SIMONYI: Nyr. XXXIV, 341).

Mint hogy, amint látni fogjuk, a *hazud* és *hazug* szók nézetem szerint finnugor eredetű magyar igei származékok, a *hazud* ige *d* elemét gyakorító képzőnek kell tartanunk, a *hazug* melléknév *g* elemét pedig azonosítanunk kell azzal a deverbális *-g* névszóképzővel, mely pl. a *harag* főnévben, a *gombolyag*, *daganyag*-féle szókban és a régi magyar *Keverüg*, *Zovorug* (szakács-) személynevekben (l.: LŐRINCZ JENŐ: MNy. XXII, 212; SZINNYEI: NyK. XLVI. 161, NyH.⁷ 88; PAIS: MNy. XIV, 68) is előfordul. Az *u*-elem pedig nem képző, hanem igei tövéghangzó, mely *u* (*ü*)-nek maradt más szókban is, pl. *aluszik*, *alunni*, *esküszik*, *eskünni*. A *hazug* képzésmódjára nézve különösen a fentebb idézett *Keverüg*, *Zovorug* személynevekre hívom fel a figyelmet.

Az ily módon kikövetkeztetett magyar *hazu-* igetővet a következő, a finnugor nyelvhasznításban jól ismert igékkel tartom egyeztethetőnek: finn *kuto* 'köt (hálót), szó' | norvég-lapp *goddi-*, svéd-lapp *kote* 'ua.' | mordvin *koda* 'szó, fon' | cseremisiz *ku* 'szó' | zürj. *kj-* 'ua.' | votj. *ku* 'ua.' (l. NyH.⁷ 37).

Egyetlen nehézsége az egyeztetésnek a lapp szóalak, mert ennek alapján a magyarban nem szóközépi (vagy szóvégi) *z*-t, hanem *l*-t kellene találnunk. A finn, mordvin, zürjén és votják szóalakok magyar szóközépi (szóvégi) *z*-t is megengednek; sőt *z* lehet a cseremisiz szóalak felől is, mert pl. a magyar *mész* szónak is a cseremiszből *mü* és nem *müd- felel meg. Azt kell tehát mondanunk, hogy — mint igen sok egyéb esetben is — hangtani átesapás történt: vagy a magyar szóalak ment át a finnugor *t ~ *d- megfelelések csoportjába, vagy a lapp szóalak csapott át a finnugor *d ~ *ŋ- csoportba. Ezt az egyeztetésemet, ha nem talál is hajszálpontossággal, nem tartom elvetendőnek, mert a magyar és finnugor szók között a jelentésbeli összefüggést meg tudjuk magyarázni.

A kötés, szövés, fonás (egyszóval az összebonyolítás, mégpedig a szándékos összebonyolítás) szavai több nyelvben használatosak az álnokságnak, csalásnak, hazudozásnak kifejezésére. Pl. magyar *fon*: *befon*, a népnyelvben *befony* 'megesal' (MTsz.); *fonák* 'álnok, ravasz' (uo.); *fondorkodik* 'durch Verläumdung untergraben' (NySz.); *fondorlás* 'delatio' (uo.); *fondoros* 'calumniator' (uo.; l. még PAIS: NyK. XLVIII, 279—81) | *szó* 'weben' '„Más hazugságot szó bordájában“ (NySz. III, 319); köznyelvi *cselt szó* | a *csal* 'insidiae' névszó minden bizonnyal egy eredetű a *csal* 'fraudere' (vö. még *csalt vet*) igével || finn *kuto* 'köt (hálót), szó': *kutoa valhetta* 'hazugságot szöni' (ERWAST, LÖNNROT szótárai); *valhe* 'hazugság') | *puno* 'fon': *Puno kielesi, pilkkakir-*

ves! 'Fond nyelvedet, csúfolódó!' (LÖNNROT) || északi-vepsz¹ *sidoda* 1. 'kutoa'; 2. 'valehdella'; 1. 'kötni (pl. hálót)'; 2. 'hazudozni'; *sideada* 'valehdella; hazudozni' | vepsz *nīžō* 'erzählen' (besonders 'Märchen erzählen'), 'unnütliches, schlechtes (heimlich) reden': *nīž* 'Weberschaft' (vö. f. *nīsiä* 'panna niidet kankaaseen; a fonalat a szövőszékbe tenni') || német *spinnen*: einen *Betrug anspinnen* (GRIMM) || latin *nectere* 'knüpfen, binden: *dolum nectere* 'Betrug, List anspinnen, spielen' (GEORGES) | *contexere* 1. 'zusammenweben, -flechten'; 2. 'anzetteln, listig anstiften' (GEORGES) || görög *ὀφάειν* 1. 'weben'; 2. 'schlaue Anschläge ersinnen' (PAPE) | *τέχνη* 1. 'Kunst, Handwerk'; 2. 'Kunstgriff, List, Betrug'; ezt a görög szót a latin *texere* 'weben' szóval egyeztetik (WALDE, LatEtWb.).

JUHÁSZ JENŐ.

A kazár Σάρκελ név jelentéséhez. A kazárok Don-melletti városának, amelyet a bizánci Petronas vezetése mellett építettek, Konstantinos Porphyrogenetos szerint tudvalevőleg Σάρκελ, azaz ἄσπρον ὀσπίτιον 'fehér tanya' volt a neve kazár nyelven (PAULER, MHK. 131; VÁMBÉRY, A magyarok eredete² 440; MELICH, HonfMg. 9, 50; ΝΕΜΕΤΗ, HonfKial. 214). A kevésszámú kazár nyelvi szórványemlék közt ez egyike a legbecesebbeknek. A legkülönbébb módon magyarázták: tartották finnugornak (FRAEHN, KLAPROTH stb.), köztöröknek (GOMBOCZ stb.), bolgár-törökös jellegűnek (NÉMETH; magunk is e nézethez csatlakozunk). Konstantinos Porphyrogenetos adata mellett azonban teljesen háttérbe szorult egy másik érdekes értelmezés: Theophanes Continuatus-é, ahol a kazár város nevét λευκὸν οἶκμα 'fehér ház' fordítás kíséri (ed. Bonn. 122). VÁMBÉRY a forrás megnevezése és pontosabb megjelölése nélkül futólag „A magyarok eredete” című műve mindkét kiadásában említi ugyan (1. kiad. 84, 2. kiad. 70), azonban mindkét esetben sajtóhibával λευκὸν οἶκμα-t ír. Theophanes Continuatus és Konstantinos Porphyrogenetos *Sarkel*-re vonatkozó helyének egymáshoz való viszonyáról vö. MORAVCSIK, A magyar történet bizánci forrásai 119, 167—9.

Nyelvet fogni. A hódoltság korában gyakran találkozunk a *nyelveket fogván, nyelvet fogjanak, nyelvet hozának, nyelvet kapni* kifejezésekkel (vö. pl.: NySz. II, 1023—4; TAKÁTS, Rajzok a török világból II, 157 kk.), ahol a *nyelv* a. m. 'elfogott ellenség, hadifogoly, aki önként vagy erőszakkal híradással szolgál saját táboráról'. A *nyelv*-nek ez az értelme az oszmánliból került a magyarba, a *nyelv* és a vele kapcsolatos kifejezések hódoltságskori tükörszavaink, illetőleg tükörkifejezéseink (*calque*)² közé sorolandók. A török és a magyar szó, illetőleg kifejezések összefüggését észrevette már THURY is, mint „Török történetírók” című fordításaiból, s az egyik helyhez (I, 49) írt jegyzetéből kiderül, ahol az oszmánli *dil almaq* 'nyelvet fogni' és a *dil gektirmek* 'nyelvet hozni' szólásra hivatkozik. Fordításaiban ennek

¹ A vepsz adatokat KETTUNEN LAURI egyetemi tanár úr szívésségének köszönhetem.

² A *tükörszó* vagy *tükörkifejezés* műszót ECKHARDT SÁNDOR alkotta a *calque* (*Lehnübersetzung*) magyar megfelelőjéül. — A SZERK.

megfelelően mindvégig az említett régies magyar kifejezéseket használta.

Valóban, a törökben a 'nyelv'-nek ilyen értelmezése nem ismeretlen. Íme néhány példa: oszm., krími, azerb. *dil* 'ein Kriegsgefangener, der Nachrichten von Feinde giebt'; *dil al-* 'einen Gefangenen machen, um Nachrichten über die Lage des Feindes zu erhalten' (RADL. III, 1766). Kétségtelenül oszmánli eredetű tükörszó a régi oláh *limbă* 'archaisierend bei Neueren: Kunde, die man sich vom Stande des Feindes verschafft, Kundschaft. Daher: gefangener feindlicher Soldat, von dem man Kundschaft einzieht' (ТИКТИН II, 910). Valószínű, hogy hasonló hatás mutatkozik a lengyel *język* 'Kundschaft, Nachricht' szó jelentésfejlődésében is.

Igen érdekes, hogy a távolabbi törökségben és a rokon nyelvekben is megtaláljuk ugyanezt az értelmezést. Fontosabb példáink: csag. *til* 'Spion' (RADL. III, 1380) | csag., turki *tilçi* 'der Spion, der Kundschaftler' (uo.), sőt már a türk rovásírásos feliratokban is előfordul: *til* 'Kundschaftler, der Spion'; *tiliŷ kăliŷti sabi anday* 'man brachte Kundschaftler herbei, ihre Rede war eine solche' (i. h. 1333).

Még távolabb vezet bennünket a mongol: irod. mong. *kelen* 'langue, espion, avant-coureur d'une armée, soldat qu'on envoie à la découverte' (Kow. III, 2471); *kele bari-* 'prendre langue; s'informer de l'état des choses' (uo.); *kele itege-* 'envoyer un espion' (uo.) | irod. oirat *kele, kelen* 'язык; шпион' (POZDN. 281); *kele bari-* 'взять в плен, захватить шпиона' (uo.). Mongol jövevény a mandzsu *xelen* 'Vorhut; пленник, схваченный для распросов о положений неприятельского лагеря; шпион' (GABELENTZ 97; ZACHAROV 411).

LIGETI LAJOS.

Pantallér. KOVÁCS GYULA a MNy. múlt évi utolsó füzetében (333. l.) tárgyalja a régi nyelvből vett példák alapján a *pantallér* szó jelentésváltozását. Idézeteiben ennek a szónak 'puskaveveder, Degengehäng' jelentése van, az ő felfogása szerint pedig érintkezésen alapuló névátvitel útján vette föl a *pantallér* szó a 'köpönyegkoszorú' jelentést, s ez azután kiszorította a használatból a szó korábbi jelentését.

Hogy a *pantallér* a régi nyelvben, a XVII. és XVIII. században mást jelentett, mint ma, azt az idézett példák kétségtelenül bizonyítják; hanem, hogy a mai katonanyelvben már csak 'köpönyegkoszorú' a jelentése, annak sokkal egyszerűbb a magyarázata, mint amit KOVÁCS GYULA nyújt. A *pantallér* szó mai jelentését ugyanis a régi közös hadsereg katonai műnyelve honosította meg nyelvünkben. Az osztrák katonai műnyelv sok más katonai kifejezéssel együtt a 'köpönyegkoszorú' nevét is a franciából vette át; a franciában *en bandoulière* a. m. 'quer über Schulter und Brust'. A volt közös hadsereg szolgálati utasításaiiban a 'Mantel en bandoulière' mindig 'köpönyegkoszorú'-t jelent, s a katonák is csak ebben az értelemben ismerték és használták. „*Pantallérozd* a mantlit!“ szolt a parancs, mikor kivonuláskor *pantallér*-ban kellett a nyakon átvette vinni a köpönyeget. Így honosodott meg a szónak 'köpönyegkoszorú' jelentése nyelvünkben, s került feledésbe a régebbi 'puskaveveder'

jelentés. Különben a *bandoulière*-nek 'banderole, Patronentaschenriemen' jelentése ma már a franciában is elavult.

RUHMANN JENŐ.

Nyír, nyírés. E helység- és helyneveinkben önállóan vagy összetételekben szereplő közneveinket általában 1. 'betula; Birke' és 2. 'betuletum' jelentéssel szokták magyarázni, bár az OklSz. megkérdőjelezve a *nyír* szónak 'palus; Sumpf' és a *nyírés* (∩ *nyíres*)-nek 'paludosus, sumpfig' jelentését is ismeri.

Az, hogy a *nyír* szót mint 'mocsár' jelentésű köznevet a régiségből nem lehet kimutatni, nem elégséges ok arra, hogy a helynévmagyarázatoknál a szó e jelentését elhanyagolhassuk, hisz a köznévnek ilyen jelentése a rokon nyelvekben egészen közönséges (vö. Ethnographia IV, 283 kk.; Nyr. XXXII, 419; MNy. XXIII, 315, XXVI, 395). Alig lehet kétség, hogy így kell magyaráznunk a következő okleveles helynévi adatokat: 1307: „In iunctura aquarum *Nyrokol* et *Fyuzuelg* uocatarum“ (OklSz. 1. *nyír*) | 1327/1466?: „Iuxta pontem *Nyrhyda* vocatum“ (uo.) | 1470: „Cuiusdam vallis *Nyrwapa* vocate“ (OklSz. 3. *nyír*) | 1340: „In loco *Nyreswelg* dicto“ (OklSz. 2. *nyírés*) | 1470: „Penes quendam riuulum *Nyrespathak* apellatum“ (OklSz. 1. *nyírés*) | 1755: *A' nyír mezőn* (kaszáló), *A' Nyír mezőben* (k.)¹ (Szék. Nemz. Múz. Sepsiszentgyörgy Csíkszentmártoni Szabó es. It.).

A szatmári „Tykud praedium“ határjáró oklevelének kivonatában szereplő *Nyri Eger* a hiányos leírás alapján² is vízrajzi tényezőnek állítható. — Érdekes a szilágymegyei *Nyírsid* is. Ennek a régiségben a következő alakváltozatait ismerjük: 1385: *Nyírsed* | 1411: *Nyrsyd* | 1423: *Nyrsegh* | 1475: *Nyrseed* | 1543: *Nyrsyd* | 1548: *Nirszeg* | 1549: *Nyrsia* (!)³ | 1564: *Nyrseed* | 1570: *Nyrsyd*⁴. A helynév utótagja kétségtelenül a köznévi használatban kihalt *séd* 'rivulus, alveus' szót őrizte meg; az eltérő *syd* ∩ *syd* ∩ *sewd* ∩ *szeg* alakok részben nyelvjárási változatok (*séd* ∩ *sid* ∩ *sid*), részben elírt vagy népetimológia útján támadt formák. — A *Nyír* előtagban csak a 'mocsár' jelentésű *nyír* köznév lappanghat, hisz a falun keresztül folyó patak a határban mocsaras, vizenyős területen megy át. *Nyírséd* > *Nyírsid > *Nyírsid* községnevünk tehát bátran így értelmezhető: 'Mocsárpatak'. Ugyanígy a háromszéki Rét község határában levő *Rétyi nyír*-nek nevezett mocsaras terület nevének utótagja is csak 'mocsár' jelentésű *nyír* szavunkkal azonosítható.

Még csak egy, e csoportba vonható *Nyíres*-re akarok rámutatni, a szolnok-dobokamegyei Szász *znyíres*-re.⁵ Kádár⁶ azt mondja, hogy „Szász-Nyíres nevét nyíres erdeje s hajdani szász lakócai után vette“. Figyelmen kívül hagyva azt, hogy pl. már

¹ Magyaró Maros-Torda m.

² Az 1352-es oklevélkivonatot a CodDipl. VII, 3: 24 SZIRMAY „Szathmár vármegyé“-je nyomán (121. l.) közli.

³ Valószínűleg elírás vagy sajtóhiba a *Nyrsied* (olv. *Nyírséd*) helyett.

⁴ Rumén neve *Mírsid* olv. *Mnyírsid*. Az adatokra vonatkozólag l. PETRI MÓR, Szilágym. Mon. IV, 152 kk. és CSÁNKI I, 561.

⁵ Nevének változataiban az utótag mindig *nyíres*-nek olvasható. Vö. KÁDÁR, Szolnok-Doboka Vm. Mon. V, 266 és VARJÚ ELEMÉR, BánffyOkl. I, 5, 301, 695, 706. ⁶ I. h.

a XVIII. századi birtokösszeírásokban nyomát sem találni a nyírerdőknek (ez még nem elégséges bizonyíték, hisz előbb, a névadás idején lehetett!), a helyrajz történeti és jelenlegi ismerete is inkább arra jogosít fel, hogy a helynév utótagjának a 'mocsaras hely' értelmezést adjuk, hisz a helynevek tanúsága szerint Szá s *nyíres* határa, különösen régebben vízben bő, vizenyős, mocsaras, tavas jellegű volt.¹ Különben is a nyírfa a mocsaras területeket kedveli, s neve is innen származik. Valószínűnek tartom, hogy nemcsak ebben a helységnévben magyarázható így a *nyír* és *nyíres* köznévi, hanem még nagyon sok önálló vagy összetételekben szereplő *Nyír* és *Nyíres* esetében kimutatható az, hogy a helynévadás külső indítéka gyanánt alig-alig szerepelhetett a növényvilág, de annál inkább a terület vízrajzi jellege.

SZABÓ T. ATTILA.

NYELVMŰVELÉS.

Gárdonyi a magyar nyelvről és a németről.

Ismeretes dolog, hogy GÁRDONYI szeretett nyelvészkedni. *Te, Berkenye!* című regényében² van egy elszegényedett földesúr, Fülöp Albert (vagy Phylep, ahogyan a család írja). Ez a Fülöp írt egy nagy munkát; dicsérte benne a magyar nyelvet, hogy milyen rövid, milyen gazdag, milyen tökéletes, és „gázolta” a németet, hogy milyen hosszadalmas, milyen szegény, milyen „oktondi”, milyen tökéletlen. Furcsa egy munka ez, de furcsa ember volt az is, aki írta. Címe nincs ennek a különös műnek, de szerzője szerint ez lenne a legjobb címe: „A magyar nyelv gazdagsága, pompássága, világossága, erős izmossága és a nyugati nyelvek szegénysége, fakósága, vaksi homályossága, erőtlensége” (87. l.).

¹ Pl. Akná-patak (1871.)*, Aknásrév (1784.), Aranykút*, Bántó ~ Bándópatak*, Belivár-patak (1871.)*, Bórta (3 is van!), Búzabükk-pataka (1871.)*, Bükk-patakárka (1784.), Coptelki patak (1784.)*, Csorgó (1731.; ma mezei kút)*, Disznókút (1731.), Dühöstó (1784.), Falu kúttya*, Fűrészárka (1784.)*, Fűzespotokfű (1330 körül; átírva), Orbópataka (Ua.), Gyertyános kúttya (1784.), Gyikaréti kút*, Hammasbükk pataka (1784.)*, Hendes tócsa (~ tócsé ~ tó) (1733.)*, Hodoskút (1784.), Hosszúiratványkút*, Ivóvíz*, Kis-patak (1784.), Koristáj kúttya*, Koristayról jövő patak (1871.)*, Közkút (1898.), Lápos árka (1754.)*, Lénárd-pataka (1731.), Magyaroskút*, Mérgestó*, Nagycsorgó (1784.), Nyergeskút*, Ördögkúttya (1898.)*, Pétermezei kút*, Rév (1784.), Racuka kúttya*, Sárosrét*, Sárosrév (1731.), Sejme-hom kút*, Sós-kút (1784.)*, Sós-kút pataka (1871.)*, Sós-patak, Szárazstó (1784.)*, Szászkúttya (1889.)*, Sziget (1784.), Szilágy árka*, Szilágytői patak (1746.)*, Szüget (1731.), Térkút (1784.)*, Tónál (1784.), Tremint (?) kút (1754.), Várajjai rév (1784.), Veresrév (1731.), Vízszerek (1731.), Két-ágasbik pataka (1330 körül; átírva!), Karácson tova karéja (Ua.), Ágaspatak (Ua.) — Az adatok kiadásra készülő tanulmányomból valók. A *gal jelölt helynevek ma is élnek a nép száján; az évszám az okleveles előfordulás leg-
régebbi keltét jelöli.

² Gárdonyi Géza Munkái. Dante-kiadás. Te, Berkenye! Harmadik kiadás. Budapest.

Regényíróknak általában nem lehet felróni azt, amit alakjaik mondanak, mert az nem épen mindig egyéni meggyőződés az íróknak. De a Fülöp Albert nézetei egy kissé talán magának GÁRDONYINAK is nézetei voltak, csakhogy az író bizonyára maga is érezte bennük a túlzást, az elfogultságot, azért íratta meg ezt a furcsa művet mással, egyik regényének egyik alakjával. Van ebben a műben igazság is, van sok találó megfigyelés, sok érdekesség és sok szeretet, a magyar nyelvnek nagy szeretete. Ezért írunk itt róla, de bíráló megjegyzéseket nem fűzünk hozzá, mert célzatossága és egyoldalúsága nyilvánvaló. Ilyen szemelvények vannak belőle a regényben:

Micsoda rövidség van a magyar nyelvben és milyen hoszszadalmas a német! A magyarnak egy szavát hány szóval fejezi ki! *Fanyalogni: eine saure Miene machen. Laposfarú: wer einen magern Hintern hat. Fáradoz: sich Mühe geben. Tehetem: ich kann es machen. Indulni: sich in Bewegung setzen. Hallottam: ich habe es gehört. Heureka: ich habe es gefunden; I have found it; je l'ai trouvé; l'ho trovato; magyarul „diadalmas rövidséggel“: megvan! (77).*

Milyen gazdag a magyar nyelv, milyen szegény a német! „Nagyra van a német, hogy a *tüzelőfa* és az *élőfa* megkülönböztetésére van *Holz* és *Baum* szava. (Ámbátor *Gehölz* már élőfákat jelent, ligetet.)“ De csak egy-egy szava van a németnek a következőkre: *Alszik, hál. Anyós, após. Bemegy, betér. Bot, pálcá (79). Csúf, rút. Dalol, énekel. Ég, mennyi. Esik, esdegél. Fakad, rügyszik. Fekszik, hever. Felleg, felhő. Föld, mező. Fölérez, fölébred, fölserken. Fut, szalad. Gömbölyű, kerek. Haj, szőr. Hajnal, regg [így!]. Hoz, visz. Hug, nén [így!]. Hull, esik. Igen szép, szépséges. Így, úgy. Keres, fütet (az eb). Kifakaszt, befakaszt. Kitör, kifakad. Kopaszt, mellyeszt. Könyököl, tenyerel. Lágy, puha. Marok, tenyér (80). Egyébiránt „a németnek nincs tenyere, neki a *tenyér flache Hand*, vagyis a *kéznek laposa*“ (83); a franciának meg épen öt szó kell a *marok* kifejezésére [*le creux de la main*]. *Minap, multkor. Nyír, vág, metsz, szab, szel, szeletel. Öccs, báty [így!]. Örökös, virraszt. Pillant, tekint. Rejtőzik, lappang. Rügyszik, bimbózik (80). Sugár, verőfény. Szalad, szaladgál. Szerelem, szeretet. Szül, fadzik. Tenyeres-talpas, zömök. Vág, csap. Ver, üt. Visel, hord (81). „A nyelv gazdagsága az igékben ragyog, s nem a nevekben... Mert az ige a nemzet lelkének gyökérhajtása“ (81).**

A német nagybetűvel ír minden főnevet, holott más a *Kőműves*, más a *kőműves*; más a *Kovács*, más a *kovács*; más a *Szabó*, más a *szabó* stb. „A német mikor mulat, nem *mulat*, hanem *alóltartja magát: [sich] unterhalten*.“ A német nem különbözteti meg ezt a két fogalmat: *fölkel* és *fölkáll*. „Neki mind a kettő *aufstehen*.“ „A német nem tud járni, ő csak *menni (gehen)* tud. Hát még járkalni hogy tudna szegény! (De még a *menése* is mennyire bizonytalan. A mi Czeizler zsidónk azt írja a fiának Pestre a faluból: Szerdán *jövvök*.“ A német „sohse bővelkedik semmiben“ [*etwas im Überflusse haben, an etwas Überfluß haben*]. „*Gegen ellen; Stand állás, állapot. Gegenstand* azonban nem *ellenállás*, se nem *ellenállapot*, hanem *ügy, tárgy, dollog*“ (82–3). A német csak körülírással tudja kifejezni a *haj-*

nal-t, „nekiünk tizenöt szavunk van rá“. Csak egy-egy szava van a *menés*, *járás*, *nevetés* kifejezésére, a „*mosolygás neki: nevetéské*“, *Lächeln*. „Nekiünk harminc szavunk is van a nevetésre. Kétszáznál több a menésre, járásra.“

A *der, die, das*, „se nem szükséges, se nem szép, sőt okatlan teher“ (84). „*Ein Töpfer ist eine männliche Person. A fazekas férfiszemély*. Minthogy azonban *Person* nőnemű, tehát a *fazekas* nőnemű férfi...!“ (86). „Micsoda logika van abban, ... hogy a *kanál* hím eszköz, a *kés* semleges, a *villa* meg nő“ (90)? „A német *asszony* nem nő, sem a német *leány*, sem a német *kisasszony*“, hanem semleges. *Fräulein Dr. Helene Mayer* pedig háromnemű *kisasszony*, mert „*Fräulein* semlegesnemű, *Doktor* hímnemű, *Helene* nőnemű“ (91).

„*Je* jelenti azt is, hogy *mindenkor*, azt is, hogy *néha*.“ „Éppígy a francia *person[ne]*, amely azt is jelenti, hogy *valaki*, azt is, hogy *senki*.“ „Egy mondat így kezdődik: *Wie als ob sie nicht immer nur zu viel Neigung gezeigt*... Tehát kilenc szót olvasunk, anélkül, hogy csak egy morzsányi fogalmunk is lehetne arról, hogy mit olvasunk.“ *Kedves egészségére!* ezt a német így mondja: *étkezéside* (*Mahlzeit*). *Schlecht* a. m. *rossz, schlecht und recht* azonban a. m. *derekasán* (85) és *becsülettel*. *Néha schlecht* a. m. *jó, egyenes, sik*. *Nyolcvanegy* a németnek *egy és nyolcvan, ein und achtzig*, tehát a németnek „az *egy* fontosabb, mint a *nyolcvan*“ (86).

Ég a szeme Fülöpnek, mikor azt fejtegeti kéziratára mutatva, hogy milyen tehetséges fajta a magyar. „S hogy ez nem képzelődés, a nyelvünk bizonyítja: szebb, tökéletesebb, gazdagabb nyelve nincsen semmiféle nemzetnek“ (88).

Félreteszem a regényt és kinyitok egy német könyvet.¹ Így kezdődik: „*Deutsch ist für den Deutschen die herrlichste Sprache der Welt*. Es ist unbestritten die reichste aller Zungen; sein Reichtum wächst täglich unter den Federn unsrer guten Schriftsteller, auf den Lippen unsrer besten Redner und überflutet den Raum jedes Wörterbuchs. An Freiheit, Feinheit und Schmiegsamkeit seiner Formgesetze überbietet das Deutsche jede tote und lebende Bildungssprache; in der Mannigfaltigkeit der Wortstellung und des Satzbaues hat es nicht seinesgleichen...“

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Korvin János herceg magyar nyelvű oklevelének hiteléhez.

A legrégebb ismert magyar nyelvű misszilis, Várdai Aladár levele Visegrádról testvérének, Miklósnak Kisvárdára, az 1486 körüli évekből való.² Legrégibb magyar nyelvű oklevelnek Muronyi Vér András 1493. évi menedéklevelét szoktuk tartani, csak hogy oklevéltani szempontból ez nem oklevél, mert nincs megpecsételve. Nyilván csak egykorú másolat, melyet Vér András

¹ EDUARD ENGEL, *Gutes Deutsch*. Vierte Auflage. Leipzig, 1929. 7. 1.

² Gróf Zichy szeniorátusi levéltár, Zsély. L. MNy. XXI, 114, XXII, 143.

saját használatára sajátkezűleg írt le.¹ — Így hát a legrégebb kifogástalan magyar nyelvű oklevél az ugyancsak Vér András-tól származó 1504. április 30-án kelt s megpecsételt záloglevél.²

Kései átiratokban két ennél még néhány évvel korábbról keltezett magyar nyelvű oklevélszöveg maradt fenn, melyeknek keltezéséből némi joggal arra lehetne mégis következtetni, hogy a magyar közéleti írásbeliség már a XV. század végén megindult. A kettő közül dátumra nézve régebb Csáky Benedeknek Adorján-várában, az 1490. évben kelt végrendelete. Húsz latin nyelvű oklevéllel együtt nem 1688-ban, mint eddigi irodalma hibásan emlegeti, hanem csak 1788-ban írta át a gyulafehérvári káptalan. De csak ezt az egyet s egy kései, XVII. századi oklevél kis részét magyar nyelven. Nyelve a maga egészében igen kevéssé vall ugyan a XV. századra, de helyesírása helyenként nagy régiségre mutat. Az átirat szerint a végrendelet: „Et erant in papyro Simplici patenter conscriptae“, miből arra is következtethetünk, hogy nem XV. századi magyar nyelvű eredeti oklevelet, hanem talán csak egy XV. századi latin oklevél XVI—XVII. századi magyar fordítását írta át nagyrészt újabbmódi helyesírással a gyulafehérvári káptalan.³ Fordításra gondol BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ is; szerinte: „a fordítás a XVII. század elejéről való lehet s átirása a káptalani levéltárban volt egyszerű papírra írt másolat után történt.“⁴ Legújabbban ISTVÁNYI GÉZA fejezi ki kétségét a legrégebb magyar nyelvű oklevélszöveg eredetisége iránt: „egyáltalán nem bizonyos, hogy az eredetiben is magyarul íródott, helyesírása inkább a XVII. század elejére mutat.“⁵

A korra második oklevélszöveg, Mátyás király természetes fiának, Korvin János hercegnek az 1498. évvel keltezett magyar nyelvű kötelezvénye. — Mindezideig ezt is csak nagyon kései, hiteles másolatból ismertük, melyet herceg Eszterházy Pál nádor kérelmére Bécsben 1701. július 28-án I. Lipót király adott ki róla három XVI—XVII. századi, Debrecen városa birtokára vonatkozó latin oklevél hiteles átiratával együtt.⁶ A hiteles királyi kancelláriai kiadvány többször is eredetieknek: „litterae originales, praespecificatas litteras originales et authenticas etc.“ nevezi a négy oklevelet, melyekről hiteles átiratot ad, de azokat körülményesebben nem írja le. János herceg oklevelének régies ma-

¹ M. Tud. Akadémia kéziratára. L. ZOLNAI, Nyelvméleink 156. Uo. az irodalom.

² M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratára. L. ZOLNAI, Nyelvméleink 39. l. és ISTVÁNYI GÉZA, A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása. Bp., 1934. 17.

³ M. Kir. Országos Levéltár Múzeumi Levéltára: a gr. Csáky-család löcsei, központi levéltára Fasc. CCC. Transsumpt. VII. 7. Kiadva: Századok 1873: 648.

⁴ Oklevéltár a gr. Csáky-család történetéhez I. köt. I. rész. Bp., 1919. 471. l.

⁵ I. m. 17.

⁶ M. Kir. Országos Levéltár, Kamarai Levéltár NRA. 1087. csomó 40. sz.; DL. 20762. Közli: PESTY FRIGYES, Magyar fejedelmi levél a XV. századból: Századok 1873: 716—9. Újra közli: BUNYITAY VINCE, János herceg kezeírása: Századok 1880: 821—3. Ehhez magyarázatokat ad THALY KÁLMÁN, Enyingi Török Imre: uo. 1881: 67—8.

gyar szövegét teljesen új, saját korabeli helyesírással írja át.¹

Mindez tehát nem nyugtat meg bennünket az iránt, hogy Korvin János eredeti magyar nyelvű oklevélét vagy latin oklevélének későbbi magyar fordítását mutatta-e be I. Lipót királynak Eszterházy Pál herceg. Hiszen Korvin János herceg életírója, SCHÖNHERR GYULA is kifejezi kétségét a magyar nyelvű oklevél eredetisége iránt: „Varasdon 1498. november elsején kelt levélét magyar szöveggel foglalta okiratba I. Lipót király Bécsben 1701. július 28-án. Ha az átirat alapját eredeti oklevél s nem egykorú fordítás képezte, akkor Hunyadi János kormányzói esküje után ez az egyedüli magyar oklevél, mely a Hunyadiaktól reánk maradt“.²

DR. FRIEDREICH ENDRE piarista tanár, jeles történétírónk, ki a báró Orczy-család levéltárának a M. Kir. Országos Levéltár Múzeumi Levéltárában való letéteményezését közvetítette, szíves volt felhívni figyelmemet arra, hogy a gazdag családi levéltárban Korvin János herceg magyar levelének egy átirata található.

Az erdélyi fejedelmek alatt szekularizált kolozsmonostori konvent levélkeresőinek 1630. évi, Cantate vasárnapján, április 25-én vagy 28-án, a szerint, hogy ó- vagy új-naptárt használtak-e írói, kiadott hiteles átíró oklevele ez, kívül a kolozsmonostori konvent rányomott, papírlappal borított, ép pecsétjével (Báró Orczy-lt. Múz. Acta Registrata 4111.). Egész szövegét érdemesnek tartjuk szöszterint közölni. A kissé rongált papíroklevél kiszakadt betűit szögletes zárójel közt adjuk, a rövidítéseket kerek zárójelben oldjuk fel.

*

Nos Requisites Literarum et literalium Instrumentorum in Sacristia seu Conserwatorio (!) Conuentus Monasterij Beatae Mariae Virginis de Colosmonofthra repositarum et locatorum, Ac quarumlibet Judiciararum deliberationum, legitimorumque mandatorum principalium Executores etc. Memoriae commendamus per praesentes, Quod Egregius Andreas Sarkeözý nomine et in persona Magnificae Dominae Barbarae Nyarý, Consortis Magnifici Demini Georgý Haller de Hallerkeò, coram nobis personaliter constitutus, exhibuit nobis et praesentavit Literas quasdam Illustris quondam Joannis Ducis Obligatorias propria

¹ Az 1701-i másolat szövegét itt közöljük: „En ki vagyok János Herczegh, fogadok ez Levéllel, hogy minth hamarabb Debreczenhez juthatok, ottan minden ok vetetlen Imreh Uramnak adom örökköl örökké mind Fianak még maradáknjának és Valamelly Attyafiaival egyetemben akarandgya, Ha kediglen úgy történnék, hogy király megh nem válthatnáya, én pénzemmelis megh vártom és megh adom, eztis kedigh fogadom keresztyénség hitemre és tisztességemre, hogy megh állom mint jámbor; Továbbá fogadok nékj hitemre és Tisztességemre, hogy senki szanára (!) lenni (!) semmj szégyent, sem nyomorúsághot raitha nem teszek, hanem valaki ellenséghe léssen, enis ellenseghe akarok lennem Engen (!) Isten úgy segillyen Boldogh Aszõny, és Istennek minden szenthy, Ez Levél költ Varasdon Csõtörtõkõn Mindfzent napián ezer negy száz, kilenczven nyolczadik Esztendõben, János Herczegh keze jrása n. (LS.)“ — Századok 1880: 821 még modernebbé írja át BUNYITAY VINCE.

² SCHÖNHERR GYULA, Hunyadi Corvin János. 1473—1504. (Magyar Történelmi Életrajzok. 1894.) 244. l. 3. jegyz.

sua manu expeditas, az in simplici Regali patenter confectas et emanatas, Sigilloque eiusdem vsuali in inferiori earundem margine in cera rubea communitas, tenoris infrascripti. Petens nos idem Andreas Sarkeözÿ nomine praefatae dominae Barbarae Nyári debita cum instantia, ut nos easdem literas transumpto (!) praesentium literarum nostrarum verbaliter inserj et inscribi faciendo, Jurjum eiusdem Dominae futura pro cautela necessarias, sub Sigillo nostro Conuentuali et Authentico extradare et emanari facere vellemus; Quarum quidem literarum tenor talis est: En kÿ vagiok Janos herczegh, Fogadok ez Lewellel, hogÿ minth hamareb Debreczenheöz iuthatok, ottan minden hoc vetettlen, Imreh vramnak¹ adom eüreükel, eüreüke, mind fiaÿnak, megh maradekyanak es valamely Attiafiaÿwal egietemben akarandÿa, ha kediglen vg[i] teörtennek hogÿ kiraly megh ne(m) valtanaÿa, en penzem(m)elis megh valtom, es megh adom, Ez[t] pedig fogadom kerezttiensegh hÿteömre, es Tiztefseghemre, hogÿ megh állom, mint Jambor [to]uabba fogadok nekÿ, hÿtemre, es tiztessegemre, hogÿ senki zauara² lewe (?)³ fem(m)i zegient, sem nyom(or)usagott rayta nem tezek, hanem valaki ellenseghe lezen, enis ellensege akarok lenne(m),⁴ Eng[em] Istén vgi segillyen, Bodogh Azzonÿ, es Istennek mind Zenthÿ. Ez lewel keülth Var[a]sdon, Chÿeteürteken, Mindzent Napian, 1498 eztendeben.

Et subscriptum erat ad laewam (!) literarum partem, iuxta Sigillum: Janos herczeghe keze Irasa etc.

Nos itaque iultum petenti placidum praebentes Assensum copiam seu paria praescriptarum literarum transumpto (!) praesentium literarum nostrarum de verbo ad verbum inseri et inscribi facientes, Annotatae Dominae Barbarae Nyári Jurjum suorum futura pro cautela necessarias, sub Sigillo Conuentus nostri Authentico fideliter et conscientiose extradandas duximus et concedendas, communi iusticia suadente. Datum die Dominica Cantate, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Tricesimo.

*

A kolozsmonostori levélkeresők itt közölt átíró oklevelét nem öregebb kora, sem pedig a benne átírt magyar szövegnek a Lipót-féléénél jóval régiesebb helyesírása teszi értékes tanúvá az egyik legrégebb magyar nyelvű oklevél kérdésében. Kétségtelen, hogy a kolozsmonostori átíró csak úgy, mint a hetven évvel későbbi átíró jórészt saját kora magyar helyesírására írta át a szöveget. Az 1630. évi oklevél értéke abban rejlik, hogy részletesen leírj Korvin János herceg oklevelének külsejét is. Latin szövegéből megtudjuk, hogy a herceg sajátkezűleg írt oklevele

¹ „Imreh Uram“ Enyingi Török Imre, a herceg összes jószágainak kormányzója, nádorfejevári bán; fia Török Bálint, I. János király jeles hadvezére, Buda 1541. évi hósi védője.

² *zanara?*

³ A *lewe* felett utólag halványabb tintával ~ jel.

⁴ Akire János herceg levele itt céloz, nyilván Debrecen 1498. évi zálogbirtokosa, Kinizsi Pál özvegyének, Magyar Benignának második férje, Horvát Márk horvát-dalmát bán.

egyszerű papiroson nyílt alakban volt kiállítva, s alsó szélén a hercegnek vörös viaszba nyomott szokott pecsétjével volt megerősítve, és a pecsét mellett, az oklevél baloldalán volt olvasható a herceg aláírása.

Tehát egy megszokott külső formaságok közt kiállított akár eredeti, akár hamis oklevél, de semmiképen sem a hitelesség külső jeleit nélkülöző egyszerű korábbi magyar fordítás lehetett csak az átírók kezében. Hogy pedig az oklevél hamis nem volt, azt kezdetleges fogalmazása az első pillanatra elárulja. Ez a szöveg nem az örökkévalóság számára készült, csak az érdekelt fél megnyugtatóására akarta ideiglenesen pótolni az illetékes fórum által szabatosabb szövegezéssel, ünnepesebb formák közt kiállítandó privilegialist. Hitelét és erejét a latin oklevélfogalmazásban járatlan herceg sajátkezű írása, pecsétje és aláírása adta meg.

† JAKUBOVICH EMIL.

Megboldogult barátom utolsó napjainak munkája ez a közlemény. Az áhitat, melyet ő gyermekifjú kora óta a magyar múlt nyelvi és műveltségi emlékei iránt érzett, nem hagyott neki nyugtot még akkor sem, amikor szívének végső dobbanásai éltették őt. Korvin János oklevelével foglalkozó munkálatainak most megjelentetett részét kinyomatásra kész állapotban találtuk. Azonban neki, akinek ötletgazdagsága, tájékozottsága és alaposága annyira pártját ritkította, még bőségesen voltak mondanivalói e tárgyról is; hogy milyen irányban, hátrahagyott jegyzetei mutatják. Gondunk lesz rá, hogy jegyzeteinek felhasználásával az emlékre vonatkozó kérdések további megvilágítást nyerjenek. Egyébként jelezzük, hogy a kitűnő tudós után jelentékeny mennyiségű kézirat maradt, amit ő még nem tartott közzétételre érettnek, de mi meg vagyunk győződve, hogy azok jórészt kiadása vagy megismertetése a tudományak nem csekély gazdagodásával fog járni.

PAIS DEZSŐ.

A dömösi prépostság adománylevele.

(1138/1329.)

A dömösi oklevél behatóbb nyelvészeti vizsgálatát mind- eddig meggátolta az a körülmény, hogy mint átíratot nem tartották eredmények levonására alkalmasnak, így az OklSz., sőt az EtSz. első kötete is csak néhány adatát használta fel. Ma azonban az oklevéllel való tüzetesebb foglalkozást névtudományi és nyelvtörténeti szempontból egyaránt eredményesnek kell tartanunk, mert az átíró a közel kétszáz éves nevekben nem igen ismerte fel a saját korabelieket, és így az átírt oklevél szövegét túlnyomórészt híven másolta. Az oklevél 1300 személy- és 100 hely-, illetőleg víznevével első nagy névgyűjteményünk, amely bő betekintést ad az Anonymus előtti ó-magyar kor névanyagába, és amelynek vizsgálata egyúttal település- és művelődéstörténeti eredményekhez is vezet. Most tehát, midőn a figyelem JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ kutatásai nyomán az oklevél felé fordult, szükségesnek látszik, hogy szövegét teljes paleographiai hűséggel újból kiadjuk, mert az eddigi legjobb

teljes kiadásában (KNAUZ NÁNDOR, Mon. Eccl. Strig. I, 88—97) még mindig bőven található hibás olvasás, sajtóhiba és kelleténél nagyobb lacuna.¹

A szöveget könnyebb áttekintés végett bekezdésekre osztva adjuk, bár az eredetiben nincs ez a tagoltság. Mivel egyébként teljes paleographiai hűségre törekszünk, kiadásunkban magának az átírónak írás-, illetőleg olvasáshibáit is visszaadjuk. Ezek a hibák is arra mutatnak, hogy a másoló legtöbb esetben csakugyan nem ismerte fel a leírt nevekben a saját korabelieket.

A másoló gyakran egy névnek vesz kettőt, illetőleg tévedésből egy szóba írja őket: *Sauldihama* (134), azaz *Sauldi*, *Hama*; *Tulhoidizeher* (162), azaz *Tulhoidi*, *Zeher*; *Kefudihitu* (322), azaz *Kefudí*, *Hítu*; *Glambudipetus* (324), azaz *Glambudi*, *Petus*. De nemcsak neveket ír így egy szóba, hanem latin szavakat is: *adforum* (311), *Inultrafiluanis* (312), *female* (424). Téves olvasás következében először *Simin*-t ír, majd a második *i* ékezetét áthúzva a nevet *Simun*-ra (408) javítja. Néha egy-egy betűt kifejejt s később told be: *Mogdi* (162) *o*-ját, *Halaldi* (237) második *l*-jét toldja így be. Hasonló hibát találunk az *Elees* (146) névben is. Íráshibát lát JAKUBOVICH EMIL a *Biqua* (232) név írásában is, hol az átíró *k* hangértékben először *k*-t akart írni, majd azt abbahagyva *qu*-t írt.² A másoló elhibázva az olvasást néha fölös szót told be: in *fratribus in Dormitorio* (244); *duo molendina. et cum duobus molendinarijs* (341). Ugyancsak az átíró hibás olvasása miatt tévesen írt neveknél kell tartanunk a következőket: *Heium* (167) *Heimu* helyett, *Pateneg* (194) *Pace-neg* helyett, *Kerudi* (233) *Herudi* helyett, *Kihani* (386) *Kiliani* helyett, *Oifti* (416) *Cifti* helyett. Úgy látszik az eredeti romlottsága miatt nem tudta lemásolni az átíró a *Hudus*-i (248) szolgák és a *Macra*-i (333) vincellérek nevét (az eredeti romlottságára utalnak az átírás bevezető sorai).

Meg kell még említenem, hogy az oklevélben későbbi kéztől származó igazítást sikerült felfedeznem, amely mindmáig elkerülte a kutatók figyelmét. Az eddig *Diarugfa*-nak olvasott helynévben (MonStrig. I, 89 és így CsÁNKI III, 422 is) az *ia* betűcsoport helyesen *u*-nak olvasandó: *Durugfa* (64). Az *i*-n ugyanis nincs írásjel, az *a*-t pedig az említett későbbi kéz formálta az *u* kissé távolabb álló második szárából. A tinta színe láthatólag halaványabb, az *a* alakja szokatlan és nem folyamatos. A tinta tanúsága szerint ugyanennek a kéznek az igazítása a *Kurtu* (243) helynév szóvégi *u*-ja fölötti két pont is (vö. *segifti*, MNy. XIX, 86).

Tekintettel a célok különbözőségére a kiadásban nem követtem azokat a szabályokat, melyeket a Magyar Történelmi Társaság a középkori oklevelek kiadására vonatkozólag elfogadott. A KNAUZTÓL való eltéréseket dőlt betűvel nyomatjuk.

*

¹ Hálás kegyelettel emlékezem meg JAKUBOVICH EMIL m. nemz. múzeumi igazgató úrról, aki szíves tanácsaival állandóan segítségemre volt és lehetővé tette, hogy kiadatlan jegyzetei alapján javításait felhasználhassam.

² Ez adott okot KNAUZNAK a téves *Biquera* (?) olvasásra (MonStrig. I, 93).

- KAROLUS dei gracia Hungarie Dalmacie Croacie Rame Seruie Gallicie Lodomerie Cumanie Bulgarique Rex Princeps Sallerntanus et honoris ac montis faneti angeli dominus. Omnibus xpi fidelibus tam presentibus quam futuris prefencium noticiam habituris fa(lutem in omni)um saluatore. Cum a nobis || petitur quod iustum. et honestum est decet maiestatem Regiam facilem prebere consensum in hijs prefertim que uidentur fanctarum ecclesiarum commodis vtiliter conuenire. Proinde ad vniuersorum noticiam harum serie uolumus peruenire. Quod difcretus
- 10 vir magister Martinus Dymifiensis ecclesie. prepo(situs devotus et f)idelis Capellanus noster, ad nostram || personaliter accedens prefenciam exhibuit nobis quoddam priuilegium domini Bele fecundi inclite recordacionis olym Illustris Regis Hungarie tenoris infra scripti, petens nos humiliter precum instantia, vt quia ipsum priuilegium propter sui vetustatem, tam quarte quam Sigilli, in specie, quo effret . . . admodum necessarium deferre non || ualeret, nostris litteris transferri et ad vberiore et maiorem rei firmitatem nostro priuilegio, perpetuo ualere confirmarem, cuius tenor talis est.
- 20 In nomine *sancte* trinitatis et indiuidue vnitatis. Regnante domino nostro ihu xpo. Anno autem *gloriosissime incarnationis (ei)us*. M^o. C^o. XXX^{mo}. VIII°. Indiccione prima Epactis XVIII°. concurrente. V^o. Regnante || *Serenissimo. et uictoriosissimo* Rege Bela *secundo*. bone memorie., Almi Ducus filio cum Elena Regina *clementissima*, Anno autem Regni eorum. VII°. Feliciano autem *sancte* Strigoniensis ecclesie Archiepiscopo. Petro *sancte Weprimiensis* ecclesie. Episcopo Saulo *sancte Dymifiensis* ecclesie. preposito, *Fonsol* filio Bozete (*Palatino*) Comite. Georgio filio Cronik Curie Regalis officia *disponen* || *te. Euscidi* Albensis Ciuitatis Comite. Idem *Bela* Rex *pysissimus* cum *Elena* Regina nichilominus *pysissima* et cum *prenominatis* nobilibus et compluribus Episcopis et Comitibus et multis Regni *sui* optimatibus prouiderent et *fat*is prudenter interius et exterius ordinauit ecclesiam Dymisiensem quia pater *suus* . . . *unde* memorie. Almus dux ad laudem domini: || nostri ihu x' *sub* titulo beate virginis et martiris Margarete. *fabricauerat* quidem, *sed* multis *aduersitatibus* suam uoluntatem bonam prepedientibus inuitus inordinatam dereliquerat.
- Igitur, hee *sunt* *Mansiones seruorum* quos Almus dux *sue*
- 40 *dilectissime Dymifiensi* donauit ecclesie. (vt) *Canonicis* in e(adem) *ecclesia* die ac nocte *seruientibus*, uictum *aminis* || *trarent* cottidianum.
- In villa Cuppan hee *sunt* *mansiones seruorum*, qui preposito et Canonicis *Dymifiensis* ecclesie. dant panem. *Befenekdi*. Bodor. Waridan. Hurcik. Sipus. Iarudi. Iutomuz. Thomas. Kaku. *Isep*. Iapuh. Widuta. Micula. Salin. Lukeu. Petir. vlues Serugd. *Madafa*. Fulbert *Buhte* . . . *Firedi*. *Lapudi*. daus. Numel *Budifa*. Gokudi. Sicedi. *Kiceu* || *di*. Adrian. Beku. *alter* Petrir, Egid, *Iparent*. Remen. Benia. Emun. *Selez*. Sene, Eulegen. Puke. *Merafa*. Dume. *urbas*, *Kudusti*. vzadi. Fiadi. Patkan. Sambuh.
- 50 Bucu. Tulohi. Numhw. Wilmos. vlos. Gekeu. Selle. *Symien*. Mogdi. *Kutos*. Baka. Bata. Iapuh. Machari . . . *udi*. *Arsci*. *Sa(m)udi* Sixti. *Kufidi*. *Hj* omnes cum terra et *filua* et || vineis dati *sunt*.

In villa Humul *vluefa* vendeg.
 In villa. *Kínufiti*. Wendu. vgrín. *Wieteh. Mjze. Turfol*.
 In villa Edelin. Feles. Cunos. *Laurenci*. Pilop. Egudí. Lengen.
Samfin. Wence vrus. . . k.
 In villa. Neku. *Samfon*. Alex.
 (Folytatjuk.)

SZABÓ DÉNES.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. Bp., M. Tud. Akadémia, 1935. 234 l. 8°

Az oláh kontinuitás kérdésének módszeres vizsgálata a magyar tudomány régi adósságai közé tartozott. Csak elismerés illeti TAMÁS LAJOST, aki most erre a rendkívül szétágazó feladatra vállalkozott, s végre megadta az oláh őstörténet legfontosabb alaptényeinek első magyar összefoglalását.

Könyve anyagát öt fejezetben rendezte el. Az elsőben röviden ismerteti az oláhság négy ágazatának történetét (a 14. l.-hoz megjegyzendő, hogy Románia Dobrudzsát nem 1918-ban kapta meg, ahogy könyvünk mondja, hanem 1878-ban, illetőleg 1913-ban). E történeti áttekintéssel kapcsolatban foglalkozik az oláhokra vonatkozó népnevekkel. A *Romanus* szó jelentésfejlődését vizsgálva megállapítja, hogy ez a név csak a IV—V. században lett NORDEN kifejezése szerint „völkerverbindendes Kollektivum“, tehát a dáciai romanizmus főnkrejtása után, és csak olyan területen maradhatott fenn továbbra is, amely „a dunai limesen belül nézett farkasszemet az egyre növekvő barbár veszedelemmel“ (29. l.). Így már maga a *rumân* népnév, melyet csak a dákoromán törekvések latinosítottak vissza *român*-ra, bizonyításként szolgál az oláhok dél-dunai eredete mellett. Ugyancsak ez tűnik ki a *vlach* név történetéből is, melynek ’pásztor’ jelentése azzal magyarázható, hogy „a Balkán-félsziget par excellence pásztorkodással foglalkozó népe éppen az oláhság volt“.

A következő fejezetek bő anyaggal támasztják alá a népnevekből vonható tanulságokat. A dáciai római uralom és a dáciai romanizmus kérdésének régészeti is alaposan kidolgozott tárgyalása után TAMÁS, felhasználva Gombocz tudománytörténeti módszerének eredményeit a magyar őshazára vonatkozólag, biztos kézzel rajzolja meg az erdélyi oláh folytonosságának mint humanista hagyománynak keletkezését. Bár csak röviden utal az úgynevezett „erdélyi iskola“ szellemi hátterére, érdekesen mutatja be a dákoromanizmus legújabb eltévelyedéseit DRĂGANU vaskos munkájával kapcsolatban. (Az állítólagosan oláh eredetű helyneveket másutt is szigorúan rostálja végig, l. 186—90. l.). E tudománytörténeti áttekintésből az a tanulság szűrhető le, hogy még a túlzottan nacionalista DRĂGANU szerint is az erdélyi „ősoláhok“ csak igen kis számban lehettek, s hogy nagyrészüket délről északra történő bevándorlás következtében került mai lakóhelyére. DRĂGANU egyoldalúságában természetesen nem számol azzal a felírt anyagból sajnos ki nem mutatható, de szükségképpen fennálló ténnyel, hogy ez a Dáciában esetleg kialakult új-latin nyelv *oláh*, tehát kifejezetten balkáni

jellegű román nyelv, egyáltalában nem lehetett. TAMÁS azonban ezt a tényt több ízben kiemeli, s ép ezért tartja szükségesnek, hogy nyelvészeti szempontból is összefoglalja, jórészt SANDFELD nyomán, az oláh nyelv tipikusan balkáni jellegét. Bár nézetének egyik jelentős pontja az, hogy ezen a területen új-latin nyelvet csak aránylag független, a városok asszimiláló erejétől mentes pászturnép őrizhetett meg, mégis nem teszi közelebbi vizsgálat tárgyává az oláh pásztorokodás szókészletét. Annyi azonban aránylag rövidre fogott megjegyzéseiből (140—3. l.) is kiviláglik, hogy a balkáni szókészlet bizonyos elemeit ép a pásztori étellel összefüggő kifejezések alkotják. Az oláh-albán nyelvviszony tárgyalásának már TAMÁS több figyelmet szentel, noha egyes kérdéseknek, így a szerencés elnevezésű „szóvégi névszómeghatározónak“ (article postposé) vizsgálata részletesebb elemzést is megérdemelt volna, annál inkább, mert tulajdonképpen nemcsak a szóvégi határozóelem, hanem általában az egész névelőrendszer közös sajátosságairól van szó, s az oláh *omul cel bun*-féle szerkezet nem választható el az albán *njeriu i mirë*-féle syntagma-típustól.¹ Kár, hogy a bolgár névszómeghatározó vizsgálatát TAMÁS teljesen kirekesztette, s általában kevés figyelmet szentelt a bolgár-oláh nyelvviszony szerkezeti kérdéseinek.²

ROESLER nyomán a folytonosság ellen felhozott negatív érvek között szerepel persze az oláh nyelv régi germán elemeinek problémája is. E téren TAMÁS természetesen elutasítja DICULESCU szerencsétlen gepida-elméletét (melyet legutóbb GAMILLSCHEG váratlanul elfogadott), s joggal utal MARIO ROCQUES véleményére, mely szerint „ce n'est pas l'illusoire reconstitution de quelque forme gepide d'après des mots du bas-allemand qui comblera l'hiatus“ (Romania XLIX, 145). A negatív érvek között PHILIPIDE nyomán megemlíti még, hogy a rutén nyelv oláh elemei között nincsenek olyanok, melyek a XIII. századnál régebbiek lennének. Ezzel ér el TAMÁS munkájának pozitív részéhez, s most már azokat a bizonyítékokat sorolja elő, melyek a jelentősebb oláh bevándorlás XIII. századi kezdeteire mutatnak. DENSUȘIANU és DRĂGANU bizonytalan etimológiáival szemben hangsúlyozza, hogy a magyarországi okleveles anyagból kimutatható első oláh személynév *Fichur*, az 1202—1203. évek tájáról. Helynévi nyom csupán az 1283-ban felbukkanó *Oláhtelek*, ha a bizonytalan eredetű (és hamis oklevélből való) *Fatatele*-et figyelmen kívül hagyjuk. Ezekkel a nyelvi tényekkel megegyezően a XIII. század folyamán több említés történik az oláhokról, de mindezekből még nem következik az, hogy Erdélyben számuk különösebben jelentékeny lett volna. Ha a század végén III. Endre az összes erdélyi oláhokat egyetlen királyi birtokra akarta

¹ Vö. B. P. HAȘDEU, Cuvente den Bătrâni 613 l. és RADU I. PAUL, Flexiunea nominală internă în limba română. București, 1932. 46. l. Ez a G. GUILLAUME (Le problème de l'article) módszerével készült munka, minden elnagyoltsága mellett is, érdekesen világít rá az oláh névelőrendszer funkcionális hátterére.

² TAMÁS összefoglalásába beilleszthetők lettek volna D. MICHOV, Die Anwendung d. bestimmten Artikels im Rum. vergl. mit der in Alb. und Bulg.: Jahresh. d. Inst. f. rum. Spr. 1908. XIV, 1—110 és S. PUȘCARIU, Morfologia și economia limbii: Dacoromania VI. eredményei is.

visszatelepíteni, abból az következik, hogy az akkori oláhság létszámát nem szabad túlságos magasra becsülni. Csak így érthető, hogy a magyar nyelv legrégebbi oláh jövevényszavai sem nyúlnak vissza a XVI. század előtti időre (201. l.), míg magyar jövevényszavak, a műveltségbeli fölnynek s a Kárpátokon túlra sugárzó műveltségi hatásnak megfelelően, már a XIV. század végétől feltűnnek az oláhföldi szláv oklevelekben. E sajátos kettősség okaira és eredményeire TAMÁS itt nem tért újból ki, pedig az efféle kitekintésekkel műve szellemi háttérét még érdekesebbé tehetné volna. Fontos azonban, hogy részletesen elemzi *mál* szavunk jelentéstani háttérét, melyet DENSUȘIANU óta az oláh *mal* szóval szerettek kapcsolatba hozni. TAMÁS kimutatja, hogy minden kétséget kizáróan a *mál* ~ *mell* szópárról van szó, s hogy az olyan példák, mint az 1435: „Partem vinee in latere meridionali montis Tarczalhege que *Mezesmal* vulgo appellatur“ nemcsak magyar, de urál-altaji szempontból is párhuzamos esetekkel igazolható, hiszen a mongol *ebür* 'sein, poitrine' jelentésű szó ilyen kifejezésben is előfordul: *ayula-yin ebür* 'le côté de la montagne qui est exposée au midi' (205. l.).

Történelmi, régészeti és nyelvészeti bizonyítékok rendszeresen csoportosított és kellő kritikával megrostált anyaga után szinte magától adódik TAMÁSnak Anonymus oláh adatairól valótlan nézete. E ponton teljesen osztja HÓMAN véleményét a Névtelennek a saját korából a honfoglalás idejébe visszavetített adatairól, s DRĂGANU vádjával szemben jogosan utal arra, hogy a modern magyar forráskritika nemcsak ezen a ponton, hanem számos más részletben is kimutatta Anonymus anakronizmusait. A középkori történetiszemlélet érzékeltetésére helyes volt a magyar krónikáirónak a DEÉR JÓZSEF vizsgálta francia Anonymusszal való összevetése.

TAMÁS LAJOS hatalmas műve, mely nemcsak a folytonosság, de az egész erdélyi oláh bevándorlás kérdését a modern tudományos fölfogásnak megfelelő s fő vonásaiban véglegesnek nevezhető világításba helyezi, tudományos életünknek kétségtelesen kiemelkedő eseménye. Világos, hogy az oláh őstörténet bonyolult kérdéseit csakis az egyes tudományágak eredményeinek biztos összeegyeztetésével lehet kielégítően megoldani. Azonban ez a legapróbb részleteket is az általános elgondolás kereteibe illeszteni tudó „synopsis“, az újabban SPITZER követelte „Zusammensehen“ igazi alkalmazása csak ritka tudósok veleszületett kiváltsága lehet. Ép ez a kiváltság adja meg, a pompás kritikai érzék mellett, TAMÁS könyvének tudománytörténeti jelentőségét.

GÁLDI LÁSZLÓ.

Orbán Gábor: A Magyar Nyelv. Segédkönyv a magyar középiskolák, tanítóképzőintézetek, szakiskolák és a magyarszakos tanárjelöltek számára. Állami Kiadóvállalat Prágában, 1935. 158 l. Ára 18'50 Kč.

Fentebbi művében a finnugor és magyar nyelvtudomány mai állapotának rövid összefoglalását kívánja adni a szerző, kinek nevét „A finnugor nyelvek számnevei“ című művéből már ismerjük. A könyv, amint látom, új megállapításokat nem hoz, de hiszen mint tanulmányi segédkönyvnek ez nem is lehetett a

célja. Általános nyelvtudományi előismeretek nyújtása után végigmegy a finnugor és magyar nyelvtudomány főbb fejezetein s első sorban GOMBOCZ ZOLTÁN, HORGER ANTAL és SZINNYEI JÓZSEF kutatásai és művei alapján tartalmát tekintve sokoldalú, fokozatosan felépített, ügyesen rendszerezett, példákkal kellőleg megvilágított, élvezetes áttekintést ad róluk, úgyhogy a könyv egészen véve bizonyára jól meg fog felelni annak a célnak, amellyel szerzője írta.

Kisebb-nagyobb tévedésektől természetesen nem ment a munka. Azért mondom, hogy „természetesen“, mert ilyen nagy anyag felölelésénél eleve valószínű, hogy egy-két hiba becsúszik még a legavatottabb szakembernél is. Néhány többé-kevésbé fontos megjegyzésemet felsorolom — minden rendszerezés nélkül, csupán a kifogásolt helyek sorrendjét véve alapul —, hogy esetleges második kiadásnál e hibák kiküszöbölhetőek legyenek. Így pl. a finnben *repeä* alak nincs (l. 16. l.), csak *repeä-*, inf. *revetä*, egyesszám 3. sz. *repeätä*. — Nem értem, miért írja a szerző a *szuomi* szót hosszú ó-val (l. 20. l.).

Ahogy a balti-finn nyelvek legkiválóbb szakértőjének, KETTUNEN LAURINAK „Vatjan kielen äännehistoria“ (A vót nyelv hangtörténete) és „Suomen murteet“ (A finn nyelvjárások) című műveiből tudom, külön inkeri nyelvről nem beszélhetünk (vö. 20. l.). Inkeriben — vótokon és észteken kívül — különféle finn nyelvjárásokat beszélő nép lakik, ezek nyelve azonban lényegében nem egyéb, mint folytatása egyik vagy másik olyan finn nyelvjárásnak, amilyent az illető inkeriek Inkeri területére bevándorolt elődei magukkal hoztak. Így vannak Inkeriben szűkebb értelemben vett inkeriek (finnül *inkerikot* vagy *inkeroiset*), akiknek ősei már Kr. u. 1100 körül megjelentek Inkeri földjén, az őslakó vótok mellett. Ezek az „inkeriek“: *inkerikkók*¹ karjalaiaknak nevezik magukat, s nyelvüket SJÖGREN, sőt még PORKKA is, aki az inkeri nyelvjárásokkal külön tanulmányban foglalkozott,² karjalai nyelvnek mondja. KETTUNEN azonban részletesen kimutatja, hogy nyelvükben még nyugati finn nyelvjárási sajátság is több van, mint igazi karjalai vagy aunusi, s a meglevő karjalai sajátságok közül is csak igen kevés olyan van, ami nem volna meg majd minden keleti finn, de még nem igazi karjalai nyelvjárásban. Végző következtetése az, hogy a szűkebb értelemben vett inkerieknek a nyelve eredetileg valamely nyugati finn nyelvjárás, melybe az idők folyamán több-kevesebb keleti finn és egyéb sajátság vegyült. — Az *inkerikkók*knál már későbbi telepések az *ü. n. eüremői finnek* és *szavakkók* (finnül: *äyrämöiset* és *savakot*). Az előbbieket nyelve KETTUNEN szerint Viipuri-vidéki keleti finn nyelvjárás már nagyobb számú karjalai sajátsággal, az utóbbiaké pedig szavói nyelvjárás, melyben a karjalai színezet már jóval erősebben szembetűnik, mint akár az *eüremői* finnek, akár a *szavakkók* nyelvében. — Végül találunk Inkeriben Finnország legkülön-

¹ A finnből való szóval így hívhatjuk őket.

² PORKKA VOLDEMAR, Über den ingrischen Dialekt. Helsinki, 1885.

félőbb részéről odaköltözött újtelepeseket, akiknek a nyelve szintén magán viseli a maga külön eredeti helyi jellegét. Látjuk tehát, hogy egységes „inkeri nyelv” — olyan értelemben, mint pl. észl. vót, vépsze nyelv — nincs, s ilyenről KETTUNEN kutatásai után nem lehet szó.

Hangzott ugyan el olyan vélemény, hogy a japán nyelv is az altaji nyelvek közé tartozik, ennél sokkal biztosabb alapon áll azonban az a feltevés, mely a japánnal rokonsági kapcsolatban aligha levő koreai nyelvet sorozza az altaji nyelvcsaládba (vö. LIGETI LAJOS, Az altaji és uráli nyelvek: MNY. XXX, 44—7). — A 23. lapon Boppot a nyelvhasznító módszer megalapítójának mondja a szerző, GyARMATHY-ról viszont a 30. lapon azt írja, hogy „SAJNOVICS mellett megalapítója lett az összehasonlító nyelvtudománynak”. Ezt az ellentmondást könnyen ki lehetett volna kerülni azzal, hogy GyARMATHY-t — SAJNOVICS mellett — a nyelvhasznító módszer, Boppot viszont az indogermán összehasonlító nyelvészet megalapítójának nevezte volna a szerző. Ezt annál bátrabban megtehetette volna, mert hiszen maguk a németek, pl. GABELENTZ is, elismerik, hogy „der Vater der grammatischen Sprachvergleichung ist ein... Ungar, S. GyARMATHY” (I. G. GABELENTZ, Die Sprachwissenschaft. 1891. 26. l.). — A finn *suo* jelentése nem ’tó’ (vö. 35. l.), hanem ’mocsár’, s annak a régi ötletnek, hogy a *Suomi* országnév a *suo* szóval van kapcsolatban, semmi alapja nincs (l. pl. SETÄLÄ: Tietosanakirja IX, 344). Elég, ha arra gondolunk, hogy *Suomi* nem az ezer mocsár, hanem az ezer tó országa. — A finn-ugor alapnyelvi szókezdő β - nemcsak a magyarban, vogulban, osztjákbán, mordvinban és cseremiszbén veszett el néha (l. 44. l.), hanem a finnben és lappban is, pl. f. *ole*- ’lenni’ $\sim$ *votj. vjl.* $\sim$ *züürj. vjl.* — A magyar *ág* szónak korábban általánosan elfogadott permi etimológiáját (l. 47. l.) legutóbb UORILA kétségbe vonta (vö. Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen 70. l.). — A finn *uinen* jelentése nem ’úsznák’, mert a finn potentialis csak lehetőséget, állítólagos megtörténtséget fejez ki, de jelentés szempontjából nem azonos a magyar feltételes móddal. — A 20. lapon az urál-altaji rokonságot csak nagyon valószínűnek mondja a szerző, mégis a 106. lapon a bolgár-törökökről kifejezetten mint urál-altaji rokonnépről beszél. — NÉMETH GYULA szerint (HonfKial. 6, 121, 124) a magyaroknak a bolgár-törökkel való kapcsolata (vö. 106. l.) még a Kaukázus vidékére érkezésük előtt, már az Urál melléki őshaza közelében megkezdődött, s bolgár-török jövevényszavaink egy része már ott átkerült a magyar nyelvbe.

Az efféle tévedéseket, illetőleg hiányokat figyelmen kívül hagyva, úgy hiszem, ORBÁN könyve igen jó szolgálatot fog tenni a felvidéki magyar nyelvtanításnak, s azt haszonnal veheti kezébe mindenki, aki a magyar nyelvről és történetéről rövid összefoglalás alakjában akar fogalmat nyerni.

LAKÓ GYÖRGY.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

JAKUBOVICH EMIL**1883. január 8.—1935. december 27.**

Nyolc hónap sem telt még el, hogy elvesztettük a magyar szellemi életnek egyik legnagyobb büszkeségét, Gombocz Zoltánt, s megint újabb rendkívül súlyos csapás ért bennünket Társaságunk titkárának, sokunk szeretett barátjának, Jakubovich Emilnek elhúnytával. Mielőtt a magyar nyelvtudománynak és a tudományok egész sorának ezt a kivételes értékét behatóbban méltatnók, közöljük azt a beszédet, amelyet Társaságunk alelnöke, Melich János tartott 1935. december 29-én megboldogult társunk ravatalánál.

*

Mélyen megrendülve állok itt koporsódnál, hogy búcsút vegyek Tőled, elköltözött kedves barátom, a Magyar Tudományos Akadémia nevében, melynek levelező tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében, melynek titkára, a Magyar Történelmi Társulat, továbbá a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság nevében, melyeknek igazgató-választmányi tagja voltál. Mindezek a tudós testületek büszkeséggel láttak Téged vezető tagjaik sorában, mert azokon a tudományos területeken, amelyek művelését e társaságok maguk elé tűzték, Te nagyot, maradandót alkottál. Mint jogvégzett ifjú 1905-ben kerültél a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába, s szerelmese lettél annak a hatalmas, sok tekintetben kiaknázatlan nyelvi és történelmi anyagnak, amelyet az Országos Széchenyi-Könyvtár levéltára és kéziratára őriz. A Könyvtár lelkes, tudományos légkörében bontakoztak ki tehetségeid, itt rég elköltözött nagyérdemű társak példáján gyúlt szívedben a láng, amely a magyar mult emlékeinek megismerésében élesztette s állandóan ébren tartotta munkakedvedet, itt lettél a múzeumi kéziratár és levéltár legalaposabb ismerőjévé, itt e levéltárban, melynek legutoljára igazgatója voltál, fogantak meg lelkedben azok a tudományos művek, melyek oly sok szép eredménnyel gazdagították tudásunkat, itt fejlődött azzá a nagy tekintélyű tudóssá, akinek döntő szava volt nyelvtörténeti, oklevéltani, kézirati, történeti s annyi más ezekkel összefüggő tudományokban.

Amikor 1916-ban a Königsbergi Szójegyzéket felfedezték, a három paleografus egyike, akiket ez emlék koráról véleményadásra felkértek, Te voltál; s amikor 1922-ben az Ó-magyar Mária-siralom kódexe napfényre került, Klebelsberg gróf, feledhetetlen vallás- és közoktatásügyi miniszterünk a kódex és emlék tanulmányozására Téged küldött ki Berlinbe. Te voltál annak a bizottságnak is a kódex- és levéltári szakértője, amely a bécsi udvari, jelenleg nemzeti könyvtár magyar szellemi kincseiből többet haza mentett, s így került vissza kedves Anonymusod kézirati kódexe is.

Kiváló, nagy voltál tudományos műveidben is. Sokat, igen sokat, amit a magyar nyelvészek, a magyar irodalomtörténet-írók és a magyar történetírók tudnak, azt Te töled, a Te műveidből, a Te fáradságod gyümölcseként tanulták. A régi magyar nyelvi és történeti emlékeknek, a középkori magyar nyelvnek egyik legalaposabb ismerője, legavatottabb magyarozója voltál. Amit „A tihanyi alapítólevél olvasásához” című tanulmányodban írtál, az a magyar hangtörténet legmaradandóbb megállapításai közé tartozik. Az a dolgozatod meg, amely szerényen „Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez” (1924.) címet viseli, a legnagyobb körültekintéssel, de egyúttal a legnagyobb tudással mutatja ki, hogy I. Endre királyunktól fogva a tatárdúlásig keletkezett emlékeink, okleveleink írói, fogalmazói magas műveltségű és magyar származású főpapok voltak, kiket név szerint is megnevezel, s ezzel a megdönthetetlen megállapításoddal az Árpádok korának eladig névtelen irodalmi és művelődési állapotára olyan fényt derítettél, amilyent előtted egyetlen tudósunk sem. Nagy tudásodnak, fényes kombináló elmédnek, éleslátásodnak egyik legszébb remeke „Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához” című értekezésed. Amit itt — krónikáink egy latin mondatából kiindulva — honfoglaláskori hősi énekeinkről és gestaíróink koráig való fennmaradásukról bizonyítasz, ahogyan az énekek előadásformájának ősi eredetét megvilágítod, ezek a megállapításaid kereszténységünk előtti epikus költészetünk létezéséről, tárgyairól való ismeretünknek legszilárdabb pillérei lesznek mindenha.

Kiváló alkotásod az Ó-magyar Olvasókönyv, melyet nagy-tudományú társaddal, Pais Dezsővel közösen szerkesztettél. Azok a magyarázatok, amelyeket egy-egy emlékhöz írtál, az a gondos kiadás, ahogyan egy-egy emléket az eredetiből sajtó alá rendeltél, minden időkre mintául fog szolgálni. Ha végig tekintünk a Turulban, az Ethnographiában, a Századokban, a Magyar Könyvszemlében s a szívedhez oly közel álló folyóiratban, a Magyar Nyelvben megjelent dolgozataid s másutt közzétett műveid jegyzékén, akkor látjuk, milyen sok maradandót alkottál, s akkor válik korai elvesztésed még súlyosabbá, mert érezzük, mert tudjuk, milyen sok, lelkedben kialakult szép eredményed maradt megíratlanul, milyen sokat viszel magaddal sírodba — visszahozhatatlanul, pótolhatatlanul.

Tudományodnál csak szerénységed s az a szeretet volt nagyobb, mellyel hozzátartozóid, pályatársaid, barátaid iránt viseltettél. A magyar tudományban elért nagy eredményeidet tudományunk története időtlen időkig fogja őrizni, mi pedig, szerető barátaid azt a nemes képet, melyet a tudomány és közélet terén való önzetlenségeddel, lelki tisztasággal, barátaid iránt való hűségeddel magadról itt hagytál, szívünkbe zárva annak utolsó dobbanásáig kegyelettel fogjuk őrizni. Kedves társunk, szeretett barátunk, Isten Vele!

LEVÉLSZEKRÉNY.

K. M. kérdi: Melyik a helyes e három írásmód közül: *jó karban tart, jókarban tart, jókarbantart?* — **Felelet:** Az igének mindenestre külön kell maradnia, mert nem írjuk ezt sem: *jókarbanvan*, de a jelzőt összeírhatjuk a jelzett szóval, annál inkább, mert a *kar* szó ebben a kapcsolatban már nem 'kar'-t jelent, hanem 'állapot'-ot (*jókarban* a. m. 'jó állapotban'), továbbá a *jó* melléknév igen gyakran hozzáragad főnévéhez, pl.: *jóakarát, jóbors, jóhangzás, jóhangzat, jóindulat, jókedv, jólét, jómadár, jómód, jónap* (amilyen a *jónap*, olyan a fogadj' Isten), *Jóreménység foka*, a magam *jószántából, jótét, jótétemény, jótett*, más *jóvoltából*. Tehát ez az írásmód a helyes: *jókarban tart*.

N. J. B.

S. I. írja: Nyelvészeti irodalmunkban többször is említik a *Csongrád* helynév *Csongorád* változatát (pl. EtSz., MELICH, HonfMg. 104, HORGER: MNy. XXVIII, 37), de történeti adatok nélkül csak a mai népnyelvből idézik. Megvolt ez az *o*-val bővült alakja a névnek már a XVI. században. Musztafa budai basának 1572-ből való két magyar levelében is megtalálható *Csongorád* és *Ciongorád* írott alakban (A budai basák lev. I, 54, 56). Czuczor Gergely „Kecskeméti legény” című népdalában (1842.) szintén ez a változat szerepel: „Még ma szólok az anyámnak S neki váltok *Csongorádnak*” (M. Remekírók 21 : 150).

P. D. írja: A NySz. *tető, teté* 2. alatt az 1629-i löcsei Mesés Könyvecske 17. lapjáról ezt az adatot idézi: „Az *Péter halatska* mind tetejestől jó.” A halnak a nevét, amelyet a Mesés Könyvecske szerint fejestől meg lehet enni, a NySz. nem teszi meg címszónak, vagyis az a szótár ismeretlenjei közé tartozik. Hogy miféle hallal lehet itt dolgunk, arra nézve útbaigazítást találhatunk a MTsz.-ban. T. i. a MTsz. (II, 535) HERMAN OTTÓ Halászat Könyvéből Kolozsvárról ezt közli: *szent-Péter-hala* 'rhodeus amarus'. Ugyancsak a MTsz. (II, 133) a Halászat Könyvéből közöl *petike-hal* szót is, ugyanazzal a 'rhodeus amarus' jelentéssel. A *petike* nyilván a *Péter* név magyar becézőjeként szerepel halnévként, és nem kell a MTsz. zárójelben adott megjegyzése szerint népetimológiára, illetőleg a szerb *pitka* szóval való összevetésre gondolnunk. Hogy *Szent Péter*-ről, a halászról halat neveztek el, elég természetes.

Hibaigazítás. HARTNAGEL ERZSÉBETNEK a MNy. 1935. november-decemberi füzetében megjelent „Nationalspiel” című szómagyarozatában a 331. lap 18. sorában *Patriote* helyett *Patriotel* olvasandó.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

Gombocz Zoltán

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXII. ÉVF.

1936. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

Gombocz Zoltán emlékezete.¹

Tisztelt Közgyűlés!

Gombocz Zoltán 1877. június 18-án született Sopronban. Édesatyja, Miklós, előbb Bonyhádon rövid ideig tanár, később Beleden evangélikus lelkész, majd 1873-tól a soproni evangélikus líceumban a történelemnek és a bölcsészetnek tanára, az 1892—1893. tanévtől 1904-ig, nyugalomba vonulásáig a líceum igazgatója volt. Édesanyja, Lehr Berta, a magyar irodalomban oly nagy érdemeket szerzett Lehr-család sarja, aki a magyar, a német és a francia szépirodalom legjobb ismerői közé tartozott.

Zoltán a középiskolát 1887—1888-ban kezdte s 1894—1895-ben végezte. A líceum értesítőiben neve az ötödik osztályig hol *Gombótz*-nak, hol meg *Gombócz*-nak van írva, a hatodik osztálytól fogva azután állandóan *Gombocz*-nak. Mind a nyolc osztályt a soproni líceumban végezte s az intézet legjelesebb növendékei közé tartozott. Minden tantárgyban egyformán kiváló volt, mégis talán a matematikában és a fizikában megkülönböztetetten kitűnő. Tanulótársai szokatlanul komolynak, zárkózottságra hajló természetűnek tartották, aki azonban tudásával tisztelőt, nyájasságával szeretetűket nyerte meg. Nagy szorgalommal vett részt a líceum önképzőkörének, a Kis Jánostól 1790-ben alapított Magyar Társaságnak munkálataiban. A nyolcadik osztályba jártakor ő volt a főjegyzője, a vezető tanár után az első tiszt viselője. Odaadó, buzgó munkásságának bizonyítéka, hogy több dolgozatával részint dicséretet, részint pályadíjat nyert. Nagyon tanulságos tudni, mik voltak e dolgozatok. Címeik a következők: 1. A magyar regényirodalom fejlődése. 2. Az állatok és növények lélekző és émesztési szervei úgy szerkezet, valamint működés tekintetében, összehasonlító alapon. 3. Műfordítások: a) Az Iliász I. énekéből; b) Heine „Nordsee“ ciklusából; c) Byron Childe Harold búcsúja; d) Idegen költőkből. 4. Művészet és valóság. Ez utóbbit a Magyar Társaság 1895. június 6-án tartott örömnepén, nyilvános díszülésén fel is olvasta. Ez ifjúkori dolgozatok közül a modern nyelvekből, így a német-

¹ Előadatott a MNyT. 1936. február 11-én tartott közgyűlésén.

ből, a franciából és az angolból készült fordítások azt bizonyítják, hogy Gombocz már középiskolai tanulmányai ideje alatt birtokában volt a leglényegesebb segédeszköznek, amely nélkül a mi viszonyaink közt egy tudományszakkal sem lehet sikeresen foglalkozni: egy, esetleg több modern nyelv szabatos tudásának. Bizonyítja azonban azt is, hogy a nyelvek iránt való érdeklődése nyilván családi nevelés következtében, — talán egyik másik líceumi tanár hatása alatt is —, megvolt benne már középiskolai tanuló korában.

1895. június havában tett jeles eredménnyel — ekkor még nem volt kitüntetéses — érettségi vizsgálatot. Amikor érettségije előtt a pályaválasztást bevalló ívet ki kellett töltenie, a jogit írta be. Ez társai közül senkit nem lepett meg, mert tudták róla, hogy hetedosztályos korától fogva nagy kedvvel foglalkozott a római joggal. Egy közbejött véletlen azonban megmástitotta szándékát. Az érettségi vizsgálaton Fröhlich Izidor, a budapesti tudományegyetemen az elméleti fizika tanára volt a közoktatásügyi kormány képviselője. Ő tőle tudták meg Gomboczék, hogy ugyanabban az évben, tehát 1895 őszén Budapesten középiskolai tanárjelöltek számára Báró Eötvös József-Collegium néven megnyílik egy intézet, melynek célja a budapesti főiskolák érdemesebb hallgatóinak, akik a tanári pályára lépnek, tisztos együttélésben megadni minden segítséget arra, hogy egyetemi tanulmányaik alatt szakpályájukon elméletileg és gyakorlatilag kellőképen készülhessenek (l. az Ő Felsége 1895. augusztus 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával alapított Báró Eötvös József-Collegiumnak a VKM.-től 1895-ben 49.039. szám alatt megerősített Szabályzata 1. §.-át). Pröhle Károly egyetemi tanár, Gombocz Zoltánnak nyolc éven át iskolatársa s mindvégig legjobb barátja, kinek Gombocz középiskolai éveiről több adatot köszönök, úgy tudja, hogy Fröhlich Izidor rábeszélésére történt, hogy Gombocz Zoltán az újonnan felállított kollégiumba való felvételért folyamodványát beadta.

A felvétel megtörtént, s vele Gombocz Zoltán örökre búcsút mondott a római jognak, örökre a jogtudománynak.

Az egyetem bölcsészettudományi karának 1895—1896-tól 1898—1899-ig volt a hallgatója, s mint tanárjelölt a magyar meg a francia nyelv és irodalom körébe eső előadásokat látogatta, ezen tárgyak körébe vágó gyakorlatokban, szemináriumi munkásságban vett részt. Előszóval nem egyszer emlegette, nyomtatásban is megörökítette (vö. Nyr. XXX, 353, MNy. XXIII, 530), s tudományos munkássága is bizonyítja, hogy az egyetemen SZINNYEI JÓZSEF finnugor nyelvtudományi és BECKER FÜLÖP ÁGOST (BECKER 1893. szeptembertől 1905-ig, a bécsi egyetemre való távozásáig a budapesti egyetem tanára volt) francia nyelvi és irodalmi s általában romanisztikai előadásai voltak egész életére elhatározó befolyással. Azt hiszem

azonban, hogy minden tudományát szerető tanárnak, akinek előadásait hallgatta, Gombocz feltűnhetett szép ismereteivel, korához képest szokatlanul tisztult tudományos nézeteivel.

Mint harmadéves bölcsészettanhallgató 1897-ben „A jelenkori nyelvészet alapelvei“ címen írt Gombocz egy dolgozatot, amely néhány, az ú. n. újgrammatikus iskola elveit tárgyaló munkának, különösen pedig PAUL HERMANN „Prinzipien der Sprachgeschichte“ című munkájának (első kiadása 1880., ötödik, utolsó 1921.) bő ismertetése s a finnugor összehasonlító nyelvészet eredményeinek ily szempontból való megvilágítása kívánt lenni (l. Nyr. XXVII, 6 kk. 1898-ból). Az újgrammatikus iskola neve ZARNCKE FRIGYESTŐL való, s kezdetben, a múlt század hetvenes éveinek elején inkább gúnnyal, mint tisztelettel ejtett név. Az iskola tulajdonképpen lipcsei iskola: alapítói LESKIEN ÁGOST, OSTHOFF HERMANN és BRUGMANN KÁROLY; köréhez tartoztak azonban VERNER KÁROLY, SIEVERS EDUÁRD, HÜBSCHMANN H., de SAUSSURE FERDINÁND, PAUL HERMANN s mások. Ez az iskola a nyelvi, illetőleg nyelvtörténeti változásoknak okait a lélektanral való szoros egybekapcsolásban kereste s emellett a fonétikára különösen nagy súlyt helyezett, tehát olyan tényezőkre, amelyeket valamivel előbb már SCHERER VILMOS is hangoztatott (l. PETZ G., Paul Hermann külső tag emlékezete. Bp., 1923., Akadémia. 8—9; PETZ G.: MNy. XVIII, 68; H. HIRT, Indogermanische Grammatik I, 9—11). Az iskola alapelveit PAUL HERMANN foglalta világos rendszerbe. Az újgrammatikus iskola a mi nyelvtudományunkat is megtermékenyítette, s a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől akkori fiatal nyelvtudósaink, első sorban SIMONYI ZSIGMOND (vö. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. 1881. s későbbi műveit), majd a nála négy évvel fiatalabb SZINNYEI JÓZSEF dolgozatai (vö. A birtokos személyragozásról. 1888.) már ez iskola alapelveinek hirdetői, alkalmazói. — Az iskola alapelveinek PAUL Prinzipienje alapján való széleskörű ismertetése, hát még fordítása, amire pedig nagy szükség lett volna, hiányzott irodalmunkból. PAUL műve tárgyilag is igen nehéz olvasmány, mert értelmezőjétől nemcsak a német nyelv szabatos tudását, nemcsak az indogermán nyelvek, főképen a német, latin, francia nyelv története terén való kiváló jártasságot kíván, hanem azt is, hogy ismertetője a HERBART-féle lélektant jól tudja. Mert PAUL nyelvlélektani rendszere rajta épül fel. Gombocz évek mulva 1915-ben, mikor HORGER ANTALnak „A nyelvtudomány alapelvei“ című könyvét ismertetette, azt írta PAUL művéről, hogy „nehéz olvasmány, amellyel csak igen kevés, kezdő tud megbirkózni“ (MNy. XI, 101).

Gombocz, a harmadéves bölcsészettanhallgató megbirkózott a feladattal, s pótolta irodalmunkban azt a nagy hiányt, hogy nem volt PAUL korszakos művének mélyebbre ható magyar nyelvi ismertetése. S az ismertetést kiegészítette azzal,

hogy az elveket magyar és finnugor példákkal is megvilágította.

A széleskörű ismertetés hét fejezetre oszlik. Ezek: 1. Általános felfogás a nyelvről. 2. A hangváltozásról. 3. A jelentésváltozásról. 4. Analógia és elszigetelődés. 5. A ragok és képzők keletkezéséről. 6. Néhány mondattani jelenség. 7. A nyelv keletkezéséről. — Hogy ez a nagy alapossggal megírt ismertetés megjelenhetett, abban kétségtelenül SIMONYI ZSIGMONDNak van érdeme, mert ő adta ki az általa szerkesztett Magyar Nyelvőr 1898-i évfolyamában. SIMONYI volt nálunk az első szívvel-lélekkel újgrammatikus (I. Gombocznak SIMONYI ZSIGMOND halálakor 1919-ben írt megemlékezését: MNy. XV, 156), s így valószínű, hogy személyesen is hathatott Gombocz Zoltánra, hallgatójára.

1899 május havában Gombocz letette a középiskolai tanári szakvizsgálatot kitűnő, június havában a bölcsészeti doktori szigorlatot, summa cum laude eredménnyel. Mint olyan ifjú, aki minden tanulmányát jeles eredménnyel végezte, folyamodott az akkor nem rég alapított „sub auspiciis Regis“ felavatásért. A felavatás 1900 május havában „sub auspiciis Regis“ meg is történt.

Élénken emlékszem arra az öröme, amelyet ez a felavatás az ifjú Collegium kebelén belül s kint a Collegium barátai lelkéből kiváltott. Gombocz fényes eredményei az azóta hírnévben, dicsőségben sokszorososan megnövekedett Eötvös-Collegiumnak léte kezdetén vívták ki az osztatlan elismerést, a Collegium ifjúsága meg a kezdet kezdetén kapott egy követendő példát, kapott egy ideált, amelyet megközelíteni igyekezett. S ez az ideál növekvő hírnevével, elért tudományos eredményeivel állandóan ott ragyogott az ifjúság előtt. A Collegium vezetősége: kurátora, Bárány Eötvös Loránd, igazgatója, Bartoniek Géza is mindent elkövetett, hogy az egyetem bevezése után Gombocz Zoltánt a Collegiumhoz fűzze, hogy a Collegium ifjúságának egyik tanulmányi vezetőjévé tegye. S ez a törekvése sikerült is. Gomboczot Wlassics Gyula, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter 1900 december havában a Collegiumhoz helyettes, 1901 december havában meg rendes tanárnak kinevezte. Itt működött Gombocz 1914. június 1-ig, amikor a kolozsvári egyetemre az urál-altaji tanszékre rendes tanárnak kinevezték.

A tizennégy, illetőleg az egyetemi éveket is véve tizenkilenc évi collegiumi idő folytonosságában csak két ízben van megszakítás. Egyszer 1899-ben, másodszer meg az 1903—1904. tanévben. 1899-ben, a középiskolai tanári szakvizsga után Gombocz Párizsba ment, ahol ROUSSELOT abbénál megismerkedett a kísérleti fonétika akkor alkalmazott módszereivel, kísérleti eszközeivel. Tanulságos útja eredményeinek egy részéről a Magyar Paedagogia 1900. évi folyamának harmadik füzetében

számol be „A kísérleti fonetika és a nyelvtanítás (Rajzokkal)” című tanulmányában (180—7). Azok a remények, amelyeket a pedagógusok ez időben a kísérleti fonetika eszközeitől az idegen nyelvek hangjainak helyes képzése terén vártak, már régen széjjel foszlottak, Gombocz értekezése azonban e mozgalom hazai történetének mindenkorra szép emléke marad. — A collegiumi éveket másodszor akkor szakította meg Gombocz, amikor 1903 őszétől 1904 őszéig Lipcsében, Párizsban, Uppsalában, Helsinkiben s Finnország más városaiban járt. Ennek az útjának közvetlen emléke kísérleti fonetikai tárgyú értekezése. MEYER A. ERNŐ részletesen foglalkozott az angol és az északnémet nyelv hangjainak abszolút időtartamával (I. Nyelvtudomány I, 69—72). Módszerével ő meg Gombocz kísérleti alapon együtt vizsgálták Gombocz magyar beszédének hangjait, s vizsgálódásuk eredményét az Uppsalában megjelent *Le Monde Oriental* 1907—1908. évi folyamában „Zur phonetik der ungarischen sprache” címen közölték. Gombocz az eredményeket „A magyar hangok időtartamáról” címen tömören összefoglalva magyarul is közölte (I. Nyelvtudomány 1909. II, 93—100; Akad. Ért. XIX, 496). A dolgozatnak vannak általános érvényű s vannak magyar szempontból fontos megállapításai. Általános érvényű megállapítása az, hogy a magyar magán- és mássalhangzók abszolút időtartamára nagyjában, fő vonásaiban ugyanaz jellemző, ami a többi addig, s hozzátehetem, azóta megvizsgált nyelvekre, így az angolra, a németre, az oroszra, a szerbre, a csehre stb. Ebből következik, hogy ez egyező eredmények csupán beszédfiziológiai s nem egyszersmind hangtörténeti szempontból lehetnek fontosak (I. Nyelvtudomány I, 71, II, 95). Magyar szempontból fontos megállapításai az értekezésnek a következők: 1. Az illabialis magánhangzókat magasabb nyelvvállással képezzük, mint a megfelelő labialisokat. 2. Pillanatnyi hangjaink, a *p*, *t*, *k* explosívák nem olyan tiszta explosívák, mint az új-latin vagy a szláv nyelvek megfelelő explosívái, aspiráltaknak azonban még sem mondhatók. 3. A *ty*, *gy* praepalatalis explosívák, miként azt WICHMANN GYÖRGY is észrevette, nem egyszerű hangok, tehát nem egyszerűen palatalizált *t'* és *d'*, hanem mássalhangzó-diphthongusok, mert a szorosan vett explosívát (*t*, *d*) homorgán spirans követi, tehát *t'ç*, *d'j* (I. Nyelvtudomány II, 95—100).

E két megszakítást leszámítva Gombocz collegiumi évei 1914 júliusáig igen erőteljes és eredményes, a tudományt előbbre vivő, egyszersmind a Collegium tanítási terve szerint a tudományt átszarmasztató, tudományos kutatásra serkentő munkában teltek el. Gombocznak csakhamar külső elismerésekben is bő része volt. A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak megalakulásakor 1904. október 22-től jegyzője, később titkára, majd alelnöke, Kolozsvárott eltöltött hat évet (1914. szeptember — 1920., ill. 1921. március 12.) leszámítva haláláig folyó-

iratának, a Magyar Nyelvnek egyik szerkesztője volt. 1905-ben választotta meg Akadémiánk levelező, 1922-ben rendes, 1933-ban igazgató taggá, s ugyanezen évben I. osztálya elnökévé. 1906-ban az általános fonétikából habilitálta a budapesti egyetem bölcsészettudományi kara, s mikor kedves tanárát, Becker F. Ágostot 1905-ben a bécsi egyetem elhódította tőlünk, s utána Bezard Lucien, Becker kiszemelt utóda az 1908—1909. tanév I. félévében távozott, a francia nyelv és irodalom tanszéke nyelvészeti részének helyettesítésével az 1908—1909. tanév II. és az 1908—1910. I. félévében a bölcsészettudományi kar Gombocz Zoltánt bízta meg. Egyedül rajta mult, hogy e tanszékre nem neveztetett ki. Gombocz nem akart elszakadni a magyar nyelvtudománytól, bár a román nyelvek, s különösen a francia nyelvtudomány legkedveltebb tárgyai közé tartozott a Collegiumban is. E tudomány köréből tartott az 1925-ben, majd 1926-ban a középiskolai tanárok részére rendezett továbbképző tanfolyamokon minden résztvevő tanár által megcsodált, rendkívül világosan rendszerezett előadásokat.

Ötös-collegiumi tanári évei alatt kifejtett tudományos munkássága igen gazdag, egységes irányául azonban csak annyit lehet megjelölni, hogy nyelvtudományi. Ezen belül igen tágkörű, mert fonétikai, glottogonikus kérdések, általános nyelvtudományi alapelvek mellett Gomboczot a magyar, a finnugor-szamojéd, a török, az altaji nyelvészet minden problémája, lett legyen az hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani, mélységesen érdekelte. Ő is azon kevesek közé tartozott, akiknek egyikéről, az általa a legnagyobb tudósok sorába számított THOMSEN VILMOS-ról hetvenedik születése napja alkalmából ezt írta: „Csak keveseknek adatott az a kivételes tehetség, hogy óriási területeket munkáljanak meg, s mégis mindenütt egyformán mélyen szántsanak“ (MNy. VIII, 5).

Gombocz egyetemi évei alatt készült dolgozataiból eddig kettőt emeltem ki; az egyik PAUL munkájának ismertetése, amelynek nyelvtudományi alapelvek, nyelvtörténeti módszertan volt a tárgya, a másik kísérleti fonétikai, amelyben ROUSSE-LOR abbénál végzett tanulmányáról számolt be. Ezeket a tanulmányait collegiumi tanársága alatt is odaadón folytatta. Kísérleti fonétikai tanulmányai közül a már említetten kívül kiemelem még a „Magyar palatogrammok“ című dolgozatát (NyK. XXXVIII, 193). Ebben Gombocz az addig ismert magyar palatogrammok helyébe, amelyek ideális szájpaddlásba rajzolt, stilizált, asszimétrizált palatogrammok voltak, a saját maga kiejtése alapján felvett egyéni palatogrammokot közölt, amelyek nem olyan szabályosak, mint az idealizáltak, azonban szabálytalanságukban is meglepően állandók. Ez a relativ állandóság adja meg nemcsak a stomatoskopikus eljárásnak, mellyel készültek, tudományos értékét, hanem a palatogrammoknak be-

csét is. Az eredmények közt fontos megállapítás, hogy a széles és szűk ejtésű magánhangzók stomatoskopikus képei nem azonosak. A szűk ejtésűek a szájpadrást nagyobb felületen érintik.

A nyelvtudományi alapelvekkel való foglalkozásának folytonosságát „Nyelvtörténet és lélektan“ című értekezése jelzi, amely 1902-ben és 1903-ban jelent meg a Nyr. XXXI—XXXII. kötetében s a SIMONYI szerkesztette Nyelvészeti Füzetek 7. számaként különnyomatban is (1903. 64. l.). Az értekezés WUNDT VILMOS „Völkerpsychologie. Die Sprache“ (Leipzig, 1900; második kiadása 1904.) című két kötetes művének s a hozzáfűződő vitatkozó irodalomnak bíráló megjegyzésekkel és sok önálló példával kísért nagyszabású ismertetése. WUNDT műve — a bevezetést nem számítva — kilenc fejezetből áll: 1. A kifejező mozgások (Die Ausdrucksbewegungen). 2. A jelbeszéd (Die Geberdensprache). 3. A hangbeszéd, illetőleg a beszédhangok (Die Sprachlaute). 4. A hangváltozás (Der Lautwandel). 5. A szóképzés (Die Wortbildung). 6. A szófajok (Die Wortformen). 7. A mondatalkotás (Die Satzfügung). 8. A jelentésváltozás (Der Bedeutungswandel). 9. A nyelv eredete (Der Ursprung der Sprache). E kilenc fejezetből a nyelv eredetéről szóló kilencediket és a beszédhangok psycho-physikai fejlődéséről szóló harmadikat Gombocz teljesen mellőzte, a szóképzésről szóló ötödikből csak az összetételről, a mondatalkotásról szóló hetedik fejezetből, amely a mondattan alapkérdéseivel foglalkozik, csak a mondat meghatározásával foglalkozó rövid, de tartalmas rész ismertetésére szorítkozott.¹ — Ismeretes, hogy WUNDT a PAUL-féle nyelvlélektani rendszer helyébe újat állított fel, mely a herbartistákétól általános felfogásban és elvekben különbözik (l. GOMBOCZ: Nyr. XXXI, 353). WUNDT azokat a lelki folyamatokat vizsgálja, amelyek az emberi társas élet fejlődésének s általános értékű szellemi termékek keletkezésének alapjául szolgálnak (GOMBOCZ: Nyr. XXXI, 354, MNy. XVI, 154, Társadalomtudomány I, 105). A társas együttlétnek és szellemi érintkezésnek termékei a nyelv, a mítosz és az erkölcs. Az a lélektani törvényszerűség, amellyel e szellemi termékek az egyéni akarattól függetlenül az emberi társas életben fejlődtek, WUNDT néplélektani, más és talán jobb magyar névvel társadalomlélektani vizsgálatainak a tárgya. Gombocz csak a nyelvre vonatkozó vizsgálati eredményeket ismertette, azonban későbbi kutatásaiból is, így „Az Árpádkori török személyneveink“ című értekezéséből világosan kitetszik (l. MNy. X, 245 és HÓMAN, A magyar történetírás új útjai 372, 386), hogy jól ismerte WUNDTnak a mítosz és az erkölcs kifejlődéséről való gondolatait, rendszerét.

¹ Erre az ismertetésre BECKER F. AGOST buzdította. WUNDT művét KATONA LAJOS is ismertette irodalmunkban (NyK. XXXI, 349 [1901.]).

WUNDT lélektani művei Gombocz tudományos gondolkodására és fejlődésére mélységes hatással voltak. BUDENZ mondja a Magyar-Ugor Szótárban (383—8), hogy munka közben alkotta meg a finnugor (nála ugor) nyelvek elágazásáról való nézetét, elméletét. Gombocz is az Etymologiai Szótár munkálatai közben győződött meg arról, hogy bármennyi igazság van is WUNDTnak a nyelv eredetére vonatkozó lélektani fejtegetéseiben és így elméletében (l. erre GOMBOCZ: Nyelvtudomány I, 320), a PAUL-féle *Urschöpfung*, mely legszorosabb kapcsolatban van a HERDER—BERNHARDY—HUMBOLDT-féle felfogással (l. DELBRÜCK, *Einleitung*⁵ 28—9, 40, 43), még sem vehető el. A hangutánzó és hangfestő szavak a működni soha meg nem szűnő nyelvteremtő erő szülöttei, ebben a felfogásban keletkezett Gombocz két értekezése: „Állathivogatók és állatnevek“ (MNy. VII, 35—7) meg „Hangutánzás és nyelvtörténet“ (MNy. IX, 385—91). Nézetei tehát e ponton idő folyamán PAUL javára módosultak, általában azonban mindig WUNDT oldalán állt. Jól tudta, hogy WUNDT első sorban *psychologus*, bár a nyelvtudomány terén is széles körű ismeretekkel rendelkezett; de azt is érezte, azt is tudta, hogy a nyelvi változások értelmezésében a tömeglélektani jelleget WUNDT domborította ki első sorban (l. Nyr. XXXII, 264, MNy. XVI, 155). Minthogy pedig ezt az elvet az addigi individuális, egyéni tudatra támaszkodó lélektani értelmezésnél feltétlenül jobbnak tartotta, WUNDT rendszerének hiányait a nyelvtörténet gazdag anyagával igyekezett tökéletesíteni, javítani. Alapfelfogása volt, hogy „csak a mult ismerete adja kezünkbe a jelen igazságos értékelésének kulcsát“ (Nyelvtudomány II, 241). S ezen a nyelvtörténeti alapon WUNDT rendszerét különösen a jelentésváltozások osztályozása és a mondattan terén tökéletesítette több dolgozata: „Képzettársulás és jelentésváltozás“ (MNy. VII, 97; M. Filozófiai Társaság Közleményei XXXVII. és különnyomat); „Mi a mondattan?“ (MNy. XV, 1); „A magyar történeti nyelvtan vázlat. IV. Jelentéstan“ (1926. Tudományos Gyűjtemény 16. sz.). „Ha a magyar nyelvtudománynak újabb, különösen jelentéstan és mondattani kérdésekkel foglalkozó termékeit végigtekintjük“, — írja Gombocz WUNDT halála alkalmából közölt megemlékezésében (MNy. XVI, 155) — „léptennyomon szemünk elé tárul az az áldásos hatás, amelyet WUNDT VILMOS néplelektana a mi nyelvtudományunkra gyakorolt“. Ezt az áldásos hatást nyelvtudományunk PETZ GEDEON egyetemi előadásai mellett GOMBOCZ műveinek, valamint Eötvös-collegiumi és később egyetemi tanítói munkásságának köszöni.

A collegiumi tanári évek gazdag tudományos munkásságából magasan kiemelkednek Gombocznak a finnugor, a szamojéd és az altaji nyelvek terén végzett tanulmányai, úgyszintén az e körbe vágó tudományos munkák ismertetései. „Az altaji nyelvek hangtörténetéhez“ című tanulmány (NyK.

XXXV, 241—82, KSz. XIII, 1) a török nyelvek, továbbá a mongol és a mandzsu nyelv szorosabb egybetartozásának kérdését vizsgálja azon egyező szavak alapján, amelyek a török nyelvek közül a csuvasban, továbbá a mongolban rotacizmust vagy lambacizmust mutatnak, vagy amelyekben altaji *d* vagy altaji *d*₁ hang jelentezik. Megállapításai e nyelvek összetartozásának feltevését tudományos igazsággá emelték. A „Zur finnisch-ugrisch samojedischen lautgeschichte“ című (Festschrift Vilhelm Thomsen. 1912. és MNy. VIII, 132) értekezése kimutatja, hogy a szóeleji és szóbelsei finnugor *s* és finnugor *ś* a szamojéd nyelvekben, tehát az uráli ágban is elkülönül, s így az a megállapítás, melyet a finnugor nyelvtudomány a finnugor *s* hangokra vonatkozólag PAASONEN éles elméjének köszön (l. PAASONEN művének Gombocztól való ismertetését NyK. XXXV, 235), uráli előzményekre megy vissza. A finnugor nyelvekkel való beható foglalkozását több eredeti kisebb cikke mellett kiválóan tanúsítják azok az ismertetései, amelyek az e tárgykörből megjelent dolgozatokról készültek, s amelyek közül különösen kettőt emelek ki. Az egyik SZILASI MÓRIC „Adalékok a finni-ugor palatális mássalhangzók történetéhez“ című akadémiai értekezésének bírálata (l. NyK. XXXIV, 458), a másik, amely Gombocz tudományos fejlődésére is fontos, GAUTHIOT R. francia nyelvtudós „La phrase nominale en finnoougrien“ című értekezésének ismertetése, melynek végkövetkeztetése: A finnugor ősnyelvben a nominalis mondat használata a mainál sokkal tágabb körre terjedt ki (MNy. V, 133). GAUTHIOT-nak ezt a megállapítását csak azzal egészítem ki, hogy már előbb BUDENZ is, aki először azt hitte, hogy a finnugor alapnyelvben az ige és a névszó külön vált, későbbben úgy találta, hogy a finnugor alapnyelvben nagyobb számmal még külön nem vált az ige- és a névszó-értékű szótó (MUSz. IX, 7; nem helyesen GOMBOCZ: NyK. XLV, 3).

Az altaji nyelvek körében azonban a török nyelvek különösen is lekötötték Gombocz érdeklődését. Csak mint különös véletlent említem, hogy szakvizsgálatán SIMONYITÓL ezt a tételt kapta zárhelyi dolgozatul: „A magyar nyelv ócsuvas elemei“. A vizsgálati jegyzőkönyv szerint a feladatot kitűnő eredménnyel oldotta meg. S a magyar nyelv „ócsuvas“ elemeinek vizsgálata tudományos munkásságában collegiumi és egyetemi tanári éveit alatt a legfontosabb, a legelső helyet foglalja el. Talán e tárgykörben írt munkáival aratta fényes emléje legnagyobb diadalait.

Hogy a magyar nyelv szókészletében jelentkeznek olyan szavak is, amelyek a csuvas, mások, amelyek a mongol nyelv szavai közt is megvannak, azt tudományosságunk PRAY GYÖRGY-től tudta meg először. BUDENZ azonban az első, aki kimondta, hogy ezek jövevényszavak, s hogy a magyar nyelv ó-török jövevényszavai sajátos hangalakjuk miatt, csak a mai csuvas

előzőjéből, az ó-csuvasból származhatnak. A kérdést MUNKÁCSI BERNÁT fejtette tovább, s ő többször felhívta a kutatók figyelmét a bolgár-török kapcsolat fontosságára. Ilyen előzmények után fogott hozzá GOMBOCZ honfoglalás előtti török jövevényszavaink kidolgozásához. Maga mondja, hogy célja volt az addig „összegyűlt gazdag, de nagyon különböző értékű etimológiai anyagból az elfogadható egyeztetések kiválasztása, a forgalomba került, nem egyszer helytelen nyelvi adatok megrostálása, helyesbítése, különösen pedig a jövevényszavaknak részletes hangtani vizsgálatából nyerhető tanúságoknak a magyar és a török hangtörténet számára való értékesítése“ (vö. egyetemi előadásait, így: Magyar szókészlet I. rész. Bp., 1930. 15; I. NÉMETH Gy.: HÓMAN, A magyar történetírás új útjai 366). Művének első kidolgozása „Régi török jövevényszavaink“ címen 1907-ben a MNy. III. kötetében s innen különnyomatban a MNyTK. 7. számaként 1908-ban „Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink“ címen jelent meg. — Művét tovább tökéletesítette, s öt év múlva, 1912-ben — bővítve az átvételek történeti feltételeinek ismertetésével — a Finnugor Társaság Toimituksia sorozatának XXX. köteteként „Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache“ címen kiadta.

Nem hiszem, hogy tévednék, amikor azt állítom, hogy Gombocz előtt munkája kidolgozásában THOMSEN „Den gotiske sprogklassens indflydelse paa den finske“ (1869.) című munkája lebegett, amely SIEVERS EDUÁRD fordításában 1870-ben németül is megjelent „Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen“ címen. A finn és a lapp nyelv régi germán jövevényszavai ugyanolyan fontossággal bírnak egyrészt a finn és lapp, másrészt a germán nyelvtörténetre nézve, amilyen jelentőségük van a magyar nyelv honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavainak egyrészt a magyar, másrészt a török nyelvtörténetre nézve. Csak a neveket és nyelveket kell felcserélnünk, s ugyanazt írhatjuk Gombocz művéről, amit ő írt THOMSEN hetvenedik születése napja alkalmából THOMSEN idézett művéről: „Nem Thomsen vette először észre, hogy a finn és a lapp nyelvben régi germán jövevényszavak vannak; nem is az volt e munka jelentősége, hogy néhány száz finn és lapp szó eredetét kimutatta, hanem az, hogy e kérdést módszeresen feldolgozva, a jövevényszavakból vonható tanulságokat a germán és a finn hangtörténet számára értékesítette. Új forrást nyitott a germán nyelvtörténet számára, bebizonyítván, hogy a finnség germán jövevényszavainak legrégebb rétege olyan germán nyelvből való, amelynek emlékét írott források nem őrizték meg. Másrészt, mivel az átvett germán szavak hangalakja aránylag pontosan megállapítható, biztos kalauzt adott a finn nyelvészek kezébe az ós-finn hangváltások chronológiájának megállapításában“ (MNy. VIII, 2).

Mint említettem, a nevek és nyelvek felcserélésével ugyanezt írhatjuk Gombocz klasszikusnak mondható munkájáról, mert főeredményei elvszerűségükben is azonosak. A mű főbb eredményei ugyanis a következők: 1. Régi török jövevényszavaink forrása egy olyan — ma már kihalt — bolgár-török nyelvjárás volt, amelynek mássalhangzó- és magánhangzórendszere — néhány csuvasos sajátsgot nem számítva — ős-török fokon állott (MNy. V, 394, VIII, 100, Nyr. XII, 68 stb.). — 2. A magyar nyelvbe került honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavak a törökségnek a legrégebb török nyelvemlékekkel egykorú emlékei, s ezért a török nyelvtörténet szempontjából elsőrendű emlékek. — 3. Elsőrendű emlékek e honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavak az ős-magyar nyelv szempontjából is, mert legrégebb írott emlékeinket legalább harmadfélszázaddal, esetleg többel is megelőzik (MNy. VIII, 98). Magyar hangtörténeti értékük tehát rendkívül jelentékeny. — 4. Az a műveltségi állapot, amely a magyarba került bolgár-török jövevényszavakból kiolvasható, azt mutatja, hogy egy s más tekintetben, így a szellemi élet, a földművelés, az ipar és az állattenyésztés terén a bolgár-törökök a magyarságnál magasabb fokon állottak.

Az a hatás, amelyet Gombocz magyar s az 1912-ben megjelent javított és bővített német nyelvű műve tudományunkra gyakorolt, óriási volt. Nem ismerek újabbkori tudományos irodalmunk egyetlen ágában sem munkát, amely a további kutatásra olyan termékenyítő hatással lett volna, mint Gombocz bolgár-török jövevényszavainkról írott munkája. S e munkájával kapcsolatban mind több és több, a magyar és a török érintkezésekre vonatkozó, megfejtésre váró feladat vetődött elébe. A problémák nemcsak hangtörténetiek voltak, hanem más természetűek is, így etnológiaiak, műveltségtörténetiek, szellemtörténetiek is. E helyütt csak hármat emelek ki közülök. Az egyik, amely a nyelvünkben egykor megvolt, részben helyneveinkben máig fennmaradt török eredetű személynveinkre, a másik a magyar őshazára és nemzeti hagyományra, a harmadik a hun-magyar mondai kapcsolatokra vonatkozik. „Árpád-kori török személynveink“ című értekezése (MNy. X., XI. és különnyomatban a M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 16. számként) a nyelvünkéből kimutatható török eredetű személynveeknek nyelvi s — ami ennél fontosabb — a török névadás lélektana szempontjából való magyarozatát nyújtja. Kimutatja, hogy e személynvek milyen ősi török népszokásokban, babonákban vagy vallásos képzetekben lelik magyarozatukat (MNy. X, 242; vö. NÉMETH Gy.: HÓMAN, A magyar történetírás új útjai 369). „A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány“ (NyK. XLV—XLVI.), továbbá „A bolgár-kérdés és a magyar hunmonda“ (MNy. XVII, 15) azt a szellemiséget vizsgálja, amely e hagyó-

mányokból honfoglaláselőtti rész. Ezekre a művekre s a velük kapcsolatos más kérdésekre még visszatérek.

Collegiumi rendes s egyetemi magántanári éveiben kezdte el a magyar etimológiai szótárt. A Magyar Tudományos Akadémia 1904-ben, akkori főtitkára, HEINRICH GUSZTÁV kezdeményezésére a következő pályatételt tűzte ki: „Kívántatik próbadolgozat a magyar etimológiai szótárból. A dolgozat foglalja magában az alapul szolgáló elvek rövid kifejtését, azonkívül az *A* betűn kezdődő szavak eredetét. Főfeladat az eddig megállapított szófejtések szabatos és kritikai összeállítása“ (l. Akadémiai Értesítő 1904. XV, 244). A pályatételre két mű érkezett. Közülök az nyerte el a díjat s kapta kidolgozásra a megbízást, amelynek ez volt a jeligeje:

„... Tout puissant! tel est le mot...

car le mot, c'est le Verbe, et le Verbe, c'est le Dieu!

V. Hugo.“

A jeligét viselő levélből kitűnt, hogy a próbadolgozatot Gombocz Zoltán és én készítettük, s így mi nyertük el a megbízást (l. Akadémiai Értesítő 1906. XVII.).

Az első füzet a Magyar Etymologiai Szótárból 1914-ben jelent meg, s most van megjelenőben a 12. füzet. Magáról a műről csak annyit írhatok, hogy eddig megjelent részében nincsen egyetlen cikk, amely ne kettőnk közös munkája lenne. Rendszeresen én dolgoztam ki a cikkeket, s Gombocz gondos keze, erős, fegyelmezett ítélőképessége vagy helybenhagyta, vagy átírta s aztán újból hozzám került a kézirat, átolvastam, nyomdába adtam.

1914. július 1-én Gombocz Zoltánt a kolozsvári egyetemre „az urál-altaji összehasonlító nyelvészet“ nyilvános rendes tanárává nevezték ki, s ezzel az a kötelék, mely őt mint tanárt az ifjú Collegiumhoz tizennégy éven át fűzte, egy időre megszakadt. A tizennégy év alatt a Collegium növendékei közül — sokan Gombocz tanítványai — egész sereg kiváló szakképzett-ségű ifjú került ki, köztük nem egy, aki tudományosságunk büszkesége lett vagy büszkesége ma is. A Collegiumnak e mindenki által elismert nagy eredményeiben egyik főrésze volt Gombocz kiváló tudományos képzettségének, szakadatlan búvárkodó munkásságának, fényes tanítói egyéniségének.

1914—1915-től 1920—1921-ig Gombocz a kolozsvári egyetemen az urál-altaji összehasonlító nyelvészet rendes s Zolnai Gyulának 1918—1919-ben a pozsonyi (illetőleg pécsi) egyetemre való távozásakor a magyar nyelvtudomány helyettes tanára. Ha egyetemi előadásai címeit összevetjük 1915—1920 közt megjelent dolgozataival, akkor látjuk, hogy Gombocz folytatta azokat a tanulmányait, amelyeknek nagyjelentőségű gyümölcseiről bolgár-török jövevényszavainkról s Árpád-kori személyneveinkről szóló dolgozatai kapcsán már szóltam. „Adalékok a török

nyelvtanhoz. Megjegyzések Németh Gyula nyelvtanához“ (NyK. XLIV, 407), „A pannoniai avarok nyelvéről“ (MNy. XII, 97). „A besenyő népnévről“ (MNy. XII, 281 és Turán 1918: 209), „Török nyelvemlékek“ (NyK. XLV, 117): mindezen dolgozatai azt bizonyítják, hogy azt, ami előadásaiban a saját kutatásainak eredménye, nyomtatásban is közölte. Legnagyobb terjedelmű s eredményeit tekintve is a legfontosabb ekkor írt értekezése „A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány“. Az értekezés, amelyet 1918. április 8-án az Akadémia Kőrösi Csoma emlékezetének szentelt ülésén olvasott fel, három részben jelent meg, az első 1918-ban, az utolsó 1923-ban (NyK. XLV, 129, XLVI, 1, 168). A tanulmány nem azt vizsgálja, hogy „hol volt vagy hol lehetett a finnugorok s velük együtt a magyarok őshazája, hanem azt, hol volt az őshaza a magyarság hite szerint“; vizsgálja tehát „az őshazára vonatkozó nemzeti hagyomány fejlődését, alakulását, s a hagyomány forrásait“ (NyK. XLV, 129), A rendkívül nagy „apparatus criticus“-szal készült értekezés a nemzeti hagyomány egyik-másik eleméről nagyon valószínűnek tartja, hogy azt e nemzeti hagyomány őrizte meg. Így az *Etelköz* névben levő *Etel* < *Etül* folyónévről, amely eredetileg a Volga, később a Don neve, azt tartja Gombocz, hogy nevét a népi hagyomány, a mondák őrizhették meg (NyK. XLV, 183, 184).

Pár évvel később a nemzeti hagyomány kiterjedtebb voltában csak erősödött Gombocz hite. 1920-ban jelentek meg „Bolgárok és magyarok“ (Új Magyar Szemle II, 176), 1921-ben „A bolgár-kérdés és a magyar hunmonda“ (MNy. XVII, 15) és „Hunok és magyarok“ (Új Nemzedék napilap) című értekezései, amelyek állításomat világosan bizonyítják. Az egyik helyen Gombocz ezt írja: „... régibb felfogásomtól eltérőleg, mindinkább meggyőződésemmé válik, hogy az a mélyreható nyelvi, műveltségi és ethnikai hatás, amelyet a bolgárság az ugor-magyarságra gyakorolt, alig érthető másképp, mintha fel tesszük, hogy egy uralkodó bolgár-török réteg volt a magyarság igazi megszervezője, amely persze sakkhamar... beleolvadt a magyarságba... Ez a bolgár uralkodóosztály hozta magával s tette nemzeti hagyománnyá is a hunokkal való rokonságnak, a hun-magyar azonosságnak a hitét, ez hozta magával a keletre menekülő hun királyfinak s Attila pannóniai birodalmának halovány emlékét... A honfoglalás után a készen hozott keretbe a Pannóniához kötött keleti gót-gepida hunmonda egyes motívumai természetszerűleg illeszkedhettek bele“ (MNy. XVII, 21, Új Nemzedék 1921.).

Gombocznak e nagy körültekintéssel, hosszú évek kutatásai alapján leszűrődött megállapításait történészeink, etnológusaink, irodalom- és szellemtörténeti tudósaink elfogadták, s ma ezeket úgyszólván végleg megoldott kérdéseknek tekintjük (I. NÉMETH Gy.: HÓMAN, A m. tört. új útjai 390).

Az 1919—1920. tanévben Gombocz Zoltán is kénytelen volt egyetemével menekülni. A kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem először Budapesten talált ideiglenes, majd 1922-ben Szegeden — bár hosszantartó, de hisszük, hogy mégis csak ideiglenes otthont. Közben a budapesti egyetemen Gombocz további tanári működése szempontjából lényeges változások történtek. 1919. november 22-én meghalt Simonyi Zsigmond (szül. 1853.), a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudomány s 1920. augusztus 24-én Asbóth Oszkár (szül. 1852.), ugyanazon egyetemen a szláv nyelvek és irodalmak tanára. Simonyi tanszékét 1919—1920-ban és 1920—1921-ben ketten, Gombocz és én, — aki akkor az Országos Széchényi Könyvtár tisztviselője voltam, — helyettesítettük. A magyar tanszék betöltésére kiküldött bizottság előadónak Szinnyi Józsefet, a finnugor nyelvtudomány tanárát kérte fel. Szinnyi engem kérdezett meg, hogy ha a magyar nyelvtudományi tanszékre az egyetem meghív, elfogadom-e. Én, megköszönve a nagy kitüntetést, magam helyett Gomboczot ajánlottam. Több okom volt erre, de valamennyi közt kettő volt előttem különösen fontos. Egyik okom az volt, hogy az etimológiai szótáron jobban dolgozhatunk, ha Gombocznak nem kell elmennie a kolozsvári egyetemmel, amely akkor készült arra, hogy Szegedre távozzék. Másik okom az volt, hogy féltettem Asbóth tanszékét. Az akkori zűrzavaros időkben akadtak nagyérdemű férfiak, akik azt vallották, — s ők sok tekintetben az akkori közhangulat szószólói voltak, — hogy azért is osztották fel hazánkat, mert nem volt az egyetemen a tót nyelvnek tanára. Én félttem attól, hogy Asbóth tanszéke tudomány nélkül való ember kezébe kerül. Ma, tizenhat esztendőnek a távolából is azt látom, hogy jól tettem, amit tettem.

Gombocz Zoltánt 1921. március 12-én a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudomány, engem meg 1921. június 27-én a szláv filológia tanárává kineveztek. Gombocz kinevezésekor külön is megköszönte az ügyben tanúsított magatartásomat, s hangoztatta, hogy e tanszék engem illetett volna.

Mint minden lelkiismeretes egyetemi tanárt, Gomboczot is az előadásaira készülés évekre rendkívül, úgyszólván teljesen lekötötte. Amit a budapesti egyetemen, mint az általános fonetika magántanára, s a kolozsvári egyetemen, mint az uráلتaji nyelvtudomány tanára előadott, abból magyar nyelvtudományi tanszéke ellátásában csak igen kis részt ismételtethet, tökéletesíthetett. Fő kollégiumát, történeti magyar nyelvtanát, melyből addig semmit sem adott elő, mégis csak ki kellett dolgoznia. Az volt a meggyőződése, s ezt a meggyőződését valóra is váltotta, hogy kötelessége négy éven, tehát nyolc féléven át, ameddig rendes körülmények közt egy-egy hallgató tanulmányi ideje tart, a magyar nyelvtudományt a maga egészében előadni. Hogy hogyan képzelte ezt az egészet, azt

az 1921—1922. tanév első felétől, kinevezésétől az 1934—1935. tanév második feléig, haláláig kiadott egyetemi tanrendekből szépen össze lehet állítani.¹ Gombocz budapesti egyetemi előadásait a következőkép csoportosíthatjuk: Gerince összes nyelvtudományi előadásainak a magyar történeti nyelvtan, melyet a következő részekre osztott: I. rész: Nyelvtörténeti módszertan (először 1923-ban). E kollégiumában az általános nyelvtudomány elveit s a finnugor és magyar nyelv tényeire való alkalmazását adta elő. II. rész: Hangtan: a) Magyar fonétika; b) Hangtörténet. III. rész: Alaktan. IV. rész: Jelentéstan (vö. Tudományos Gyűjtemény 16. sz.: A magyar történeti nyelvtan vázlat. IV. Jelentéstan. Pécs, Danubia, 1926.). V. rész: Mondattan. — Ezt a főrészt kiegészítette a következőkkel: 1. Általános fonétika. 2. A magyar szókészlet kölcsönzött része (vö. Magyar szókészlet. I. rész: Honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavaink. Egyetemi jegyzet 1930-ból). 3. A magyar nyelvtörténet írott forrásai: nyelvemlékeink. 4. A magyar nyelvtudomány története. 5. A nyelvhelyességről. — Ezek mellett a rendes kollégiumai mellett szükségesnek tartott különleges kollégiumokat is. Ilyenek voltak: 1. Finnugorok és indogermánok. 2. Finnugorok és törökök (így is: Törökök és magyarok). 3. A magyar őshaza és a nyelvtudomány. — Szemináriumi gyakorlatait két részre osztotta: 1. első és másodéveseknek, ahol nyelvemlékeket olvastatott, szótárakat s más segédkönyveket ismerttetett; 2. a harmad- és negyedévesek közül azokkal, akik a magyar nyelvtudomány iránt mélyebben érdeklődtek s esetleg szigorlatozni is akartak, mint az egyetemi Magyar Nyelvtudományi Intézet tagjaival gyakorlatokat tartott, és ezeken beszélt meg kivel-kivel doktori értekezését, ezeken mutatta be neki ki-ki kész dolgozatát.

Ha mármost végig tekintünk Gombocznak 1921—1935 közt megjelent dolgozatain, alig van köztük olyan, amely ne a fentemlített egyetemi előadásai körébe tartoznék. Itt is azt látom, hogy amit Gombocz előadásából mint új eredményt megállapított, igyekezett azt nyomtatásban is közölni.

A hangtan körébe tartoznak következő dolgozatai:

1. „Fonétikai magyar műszók“ (MNY. XVII, 111) című javaslata ékes bizonyossága kitűnő nyelvérzékének. Gombocz nemcsak a fonétikában, hanem nyelvtudományunk más részében is több kiválóan sikerült s ma is használt műszót alkotott, puristának azonban mégsem mondható.

2. „Fonétikai kérdések“ című értekezésében HORGER ANTAL „Általános fonetika különös tekintettel a magyar nyelvre“ (Bp., 1929.) című művének ismertetése kapcsán egyfelől a nyelvtudomány, másfelől a fonetika sajátos problémakörét írja körül pontosan. A nyelvtudomány tárgya a nyelv, a tudatunkban élő

¹ Gombocz egyetemi előadásainak jegyzékét I. az értekezés után.

emlékképrendszer, a fonétikáé meg a beszéd, vagyis az az egyéni cselekvés, mely a nyelvi jeleket gondolataink közlésére szándékosan és tudatosan felhasználja. Több más elvi kérdést is fejteget s kilátásba helyezi, hogy „megjelenendő Magyar Fonétikájában gondolatait bővebben kifejti“ (MNY. XXV, 337).

3—4. „Geschichte der ungarischen *a*-Laute“ (Ungarische Jahrbücher VIII, 269) és „A magyar illabiális *á* történetéhez“ (Klebsberg-Emlékkönyv 155) értekezéseiben azt vizsgálja, milyen változásokon ment át az ősmagyar *á*. Kimutatja, hogy vagy *á*-vá lett (vö. *szám*, *rák*) vagy *o*-vá s ebből a XVI. század folyamán *â*-vá fejlődött (vö. *âhszin* > *ochszun* > *âsszony*), esetleg nagy ritkán megmaradt *o*-nak (*Ost-fi*). Külön vizsgálja azokat az eseteket, amelyekben a mai nyelvben *â—á*, a régi nyelvben *â—á* típusú a szó. E ponton SZINNYEI megállapításait kiegészítve két főszabályt állít fel: A) Ha a X—XI. században egy szláv *o—á* típusú szó került át, az nyelvünkben beleilleszkedett a *hulál*, *hálász* típusú szavak közé. E szavakban a képzetlen vagy nem *á*-t tartalmazó képzett alakban a tőszótagban *o* volt (vö. *holz* 'halsz', de *hálál*; *holos* 'halas', de *hálász*; *mulhot*, de *hátár* stb.). Az *â—á* típusban Gombocz szerint asszociatív hangváltozás: regresszív magánhangzóhasonulás történt. Az *â—á* típusú szavakban magánhangzóhasonulás is történhetett (vö. *Hernád*, *Eszlár* stb.). B) Ha a X—XI. században az átadó nyelvben *â—â* ~ *â—á* típusú volt a szó, akkor az vagy *â—â*(*a*) vagy *o—â*(*á*) típusúvá lett, mely utóbbiból *â—â* ~ *â—á*-ra vált (vö. *ârpâ* > *ârpâ*, *âbâ* > *Obâ* > *Âbâ*; *Âbâd* > *Obâd* > *Âbâd* stb.). Ezt a feltűnő jelenséget mai napig sem tudjuk magyarázni. — Csak megjegyzem, hogy az *a* hangokról Gombocz 1909-ben is írt. „A magyar *a*-hangok történetéhez“ (NyK. XXXIX, 229) című dolgozatában megkísérli kimutatni, hogy eredeti szavaink tőszótagbeli mai *a* hangja milyen finnugor alaphangokra megy vissza. A dolgozat mint gondos egybeállítás ma is becses, bár a benne levő fokváltakozásos magyarázatok ma már elavultak.

5. „Observations sur le consonantisme des mots d'emprunt turks en hongrois“ (Revue des Études Hongroises 1928. No. 1. 1—6) a őstörök szókezdő *j*-szavak magyarba átkerült megfelelőseit vizsgálja.

Az alaktan körébe tartoznak következő dolgozatai:

1. „A tővégi magánhangzók kérdéséhez“ (MNY. XXIII, 119). E dolgozatban azt vizsgálja, mi felel meg az Árpád-korban annak a mai kettősségnek, mely szerint a névszótövek egy része bizonyos ragok, jelek és képzők előtt nyílt magánhangzóra (vö. *háza-k*, *keze-k*), míg más része ugyanezen ragok, jelek és képzők előtt zártabb középső nyelvvállású magánhangzóra (vö. *szalago-k*, *szēmē-k*, *ősö-k*) végződik. Kimutatja, hogy a mai kettősség nagy szabályossággal végig vonul az egész nyelvtörténeten, mert a mai *a*, *e*-nek régi *o* ~ *e*, a mai *o* ~ *ë*,

ő-nek régi $i > u$, $i > ü$ felel meg. Az ős-magyarban néhány ősi rag, jel és képző előtti tövéghangzó csak a legalacsonyabb és a legmagasabb nyelvválású magánhangzó lehetett. Ez értékezésében Gombocz a *Várad* és a *Szilád*, *Nyárád* szavak $\acute{a}:\acute{a}$ -ját $-\acute{a}d$ -ból eredezteti: $-\acute{a}d$ -ból egyrészt $-\acute{a}d$, másrészt $-\acute{o}d > -\acute{a}d$ lett. E megállapítás más idevonatkozó hangtörténeti megállapításaival a legszebb összhangban van (vö. *szakadát* stb.).

2. „A v -tövű névszók történetéhez“ (MNY. XVIII, 202) kimutatja, hogy a *kő* : *követ*, *ló* : *lovat* és a *hő* : *heves*, *tó* : *ta-vat*-féle kettősség ős-magyar előzményekre megy vissza. A *ló*, *kő* szavak ős-magyar *luu*, *kiü*-re, a *tó*, *hő*-félék meg *tou*, *heü*-re mennek vissza.

3. „Über die ungarischen reflexiven Verben“ (SUS. Toimituksia LXVII, 115) dolgozatában bizonyítja, hogy a finnugor $-v$ visszaható képző csak a *fek*-: *fekv-ő* $\sim$ *feküv-*, *al*-: *alv-ó* $\sim$ *aluv*-féle igékben és az $-\acute{u}l$, $-\acute{u}l$, $-\acute{d}ül$, $-\acute{d}ül$ -félékben ($< \acute{o}l$, $-\acute{o}l$, $-\acute{d}öl$, $-\acute{d}öl < -ou-l$, $-eü-l$, $-dou-l$, $-deü-l$) van meg. Az $-\acute{o}dik$, $-\acute{o}dik$, $-\acute{o}zik$, $-\acute{o}zik$ képzősökben és a *tör*ik, *töret*ik-félékben sohasem volt v elem. Ezekben az $-ik$ személyrag (3. személyű névmás $i +$ nyomósító $-k$ elem) a tulajdonképeni visszaható képző. Az $-\acute{o}dik$, $-\acute{o}dik$, $-\acute{o}zik$, $-\acute{o}zik$ előbbi $-\acute{o}dik$, $-\acute{o}dik$, $-\acute{o}zik$, $-\acute{o}zik$ -ből fejlődött az $-\acute{u}l$, $-\acute{u}l$, $-\acute{d}ül$, $-\acute{d}ül$ képzősök hatása alatt akkor, amikor ezek még $-\acute{o}l$, $-\acute{o}l$, $-\acute{d}öl$, $-\acute{d}öl$ hangalakúak voltak.

4. „Egy ismeretlen képző“ (NyK. XLV, 1) című értekezésében a denominális $-ly$ (l , j) képzőre s bokraira ($-oly$, $-\acute{e}ly$, $-aly$, ely ; $-lya$, $-lye$, $-la$ $-le$, $-ja$, $-je$; $-\acute{a}ly$, $-\acute{e}ly$, $-\acute{a}l$, $-\acute{é}l$) gyűjti össze a mai, a népi és a régi nyelvből az adatokat, s kimutatja, hogy e képzővel igen sok szó alakult. — Itt emlitem meg kis jegyzetét a $-már$, $-mér$ képzőről, vö. *szülemér*, *alamár*, *csalmár*, *elemér* (I. MNY. IX, 143).

5. „A $-ság$, $-ség$ képző eredete“ (Berzeviczy-Emlékkönyv 39—41) című dolgozatában kimutatja, hogy e képző egy rég kihalt s nyelvtörténeti adatból nem idézhető *ségü* $>$ *ség* 'árnyéklélek' jelentésű szó mása, amelynek finnugor $*\acute{s}a\acute{y}a$ a megfelelője, a rokon nyelvekben meg a következő alakokban van meg: f. *huu* 'gast, spöke; válnad'; *huunpurema* 'kleine Flecke in der Haut, die sich besonders nach dem Tode eines nahen Verwandten zeigen sollen' | md. *tšov*, vö. *tšovátša* 'die Seele' | zürj. *šön* 'Schatten (von Verstorbenen)' | osztj. *tönz*, *länk'*, *jünk'* 'die irdischen Götter, die Schutzgeister des Hauses, des Dorfes; Geist, Seele eines verstorbenen Holden' | vog. *tow*, *towi* 'lélek'.

6. „Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen“ (Ungarische Jahrbücher X, 1; MNY. XXVII, 142) című értekezésében az alanyi és a tárgyi igeragozás kifejlődésének rendszérét vizsgálja, s azt fejt ki, hogy a két igeragozás eredetében nem annyira alaktani megkülönböztetéssel, mint inkább másodlagos jelentésdifferenciálódásokkal keletkezett. Az igealakok közt vannak névszói (pl. *vagyon*, *lészen*), igenévi (pl.

várt, kért), módtői (pl. *várj, kérj*), származékigei (pl. *vársz, kérsz*), igetői (pl. *vár, kér*), igető + többes jel (pl. *várook, kérek*) stb. eredetűek, de vannak alaktani igazi igei alakok (verbum finitum) is. Gombocz sok jeles értekezése közt ezt a fényes eredményekben gazdag, terjedelemben azonban mindössze 15 lapra terjedő dolgozatot tartom egyik legszebb, legjobb s hozzáteszem, mindenha maradandó megállapításokat tartalmazó értekezésének. Tudásának gazdagsága, rendszerező elméjének fényessége jellemzi azt.

Kiegészítő és különleges kollégiumaival kapcsolatosak következő dolgozatai:

1. „Osseten-Spuren in Ungarn.“ (Streitberg-Festschrift. 1924. 105; ugyanez franciául: *Ossètes et Iazyges: Revue des Études Hongroises* 1925. III, 5.) A mi jászaink régi s részben ma is használt családnevei közül többről kimutatja, hogy a jászok egykori saját, tehát iráni nyelvéből valók. A ma élő iráni nyelvek közül a jász nyelv az oszét nyelvvel volt azonos. Ezzel kapcsolatban az *Eszlár, Oszlár* helyneveinkről bebizonyítja, hogy török nyelven e helynevek azt jelentik: 'Jászok', tehát első telepeseik, névadóik eltörökösödött jászok voltak.

2. „Életföldrajz és a magyar őshaza“ (Termtud. Közlöny 1925. LVII, 369) dolgozata tájékoztatja az olvasót azokról a kutatásokról, amely a finnugorok és a belőlük kiszakadt ugorok, illetőleg magyarok őshazájára vagy őshazáira vonatkoznak. A kérdésre az egyező állat- és növényföldrajzi nevek alapján adja meg a feleletet.

3. „A nyelvhelyesség és nyelvtudomány“ (MNy. XXVII, 1, 1931-ből) című elnöki megnyitójában vázolja a különféle nyelvhelyességi elméleteket s azt fejtegeti, hogy a nyelvhelyesség a nyelvtudományt csak általános nyelvi vonatkozásaiban érdekli. A diachronikus, tehát történeti nyelvszemlélet alapján nincsen nyelvi helyesség vagy helytelenség, a synchronikus, tehát az egyidejűség alapján álló nyelvszemlélet szempontjából meg a nyelvhelyesség nyelvszociológiai probléma. Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásaival megegyezik, helytelen, ami vele ellentétben áll. Nincs egyetemes norma, a nyelvhelyesség is a tér és idő függvénye. Irodalmi nyelvhelyességről azonban mégis lehet beszélni, ez azonban nem annyira grammatikai, mint inkább stilisztikai probléma.

Legutoljára hagytam Gombocz azon dolgozatait, amelyek a nyelvtudomány alapelveire, módszertanára és a mondattanra, vagyis az ő magyar történeti nyelvtanának első és ötödik részére vonatkoznak.

Ezek között a dolgozatok között WUNDT hatása alatt állnak a következők:

1. „Az analitikus mondatmeghatározás történetéhez“ (MNy. XVIII, 119). Ebben ZOLNAI GYULA egy megjegyzése kapcsán —

kimutatja, hogy WUNDT mondatmeghatározásának csírái megvannak már HEYSE K. W.-nek 1856-ban megjelent művében.

2. „Nyelvtörténet, lélektan, társadalomlélektan“ (Társadalomtudomány I, 97, 1925-ből).

3. „Változás és törvény a nyelvtudományban (i. h. 194).

A többi e körbe tartozó tanulmány — Mi a mondat? — kivéve — már DE SAUSSURE FERDINÁND hatása alatt készült. SAUSSURE műve ismertetésében Gombocz azt emeli ki (l. MNy. XX, 144, XXIII, 3, XXV, 332), hogy ő az első, aki éles határvonalat vont a nyelv és a beszéd közt. A hangsúly természetesen itt az „éles határvonalon“ van, mert hiszen Gombocz is megemlíti, hogy HUMBOLDT óta tudjuk, hogy más a nyelv s más a beszéd (MNy. XXIII, 3). Legyen szabad itt e fényes nevek közt a legnagyobb szerénységgel megemlítenem, hogy egy előadásomban, amelyet éppen Gomboczal kapcsolatban az igék és névszók átvételéről még a háború előtt Társaságunkban tartottam, a nyelvet a beszéléssel, a beszéddel szemben szóraktárnak neveztem. Úgy láttam ugyanis, hogy az átvételkor a virtuális képzetsorban, jelen esetben az átadó nyelvben, az ember tudatában a névszóknál a nominativus, az igéknél az infinitivus játssza a vezetős szerepet (l. erre GOMBocz: MNy. XXIII, 5 is). SAUSSURE fogalmazását követve Gombocz a nyelvről a beszéddel, tehát tevékenységgel szemben körülbelül ugyanazt írja: „A nyelv beszédképzetek, jelek rendszere, amely az egy nyelvközösséghez tartozó egyének tudatában azonos vagy majdnem azonos alakban van elraktározva“ (MNy. XX, 142).

Gombocz szerint az, ahogy SAUSSURE meghatározza és egymással szembeállítja a nyelvet és a beszédet, meglepő fényt derít a nyelvtudományi módszertan nem egy homályos pontjára, s voltaképpen magában foglalja a funkcionális nyelv szemlélet csíráit (MNy. XXX, 2). Az a rövid és világos elnöki megnyitó, amelynek „Leíró nyelvtan, történeti nyelvtan“ a címe (l. MNy. XXIII, 1), teljesen SAUSSURE-hatás alatt áll. A synchronikus és a diachronikus nyelv szemléletnek — magyar példákön való — kitűnő szembeállítása világosan bizonyítja a kettőnek egymásra utaltságát, s azt, hogy kitűnő leíró magyar nyelvtant csak az képes írni, aki a magyar nyelvtörténet és nyelv hasonlítás problémáinak egész szövevényével tisztában van (MNy. XXIII, 2).

SAUSSURE-ből indul ki az a széles és mély távlatú elnöki megnyitó is, melynek „Funkcionális nyelv szemlélet“ a címe, s melyet szerzője Társaságunk 1934. évi közgyűlésén tartott. Előadja benne, hogy a nyelvi tények értelmezésére való törekvése az utóbbi tizenöt esztendőben figyelmét egyre fokozódó mértékben a funkciófogalom fontosságára terelte, mindenekelőtt a jelentés tanban és a syntaxisban, s hogy ezek a megfigyelései lassan-lassan az egész nyelvi életet átfogó rendszerhez, a nyelvi

élet olyan felfogásához vezették, amelyet funkcionális nyelvszemléletnek nevez. Megvallom, hogy sok újat nyújtó fejtegetéseinek mélységes jelentőségét inkább csak sejtem, mint világosan értem. E sejtésemben azonban, úgy érzem, Gombocz is megerősít, mert megnyitója végén ezt mondja: „A tudományos kutatásban a feltevések és elméletek értékét gyakorlati használhatóságuk bizonyítja. Legértékesebb feltevések a munkahipotézisek. Így van ez a nyelvtudományban is. Noha meg vagyok győződve a funkcionális nyelvszemlélet helyességéről, a főkérdés mégis csak az, hogy gyümölcsözőnek bizonyul-e a gyakorlati nyelvkutatásban, elég szilárd alap-e egy új nyelvtani rendszer felépítésében“ (MNy. XXX, 7).

Ha azonban „Funkcionális nyelvszemlélet“ című dolgozatának mélységes jelentőségét csak sejtem, „Mi a mondattan?“ című fejtegetéseinek rendkívüli fontosságát világosan látom is. Világosan látom azért, mert e fejtegetéseiben sok olyan kérdés van, aminek nagy multja, nagy irodalma van. 1894-ben adta ki RIES „Was ist Syntax?“ című híres művét, s ő állapította meg azt, miben különbözik a „Wortgefüge“ vagyis „szószervezet“, Gombocz szavával élve a „syntagma“, a mondatból (l. KLEMM, A mondattan elmélete 8). Ezt a „Wortgefüge“-t fejti tovább s építi ki egy nagy rendszerré Gombocz. Mindennek előtt meghatározza, mi a hang, mi a szó és mi a szószervezet. A hang a beszéd legkisebb akusztikai, a szó a legkisebb szemantikai egysége. A szószervezet, syntagma két vagy több szónak kapcsolata. A szónak, illetőleg névnek képzetkeltő, a szószervezetnek viszonykeltő ereje van. Ami képzetkeltő, az a szótanba, ami viszonykeltő, az a syntaxisba tartozik. A szószervezet: syntagma tagjait határozott logikai viszony fűzi össze, amely lehet praedicativ, attributiv, determinativ vagy objectalis. A két vagy több elemből álló syntagma — tagjait tekintve — lehet adverbális és lehet adnominalis. A syntaxis tehát a syntagmák, a szószervezetek tana. A mondat két képzet praedicativ kapcsolatának nyelvi kifejezése, a legfontosabb syntagma-faj. „Mivel pedig kétségtelen, hogy a determinativ, attributiv és objectalis viszonyok a praedicativ viszonyból sarjadtak ki, a határozós, jelzős és tárgyias szerkezetek erejük vesztett praedicativ szerkezetek, glottogonikus szempontból a syntagmák tana beleolvad a mondatok tanába, a syntaxis a mondattanba“ (MNy. XXV, 7).

Gombocz európai hírnevét ismerte el és hatásának még szélesebb körben való terjedését mozdította elő a berlini egyetem, midőn az 1927—1928. tanévre vendégtanárának nyerte meg.

Nem volna teljes Gombocz tudományos munkássága, ha meg nem emliteném, hogy Bartoniek Gézának, az Eötvös-Collegium igazgatójának halála után 1927. november 3-án egyetemi tanári állása megtartásával kinevezték a Collegium igazgatójának. S ezzel Gombocz visszakerült oda, ahonnan

tüneményes tudományos pályájára elindult, beragyogván fölényes szellemével annak az intézetnek a tudósképző és nevelő rendszerét, amelynek ő, neki pedig az intézet s ez által tudományosságunk olyan sokat, igen-igen sokat köszön.

*

Tisztelt Társaság! Nagy vonásokban végigtekintettem Gombocznak csaknem négy évtizedre terjedő nyelvtudományi munkásságát, s úgy találtam, hogy ez a munkásság három fő-részre oszlik. A munkásság végig nyelvtudományi, azonban ahhoz az irányhoz képest, amelyben a nyelvtudományt collegiumi tanársága idején műveli, kissé más irányban dolgozik, mint kolozsvári egyetemi tanár, s ismét kissé más irányban mint budapesti egyetemi tanár. Ezek az állásai determinálják nyelvtudományi munkássága irányát. E három főrészen belül igyekeztem tájékoztatni hallgatóimat mindarról, aminek megoldása vagy megoldás felé való vezetése Gombocz nevéhez fűződik, amit magyar tudományunk az ő lángelméjének köszön. Korszakalkotó e munkásság mind a pozitív tények helyesebb, mélyrehatóbb megismerése terén, de talán — aminek nagyobb a jelentősége — korszakalkotó nyelvtudományunk alapelvei és módszertana terén is. HIRT HERMAN, a mai indogermán nyelvtudomány egyik legnagyobbja, mondja 1927-ben megjelent művében, hogy elvszerű tudásában a legtöbbet WHITNEY, PAUL, WUNDT és különösen DE SAUSSURE műveinek köszön (IdgGr. I, 121). Gombocz örök érdeme, hogy e ragyogó nevek gondolatait nyelvtudományunkban nemcsak meggyökerezettette, de újakkal gazdagította is. Nyomatásban megjelent műveiből, könyomatban közzétett egyetemi előadásaiából, úgyszintén az előszó varázsával elmondott felolvasásaiból, elnöki megnyitóiából mi öregek és a fiatalok, hallgatók és tanítványok sokat, igen sokat tanultunk. Mintaszerű módszere, művészire törekvő nyelve és előadásmódja, legmélyebbre ható részleteiben is világos okfejtése mindnyájunkban a legnagyobb csodálatot, bámulatot keltette, s az utánzás, a hasonlóvá válás gondolatát ébresztette, s az ez irányban való törekvést elősegítette. Ha megjelennek összegyűjtött művei, s különösen, ha nyomatásban is megjelennek nagy gondnal készült egyetemi előadásai, hatása csak fokozódni fog, s hiszem, hogy ez a hatás nemcsak hasonló, de egyenértékű is lesz azzal, amelyet a nyelvtudomány általános elveinek, módszertanának fejlődése köszönt és köszön annak, hogy a Gombocztól oly nagyra tartott SAUSSURE előadásait nyomatásban megjelentette két kitűnő tanítványa (MNY. XX, 141). Nagy és mély hatást várok a kiadástól, különösen a jelentés tanterén, amelyben Gombocz olyan kiválót alkotott. A jelentésváltozásokról merté ő kimondani, hogy rájuk időtől és tértől független törvények: panchronikus törvények igenis megállapíthatók (MNY. XX, 143). De nagy hatást várok a

syntagmákról s a funkcionális nyelvszemléletről szóló fejtegetéseitől is. A Gondviselés nem engedte meg, hogy a magyar nyelvtan egyes ágait ilyen szempontból kidolgozza, egyetemi előadásaiban azonban ennek kezdetei fellelhetők (MNY. XXX, 7). S az e tárgyról megjelent két elnöki megnyitónak hatása már külföldön is jelentkezik. SAUVAGEOT AURÉLIEN, a kitűnő francia-magyar szótár szerkesztője s az urál-altaji nyelvtudomány érdemes művelője, csak nemrég tartott előadást Párizsban a Société de linguistique-ben Gombocz mondattani búvárlatairól s kimutatta, hogy fejtegetéseiben a dán BRONDALTÓL függetlenül, de vele sokban hasonló eredményekre jutott.

Gombocz pályája kezdetén más módszertani elveket talált, s mikor férfikora delén — 1935. május 1-én — örökre eltávozott körünkből, munkáiban egészen más, elmélyülőbb nyelvtudományi gondolkodást hagyott reánk. A nyomdokain haladó kutatás ki fogja választani eredményeiből azt, ami örökérvényű, hatása azonban kortársaira, tanítványaira szinte felmérhetetlen.

Gombocz munkásságáról az elmondottakban úgyszólván superlativusokban emlékeztem meg. Nem hiszem, hogy az utókor e magasztalásaimat csupán barátságomból, Gombocz iránti mélységes szeretetemből fakadtaknak fogja minősíteni. A barát és a barátok szeretete elmúlik a barát és a barátok elmúlásával. S az a szeretet is, melyet a nagy tanár tanítványai lelkében kiharcolt magának, elmúlásukkal idővel szintén elmúlik. Gombocz nagysága azonban akkor sem fog elmúlni, mert azon kiváltságos szellemekhez tartozott, akik egyformán mélyek a pozitív tények feltárásában és a filozófiai, elvont gondolkodásban. Gombocz az emberi tudás bármely ágához nyúlt volna, mindenütt — miként ifjúkori barátja és osztálytársa, PRÖHLE KÁROLY hozzám intézett levelében mondja — a legkiválóbb lett volna. Az a mély megdöbbenés, mely váratlan halála alkalmával magyarságunkat elfogta, az a mélységes részvét, amely utolsó útjára kísérte, azok a megnyilatkozások, amelyek ravatalánál elhangzottak, a szaklapokban itthon és a külföldön megjelentek, nemcsak a szeretetre méltó embernek, a hú barátoknak és a legelsőrangú egyetemi tanárnak szóltak, hanem szóltak a nagy embernek is. Tudományos életünk egyik legnagyobb értékét veszttette el benne. Művei még sokáig világitani fognak nekünk, hirdetni azonban időtlen időkig fogják, hogy benne nyelvtudományunk egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb előbbre vivőjét veszttette el. Áldás fakadjon munkássága nyomán, áldás legyen emléken!

*

Ezzel Társaságunk 33. közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

MELICH JÁNOS.

Gombocz Zoltán egyetemi előadásainak jegyzéke.

I.

Magántanári előadásai a budapesti tudományegyetemen 1906—7. II.-től 1913—4. I.-ig.

1. Általános fonétika, különös tekintettel a magyar, a német és a francia nyelvre. 1906—7. II., 1907—8. II., 1908—9. II., 1909—10. I—II., 1911—2. I.

2. Bevezetés a finnugor nyelvek történetébe. (A fgr.-indogermán, a fgr.-szamojéd és a fgr.-török nyelvviszonyról.) 1912—3. I.

3. Finnugor hangtörténeti kérdések. 1908—9. II.

4. A Kalevala, különös tekintettel nyelvére. 1910—1. II., 1912—3. II.

5. Török jövevényszavaink. Így is: A magyar nyelv török jövevényszavai. A magyar nyelv török elemei. 1907—8. I., 1910—1. I., 1913—4. I.

II.

Helyettes tanári előadása a francia nyelvtörténetből a budapesti tudományegyetemen.

1. A francia nyelv történeti alaktana. 1908—9. II.

III.

Nyilvános rendes tanári előadásai az urál-altaji összehasonlító nyelvtudományból a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetemen.

A) Kolozsvárott 1914—5. I.-től 1918—9. I., illetőleg 1919—20. II.-ig.¹

a) Általános nyelvtudomány:

1. Általános fonétika. 1914—5. I., 1917—8. I.

2. Bevezetés a nyelvtudományba. 1915—6. I.—II., 1917—8. nyári pótfélév.

b) Általános urál-altaji nyelvtudomány:

1. Bevezetés az urál-altaji nyelvek történetébe. 1914—5. I—II.

2. Urál-altaji népek és nyelvek: α) Finn-ugorok. 1917—8. I—II. — β) Törökök: 1918—9. I. — γ) Finnugorok és indogermánok. 1917—8. nyári pótfélév.

c) Finnugor nyelvtudomány.

1. Vogul nyelv. 1914—5. II., 1916—7. II.

2. Kalevala. 1915—6. II.

d) Török nyelvtudomány:

1. A török nyelvek összehasonlító hangtana. 1918—9. I.

2. Török nyelvemlékek. 1917—8. II., 1918—9. I.

3. Csúvas nyelvtan. 1917—8. I.

4. Csúvas olvasmányok. 1917—8. II.

5. Oszmán-török nyelv. 1915—6. I—II.

6. Oszmán-török nyelvtan történeti alapon (kezdőknek). 1916—7. I.

¹ A kolozsvári tudományegyetem 1918—9. II., 1919—20. I—II. tanrendjeit nem láttam. Cholnoky Jenő egy. ny. r. tanár értesítése szerint az egyetem 1918—9. II.-ben még Kolozsvárott, 1919—20. II.-ben pedig Budapesten működött, de ez utóbbi félévnek nyomtatott tanrendje nem volt.

7. Oszmán-török olvasmányok. 1916—7. II., 1917—8. I.

e) Magyar nyelvtudomány:

1. Török jövevényszavaink. Így is: A magyar nyelv török elemei. Törökök és magyarok. Első rész: Bolgár-török hatás. Második rész: Kún-besenyő hatás. 1914—5. I—II., 1916—7. I—II., 1917—8. nyári pótfélév.

f) Urál-altaji philologiai szeminárium. Gyakorlatok 1914—5. I.-től 1918—9. I.-ig.

B) Budapesten 1920—1. I.—II.

1. Általános fonetika. 1920—1. I.

2. Bevezetés a finnugor nyelvek történetébe. 1920—1. I—II.

3. Finn nyelv. 1920—1. I—II.

4. Nyelvészeti gyakorlatok. 1920—1. I—II.

IV.

Helyettes tanári előadásai a kolozsvári tudományegyetem magyar nyelvtudományi tanszékén.

A) Kolozsvárott.¹

1. Magyar és finnugor összehasonlító hangtan. 1918—9. 1.

2. Finn olvasmányok. 1918—9. I.

3. Magyar nyelvtudományi és összehasonlító finnugor nyelvészeti szeminárium. 1918—9. I.

4. Nyelvészeti gyakorlatok a Tanárképzőintézetben. 1918—9. I.

B) Budapesten.¹

1. Magyar mondattan. 1920—21. II.

V.

Mint a Budapesten működő kolozsvári tudományegyetem ny. r. tanárának a budapesti tudományegyetem magyar nyelvtudományi tanszékén helyettes tanári minőségben tartott előadásai.

1. Magyar történeti nyelvtan. Nyelvtörténeti módszertan. 1920—1. I—II.

2. Magyar fonetika. 1920—1. II.

3. Magyar mondattan. 1919—20. I—II.

4. A magyar nyelv török elemei. 1920—1. II.

VI.

Nyilvános rendes tanári előadásai a budapesti tudományegyetemen a magyar nyelvtudományból.

¹ Dr. Zolnai Gyula a kolozsvári egyetem magyar nyelvtudományi tanszékéről a pozsonyi (ma pécsi) Erzsébet-tudományegyetem ugyanilyen tanszékére neveztetett ki. Gombocz egy ideig e tanszékét helyettesítette. Minthogy azonban a kolozsvári tudományegyetem 1918—9. II., 1919—20. I—II. tanrendjeit nem láthattam, csak az 1918—9. I. félévi előadásokat tudtam összeállítani.

- a) Magyar történeti nyelvtan:
1. Nyelvtörténeti módszertan. 1923—4. I—II., 1927—8. I., 1928—9. I—II., 1932—3. I—II.
  2. Fonétika. Így is: Magyar fonétika. 1923—4. II., 1929—30. I.
  3. Hangtörténet. 1921—2. I., 1924—5. I., 1929—30. II., 1932—3. II.
  4. Alaktan. 1921—2. II., 1924—5. II., 1925—6. I., 1930—1. I—II., 1933—4. I—II.
  5. Jelentéstan. 1922—3. I., 1925—6. II.
  6. Mondattan. 1922—3. II., 1926—7. I., 1931—2. I—II., 1934—5. I.
  7. A magyar igeragozás története. 1934—5. II.
- b) Kiegészítő előadások az a) alatti főrészhöz:
1. Általános fonétika. 1928—9. I., 1930—1. II., 1934—5. I—II.
  2. Magyar fonétika és fonológia. 1932—3. I—II.
  3. A magyar szóképzés története. 1922—3. I—II., 1927—8. I., 1928—9. II.
  4. A magyar nyelv oszét és szláv jövevényszavai. 1923—4. I—II.
  5. A magyar nyelv latin és neolatin elemei. (Így is: „jövevényszavai“.) 1926—7. I., 1929—30. I.
  6. A magyar nyelv ó-francia és olasz elemei. 1926—7. II.
  7. A magyar nyelv török elemei. 1925—6. I.
  8. Német jövevényszavaink. 1929—30. II.
  9. Nyelvelméleink. 1926—7. II.
  10. Árpád kori nyelvelméleink. 1921—2. I—II., 1929—30. II.
  11. XIV—XV. századi nyelvelméleink. 1924—5. I—II.
- c) Speciális kollégiumok:
1. A nyelvhelyességről. 1929—30. I.
  2. A magyar őshaza és nyelvtudomány 1925—6. II.
  3. A magyar nyelvtudomány története a XIX. században. 1931—2. I.
  4. Finnugorok és törökök. 1930—1. I.
  5. Törökök és magyarok. 1933—4. I—II.
  6. Finnugorok és indogermánok. 1931—2. II.
- d) Szemináriumi gyakorlatok:
1. Proszeminárium első- és másodéveseknek (sokszor külön-heti egy órában, máskor meg együtt heti két órában): nyelvelmélek olvasása, nyelvtanok, szótárak ismertetése; foglalkoztatás bizonyos kérdésekről, feladatok megoldása stb. 1922—3. I.-től 1934—5. II.-ig.
  2. Szeminárium harmad- és negyedéveseknek és a Magyar Nyelvtudományi Intézet tagjainak: dolgozatok bemutatása a főkollégium köréből, doktori értekezések megbeszélése stb. 1921—2. I.-től 1934—5. II.-ig.

VII.

Helyettes tanári előadásai a budapesti tudományegyetemen a finnugor nyelvtudomány köréből.

1. Bevezetés a finn-ugor nyelvek történetébe. 1928—9. I.
2. Kalevala. 1928—9. I.

VIII.

Mint a berlini tudományegyetem vendégtanárának előadásai.

1. Einführung in das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen. 1927—8. I.
2. Türken und Ungarn. 1927—8. I.
3. Altungarische Sprachdenkmäler. 1927—8. I.
4. Gesch. d. ung. Vokalismus. 1927—8. II.
- Vergl. u. hist. Syntax d. ung. Sprache. 1927—8. II.
6. Seminarübungen (Kalevala. Runo 4.). 1927—8. II.

IX.

A budapesti Középiskolai Tanárképzőintézet tanfolyamain tartott előadásai.

1. Az 1925. július 1-től 30-ig tartó tanfolyamon: Bevezetés a román nyelvtudományba. Francia nyelvtörténet. Összesen 24 előadás.
2. Az 1926. június 28-tól július 24-ig tartó tanfolyamon: Bevezetés a román nyelvtudományba. Francia nyelvtörténet. Összesen 24 előadás.
3. Az 1933. július 3-tól 22-ig tartó tanfolyamon: A leíró nyelvtan alapelvei. Összesen 8 előadás.

Összeállította: ÚRHEGYI EMÍLIA.

Alistál, Felistál.

E pozsonyvármegyei, csallóközi községek nevének legrégebben előforduló alakja, mint CSÁNKI DEZSŐ kimutatta (MNy. I, 123—6), következetesen 1268, 1296, 1311, 1331: *Staul*; lehet, hogy az 1347: *Saul inferior* is íráshiba (vagy hibás olvasat?) *Staul* helyett. A későbbi adatokból eltűnik az *u*; így 1347: *Alustar* | 1356: *Olastal* | 1378: *Stal* | 1380: *Stoal* | 1399: *Sthal* | 1415: *Staal* stb. A XV. és XVI. században megszorodó adatokban (*Al-* vagy *Fel-*)*istal*, *iztha*, *ysthaal*, *esthal*, *ystar*, *ystah*, *ysthar* stb. alakokat találunk. A legrégebb *Staul* adatokkal összevethetjük a náluknál jóval régebb, nyilván ugyanazon eredetű *Staul* helynevet, melyet az 1113-i zobori oklevél említ, mint Nyitra város közelében levő villa-t.¹ CSÁNKI, aki mindezeket az adatokat összeállította (i. h.), magyarázatukat is megkísérli. E helyneveket *stabulum* 'istálló' jelentésűeknek tartja, annál is inkább, mert az említett zobori oklevél beszél egy ugyancsak Nyitra közelében levő *stabulum equorum*-ról, mely „minden valószínűség szerint azonos“ az ugyanott előforduló *villa Staul*-lal. Nézetét azzal is támogatja, hogy ilyen 'istálló' jelentésű helynév épen Magyarországnak azon a vidékén elég gyakori volt (1352: *Stallou*; 1388: *Stalo* ~ 1464: *Sthalw* ~ 1490: *Istallo*), s hogy a kérdéses hely legrégebben a királyi tárnokoké volt (1268: „villa *Staul tawarnicorum* in paludibus“ | 1296: „villa *Staul* vocata quae est *Tawarnicorum*“ | 1331: *Tarnokystaul*), kik marhák kezelésével is foglal-

koztak, s ezeknek, de meg az ugyancsak tárnoki köteleességhez tartozott árúfuvarozáshoz szükséges igavonóknak elhelyezésére istállókra volt szükségük. Függetlenül hagyja azonban CsÁNKI azt a kérdést, vajjon maga a szó, melynek idegen eredete kétségtelen, a német *stall*-ból vagy az olasz *stallo*-ból ered-e, de úgy látszik, ő ez utóbbi felé hajlik.

E tanulmányhoz hozzászólva HERMAN OTTÓ (MNy. I, 359—61) megemlíti egyrészt, hogy a *stal* szó 'tanyaszerű hajlék, elszigetelt viskó' értelemben ma is meglevő szó Bars megye egyik, németlakta vidékén, másrészt hogy *staul*-nak az erdélyi oláhoknál 'esztrenga, karám' a jelentése.

Ezt az oláh *staul*-t² (< *stabulum*) nyelvjárási *sta'ur*-t³ hozza összefüggésbe a mi helynevünkkel DRÁGANU,⁴ illetőleg a *Staul* helynevet az oláh *staul*-ból származtatja, s arra következtet belőle, hogy a kérdéses községek őslakossága oláh volt. DRÁGANU célzatos erőfeszítései ellenére semmi bizonyíték nincs arra, hogy a XI. században Nyitra mellett és a XIII. században a Csallóközben oláh lakosságot és így oláh helynevet a komolyságnak akár halvány látszatával is feltehezzünk.⁵ De azért is, mivel a kérdéses helynév a XIV. századtól és ma is (*Al*)istál és (*Fel*)istál alakban él, s középkori *st*- > *št*- változásra a magyarban egyáltalán nincsen példánk, a kérdéses helynév oláh eredetét — mint nemcsak történetileg, de nyelvészetileg is tarthatatlan feltevést — el kell vetnünk.

Nem magyarázható azonban az illető falvak legrégebbi *Staul* neve sem az olasz *stallo*-ból, melyből az *au* érthetetlen volna, sem a németből, melyben, mint már CsÁNKI is megállapította, a német szótárak egybehangzó tanúsága szerint a *staul* alak hiányzik.⁶ Arra sem gondolhatunk, hogy a *staul* talán a *stall* régebbi, meg nem őrzött alakja; ezt ugyanis a *stall* szónak a *stellen* igével összefüggő etimológiája teszi lehetetlenné.⁷

Azt hiszem, hogy e helynevünket kifogástalanul meg lehet fejteni keletfranciaországi nyelvjárásokból, s hogy ennél fogva a csallóközi meg valószínűleg a Nyitra melletti *Staul* is francia telepítés volt.

Kétféle magyarázat lehetséges. Az egyikhez szükségünk van arra az igen könnyen elképzelhető, de tárgyi bizonyítékok hiányában beigazolhatatlan feltevésre, hogy a csallóközi falut a vallon-német határszélről toborozott vegyes, vallonokból és németekből álló telepések alapították. Kiindulunk ugyanis CsÁNKI-nak abból a különben kifogástalan feltevéséből, hogy e helynév 'istálló'-t jelent. A latin *stabulum* mai vallon megfelelője *stāve*⁸ (ejtve *stōf*), amelyben a *f* (< *v*) kétségtelenül másodlagos fejlemény régebbi *u*-ból. Ha a XIII. századi vallon okleveleket és szövegeket vizsgáljuk (régibb e vidékről származó olyan nyelvelünk vagy szórványunk nincsen, melyből a *bl* fejlődésére következtethetnénk), azt találjuk, hogy a latin *-bl*-nek a vallonföldi helyi köznyelven *-ul*- felel meg. Így:

estaule (< *stabilem*)⁹ | *paisiueles*¹⁰ | *paisiurement*¹¹ | *iretavle*¹² | *estavle* (< *stabulum*)¹³ | *ahanavle*¹⁴ | *permanavlement*¹⁵ | *iustichau-les*¹⁶ | *counestaules*¹⁷ | *yretavlement*¹⁸ | *erule*¹⁹ | stb.²⁰ Ezek mellett a sok *-bl-*es példa tudós alak, míg a szintén elég gyakori *permauablement*²¹, *estaubles*²²-féle alakok a kettőnek írásbeli vegyülései, melyekben az *au* a kiejtésnek tett engedmény, a *b* a tudós helyesíráshoz való ragaszkodás jele. Az *u*, *v*-vel jelzett hang biztosan *u* vagy legalább is *u* volt, s csak később vált bizonyos helyzetekben, így *a* után, *v* (> *f*)-vé, különben alig tudnók megmagyarázni a mai vallon *páhüle*, *tinrúle*, *vótrále* stb. alakokat, hol az *ú* (= *ü*) csak régibb *ü*-ra mehet vissza.²³ Így a *stabulum*-nak ó-vallon *staul*(*e*) alakja biztosítva van. Hasonló helynév vallon földön gyakori. Így XI. század: *Stablecellas* | 868—869: *Stabulis* | 1209: *Staules*²⁴ (ma: *Stave*) | 1272: *Staules*²⁵ | 1052: *Stalle* | 1097: *Stabulum* | 1139: *Stavules* (ma: *Etalles*, gaumet-nyelvtérületen, a belga Luxemburgban²⁶) | végül az igen gyakran előforduló *Stavelot* (< *Stabulaus*). De szinte tucatszámra sorolhatnánk fel hasonló eredetű helyneveket Franciaország legkülönbözőbb részeiről; alig van egye, ahol ne akadna egy vagy több *Etable*, *Etables*, *Estables*, *Estaules*, *Etalle*, *Etaves* stb.²⁷ Mindezek a helynevek jelenthettek istállót, de igavonó állatok számára is menedéket nyújtó szállást, csárdát is.²⁸

Feltehető, hogy mivel a vallon-német vegyes telepések között eleinte a vallon elem volt túlsúlyban, falujukat a vallon *Staul* néven emlegetik az oklevelek, azonban később, miután a vallon lakosság elnémetesedett (akárcsak a XVIII—XIX. században a bászági francia gyarmatosok), vagy legalább a német elem került túlsúlyba, a vallon szót német fordítása: a *Stal* (majd innen *Istál*) szorítja ki.

Ennek a feltevésnek — leszámítva azt az említett körülményt, hogy a lakosság vegyes volta és a vallonok elnémetesedése adatok híján nem igazolható — két gyöngéje van. Az egyik a vallon *Staule* alakkal szemben a magyar *Staul*-ban a hangsúlytalan szóvégi magánhangzó hiánya; ez a csallóközi községre vonatkozó XIII. századi, valószínűleg magyaroktól leírt adatokban egyáltalában nem meglepő, ellenben az 1113-i zobori oklevél *Staul*-jában, mely alig választható el a név eredete szempontjából a pozsonymegyeyitől, nehezen érthető; egészen szokatlan ugyanis a francia szóvégi *-e*-nek ilyen korai lekopása,²⁹ magyar pedig e fejlemény még kevésbé lehet. A másik ilyen nehézség az, hogy a magyarországi okleveles *Staul* adatok minden egyes esetben *s*-sel vannak írva, s így minden valószínűség a mellett szól, hogy a szó *štayl*-nak hangzott. Már pedig a vallon *st-* ma is *st-*, és semmi okunk sincs feltenni, hogy, mint a nyelvterület többi részén, itt is *st-* egy időben, akár csak átmenetileg is *št-*-vé változott. Épen a feltétlenül biztos vallon *st-* (= *szt-*) szókezdet miatt van szük-

sége ennek a magyarázatnak arra a feltevésre, hogy a falut egyes vallon-német, később egészen elnémetesedő telepések alapították, mert máskép a vallon *szt-* és a későbbi magyar *(i)st-* szókezdet között fennálló különbséget magyarázni nem lehet.

A másik magyarázatban vagy szintén a *stabulum*, vagy még nagyobb valószínűséggel a francia földön korán meghonosított germán eredetű *stal* franciaföldi leszármazottjából indulhatunk ki. Megjegyzendő, hogy Kelet-Franciaországban a *stal* és a *stabulum* megfelelői hangalakban is igen közel állnak egymáshoz, s jelentésben sincsenek, különösen egyes jelentésváltozataikban, nagyon messze egymástól.

Ami a *stal* származtatást illeti, megállapítható, hogy Kelet-Franciaországban az *a l* előtt rendszeren *au > o* kettőshangzóvá alakult. Így van ez az északon a vallon felé átmenetet alkotó ú. n. *gaumet* nyelvjárástól (*malam > möle*, *nidalem > niöl* stb.)³⁰ dél felé a Vogézekben, Lotaringiában egész Burgundiáig³¹. Ennek megfelelően ma egész Lotaringiában és Burgundiában *al* helyett *o(l)*-t találunk. Latin *-ala* esetén az *ol* (*öl*, *ól*, *òl*) a Meurthe-et-Moselle megye északi részétől kezdve, kisebb szigetek leszámításával az egész Vosges-ban, Haute Saone-ban és a Doubs-ban mindenütt uralkodik.³² Az *-alum* esetében az *o* az uralkodó forma, de *ól*-t találunk még ma is Meurthe-et-Moselle-ben Thil-től mint legészakibb ponttól kiindulva a Vosges megye keleti felében Les Voivres-ig és Gérardmer-ig délre, míg nyugaton Crepey, Essegney, Attigny már *l* nélküli alakokat mutatnak.³³ Ennek megfelelően a régi lotaringiai és burgundiai szövegekben *aul*-t találunk *al* helyett; így: *maul*, *loyaul*, *aules* (< *alas*),³⁴ *maule*, *aule*, *loiaul*, *paule* (< *pallidus*), *saule* (< germán *sala*),³⁵ *versaul* (< *vassallum*), *chevail*, *amiraul*,³⁶ továbbá metzi oklevelekben: *amperiaul*, *hospitaul*.³⁷ Nem csoda, ha a középkori franciaországi latin szövegekben találunk 'raktár, bódé, üzlethelyiség'-féle jelentésű *staulus* és *staulum* alakokat.³⁸

A *-bl*-nek ó-lotaringiai fejleménye szintén *-ul-*, azaz az *-abl*-nek *-aul-*; így: 1214: *estaulir* (Paix de Metz), *estaulbir* (Garin de Loherain) | 1285: *estaulissons*³⁹ | stb.⁴⁰ Itt a *stabulum* ma már csak a franciából átvett *éta*be, *étaube*⁴¹ formában él (gaumet *étól*). De a *-bl* + magánhangzó esetében (s a *stabulum* ebbe a típusba tartozik, mert a *bl* után a latin szóvégi magánhangzó redukálva sokáig megmarad) az *l*, úgy látszik, a Moselle völgyében palatalizálódik. Erre mutat a mai *tabula > tauye* | *acrabulum*⁴² > *hhröye* | *rutabulum > rauye* ('fourgon' jelentésben *raule* is)⁴³, bár ez a palatalisatio lehet újabb keletű; az a körülmény, hogy csak ott jelentkezik, ahol eredetileg magánhangzó következett utána, arra mutat, hogy az *l* színezete korán megváltozott.

A szókezdő *st-* csoport a Moselle völgyében három fejlődést mutat: *št-*, *xt-*, *t-*. Ma sok esetben egymás mellett élnek ezek a különféle fejlődési fokok, sokszor ugyanazon a területen. Így: *Stoncourt* neve a nép ajkán *Chtoncot*⁴⁴ és *Hhtoncot* | *strictum* > *chtreüt* és *hhtreüt*⁴⁵; ellenben *sternutare* > *ternawer* stb. | *strangulare* + *mentum* > *trangnement* | *stancare* > *tincheu*⁴⁶. Maga a *stal* is ma *s* nélküli *tau*⁴⁷ alakot mutat a Moselle-völgyben. Az *št-*, *xt-* és *t-* között, mely alakváltozatok összefüggnek a központi francia *st-* > *št-* > *ht-* > *t-* változással,⁴⁸ kétségtől a legrégebb az *št-*, mely a XII—XIII. századfordulóban biztosan elterjedt a francia nyelvterület legnagyobb részén, de — különösen egyes helyeken — esetleg jóval régebb is lehet. Így a XII—XIII. században a lotaringiai nyelvjárásokban a *stal*-nak *štaul*, a *stabulum*-nak *štaul(e)* a leszármazottja. Ezek közül a XIII. században bármelyik megfelelhet pontosan a magyar *Staul*-nak, minthogy ebben az időben — mint már említettük — a köznyelvben a francia szóvégi *-e* jobbára elnémult;⁴⁹ a XII. század elején azonban annál meglepőbb volna egy *stabulum* > *staul e* nélkül, mert a zobori oklevelet magyarul alig tudó, valószínűleg francia vagy erősen franciás műveltségű idegen szerzetes írta,⁵⁰ ki viszont a francia szó írásában alig követett volna el hibát. Azt tehát feltehetjük — épen mert francia szóról és francia oklevélíróról van szó —, hogy az 1113-i *Staul*-ban az *s* esetleg *sz* hangértékű (míg a XIII. századi adatokban feltétlenül *š*-nek a jele), és így nem épen szükséges a francia-lotaringiai *st-* > *št-* változást kitolni a XII. század elejére, ami kissé korai. De viszont épen ezért nehéz volna feltenni, hogy egy francia a francia szóból az *-e*-t elhagyta volna, és így hibásan, a franciás kiejtésnek és helyesírásnak meg nem felelő módon jegyezte volna le ezt a helynevet. Valószínűbbnek tartom tehát, hogy magyar helyneveinknek a lotaringiai francia *staul* < *stal* az eredetije.

A *staul* alakból a későbbi magyar alakok is minden nehézség nélkül levezethetők. A mássalhangzótorlódásos szókezdet elé kifejlődött *i-*, *ě-* nem szorul magyarázatra, az *au* > *á*, a gyakoribb *au* > *ó* mellett, egyáltalán nem példátlan: *claustrum* > *klastrom*, *Paulus* > *Pál* stb.⁵¹ Az *-r*-es alak (1347: *Alustar*) feltétlenül magyar földön keletkezett változat, s nem lehet semmi köze az oláh nyelvjárási *staur*-hoz, mint DRĂGANU feltehetőnek véli (bár ő is megengedi, hogy az *r* magyar fejlemény is lehet, sőt párhuzamos példát is idéz).⁵²

A *stal*, illetőleg a belőle keletkezett helyi alakok a francia névanyagban jóval ritkébbak, mint a *stabulum* leszármazottai. Összetételekben előfordul a *stal* elem, mint: *Durtal* (1060: *Castrum Duristalli*) | *Durtot* (1210: *Durum Stallum*)⁵³, vagy épen keleten: *Herstal* (722: *Haristallum* ~ 831/XIV. század: *Aristulis* ~ 1171: *Harstallii* 'Wohnsitz des Herren'⁵⁴ ~ 1182/XIII. szá-

zad: *Harstalium*⁵⁵). De nem példátlan egymagában sem, így nyugaton: *Les Etaux* (1125 kör.: *de Estallis*⁵⁶).

A szó köznévi jelentése rendkívül változatos.⁵⁷ A mai lotaringiaiban jelent egyszerűen 'maison'-t is,⁵⁸ s a régi nyelvben sem ismeretlen a 'lieu de séjour, demeure'⁵⁹ jelentés, sőt a szó német jelentését⁶⁰ tekintve ez valószínűleg a legrégebb. Metz környékén a középkorban egyebek közt „estal désignait des lieux de conférence sur les frontières“.⁶¹ Azonban a legrégebb időben is volt 'üzlethelyiség, bódé, árúraktár' jelentése is, s innen a középlatin *staulus*, *stallum* 'apotheca'⁶² (*étal* ma is jelent árusbódét meg mézszárszéket). Tekintettel arra, hogy a magyarországi falu eredetileg 1268: *tavarnicorum* vagy 1296: *villa tavarnicorum*, 1331: *Tarnokystaul* volt, az 'árúraktár' jelentés látszik a legmegfelelőbbnek.

Arra nem tudok bizonyítékot felhozni, hogy ezen a vidéken francia, mégpedig lotaringiai francia telepítés volt. Ilyen közvetlen bizonyítékaink azonban igen ritkák, egészen kivételesek. Hiszen csak a helynevek (és a személynevek) elemzése mutatott arra, hogy Tokaj környékén. a Szepességben meg Erdélyben vallonok, franciák laktak.⁶³ Minthogy kétségtelen, hogy vallon földről meg Luxemburgból jöttek Magyarországra telepések, szinte bizonyos, hogy a szomszédos Lotaringia is szolgáltatott szép számmal kivándorlókat, annál is inkább, mert a magyar nyelv francia jövevényszavai között akad egy-kettő, így a *cimer*⁶⁴ és talán a *házsárt*⁶⁵, melyek határozottan erre a nyelvterületre mutatnak, bár valószínűleg nem közrendű telepések, hanem előkelő vendégek szókincséből származtak. Tehát abban az esetben, ha az 1356: *Olatal* nem egyszerűen íráshiba (vagy hibás olvasat) *Alestál* vagy *Alustál* helyett, ami pedig a legvalószínűbb (vö. 1347: *Alustar*) akkor sem jelenthet *Oláh stál*-t mint ezt DRĂGANU⁶⁶ szemrebbenés nélkül állítja,⁶⁷ hanem *Olasz-stal*-t. Ebben az esetben persze az *Alustar*-t is hibásan írt *Olaszstal*-nak kellene tekintenünk, az ugyanazon évi *Saul inferior*-t pedig más község nevének. E sorozatos nem nagyon valószínű feltevések azonban erőszakosknak látszanak, s legvalószínűbb, hogy *Olatal* = *Alistál*, *Alestál*, *Alustál*, bár ezeken a példákon kívül az *Al*- vagy *Fel*- előtaggal meghatározva a helynév csak a XV. században fordul ismét elő: 1426: *Alistal* és 1454: *Felistal*.

Végeredményben, nincsen kizárva, hogy e község esetleg vallon-német telepések alapítása, én azonban hangtörténeti megfontolások alapján azt vallom, hogy olyan lotaringiai bevándoroltak raktára és telepe, kik egyidőben mint királyi tárnokok teljesítettek szolgálatot, s falujuk neve, épúgy mint a Nyitra-környéki *Staul*-é, a lotaringiai *staul* < *stal* (esetleg, de kevésbé valószínűen *staule* < *stabulum*) szóból származik.

Jegyzetek.

- ¹ Egy 1414-i másodszeri átírásból. Az eredetiben e szó olvashatatlan.
² ŞAINEANU, Dictionnaire univ. al limbei rom. 1908.² 700: „*staul* n, ingrădire pentru vite.“
³ TIKTIN III, 1487 szerint erdélyi, bánági tájszó.
⁴ Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticeii 171.
⁵ Vö. KNEZSA, Pseudorumänen in Pannonien u. in den Nordkarpathen: ArchEurCOR. I, 97 kk.
⁶ GRIMM *Stall* alatt meg is jegyzi, hogy alaki eltérések nem igen fordulnak elő.
⁷ KLUGE, EtWb.¹⁰ 466—7.
⁸ HAUST, Dict. Liégeois. 1933. 614.
⁹ KURTH, Chartes de l'abb. de St. Hubert. I, 314, 438.
¹⁰ I. m. I, 304.
¹¹ I. m. I, 410.
¹² D'HERBOMEZ, Chartes de l'abb. de St. Martin de Tournai I, 317.
¹³ I. m. I, 376.
¹⁴ I. m. I, 451.
¹⁵ I. m. I, 481.
¹⁶ BORMANS et SCHOOLEMEESTERS, Cart. de l'Eglise de St. Lambert de Liège I, 473.
¹⁷ I. m. II, 142.
¹⁸ I. m. II, 257.
¹⁹ ROLAND et HALKIN, Rec. des chartes de l'abb. de Stavelot—Malmédy II, 89.
²⁰ Vö. még GODEFROY IX, 555 és DuC. III, 539, pikárd formákat.
²¹ Cart. Stavelot—Malmédy II, 87.
²² DELESCLUSE, Chartes inédites de l'abb. d'Orval 9.
²³ Vö. WILLMOTTE: Rom. XVII, 563, XVIII, 216 és CLOETTA, Poème moral 75.
²⁴ VINCENT, Noms de lieux de la Belgique 20 és ROLAND, Toponymie Namuroise: Ann. de la Soc. Arch. de Namur XXIII, 545.
²⁵ Chartes de St. Hubert I, 393.
²⁶ VINCENT i. m. 75.
²⁷ GRÖHLER, Über Ursprung u. Bedeutung der frz. Orstnamen II, 50.
²⁸ VINCENT i. m. 75.
²⁹ MEYER—LÜBKE, Hist. Gram. der frz. Spr. 1913.^{2—3} I, 117.
³⁰ FELLER, Phonétique du gaumet et du wallon comparés: Bull. de la Soc. Liég. de Litt. Wall. XXXVII, 214—5.
³¹ P. MEYER: Rom. VI, 41; MEYER—LÜBKE, Gram. des langues rom. I, §. 250.
³² GILLIERON—EDMOND, Atlas linguistique de la Fr., carte 18: *aile*.
³³ I. m. carte 171: *mal au bras*.
³⁴ APPELSTEDT, Lothringischer Psalter X—XI.
³⁵ FOERSTER: Lyoner Yzopet XVII.
³⁶ FLOOVENT: I. APPELSTEDT i. h. sok más forrásból való adattal együtt.
³⁷ APPELSTEDT i. h.
³⁸ DuC. VII, 590 *Staulus* 2. al.
³⁹ GODEFROY III, 583 *establir* al.
⁴⁰ Vö. HERZOG, Neufz. Dialekttexte, E 41. (§. 334). A gaumet *abl* > *aul-ra* l. FELLER i. m. 271.
⁴¹ ZÉLIQZON, Dict. des patois de la Moselle 250.
⁴² BLOCH—WARTBURG, Dict. etym. de la l. fr. I, 265.
⁴³ ZÉLIQZON i. m. 640, 356, 561.
⁴⁴ I. m. 145, 356.
⁴⁵ I. m. 145, 356.
⁴⁶ ZÉLIQZON i. m. 645, 663, 751.
⁴⁷ I. m. 640.
⁴⁸ MEYER—LÜBKE, Hist. Gram. der frz. Spr. I, 138.
⁴⁹ Vö. BÁRCZI: MNy. XXVI, 113.
⁵⁰ JAKUBOVICH: MNy. XIX, 81.
⁵¹ MELICH: MNy. X, 250.
⁵² I. m. 172
⁵³ GRÖHLER i. m. II, 261.
⁵⁴ Uo.
⁵⁵ Cart. St. Lambert I, 4, 89, 99.
⁵⁶ DREVIN, Die frz. Sprachelemente in den lat. Urkunden des 11. und 12. Jhdts (Aus Haute-Bretagne u. Maine) 119.
⁵⁷ Vö. LITTRÉ és GODEFROY.
⁵⁸ ZÉLIQZON i. m. 640 *tau* al.
⁵⁹ GODEFROY III, 592 *estal* al.
⁶⁰ KLUGE *stall* al.
⁶¹ GODEFROY i. h.
⁶² DuC. *staulus* 2 al.; vö. még Rom. XVII, 569, II. számú oklevél.
⁶³ Vö. KARÁCSONYI: MNy. II, 273, XIX, 27 kk.; AUNER: Századok L, 28, BÁRCZI: MNy. XXV, 263.
⁶⁴ BÁRCZI: MNy. XXVI, 302—3.
⁶⁵ Vö. MNy. XXVI, 111.
⁶⁶ I. m. 172.
⁶⁷ Sőt az ilyenféle *Olatal* és *Alustar* alakokat, melyeket CSÁNKI jelez, meg is szaporítja, de minden forrásidézet nélkül, úgy látszik, CSÁNKI szavainak félreértésével.

BÁRCZI GÉZA.

Magyar szók a finn nyelvben.

I.

A finn nyelv és a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládnak egymástól olyan messze eső tagjai, és a két nép az őskorban is annyira nem lakhatott egymáshoz közel, hogy ma-

gyar elemek a finn nyelvbe nyilvánvalóan csak újabban hatolhattak be, mikor a két nép egymásról a nyelvrokonság fölfedezése után s egyes nyelvtudósok és utazók írásai révén már több-kevesebb ismeretet szerezhettek. A XIX. századból alig említhetnénk két magyar szónál többet, amely északi rokonunk irodalmi és társalgási nyelvében ismeretessé vált. Ez a két szó: nemzetünk eredeti neve, a *magyar* és egy föld- és néprajzi szempontból jellemző, egyébként szláv eredetű szavunk, a *puszta*. A jelen században, különösen a világháború után, a két nemzet közötti érintkezés utazások folytán sűrűbbé válván, más magyar szók is többé-kevésbé ismeretessé lettek a finnek előtt, számuk azonban így sem emelkedett nagyra. Az én tudomásom szerint a finn irodalmi és társalgási nyelvben eddig a következők magyar szók előfordulását lehet kimutatni.

betyár: finn használatát csak MANNINEN kitűnő Petőfi-fordításából ismerem; „A puszta télen“ című költemény utolsóelőtti versszakában olvassuk u. i.: „*betyár* [így] päin yömajaa | pärs-kyvällä ajaa | ratsull“ (szó szerint: a betyár éji szállása felé vágtat prüszögő paripáján) (I, 104); „A csaplárné a betyárt szerette...“ című költemény fordításának címe és első sora pedig finnül: „*Betyária* lempi csárdan vaimo“ (szó szerint: a csárda asszonya a betyárt szerette), 2. sora pedig: „lempinyt ei häntä *betyár* aimo“ (v. i. a derék betyár nem szerette őt); ezenkívül még kétszer előfordul a szó a versben (II, 13, 14); szótárakban és ismerettárakban (lexikonokban) nincs meg, s azért a fordító mind a két kötet végén értelmezését is megadja a finn *kulkuri, rosvo* szavakkal.

csárda: az utóbb idézett vers fordításában az 1. soron kívül („*Betyária* lempi *csárdan* vaimo“ még kétszer előfordul ugyanígy, birtokos esetben; továbbá ugyancsak MANNINENben: „*Csárdan* rauniot“ („A csárda romjai“ II, 69 és a költeményben többször); a jegyzetekben pedig így van értelmezve: „*pustakapakka*“, v. i. pusztai koresma (II, 155); előfordul LUPOLANAK „*Aurinkoista Unkaria*“ (Napfényes Magyarországról. 1934.) című könyvében is: „romanttisia *csárdoja*“ (v. i. regényes csárdák, 5. l.); megtalálható mind a három újabban megjelent finn ismerettárban¹; az ITsk. így értelmezi: „unk. kapakka *pustan tien varrella*“ (v. i. magyar koresma pusztai út mentén).

csárdás: megvan mind a három finn ismerettárban; irodalmilag előfordul például LUPOLA idézett művében: „*csárdaksen*² [így] säveleet“ (v. i. a csárdás hangjai, 16. l.); „melkein huomamatta muuttuu soitto hiljaiseksi *csárdásiksi*, jatkuu, kiihtyy ja lopulta raikuu mitä villeimmässä nopeassa *csárdásin* tahdissa“ (v. i. a zene csaknem észrevétlenül halk csárdássá változik, folytatódik, nekitüzesedik és végül a csárdás legvadabb gyors ütemében hangzik, 67. l.).

¹ Ezek: 1. a WICHMANN GYÖRGY főszerkesztősége alatt (1909—1922.) készült Tietosanakirja (Ismerettár, rövidítve: Tsk.); — 2. a FORSMAN vezetése alatt (1925—1928.) készült Pieni Tietosanakirja (Kis Ismerettár, rövidítve: PTsk.); — 3. a legújabbban, 1931-ben megindult, fényes kiállítású Iso Tietosanakirja (Nagy Ismerettár, rövidítve: ITsk.).

² A *koiras* ~ *koiraksen*, *naaras* ~ *naaraksen* főnevek mintája szerint ragozva.

gulyás: a 'gulyáshús' étel jelentésében két alakváltozattal. ú. m.: a) *gulashi*, az *š* hang angolos jelölésével (így közli velem WEÖRES GYULA helsinki magyar előadó, és azt mondja róla, hogy újabban „mind gyakrabban szerepel az étlapokon, — igaz, hogy inkább pörköltöt adnak helyette”, 1935. május 11-i levele szerint); — b) *gulašši* a PTsk. és ITsk.-ban; az előbbinek értelmezése szerint 'paprikával fűszerezett magyar húsétel'; az utóbbi szerint 'enyhén megpirított sertés- és marhahúskockák, amelyeket paprikával és egyébvel fűszerezve, bőséges lében készítenek'. A *gulašši* szóalak KATARA finn-német szótárában (1925.), a *gulaši* pedig a Tsk. kiegészítő kötetében is megvan, azonban mind a két helyen csak teljesen eltérő jelentéssel, amiről később külön lesz szó.

hírlap: a finnen *hírlappi* és *hírlappu* változattal; a magyar szónak finn használatáról PENTTILÄ AARNI barátomtól értesültem, akinek szóbeli közlése szerint (1927.) Turukuban, a régebbi fővárosban a szó finnes *hírlappi* alakban, 'zúg'lap, értéktelen újság' jelentéssel divatba jött, s a Turun Sanomat (Turkui Hírek) című helyi lapban is olvasható volt. Turkuból 1928. november 25-én írt levelében PENTTILÄ megerősíti ezt a közlést azzal, hogy a szó az említett lapnak csevegéseiben fordult elő, bizonyos mértékben divatszóként, azóta azonban nem találkozott vele. A következő évben aztán mégis egy új adattal lepett meg, amely a Sisä-Suomi (Belső Finnország) című lapban a magyar szót módosult *hírlappu* alakkal és nyilván tréfás használatban, azonban úgylátszik kiesinylő árnyalat nélkül mutatja: „Ajoimme autolla . . . Montrealin St. James kadun varrella olevaan »Le [olv. La] Pressen« toimitaloon, missä meille näytettiin koko se valtava koneisto, joka tarvitaan tämään »hírlapun« aikaansaamiseen“ (1929. június 23-i sz.).¹

honvéd: ezzel az eredeti írásmóddal megvan mind a három finn ismerettárban, a Tsk. azonban finnes *honveedi* alakját is fölveszi címszóul, a magyar alakúhoz való utalással; MANNINEN a „Halvány katona“ első két sorát így fordítja: „*Honvedien rivit taistoon | hankkiutuivat harvat*“ (v. i. a honvédek gyér sorai harcra készülöttek, I, 34) és a füzet végén megmagyarázza a *honveedi*-t (I, 115).

huszár: finnes *husaari* alakban mind a három ismerettár szól róla; a Tsk., rámutatva magyar eredetijére, azt mondja erről, hogy eredete kétséges; MANNINEN fordításában „A kisbéres“ első két sora így hangzik: „*Husaari ei ylväämp' ole ratsullansa, | kuin on härkäpoika ajolaudallansa*“ (I, 89); a szó külön megmagyarázását nem tartja szükségesnek; LIPOLA könyvében is többször olvasható: „*komea husaari*“ (v. i. délceg huszár, 10. l.), „*husaarin univormu*“ (v. i. a huszár egyenruhája, 31. l.) stb.; sőt föl van véve KATARA finn-német szótárába is: „*husaari* Husar“, és összetétele; „*husaariluutnantti* Husarenleutnant.“

magyar: a finnek közönségesen a maguk nemzetközi eredetű szavával *unkarilainen*-nek neveznek ugyan bennünket (ez

¹ Magyarul: Gépkocsin a La Presse-nek Montreal St. James-utcájában levő szerkesztőségi házába hajtattunk, ahol megmutatták nekünk az egész hatalmas gépezetet, amely ennek a hírlapnak a létrehozásához szükséges. (Előzőleg a La Presse t a világ legnagyobb francia nyelvű lapjának mondta.)

a Magyarországot jelentő *Unkari* névnek melléknévi származéka), azonban az irodalom már a múlt század óta használja magát a *magyar* szót is; SCHROWENAK (1853—1886.) például egy rólung szóló szép költeménye ezt a címet viseli: „Oi terve, *Magyar!*“ és így kezdődik: „Oi terve, *Magyar*, jalo *pustan* mies“¹; MANNINEN a „Talpra magyar“ fordítását így kezdi: „Nouse, *Magyar!* Kutsuu maasi!“ (I, 99); LUPOLA is többször nevez így minket, az *unkarilainen* név mellett, pl.: „*magyarien* jumala“ (v. i. a magyarok Istene, i. m. 20); *magyarit* (v. i. magyarok, 41., 44. l.) stb.; a mi eredeti nevünk megvan mind a három finn ismerettárban is, míg a finnek eredeti *suomalainen* nevét a mi lexikonaink eddig külön címszó alatt még nem vették föl.

paprika: magyar ételekről szövegben többször hallottam finnektől; megvan a Tsk.-ban és a PTsk.-ban címszóként is, *pippuri*-ra (a. m. 'bors') utalással (az ITsk. még nem jutott el a P-ig); a *gulaši* (Tsk.), illetőleg *gulašši* (PTsk.) ételnév leírásában pedig mind a két könyv szövegben is használja: „*paprikalla* maustettu liharuoka“ (v. i. paprikával fűszerezett húsétel, PTsk.); „merkitsee . . . myös erästä *paprikalla* ja sipulilla vahvasti höystettyä . . . unk. ruokalajia“ (v. i. jelent bizonyos paprikával és hagymával erősen fűszerezett ételnemet is, Tsk.); ilyen értelmező leírásban az ITsk. *gulašši* cikke is alkalmazza; WIKLUND svéd nyelvész, aki jól tudott finnül, alább szóba kerülő és finn nyelven folyt levélváltásunk alkalmával ígét is képezett belőle, amely bizonyára maguknak a finneknek beszédében is hallható; ezt írta u. i. a náluk is ismeretes magyar eredetű *gulasch* ételről: „Harvo in sitä kuitenkin nähtiin, ja kun joskus sai gulasch'ia, niin oli se tietysti »*paprikoitu*« — cayenne'illa.“²

paprikás: ez a magyar étel WEÖRES GYULA értesítése szerint (1935. május 11.) *paprikaashi* néven ma már igen ismeretes a finn fővárosban.

puszta: igen ismeretes magyar szó a finn nyelvben; előfordul már egy múlt századi költőnél SCHROWENÁL (l. főntebb *magyar* al.); MANNINEN Petőfi-fordításában többször: „Oon *pustan* poika, *pustall'* asun, hei!“ (a „Pusztán születtem“ című költemény első sora, I, 22), „Kohtaus *pustalla*“ (a „Pusztai találkozás“ címe, I, 48), „*Pustan* siintomerta, joll' ei rajaa“ (a költemény 1. sora), „Talvinen *pusta*“ („A puszta télen“ címe, I, 102), „Onpas totta vaan nyt *pusta* tyhjää, kalju!“ (a költemény 1. sora); a fordító nem is tartja szükségesnek a megmagyarázását, sőt a *csárda* szót, amelyet szintén használ, amint a maga helyén láttuk, egyszerűen így értelmezi: '*pustakapakka*' v. i. 'pusztai kocsma'; LUPOLA könyvében is sűrűn olvasható: „loppumattomia *pustia*“³ (v. i. végtelen puszták, 5. l.), „kuuluisat rosvopäälliköt hallitsivat läpipääsemättömillä *pustilla*“⁴ (v. i. hírhedt rablóvezérek uralkodnak a bejárhatatlan pusztákon, uo.), „*pustien*“⁵ hájpyvät

¹ A Turán 1922-i évfolyamában (23. l.) megjelent fordítás szerint: „Köszöntelek, magyar nép, puszták nemes fia!“

² A. m.: ritkán volt mégis látható, és ha az ember olykor gulyást kapott, hát az természetesen meg volt paprikázva — cayenne-nel (értsd: cayennei borssal, a mi paprikánk amerikai rokonával).

³⁻⁵ Szóvégi *a*-ja a többes *i* jele előtt szabályszerűen hiányzik, mint pl. *musta* 'fekete' ~ *mustia* ~ *mustilla* ~ *mustien* stb.

kangastukset“ (v. i. a puszták múltó délibábjai, uo.) stb.; a finn ismerettárak is tárgyalják és magyar fogalmak értelmezése közben használják is, pl.: „*pustalla*, tien varrella oleva kapakka“ (v. i. pusztán, út mellett levő koresma, Tsk., a *csárda* magyarázata); „unk. kapakka *pustan* tien varrella“ (v. i. magyar koresma pusztai út mentén, ITsk., a *csárda* értelmezése); „tämä ruokalaji on kotoisin Unkarin *pustalta*“ (v. i. ez az étel nem a magyar pusztáról való, ITsk. *gulašši* al.) stb.; belekerült KATARA finn-német szótárába is *pusta* alakkal, és németre így fordítva: „*Pussta*, pl. *Pussten*“. (Hogy szavunk a németben is közismertű jövevényszó, tanúsítja KELEMEN BÉLA Kézi Szótára is, amelyben ezt találjuk: „*Puβta*, die, t. *Puβten*: a pusztá.“)

(Folytatjuk.)

ZOLNAI GYULA.

A vegyes zárhangok kérdéséhez.

HEGEDÜS LAJOS szerint „Az affrikáták kérdéséhez“ című cikke (MNY. XXXII, 17) meggyőzhet bennünket arról, hogy 1. a „betűfonetikusok“ sokszor milyen furcsa és alaptalan tételeket állítanak fel, és 2. a figyelmet teljesen nélkülöző kísérleti fonetika hasznos útbaigazítást adhat egy-egy hangtani jelenség elbírálásánál vagy megmagyarázásánál.

Hogy „betűfonetikusok“ régebben valóban voltak, sőt hogy ilyenek itt-ott talán még ma is akadnak, az egészen kétségtelen ugyan, de HEGEDÜS cikke az én nézetem szerint egyáltalán nem alkalmas ennek bizonyítására. Annak bizonyítására azonban nagyon is alkalmas ez a cikk, hogy „a figyelmet teljesen nélkülöző kísérleti fonetika“ — ilyen csakugyan van!

A „betűfonetikus“ ez esetben természetesen én volnék, a szerinte „furcsa és alaptalan tételek“ pedig, melyeket én felállítottam, ezek volnának: 1. az affrikáta nem két mássalhangzó kapcsolata, hanem csak egy, mégpedig rövid hang; 2. az affrikáta olyan zárhang, melynek explóziós levegőjét egy azonhelyi réshang képzésére is felhasználjuk. Ezt a két tételt néhány kísérletfonetikai felvételével véli megcáfolhatni. Ilyen felvételekkel valóban sok mindenfélét lehet bizonyítani vagy cáfolni, csakhogy annak, aki erre vállalkozik, képzett fonetikusnak kell lennie, vagyis nem elég az ilyen felvételek készítéséhez értenie (amit bármely műszerész-segéd 1—2 óra alatt megtanulhat), hanem a felvételeken látható vonalak értelmezéséhez is értenie kell. Ehhez pedig HEGEDÜS, úgy látszik, egyáltalán nem ért, mert az a magyarázat, melyet cikkében a vegyes zárhangokról ad, teljesen téves.

Már 1930-ban, mikor alaposan végigtanulmányoztam a „Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása“ című munkájához csatolt szép ábrákat, megütköztem azon, hogy milyen gondatlansággal vannak az egyes betűk a hangsoroknak megfelelő vonalrészek alá írva. T. i. nem pontosan az egy-egy

hangnak megfelelő vonalrész közepe alá vannak írva, holott ennek a legtöbb esetben semmi akadályja sem lett volna, hanem hol az eleje, hol a vége alá, hol meg 1—2 centiméterrel jobbra vagy balra, ami a felvételekből való okulást rendkívül megnehezíti. Ugyanezt tapasztaljuk persze a most (MNy. XXXII, 18) közölt ábrákon is. De ez még csak a kisebbik baj volna. Sokkal nagyobb baj ennél az, hogy nem tudja a rajtuk látható különféle vonalakat helyesen értelmezni.

Ezek a vonalak ugyanis semmi egyebet nem jelölnek, mint azt a hangképző levegőt, amely a hangsor képzése folyamán a beszélő szájnyílásán át távozik. Jelölik pedig úgy, hogy: 1. ha a szájnyíláson át semmiféle levegő sem távozik, akkor a vonal a 0 (nulla) ponton és teljesen vízszintes irányban halad; 2. ha távozik ilyen levegő, akkor a vonal a nulla-pont fölé emelkedik, mégpedig annál magasabbra, mennél erősebb a távozó levegőáram nyomatéka; 3. a nyomaték erősségének a hangképzés további folyamán való fokozódásának vagy csökkenésének megfelelően a vonal (de mindig a nulla-pont fölött) vagy tovább emelkedik vagy süllyed. Ezek szerint tehát szó sem lehet arról, hogy a *lehetőetlen* szó (első) *t* hangjának vonalképe ott kezdődne, ahová HEGEDÜS a *t* betűt írta, és az utána következő *e* hangnak az a vonalrész felelne meg, amely alá ő az *e* betűt írta. A valóság ezzel szemben ez: 1. az a nulla-ponton és teljesen vízszintes irányban haladó vonalrész, amely az ő *t* és *e* betűi fölött levő térközben látható, annak a jele, hogy keletkezésének ideje alatt semmiféle levegő nem távozott a szájnyíláson át, vagyis hogy (mivel közben még a hangszalagok sem rezegtek) keletkezésének ideje alatt teljesen szünetelt a hangképzés; 2. a vonalnak e vízszintes rész végén kezdődő hirtelen felemelkedése és az előbbi szintre való gyors visszaesése annak a jele, hogy a *t* hang képzéséhez szükséges nyelvzárnak megnyitása után a mögötte összprelőldött levegő hirtelenül és nagy erővel kipuffant, de nagyon gyorsan eloszlott, úgyhogy e miatt ereje is nagyon gyorsan lecsökkent. A *lehetőetlen* hangsorbeli (első) *t* hangnak az időtartamát tehát csakis az a hegyesszög alakú vonalrész jelöli, amely alá HEGEDÜS az *e* betűt írta.

De még ennél is tévesebb a *cs* és *c* hangoknak megfelelő vonalrészeknek HEGEDÜS-féle magyarázata. Merőben téves ugyanis az az állítása, hogy a *szőrëncsétlen*, *csillagos*, *ecset*, *kacs* (és itt *maradsz*, *pincér*) hangsorokbeli *cs* (*c*) hangoknak megfelelő vonalrészekben az alacsonyan haladó vízszintes rész „a *t* zárhang képe“, az ez után következő rész pedig „az *š* [*s*] réshang tipikus emelkedő-eső vonala“. Az e helyeken látható alacsonyan haladó vízszintes vonalrész t. i. ismét csak annak a jele, hogy keletkezése közben semmiféle levegő sem hagyta el a szájnyílást, az *s* (*sz*)-nek pedig nem az ez után következő emelkedő-eső vonal a tipikus képe. Tessék pl. meg-

nézni a 2. ábrán a *csillagos* hangsornak vagy HEGEDŰS 1930-beli munkájának 7. ábráján az *esött*, 24. ábráján a *keserű*, 27. ábráján a *felolvasó* hangsorok *s* hangjának képét: nyoma sincsen ezeken ennek az állítólag tipikus emelkedő-eső vonalnak. Az igazság HEGEDŰS állításával szemben az, hogy ez a hirtelenül felemelkedő és egy félkör leírása után ismét leeső vonal nem az *s* (*sz*) hang képe, hanem a *cs* (*c*) hangé!

Hogy ennek képe nem a *t* (lásd *lehetetlen!*) és *s* (lásd *világos!*) hangok vonalképének összetétele, hanem egészen más alakú, az egészen természetes, mert hiszen a *cs* (*c*) hang sem a *t* és *s* (*sz*) hangok összetétele, amint ezt MNy. XXXI, 310 részletesen kifejtettem és megokoltam. A *cs* (*c*) vonalképének a kezdete, a hirtelenül felemelkedő rész, persze ugyanolyan, mint a *t* hang képének kezdete, mert hiszen ezt a részt a levegőnek a zár megnyitása után hirtelenül és nagy erővel való kipuffanása okozta. De már folytatásában eltér ez a vonalkép mind a *t*, mind az *s* (*sz*) hangokétól. A *cs* (*c*) képzésekor ugyanis az összepréselve volt levegő nem oszolhatott meg olyan akadálytalanul, mint a *t* képzésekor, mert *cs* (*c*) képzésekor a nyelv a zár megnyitása után nem ereszkedik le annyira, mint a *t* képzésekor, hanem csak addig a magasságig, melyen az *s* (*sz*) képzésekor szokott állani. Ez a körülmény pedig természetesen lassította a kipuffant levegő szétoszlását, s ezért persze a vonal folytatása is más képet mutat, mint a *t* képzésekor.

Cikke I. jelzésű részének utolsó bekezdésében HEGEDŰS ráhibáz az igazságra ezzel a mondattal (amelyben legfeljebb csak azt lehetne kifogásolni, hogy nem az egyesítik, hanem a két szót szedette ritkítva): „Az affrikáták tehát két hangnak a sajátos képzésmódját egyesítik magukban (zárhang + réshang).“ De hogy ez nem az igazság felismerése, hanem csak „a figyelmet nélkülöző“ ráhibázás volt, ezt bizonyítja az, hogy ezt a kétségtelenül helyes tényt nem abból magyarázza, amiből én (hogy t. i. az affrikáta olyan zárhang, melynek explóziós levegőjét egy azonhelyi réshang képzésére is felhasználjuk), hanem a helyesen kimondott igazságot újabb téves (különben az előbbi mondat tartalmával logikailag is ellenkező) magyarázatokkal ismét lerontja.

De hátra van még HEGEDŰS cikkének fénypontja: „az egyes hangok képzésének időtartama fenti példáinkban század másodpercekben kifejezve“. E részben ugyanis a *szőréncsétlen*, *csillagos*, *ecset* és *kacska* hangsorok vegyes zárhangjait megelőző hangszünetekről azt mondja (vastagbetűs számokkal kinyomatva), hogy ezek 12, 10, 7, 7 század másodperc tartamú *t* hangok (!), magukról a vegyes zárhangokról pedig azt, hogy ezek 12, 9, 7, 5 század másodperc tartamú *s* hangok (!). Az állítólagos (de csak téves vonalmagyarázatokból származó) *t* és *s* hangokat pedig összeadva, azt mondja,

hogy e négy hangsor *cs* hangjai 24, 19, 14, 12 század másodperc időtartamúak.¹ S ebből persze azt az ismét csak téves konklúziót vonja le, hogy „az affrikáták képzésének időtartama hosszabb, mint bármely rövid mássalhangzóé, sőt csaknem olyan hosszúak, mint a hosszú magánhangzóké“.

Azt hiszem, hogy a MNy. olvasói ezek után nem fognak csodálkozni azon, hogy legesekélyebb okát sem látom annak, hogy a vegyes zárhangok fonetikai természetéről és időtartamáról kifejtett nézetemen változtassak. Annál kevésbé, mert a velük kapcsolatos magyar hangtörténeti jelenségek (MNy. XXXI, 211—5) csak is e felfogás alapján válnak érthetőkké.

A fonetika tehát, még ha betűfonetikának csúfolják is, úgylátszik mégis csak többet ér, mint „a figyelmet teljesen nélkülöző kísérleti fonétika“.

HORGER ANTAL.

Az affrikáták és a szótaghatár.

Az új népiskolai tanterv szerkesztésében, mint hivatalos feladatban, való közreműködésemmel kapcsolatban vontam magára közelebről figyelmemet az írás-olvasás tanítása, s viszont ennek tanulmányozása közben vettem csakhamar észre, hogy e tanítási feladat oly régóta és oly sokszor vitatott módszertani kérdéseinek helyes megoldása az idevágó hangtani és nyelvelméleti kérdésekben való tisztánlátás nélkül nem remélhető. Mindjárt legelső feladatul azt tűzik hivatalos utasításaink a tanító elé, hogy a tanulóval „valamennyi hangot“ megismertesse. Ezen a kifejezésen csakis meghatározott számot érthetünk. Természetesen a magyar nyelvről, ennek beszédhangjairól van szó, illetőleg azokról és úgy, amint őket községes betűink jelölik. Valamennyi engedélyezett és használatban levő ábécénk összesen 38 egy- és kétjegyű betűt sorol fel és nyilván ugyanennyi hangra gondol. Amde tudjuk,

¹ A *pincér c* hangjáról részletezés nélkül csak azt mondja, hogy 19 század másodperc tartamú, ami azonban persze nem a *c* hangnak, hanem az ezt megelőző teljes hangszünetnek és a csak ez után következő *c* hangnak tévesen egyesített időtartama. De a hibáknak egész sorát követi el a *maradsz* hangsorral kapcsolatban: 1. ennek hangképén (5. ábra) tévesen választja el függőleges vonallal a *c-t* megelőző hangszünet vonalképét a *c* hang vonalképétől, mert az explosio (és vele a *c* hang) csak ott kezdődik, ahol a vonal hirtelenül emelkedni kezd (ilyen téves elválasztások különben más ábráin is elég gyakoriak); 2. a hangszünetet jelző vonal fölé az ábrán egy *t* betűt ír, a szerinte *sz* hangot jelölő vonalrész fölé pedig két (fonetikusan olvasandó) *s* betűt, sőt később a szövegben is *tss*-vel írja át a szokásos helyesírás *dsz* betűit, tehát nyilván azt hiszi, hogy a *maradsz* hangsorban rövid *t* és hosszú *sz* hangot ejtünk; 3. a *maradsz* hangsorbeli *c* hangról részletezés nélkül azt mondja, hogy 30 század mp. időtartamú, holott ez a szám ismét nem a *c* hangnak, hanem ennek és az ezt megelőző hangszünetnek a tévesen egyesített ideje.

hogy *ly* betűnknek sajátos, a *j* betűétől különböző hangértéke mai köznyelvünkben már nincs. Viszont az iskolákra is kötelező akadémiai helyesírás 40 magyar betűt ismer. A többletet a *dz* és *dzs* okozzák, amelyeket népiskolai pedagógiánk nyilván azért mellőz, mert őket egyszerűen *d*-nek és *z*-nek, illetőleg *d*-nek és *zs*-nek tekinti. De akkor a beszédhangok számából el kell vennünk az egyjegyű betűvel jelöltek közül is a *c*-t, minthogy ezt, ha következetesen akarunk lenni, *t + sz*-nek kell mondanunk. Mint látjuk, ott vagyunk az affrikáták problémájánál, amelyet legutóbb HORGER ANTAL és HEGEDŰS LAJOS hoztak napirendre folyóiratunk megelőző füzeteiben.

Meglepően érdekes adatokat sorol fel HORGER arról, hogy nyelvünkben az affrikáták nem egyszer, így pótló nyújtásoknál, hangcseréknél stb. ugyanúgy viselkednek, mint az egyes, rövid mássalhangzók. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy képzésük időtartama nem lehet hosszabb, mint az utóbiaké. Természetesen csak átlagos időtartamról lehet szó, itt és HEGEDŰSNÉL is, aki hat, affrikátát tartalmazó magyar szónak kísérletfonetikai felvételei és ezeken végzett számításai alapján viszont azt állapítja meg, hogy az affrikáták képzésének időtartama hosszabb, mint bármely rövid mássalhangzóé. Azonban elég széles alap-e hat adat átlagkiszámításhoz? Lehet-e ily felvételeknél kellően kiküszöbölni, illetőleg semlegesíteni az egyes hangok átlagos időtartamát is módosító tényezőket, aminek az egyéni ejtési sajátságokon kívül az egyes hangsorok terjedelme, vagy pedig az emfatikus mozzanatok.¹ A közölt példákban három felkiáltójelet is látunk.

Ha az időtartam kérdését kikapcsoljuk, akkor a dolog súlypontja oda kerül, ahol ezt, úgy hiszem, HORGER is találja, mikor tanulmányában azonhelyi zárhangoknak és réshangoknak szótaghatárral elválasztott és egyszótagos egymásra következtetéseit állítja szembe egymással. Az a megállapítása, amelyre ennek alapján jut, hogy t. i. az affrikáta olyan zárhang, amelynek explóziós levegőjét egy azonhelyi réshang képzésére is felhasználjuk, az én megítélésem szerint nemcsak igen találó, hanem némi kiegészítéssel SAUSSURE szótagelméletével (*Cours de linguistique générale*. 1922. 77 kk.) jól összeegyeztethető. Az affrikáták problémájának ilyen módon való megoldását nem lehet-e odatenni ötödiknek² azon négy példa mellé, amellyel az idézett mű kiadói a nagy genfi nyelvész elméletének, a szótagelméletek talán legvilágosabbjának, helyességét igazolni törekedtek?

¹ Vö. J. v. LAZICZIUS, *Probleme der Phonologie*. 1935. 198.

² Egy hatodikat külön szeretnék kifejteni. Vonatkozik pedig ez arra a kérdésre, hogy a mássalhangzókat jelölő betűneveknél, minálunk és más nyelvekben is, miért áll a segédhangzó *e* nevek egyrésznél a tulajdonképeni hangutánzó elem mögött, másoknál pedig előtte?

A szótagok közötti határ (frontière de syllabe) SAUSSURE szerint mindig egy implosio és egy explosio közé esik (>|<). Ezt a két utóbbi kifejezést SAUSSURE nemcsak a zárhangoknál alkalmazza, mint nálunk szokás. A francia szóhasználat szerint a zárhangokat az egyes hangfajok felsorolásánál nem nevezi explosiváknak, hanem e helyett az „occlusif“ kifejezést használja, az orrhangokat is idevéve. Szerinte — az egyedüli á kivételével — minden hang lehet implozív vagy explozív ejtésű, mégha e jellemvonásuk nem is érvényesül mindegyiknél oly erősen, mint a zárhangoknál. Valóban nem beszélünk-e mi is explosio nélküli zárhangokról? (L. HORGER, *AltFon.* 71., 236. és 237. §.) Lehet-e ezeket jogosan explosiváknak nevezni? Mondjuk ki az *app* szótagot úgy, hogy kiejtésének végén vagy egyáltalában nem, vagy pedig csak igen lazán és lassan nyitjuk szét ajkunkat. A hallgató, aki nem látja szánkát, mégis azt fogja mondani, hogy *p-t*, vagyis ez esetben igazi explosio nélkül létrejött zárhangot hallott — akkor is, ha megállapítását még ajkunk szétnyitása előtt teszi meg. Legfeljebb kevésbé erősen és tisztán hallja az erre a hangra jellemző pattanást, mintha a zár megnyitása gyorsabban és erélyesebben történik, vagy ha *app* helyett *pa* szótagot mondunk. Az ismertetett esetben tehát *p* implosiváról van szó. Az affrikáták vitás problémája ennek alapján így is formulázható: mikor van azonhelyi zárhang és réshang egymásra következése esetén implozív vagy explozív zár-, illetőleg réshangról szó? Vagyis SAUSSURE elmélete alapján mit jelent az, hogy szótaghatár van, illetőleg nincs pl. a *t* és *sz* hangok között?

Azt hiszem, hogy HEGEDÜS felvételei csak akkor lettek volna teljesértékűek, ha a HORGER által idézett *Margitsziget*, *hátsó* stb. szavakra vonatkozó felvételeket is tartalmaznának. Minthogy e szavak ejtésénél határozottan akusztikai különbséget érzünk az *Icig* és *ácsorog* szavakhoz képest, és minthogy az akusztikai benyomás alapját a fizikai hanghullámok alkotják, alig lehet előre feltételezni, hogy az előbbi helyen említett szavak szóbanforgó zár- és réshangjainak kísérletfonetikai képe a HEGEDÜS cikkében közölt affrikáták hangképével teljesen egyező volna. Mindenesetre érdekes volna ily felvételeket is látni.

Ha az utóbb felhozott példákban az implozív és explozív ejtést a SAUSSURE által használt jelek alkalmazásával feltüntetjük, akkor a *Margitsziget* és *Itzig*, a *hátsó* és *ácsorog* jelölésekhez jutunk. Vagyis az itt előforduló két affrikátában olyan „chaînon explosif“-ekről van szó, amelyekben egy nagyobb (1) nyílásfokú hang kisebb, illetőleg 0 nyílásfokú után következik. Az ilyen kapcsolatok SAUSSURE szerint a hallgatóban az akusztikai folyamatosság, megszakítatlanság benyomását keltik a megfordított esettel, pl. a *rp* ejtésével (vö. *pr*)

szemben, ahol nagyobb nyílásfokú hang áll egy kisebb nyílás-
 >> >>
 fokú előtt. A *vāts* vagy *ferents* szavakban viszont „chaînon
 implosif“-et találunk, s az utóbbiakban SAUSSURE szerint ál-
 talában és rendszeren akkor következik be a megszakíttóság-
 nak, átmeneti hangnak érzése, amikor kisebb nyílásfokú hang
 áll egy nagyobb nyílásfokú előtt. Honnan van akkor mégis,
 hogy az utóbb említett két szóban is ugyanazt az akusztikai
 egységet érezzük, mint a szótagkezdő affrikátáknál? Maga
 SAUSSURE is tudja, művének kiadói pedig részletesen kifejtik
 (85. l. 2. jegyz.), hogy vannak olyan esetek (certains cas par-
 ticuliers), amelyekben a megfelelő magyarázathoz a nyílás-
 fokok különbségén kívül még más körülményeket, mint a képzés
 helyét vagy módját is figyelembe kell venni. Nyilván erről és
 pedig a képzés azonhelyiségének HORGER által kiemelt jelen-
 tőségéről van szó az utóbb említett két szó esetében. Azért
 nem törik meg az akusztikai egység itt sem a zárhang és a
 réshang között, mert — mint ezt HEGEDŰS is elismeri — a
 két elem képzése az affrikátáknál oly hirtelen és könnyen kö-
 vetheti egymást, hogy fülünk hangátmenetet nem érez. Mind-
 ezek alapján az affrikátát olyan zárhangnak¹ nevezhetjük, mely-
 nek explosió vagy implosió levegőjét egy azonhelyi
 réshang képzésére is felhasználjuk.² Az előbbi esetről a szó-
 tagkezdő, az utóbbiról a szótagvégző affrikátáknál van szó.
 Szótag belsejében tudtommal nem fordul elő affrikata nyel-
 vünkben. Ebben a tekintetben nem viselkednek úgy e hangok,
 mint általában véve az egyes, rövid mássalhangzók.

MADZSAR IMRE.

A *fa* alakváltozásaihoz.

A somogyvári konvent 1335. évből való jelentésében, amely
 a zalavári apátság birtokainak a konvent Arnoldus nevű tagja
 közreműködésével végrehajtott határjárásáról számol be, for-
 dul elő: „ad quendam arborem tilie vulgo *hassufo*“ mint határ-
 jelzés a Zalavárhoz és Zalaapátihoz közeli Béránd és Eszter-
 gál birtokokon (ZalaOkl. I, 299), majd ugyanabban az iratban
 alább: „quendam arborem tilie vulgo *hasffo*“ a Zalaegerszeg-
 gel keletre szomszédos Csács határmegállapításában (i. h. 305).

¹ HORGER vegyes azaz nem tiszta zárhangnak is nevezi az affriká-
 tát. Ez az elnevezése úgyszólván teljesen fedi az „occlusif manqué“ kifejezést,
 amellyel VENDRYES az affrikata természetét jellemzi.

² A *potyka* (*połká*) szóban HORGER megállapítása szerint (ÁltFon.
 100. §.) a *t* explosiója „teljesen elmarad“, illetőleg „a minimumra redukáló-
 dik“. Ezt SAUSSURE akként fejezné ki, hogy itt *t* implosiváról van szó. Ha-
 sonlóképpen *l*. illetőleg *t* implosiva van a *poty*, *pot* és *poc* hangzásalakokban
 is. De akkor a legutóbbi esetben szereplő szóvégi affrikata réshangját nem
 hozhatja létre explosió, hanem implosió levegő.

Abból, hogy az első idézet után néhány sorral lejjebb *bikfa* és *zylfa* (i. h. 299), előtte meg *gertyanfa* (i. h. 296) látható, arra lehetne gondolni, hogy a *-fo* alak íráshiba (a *ffo ff* jele csupán ekkortájt előforduló betűformálásbeli különösség). Azonban a Tsz.-tól a gömörmegyei Dereskről közölt *hásfofa* adat (MTsz.) ellene mond annak, hogy az 1335-i oklevélben hibával volna dolgunk. Ezekkel együtt nem lehet hiba gyanánt félretolni az 1273: „inarbore *Nyrfo*“ adatot sem, még ha az oklevélben, amely a Zalavártól nyugatra, Zalaapátitól délnyugatra fekvő Rajk helység határjárására vonatkozik, egyébként valamivel alább „*tulfa* et *Nyrfa* . . . *Egurfa*“ jelentkezik is (Győri Történeti és Régészeti Füzetek II, 304; erre az adatra KNEI ZSA ISTVÁN volt szíves figyelemztetni).

Az oklevelekben írt *fo* alak olvasása *fo* és *fó* egyaránt lehet. Én *fó* változatot látok benne, vagyis olyan adatot, amely megerősíti, hogy SIMONYI jó úton járt, amikor az *ó* szóvégűket *a*-ra váltó szavakat tárgyalva ezt írta: „*fó : *fa*? (v. ö. *fóa*, *foa*, *foa* Hetés vidékén Nyr. II : 44, 467, és finn *puu*, mint *hó* : finn *kuu* s innen is Sz. *Mihály ha* stb. egyes CC.)“ (TMNy. 288). A hetési *foa*, *foa*, *fóa*, az őrségi *foa* (Nyr. VII, 322) alakokbeli *ua*, *oa*, *óa* olyan kettőshangzóváltozatok, amelyek az e vidéki nyelvjárási körzetekben (Göcsejben is) *ó* helyén mutatkoznak (vö. HORGER, MNyjár. 41, 91). Fontos, hogy — mint a hetési közlő (Nyr. II, 44) megjegyzi — a *foa*, *foa* alanyeset mellett a tárgyragos forma *fát*. Ez a tőváltás annak az emléke lehet, hogy valamikor nyelvünkben a *fa* szó alakrendszerében a járulék nélküli tőként *fau* > *fou* > *fó*, képzők, ragok előtti tőként *faa* > *fá* > *fá* állott egymással szemben. E szerint a pusztai *fa* tő nem egészében hangtani fejlődés eredménye, hanem a *fát*, *fás*-féle alakok analógiás hatására lépett a hangtörténetileg szabályos *fau* > *fou* > *fó* helyébe *fá* > *fá*, és ebből lett a *fa*, vagyis a *fa* úgy keletkezett, ahogyan a *hulló*, *szülő* mellett támadtak a *hulla*, *szüle* alakok.

Miután ezeket és az alább következő észrevételeket megtettem, kaptam KNEI ZSA ISTVÁNTól egy adatot, amely szerint a *fou* alak még élt a XIV. század első negyedében is. A pécsi káptalannak egy 1323-ból való jelentésében, amely a baranyamegyei Harkány határjárásáról számol be, olvasható: „ad unam arborem *Magalfou* dictam“, míg valamivel feljebb „ad quamdam arborem *Gumulchenfa* dictam“ van (PESTY, TemesOkl. I, 39).

A *fó* és *fo* hangalakra vonatkozólag felmerülő régi és néprajzi adatok összevágának GOMBÓCZNAK „A magyar *a*-hangok történetéhez“ című dolgozatában jelzett megfigyelésével, mely szerint a *fa* : *fá*- szót a *a* : *á*- hangja szempontjából a finnugor *u* sor megfelelései között sorolja fel (NyK. XXXIX, 264, 273).

A pusztai formát még a XIV. század első felében is ejtették hosszú *á*-val, amit egy 1338-i oklevél „Johannes dictus

Faa“ (AnjouOkm. III, 459) adata mutatja. Az, hogy a HB. korában, illetőleg a HB. nyelvjárásában a *fa* szó puszta alakja rövid *a*-val hangzott,¹ Eötvös-kollégiumi óráimon néhány év óta többször nyilvánított nézetem szerint épenséggel nem bizonyos, amint, azt hiszem, a HB. más betűivel kapcsolatban is tanácsos óvatosnak lenni a hangmérték megjelölésében. — A szóvégi *-á, -é* > *-a, -e* hangváltozásra, illetőleg a *fa : fát*-féle viszony fejlődésmenetére vonatkozó felfogásom több pontban, közelebből a fejlődés mozzanatainak korára nézve is találkozik azzal a fejtegetéssel, amit HORGER ANTAL „A szóvégi *á, é* rövidülése és a *fa : fát, epe : epét*-féle hangviszony“ címen közöl a Szegedi Füzetek 1935. május-szeptemberi füzetében (II, 100—11, különösen 105—6).

Figyelmet érdemel a *hassufo* adat *hassu* előtagja is. Nyilván együtt magyarázandó a Karancs vidékéről közölt *hasso-fa* adattal (Nyr. XXII, 48, MTsz.). Gondolhatunk arra, hogy az összetétel belsejében a tővégi magánhangzó maradt meg, s ez később nyiltabbá válással *o*-nak adott helyet. De lehetséges az is, hogy alakítani változattal állunk szemben, mégpedig esetleg *-ó ~ -ú* > *-u* képzős kicsinyítő vagy ellátottságot kifejező 'hár-sas, hán-csos' értelmű származékkal. — A *-s* > *-ss* fejlődés a magánhangzóközi helyzetnek természetes, sokszor tapasztalt velejárója. Az oklevélben ilyen esetek: *Besseneu* többször ~ *Besseneu* (i. h. 295, 302—3) olv. *Bessenő* vagy *Bessenő* | „particulam terre *Kyssin* appellatam“ (303), amely a *kis* melléknévből való *kisin* vagy *kisiny* alakulat változata.

*

Az oklevél magyar szórványaiban egyébként egész csomó különösséget figyelhetünk meg. Ilyenek: *Huzuiffalu* (296) és *Huzuifalu* (301) olv. *Huszifalu* : *Hosszúfalu*; ugyanez még *Huzuifalu* olv. *Huszufalu* (300). — „in quandam vallem *Dyvasso-wegh*“ (296) olv. *Divasszövég*y a. m. *Dió-aszó-völgy*. A *völgy* (*völgy*) *l*-jének eltüntetését mutatják ezek is: „descenderet in vallem *Boglaswegh*, et perveniret ad rivulum *Solhowegee*“ (297); itt a *Boglaswegh*, amelynek *-wegh* részével szemben az OklSz. *völgy* alatt kétségét fejezi ki, olvasása *Boglas-* vagy *Boglás-völgy*, értelmezése 'baglyos-, boglyas-, boglyás-völgy' lehet | „in una valle *Dyoswegh*“ (301) olv. *Diósvég*y 'diós-völgy.' [A *tölgy* szó *l*-je vesztett változatára példa e korból 1342: *thevgh* (OklSz.), míg az 1353: *Gyumuchkuzberke* (OklSz.) még a *gyümölcs l* nélküli eredetibb alakját tükrözteti.] — „in vil-lam *Melenee*“ (297) az a helynév, amely egyéb adatokban *r*-rel hangzik: 1082?, 1203: *Merena*; 1327, 1341: *Merene*; 1442:

¹ Vö. SZINNYEI: MNy. XXII, 157, 160 és ZOLNAI Gy.: MNy. XXIII, 518. GOMBOCZ, Geschichte der ungarischen *a*-Laute: UJb. VIII, 273 szerint elő-magyar *fä* > ős-magyar *fa* ~ ó-magyar *fa* > ó-magyar *fä*; EtSz. II, 125 szerint elő-magyar *fä* > ó-magyar *fä* > magyar *fa*.

Merenyen; ma: *Merenye* Zala megyében Kiskomáromtól nyugat-északra (CSÁNKI III, 82); a helynév¹ t. i. egy szláv: horvát *Mrena* személynévre, mégpedig nőnévre megy vissza, amely a szerb-horvát *mřena* 'cyprinus barbuis; die Flussbarbe, Barme (gemeine Barbe)' (magyar *márna* halnév) megfelelője (vö.: MIKLOSICH, PON. 78; IVEKOVIĆ—BROZ II, 709; MIKLOSICH: Nyr. XI, 319) (nb. tót *mřna* 'ügyefogyott nőszemély' Loos szótára). — „possessio *Harwath*“ (299) ~ „nobilibus de *Horwaty*“ (301). — „ad quendam viam *Hadinagoth*“ (301) a. m. *hadinagy-út*; az *oth* olv. *ot* vagy *ót* összefügghet az *út* szónak az 1229: „etiam denarios, qui uocantur *uothpenez* alicui persoluant“ adatban (ÁrpÜjOkm. I, 262; kételkedve id. OklSz.)² felerülő *uoth* olv. *vot*, *uot* vagy — ha esetleg az *uoth* hiba *outh* helyett — *out* változatával.

a: *aa*. — *Chaz* (295) ~ *Chas* háromszor (304—5) ~ *ChaaS* háromszor (305—6): 1372: *Chas*; 1479: *ChaaS*; 1341: *Choch*; ma: *Csács* Zalaegerszeg közelében kelet-északra (CSÁNKI III, 41). Vö. 1455, 1462, 1474: *Chaz*, *Chas* és ma: *Csász* Heves megye (CSÁNKI I, 59). — *Arachaa* (298—9) kétszer ~ *Aracha* kétszer (299): XIV—XV. századi adatokban: *Aracha*; ma: *Aracsza* Zalaapátitól délre (CSÁNKI III, 29). — *Sabaar* (297) ~ *Zabaar* kétszer (297—8): 1351, 1359, 1374, 1384, 1391: *Zabor*; XIV—XV. századi sok adatban: *Zabar*; ma: *Szabar* Zalaapátitól délre (CSÁNKI III, 24). Ilyen nevű hely szerepel Vas, Baranya és valószínűleg Tolna megyében (CSÁNKI II, 794, 522, III, 449).

e: *ee*. — *Solhowegee* (297) | *Nemes Gerger Ilese* (299) | *Borlovfeldee* (295): 1293: „Terra *Burulfeulde*“; 1348: „Villa *Burul*“; 1374: Poss. et villa *Burul*, *Burulfeulde*; — Zalavár és Balatonhidvég között feküdt (CSÁNKI III, 38) | *Hugunfelde* (302): 1417: *Hegenfelde*; XV. századi adatokban: *Hegenfelde*; ma: *Egenföld* Zalában a Balaton délnyugati sarkánál (CSÁNKI III, 59).³ Az idézett helynevek utótagja a. m. *-völgye*, *-ülése*, *-földje*, vagyis egyes 3. személyű birtokos formák. — „ville *Henee*“ kétszer (304): 1430: *Hene*; 1513: *Henye*; ma: *Henye* Zalaegerszegtől északkeletre (CSÁNKI III, 60). A helynév nyilvánvaló párja a balatonvidéki Köveskállya szomszédságában fekvő *Henye* helység nevének: 1269, 1340, 1489: *Heney*; 1338: *Henney*; 1362: *Henee*; 1476: *Henye* (CSÁNKI III, 60). Hogy az 1376-ban pálos kolostor helyeként említett *Henee* melyik a kettő közül, nem tudni (CSÁNKI i. h.). Tolnában szintén van: 1418, 1482: *Henye*; 1434, 1444: *Henee*; 1436, 1443, 1482: *Hene*; ma: *Henye* (CSÁNKI III, 428—9). A három helység nevének az

¹ Három ilyen nevű hely van Somogyban és egy Zágráb megyében is (CSÁNKI II, 628, Hnt. 1373.).

² Vö. 1230: „denarios, qui uocantur *utpiniz*“ (ÁrpÜjOkm. I, 271).

³ Ilyen nevű helyek Zalában még: 1389: *Hegenfeulde* Rajk vidékén (uo.) | 1405: Boxafalua al. nom. *Hegenfelde* (i. h. 32) | 1403—1406: Chetertukhel al. nom. *Hegenfelde* és 1421: Cheturtukhel al. nom. *Hegunfeulde* (i. h. 44).

adatai azt bizonyítják, hogy a helynév (l. még *Hene* Szabolcsban CsÁNKI I, 516) eredetileg *-ei* kettőshangzóra végződött, s az *-ei*-ből a szokott úton: hosszú *ē* hangon át fejlődött *e*. Ebből azt következtethetjük, hogy a tárgyalt oklevélbeli *Henee* alaknak *Henye* vagy *Henē* volt az ejtése. — Ezeket az adatokat más alkalommal nagyobb összefüggésben óhajtom számbavenni, egyrészt az *ee* jel hangérték-körének a meghatározásához, másrészt az egyes harmadik személyű birtokos személyragos forma fejlődési mozzanatainak a megvilágításához.

„possessionem *Cehw*“ kétszer (302—3) a. m. *Csehi* Nagykanizsa mellett keletre (CsÁNKI III, 42); az EtSz. I, 907 *Csehü*-nek olvassa és a *Csehi* alakváltozataként sorolja fel. A *Csehi*-nek ilyen *Csehü* vagy *Csehü* megfelelője bajosan egyeztethető össze azzal a nézettel, amely az *-i* (*-é*) birtoknév-képzőben egy finnugor eredetű *-i* kicsinyítő képző elágazását látja (vö. NyH.⁷ 100), mivel szóvégi *-ei*-nek nem igen tehető fel *-ü* vagy *-ü* fejleménye. Ellenben, ha a MELICH: MNy. X, 156 érintette felfogás szerint az *-é* állítmányi birtoknév-képzővel együtt az *-é* lativusraghoz kapcsoljuk hozzá, az *-ü* ~ *-ü*-s változat nem okoz nehézséget. Nem okoz, mivel a finnugor *-k* > *-γ*-ből származtatott lativusrag magyar folytatásai között *-é*, *-i* ~ *-i*, *-ő* végződésű alakokon kívül *-ü* ~ *-ü* végűek is szerepelnek, pl. *ëggyü* ~ *öggyü* stb. a. m. *ëggyüvé* (MTsz.) | *összü* ~ *ësszü* a. m. *össze* (MTsz.) | ÓMS.: *egembelu* olv. *egyembelü* vagy *egyembelü* a. m. *egyem-belé*.¹ — „nobilibus de *Othiw*“ (303): 1328: *Och*; 1384, 1388, 1456: *Oth*; 1456: *Ath*; 1459, 1465: *Agh*; 1468: *Othy* Nagykanizsától észak felé (CsÁNKI III, 30). Talán számolhatunk azzal a lehetőséggel, hogy az *Othiw* olv. *Otyü* vagy *Otyu* forma *-ü* ~ *-u*-jában a finnugor *-k* ~ *-γ*-ből fejlődött lativusrag—birtoknév-képzőnek a *Csehü* ~ *Csehü*-beli *-ü* ~ *-ü* megfelelőjeként *-ü* ~ *-u* változata bukkan fel.

PAIS DEZSŐ.

Csokonai nyelvi forrásai.

I.

A nyelvi vizsgálódásnak egyik legérdekesebb iránya kétségtelenül az, amely egyes írók, költők, esetleg egész irodalmi irányok összefüggésének, szellemi kapcsolatainak bizonyítékait keresi nyelvükben, szavaikban, költői nyelvük jellegzetesebb fordulataiban, stílusukban. Itt t. i. a nyelvész (a nélkül, hogy bizonyításában le kellene térnie a pozitív, biztos talajról) ered-

¹ Ami a *-γ* > *-é* ~ *-i* járulék funkciófejlődését illeti, ilyen funkcióváltások történhettek: a) lativusi határozó → részeshatározó → állítmányi birtokjelző → melléknévi birtokjelző; b) lativusi határozó → részeshatározó → melléknévi birtokjelző.

ményeiben túlmehet a pusztán nyelvtörténeti megállapításokon, s olyan rejtettebb, finomabb összefüggéseknek is nyomára juthat, amelyek az irodalomtörténet eredményeit alátámasztják, kiegészítik, sőt esetleg meg is változtathatják. Mindenesetre ez a kutatás mutatja meg azt az utat, amelyen műköltőink nyelve egységessé lett, a költői kifejezéseknek egyéniből hagyományossá válása folytán. Ez vizsgálja továbbá azt is, hogy az irodalmi vagy általában a művészi ízlés megváltozása mennyiben jelentkezik az írók nyelvében. A nyelvtudomány a nyelvi kutatásnak ezt a területét jóformán teljesen átengedte az irodalomtörténetnek, mely újabban egyes vonatkozásokban finom elemző munkát is végzett. Így vizsgálja pl. HORVÁTH JÁNOS Petőfi című könyvében (Bp., 1926.) a fiatal Petőfi költői nyelvének forrásait (11 kk.; vö. még ZLINSZKY ALADÁR, Petőfi nyelvéről: MNy. XVIII, 189 kk. stb.).

A szellemi kapcsolatok, tudatos vagy öntudatlan hatások bizonyára sohasem hagytak a magyar művelődés során erősebb nyomot íróink nyelvében, mint a nyelvújítás korában. Az érdeklődés középpontja a nyelv: nemcsak az íróknál, hanem a műveltebb olvasóközönségnél is. Szinte bizonyos tehát, hogy minden erősebb összefüggésnek, legyen az pusztán irodalmi olvasmányon alapuló szellemi vagy szorosabb baráti, érzelmi kapcsolat, megvan a tükörképe a költői nyelvben is. Hogy e hatások rengeteg érdekes és fontos részletét a nyelvújítás költőinek tárgyalásánál nyelvészeti irodalmunk nem tárta fel eléggé, annak első sorban a módszerben van a magyarázata. A pusztán nyelvtörténeti vizsgálat t. i. e költők nyelvében is mindenekelőtt azt kereste, hogy egy-egy szó, kifejezés, esetleg elv, képzésmód kinél tűnik fel először; az így elkönyvelt adatokat áttekintve azután megállapították, hogy ez vagy az az író mennyiben vett részt az új szók alkotásában. Ritkán vallott s másodrendű feladat volt azonban annak a vizsgálata, hogy egy költő nyelvében azok a szavak, kifejezések, amelyeket nem ő csinált, honnan kerültek be oda, s hogy nincse ezeknek nagyobb jelentőségük a költői nyelv kialakulásában vagy a szellemi összefüggések bonyolult hálózatában, mint a magukalkotta, igazán új szavaknak.

Hogy a pusztán nyelvtörténeti és még inkább a nyelv-helyességi szempont nem egyszer eltereli a figyelmet az értékes megfigyelni valókról, s hogy milyen sokféle eredménye lehet egy kissé másirányú vizsgálatnak, azt egy-két példa tökéletesen igazolja.

GESZTESI GYULA, ki Csokonai nyelvéről írt tanulmányában¹ elsőül igyekszik megállapítani, hogy mely szavakat vett át Csokonai más költőktől, egy helyütt azt írja Csokonairól,

¹ Csokonai és a nyelvújítás. Bp., 1910.: NyF. LXII. A következőkben röviden: GESZTESI.

hogy „túlön túl használ idegen szót akkor is, midőn a korabeli purista kerülve kerül” (24). Erre a megállapításra első példája az *ákász* szó. Hogy a „korabeli purista” hogyan kerülte volna e szót, ha a fogalmat magát ki akarta fejezni, nem tudom elképzelni. Hiszen igaz, hogy Kazinczy („Az esthajnalhoz” című versében 1788. Kassai M. Mus. I, 4; ue. 1791. Heliconi Virágok 100) e növénynevet a *remény-fa* kifejezéssel helyettesíti; de itt szó sem lehet purizmusról (Kazinczy az idegen szavakat ez idő tájt igazán nem kerülte; l. al.), hanem csak költői finomkodásról. S minthogy e kifejezést emberfia meg nem érthette, jegyzetben fűzi hozzá: „Így nevezem én az *ákkáztot*, melynek árnyékában vannak a’ temetők többnyire az al-földön.” De még furcsább GESZTESI megállapítása, ha Csokonai *ákász* szavának egy kissé jobban utánanéznünk. Földi János hajdúkerületi orvos („physikus”), Csokonai legjobb, szinte atyai barátja, nem sokkal halála előtt írt egy halálsejtelmek-től áthatott költeményt, „Az én Sírhalmom” címűt,¹ melyben azt kéri szeretteitől, hogy sírját egy akácfával jelöljék meg: ennek a lehulló virágai borítsák sírhalma májusban, tövisei pedig életét jelképezzék. Midőn Csokonai a hú tanítvány kegyeleten ragaszkodásával felkeresi az 1801 elején elhunyt Földi elhagyatott hadházi sírját, tudatosan hozzákapcsolja érzéseit Földinek ehhez a végredeletszerű verséhez s költeményét így kezdi: „Megkönnyezetlen kell hamuhodni hát — *Akászod* alján, Földi! tenéked is?” (Dr. Földi sírhalma felett”; Genius kiad.² I, 374). Másutt („Csokonai és Földi közt való beszéd”; II, 387) ismét így szólaltatja meg elhunyt barátját: „Óh mint szerettem én is, — Midőn poromra Csizsár, — Ama nemes barátom, — Leülteté az *ákászt*.” — Látható, hogy e költeményekben az *ákász* nem felesleges idegen szó, melyet a purista szempontjából kell elbírálnunk, hanem mintegy külső jelképe annak a gyengéd szeretetnek, amellyel Csokonai Földi utolsó kívánására visszaemlékezett.

Míg az *ákász* szónál a forrásra a tárgy, illetőleg a költői gondolat könnyen rávezetett, nehezebb a *bakar* szó eredetét megtalálnunk. Az EtSz. szerint a *bákor* szőlőnév *bakar* változata CzF. óta ismeretes; de PUTNOKY I.: MNy. XI, 373 már megemlíti, hogy e szóalak Csokonainál is előkerül, 1796-ból:

¹ L. MIXICH LAJOS, Földi János költeményei. Bp., 1910. RMKtár XXV, 142—3 (a következőkben rövid.: MIXICH). — Földinek ez a verse tárgyban, elgondolásban nagyon emlékeztet barátjának, Szentjóni Szabó Lászlónak egy versére: „A’ Sír-halom”, megjelent a Kassai M. Mus.-ban, a Hel. Vir.-ban stb. Kezdősorai: „Piros rózsza bółtozatok! — Légyen sirom alattatok, — Ha el-érem halálom . . .”

² A következőkben Csokonaiából mindig HARSÁNYI ISTVÁN és GULYÁS JÓZSEF kiadása alapján idézünk. Ez ugyan nem betűhív, de általában megtartja a hangtani jellegzetességeket. Minthogy ez a legteljesebb Csokonai kiadás, használata elkerülhetetlen, s az egységesség miatt helyesebbnek láttam, ha mindig ezt követem.

„Könnyezzen a góhér s bandérista *bakar* . . .“ (Diétai M. M.). Azonban uo., nem sokkal alább még két adat is van rá: „Setétül a setét góhér a vesszőkön . . . Rajtok királyságot mutogatni akar — A veres bársonyba kevélykedő *bakar*.“ (I, 55.) | „Maradhat a megforrt *góhér* s a *bakar* is“ (I, 107). Ezek után nem lehet véletlennek tartanunk, ha egy negyedik helyütt (Dorottya I, 560) ismét a *góhér* szőlőnév mellett fordul elő a *bakar*: „Így szedik a vidám népek, mikor megért, — A pirosló *bakart*, és a fejér *góhért*.“ Nyilvánvaló, hogy Csokonai olyan forrásból vette a *bakar* szót, ahol az a *góhér*-ral együtt fordul elő; a szóátvétel alapja pedig bizonyval az lehetett, hogy Csokonai e két szőlőnevet költői hangzásúnak érezte.¹ A két szót valóban együtt is találta, mégpedig költői forrásban: Földi Jánosnak egy Horatius-fordításában (kiadta MIXICH 145—7): „Miként örül, szedvén megért körtvélyeit, — *Arany góhért's piros bakart*.“ („Ut gaudet insitiva decerpens pira — Certantem et uvam purpurae . . .“ Hor. Epod. II. 4.). Megjegyzendő azonban, hogy Csokonai Földinek ezt a versét csak kéziratban ismerhette, mert az csak jóval a szerző halála után, 1821-ben jelent meg a Hébe zsebkönyvben (I. MIXICH 214). Tudjuk azonban, hogy 1791-től kezdve, mióta Földi Szatmárról Hadházra költözött, állandóan élénk kapcsolat állott fenn közöttük (I. MIXICH 17—8 stb.). Azt pedig bizonyítanunk sem kell külön, hogy kettejük közül Földi volt az átadó fél, aki fiatal barátjára nagy hatással volt; ő maga egyébként ekkor már lassan fel is hagyott a költészettel s kizárólag a természettudományokkal foglalkozott.

A nyelvtörténet szempontjából ez esetben csupán az a lényeges, hogy a *bákor* szó *bakar* változata már Földi egy 1792—1793 táján készült kéziratot versében is előfordul, míg Csokonainál csak 1795-ben. Pedig sokkal fontosabb az a tény, hogy Csokonai a *góhér* és *bakar* szavakat Földi egy költeményének a hatása alatt kezdi használni, s bizonyval igen költői hangzású (hangulatú?) szavaknak találta őket.

Földi kérdéses verse 1791-nél régebb aligha lehet, mert addig oly erős volt költői becsvágya, hogy verseit azon melegeben elküldte kiadás végett Kazinczynak; erről azonban levelezésükben nincs említés. 1791 után azonban majdnem teljesen abbahagyja a versírást, tehát 1793-nál semmiesetre sem későbbi keletű. Az alsó korhatár megállapításánál különben nyelvi bizonyítékra is támaszkodhatunk. A komáromi Minden Gyűjteményben, melynek Földi is munkatársa volt, 1791-ben egy nyelvtudományi vonatkozású cikkben (V, 40) arról van szó, hogy zsidó eredetű szavaink is vannak, „mint p. o. *Bakar*, *góhér*, *ökör*, *szamar* . . .“ Bizonyos, hogy Földi, kinek érdeklő-

¹ Idegen forrásra utal egyébként az is, hogy Csokonai egyik adatában „setétül a setét góhér“, holott ez a másik adatban fejér!

dése ez idő tájt fordul a nyelvészkedéstől a természettudományok felé, és aki Nyelvkönyvében maga is sokhelyütt hivatkozik a zsidó-magyar nyelvrokonságra, innen vette a két ritka szót.

Ismét más a tanulság számunkra azoknál a növény- és állatneveknél, amelyeket Csokonai ugyan szintén Földitől vesz át, de nem ennek költeményei nyomán, hanem mert — úgy látszik — magával ragadta a nagy úttörő természettudós rendszerező és tudományos-névadó munkásságának a láza, s mintegy terjeszteni akarja annak új elnevezéseit. Ilyen pl. a *rukerc* ('bellis') növénynév; magyarázaatúl (Anakreoni d.; I, 206) pontos növénytani értelmét is idézi: *százzorszép rukerc = bellis perennis L.* Már ez is mutatja, hogy Földi egy tudományos elnevezése került elénk; még inkább az, hogy a Debreceni Fűvészkönyvben (1807.) Földi sógorai, Diószegi és Fazekas Mihály ugyanezt az elnevezést használják. Érdekes, hogy Csokonai (i. h.) nem Földire hivatkozik mint forrására, hanem Melius Juhász Péter Herbariumára, s így mintegy a maga felújításának tünteti fel a szót. (Ezen az alapon tartja Csokonai felújításának TOLNAI VILMOS is, A nyelvújítás. Bp., 1929. 98.) Azonban ugyanott őszintén megjegyzi: „Kár hogy [Melius Juhász] Herbariuma, amidőn ezeket írom, kezemhez nem kerülhet.“ A felújítás s a pontos tudományos értelmezés feltételül Földié; de Csokonai nem annak 1793-ban megjelent Rövid Kritika és Rajzolat... című munkájából vette, mert ott Földi legrégebb forrása a *rukerc*-re Pétsi Lukács könyve: „Keresztyén Szűzeknek tisztelgéses koszorúja“ 1591-ből; inkább Földi egy későbbi, kiegészített kéziratát olvashatta, s ezért is nem tudott rá hivatkozni (vö. BEKE Ö.: Nyr. LXIV, 16).

E példák talán igazolják, hogy a nyelvújítás korának költői nyelvét nem szabad pusztán külső, történeti szempontból nézni, hanem azt is meg kell figyelni, hogy egy-egy ritkább szó, kifejezés történetét követve, nem jutunk-e valamilyen költői — vagy esetleg másfajta: tudományos, baráti, érzelmi — kapcsolathoz.

Milyen utakon juthatunk el Csokonai nyelvi forrásaihoz? Hogyan találjuk meg a nyelvről s a nyelvújítás helyes módjairól alkotott elméletének mintáit, s ami még nehezebbnek látszik: azokat az írókat, akik annyira hatottak rá, hogy ennek határozott és félreismerhetetlen nyoma van Csokonai költői kifejezéseiben, szólásaiban? S honnan vette végtelenül gazdag költői szókincsének többi jellemző, sajátos elemét? Hiszen Csokonai nem csatlakozik szorosan kora egyik költői irányához (iskolájához) sem, s ha össze akarjuk állítani azoknak az egykorú vagy közel egykorú íróknak a jegyzékét, akikre költeményeiben részben mint mintáira, részben mint olvasmányaira (egy-egy költőkre mint barátaira is) utal, szinte végelelmentes sorst kapunk. E költők közül kell kikeresnünk azo-

kat, akik Csokonai költői nyelvének kialakításában több-kevesebb szerepet játszottak.

Az első hely ezek között kétségtelenül Földi Jánost illeti meg, Csokonai leghívebb pártfogóját, vezetőjét és barátját, ki orvos létére először költői munkáival tűnt fel, majd nyelvészettel foglalkozott s végül mint természettudós írt a maga korában úttörő munkákat. Ő ismerteti meg a fiatal, tapogatózó költővel a verselés különböző irányait (l. MIXICH 17), s mikor ez Debrecenbe visszatérve elküldi verseit Kazinczynak, a maga igazolására megjegyzi, hogy azok „Dr. Földi kemény rostáját is meg lábolták” (Kaz: Lev. II, 542). Növény- és állatneveknél lépten-nyomon hivatkozik Földi kiadott munkáira, s igen sokszor ott is merít Földiből, ahol nem utal rá (l. fent). Hogy maga is mennyire belemélyedt barátjának természetudományi munkásságába, azt legfényesebben igazolhatja Széchenyi Ferenc grófhoz írt levele (1803-ból); itt t. i. ajánlkozik, hogy a halott Földi kézírataiból kiadja a Természeti Historia II. és III. kötetét,¹ mert mint maga írja: „Én az említett tudóssal hat esztendeig voltam szoros barátságban, esmérem studiumit, esmérem kézírásait” (II, 736.). Verseiben emléket állít barátjának (l. fent), kézírataival szinte házal, hogy azok el ne kallódjának, s méltó helyen őrizzék őket (l. levelezését Kazinczyval, Széchenyivel stb.); lelki kapcsolatok tehát Földi halálával sem szűnt meg, s barátságuknak határozott nyomai vannak Csokonai nyelvében is.

Csupán költői szempontból tekinthető mesterének Kazinczy Ferenc, s talán még ezen a téren sem annyira, mint Csokonai maga vallja: „a kit a Világ előtt mint gyengéded és csekély izlésemnek legfőbb Mesterét tisztelni becsületemnek tartom” (Kaz: Lev. III, 11); „... ifjúi tehetségeimnek s addig szerzett olvasásomnak az iskolai korlátok közül való kivezérléséért, a régi jó izlésnek az újabbakkal való egybekötéséért tek. Kazinczy Ferenc úrnak s néhai tudós Dr. Földi János úrnak tartozom” (Anakreoni d., jegyz.; I, 194), vagy ugyanott a verses Ajánlásban: „Kazinczy! Földi! Kik belőlem — Már-már poétát tettetek...” (I, 165). — Ragaszkodásában nem egy tisztelő verset ír a széphalmi vezérhez; versre ihleti Kazinczy Bácsmegyeje is (I, 528; vö. Horváth Ádám hasonló versével a Heliconi Vir-ban). S hogy Kazinczy a kezdő költőt munkáival lepi meg (1793. Kaz: Lev. II, 297), nem maradt hatás nélkül, amint Kazinczy egyéb irányításai sem. Sokszor emlegeti Kazinczyt, ennek munkáit (I, 192, 194, 208, 259, II, 548), folyóiratait (III, 200, I, 192 stb.), s mindig a hálás tisztelet hangján. Valószínű, hogy nyelvi téren is erős hatása volt rá Kazinczynak, de ez a hatás már feltétlenül egybefolyik helyenként a Kazinczy folyóirataiba irogató többi költő nyelvi hatá-

¹ Földi, mint tudjuk, csak az állattani részt adhatta ki 1801-ben.

sával. Külön is foglalkozott — Kazinczy kívánságára — Dayka Gábor verseivel. Gyakran emlegeti Szentjóni Szabó Lászlót. (Tempefőije így beszél Szentjóni Elegyes Verseiről: „Az ő Músája oly kellemetes érzékenységgel bír, hogy az olvasók érző inait édes szenderedéssel bágyasztja, oly szép gusztagusa van, mintha a párisi főfő Gratiák emlőin tanulta volna, mi az édes?” III, 192.) Verse jelent meg Kármán Urániájában (II, 123); a Cultura vagy Pofók-ban Petronella kedvesével az Uránia kötetekben gyönyörködik (III, 330). A Balaton mellett felkeresi Pálóczy Horváth Adámot, Földi és Kazinczy költőbarátját, kihez verseket is ír (II, 17, 324); munkáit is jól ismeri s gyakran említi (II, 595, III, 203); a Tempefőiben Rozália így beszél: „Soha sem lesz szebb multság, mintha a Horváth úr »Holmiát« olvassuk...“; de műveletlen apja így mordul rá e miatt a titkárra: „Vesse tűzbe kegyelmed a haszontalan verseit!...“ (III, 152). Bizonytal Komáromban került szorosabb kapcsolatba Péczeli Józseffel; feltűnően sokszor említi őt is, a Mindenes Gyűjteményt is (II, 125, III, 122, 218 stb.). A dunántúliak közül gyakran előfordul még Himfy neve nála, de ennek feltűnésekor Csokonai művei nagyrészt már készen voltak. A deákosokat szintén jól ismeri, hiszen költészetének egyik irányával maga is csatlakozik hozzájuk. Nyelvi hatásra talán Baróti Szabó Dávid részéről gondolhatunk leginkább, noha személyes kapcsolatban Csokonai vele nem volt. Személy szerint talán Virág Benedek állott hozzá legközelebb, de az Anakreon-fordító Zechenterig (I, 192) mindenkit emleget. A franciásokat mint az irodalmi élet megindítóit tiszteli; a legközelebb hozzá ezek közül, mint láttuk, Péczeli állott. Becsülte Csokonai Dugonicsot; tiszteletére verseket is ír (I, 118, II, 100), melyek közül az első, „Dugonics oszlopa“, a Szerecsenek elején meg is jelent (1792.; II, 8). Ismeri, de költői szempontból kevésre tartja Gvadányit (II, 621). Kora kisebb, ma már nagyrészt elfelejtett költőit is olvasgatja id. Ráday Gedeontól (II, 754) Edes Gergelyig (I, 191), Czirjék Mihálytól (II, 752) a valóban kis tehetségű Mátyási Józsefig,¹ kit Kazinczy annyira lenézett (I, 317 stb.). Nem dicséri kora megszokott elfogultságával Gyöngyösit sem (III, 218). Méltányolja, főleg nyelvük miatt Faluditól a hitvitázó és tudományos irodalmon (Apáczai Csere!) át Zrínyiig a régibb írókat is (vö. I, 629 stb.). A szóanyag szempontjából hivatkozik a régi szótárakra: Molnár Albertra (I, 199 kk.,

¹ Még verset is ír hozzá (I, 315); Kazinczy, kit Csokonai egyéniségének szélsőségei s költészetének sokfélesége nem egyszer igazságtalan bírálatra indítottak vele szemben, egyszer mérgében egyivású költőknek mondja Csokonait és Mátyásit (Lev. II, 446). Ha Kazinczy egyébként kevesebbre is becsülte Csokonait, mint az érzelgős, nyelvében egészen őt utánzó Himfyt (uo.) vagy Virágot (II, 455), azért ennél igazságtalanabb ítélet Csokonait bizonytal nem érte.

691 kk.), Páriz Pápaire (II, 318, I, 199) s egyszer a vele egykorú Márton József (I, 689). Érdekes azonban, hogy Baróti Szabó Kisdéd Szótárát egyszer sem említi.

A következőkben megkísérlem összeállítani, hogy ezeknek az olvasmányoknak, mintáknak, forrásoknak milyen szerepük volt egyrészt Csokonai költői szókincsének kialakulásában, másrészt a nyelvújításról s annak módjairól vallott elveiben.

(Folytatjuk.)

TECHERT JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Ritus explorandae veritatis. SIMON JÁNOSNAK „Az ugor rokon-ságnevek alaktanához“ című doktori értekezésére bíráló megjegyzéseket tettem, és némely tárgyi meg módszerbeli furcsaságra fölvilágosítást kértem (MNy. XXXI, 349—51). A szerző helyett tanára, MÉSZÖLY GÉDEON jelentkezett (MNy. XXXII, 41), mert a dolgozatot ő fogadta el doktori értekezésnek, s elvégre is lelkes tanítványa az ő tanítását iparkodik tűzön-vízen keresztül igazolni.

Sajnálattal látom, hogy MÉSZÖLY szóra sem érdemesítette azokat a kétségeimet, kifogásaimat, amelyek a vitás kérdés lényegére vonatkoznak: 1. Vajjon a vogul nyelvi nem-rokon-sági nevek (pl. *šāḡkš* ~ *šāḡši* 'Sperling', *pūχə́n* ~ *pukni* 'Nabel', *köl* ~ *χə́li* 'Reisekost', *lūp* ~ *lūpi* 'Windbruch', *ńul* ~ *ńuli* 'Weisstanne') szóvégi *-i*-jét is éppúgy birtokos személyragnak tartja, mint a *šāni* 'Mutter' *-i*-jét? 2. Ha annak tartja, hogyan magyarázza meg azt a különösséget, hogy a vogulnak csak a tavdai nyelvjárásában, ott is csak a palatalis hangrendű szavakban *-i* a 3. személyű birtokos személyrag, az említett példák közül viszont több velaris hangrendű, s egy sem a tavdai nyelvjárásból való? 3. Nem kerülte-e el MÉSZÖLYÉK figyelmét, hogy ilyen *-i* végződésű szóváltozatok a vogul legközelebbi testvérében, az osztjákban is gyakoriak; az osztjákban viszont *-l*, *-A*, *-t* a harmadik személyű birtokos személyrag, abból pedig bajosan lehetne a kérdéses *-i*-t eredeztetni? Nekem ugyanis az a meggyőződés, hogy az efféle vogul *-i*-ket nem szabad a velük teljesen egyformán viselkedő, velük egy bordában szótt osztják *-i*-ktől elszakítva magyarázni, ha pediglen együtt fogjuk valla-tóra őket, lehetetlen birtokos személyrag voltukra még csak gondolni is.

MÉSZÖLY azonban szóra sem méltatja ezeket a beszédes tényeket és a belőlük vonható következtetéseket, hanem megjegyzéseimnek egyik — szerintem nem is fontos — pontjába csimpszakodik bele, s miután állításomat kurtán-furtán tévesnek minősíti, zavartalanul hiszi, hirdeti a most már tanítványától is helyeselt tanítása megingathatatlanságát. — Az t. i. a kérdés, kimutatható-e a vogulból a *šān* szó, amely SZINNYEI értelmezésének kiindulópontja (NyH.⁷ 96; FgrSpr.³ 87), ellenben MÉSZÖLYÉK köreit kellemetlenül zavarja. SIMON kereken kinyilvánítja, hogy ilyen vogul szó „egyáltalában nem létezik“, hogy az SZINNYEINEK kárhóztatandó „kikövetkeztetése, olyan, mintha azt monda-

nók, hogy a magyarban *any* szó van“. Mivel ismertetésem megírásakor az volt az érzésem, hogy SIMON csak hivatali túlbuzgalomból teszi el láb alól a kellemetlenkedő vogul szót, mindössze annyit mondtam róla, hogy „AHLQVISTÓL és GONDATTITÓL MUNKÁCSIG és KARJALAINENIG minden vogul forrásban benne találjuk“. Azt hittem, ezzel a könyvészeti utalással sikerül a jobb sorsra érdemes vogul *šān* szó becsületét helyreállítanom, vagy legalább is léte tagadóit a merész elképzelések sztratoszférájából a prózai tények szilárd földjére visszahívnom. Mészölyv hozzászólásából azt látom, hogy nem értem célt: „A vogul *šān* szót pedig éppen a vogul közlemények alapján kell nem élő, hanem kikövetkeztetett alaknak tartanunk. A vogul élő nyelv tükre: olyan vogul közlemények, melyeket élőszó hallására jegyzett föl a gyűjtő. Ilyen élő vogul nyelvet tár elénk MUNKÁCSI; az ő szövegeiben pedig nem *šān* van, nem az 'anya' fogalma általában, elvontan, hanem concrete az egyes bizonyos esetekre vonatkozó *šān*-, vagy személyragozva, tehát mint *valakinek anyja*, vagy megszólításban, vocativusi elemmel megtoldva, tehát szintén az illető bizonyos megszólítónak *anyját* jelölve. Ez a mondattani megfigyelés valóban azt a föltevést támogatja, hogy a vogul *šāni*- eredetileg személyragos alak. Ha pedig ez így van, akkor még bizonyosabbá válik az az én régebbi föltevésém, hogy . . .“ (MNY. XXXII, 41).

Mészölyv igényeit nem elégíti tehát ki, mondjuk, AHLQVIST *šān* 'Mutter' adata (SUS. Toim. II, 50), a MUNKÁCSI-féle szójegyzék *šān*, *šāni* 'anya' szava sem (VogNGy. II, 702); még a könyvnyelvi elemmezhető *šānkēm* 'anyácskám' (VogNGy. I, 59, IV, 34, 66), *šāntal* 'anyátlan' (uo. IV, 29, 30) stb. származékok tanulsága sem perdöntő, mert őt csak „élőszó hallására följegyzett“ szövegekkel lehet meggyőzni. Szaván fogom Mészölyv barátomat: idézek neki szövegbeli adatokat, mégpedig kívánsága szerint MUNKÁCSI gyűjteményéből:

šān-tq̄rēm 'Anya-Isten' (VogNGy. I, 0227, 0392, II, 039);¹

šārük-patittē akw' šān q̄nšēm

xūrēm nūntsati q̄nšē'im

'A csorda végén egy anya ellette
három ünöm van' (VogNGy. II, 49);

ānkw joli-pāl mān sasi',

šān joli-pāl mān sasi'

'anyai részről való kis nagybátyám,
mamai részről való kis nagybátyám' (i. h. IV, 7);

šān q̄nšē'im, šānémnél pile'im

'anyám van s anyámtól félek' (i. h. IV, 65);

¹ GONDATTINÁL: *сынъ торумъ* (vö. VogNGy. I, 0315, 0317 stb.). — Itt hadd említsem meg, hogy a CSERNECOV-tól orosz fordításban tavaly kiadott vogul népköltési gyűjteményben (*Вогулские сказки*) is sokat szerepel egy *Июль-Торум-Шань* nevű istenasszony (Numi-Tarem néneje), akinek a neve CSERNECOV ugyancsak illetékes magyarázata szerint 'Нижнего мира (земли) мать', azaz 'alvilági anya' (138).

šān-ā, šān-ā, šaxl xānī

'anyám, anyám, zivatar kerekedik' (i. h. IV, 81).

Fölösleges volna szót szaporítanunk. Azt hiszem, ezeknek az inkább csak emlékezetből összekapdosott példáknak a láttára ezentúl MÉSZÖLY barátom sem tartja majd a vogul *šān* szót SZINNYEI kikövetkeztetésének, hanem olyan élő alakot lát benne, amely ha meg nem is dönti, de támogatni sem támogatja az ő elméletét az *anya*, *apa*, *atya*-féle magyar rokonsági nevek szóvégi magánhangzójáról. ZSIRAI MIKLÓS.

Adalék a cz és c történetéhez. Az 1859. május elsején meginduló Szegedi Híradó Tárca rovatának címéhez a következő megjegyzést fűzi csillag alatt: „Egyszer mindenkorra kérünk engedelmet a cz pártolótól azu makaességért, melylyel a *tiszta c*-hez ragaszkodni bátorkodunk. Ha netán a *Tudós Társaság* újabb határozatára hivatkoznának, ugyanazon tudományos egylet »*Nyelvtudományi szakosztályának*« előterjesztésére utalják [hiba: utaljuk h.] őket, melyek 11-ik pontjában a *tiszta c* mellett oly világosan meggyőző okok vannak fölhozva, hogy nagyon megbocsátható hiba tőlünk, ha *több súlyt helyezünk a szaktudósok érveibe*, mint a számra nagyobb, de a *nyelvtudomány* terén mindenesetre kevésbé illetékes szavazatok sokaságának [így!]. Szerk.“ A szerkesztő Kempeler Győző tanár volt.

SZINNYEI FERENC.

Affrikáta-e a tl, dl hangkapcsolat? HORGER ANTAL az affrikátákról szóló cikkében az affrikáták közé sorolja a *tl, dl* hangkapcsolatokat is (MNy. XXXI, 217). E hangkapcsolatok magyar hangtörténeti sorsa alapján azonban én valószínűbbnek tartom, hogy ezek nem affrikáták.

1. A *tl, dl* kapcsolatok sohasem cserélnek helyet valamely rövid mássalhangzóval, mint pl. *c* és *p* a *compóka* > N. *poncók*a-féle esetekben (l. HORGER i. h. 211—2, 216).

2. Semmi nyomát sem tudjuk kimutatni annak, hogy a *tl, dl* kapcsolatbeli zár képzésének időtartama valamely okból megnyúlt volna (pl. *bottlik* > *bottlik) úgy, amint ez a *daccal*, R. *Venècce*, *attya*, *ruccan*, *boddza*, *éccaka*-féle esetekben észlelhető (vö. i. h. 212—5, 216).

3. A magyar hangtörténetben több példával igazolható a *tl, dl* > *ll* hangváltozás, pl. *ecsetleni > N. *ecselteni* (: > *ecsell* > *ecsel* 'gyapjút, kendert, lent fésül') és R. *hadl-* (HB.: *hadlawa*) > *hall*, ünnepet *üll* (> *ül*), *vall*, *szöllő* (> *szőlő*) stb. Ezzel szemben az affrikáták történetében semmi nyomát sem találjuk annak, hogy a (rövid) zár-elem elmaradásának pótlásául megnyúlt, illetőleg ikerítődött volna az affrikáta réshang-eleme, pl. *kicsi* > *kissi, *pici* > *pisszi.

Ha a *tl, dl* is affrikáta lenne, aligha történtek volna ennyire eltérő változások az egyéb affrikátákkal és a *tl, dl*-lel bíró szavak között.

KELEMEN JÓZSEF.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csántér, esótár. Mindkettő Dunántúlra, de annak is csak egy részére szigetelődött tájszó.

Csántér, csántérfa, csándérfa: a pincebéli páros ászokfát mondják ennek. Máskép: *gantár, gadnár, gyantár, kantár, kántorfa.* — A *csántér* végső forrása nyilván a latin *cantherius*, de történeti okokból nem függhet össze a francia *chantier*-vel (SPITZER LEÓ: Nyr. XLVI, 222 szerint csak ezzel függhet össze, „mert hangzása és jelentése is megfelel“), viszont hangtani okokból német (osztrák-bajor) közvetítésre sem gondolhatunk, mert itt a megfelelő szó *ganter, gantner*, vélekedik róla az EtSz. De mint-hogy a *csántér* aránylag fiatal szó (s ezért nem lehet ó-francia származású), továbbá Tüladunán honos, ahova a német szőlő-kultúra egyéb tárgyai és eljárásai is eljutottak, s mert tárgyilag is megfelel a német *ganter*-nak, mi mégis azt hisszük, hogy a magyar és a német szó szorosán összetartozik. Nehézséget talán csak a $g > k > cs$ változása okozna. Azonban erre a következő példákat hozzuk fel: *gajbatag* $\sim$ *csajbatag* $\sim$ *csajbati, kobak* $\sim$ *csobak, küpü* $\sim$ *csüpü* (polyva), *kattog* $\sim$ *csattog, kandarít* $\sim$ *csandarít* (MTsz.). — Meg kell még jegyeznünk, hogy a MTsz.-ban közölt *gantáros* 'hasfájós' származékszó mellett *gantéros*-t is hallottunk Pápa vidékén, 'másnapos, zakányos, elbágygyadt'-féle jelentésben (vö. *káferkás, kajfertós* 'becsipett', bizonyára a 'borsajtár' *káforká*-ból), s hogy a *csántér*-ral rokonértelmű *ászok*-fát is németből próbáltuk magyarázni (l. Ethn.-Ért. 1934 : 56).

Csótár-nak hívják az ekecsoroszlyát vagy *hosszivas*-at a vasi Őrségben, Dél-Somogyban és Dél-Baranyában (MTsz., Ethn.-Ért. 1934 : 90, SzegFüz. I, 179), s így jegyzik fel 1566-ban a soproni Nádasdy-Javak összeírásában is, de két, valamivel későbbi, ugyanonnan való összeírásban *csoroszlá*-t is említenek (Oklsz.). A szó eredete az EtSz. szerint ismeretlen. Mi azt mondjuk, hogy eredete végső soron ennek is a latin *culter* 'ekekés'. Ebből lett a német *kolter* és francia *coutre* 'ua.', s az előbbiből a magyar *csótér*, talán ilyenformán: *kolter* $>$ *kóter* $>$ *csóter* $>$ *csótér* $>$ *csótár*, tehát a *csántér* mintájára. A német származást ebben az esetben szintén szóföldrajzi tények is támogatnák. Hogy a *kolter* hol van ma, vagy hol volt régebben német nyelvterületen elterjedve (tudomásunk szerint ma csak a Rajna mellett él) vagyis honnan kerülhetett hozzánk, nyelvtudósoknak kellene eldönteni. Vagy talán közvetlenül az egyházi latin *culter*-ből származik a szó, mint pl. a délsomogyi *céla* 'ház' a *cellá*-ból (EtSz.)?

BÁTKY ZSIGMOND.

Szemere. Gombocz (MNy. XX, 60—3) kimutatta, hogy a *sőmör* szó a *szem* -r képzős származéka. A szókezdő *sz* $\sim$ *s* megfelelés olyan, mint finnugor szavakban egyfelől: *száz, szaru, sziv*, másfelől: *sor, süly*, másodlagos affrikációval pedig: *csomó, csün*-; török eredetű szavakban egyfelől: *szán, szór*, másfelől: *sár, sárga* (Gombocz Nyr. XLI, 67—8). MELICH szeriut ez a ket-tős megfelelés ó-magyar nyelvjárási sajátság (MNy. XXI, 52).

A *sömör* szó ilyen párjának tarthatjuk a *szemer* (*szemerkél*) szót, amelynek régi *szömör* alakja 1591-ből ismeretes, valószínűleg 'szeplő' értelemben (SZILY: MNy. X, 459). Az -r képzőről vö. még NYH.⁷ 97.

Tudjuk, hogy a régiségben közönséges volt a névadásnak olyan fajtája, amely az újszülöttnek valami testi tulajdonságát akarta kifejezésre juttatni (vö. PAIS: MNy. XVIII, 28). Így a *szem* szóból képzett nevek között megtaláljuk a következőket: VárReg. 16., 20., 24. stb.: *Scema* | 1211: *Scimis*, *Semchi* és *Semd* | 1135: *Scemd* (ÁrpÚjOkm. I, 49) | 1229: *Scemd* (i. h. VI, 471) | 1234/1270: *Scemdi* (i. h. II, 23) | 1251: *Sceme* (i. h. VII, 328) | 1258: *Sceme* (i. h. VII, 484) | 1263: *Scema* (i. h. VII, 355). Az alapszóra első adat 1237/1325: *Scim* (Oklsz.).

A *Szemere* név szintén a *szem* szó származéka lehet, a — valószínűleg érzelmi velejáróját elvesztett — *szemer* 'szemecke' szóból, -a ~ -e kicsinyítő képzővel. Magára az alapszóra is van két régi példánk: VárReg. 12.: *Zemer* és VárReg. 132.: *Scemer*, mind a kettő személynév. Alakváltozatok: 1105/1114: *Zemera* szn. (ÁrpÚjOkm. VI, 77) | 1270: *Zemera* hn. (i. h. VIII, 321) | Anonymus 6.: „genus *Zemera*“ és 33.: „prudens *Zemera*“ | 1210: *Zemera* hn. (MonStrig. I, 195) | 1211: *Scemera* hn. (i. h. I, 196) | VárReg. 132., 282.: *Scemera* szn. Amennyiben származtatásom elfogadható, valószínű, hogy a fent idézett -a képzős alakok eredetibbek, mint a ma is élő igazodott alak. Erre is számos régi példa van: VárReg. 207.: *Zemere* szn. | 1217: *Zemere* hn. (MonStrig. I, 217 és ÁrpÚjOkm. VI, 392) | 1217: *Zemere* (i. h. XI, 151) | 1263: *Zemere* hn. (i. h. VIII, 65) | 1263: *Zemere* hn. (i. h. XI, 526) | 1270: *Zemere* szn. (i. h. VIII, 333) | 1227: *Scemere* szn. (i. h. VI, 449) | 1254: *Scemere* szn. (i. h. XI, 402) | 1258: *Scemere* poss. (i. h. II, 309) | 1264: *Scemere* szn. (i. h. VIII, 118) | 1269: *Scemere* poss. (i. h. VIII, 248) | 1270—1272: *Scemere* szn. (i. h. III, 274). Az idézett Árpád-kori személy-, család- és helynevek, valamint a ma is élő *Szemere* család- és helynév bizonyára a PAIS által „kezdetleges nevek“-nek mondott csoportba tartoznak.

BENEDEK ANDRÁS.

Máma. Bizonyára sokan emlékeznek még arra a kis tudományos vitára, amely néhány évvel ezelőtt ennek a köznyelvi szónak az eredete körül támadt. KÖRÖSI SÁNDOR a Budapesti Hirlap 1927. július 10-i, majd 1928. február 28-i számában megjelent cikkeiben azt bizonygatta, hogy *máma* voltaképpen a *ma* 'hodie' szónak a megkettőzése. ZOLNAI GYULA viszont folyóiratunk 1928. évi folyamában (XXIV, 49, 282, 348) KÖRÖSI nézetével szembeállva, a *máma* szót a *már ma* „időhatározói kifejezés“-ből magyarázza, vagyis ugyanazon a véleményen van, mint CzF., SZINNYEI és KELEMEN BÉLA: *máma* nem más, mint a *már ma* összevonása.

Ha *máma* 'heute' szavunk valóban a 'schon heute' jelentésű *már ma* kifejezésből ered (*már ma* > *márma* > *máma*), akkor feltehető, hogy a 'hodie' jelentésű *máma* ősenek: a *már ma* (*márma*) kifejezésnek valamikor nemcsak 'iam hodie', hanem 'ma' jelentése is volt. Kérdés, vannak-e olyan adataink, melyek a *máma*-val egyjelentésű egykori *márma* megvoltát bizonyítják, s ezáltal ZOLNAI tetszetős szószármaztatását megszilárdítják.

Arany Fülemlélésében, melyre ZOLNAI hivatkozik („Milyen szép dolog, hogy *már ma* | Nem történik ilyes lárma“), *már ma* minden bizonnyal annyit jelent, mint *ma már*. Hasonló példa T. Sz. I. 8.: „Ugyan hogyne volna, | Szegény ember, — hanem hova megyen *már ma*?“ Néha nem könnyű feladat megállapítani: 'ma' vagy pedig 'ma már' a jelentése a *már ma* kifejezésnek. Pl. Szász Károlynak „Bánfi Dénes csókja“ című hosszabb költeményében: „Eh! a szerelemnek vége! | Végső volt ez álma. | Itt marad a felesége, | Szálljon inkább a lelkébe — | Meg kell halni *már ma*!“ Vagy Bérczy Károly pompás Anyégin-fordításában: „Egyszerre három ház is kérte, | Jelenne meg »övéinél«, | Estélyre, névünnepre, bábra. | Magát hány részre tépje *már ma*?“ (I. 13., 14., 15.) — Megjegyezzük, hogy *máma* nem szerepel az Anyégin szókészletében, *már ma* pedig még két alkalommal fordul elő: I. 39., 40., 41., 42. és II. 2. Vagy Farkas Imrénék („A kis kadét“) című költeményében „És lecsukhatják *már ma* őt.“ (Egyébként Farkas régóta használja a *máma* szót is, pl. Lys és „Őszi rózsa“ című verseiben.)

Határozottan 'ma' értelemben fordul elő a *már ma* kifejezés Arany Pázmán Lovagjában: „Mire véljem, drága férjem? | Honnan e rosz kedve *már ma*? | Nem alutt jól? rosszul ébredt? | Kénye ellen volt a párna?“ „Annyi a vad erdeimben, se szeri se száma — | De ha szóhoz nem jutok, nem lesz vége *márma*.“ (A *száma* szóval rímelő *márma* szót a Pázmán Lovag egyes újabb közlései *máma*-ra változtatták.) — Temérdeknek „A társaságból“ című költeményében „az ősz grófné“ így szól „a hamuszín paletóban“ üldögélő öreg grófhöz: „Édes Armand! utolsó nap | Van e hóban ugy-e *márma*? | Ha az ember nem ifju már: | Ah! oly gyors az idő szárnya.“ Persze, ma hajlandók volnánk feltenni, hogy a költő csupán a rím kedvéért használja a kissé pongyolának érzett *máma* helyett annak „irodalmibb“ változatát. Csakhogy ugyanebben a költeményben még egyszer találkozunk a *márma* szóval, mégpedig nemrímelő sor végén, ahol tehát bátran állhatna *máma* is: „Végre szóhoz jut a gróf is | S mond gyöngéden: „Édes Flóra! | Oly szellemdús vagy te *márma*; | De tizenegy ám az óra.“ Kétségtelen, hogy itt a *márma* szó szakasztott olyan jelentésű, mint a mai *máma*. Hasonlóképen nem vitás az a példa sem, melyet „Az ember tragédiája“ XI. (londoni) színéből idézek: „Ha sejtené e nép, hogy négy hajónk | Még *márma* révbe szálland Indiából, | Más-kép fogadna.“ Még *márma* nem jelenthet egyebet, csak annyit, hogy *még ma*, illetőleg *még máma*. Ugyancsak a londoni színből való e két sor: „Olyan szerelmes önbe az az úr, | Hogy *márma* még maitresse-ének veszi.“

Az efféle adatok alapján el kell fogadnunk, hogy a mult század második felében használatos volt a *márma* szó *ma* (= *máma*) értelemben. Sőt talán még később is. Bárd Miklós Versei 1902-ben jelentek meg először, második kiadásuk pedig 1904-ből való. A második kiadás 64. lapján bukkantam e sorokra: „S kedvre kap a gazda *már ma*: | Ami maradt, legyen megáldva!“ (A költemény címe: XXXX.) — Bizonyára a *máma* alak terjedésével jár együtt, hogy újabban a *már ma* kifejezés egyedül 'ma már' értelemben használatos.

A mi nyelvérzékünk szerint *máma* a *ma* szónak jelentés tekintetében teljesen egyértékű párja Legfeljebb annyi a különbség kettejük között, mint a *mostan: most*, *nincsen: nincs* stb. féle egyjelentésű alakváltozatok között, vagyis a kéttagú *máma* szót nyomatékosabbnak érezzük a rövidebb *ma*-nál. „A *ma* testesebb alakja, a *máma* úgyszólván köznyelvi szóvá lett; a rövid *ma* alig hallatszik még műveltebb emberek ajkán is.” (B. Ö.: Nyr. 1932: 64.) ZOLNAI szerint „a hétköznapi *máma* szó ... bizonyára az irodalomban is föl-fölbukkan már” (MNY. XXIV, 50). A *máma* szó irodalmi használata néhány évtizedes multra tekinthet vissza. Adynál igen gyakori, a legújabb irodalomból pedig százszámra idézhetnék rá példákat.

HARTNAGEL SÁNDOR.

Föz. „Fő, főz ~ vog. *pañält-* 'forr'; *pañt-* 'föz'; *pütəm* 'fött' | zürj. *pu-* 'föz' | md. *p'ije-* 'fő'; *p'id'e-* 'föz' | lpS. *pivva-* (praes. 1. *pivāu*) 'melegnek lenni, nem fázni'; *pivval*, *pivāl* 'meleg; melegség'; *pivās* 'verejték'. [Vö. szam. *pivi* 'fött'].“ (NyH.⁷ 149.)

Kétségtelen, hogy a *fő* ige a finnugor, sőt az uráli alapnyelvből való örökségünk. A *föz* -z képzőjének hangtani szempontból kifogástalanul megfelelhet a vogul -t, mordvin -d' képző, mindazáltal a magyar *fő* és *föz* igék alaktani viszonya nem eléggé világos. A magyar -z igeképző ugyanis eddigelé csak mint gyakorító (*oldoz*, *kötöz*) vagy mint denominális igeképző (*ruház*, *botoz*) ismeretes; a *föz* igealak pedig a *fő* igével szemben műveltető jelentésű (*föz* a. m. 'fövést idéz elő'), de viszont egyetlen másik adatot sem ismerünk, amiből magyar -z műveltető képzőre következtethetnénk.

Nem tarthatjuk megnyugtatónak BUDENZ magyarázatát, hogy a -z ebben a szóban gyakorító képző (MUSz. 539), mert bár hivatkozhatunk arra, hogy pl. a német *kochen* 'főni' és egyúttal 'fözni' jelentésű is, nem tudjuk igazolni, hogy a magyar *fő* igének 'föz', *föz* igének 'fő' jelentése is volna. Nem megnyugtató SETÁLÁ magyarázata sem, hogy a *föz* „kétségkívül átható képzővel alakultnak tekintendő” (NyK. XXVI, 409–10), és hogy „z kétségkívül < t” (i. h. 431), mert igaz ugyan, hogy a vogul -t, mordvin -d' képzőt műveltető képzőnek kell felfognunk, de — mint már mondtuk — magyar -z műveltető képző ismeretlen, s nehezen képzelhető el, hogy a finnugor *t' műveltető képző, mely a magyarban -t alakban őrződött meg (*keltt*, *váltt*), ebben az egy szóban -z-vé változott volna. Ezért igyekeztek némelyek a mi *föz* igénk eredetét másutt, az indogermánságban keresni, ami aztán a legkevésbé sem lehet kielégítő.

Mint hogy szavunk -z képzőjét gyakorító képzőnek nem foghatjuk fel, -z műveltető képző pedig tudunkkal nincs, nem marad más hátra, mint hogy a denominális -z igeképzővel próbáljuk a kérdést megoldani. A *föz* igében a *fő* alapszót tehát nem igének, hanem névszónak kell tekintenünk. A *fő* igének eredetibb névszó voltát a magyar nyelvben feltennünk nem nehéz; nem csupán azért, mert a finnugorságban sok igenévszót ismerünk, hanem első sorban azért, mert *fő* igénk úgynevezett v-tövű ige, s a v-tövű igéknek ó, ő végződésében az -u melléknévi igenévképző lappang (l. különösen KRÄUTER: MNY. IX, 74,

NyK. XLII, 317 kk.). A fő igének eredetibb melléknévi igenév voltát támogatja az is, hogy a főz igének van *féz* és *füz* változata is (ÉrsK. 397, JordK. 700, VirgK. 74, idézve a NySz. ban). A főz igét tehát így kell magyaráznunk: *fővő-z*, s ez a melléknévi igenévképzős szóalaknak olyan származéka, mint pl. a *forróz* vagy *forráz*, *ásóz*, *seprőz*, *vésőz*. JUHÁSZ JENŐ.

Jegyzetek Anonymushoz.¹ 37. usque ad fluvium Wag ... omnia castra eorum ceperunt, quorum nomina hec sunt usque modo: Stumtey, Colgoucy, Trusun, Blundus et Bana et ordinatis custodibus castrorum ... — Az északnyugat felé irányuló országvédelemben az egész Árpád-korban igen fontos szerepe volt a *Vág* folyónak (a nevééről l. MELICH, HonfMg. 337—42), a baloldalán vonuló várövvvel együtt. Ehhez tartoznak az An.-tól felsorolt várak, és az itt megszállatott országvédő népelemekre utalnak az An.-féle 36.: „speculatores illi ...” és 37.: „ordinatis custodibus castrorum”. — *Stumtey* esetében nyilvánvalóan *Scumtey* a helyes alak. Ezt *Szümtej*-nek olvasva a *szēm* szó ó-magyar *szüm* változatából való magyar *-tej* kicsinyítő képzőbokkal ellátott alakulatnak magyarázhatjuk, úgyhogy a hely az Árpád-kori országvédelemben elfoglalt szerepéről mint megfigyelő pont kapott ilyen — hasonló okokból különböző országrészekben gyakran jelentkező — nevet. Ma *Sempte* Nyitrától nyugatra a *Vág* balpartján. (A névről MELICH, HonfMg. 322—3, 330, 366—7 is.) — *Colgoucy* olv. *Kolgouci* vagy *Kolgouc*. A mai *Galgóc* Semptétől északra a *Vág* balpartján. Az idézett névalakok a szláv *glogo* 'crataegus' *glogovci* vagy *glogovec* származékának magyar elváltozásai. (L. MELICH, HonfMg. 370.) Vö. 33. *Caliga* (MNY. XXXI, 271). — *Trusun* valószínűleg hiba *Trunsun* olv. *Trüncsün* helyett. A *Trincsin*: *Trencsén* helynév ó-magyar változata. A helynév a szláv *Trnka* személynévnek *Trnčín* 'Trnká-é' származéka. (L. MELICH, HonfMg. 351—5.) *Trencsén* korán főalkatrésze a *Vág* folyó védelmi övének. — *Blundus* olv. *Blundus*. A szlávból átvett magyar *bolond* szó ó-magyar *blund* előzőjének magyar -s-sel való továbbképzése. A mai *Bolondóc* Trencséntől délnyugat felé a mai Beckó mellett a *Vág* balpartján. — *Bana* valószínűleg a Trencsén városától délkeletre a nyitrai határ közelében fekvő *Bán*.

37. usque ad Boronam et usque ad Saruuar. — A *borona* szláv eredetű kifejezés, amely az Árpád-kori országvédelemben fontos szerepet játszó gyepűrendszer tárgykörébe tartozott (vö. MELICH, HonfMg. 82—3, 144). An.-nál az országhatárnak a Morva folyóig való előtolásával kapcsolatban említett *Boronam* (nb. „firmatis obstaculis“!) a mai *Várna* vagy *Varin* helység felelhet meg a felső Vágnál Zsolnától kelet felé. (L. még 47.: „castrum Borona“.) — A másik végpontul megjelölt *Saruuar*: *Sárvár* pedig valószínűleg a Morva folyó mellett keresendő, a XII. században magyar-cseh határuul szolgáló Olsava folyó torkolata körül, ahol *Hradište Uherské* (Ungarisch-Hradisch) meg *Ungarisch-Ostrau* nevében csakugyan benne van a vár,

¹ L. MNY. XXXI, 265—71.

illetőleg a sárvár mesterséges megteremtésénél alkalmazott vízzáró gát. A Kis-Kárpátok és az alsó Morva közti vidéken is mutatkoznak nyomai az országvédelemnek, pl. *Székelyfalva* vagy *Székely-Boldogasszonyfalva* és közelében *Ciglád (csigla)* Pozsony megyében. (Vö.: ERNYEY JÓZSEF: Turul XXXIX, 6—15; TAGÁNYI: MNy. IX, 257—8; PAIS: MNy. XI, 315.)

37. *Hubam fecit comitem Nitriensem.* — AN. szerint *Huba* vezér mint Nyitra meghódítója a Zsitva mentén kap földet. S ezen a tájékon Komárom megye északi határvidékén valóban felbukkan a *Huba* névnek megfelelő *Hoba* helynév. Az alsó Zsitva mellékén Udvardhoz közel északkeletre ott van Komáromban a *Szemere* helynév is. A helynév keletkezésében szerepet játszhatott az AN. 6., illetőleg 33. fejezetében *Huba* ivadékaül jelzett „genus *Zemera*“, illetőleg „prudens *Zemera*“, akivel az 1177 körül említett „*Zemere comes de Simtei [Sempte]*“ vagy esetleg az 1105—1116 között a nyitrai ispán és püspök ügyében tanúskodó *Zemera* azonosítható. *Szemera*: *Szemere* egyébként az országban sokfelé gyakran előforduló személy- és helynév, amely a magyar szem szóból való -r + -a: -r + -e képzős kicsinyítő származék, s ezért „p r u d e n s“, magyarul *szemes Zemera*. *Huba* a Krónikában nem szerepel. (Vö. *Szüimtej*: *Simtei*: *Sempte*.)

37. *iuxta fluvium Sytuua usque ad siluam Tursoc.* — L. 35.: „ultra *siluam Tursoc*... iuxta fluvium Sytua“. *Tursoc* vagy olv. *Tursok* (magyar *tors*: törzs 'tő' szó -k kicsinyítővel megtoldva?), vagy olv. *Turcsok* (szláv *Turček*: tur 'urus'?). *Tursok* vagy *Turcsok erdejének* a Garam és a Zsitva között kellett lennie, körülbelül Várad és Verebély magasságától észak felé.

20. *Tosu pater Lelu.* — 6. és másutt többször: *T(h)osu* olv. *Tosu*. 22.: *Thosum*, latin tárgyaset; 41.: *Tosunec*, magyar -nek részes-határozói raggal. A Krónika nem említi, hanem az itt fiának mondott *Lelu* megfelelőjét: *Leel*-t lépteti a helyébe. Az a *Taszi*, akit Konst. Porph. 40. Árpád vérei között mint unokát felsorol, ugyancsak *Tas* volt. Lehetséges, hogy valamiképen a következő jegyzetben érintendő módon, ő lett *Lél* apjává, aminek AN. mondja *Tas*-t. A *Tas* személynév a török *tas* 'kő' szóval egyezik, vagyis az, ami a magyar hagyományban szereplő *Keve* név (vö.: MELICH: MNy. III, 167; GOMBOCZ: MNy. X, 338—9).

41. *Tosunec patri Lelu.* — Az Árpád-család birtokkörzetében, a Csepel-sziget alsó sarkánál levő *Tas* helység nyoma lehet a fejedelmi *Tas* e vidéki megszállásának. Ennek a megszállásnak az emléke villanhat fel AN. azon megjegyzésében is, hogy *Tas* nagybátyjával, *Kölpény*-nyel együtt a *Vajas-Bodrog* vidékén kapott földet. Ezen a tájékon, a királyi család birtokának jelzett Csepel-szigeten volt birtoka a *Becse-Gergely* nemzetségnek is, amelynek egészen világos genealogiai és birtoktörténeti kapcsolatai mutatkoznak *Lél*-l. Ezek a mozzanatok szolgáltathatnak bizonyos alapot ahhoz, hogy az AN.-tól *Lél* apjaként említett *Tas* egy személy a fejedelmi családnak 950 körül élt *Tas* nevű tagjával.

41. *cum auunculo suo Culpun patre Botond.* — Az apának 41., 53., 56.: *Culpun* olv. *Külpün* neve összetartozik a negyedik besenyő törzs *Külpej* nevével, amelyből első tagul a török *kül* méltóságjelölőt, második tagul pedig a török *bāγ* ~ *biγ* 'feje-

delem' szónak *pej*, esetleg *pī* vagy *pū* változatát elemezhetjük ki (a törzsnévről vö. NÉMETH Gy.: MNY. XVIII, 5). AN. szerint *Külpün*, akit ő *Tas* (anyai?) nagybátyjának mond, földet kapott a vajas-bodrogi részeken; és a Vajas vize vidékén, Bács megyében csakugyan ott őrzi a nevét a XIV—XV. századi *Külpi*, ma *Kulpin* helynév. Sőt *Külpin*-ből alakult az alsó-száva-melletti *Kupinovo* neve is. (A *Kölpény* stb. névről vö. TAGÁNYI: Föld és Ember II, 231—2.) — *Botond*: L.: 41. ism., 43., 55—56.: *Botond*; 42.: *Bontond* és 53.: *Bonton* hibásan *Botond* helyett; 56. ism.: *Bothond*; 55.: *Botondu*; 42.: *Botondium*; 56.: *Botundium*. A név — alapszó és végződés tekintetében — a törökből és a magyarból többféleképpen fejthető meg. Egyik lehetőség, hogy a török *Bota* 'tevecsikó' személynév -*nd* képzős magyar becézője; a másik, hogy a török *bat* 'alásüllyed, lemerül' igéhez tartozik, s így összefügg a *Bata* vagy *Vata* személynévekkel meg a *Báta*, *Bát* helynevekkel; a harmadik, mégpedig a legvalószínűbb lehetőség, hogy török -*di* képzős igenévi alakulat a török *butan* 'úgy tesz, mintha ütné' igéből, amellyel rokonságban vannak a török *but*, *buta*: *bud*, *buda* (magyar *Bud* [l. An. 1.: *Buduuar*], *Buda* személynév!) 'ág, bunkó, buzogány' szavak és az ezekhez vonható magyar *bot* szó is. A harmadik magyarazat mellett szól a *Botond*-ra vonatkozó hagyománynak An. 42. jelezte mozzanata, amely őt Konstantinápoly kapujának a beütésével kapcsolatban szerepelteti. A *Botond* név egyébként erősen törökös jellegű települési körzetben, sőt — ami a *Külpün*-nel való kapcsolatba illeszkedik bele — épen *B e s e n y ő* közelében, Heves megyében is felmerül.¹

PAIS DEZSŐ.

Belecrealä. Ezt az oláh tájszót (többese: *belecreli*) E. S. BARBUL idézi Déva vidékéről 'ramä in care inträ fereasträ [ablakeret]' értelemben, megjegyezve, hogy ilyen jelentésben az 'usciorul ferestrii' kifejezés is használatos (Patru chestiuni din „Casa“. Cluj, 1932. Lucrare de licență manuserisă 34. l.). A maga részéről a magyar *berekedni* igével próbálja egybevetni.

Bár ez a származtatási kísérlet helytelen, mégis a magyar nyelvből kell kiindulnunk, hogy kielégítő magyarazatot találjunk. A magyar *bélel*, *bérlel* igét ugyanis az erdélyi oláhok *belui* (Lex. Bud., ISZER, PONTBRIANT stb.), *bertui* (uo. és CIHAC II, 481) és *beletui* (uo.) alakokban vették át, amelyek közül az utóbbi érdekel első sorban. Mivel a magyar *bélel*-nek *bélel műveltető alakja nem tehető fel, arra kell gondolnunk, hogy a *beletui* az *alcätui* < *alkot-*, *bintätui* < *büntet-*, *vältätui* < *vallat-* stb. igékből elvont -*ätui* (ebből oláh hangrendi illeszkedéssel -*etui*) főnévi igenévi képzőváltozattal alakult. Ennek a valóban

¹ Midőn a *Scriptores Rerum Hungaricarum* című kiadványhoz készült Anonymus-jegyzeteim nyomdai tördelés alatt állottak, adta át BENEDEK ANDRÁS a *Szemere* névnek jelen füzetünkben (120—1) közölt magyarazatát. Ugyanakkor jelent meg a Pesti Napló csillagos cikkírójától „Lél, a vezér és a koci“ című közleményben (1936. március 22. 12. l.) az a „gyanítás, hogy Leel apja, Tosu, azonos Árpád egyik unokájával, kit a görög írók Tasesnek neveznek . . . Leel könnyen lehetett »hadnagy« vagy vezér, ha az apja unokatestvére volt az uralkodó fejedelemnek.“

kimutatható *beletui* alaknak feltehető egy a *pecetui* ~ *pecettui* analógiájára képezett *beletlui változata, amelyben a magánhangzóközi *-tl-* hangesort szabályosan először *-cl-* lett, tehát *belectlui, s ebből elhasonulással *belectrui* az eredmény. Következtetésünknek ezt a láneszemét a mócok nyelvjárásából valószínűségben ki tudjuk mutatni: *bēlēcruiēsc* 'béllel' | *belectruitā cu lup* 'farkassal bélelt bunda' (STAN, Magyar el. a mócok nyelvében. Nagyszében, 1908. 17. l.) Ebből az *-ealā* képzővel épűgy alakult *belectruialā*, mint a *belui*, *berlui*, *beletui* igékből *beluealā*, *berluealā*, *beletuealā* (l. STAN i. h.). A fenti oláh tájszó pedig ennek a *belectruealā* tájnyelvi hangalakú származéknak a tövégi *-u-* kiesése révén keletkezett változata.

TAMÁS LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

Nyelvészkedő korrektorok.

Véletlenül kezembe került a Grafikai Szemle című folyóirat idei évfolyamának két első száma. Sok mindenféle közt helyesírási kérdésekről szóló cikkek is vannak benne olyan szedésváltoztatók tollából, akik az egyik cikk kifejezése szerint „nyelvészeti szakírók” is egyúttal (XXVI, 9).

Ha jól meggondoljuk, szedőknek és javítóknak voltaképpen csak annyiban kellene tudniok a helyesírást, hogy a kezükből kikerülő szedés pontos mása legyen a kéziratnak. Ehhez azonban szükséges volna az is, hogy az írók és a szerkesztők minden árnyalatában jól tudják a helyesírást és kifogástalan kéziratokat adjanak nyomdába. Mi túrés-tagadás, kevés író és szerkesztő tudja így a helyesírást; nagyon sokan nem is igen törődnek vele, hanem rábizák a szedőre s a javítóra; nem is veszik észre, ha a szedés helyesírása eltér a kéziratétól. Valósággal úgy van a dolog, hogy amit az író vagy a szerkesztő helyesírásának vélünk, az igen gyakran a szedő vagy a javító helyesírása. Természetes velejárója ennek, hogy az írók s a szerkesztők helyett szedők és javítók foglalkoznak a helyesírással, beszélnek és írnak róla, nyelvészkednek. Az idézett folyóirat tanúsága szerint ekképen (38. l.):

„*Játssza*. Ezt az igeragozást nagyon gyakran látjuk helytelenül így: *játsza*.” Maga a helyesírási megrovás helyénvaló volna, de a *játssza* szabatosabban szólva nem igeragozás, hanem csak igealak, egyik alakja az ige ragozásának. „*Játssza* az elavult elbeszélő mult alakja.” Ez is csak akkor, ha iktelenül ragozzuk az ikes igét: (én) *játszék*, *játszul*, *játsza*; ikesen ragozva így hangzik az elavult elbeszélő mult: *játszám*, *játszál*, (ő) *játszék*. „Ragozzuk csak a *játszik* igét a jelen időben és tárgyias esetben!” olvassuk tovább; de ez már nagy kisiklás: tárgyias „eset” tárgyias „ragozás” helyett! Az „alanyi” ragozás pedig két ízben is ilyen néven szerepel: „személyes” ragozás! „Személyes ragozásban a jelentő mód jelen idejében így ragozzuk helyesen ezt az igét: *mi játszunk*, *ti játsztok*” stb. Rendesen persze nem így ragozzuk, hanem ekképen: *ti játszotok*.

Azt is olvashatjuk a 38. lapnak második hasábján, hogy „hagyok magamnak ruhát csináltatni” és „ő hagy magának házat építtetni” népies mondás. Hála Istennek, egyelőre még nem népies, legföljebb pesties. Következik egy nagyon furesza helyesírási szabály: „Ha az igekötős *bírni* és *lenni* segédigék tárgyra, főnévre vonatkoznak, az előbbieket egy szóba írandók.” Ezt a szabályt ugyan meg nem értené senki, de szerencsére példák is vannak hozzá, s azokból kiderül, hogy erről a kétféle írásmódról van szó: *megvagyok* valahogy; *meg vagyok hatva*. Hiába, nyelvtani szabályokat nem olyan könnyű megfogalmazni.

Mire tanít a harmadik hasáb? „A *szerint* után kell a vessző” ebben: „a gyilkost, értesülésünk szerint, letartóztatták”. Hát ha az első vesszőt kitesszük, akkor természetesen kell a második is, de bizvást el is maradhat mind a kettő, mert fölösleges: „a gyilkost értesülésünk szerint letartóztatták”. A magyar helyesírásnak nincs olyan szabálya, hogy a határozót vesszők közé kell foglalni. A vesszővel bajlódik a következő szabály is. „A *mint* összehasonlító viszonyzó előtt teszünk vesszőt. Pl: Sokkal jobban oldotta meg feladatát, *mint* bárki más. Csak ott hagyjuk el, ha az összehasonlító mondat így kezdődik: *Jobb mint*...” Itt nyilván Az Egységes Magyar Helyesírás Szótára és Szabályai zavarták meg a cikkírókat, mert ebben a könyvben fordul elő a vessző használatáról szóló pontban a *jobb, mint*... példa (XIX. l. d) pont). Ámde semmivel sem lehet megokolni, hogy így írjunk: „Az új lakásom *jobb, mint* a régi”; ellenben: „Milyen az új lakásod? *Jobb mint* a régi.” Vessző kell a *jobb* után akkor is, ha vele kezdődik a mondat.

A 39. lapon ez a kérdés tűnik szemünkbe: „Minek az *öreg asszonyt* egy szóba venni?” hiszen két szóba írjuk ezt is: *fiatal asszony*. „Ha meg egy kis hangsúly esik a jelzőre, amúgy is¹ külön kell venni. (Pl: *Öreg ember* nem *vén ember*.)” Az összeírás és a különírás nagyon nehéz kérdés, szinte rendezhetetlen pontja a magyar helyesírásnak, de nem a hangsúlynak van döntő szava benne, mert pl. a *szép* jelző egyformán hangsúlyos, akár azt mondom, hogy *szépírást* tanul, akár pedig ezt: *szép írása* van. *Öregapám* és *öreg dadám, fiatalúr* és *fiatal asszony*, „a *kisember* védelme” és „*kis ember* nagy bottal jár”: mind-egyikben egyképen hangsúlyos a melléknév, mégis hol össze van írva, hol külön marad. Idevág az is, amit a *kislány*-ról ír a Grafikai Szemle: „Nincs értelme, hogy egy szóba szedjük. *Kis lány* sem jelentene mást; nem úgy, mint *egy kisasszony* és *egy kis asszony* esetében.” Csakhogy nem csupán akkor írjuk össze a jelzőt a jelzett szóval, ha jelentésmódosulás áll be, hanem máskor is. Ma pl. egybe szoktuk írni ezeket: *édesanya, házi-asszony*, holott régebben külön írták. Manapság hajlunk az egybeírás felé, azért írunk így: *kislány, kisfiú, kisgyermek, kisgyermekkor* stb.

Más: „*Séma* ortográfiai germanizmus. Helyesen *szkéma*, mint *iszkiász* is.” Igaz, igaz; de ne felejtjük, hogy a francia is s-sel ejti ki *schéma* szavát; aztán meg mit csináljunk a *sematikus*-sal, a *sematizmus*-sal? Vagy ezeket is így mondjuk talán:

¹ Egybe van írva a 38. lapon: *amúgyis*, de írjuk csak külön, mert nem forrt annyira össze, mint az *úgyis*.

szkematikus, szkematizmus? Sémát ír az Akadémia, sémát a nyomdai helyesírás, itt tehát méltán idézhetjük a Grafikai Szemlét saját maga ellen: „Egyes szedő és korrektor szaktársak sem tartják tiszteletben a helyesírást... tudatosan ragaszkodnak egyéni felfogásukhoz és az Akadémia vagy Balassa helyesírását nem mindenben fogadják el“ (40 l.).

De böngésszünk tovább a 39. lapon. „Ha idegen nevek végső magánhangzóját ragozáskor megnyújtjuk (*Palermóban, Brüggeben* stb.), akkor nem szabad írni ezt sem: *Honoluluban*. hanem így kell írunk: *Honolulu, Honoluluban*. Ez megint jókora tévedés, helyesírásunk idevágó szabályának félreértése és helytelen kiterjesztése. A nyújtás ugyanis csak az *a, e* végű idegen szavakra vonatkozik, továbbá az *o, ö* végűekre. A *csata* ~ *csatában, Tompa* ~ *Tompának, kefe* ~ *kefét, Ráckeve* ~ *Ráckevéről* mintájára mondjuk és írjuk: *Bologna* ~ *Bolognában, Petrarca* ~ *Petrarcának, forte* ~ *fortét, Goethe* ~ *Goethéről*; továbbá mivel a rövid *o, ö* szóvég nem szokásos nyelvünkben (a *no* kivétel!), és rag előtt sincs rövid *o, ö*, hanem csak hosszú *ó, ő*, ezért ha a ragtalan alakban megtartjuk is az ékezet nélkül való idegen írásmódot (*pianissimo, Boccaccio, Cicero, Vainő*), ragos alakban ékezettel írjuk: *pianissimót, Boccaccióval, Cicerónak, Vainőnek*, mint: *csomót, kacsóval, Takarónak, Ernőnek*. Rövid *u* végű szavak azonban nem hiányoznak nyelvünkől, s ezek nem nyújtják meg végmagánhangzójukat a ragozásban sem, ennél fogva valamint így beszélünk és írunk: *faluban, hamuban, kapuban* stb., épúgy mondhatjuk és írhatjuk ezt is: *Honoluluban*.

Az összetételekre nézve azt vallja a Grafikai Szemle, hogy a főnévi jelzöt külön kell írni, tehát: *dióhéj szótár, tigris ember, testvér kör*, mert *testvérkör* olyan kör volna, „amelynek csak testvérek lehetnek tagjai“, vagyis *testvérek köre!* A *tigris embernek* mindjárt ellentmond a 39. l. 3. hasábján olvasható *nyomdászember*, azután az *istenember*, az *asszonyember*, az *özvegyember*, a *páosztoreMBER*, a *művészember*, a *legényember*; a *testvér körnek* a *testvérbátya*, a *testvérnép*, a *testvérn nyelv*, a *testvérpár*; a *dióhéj szótár*-nak pedig a *zsebszótár*. Az összetételek írása sokkal bonyolultabb dolog, semhogy ilyen egyszerű szabállyal el lehetne intézni. Sajnos, nem is tudjuk úgy szabályozni, hogy elejét vehetnők mindenféle ingadozásnak. Pedig az igeneves összetételek írására is van a Grafikai Szemlének ilyen képzelt szabálya: ha „cselekvő, tranzitív“ [!] jelentésű az *-ó, -ő* képzős melléknévi igenév, akkor két szóba írjuk. pl.: *felügyelő bizottság* (mert valóban felügyel), *szervező bizottság, közvetítő eszköz*; ellenben: *ivópohár*, mert nem iszik [!]. „Az esetek nagy többségében beválik ez a szabály.“ Jó volna, ha ilyen Kolumbus tojásával meg lehetne oldani ezt a kérdést, de — sajnos — nem lehet. Az *ivótárs* pl. valóban iszik, a *forgósél* is csakugyan forog, mégis egy szóba szoktuk írni; ellenben a *felolvasó ülés* nem olvas fel, *Gyümölcsoltó Boldogasszony* sem oltja a gyümölcsöt, mégis külön kell írunk.

Nemcsak helyesírásról van szó a Grafikai Szemlében, hanem nyelvhelyességről is. „A *szélhámós* szót azonban, ha akarnók,¹

¹ Ezt a közbeszöött mondatot rövidege miatt inkább vesszök nélkül kellene írni: „A *szélhámós* szót azonban ha akarnók se írhatjuk már ki.“ De

se írhatjuk már ki.“ Ehhez a mondathoz ilyen megjegyzés kapcsolódik a folyóiratban: „A tagadó *sem* szócskának a tiltó *se*-vel helyettesítése magánhangzóval kezdődő szó előtt nem volna megengedhető. Ha a *hiatus*-t a francia útálja, a magyar ember sem találhat benne gyönyörűséget.“ A hiatusnak a francia nyelvben megvannak ugyan a szabályai, de azokat nem lehet ilyen nyersen fogalmazott mondatban összesűríteni. Ha igaz volna, hogy a francia útálja a hiatust, akkor nem mondana efféléket: *le onze, le monsieur à qui il a parlé, arrivé au haut, si on le loue, l'explication n'a aucun sens, l'accusé a été acquitté* stb. A magyar ember *se* útálja a hiatust, s az idézett mesterkelt nyelv-helyességi szabálynak nincs is semmi gyökere a magyar nyelv-szokásban.

De igaza van a Grafikai Szemlének abban, hogy visszautasítja az *Etsch* folyónév használatának fölösleges megrovását. Ennek a folyónak német neve époly „becsületes“ név, mint az olasz *Adige*. Az is egészen érthető, hogy minálunk az osztrákokkal való szorosabb kapcsolatunknál fogva a német elnevezés honosodott meg. Régebben *Milánó*-t is *Majland*-nak hittuk ugyanazon oknál fogva, *Firenzé*-t *Flórenc*-nek, a lengyel *Lwów* pedig ma német nevet visel nálunk: *Lemberg*, noha magyaros alakja is volt nevének: *Ilyvó*. Kifogástalan a *Temze* folyónév is, bár német: *Themse*; de hiszen a folyónak eredeti angol nevét (*Thames*) szintén így kell ejteni: *tēmz*, úgyhogy a *Temze* névalak nagyon hasonlít az eredetihez. A *Majna*, a *Szajna* [s a *Rajna*] ellen sem lehet megokolt kifogást tenni. Ezek közkeletű magyaros névalakok, s a Grafikai Szemle helyesen cselekedett, hogy megvédte őket.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A dömösi prépostság adománylevele.¹

(1138/1329.)

- 60 In villa Suran. Medue. Clemens. Cled . . .
 (In) villa Kunda. Soulum. Stephan. Martín. Dienis. Bagan.
 vradi. víz || talis.
 In villa *Satí*. Bekes. Celgu. Lengen. Werde. Euzdí. *Cofu*.
Laurenci. Mogus horum maior Wokol
 In villa *Durugfa*. hec sunt nomina *feruorum*. *Saflau*. Ha-
 zug. Inque. Albeus. Wogdí. *Ricíman*. Bacus . . . *roí*. Cuppan. *Figudí*.
 Ceptí. Ipolit. Grab. Weices. Salamin. *Kefudí*. *Farcafti* . . . *dí*.

szükség van a vesszőre ebben: *szó, ami szó*. A Grafikai Szemle ugyan mást mond. Idézi Mikszáthnak egy mondatát („A derék Olaj bég, szó, ami szó, nem volt afféle szatócs . . .“) s ezt fűzi hozzá: „A *szó ami szó*-t egyetlen hang-súllyal ejtjük ki, tehát a vessző fölösleges és zökkenető.“ Amde épen nem egyetlen hang-súllyal ejtjük a *szó, ami szó*-t, hisz mind a két *szó* hangsúlyos benne; a vessző pedig szükséges, mert bármily rövid ez a mondas, mégis csak összetett mondat. Ha jobban ki akarjuk emelni a mondásnak közbeszúrt voltát, írhatjuk így: „A derék Olaj bég — szó, ami szó — nem volt afféle szatócs . . .“

¹ L. MNy. XXXII, 54—7.

- Wadis. *vagdí. Kracín. Pacít. Monoudí. Debe. vros. || Cepes. Toluha.*
 In villa Kara Berueí. Curpadí.
- 70 In villa Gudas. Beríci. Apadi. *Mjradí. Munkadí. Selledí. Boba. Egudí.*
 In villa Sanas. Lila. Satadí. Walan. Símían. Samudí. Wíd. Salamín.
 In (villa) *Dada. Daniel* Glombudí. Capas. Sebudí. Suk. *vlas.* Almus.
 In villa . . . . Clemens. *Heu . . . eh.* Benete. Peta. Kotu. Bulgan. Sebe. Da || mian. *Nafa.* Koídí. Gune.
 In villa *Kiniftí.* Bokon. Nemhuu. Fíntu. *Laurencí.* Saladí.
 In villa Kerbui Beatus cum filio *suo. Sejfu.* Micula. *vros.*
- 80 In villa Suca. Seundí. Míeus.
 In villa, *Huft.* Elus. Beke. Muncadi *Gabriel.* Mauricius. Endus. Izmen. Scemet. Maradek. Lodus . . . *Kefar.* Brana. Samudí. *Suda. Fíntu* Wíd Bodus, Scemet Mahal. || Salamín Alup. Mogdí Stephan. *Efu.* Matheus. Lega. Lucus
 In villa *Marifiti.* Manku. horum maior Sundí.
 In villa *Kalfar.* hec *sunt* nomina. *seruorum Jereflau.* Kepís. Gudí. *Kaka.* Ianís. Simon. Alter Kepís. *Kemudi. Ifaac. . . . Tumas. Laurencí.* Iapudí. Geudí. Kazmer. Opus. Ianus. *In . . . ad. híj* cum terra *sua* datí *sunt.*
- 90 In alia villa *Kalfar. Tascadí. Bulsouz || di.* Werceí. Gabus. Hozileg. *Gorfu. Petufe. Kufdí.* vta. *Abel.* Pentuk. Sue. Hij omnes cum terra *sua* datí *sunt*
 In uilla Hedekcut. Ianus. Helte. Gerolt. Bandí. Suuledí. Fiegdí. Mauog. Díus. Benedic. Beledy. Su . . . . *Ceh tí.* Naiadí. *Refedí.* Embel. Lewedí. Aruhdí. *Lufadí*
 In villa *B(ofi).* *Aburian.* Butu. *vza.* Huala. Meínolt. Beneta. Dume. Nanai. *Seccu-* || Sebu. Bena. Bíqua. Sixtí.
 In uilla. Kana. Macídí. Hotus. Cehudí.
 In villa Tupundí. Maradec Ipuh. Beza. Rencev. Lucas. Radí.
- 100 Bue. Rede. Sédeneg. Magíci.
 In villa Tinguldi. Kewe. Legue.
 In villa Atila Díus. *Erdeídí.*
 In villa Tohu. *Befedí.* Holudí. Hodus. *vecesdí.* Hom . . . Saul. Dume. *vgrín.* Zadur. Embel. *Bufadí.*
 In villa Humur. Dan. || Buzaudí. Tubu. *Puftí.* Hucí.
 In uilla Kucetu. Keme. Petír.
 In uilla Sagu. Saul. Hous. Sourad. Martinus. Weícel. Wehídi. Wendeg. Petír. Paul. Mogu. Stephan cum filio *suo.* Etes. *Ruciman.* Stephan. Horum maior. *Ipsa.* est.
- 110 In villa Hodus. hec *sunt* nomina *seruorum. Gurdís.* Behís. *Osci.* Ebedí. *Wafadí. Naiadí.*
 In villa Kobu. Curpas || Nemhw. Antu, Farkas. Euzen. *vfu.* Bokon. Cegu. Bokolou. *Kefa.*
 In villa Degu. *vlues.* Bizau. *Lufa.*
 In villa Fekete. *Iapufa. Scecen.* Ceuenez. *Scegze.* Bucicu. Cegu. Buci. vros. Mogdí. *Budi,* Wacdi Ianus *Ifadí. Refu.* Samudí. Mawag.
 In villa Sagu. Tos. Mogwa.
 In villa *Ruofti. Sijmon.* Ilen. *Ceke. Bere.* Iuanís. *Mufín . . . ||*

120 Radí. *Rifun*. Dice. *Cufapa*. Recedí. Calpas. *vluęs*. Soludi. *vgrin*. Fugdí. *vzdi*. Abus. Subudí. Feledi.

In villa Gan. Atakur. cum *alijs septem mansionibus*. vel duos(!) operatas domos. dant. vel mille *offeret* per annum.

In Ciuitate Naugrad. Stephan. Sokol. *Kenefu*. Seznete cum fratre *fu*o.

In villa Bela. Geke. *Wifa*. Tebus. Cauka. quorum maior Baiadí. ||

In villa Geu hec *sunt* nomina *seruorum*. File. Bene. Wandí. Rece. *Bulfu*. *Geugu*. Gerolt. *Cucti*. Mogdí. Sileu. Hadagí. Hokus. Sobolei.

130 Fintoi. Iwedí. Galí *Moglov*. Imes. Surgudí. *Kefedi*. Taudí. *vlcán*. Hadagí. Cabadí. alter Cabadí. *Cofu*. Bene. Cencu. Ianus. Cegedi. Zadar. *Ifaudi*. *Samfin*. Kuledí. Bula. Šubudí. Tehel. Ernei. Boion || Mihal. Zeha. Hwruat. Hualata. Maglov. Maraut. Lengen. Arunt. vrovdi. *Ianusti*. Heimu. Sauldihama. Cehí. Iacau. Sampat. Wekúdí. Bedu. *Befe*. Egírih. Tuca. Abram. cum fratribus *fu*is. Weiteh. Mihal. híj omnes cum terra *sua* datí *sunt*.

In villa. Tapai. Bogin. *Egrig*. Apa. Sotu. Morau. Hiskedí. Legudí. *Bafa*. Egebendí. Idegdí. Iakau. || Iapuh. Cracin. Tumas. Gube. *Hoduca. vetus*. Mortin. *Cofu*. *Fotiodi*.

140 In villa Sakani. Tortou. *vtwendí*. *Lejudi*. Cuzma. Damían. Mareel. Martín. vlas. Kene. Hercu. *Loucu. Pofon*. Fugou. *vros*. Celene. Sipzeu. híj omnes cum terra *sua* datí *sunt*. Horum maior. *Abram*. voreod. cum filijs *fu*is.

In villa Lingu. hec *sunt* nomina *seruorum*. Nulos. || Euzen. Cepudi. Haladan. Pucí. Zadar. Kínis. *Ibrun*. Mortin *Babífa*. Dubur. Silte. Bedus. Samudí. Zatadí. *Elees*. Cibe. Demus. Dumku. Budí. Beleg. *Besenudí*. *Simun*. Apa. Dauíd. Ianus. *Hesedi*. Mihal. Gedi. Benus. *Dímífa*. Cepis. Quadan. Tuma. *Soth(majrdi)*. Budí. Cubos. Guden. Iacob. *Kusti*. Pucudí. *vthoris*. alter || Dimus.

150 Simun. Martín. Kobu cum filijs *fu*is. Gertu. *Miscu*. Sene. Suda. Embel. Turcu Simon. Híj omnes cum terra *sua* datí *sunt*.

In villa Bata. Gabriel. Kehen. Ogus. *Wafas*. *Weiteh*. Elus. Paul. *Mirafa*. Elees. Mercudí. Benedí. Otus. Morís. *Kuecte*. Simun. *Nau* . . . *Fonufu*. Ianus. Keuerug. *vrink*. Tama. *vrušti*. Mahali. Lampert || Geu. Stamer. Muncadí *Samfin*. Híj omnes cum terra. *sua* datí *sunt*.

In villa *Kulefer*. Pucus. Ianus. cum. XVIII. *mansionibus* debent dare per annum. L. porcos horum maior Cobu *est*.

In villa *Ecer*. Hec *sunt* nomina *seruorum*, qui dant panem.

160 Gurtin. Furna. Kuteles. *Wofas*. *Munca* . . . Embel. Sixí. Surandí. Micula. Waltaudí. Bandí. *Befe*. Tabus || Bahatur. Wadadí. Ehíne. *Tulhoidizeher*. Budus. Bedí. Mogdí. Batí. *Cenke*. Scerecin. Buheteg. Egus. Cetin. Beken. Tottí. Oundi. *Guurfi*. Beris. Itwan. Ceket. Sele. Warang. Micie. Buus. *vncí*. Getu. Munca. Kulondus. *Matheus*. Nue. Seter. *Efe* . . . e. Tícla. Embel. Mihal. Stephan. Soína. Marcus. Cimor. Sun- || thei. Keuerereg. Selez. *Samfun*. Berendí. Apadi. Heíum. Sumbot Sidemer. Scegun cum fratre *fu*o. *Sebastianus*. Híj omnes cum terra *sua* datí *sunt*.

In obad. Mihal. *vrof*. Budí.

170 In Cetihida. Cotu. Iacau. Iruge.

In villa. Herudí. Tiburei. Zamar. Ehudí. Buloc. *Step(han)*. Cupan. Eubag, *quejudí*.

In villa *Babusa*. Magici. Gumba *Wa* || rus. *Kefeudi*. Pazarí. Fikura. Rulouz. *vidurih. vandi. Bu'fu*. Halaidí. Lougudí. Ketil. Endrei. Sumadí. Híj omnes. cum terra *sua* datí *sunt*. Horum maior. Seegun.

In villa *Geijſce*. hec *sunt* nomina *ſeruorum* Embeldí. Ete. Cene. Olup. Turidí. *Kafa*. Kacu. Obus. Oba. Kínis. G . . . Dauid. *Buſco*. Fermenís. Apa.

180 In. *Cuctí*. Fekete. *Fiuft. Caſu*. || Fele. Reuceg. Geurecí. *Petir* Híj omnes cum terra *sua* datí *sunt*.

In villa Hetten. Egus. Machalí. Budetí. Koaliz. Matheus.

In villa Doboſ Ecil. Baiadí. *Lufadí*. Suluctí: *Burcu*. Pazarí. Albn. Cobu. Abram.

In villa Sureudi. *Ianuft*. Mihaldí. *Sceſu*. Cucí. Petus. Abadí. *Budur*. (*O*)pus. Sumdí. Odus.

In villa Cerep. Guku. Munas. Sumdí. *Bebuf* || *ti*. Damían. Sarlaudí. *Cafadí*. Luas. Hadí.

In villa. Simur *Tunt*. VII. *manſiones* preconum. quorum
190 nomina *sunt*. Sidemer. Marcus. Feledí. *Werſendi*. Dume. Fabían. *Alecal*. Bantas. *vzund*. Mamadí. vin. Gugu. File. Saba. Cunolk. Eldí. Mogdí. Keurig. Buba. *vſa*. vraía. Michudí.

In villa Tamach. Siholt. Suda. Tumas. *Boloſoý*. Lengen. Sum || both. Martín. Heunes. Legia. *Pateneg*. Silfē. Petus. Latus. *Buſu*. Pentuk. Crachín. Alekal. Tume. *Tuſedi*. Martín Suento. *Etretica*. *Ceke*. Opudí. *Toſu*. Tuke. vradí. Behu. *vdelen*. Perluke. Símun. Stephan. Kuut. et Filedí. Bandi cum fratre *ſuo*. hec uílla cum *sua* terra data est. Horum maior. Bandí. Híj omnes *preſcriptí ſeruí*. debent dare decimas. || *ſed* vna queque *manſio* debet dare per annum duas Oues. et duos Cubulones faríne. *Frumentine*. et duos Cubulones *Círuíſie* bone. et. I. *ſal* villa autem Tahu. et villa *Kalſar*. et villa Hedekcut et alij *ſeruí*. qui habitant in villis. que *sunt circa* Cuppan. debent dare per annum. LX. Cubulones *marcíj*. *ſed* qui laborant in uíneis marcium non dant.

Círca Tíciám || villa. Geu cum alijs *ſuis ſocijs* debent dare per annum. XXX. cubulos *marcíj*. villa Lingu cum alijs *conſocialibus. ſuis* debent dare. XX. cubulos *marcí*. villa *Ecer*. cum alijs *conſocijs ſuis* debent dare XXX. cubulos *marcíj*. villa Geíche
210 cum villa Damag et cum alijs conlaboratoribus *ſuis*. debent dare. XXV. cubulos *marcí*. villa Hudus. et uílla *Ruoſti* et uílla || Cobu. et villa. Fekethe cum alijs *conſeruitoribus ſuis* debent dare. X. cubulos *marcíj*

Omnes *iſti preſcriptí ſeruí*. Parietes. et coopertoria ecclesie *uetuſtate Dilapſa*. debent renouare. Officinas *Clauſtri* vel nouas vel inueteratas. edificant. Ouile *conſtruere* uíuarium et claudere vel effodere. Fenum *ſecare* annuatim *ſecundum* preceptum prepositi vel Decaní debent. Omnes *iſti predictí ſeruí*. in || *feſto* beate Margarete debent dare porcionem *feſtiualem. ſcilicet* quatuor boues pingues. et XXX. oues *pinguiſſimas*. XXX. *Anſeres*. et. XL. gallinas. et. XX. Petras Salis. Item in nativitate domini debent dare. XX. *An'eres* et. XL. gallinas, et. X. Petras Salis. Item in *Paſca*. domini. dant. XX. *Anſeres*. et. XL. *Galinas*. et. X. Petras Salis.

Hec *sunt* nomina *ſeruorum* qui debent || *ſeruire* preposito

cum suis curribus In villa *Durugfa*. Keuerug. *Nafchadi*. *Samsin*. In villa Boti Fabian. Kerehu. *Ierafa*. *vbes*. In villa Kana. Sebedi. Haladi. Obus. Adus. *Farcasti*. In villa Tupundi. Pete. Merke. Herman. Mirei. Pentuk. In villa *Kuceu*. Cicadi. Emudi. 230 Sounik. *vsag*. Horuat. In villa Cuma Bugudi. || Matheus. Buciku. Petus. Caben. Furnos. *Isep*. Gabadi. *Heimudi*. Celugu. In villa *Kalfar*. *vleu*. *Biqua*. Citar. Dubos. Gatadi. circa Ticiam In villa Kerudi. *Fete*. Geme Weiteh. *vara*. *Wasoas*. *Kakasti*. Ticudi. *Derfi*. Iacudi. Matheus. *Rafudi*. Bene. Mihaldi. Farcas. Dimiter. Finta. Wagdi. *Wensu*. Mawag. *Kuecte*.

Hec sunt nomina Pistorum in v(i)lla || Meiri. vrabag. Kimis. Halaldi. *Muncasti*. Secege. Gukus. Tenkudi. In uilla Hedegcut. *Cesar*. In villa Hedelen. Kinis. Gonoidi. In Strigonio. *Miloft*. In uilla Eneg. Cazmer. In Dimis. Cigu.

240 *Hec sunt nomina. coquorum.* In uilla Kucev. *Keseudi*. *Mogu*. *vros*. Lipe. In villa Cuppan. *Moiscin*. In. *Babisa*. Cehti. Kila. Mawog. Feidi. *v . . as*. *Micusa*. In Geu. *Deus*. In Dimis. Cipeu. *Ieraltau*. Scura. In uilla Kurtu filius et frater vrbaz.

Hec sunt. || nomina eorum. qui in fratribus in Dormitorio. et in rectorio *deseruiunt*. In uilla *Morusti*. Weiteh. *Laurenci*. Ipoli. *Nemerat*. Banus. Iacob. Fili. Nicolaus. *Heseudi*. In uilla. Dalmadi. Batti. In uilla Tunguldi. Japudi. In uilla Suran. *Farcas*. In uilla Cuppan. Wendeg. Abel. Gurk. In uilla Hudus.

Hec sunt nomina tornatorum. In uilla. *vr'i*. *Gictu*. Gurgu. 250 qui in *festo. sancte* Margarete. dant *similiter*. et in nativitate. domini. D. *scutellas*. In uilla Atila. Deuecher. Telhe. qui in *festo.* || *sancte* Margarete et in nativitate domini. et in *Pasca*. dant per annum. de. *Scutellas*. Zuan cum filijs suis.

Hec sunt nomina agasonum. qui preposito *seruiunt*. In uilla. Herudi. Adrian. Wig. Cule. Subudi. Beke. *Cusadi*. alter. Beke. *Bulfu*. vrchudi. Budi.

Hec sunt nomina agasonum. qui fratrum equos. *custodiunt*. Iarundi cum filio suo.

Hec sunt nomina Campanitarum. In uilla *Durufa*. Ruki 260 Guden. *vzari*. Endere. Simun. *Tarsadi*. Weiteh. Egus. In uilla Warang. || *Sebastian*. Waga. Maradek. Emun. cum fratre suo. *Forcoft*. Irugdi. In Gedas. Weiteh. *Alekal*. *Nemcim*. *Leurenci*. Tapas. *Numhiu*. In uilla Galhan. Ierugdi. *Numhiu*. In uilla *Enderedi*. Lapudi. *fredi*. *vrodi*. *Keseudi*. Feledi. In uilla Hedekcut. vrodi. In uilla *Nagasu*. *Bosa*. *Wifalau*. *Samsin*. In uilla. Scilu. vene. Mawog. In uilla. Kana. Calui. *Kectutendi*. In uilla *Kalfar*. Bolcin. *Numhiu*. In uilla Atila. *Wofu*. In *Dimisi*. Indí. Hurnete. Huruat. Bene S. . . || *di* Wetikin.

Hec sunt nomina Pellipariorum. *vgus*. Cebes. Abilles. Tul- 270 mas. Habrug. *Fiasa*.

Hec sunt nomina eorum. qui debent dare Currus. et equos. decano. vel Canoniceis. euntibus. in legacionem. In uilla *Afawfeu*. Buda. *Budufov*. Feledi. *Kesudi* Kinis. Craecin. Gurgu. Kua. *Lusadi*. Marcus. In uilla Maraut. Cetku. Pentuk. Matheus. Puci. In Strigonio. Selle cum fratribus suis. In uilla *Belfun*. Ianus cum duobus filijs suis. Bula. cum fratre suo.

Hec sunt nomina. seruorum || Curialium. qui ad omnia dum

per decanum. mittuntur parati sunt. *Forcoft.* Botoídi. *Pufov.* Hutos. *Wofas.* Damian. Faber. Curialis nomine Bar.

- 280 Hee sunt nomina *Piscatorum.* In uilla Helenba. *Blafcu.* Milata. cum fratre suo. *Perbufe* cum filio suo. Maleu. Wieneg. Michal. Milofa Milgozt. Kuker. Matheus. Babita. *Sumku.* *Werfun.* *Tufica.* *Nameft.* *Nauafal.* Mogdi. Selpe. Boín. Sedín. *vlofcina.* Bata. Pucíca. Beris. Budmer. *Dalafa.* Begus. || Werete. *Nauafa.* Worca. Nímiga. Locus autem *piscacionis* est in flumine Ipul. scilicet de *Damafa.* usque ad Bela Patak. et in Danubio ubicumque. uolunt libere *Piscantur.* Hij *Piscatores* cum terra et magna *filua.* et cum Tana. predicta in Ipoli flumine. dati sunt. Debent autem dare in omni quarta feria. XXX^{ta}. *Pifces.* In omni sexta. feria. XXX^{ta}. *Pifces.* In omni sabbato. XXX^{ta}. *Pifces.* In. *quadragesima* autem debent dare. cottidie XXX^{ta}. *Pifces.* *mensura* autem *Piscium,* quatuor *Palmi.* || *sunt. occasiorem* autem *Piscatores isti* non dandi nullam fingere *Poffunt.* quia *fi* felicitas *Piscacionis* ab eis aufugerit emant *Pifces* ad *prescriptum* numerum. et *foluant* debitum.

- In *vbadí.* est viuarium quod est commune cum Abbate *Pastuhiensi,* Circa *Crif* est viuarium. quod dicitur. quhtí. quod est commune cum Luca filio Apati. In uilla Ingu. est Stangnum (!) quod uocatur *Curifa.* in quo nullus preter *Dimifiensem* habet partem. Iuxta villam Tapaí est viuarium quod dicitur || Cítei in quo viuario tereiam partem debet habere Comes Cerungradiensis. *fi* claudere uoluerit cum *Dimifiensibus,* exitus et redditus fauces (!) uuarij. *fi* claudere uoluerit nullam partem habebit. Iuxta. Ticiám est viuarium quod dicitur Kurtuelis. Hee viuaria cum *Piscatoribus suis* data sunt.

(Folytatjuk.)

SZABÓ DÉNES.

NÉPNYELV.

A magyar nyelvjárások orrhangú magánhangzóinak kérdéséhez.

CsÜRY BÁLINT és HORGER ANTAL vitájában, hogy vannak-e a magyarban orrhangú magánhangzók (MNY. XXXI, 67—8, 112—5, 182—4), tisztázódott a két orrhangú mássalhangzó közötti magánhangzó szerepe. HORGER egyetért CsÜRYVEL abban, hogy ilyen esetekben a magánhangzó orrhangúvá válik. Nem tartja azonban valószínűnek azt, hogy a következő fonetikai helyzetben: magánhangzó + orrhangú mássalhangzó + spirans vagy liquida, a magánhangzó orrhangúvá hasonul, a mássalhangzó pedig elvész. A kérdésben végleges döntést csak az hozhat, ha az egész magyar nyelvterület, de lehetőleg minél több nyelvjárás magánhangzóit megvizsgáljuk ebből a szempontból. Úgy gondolom, talán valamivel hozzájárulok a kérdés megoldásához, ha közlöm a békési nyelvjárásnak (tiszántúli nyelvjárás-terület) erre vonatkozó adatait. Természetesen addig, amíg kísérleti fonetikai eszközök hazánkban nem állnak rendelkezésünkre a nyelvi jelenségek vizsgálatára, megfigyelésekre kell szorítkoznunk. Tapasztalataim szerint a CsÜRY által

megfigyelt fonetikai helyzetekben bekövetkező változások (MNY. XXII, 338—40) megtalálhatók az én nyelvjárásomban is. Az általa idézett példákön kívül felsorolhatom még a következőket:

I. A palatalis nasalis felszívódása: 1. *nyh > ʒh: *szegiház* | *Sovághát* (helynév) | *arāghajú*. — 2. *nyj > ʒj: *sová jószág* | *Tolemá Jancsi* (gúnynév) | *Kemí János* | „*Szegi jánt elzavarta az annya.*“ — 3. *nyz > ʒz: *cigázab* | „*Szegi Zerebélyt elhatta a felesége.*“ — 4. *nyzs > ʒzs: „*Há zsidó vót a vásárő?*“ — 5. *nysz > ʒsz: *kiszserít* | *bársőszallag* | *ennyihászor* | *cigászár* ('salak'). — 6. *nys > ʒs: *kémiseprő* és *kímiseprő* | „*Leteszem a büszke legísígem, Ölelem a csárdás felesígem.*“ (Nd.) | „*Há sor paszujt vetettél?*“ | „*Sok asszō sokat tud beszílni.*“ — 7. *nyf > ʒf: *kőkífa* | *gyíkífonás* | *arāfűz*. — 8. *nyv > ʒv: *dohávágó* | *patkávísítás*. — 9. *nyl > ʒl: *sová lú*, de: *megsínyli*. — 10. *nyr > ʒr: „*Víkōra vágta a tiszát.*“ | „*Szíp jára vetette a szemit.*“

II. A dentalis nasalis felszívódása: 1. *nh > ʒh: *Báhida* (helynév) | *tizēhárom* | *kappāhangú*. — 2. *nj > ʒj: *magájáró gép* ('cséplőgép kazánja') | „*Gyōrsā jányom azzal a mosással!*“ | „*Bolō jukbúl bolō szél fú.*“ — 3. *nzs > ʒzs: *kōcsőzsák*. — 4. *nz > ʒz: *kízás* | „*Nagyō zabos ez a lú*“ ('eleven, nyugtalan, ficánkoló'). — 5. *nzs > ʒsz: „*Két szā szálmát hozott a tanyárull.*“ | „*Szípē szól ez a nagy harang.*“ | „*Hū szarhásztál eddig?* ('Hol loptad a napot?) — 6. *ns > ʒs: *rokōság* | *áslóg* és *áslóg* | „*Kettē se bírjátok el ezt a zsákot?*“ — 7. *nj > ʒf: *vászōfazik* | *kāfaros ház* ('nem tűzfalas, hanem az egyik végén csapott tetejű') | *Szavadō foktalalak*. | „*Kettē félkötöttik a nagy járást*“ (értsd: 'szólótáblát'). | *Ötvē fillér ára téfelt vettem.*“ — 8. *nv > ʒv: *pojōvág* | *csurō víz* | *Hū vót, hun nē vót.* | „*Ki vagyok a vízbúl*“ és „*Ki vagyok a vízbúl.*“ — 9. *nl > ʒl: *ajál* | *vászōlepedő* | „*Ki legel a kecskénk a csürhē.*“ — 10. *nr > ʒr: „*Korā reggel ritká rikkant a rigó.*“ | „*Kēre se lehet ezt rábízni.*“

III. A labialis nasalis felszívódása: 1. *mf > ʒf: *sōfa* | *tilalōfa* | *korōfekete* | „*Nē fílsz az Istentúl?*“ | „*Nē fērsz a bürődbe?*“ — 2. *mv > ʒv: *Halōvíg* (helynév) | „*Magā vagyok idehaza.*“ | „*Idesapá vette ezt a karikást.*“

Hogy mennyire kedveli nyelvjárásunk a nasalis magánhangzókat, mutatja az is, hogy előfordul a nasalisatio a CsŰRY tárgyalt fonetikai helyzeteken kívül még a következő esetben: Mondat vagy önállóan ejtett szó végén, különösen pedig felkiáltásokban a szótagzáró nasalis előtti magánhangzó igen gyakran (tehát nem kivétel nélkül) orrhangúvá válik, a nasalis mássalhangzó pedig eltűnik. Így szívódik fel ilyen esetekben az *n* és az *ny*. Pl.: „*Minden pízem oda vā!*“ | „*Sokat küszködik ez a szegíny asszō.*“ | „*Ez az a nagy vagyō?*“ | „*Jaj szegí!* De *sová!*“ — Nem így viselkedik azonban az *m*. Pl.: „*Hū vagy jányom?*“ | „*Nem lelem a kabátom.*“

VÉGH JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Végh József: **Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez.** (Dolgozatok a debreceni Tisza István tudományegyetem magyar nyelvészeti szemináriumából. 1. szám.)

Értekes dolgozattal indította meg Csúry Bálint professzor szemináriumi dolgozatainak sorozatát. A kérdés, mellyel a dolgozat foglalkozik, a nyelvészeti irodalomban inkább csak érintve volt, mint feldolgozva, rendszerbe foglalva pedig éppen nem. Még az is vita tárgya volt, vajjon megkülönböztessünk-e azonos értelmű és rokonértelmű szavakat. Ma már úgy tudjuk, mióta a szavaknak nemcsak logikai, hanem hangulati tartalmát is vizsgáljuk, hogy oly szó, mely a másikat tökéletesen helyettesíthetné, nincsen, mert vagy logikai tartalma más, vagy érzelmi hangulata. *Apa* és *atya*, *pór* és *paraszt*, *eb* és *kutya* azonos értelmű szavak, de nem azonos stilisztikai értékűek. Hogyan történt, hogy a nyelv némely fogalom kifejezésére több szóval, gyakran egész szócsoporttal rendelkezik? E jelenség főbb okai szerzőnk szerint a következők:

1. A szemlélet különbözősége. A névadás tudvalevőleg úgy történik, hogy egy tárgynak valamely jellemző tulajdonságát jelöljük meg a névvel. E név olykor fontos, még többször lényegtelen jegyet ragad ki az illető tárgy vagy személy tulajdonságaiból, s a szó lassankint válik az egész fogalom jelévé. Ha a kisedet *csecsemő*-nek ('csecsszópo'), vagy a latinban *infans*-nak ('nem beszélő') nevezzük, aránylag még elég fontos jegyét választjuk ki. De már például a *kert* szó annyit jelent, mint 'bekerített hely', tehát más fontosabb jellemvonások mellett ez a mellékes jellemvonás vette fel az uralkodó jegy szerepét. A *hajadon*, *szűz*, *kisasszony*, *eladólány*: mind más-más szemléleti alapból jelöli ugyanazt a személyt, épúgy, mint *asszony*, *feleség*, *hitves*, *anya*, *menyecske* ugyanazon nőt jelentheti a szerint, hogy milyen szerepet tölt be. Az *aggódik*, *töpreng* ige az 'aszik, töpik' fogalomköréből ered. Az *évődik*, *eszi magát*, *emészti magát* kifejezések abból a szemléletből erednek, hogy a bánat lesóványítja, megbetegíti az embert.

2. Egyénítés. A nyelvfeljődés iránya az egyénítéstől az általánosítás felé halad. A kezdetleges nyelvekben több az egyéni, egyénítő szó és kevesebb a fogalomnév, mert kisebb a fogalomalkotásra való logikai hajlam is. Tasmánia lakóinak van szavuk mindenfajta gummifára, de nincs szavuk, mely a *gummifa* fogalmának felelne meg. A magyar népnyelv ismeri a *gulyás*, *csikós*, *juhász*, *kondás*, *kanász*, *csűrhes* szavakat, de már az egyetlenest kifejező *pásztor* szót a latinból kellett átvennünk. Az egyéni szavak nagy része megmarad akkor is a nyelvkincsben, ha már megalkotta a fogalmi szavakat is, s akkor a faj és a nem logikai kategóriáiban élnek egymás mellett.

3. Eufémizmus. Rendkívül gazdag hangulati forrása a rokonértelmű kifejezések alakulásának. Ha a hívő nem meri kimondani 'Isten' nevét, megalkotja helyette az *Úr*, *Mindenható*, *Mindentudó*, *Teremtő*, *Örökkévaló*, *Gondviselő*, *mennybéli atya*, *a világ ura*, *a legfőbb lény*, *seregeknek ura* kifejezéseket. A halál tényével szemben a kíséző körülményekre utalunk; így

akarjuk a halál rémes voltát, a való kietlenségét leplezni. A rézségségre LEHR ALBERT kétezer szót és kifejezést állított össze. A társadalmi illem minduntalan újabb enyhítést magukban rejtő kifejezések alkotására kényszerít.

4. Színes és szemléletes kifejezések keresése. Ezek is nagyrészt érzelmi hatások alatt jönnek létre, mint amelyek megtermékenyítik a képzeletet. Ilyenek például a szerelem kifejezései: *lelkem, szívem, babám, angyalom, csillagom, rózsám, galambom* stb. Ilyenek azok, melyeket a tréfás hajlam alkot, ahová a tolvaj- és diáknyelv szavait is sorozzuk.

5. Kölesönzések különböző nyelvrétegekből. Valamely társadalmi réteg nyelve gazdagodhatik úgy, hogy más társadalmi rétegből vesz át szavakat, kifejezéseket. Minden író gazdagítja az irodalmi nyelvet, mikor a saját nyelvjárásából hoz át szavakat, melyeknek egy része aztán köznyelvi szóvá válik. A nyelvújítás korában ez egyik öntudatos módja volt a nyelv gazdagításnak. Pl. a lassú helyváltoztatás kifejezésére így jöttek át a tájnyelvből kimutathatólag a *ballag, barangol, baktat, csatangol, cammog, kullog, kutyagol, ödöng, lödörög* szavak. Ezeknek nagy számát állította össze dolgozatunk.

6. Idegen nyelvből átvett szavak. Ezek átvételének is inkább hangulati (melioratív vagy pejoratív) oka van, mintsem logikai, mert hiszen sokszor kisorsítja a meglévő magyar szót, még többször vele együtt él, mint synonyma és gazdagítja a nyelv árnyaló képességét. Pl. mikor a *beszél* mellé átvesszük a *disputál, diskurál, trafikál, traccsol*, a *megvet* mellé a *fumigál*, az *őr* mellé a *bakter*, a *kerítés* mellé a *palánk*, az *udvarol* mellé a *kurizál* stb. szavakat. Némely szót kétszer vesszünk át. mint *burgonya* és *krumpli*, *kádár* és *pintér* (szláv és német), *paraszt* és *pór* (ua.), *ceruza* és *plajbász*.

7. Elavult szavak felújítása. Ez tudatos irodalmi úton történik és történt különösen a nyelvújítás korában. Ilyenek pl.: *hon, rege, bakó, év, aggastyán, váz, vihar* és számos más.

8. Jelentésváltozás. A szavak jelentése idők folytán, tudjuk, különféle hatások következtében változáson mehet át és forrása lehet rokonértelmű kifejezések születésének. Az *öreg* szó a régi nyelvben s ma is a népnyelvben „nagy” jelentésben használatos. Jelentésfejlődés következtében ma a *vén* szónak synonymája. A *szökik* eredeti jelentése: 'ugrik', ma a *menekül* synonymája. Ugyanúgy a *száll* és *repül* szópár, melyben a *száll* igének később fejlődött ki 'repül' jelentése az eredeti 'leeresztedik, sich niederlassen' mellett.

A dolgozat, mint idézetei is mutatják, a szakbavágó irodalom magyar és külföldi termékeinek teljes ismeretével készült, s jól választott számos hazai és idegen példája közt nem egy a szerző eredeti gyűjtésének vagy megfigyelésének eredménye. A dolgozat jelentéstan irodalmunk kiváló terméke, és reméljük, egy értékes irodalmi pálya kiinduló pontja. ZLINSZKY ALADÁR.

G. J. Ramstedt: Kalmückisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae III. Helsinki, 1935. 4° XXX, 560 l. Ára 600 finn márka.

A kiváló finn mongolistának végre megjelent várva-várt mongol szótára. Kisebb megszakításokkal több mint harminc évig készült ez a nagy munka, mely hatalmas anyagával, az egész altaji nyelvterületről vett egybevetéseivel, a mongol és a vele kapcsolatos nyelvészeti tanulmányoknak hosszú évtizedekre egyik legfontosabb segédeszköze lesz. Hogy egy-egy címszó mögött mennyi munka és tudás húzódik meg, azt csak akkor érti meg az ember igazán, mikor valamelyik címszónak saját maga próbálja összeállítani mongol és altaji rokonságát. RAMSTEDT „kalmük” szótára magában foglalja a voltaképeni volgai kalmük nyelvjáráson kívül az egész nyugati mongol vagy oirat szókinccset. Temérdek eddig fel nem jegyzett szó, kifejezés mellett megtalálható — megfelelő ellenőrzés után — az eddigi szinte teljes oirat irodalmi és nyelvjárási szóanyag is. A *kalmük* szónak ily értelemben való használata ugyan szokatlan, de kellő figyelmeztetés után zavart nem okoz. Csak természetes, hogy minden mongolistának volnának saját olvasmányai alapján a részletekre vonatkozólag megjegyzései: pótlásai, helyreigazításai. A nyelvhasználati anyagból különösen a tibeti és kínai adatok szorulnak módosításokra. Pl. a *dandžür*-ral (76) egybevetett tibeti *bstaŋ-kyur* helyett *bstan-gyur* olvasandó, a *deŋ* 'Gasthaus' (88) kínai forrása nem *dian*, hanem *tien*, a *dunda* 'Mitte' (102) szónak semmi köze a kínai *čung*-hoz, a *lū* 'Drache'-val (253) egyeztetett kínai *lui* helyett *lung* olvasandó stb. Meglepő a koreai egybevetések aránylag csekély száma. — Örömmel üdvözljük ezt a valóban nagyszabású művet, amely tanulmányainknak hatalmas arányú gazdagodását jelenti. LIGETI LAJOS.

Krompecher Bertalan: A Kalevala keletkezése. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1935. évi decemberi számából.)

Az értekezés a romantika korának szellemi légkörében és törekvéseiben mutatja be a Kalevala keletkezését a XVIII. századi mitológiai irodalombeli tudományos előzményektől az Új-Kalevaláig: a fejlődés költői kiteljesedéséig. Rámutat arra, hogy az úgynevezett Ós-Kalevala voltaképen egy őseposz rekonstrukciója, s a Régi- és különösen az Új-Kalevala fokozatos távolodást tüntet fel a népi változatoktól. Lönnrot első összeállításai attól a hittől sugalmaztatva születtek meg, hogy volt egy hajdani finn eposz, amelyet helyre lehet állítani, de utóbb ez a hite meg-ingott, az énekek fejlődéséről szóló új elképzelés lépett a régi helyére, mely felbátorította őt, hogy folytassa az énekek képzelt fejlődését és nagyarányú képpé, az egész finn énekköltészet foglalatává növelje eposzát. M. A.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Bevételek és kiadások 1935-ben és költségvetés 1936-ra.

I.

S z á m a d á s 1935-r ől.

I. Bevétel:

	P	HII.
Maradék 1934-ből	3786	52
Tagdíj és előfizetés	5662	—

	P	fill.
Eladott kiadványokért	288	76
Kamat	1063	74
Alapítvány	188	—
Adomány	326	—
Államsegély 1934—1935-re	500	—
A M. Tud. Akadémia segélye	1000	—
A Szily-alap bevétele (kamat és adományok)	82	—
Vegyes bevétel	39	66
Csúry B. Szamosháti Szótárára előfizetés	240	—
Összesen	13176	68

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	5195	50
Írói tiszteletdíj	725	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatok	176	53
Irodai kiadás	70	—
Expedíció, vegyes kiadás	817	51
Könyvtárosi jutalék	35	92
Népnyelvi gyűjtésre	80	—
Alapítványok tőkésítése	188	—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	50	—
Csúry B. Szamosháti Szótára nyomdai költségeinek első részlete	2000	—
Összesen	9918	46

Az 1935. évi maradék 3258'22 P. Ebből 3226'22 P a Társaság, 32'— P a Szily-alap maradáka.

3. Alapítványok:

Áthozat 1934-ből	27509	60
Kiegészítések 1935-ben:		
Balogh Jenő, Nagylózs	10	—
Bátky Zsigmond	20	—
Esterházy hercegi könyvtár	160	—
Jánosi József	8	—
Losonezi Zoltán	20	—
Szócs Ferenc	10	—
Viszota Gyula	20	—
Összesen	27697	60
Ebből 151 tag alapítványa	6875	53
A Társaság tőkéje	20822	07

4. Szily-alap:

Áthozatal 1934-ből (tőke)	1000	—
Bevétel 1935-ben (kamat és adomány)	82	—
Összesen	1082	—
Kiadás 1935-ben (Szily-jutalom)	50	—

Marad 1936-ra 1000 P tőke és 32 P készpénz.

5. A Társaság vagyona:

	P	all.
a) Tőke és alapítványok:		
10.000 K n. é. földhitelint. 4% kor. é. záloglevél . . .	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4% szab. talajjav. záloglevél . . .	3	36
30.200 K n. é. hadikölesön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. 1 drb. részvény	14	—
Alapítvány és tőke a M. Földhitelintézetben	27677	03
A Szily-alap tőkéje a M. Földhitelintézetben	1000	—
b) Készpénz:		
Folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben	3143	57
Folyószámlán a Postatakarékpénztárban	78	24
A Társaság kézipénztárában	36	41
Összesen	31955	82

II.

Költségvetés 1936-ra.

1. Bevétel:

Maradék 1935-ből:

a) a Társaság maradéka	3226	22
b) a Szily-alap maradéka	32	—
Tagdíj és előfizetés	3400	—
Kamat	900	—
Eladott kiadványokért	50	—
Államsegély	—	—
A M. Tud. Akadémia segélye Csűry B. Szamosoháti Szó- tára kiadására	1500	—
A Szily-alap kamata	30	—
Összesen	9138	22

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4800	—
Írói tiszteletdíj	740	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatokra	100	—
Irodai kiadás	100	—
Expedíció, vegyes kiadás	800	—
Könyvárusi jutalék (10%)	40	—
Szily-jutalom	50	—
Csűry B. Szamosoháti Szótárának kiadása	4300	—
Népnyelvi gyűjtésre	240	—
Összesen	11750	—

A várható hiány 261178 pengő.

Ha más bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelv terjedelme nem lehet nagyobb 15 ívnél, újabb népnyelvi gyűjtésre nem adhatunk megbízást, sem Csűry Bálint Szamosoháti Szótára kiadásának költségeit nem tudjuk teljesen kifizetni.

KÜLÖNFÉLÉK.

Jelentés az 1934—1935. évi Sámuel—Kölber-jutalomról.

A kiküldött bizottság egyhangúlag abban állapodott meg, hogy az idei Sámuel—Kölber-jutalommal való kitüntetésre SZABÓ T. ATTILA „A helynévgyűjtés jelentősége és módszere” című értekezését (megjelent MNy. 1934. XXX, 160—80) ajánlja.

SZABÓ T. ATTILA zilahi középiskolai tanár évek óta gyűjti Erdély északi részének földrajzi neveit, így a szoros értelemben vett helyneveken kívül a dülő-, határ-, patak-, hegyneveket stb. stb., s gyűjtéséből időről-időre szemelvényeket, értékes fejtegetéseket is közöl. Ilyen közlései: Közép szamosvidéki határnevek (MNy. XXVIII.), Bosznia és Hercegovina Marosújváron (MNy. XXIX, 52), Erge (MNy. XXIX, 242). Sulyom: solyom (MNy. XXX, 53), Fagus Kald (MNy. XXX, 317). — A kitüntetésre ajánlott értekezés három részre oszlik: Az első rész a helynévgyűjtés jelentőségét, a második a gyűjtés módszerét, a harmadik a magyar helynévkutatás és gyűjtés történetét írja le. Az első és a második részben a szerző gondosan figyelembe vette az idevágó külföldi irodalmat is, értekezésének azonban főleg az adja meg a kiváló nagy értéket, hogy saját tapasztalatai felhasználásával világítja meg a kérdéseket. A szerző rámutat azokra a nyelvészeti és történelmi tanulságokra, amelyek a földrajzi nevek tanulmányozásából levonhatók, egyúttal nyolc pontban megállapítja azokat a legfontosabb szempontokat, amelyeket a helynévgyűjtésben figyelembe kell venni.

Egyhangú határozat alapján dícsérettel való kitüntetésre ajánlja a Bizottság WEIDLEIN JÁNOS „Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában” című dolgozatát (Századok 1934. Pótfüzet). A szerző a két megye és függelékül néhány adatban Komárom megye mai községeinek dülőnevei alapján kimutatja, hogy sok esetben elpusztult falvak neve mai napig él az újonnan keletkezett községek határ-, illetőleg dülőneveiben. E dülőnévviszsgálattal sikerült azt a különben egész Tolna megyében elterjedt felfogást megcáfolni, mintha a vármegye legrégebb lakói rácok lettek volna. A dülőnevek vizsgálatából kiderült, hogy az elpusztult rác faluk is korábban elpusztult magyar faluk helyén keletkeztek.

Budapesten, 1935. április 1-én.

SZINNYEI JÓZSEF elnök. GOMBÓCZ ZOLTÁN, PETZ GEDEON bizottsági tagok, MELICH JÁNOS előadó.

LEVÉLSZEKRÉNY.

N. I.-nek. A *neje* szó használata épenséggel nem magyarosan. Nincs alapja annak az állításnak sem, hogy a *neje* 'nem törvényes feleség'-et jelent vagy legalább is kevesebbet, mint a *feleség*. *Felesége* és *neje*: e kettő között csak annyi a különbség, hogy a *feleség* a mindennapibb szó, a *neje* pedig — csupán a műveltebb társadalmi réteg nyelvében lévén járatos — válasz-

tékosabb, finomabb, néha talán finomkodó is. Ugyanígy különbözik egymástól az *ura* meg a *férje*. Arany János ezt írja Vojtina Ars poeticájában: „Bánk, a *nejével* megvénült falun“, Kölcsey pedig a Doboziban: „De hátra néz s előre fut A hú magyar *nejével*“. Az *egynejtűség* kifejezés is azt mutatja, hogy a *neje* nem kevesebb a *feleség*-nél. Az újabb nyelvszokás a *neje* és a *nője* között kifejlesztett ugyan olyan különbséget, hogy a *neje* a. m. 'felesége', a *nője* pedig a. m. 'nem hitese felesége', de régebbi költőink nyelvében még a *nője* is azt jelenti, hogy 'felesége'. Arany gyakran írja így: „Nyájás szavú *nője* mosolyra deríti“ (Családi Kör); „Várja szegényt szerelmes szép *nője*“ (Török Bálint); „S bajuszt kapván áldott *nője*, Elkergette, vén korában“ (A Bajusz). A *nője* szóalagnak újabban támadt rossz mellékszöngéje miatt sokan a *nóm*, *nőd* helyett is inkább ezt mondják: *feleségem*, *feleséged*, de például a *nős* és a *nőtlen* szónak megint nincs semmi rossz jelentésárnyalata. N. J. B.

J. J.-nek. Mivel a *Bezerédj* s a *Csulaj* névben *i*-nek hangzik a *j* (l. A Magyar Helyesírás Szabályai 105), ezeket a neveket így kell szótagnolni: *Be-ze-ré-dj*, *Csu-la-j*, mint: *Se-ré-di*, *Ve-ré-dy*, *End-ró-di*, *Gyu-la-i*, *Pa-u-la-y*. Csak hogy az elválasztásban egy betűt nem igen szoktunk elszakítani a szónak többi részétől, még kettőt se nagyon, ha hosszabb a szó, mert önkénytelenül húzódozunk az ilyen aránytalan részekre darabolt szóképektől: *okvetetlenkedése-i*, *igazságosságá-ra*, *ítélőképességének*, *ga-valléroskodásáva*; tehát inkább így szakítsuk meg az említett két nevet: *Beze-rédj*, *Csu-laj*. — A *Somssich* nevet így válasszuk el: *Som-ssich*, mint: *Dessew-ffy* (i. m. 212), *Lóránt-ffy*, *Pál-ffy*, *Péter-ffy*. — A *bridzset* tárgyragos alak elválasztása: *brid-zset*, mert az ikerített *dzs-t* így választjuk el: *Hod-zsa*, *Mad-zsar*, *Fid-zsi-szigetek* (l. MNy. XXIX, 313), ellenben a rövid *dzs-t* átvisszük a következő szótagba: *man-dzsetta*, *Dzsi-dzsigá*, *Kiliman-dzsáró* (l. A M. Hsir. Szab. 209). — Az összetételeket elemeik szerint választjuk el (i. h. 216), tehát lehet így is: *ides-tova*, *egyszer-szind*, de így is: *ide-stova*, *egyszer-smind*.

N. J. B.

T. A.-nak: Az a felfogás, hogy a *háztűznézni* kifejezés *háztűz* része alárendelő összetétel volna, nem helyes. A társadalom-, jog- és művelődéstörténeti mozzanatok, amelyeknek a kifejezés nyelvi tükröződése (l. rájuk vonatkozólag TAGÁNYI, Hazai élő jogszokások 58, PAIS: MNy. XVIII, 177; vö. TOLNAI: MNy. XI, 180), egyáltalában nem kívánnak ilyen értelmezést. A *háztűznézni*, *háztűzlátó* (NySz.) mellett előforduló erdélyi *házat-tűzet tartok* 'saját háztartást' (MTsz.), valamint az ugyanabból a tárgykörből eredő *házas-tűzes emberek* 'megtelepedett' (Mikes) és *házas-tűzes szolgáló* 'bizalmas' (NySz.) világosan vallják, hogy a *háztűz* alakulat mellérendelésből keletkezett. P. D.

P. D. írja: Az OklSz. a *bürü*, *bërü* 'punctulus, Steg' szóra megkérdőjelezve egy 1270/1280: „Iuxta viam et vineam *Olburuh*“ adatot vesz fel. Az EtSz. (I, 594) a

bürü szó alakváltozataként a kérdőjel mellőzésével hivatkozik rá. Nézetem szerint a *bürü*-nek ilyen *uh* olv. *üh* végű *bürüh* változata a szónak az EtSz.-ban nyújtott etimológiájánál fogva magyar hangtörténeti szempontból meglehetősen különös volna. Inkább arra gondolnék, hogy az *Olburuh*-ban a német *Alberich*-ből való személynév lappang, vagyis az *Olburuh* név az adatban mint birtokos jelző határozza meg az utat és a szőlőt.

V. J.-nek: Szó sincs róla, hogy az idegenből került szavak örök időre változatlanul megőrizhetnék eredeti alakjukat. Az átvevő nyelv lassan-lassan valósággal átgyúrja, a maga képére formálja a jövevényszavakat. Egy kiváló nyelvész, GRIMM JAKAB, így nyilatkozik erről: „Alle Sprachen, so lange sie gesund sind, haben einen Naturtrieb, das Fremde von sich abzuhalten und, wo sein Eindrang erfolgte, es wieder auszustoßen, wenigstens mit den heimischen Elementen auszugleichen. Fällt von ungefähr ein fremdes Wort in den Brunnen einer Sprache, so wird es so lange darin umgetrieben, bis es ihre Farbe annimmt und seiner fremden Art zum Trotze wie ein heimisches aussieht.“ (Idézi BRODER CHRISTIANSEN, Die Kunst des Schreibens. Eine Prosa-Schule⁶. 113—4. l.) Vagyis magyarul: Minden egészséges nyelvben megvan az a természetes ösztön, hogy távollatartsa magától azt, ami idegen, ha pedig mégis befurakodott valami idegen elem, újra kilökje magából vagy legalább hozzáegyensse eredeti elemeihez. Ha véletlenül idegen szó esik bele valamely nyelv forrásvizébe, addig csiszolódik benne, míg annak a színét nem ölti magára, s idegen létére olyanná nem válik, mintha honi termék volna. N. J. B.

Csonkás M. írja: BÁTKY ZSIGMOND: MNy. XXXI, 265 a *nagy-gereblye* több vidéken használatos *bögg*: *böggö* nevét jelentéstopadásnak tartja a szerinte eredetibb *böggögereblye* alakból, amelyben a *böggö* 'nagy' jelentésű volna, és benne *böggöly* szavunk lappangana. Én a *böggögereblye* alakot sohasem hallottam, de sokszor tapasztaltam, hogy népünk a kaszálás, aratás, gyűjtés szerszámait: a kaszákat, villákat, gereblyéket tréfásan úgy tekinti, mint egy zenekar hangszereit, velük a kézben *szól a munka*. A cigányzenekarban feltűnően terjedelmes darab a *böggö* (*brüggö*, *brüggó*), a szerszámok között a *nagygereblye*; annak a nevét tréfásan átvitték emerre épügy, mint mikor a *petrence-rudak*-at tréfából *cimbalomverők*-nek mondják. — Megjegyzem még, hogy a régi világban használatos volt egy *hegedű* vagy *brüggó* nevű rabkínzó eszköz; ennek az alakja hasonlított a nagy-gereblye ágas nyeléhez.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN FÉNZZTÁROS.

Budenz J

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXII. ÉVF.

1936. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

Budenz József.

(Születésének századik évfordulójára.)

Míg mi a nemzeti hagyomány szivárványszínű szálait szövögettük Magógról, Hunorról és Magyarról, Attiláról és Álmosról, nyugaton egyre hangosabban firtatták azt a kényes kérdést: kik is vagyunk, honnét is csöppentünk ide az indogermán népóceán kellős közepébe. Már a XV. század végén megüti a fület a *Hungaria* és az Urál-vidéki *Jugria* nevének összezsugorítása, a XVII. században többen észreveszik a magyar és a finn nyelv szerkezeti meg szókészleti egyezéseit, majd az alkalmi fölfedezéseket tovább feszegetve újabb rokoni kapcsolatokra bukkannak, úgyhogy 1730-ban már többé-kevésbé világosan elénk rajzolódnak az egész finnugor nyelvcsalád körvonalai. A mult dicsőségében sükérező magyar lélek ösztönösen idegenkedett ettől a józan prózától: restellte, megszégyenítőnek érezte a „halzsiros atyafiság“ gondolatát, s elkeseredetten héber, görög, latin, török rokonítással igyekezett igazolni magát, vagy pedig a gyökerészó szófejtés bűvészkedésével és a hangmetafizika zsonglörködésével bizonyítottatta, hogy a magyar nyelv minden más nyelvnél különb, csodálatosan tökéletes, hogy „a mi nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül úgy áll a többi nyelvek között, mint a phoenix az ég madarainak számában“.

Bátran és megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a magyar szemnek, a magyar gondolatnak a kedvezőtlen légkör, a nemzeti közvélemény haragos tilalma ellenére is része, döntő része volt a nyelvi és népi hovatarozásunkat kibogozó munkában: a vogul-osztják-magyar rokonságot elsőnek említő AENEAS SYLVIUSnak Oroszországban járt magyar szerzetesek is szolgáltatott adatokat; először egy magyar, TRÖSTLER JÁNOS figyelmeztet a finnel való hasonlóságra; meggyőzően először egy magyar, SAJNOVICS bizonyítja be két finnugor nyelv, a magyar és a lapp rokonságát, s először egy magyar, GYARMATHI foglalja rendszerbe az egész finnugorságnak ősrökonságra utaló egyezéseit. Sőt túlzás nélkül állíthatjuk, hogy e két utóbbi magyar nemcsak a finnugor területen szerzett úttörő érdemeket, hanem a nyelvrokonság mibenlétének szabatos megfogalmazásával és az összehasonlító nyelvtudomány módszerének kidolgozásával egyetemes tudománytörténeti jelentőségre is emelkedett.

Mindaz a sok tudományos fölfedezés és egészséges kezdeményezés azonban, amely a finnugor nyelvhasználat terén a XIX. század közepéig nálunk történt, mesterségesen elszigetelt egyéni teljesítmény, kihasználatlanul hagyott holt tőke, hamvába fojtott fölvillanás maradt, vagy legjobb esetben kiviteli cikk lett belőle. Lassanként aztán kezdett tisztulni a művelt magyarság szellemi látóhatára. A reform-korszak közvéleménye egymás után döntögette az elavult hiedelmek bálványait, s nyiladozni kezdtek a szemek és fülek a tudományos igazságok szabad szava előtt is. A REGULY tanulmányútjairól érkező hírek már általános érdeklődést keltenek, s íme, 1842-ben megfogalmazzák a magyar nemzeti tudományok gyönyörű hitvallását: „Nekünk nincsenek tengereink, 's tengeren túli gyarmataink, mellyekre tudományos expeditiókat küldhessünk, 's az egyetemes tudományosság körét tágíthassuk; nincs sem éjszaki, sem déli földsarkunk, melly körül felfedezőinket utaztassuk, hogy bámulásra és tiszteletre bírjuk a népeket irántunk. Eredetünk s nyelv rokonaink azon sarok, melly körül tehetünk és csak mi tehetünk felfedezéseket, 's ha mindent nem akarunk idegenektől várni — s várni siker nélkül — tennünk is kell.”¹

A magyar nemzeti tudományoknak az új szellemben való elindítása, céltudatos megszervezése a legavatottabb kézbe, HUNFALVY PÁL kezébe került. Ez a nagyműveltségű, tiszta logikájú, hatalmas energiájú tudós a szabadságharc leverését követő elnyomás idején világosan látta, hogy az élethez való jogunkat csak munkával tudjuk érvényesíteni. Meggyőződése szerint a nemzetközi tudományokban beérhetjük azzal, hogy lépést igyekszünk tartani a külfölddel, ellenben minden erőnket a nemzeti tudományok művelésére kell összpontosítanunk. Ezzel nemcsak magyar kötelességünket teljesítjük, hanem az egyetemes tudományosságnak is hasznos, nélkülözhetetlen tényezőivé válunk. A nemzeti tudományok közül pedig a nyelvészetet illeti meg az első hely: ismerjük tehát meg nyelvünk mai helyzetét, ássuk ki múltját, derítsük föl rokonait, s így előkészülve föllebbenthetjük majd azt a fátyolt is, mely őstörténetünket takarja.

HUNFALVY elül jár a tennivalók fölismerésében, de elül jár a kijelölt tennivalók elvégzésében is: szüntelen olvas, gyűjt, kutat és tanul, hogy másokat fölvilágosíthasson, meggyőzhessen, taníthasson. Sűrű egymásutánban adja ki programmértekezéseit, kisebb-nagyobb dolgozatait a nyelvhasználat elveiről, elemeiről, különféle uráli nyelvekről, a finnugor és a török nyelvek hangbeli meg idomi hasonlóságáról, valamint a kül-

¹ A REGULY tanulmányútja ügyében kiküldött bizottság jelentéséből. A jelentés kelte: 1842. május 4; SCHEDEL FERENC és JERNEY JÁNOS írta alá. (A M. Tud. Akadémia főtítkárságának levéltárában 120/842. ikt. sz.)

földi nyelvészet általánosabb érdekű mozgalmairól vagy magyar vonatkozású tanulságairól. Maguk ezek a tudományos alkotások is tiszteletreméltó helyet biztosítanak HUNFALVYNAK, pedig igazi érdeme, történeti jelentősége szervező tevékenységében rejlik: eszméinek, törekvéseinek megnyeri a magyar tudományos és közművelődési élet irányítóinak támogatását, az önámító délibáboskodás mámorából kijózanodott értelmiség érdeklődését, szakfolyóiratot indít, munkatársakat toboroz, iskolát nevel, igazgat, irányt szab, lendületet ad és összhangot teremt. Három nappal halála előtt szerényen így jellemzi élete munkáját: „Én, ha meghalok, ama tudattal csukom le szememet, hogy a tudományok mindamaz ágaiban, a melyekben működtem, utódokat hagyok magam után. Ha szabad parányiságotat valami nagyhoz hasonlítani, mondhatnám, hogy mint Keresztelő Sz. János után, utánam sokkal hatalmasabbak fognak következni.“ Nem említi nevet, de aligha tévedünk abban, hogy Budenzre célt, Budenzre, aki az ő bölcs jóságából lett a miénk, aki az ő örvendező szeme láttára nőtt nagygyá, akit ő avatott föl vezérré, vezérünkké.

Budenz élete Magyarországra érkezétekéig.

Budenz József 1836. június 13-án született a hessen-kasseli választófejedelemségbeli Rasdorf községben, ahol apja, Boldizsár (1797. IX. 8.—1875. III. 3.) tanító volt. Miután középiskolai tanulmányait a közeli Fulda városában elvégezte, 18 éves korában beiratkozott a marburgi, majd egy év múlva a nagyhírű göttingai egyetemre. Egyetemi éve alatt klasszika-filológiával, összehasonlító indogermán nyelvészettel, történettel, régészettel és mellékesen keleti nyelvekkel is foglalkozott. Tanárai közül a jeles nyelvtudós, a gazdag munkásságú szanszkritista és eredeti szellemű mesekutató BENFEY TIVADAR volt reá legnagyobb, tán elhatározó hatással. Az ő irányítása mellett szerezte meg Budenz a filológiai iskolázottságot, a BOPPTÓL SCHLEICHERIG uralkodó történeti—összehasonlító nyelvtudomány elveit, eljárásmodjait, de tőle szívlelhette meg azt is, hogy a tudomány műveléséhez a szakértelmen fölül tárgyszerezetre is szükség van, s a tudományos igazságok magaslatáig csak az tud fölemelkedni, aki önmegtágadó áldozatokat képes hozni.

Az egyetemi tanulmányok befejezéséül 1858 tavaszán kiadott „Das Suffix *zó* (*izó*, *azó*, *vzó*) im Griechischen“ című doktori értekezése fénysugarat tett tudományos fölkészültségéről, alaposágáról, kritikai érzékéről és hivatottságáról. Elismeréssel fogadták a német szakkörök is: „belső gazdagságánál, valamint körültekintő és világos tárgyalási módjánál fogva föltétlenül kitűnőnek jelezhető, mely szép reményekre jogosít szerzőjének további munkássága iránt“.

A jóslás helyesnek bizonyult, csak annyiban módosult a kép, hogy az ifjú doktor nem az indogermanisztikának vált díszére, hanem a modern finnugor nyelvtudomány megalapozásával szerzett halhatatlanságot. — Ha kegyeletes érzéssel lapozzuk ezt az értekezést, meglepődve magyar szavakra, példákra (*városbani, tréfából, istentől*) bukkanunk. Honnét szerezte ezeket az ismereteket? Tőle magától is, másoktól is tudjuk, hogy egyetemi hallgató korában érintkezett, összebarátkozott néhány Göttingában tanuló magyar egyetemi hallgatóval, főleg NAGY LAJOS unitárius teológussal. Eleinte tán csak ártatlan kíváncsiság vezette, utóbb nyelvészeti érdeklődésből kérdezett egyet-mást, majd mohón tanulgatni kezdett, mert a magyar nyelvvel való megismerkedése „ellenállhatatlanul ragadá kedvemet egy olyan nyelv megtanulására, mellyel a nyelvtudásnak egy eddig nem sejtett, annyi különös jelenségekkel meglepő világa tárul vala ki előttem, ezer változatos virányain a nyomozónak akár holtig való gyönyörködetet ígérve“. Ekkoriban már komolyan foglalkozik azzal a gondolattal, hogy SCHOTT és BOLLER nyomába lépve az urál-altaji nyelvészettel foglalkozik. Mivel pedig múlhatatlanul szükségesnek érzi, hogy legalább egy urál-altaji nyelvet gyakorlatilag is elsajátítson, s erre a magyart látja a legalkalmasabbnak, NAGY LAJOSnál az iránt érdeklődik, remélhetne-e tervezett tanulmányútja idejére Magyarországon valamilyen szerény megélhetést. Szerencsénkre NAGY LAJOS HUNFALVYhoz fordul tanácsért, s nyilván biztató választ kaphat, mert Budenz május 16-án már Budapestre érkezik.

A tájékozódás és fölkészülés évei.

Bár Budenz útjának „lehető jártasság elérése a magyar szó megérthetése s használhatásában“ volt a célja, amint múltak a hetek, hónapok, a fiatal német tanárnak nemcsak magyar nyelvi ismeretei gyarapodtak, hanem észrevétlenül a lelke is összeforrt a magyar élettel. A nyarat Debrecenben LUGOSSY JÓZSEF akadémikus vendégszerető házában töltötte, szeptember 22-én pedig HUNFALVY közbenjárására kinevezték a székesfehérvári cisztercita gimnáziumba „póttanár“-nak. Leveleiből kitetszőleg kissé csalódott az új környezetben, de a nehézségek ellenére is serényen tanult, dolgozott. Tudományos munkáját a lázas sokoldalúság mellett a meglepően gyors tájékozódás és az éles megfigyelő, lényeglátó képesség jellemzi. Ir átmenetileg még egy-két klasszika-filológiai dolgozatot, ismeret néhány indogermán szakmunkát — mindenütt kidomborítva a magyar vonatkozásokat —, de érdeklődése hamarosan teljeseen a magyar nyelvre szegeződik. A korabeli irodalom olvasása mellett belemélyed a régi magyar írók műveinek, a hozzáférhető nyelvemlékeknek tanulmányozásába, sőt a népnyelvvél is

iparkodik megismerkedni, mert tisztában van a régiség és a nyelvjárások megbecsülhetetlen forrásértékével.

A kezdő évek magyar tárgyú zsengei közül különösen kettő emelkedik ki: az „Adalék a székely beszéd ismertetéséhez“ (MNyszet V, 348) és a „Magyar nyelvben hajdan meg volt kétféle hosszú e, azaz é- és ê-rül“ című (MNyszet V, 389). Amaz egy néhányhetes helyszíni tájékozódáson alapuló nyelvjárásstudomány, amely a népryelvkutatás nyelvészeti és történeti jelentőségének elmemozdító kifejtésén kívül a székely nyelvjárássterületnek nyugati és keleti részre oszlását állapítja meg és a nyelvi kettősség háttérében településtörténeti eseményekre hívja föl a figyelmet. Emez az első tudományos magyar hangtörténeti értekezés, amely a források kimerítő fölhasználásával és tökéletes módszerrel azt a ma már közhelyként emlegetett tételt rögzíti le, hogy mai é hangunk nem egységes eredetű, hanem részint a régi zárt é, részint a régi nyílt ê egybeesett folytatója. — Kedves látvány viszont, hogy ez az „újan cseperedett nyelvészünk“ — BRASSAI csipkedte így — a tudományos kérdések mellett a nyelvtisztaság kényes ügyét is milyen figyelemre méltatja. Neki is szemet szúr a nyelvújítás sok szertelensége és az újságirodalom melegágyában tenyésző germanizmusok csúfsága.

Budenz azonban nem azért költözött át hozzánk, hogy a RÉVAI után elsekélyesedett történeti magyar nyelvészetet lendítse föl, vagy éppen nyelvművelő mozgalmat szervezzen: őt az úgynevezett urál-altaji nyelvcsoport izgató kérdései vonzották hozzánk, s HUNFALVYÉK is azt várták tőle, hogy kitűnő iskolázottsága révén hathatósan közreműködik majd a magyar nyelv genealógiai kapcsolatainak földerítésében. Különleges földadata tudatában Budenz tehát a magyar mellett török tanulmányokba mélyed, főleg amikor 1860-ban fölkerül Pestre, majd egy évre rá HUNFALVY veszi maga mellé az Akadémia könyvtárába. Szövegeket ad ki, leíró kérdéseket tárgyal, emlékeket magyaráz, majd fokozatosan hozzálát a magyar—török nyelvhasználat nehéz munkájához. A szókezdő török j magyar megfelelőiről szóló dolgozatának keserves tapasztalatai sem rettentik el, mert ekkor még HUNFALVYVAL együtt azt tartja, hogy a magyar a vogullal, osztjakkal és mordvinnal együtt középtűt van a finnugor és a török nyelvek között. Ennek az alapvető kérdésnek megvilágítását szolgálja a „Török—magyar nyelvhasználat és hasonlító magyar—altaji hangtanról“ című akadémiai székfoglalója is. E munka meglepő végső következtetése, hogy a magyar a HUNFALVY-féle középcsoportnak a törökség felé eső szélén van, „ugy, hogy mintegy átmenetet teszen magából azon középcsoportból a törökségbe“. Mire alapítja Budenz ezt az érdekes tanítását? Elismeri, hogy szókészletünk inkább a finnugorságra utalna, azonban megítélése szerint ez az utalás csalóka! A törökhöz állunk bíz közelebb,

csak hogy az aránylag jobban ismert nyugati török nyelvekből rengeteg ősi elem kiveszett, a magyarral közelebbi rokonságot ígérő keleti török nyelvek szókészletét pedig még nem ismerjük eléggé. Az is előidézhette egyébként a magyar és a török közt látszó eltérést, hogy a török hangállomány a történet folyamán nagyobb fokú átalakuláson ment keresztül, mint a magyar és a finnugor nyelveké. Döntő szavuk a szerkezeti sajátosságoknak és az alaktani elemeknek van, ezek pedig határozottan a törökség javára billentik a mérleget. A helyzet illetően fölismerése alapján pontosan megszabja nyelvhasználati munkásságunk közvetlen teendőit: először össze kell gyűjtenünk, rendszeresen föl kell dolgoznunk a török—magyar szövegeket, hangmegfeleléseket és alaktani azonosságokat, utána ki kell terjesztenünk hasonló természetű vizsgálódásainkat a mongolra, majd végezetül áttérhetünk a finnugor csoport tanulmányozására is. E részletmunkák eredményeiből építhető föl a „Grammatica linguarum Altaicarum comparativa“, valamint a „Hasonlító magyar—altaji szótár“. „Olyan nagy és díszes háza lesz a magyar—altaji nyelvtudománynak, melyben sokáig ellakhatik, anélkül, hogy az neki szűk lenne. Szerencsés lesznek, ha megépítésére való egy-két követ gyenge munkámmal én is faraghatok.“

Ez a nagyszabású munkaterv terv maradt csupán, s maga Budenz volt az, aki a magyar tudományosságot férfias eréllyel visszatartotta az elhamarkodott föltevésnek futóhomokjára álmódott palotától. Rövidesen alkalma nyílt ugyanis sokkal tüzetesebben megismerkedni több török meg finnugor nyelvvel, s e tanulmányok eredményeképpen Saulusból Paulus, törökpártiból finnugorpárti lett. Egyesek különösnek, sajnálatosnak tartják, hogy nyelvhasználati munkássága elején Budenz a meddő török rokonság bizonyítására „fecsérelte“ erejét. A török epizód azonban sem nem különös, sem nem sajnálatos, ellenkezőleg: egészen természetes, igen tanulságos és rendkívül üdvös volt. Ha mai szemmel nézzük, GYARMATHI és REGULY után tagadhatatlan visszaesést látunk benne, ámde nem szabad elfelejtenünk, hogy a török rokonság napját a finnugor megállapítások felhői csak ideig-óráig tudták a magyar égbolton elhomályosítani, a török rokonság hite az ötvenes években és a hatvanas évek elején legjobbaink tudományos meggyőződésére támaszkodott, sőt ezt a hitet a külföld urál-altaji egybevetéseinek eredményei is akkor inkább élesztették, mint lohasztották. Érthetőnek érthető tehát, hogy a kellőképp meg nem tájékozódott fiatal Budenz nem vágott mindjárt szembe az árral. Sajnálatosnak meg éppen nem mondhatjuk a törökkel való próbálkozást. A helyes nyom megtalálása után a biztonság mekkora nyugalmával haladhatott Budenz előre, és mily meggyőző hatással mutathatott rá saját tévedése megkapó

tanulságaira: én mind a két utat megjártam, mint a két lehetőséget megvizsgáltam!

Akadémiai székfoglalója után a török-magyar rokonság szilárd hitében kezdte meg a hozzáférhető török nyelvek beható tanulmányozását. Kiadta az „Abuska“ címen emlegetett csagatáj-török szójegyzéket, írt egy becses glottogoniai tanulmányt a török hangutánzó igékről, majd „Khivai tatárság“ címen közzétette egy özbégtől lejegyzett szöveggyűjteményét és nyelvtani vázlatát. Azonban mindezeknél a török tanulmányoknál összehasonlíthatatlanul jelentősebb volt, gyümölcsözőbb lett a csuvas nyelvvel való alapos megismerkedése. Forrásául az az anyag szolgált, amely REGULY hagyatékában maradt, t. i. két régi és kezdetleges orosz nyelvű csuvas grammatika, a keresztény hitterjesztést szolgáló csuvas nyelvű füzetkék és REGULY helyszíni gyűjtése. Budenz nagy gondnal, odaadással és kiváló szakértelemmel végzett tanulmányainak eredménye a „Csuvas közlések és tanulmányok“ címen kiadott terjedelmes csuvas nyelvtan (NyK. I, 200, 353, II, 15), valamint a REGULY 1550 példamondatát tartalmazó nagyértékű gyűjtemény közzététele (NyK. II, 189).

Mit tapasztalhatott, milyen eredményre juthatott Budenz munka közben? Igazolva látta-e vajjon azt a fölfogását, hogy a magyar a törökhöz áll legközelebb? Kétségtelenül sok mindenre ráeszmélt, saját okulására bizonyára le is vonta a nyilvánvaló tanulságokat, de ezúttal még hallgatott, mintha a csuvas nyelvben nem a magyar kérdés egyik kulcsát, hanem csak afféle közömbös filológiai feladatot kapott volna kézbe.

Nyitott szemmel folytatott török tanulmányai arra mindenestre alkalmasak voltak, hogy rokonsági elmélete téves voltára figyelmeztessék; a helyes nyomra, a pozitívumok mezejére a REGULY hagyatékában talált finnugor anyag megismerése vezette rá. REGULY, mint tudjuk, azért ment ki nyelv-rokonainkhoz, azért áldozta föl életét, mert tudva-tudta, hogy SAJNOVICS és GYARMATHI igazáról csak az alig-alig ismert rokonnelvek beható vizsgálata után lehet megbizonyosodni. Ő maga meg is bizonyosodott, s ha attól meg is fosztotta a végzet, hogy meggyőződését kifejtthesse, itt hagyta élete művét, páratlanul gazdag gyűjteményét, perdöntő bizonyítékait. Halála után az Akadémia megbízásából HUNFALVY és Budenz vállalkozott a „hétpeccéttel lezárt titok“ megfejtésére: HUNFALVY a vogul és az osztják, Budenz a kisebb terjedelmű többi finnugor anyag földolgozásához fogott. Mindenekelőtt ennek a földolgozó munkának köszönhetjük, hogy HUNFALVY és Budenz idejekorán tiszta képet kapott, s a múlt tévelygéseivel szakítva helyes útra terelhetette összehasonlító nyelvtudományunkat és őstörténeti kutatásunkat.

Budenz a hagyaték cseremiszi és mordvini részét vette gondjába, és módszeres földolgozásban rövidesen kiadta *REGULY* becses szöveg- és szótári gyűjtéseit, valamint nyelvtani jegyzeteit, sőt a megbízása keretein túl egyes kérdéseket a teljes szakirodalom fölhasználásával monografikusan is kifejtett. E mellett éber figyelemmel kísérte *HUNFALVY* vogul-osztják tanulmányainak előrehaladtát, szinte észrevétlenül tájékozódott a permi nyelvek viszonyairól, megismerkedett a lappal, megtanult finnül, egyszerűen megszerezte mindazokat az előismereteket, amelyek az egész finnugor nyelvcsalád összehasonlító vizsgálatára képessé tették. A magyar nyelv hovatartozása kérdésében elfoglalt korábbi álláspontjának megváltozásáról egyelőre még nem számol ugyan be, de tárgyai megválasztásából, elejtett szavaiból is következtetni lehet fölfogása fokozatos módosulására, egyenletes kiforrására. Minden kétséget eloszlat aztán a „Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések” címen 1867—1868-ban megjelent munkája (*NyK.* VI, 374, VII, 1), amelyet bizvást tekinthetünk a pályakezdet zárókövének.

E munka bevezetésében egészen szabatosan és férfiasan rámutat az előző évtized összehasonlító nyelvészetének végzetes hibáira: eddig egy sorba helyezték, egyenrangúnak tekintették a magyar—török és a magyar—finnugor egyezéseket, holott amazok zöme nyilvánvaló érintkezésekből ered, emezek kétségtelen ősrökonság bizonyítékai. Ezt a tételt leszögezve világosan kijelöli tennivalóinkat: feladatunk „nem lehet más, mint tüzetesen azon nyomozásokat megtenni, melyek a finn-ugor nyelvcsoporthoz egységes alapnyelvnek visszaállítására (rekonstruálására) kívántatnak. Ehhez hasonló, de külön feladat a mongol-mandzsui-török alapnyelv visszaállítása. A magyar nyelvtudományra nézve előbbre való és sürgetőbb az első, noha rá kell érnie a másokra is; de semmiképen nem kell a kettőt összezavarni” (*NyK.* VI, 380).

Az új munkaterv megvalósításának kezdetétől szánt összehasonlító szójegyzék 858 magyar—finnugor tőszóegyeztetést tartalmaz. Fölhasználta benne Budenz az elődeinél talált elfogadható etimológiákat is, de az anyagnak több mint a fele tőle való. Vannak az egyeztetések között a rokonság minden tagjára kiterjedők, de vannak jócskán hézagosak is. A teljességen csodálkozhatunk, a hézagokon nem! Budenznek rendkívül gyér és gyarló források álltak rendelkezésére, de ami elérhető volt, azt megszerezte és értékesítette. Azon sem lepődhetünk meg, hogy azonosításai között sok a merész, és nem ritka a teljesen elfogadhatatlan. Főleg jövevényszavak és hangfestő alakulatok csusszannak át rostáján, pedig veszélyes voltukat ismerve éppen ellenük iparkodott legtudatosabban védekezni. Föltűnő végül, mily kevéssé használta ki a szabályos

hangmegfelelések tanulságait. Egyeztetéseinek túlnyomó többségét, körülbelül hétharmadát ennek ellenére is igazolták a későbbi kutatások.

A munka jelentőségét vajmi kevéssé érintik a korszerű hiányok, a részletekben utólag fölfedezett bökkenők: történeti súlya van az eredményének, annak a kétségtelenül helytálló végső következtetésének, hogy a magyar szókészlet alaprétege finnugor eredetű. — Ezzel a megállapítással eljutott Budenz és eljutott vele a magyar nyelvhasznítás a véglegesen helyes út kezdetére. Meg-megbotlott, míg idáig ért: de nem csüggedt; el-eltévedt: de visszatért, új erőt gyűjtött, s végül is diadal-maskodott.

Az igazság kifejtése és megvédése.

Ahogy a kezdő évek nyugtalan keresgélése meghozta a kívánt sikert, Budenz minden lelkesedését, erejét a fölfedezett nagy igazság kifejtésének és érvényesítésének óhajtotta szentelni. Figyelme most már teljesen a finnugor nyelvekre, a magyar nyelv finnugor kapcsolataira összpontosul, s csak alkalmilag szól hozzá félrebb eső kérdésekhez. Ilyenmű dolgozatai közül mindössze egyet hadd emeljek ki, a legtalpraesettebbet, a legmélyebben járó, t. i. a magyar igekötőkről adott magyarázatát.¹ Egy különben tárgyilagos szándékú cseh tudós, ŽAHOUREK vetette föl azt a gondolatot, hogy a magyar nyelv igekötőrendszere, amely a többi finnugor nyelvben hiányzik, nyilván indogermán forrásból való szerzemény. Budenz, aki kitűnően ismerte a magyar igekötők és az indogermán prae-fixumok alakí fejlődését meg jelentéstörténetét, még ma is mintának vehető pompás dolgozataiban annyira találó szemléletességgel rajzolta ki az eredetileg általában irányjelölésre szolgáló határozószóink igekötővé válásának mikéntjét, hogy útjelzéseit nyílegyenesen követhetjük ma is, amikor pedig a jócskán megszaporodott nyelvtörténeti adatok a kialakulásnak minden lényeges mozzanatát megvilágítják előttünk. Szinte érthetetlen, hogyan merülhetett föl Budenz e dolgozatai után még jónéhányszor igekötőink idegen eredetének gyanúja.

A fordulat után megindult finnugor tárgyú kutatásoknak első érett gyümölcse az „Ugrische Sprachstudien“ címen összefoglalt két szép monográfia. Az elsőben (Nachweis und erklärung einer ursprünglicheren gestalt der pluralischen possessiv-affixe in den ugrischen sprachen. 1869.) a finnugor birtokos

¹ „A magyar *meg* igekötőről. Bevezetésül: az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a magyar nyelvre“ (NyK. II, 161); „A magyar *el* igekötőről“ (NyK. III, 73); „A magyar úgynevezett igekötők és az árja prae-fixumok“ (NyK. V, 1).

személyragozás szerkezetét elemezve alaktanunk egyik legkényesebb pontját, a többesítő *-n* coaffixum (pl. vogT. *nämam* 'nevem': *nämä'näm* 'neveim'; mdE. *tolgat* 'tollad': *tolgant* 'tollaid') eredetét, elsődleges szerepét és az egyes rokonyelvekben fönmaradt nyomait igyekszik kikutatni. Az „Ugrische Sprachstudien“ második darabja (Determination des nomens durch affigirten artikel im mordwinischen und in einigen anderen ugrischen sprachen. 1870.) az úgynevezett articulus postpositus érdekes kérdésével foglalkozik. Bemutatja a mordvin és a permi nyelvek aránylag fejlett szóvégi névszómeghatározásának rendszerét (md. *kudo* 'ház': *kudoš* 'a ház'; zürj. *pi* 'fiú': *pijd* 'a fiú' [tkp. 'fiad'], *pijs* 'a fiú' [tkp. 'fia']), s összegyűjti e kifejező sajtáságnak a többi finnugor nyelvben lapangó csökevényeit, illetőleg csíráit is. Szerteágazó nyomozásai szálán eljut a magyar *-t* tárgyrag szövevényéhez is. A rokonyelvekbeli helyzet mérlegetése alapján azt tartja, hogy a magyarban is föl kell tennünk az ősi *-m* ragos tárgyalak (**házam* ~ md. *kudoñ* < **kudom*) mellett egy névmási eredetű determináló *-t* elemmel megtoldott változatot (**házamt* ~ md. *kudoñt* < **kudom-t*), s ez utóbbinak a denalizációs fejleménye az egyszerű *-t-s* forma, vagyis mai tárgyragunk másodlagos szerepátvitel eredménye, úgynevezett pseudo-casusrag. Mindkét dolgot legjellemzőbb vonása az ismeretek gazdagsága, a megfigyelés ragyogó élessége, a következtetések bátor ötletessége és fegyelmezett határozottsága. Úttörő is lett mind a kettő, jöllehet idővel kiderült, hogy a Mester szellemes merészsége túl-túltott a célon, a történeti fejlődés szakadékait több helyütt önkényesen hidalja át, s egyes tényeket kellő nyelvi anyag hiányában félremagyaráz.

A hatvanas évek legvégén életkörülményeiben olyan változások következnek be, amelyek szervesen egybekapcsolódnak egyéni tudományos munkássága alakulásával, sőt az egész hazai finnugor nyelvhasznító irányzat fejlődésével is. 1868-ban a budapesti egyetem a „magyar-ugor összehasonlító nyelvészet“ magántanárává képesíti, s ezzel megadja neki a lehetőséget, a méltó keretet, hogy ismereteit és igazságait a magyar műveltség vérkeringésébe juttathassa, eszméinek lelkes hívőket szerzhessen, munkája folytatására utódokat nevelhessen. Tele van hittel, derűvel, reménnyel, s csak a lelke legmélyén szorong az elutasító közönytől való félelem érzése. Az első évek tapasztalatai igazolni látszanak ezt az aggodalmat. 1870-ben kesernyés humorral ezt írja a finn BLOMSTEDTnek: „Kiváló elismerésemet kell Önnek nyilvánítanom, tisztelt barátom. Önnek igazság szerint francia generálisnak kellett volna lennie, hogy oly derekasan sikerül új erőket toboroznia. 7 egész ember a magyar előadásokra Helsingforsban, hallatlan! Ha Ön így folytatja, akkor itt Magyarországon nyugodtan tekinthetünk a jövőbe, mert majd azt a tanácsot adjuk magyar kultusz-

miniszternek, hogy, ha szüksége (?) lesz »magyar nyelvészekre«, megrendelheti őket Finnországból; ezeknek még az a hasznuk is megvan, hogy nem kell nekik előbb finnül tanulniok, a mi Árpád (vagy Toldy szerint Attila) fiainak nincs egészen ígyükre“ (idézi SETÁLÁ: NyK. XXIII, 336). Hamarosan javul azért a helyzet, s Budenz boldogító elégtétellel, serkentő örömmel látja, hogy hallgatóinak száma folyvást emelkedik, s tanítása termékeny talajra hull. Igaz, hogy a távolabb állók nem sok megértést tanúsítanak a finnugor rokonság tétele iránt, de a legilletékesebb szakkörök és tudományos életünk hivatalos szervei figyelmes elismeréssel jutalmazták munkásságát. A budapesti egyetem 1872-ben az ő számára külön „altaji összehasonlító nyelvészeti“ tanszéket szervez, s ezzel ünnepélyesen is tanúságot tesz tudományos irányja és személyi értéke mellett.

Tanítványaival mind az ismeretanyagot, mind az anyaggal bánni tudás készségét igyekezett elsajátíttatni. Bevezette őket a közelebbi és távolabbi rokonnyelvek nélkülözhetetlen ismeretébe, mert HUNFALVVAL egyezőleg az volt a meggyőződése, hogy: „Ki professus nyelvész, ki tudós iskoláinkban a magyar nyelv tanára akar lenni, azoktól nem én, de a kötelesség, s a magyar tudomány iránti tisztelet parancsolólag követeli, hogy tanulják a rokon nyelveket.“ Közvetlen megbeszélések, közösen végzett munka során rászoktatta hallgatóit a tudományos gondolkodás elemeire: a tények szabatos értelmezésére és kritikai magyarázatára, az időben egymásután következő adatok történeti értékesítésére és a párhuzamos fejlődés eredményeképen egymás mellett élő formák összehasonlítására. Megtárgyalta velük azokat a tudományos kérdéseket is, amelyek éppen foglalkoztatták. Tudjuk, hogy pl. tárgyilagos alaposággal bemutatta előttük a török-ugor háborúban szemben álló felek fegyverzetét és töviről-hegyire megtárgyalta velük készülő nagyobb munkáinak teljes anyagát. Ő ugyan szerényen túlozva azt vallotta: „docendo didici, az én tanítványaim lettek tanítóimmá“, de ha hallgatói följegyzéseit, visszaemlékezéseit olvassuk, kivált pedig tanítványai tudományos munkásságát vesszük szemügyre, könnyű megítélnünk, melyik fél mennyit nyert a közös munkán.

A hetvenes években végzett kutatásainak főtárgya a magyar szókincs finnugor elemeinek rendszeres földolgozása volt. Az előkészületeket korábban megtette, s a munka vázlatának tekinthető „A magyar és finnugor nyelvekbeli szóegyezések“ már 1867—1868-ban meg is jelent. Eredetileg csak ennek az első jegyzéknek javított új kiadására, az anyag átrostálására gondolt, mivel azonban az időközben kezeügyébe került friss forrásokat is kiaknázta, és a lépten-nyomon jelentkező részletkérdéseket is tisztázni óhajtottá, a szerény terjedelmű füzet-

ből ezer lapos vaskos kötet kerekedett. Ez az 1873-tól 1881-ig öt részletben közzétett mű a „Magyar-ugor összehasonlító szótár“, Budenz legnagyobb szabású alkotása, a modern finnugor összehasonlító nyelvészet gránittalapzata, a magyar tudományosság büszkesége. A cím is elárulja, de az előszó is megmondja, mi a munka rendeltetése: „A magyar nyelv szókincséből mutassa ki az ugor eredetű tőszókat, a melyek ugyanis még a többi ugor nyelvekben is lényegesen azonos vagy alkalmasan egyeztethető hangalakkal és jelentéssel találhatók meg.“ Hosszabb-rövidebb szócikkeiben 996 magyar tőszó rokonnyelvi megfeleléseit állítja össze. Főképpen összehasonlítás a célja, de a cikkek anyagközlő, ténymegállapító főrésze után fejtegető függelék következik, amely az egyeztetett szavak hangalaki meg jelentésbeli eltéréseit magyarázza, a származékokat elemzi, és a közös finnugor alapalakot próbálja kikövetkeztetni.

Ne akarjuk eldönteni, az egyeztetések anyagi gazdagságán, vagy a magyarázatok gondolati erején van-e több okunk csudálkozni. Budenz áll előttünk itt is, ott is, aki vasszorgalommal kilenc nyelv legelrejtettebb forrásaiban lappangó adatok ezreit hordta össze, Budenz, aki éles elmével az évezredes élet porrétegével eltakart összefüggések szövevényesen finom erezetét tárja föl. Tudjuk, hogy vannak fogyatékoságai, tévedései, de Budenz is tudta . . . Kevesellette gyengéllette egyes rokonnyelvekre vonatkozó forrásait: mindent elkövet, anyagi áldozatokat is hoz, hogy új gyűjtőmunka induljon meg; érezte a hangtani ellenőrzés hiányosságát: elhatározza „ugor összehasonlító hangtan“ megírását; látta, hogy lépten-nyomon szűksége volna a finnugor nyelvek szóképzésének és szóragozásának teljesebb ismeretére: hozzáfog finnugor összehasonlító alaktanára kidolgozásához; tudta, hogy az egyes ember teljesítő-képességének szűkei a határai: kéri ugor nyelvésztársai bíráló hozzászólását.

Hogyan fogadták a nagy munkát? — Elhangzottak le kicsinylő, elítélő hangok is, — ezekre majd később térünk ki —, de a tárgyilagos hazai és külföldi szakkörök fölsímték és méltányolták korszakos jelentőségét. Addig megjelent füzeteit az Akadémia 1879-ben a Nagyjutalommal tüntette ki a következő indokolással: „Érett gyümölcse ez sok nyelvre kiterjedő alapos tudománynak, óvatosan eljáró szigorú módszernek s az egymástól távol eső tünemények kapcsolatát szerencsésen fölfedező tehetségnek; itt találjuk az ugor nyelvrokonságot számos példával bizonyítva; itt látjuk, hogy válik érthetővé a rokon nyelvek segedelmével a mi nyelvünkünk; e munka hatásának nyomai máris látszanak nyelvészetünkben s mindenesetre a fejlődésnek újabb stádiumát jelölik“ (idézi MUNKÁCSI, Budenz J. emlékezete 40). Hasonlóan értékelték a művet a külföld, főleg a közvetlenül érdekelt Finn-, Ész- és Oroszország

illetékesei is, mert hiszen a finn DONNER OTTÓNak egyidejűleg kiadott „Vergleichendes Wörterbuch“-jával összehasonlítva meg kellett állapítaniok Budenz elvitathatatlanul óriási fölényét.

Több mint félszázad múlt el a MUSz. megjelenése óta, s ez idő alatt nagyot fordult a világ. Bőséges megbízható nyelvi anyagra tettünk szert, sokkal jobban megismertük a nyelv életjelenségeit, számottevő mértékben tökéletesedett a vizsgálati módszer is, ám Budenz szótára ennek ellenére sem szorult a történeti emlékek múzeumába. Ma is ott áll íróasztalunkon, legtöbbet forgatott kézikönyveink senioraként, s ha valami finnugor etimológiai gondolatunk támad, legelőször öhozzá fordulunk tanácsért, döntésért.

Az indogermán nyelvek fölosztásának elméleti és gyakorlati kérdéseiben otthonos Budenz igényeit nem elégitették ki a finnugor nyelveknek ezidőtájt közkeletű földrajzi, történeti és néprajzi alapon történő csoportosításai. Ő tehát az indogermán *satem*—*centum*-fölosztás példájára gondolva, nyelvi tények alapján próbálta a finnugor nyelvcsalád tagjainak egymásközti viszonyát tisztázni, s ilyenformán a finnugor alapnyelv szétágazását kikövetkeztetni. A szókezdő *n* (= *ny*) hang használatát találta a finnugor nyelvek első szétágazását bizonyító sajátosságának. Összehasonlító szótára kidolgozása közben észrevette ugyanis, hogy a szókezdő magyar *n*-nek a rokonnyelvekben is mindenütt *n* felel meg, viszont a szókezdő magyar *ny*-nek egyes finnugor nyelvekben (lapp, zürjén-votják, vogul-osztják) *n*, másokban (finn, mordvin, cseremiszi) *n* a szabályos megfelelője. Ez a jelenség, amint az „Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen“ című tanulmányában kifejti, nem lehet véletlenség műve, hanem nyilván közösen végrehajtott változás eredménye, szorosabb történeti kapcsolat bizonyítéka: az *ny*-es nyelvek bizonyos ideig együtt éltek az *n*-esektől való elválás után is. E szerint a finnugor alapnyelv először két ágra szakadt: az északi ágra (lapp, zürjén-votják, vogul-osztják és magyar), amelyben kifejlődött az *ny* hang, és a déli ágra (finn, mordvin, cseremiszi), amelyben az *n* változatlanul megmaradt, nem jésült *n*-nyé. Budenz szerint az északi csoport együtteséből azután legelőször a lapp vált ki, aminek abban látja hangtani bizonyítékát, hogy a lapp bizonyos szókból megtartotta az eredeti finnugor szóbelseji *d* hangot, míg azt az egy darabig még együttmaradt többi északi ugor nyelv közösen *l*-lé változtatta.

Budenznek ehhez az elágazási elméletéhez többen is hozzászóltak: általában elutasították, illetőleg lényeges pontjaiban módosították. A bírálók jogosan hangsúlyozták, hogy a rokonsági viszonylatokat s az elágazás mikéntjét nem szabad egyetlen egy hangtani jelenségre alapítani, hanem gondosan mérlegelni kell a rokonnyelvek hang- és alaktani, valamint szó-

készletli egyezéseinek egész rendszerét. Az is kiderült rövidesen, hogy nemcsak elvi tekintetben aggályos Budenz fölosztása, hanem az alapul vett hangtani jelenség értelmezése is hibás. Bebizonyosodott t. i., hogy a szókezdő *n* mellett már az alapnyelvben is megvolt az *ń* hang, amely a lappban, a zürjénben-votjákban, a vogulban-osztjákban és a magyarban változatlanul megőrződött, míg a többi rokonnyelvben jésítetttségét elveszítve *n*-né vált. Mivel pedig a rokonnyelvek egymástól függetlenül is fönn tarthatnak vagy megváltoztathatnak bizonyos alapnyelvi elemeket és sajátságokat, az eredeti *n* hang megőrzése éppúgy nem bizonyítja a Budenz-féle északi ág tagjainak szorosabb együvé tartozását, mint ahogy ugyanannak a hangnak a megváltoztatása sem elegendő érv a déli ág különválasztása mellett. — Amikor így leplezetlenül elismerjük Budenz alapföltevésének téves voltát, illő, hogy rámutassunk arra a sok-sok megtermékenyítő észrevételre, eredeti megállapításra, amellyel fejtegetései során találkozunk. Egyik-másik elfelejtett futólagos megjegyzésének csak legújabbban derült ki eleven érvénye és igazi jelentősége.

A finnugor nyelvhasznítás munkásai nálunk kezdet óta kedvezőtlen légkörben dolgoztak: nemcsak a nagy tárgyi nehézségekkel, hanem a közvélemény ellenséges érületével is folyvást számolniok kellett. A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben aránylag csend volt, s a nagyközönség, ha nem is tanúsított különösebb érdeklődést, ha megértő visszhangjával nem is hátorította a kutatókat, közömbös türelme legalább lehetővé tette HUNFALVY és Budenz háborítatlan dolgozását. Időnként azért már ekkor is hallható volt egy-egy fülsértő elszólás, azonban HUNFALVYÉK nem hederítettek rá, vagy fölényesen visszautasították. Különösen MÁTYÁS FLÓRIÁN háborgott és lövöldözött mérges nyilakkal: „Beesüljék nemes sajátságú nyelvünket, s ha már jogtalanul akarnak rokonítani, válaszszernek egyenjogú nyelvet, ne kössenek a legnyomorúabbakhoz, mert e szándékos működést méltán tekintjük sérelemnek. Vallják meg rokonság fölötti tudatlanságukat; elemezzenek mordvint, osztjákat stb., de a *velünk rokon* jogtalan kifejezést hagyják el“ (NyK. II, 294). E kemény szavakat MÁTYÁS FLÓRIÁN mondta ugyan, de haragja, fájdalomja, gyűlölete és gyanúja ott gomolygott sok tájékozatlan magyar szittya lelkében. A levegő fülledtsége elárulta a vihar közeledését. VÁMBÉRY ÁRMIN, aki jóideig baráti viszonyban volt Budenzcel és megértéssel kísérte a finnugor iskola működését, 1869-ben tanulmányt írt a magyar és a török-tatár szóegyezésekről. A kérdés lényegében teljesen egy nézeten volt Budenzcel: „ki a magyar és finnugor nyelvek közti viszonyt némi figyelemre mutatja (így!), meg fog győződni, hogy a török-tatár nyelvekkel rokonság csak második fokú és hogy a magyar első fok on csak a finn-ugor nyelvekkel, még pedig a vogul nyelvvel áll, leg-

közelebbi rokonságban". Budenz tárgyilagosan szemügyre vette VÁMBÉRYnek ezt a másodfokú török rokonságot bizonyító anyagát és lesújtó bírálatot mondott róla (NyK. X, 67). VÁMBÉRY sértődötten félreállt és bosszúvágytól lihegve készült a leszámolásra. 1882-ben végre megjelent a válasz: „A magyarok eredete” című könyv. VÁMBÉRY „ethnologiai tanulmány”-nak nevezi, de van abban az ég-világon minden, sőt még azonfelül is sok más. Történeti források és a nyelvi tények valla-tása után arra a végső következtetésre jut, hogy tévedtek, rossz úton jártak, tudva vagy tudatlanul bünt követtek el azok, akik nyelvünket eddig finnugornak magyarázták, mert a magyar fajnak és vele a magyar nyelvnek az alapja, magva török, s ami kis finnugor szórvány itt-ott akad benne, az másodlagos szerzemény, jövevény. Restelli, úgymond, hogy tizenhárom évvel ezelőtt még ő is áldozatául esett a tömeg-hiszékenységnak, de azóta volt alkalma alaposan meggyőződni az igazságról: meggyőzte, fölvilágosította, kiábrándította a finnugor tétel hirdetőinek újabb munkássága, kivált pedig Budenz agyondícsért, érdemtelenül agyondícsért MUSz.-ának „negatív eredménye”.

Budenz tüstént jelentkezett, s ragyogó „Felelet”-éből (NyK. XVII, 412, XVIII, 1) a biztonság, a szilárd meggyőző-dés ígérete sugárzik ki. Megvizsgálja VÁMBÉRY nyelvi adatainak, érveinek, magyarázatainak és következtetéseinek minden porcikáját, pörére vetkőzteti VÁMBÉRY tudománytalan, kezdetlegesen csalafinta, adatidomító nyelvhasznító módszerét, s aztán megnyugvással hirdeti, hogy a magyar nyelvhasznítás bátran mehet tovább a maga egyenes, bár rögös útján. A harc lángra lobbantotta a nagyközönség lelkében Budenzék tanítása ellen fölgülemlett haragot, s boldog-boldogtalan illetékesnek érezte magát, hogy megfordítsa az idő kerekét. Hogyne érezte volna, mikor VÁMBÉRY az „agyrémeket teremtő theoretikus tudósok” ellenében a hagyománytisztelő honfitársak józansá-gára fellebbezett.

A szenvedélyes harc, az úgynevezett török-ugor háború a finnugor tábor teljes győzelmével végződött, a tapasztala-tok azonban, amelyekről jobb ezúttal hallgatni, sok keserűsé-get okoztak Budenznek. Munkakedve, erélye mintha megbénult volna, pedig tudta, hogy még fontos, nehéz tudományos föl-adatak megoldása vár reá. A MUSz. befejezése után megkezdte a finnugor nyelvek alakrendszer-beli egyezéseinek összegyűjté-sét, mert meg volt győződve, hogy az efféle egyezések még a szókészletnél is nyomatékosabban bizonyítják a finnugor nyel-vek együvé tartozását és nyelvünk finnugor voltát. A nagy-szabású, alapvetőnek ígérkező munka elvégzésére csakugyan nem vállalkozhatott más, mint Budenz, akinek széleskörű anyag-ismerete, rendszerező képessége és kitartása eleve biztosította a sikert. Eredményeiről ezúttal is az egyetemen számolt be

először, majd 1884-ben „Az ugor nyelvek összehasonlító alak-tana” címen megkezdte a füzetekben való megjelentetést is. Életében csak az ige- és névszóképzést tárgyaló első részek láttak napvilágot, ellenben a számképzés és a szóragozás ismer-tetése csak vázlatosan kidolgozva, illetőleg töredékes formá-ban maradt íróasztalán. — Budenznek ez a műve az első s máiglan egyetlen tüzetes finnugor összehasonlító alaktanunk. Erről is elmondhatjuk, amit másik legnagyobb alkotásáról, a MUSz.-ről megállapítottunk: korszerű tévedései, kezdeti hiányos-ságai ellenére is ismereteinknek nélkülözhetetlen forrása, a további fejlődésnek kútfeje.

Budenz 1892. április 15-én halt meg. Koporsóját a munka-társak és elárvelt tanítványok lesújtott serege vette körül. Azok is tudták, ezek is érezték, mit veszítettek benne: hűsé-ges barátot, atyai jóakarót, vezető csillagot. Még a nagykö-zönség szívében is megrezdültek azok a gondolatok, amelyek-vel egyízben GYULAI PÁL üdvözölte: „Megkísérelem őt új címen ünnepelni: mint ma g y a r h a z a f i t, mint azon magyar tudósok és írók egyikét, kik az elnyomatás napjaiban küzdöt-tek a nemzetért. Ő akkor szerette meg nyelvünket, mikor azt üldözték, akkor csatlakozott hozzánk, mikor ellenségeink, de még egyes honfitársaink sem igen hittek jövőnkben. Magyar hazafi lett, élő bizonyossága annak, hogy nem a közös eredet, nem a faj teszi a nemzetet, hanem a nyelv, az eszmék, érzé-sek és törekvések közössége.“

*

Ilyennek látom gyenge szememmel Budenz földi pálya-futását. De van neki egy másik, egy időtől, tértől független pályája is, mely nem zárult le a budai németvölgyi temető-ben. Él az igazsága bennünk és élni fog utódainkban in saecula saeculorum!

ZSIRAI MIKLÓS.

Pordenonei Odoricus budapesti kézírata.

A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott törté-neti emlékekkel hazakerült többek között egy „negyedréti, 127 leveles, XIV. századi, latin nyelvű, rubrikált, magyarországi hártyakódex, arany kétfejű sasos, új fehér pergamenkötésben”,¹ melyet jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának kézírattára őriz *Cod. 1.* jelzés alatt. Ez a híres Acephalus-kódex, amelynek első, elől csonka darabjával, a Budai Krónika családjába tartozó egyik legfontosabb, a XIV. század közepe tájáról való krónikával legkiválóbb történésze-

¹ A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. Bp., 1933. 25. l., 4. tétel.

ink foglalkoztak,¹ s amelynek variánsait részletesen felhasználják a SZENTPÉTERY IMRE szerkesztésében megjelenő *Scriptores Rerum Hungaricarum* című sorozat *Gesta Hungarorum*-kötetében.

Az Acephalus-kódex 127 leveléből mindössze 35 jut a magyar krónikára, a többin kisebb jelentőségű orvosi, fizikai, aritmetikai feljegyzésen, Dávid próféta Somnariusán, Frater Gentilis jövendélésein stb. kívül még két igen fontos szöveg olvasható. Az egyik közülük a középkorban annyira kedvelt Nagy Sándor-történet (*Gesta Alexandri Magni*, 48^a—78^a), a másik pedig az, amit a Nemzeti Múzeum kiállítási katalógusa röviden így nevez: „a Friauli (Foroiuliensis) Odorik: »A világ csodáiról« című regényes ázsiai útleírása”.

A következőkben erről a „regényes ázsiai útleírásról” lenne néhány megjegyzésünk.

A XIII—XIV. század, amit Ázsiában a mongolok korának szokás nevezni, gyökeres változást jelentett Európa és Ázsia viszonyában. A nagy világfelfordulást hozó tatárjárás után intenzív érintkezés indult meg egymás számára eladdig ismeretlen nyugatiak és keletiek közt. Egymás után keltek útra bátor és kegyes hittérítők, első sorban ferencrendiek és dominikánusok, hogy a veszedelmes tatárokat megpróbálják a keresztény hitre téríteni. A pápa és a francia király követein kívül egyre gyakrabban jelentek meg vállalkozó szellemű kereskedők, sőt kalandorok is, akik a mongol világbirodalom óriási területén belül próbálták szerencsét. De rajtuk kívül is rengeteg nyugati élt elszórtan a tatárok közt, javarészt olyanok, akik nem jószántukból kerültek oda, hanem a tatárjárás visszavonuló seregeivel sodródtak keletre. A nyugatiak hatalmas arányú érdeklődése, követségjárása nem volt egyoldalú, elszigetelt jelenség. A mongol birodalomból, annak legtávolabbi pontjairól is egymásután érkeztek a jelentősebbnél jelentősebb követségek, hogy csak a legfontosabbakat említsük, a kínai taoista Cs'ang Cs'un, a pekingi nesztoriánus Rabban Čauma, a pekingi alán keresztények követsége a pápához, a perzsiai ilkhánok szövetségkérő követei stb.

Ezekről az utazásokról rengeteg útleírás számol be, amelyekből kiderül, hogy e szakadatlan jöves-menésnek a diplomáciai, vallás-politikai és kereskedelmi próbálkozásokon kívül korszakalkotó jelentősége van mindenekelőtt a nyugatiak földrajzi ismeretei szempontjából: ezekkel a XIII—XIV. századi utazásokkal lezáródott a ptolemaeusi világ kora, s a Föld részletes megismerésének a történetében új, nagy fejezethez jutottunk.

¹ DOMANOVSKY SÁNDOR, *A Dubniczi Krónika: Századok 1899 : 238 és A Budai Krónika: Századok 1902 : 616, 729 kk.* HÖMAN BÁLINT, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezáralmazói.* Bp., 1925. 60, 95 stb.

Ezeknek az utazó szerzeteseknek a sorában a legkiválóbbak és a legtöbbet tanulmányozottak közé tartozik a ferenc-rendi Odoricus, akit Pordenoneinak vagy friaulinak is szoktak nevezni; ugyanis Pordenoneban (Portu Naonis) született, pontosan nem tudni, mikor, Udinében halt meg; mindkét hely Friaulban (Forum Julii) fekszik.

Pordenonei Odoricus távolkeleti útjára Velencéből indult, pontosan nem tudjuk, mikor. Konstantinápolyon, Trapezunton és Örményországon keresztül Perzsiába ment, Ormuzban hajóra szállva Indiába kelt át. Innen, Tana városából Cejlon, Madrasz, Szumatra, Jáva, Borneo, Csampa érintésével Dél-Kínába, Kanton kikötőjébe érkezett. Kantonból Jang-csouba utazott, onnan kezdve pedig a híres ú. n. Császár-csatornán jutott a mongol dinasztia székhelyére, Cambalec-ba (Peking). Pekingből három évi tartózkodás után visszaindult Európába, mégpedig most már szárazföldi úton. A visszafelé vezető út részletei ismeretlenek, csak annyi bizonyos, hogy Sanszi, Senszi tartományokon keresztül haladt. Bizonyos az is, hogy a régi feltevésekkel ellentétben, Odoricus sohasem járt Tibetben. 1330-ban visszaérkezett Olaszországba; hazatérése után előljárója, Guidotto kívánságára úti tapasztalatait tollba mondta Udinéban még 1330-ban Guillelmus de Solagna-nak. 1331 januárjában Odoricus meghalt. 1755-ben a katolikus egyház boldoggá avatta.¹

Pordenonei Odoricus útleírása igen becses, mert tömémentelen új adatot tartalmaz azokról az országokról, városokról és népekről, ahol megfordult. Kezdetől fogva nagy volt az érdeklődés munkája iránt; ez magyarázza meg azt is, hogy aránylag a legtöbb kéziratban fennmaradt hasonló természetű munkák közé tartozik. Odoricus útleírása felé változatlan nagy érdeklődéssel fordultak a modern nyugati kutatók is, ennek eredményeképpen ma több tudományos értékű magyarázatos kiadás áll a rendelkezésünkre. A legkiválóbbak közt kell megemlítenünk H. CORDIER, YULE—CORDIER és A. VAN DEN WYNGAERT kiadását.² Különösen WYNGAERT kiadása mintaszerű, amely hét kézirat figyelembevételével készült, s teljes áttekintést ad valamennyi ma ismert kódexéről, mégpedig nemcsak az olasz, angol, osztrák, belga, francia, német, svájci, spanyol, holland

¹ Pordenonei Odoricus életrajzi adatainak kritikai megtárgyalását a teljes bibliographia felsorolásával egyetemben I. WYNGAERT alább idézett könyvében. Külön jelezzük P. TAKÁCS INCE „Pordenonei Boldog Odorik napkeleti utazása a XIV. században” című magyar nyelvű ismertetését a Szent István-Akadémia Ertesítőjében (1934: 28—32).

² H. CORDIER, *Les voyages en Asie au XIVe siècle du bienheureux frère Odoric de Pordenone*, Religieux de Saint François. Paris, 1891. — H. YULE, *Cathay and the Way thither*. London, 1866. II, 1—162 (csak fordítás és magyarázat). — YULE—CORDIER, *Cathay and the Way thither* (az előbbi bővített új, négykötetes kiadása, 1915—6.); az egész II. kötetet Odoricusnak szentelték. — P. ANASTASIUS VAN DEN WYNGAERT, *Sinica Franciscana I* (Quaracchi—Firenze, 1929.), 379—495.

gyűjtemények latin nyelvű Odoricus-kéziratairól, hanem az olasz, francia és német nyelvű fordítások kódexeiről is. A kéziratok leírása javarészt másodkézből származik, érthető tehát, hogy nem mindig pontos és kielégítő.¹

A budapesti Odoricus-kézirat is szerepel WYNGAERT jegyzékében, természetesen régi jelzésével, mint a bécsi Udvari Könyvtár 545-ös kódexe.² Megjegyzendő, hogy a Tabulae Codicum-ban jelzett terjedelem téves; 80^a—106^b helyett 80^a—103^b a helyes jelzet; a 104^a—106^b t. i. egy Odoricustól független szöveget tartalmaz, mely Európa geográfiájával foglalkozik.

Odoricus-kéziratunkat az eddigi kiadásokhoz nem használták fel, noha a részletekben érdekes eltéréseket mutat az általában ismert szövegtől. Különösen figyelemreméltó a prologusa. YULE (Cathay. 1866. I, 43—4) angol fordítása alapján megállapítható, hogy a budapesti kézirat prologusa megvan pl. a régi Farsetti-gyűjteményből a velencei Szent Márk-könyvtárba került egyik XIV. századi kéziratban is.

A budapesti Odoricus-kézirat eltérő prologusa a következő:³ (80^a) „INCIPIT PROLOGUS SUPER SCRIPTA FRATRIS ODORICI ORDINIS MINORUM. Quamvis multa et varia condicionibus huius mundi enarrentur a multis, tamen sciendum est, quod frater Odoricus ordinis Minorum, de natione Forumjuli, volens transfretare et ire ad partes infidelium, ut fructus aliquos lucrifacerem animarum, multa magna et mirabilia audivi et vidi, quae possum veraciter enarrare. Praesens itaque opusculum in capitula dividens, de multis gestis quae vidi et audivi in oriente, septentrione, et meridie, intendo aliquo sub brevi compendio modo ystorico indagare, nec intendo de singulis reddere rationem. Multa nichilominus praetermittens, quoniam apud multos incredibilia viderentur, neque enim ego illa crederem,

¹ Egyik-másik téves vagy szűkszavú leírását már ma is módosíthatjuk, illetőleg kiegészíthetjük. WYNGAERT (i. m. 405) a nikolsburgi német fordításáról pl. RÖHRICHT „Bibliotheca geographica“-jára hivatkozva ezt írja: „Duo codices in Archivio civitatis (?)“. A „Bibliothek Fürst Dietrichstein Schloss Nikolsburg“ című 1933-ban megjelent árverési katalogusban (H. Gilhofer und H. Ranschburg. Luzern) a 396. sz. alatt Rudolf von Ems verses világrónikájának függelékeként (536—58) „Odericus de Pordenone: De mirabilibus orientalium Tartarorum germanice“ címen Chonrad Stekkel von Tegensee német fordítása olvasható. E kéziratos fordítás teljes, és valószínűleg 1450 körülről való. Jelentéktelen töredékeket nem számítva a német fordítás kiadatlan. — Megjegyezzük, hogy Odoricus egy másik bécsi kéziratának a száma WYNGAERT-nál sajtóhibából 3559 az eredeti 3359 helyett; hasonló zavaró sajtóhiba „Jean de Plan Carpin: Descriptio itineris in legatione ad Tartaros“ című kézirat 521-es jelzése is 512 helyett.

² Tabulae codicum manu scriptorum praeter Graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum. I. Vindobonae, 1864.

³ Latin szövegemet DR. BARTONIEK EMMA lekötélező módon az eredeti kézirattal egybevetette és ellenőrizte.

nisi propriis oculis vidissem. Quatuordecim annis cum dimidio¹ in habitu almi confessoris Christi Francisci, in illis partibus sum moratus. Ad petitionem reverendi patris, fratris Guidoti, tunc temporis provincialis ministri sancti Anthonii, hoc breve opusculum in Padua compilavi. Siquid igitur studioso lectori in hoc opusculo utile visum fuerit, divine bonitati, et non mee inpericie inputetetur (sic). Siquid autem nimis incredibile vel a veritate devium fuerit visum, diligentis lectoris caritas non mordax insultus, aut latrans dente canino corrigat et emendat.“

A mű vége így hangzik: (103^b) „Praedicta autem fideliter frater Guillelmus de Solagna in scriptis redigit sicut praedictus frater odoricus ore proprio exprimebat. Anno domini MCCCXXX die [üresen maradt] mense Madii, Padue in loco sancti Anthonii. Nec curavi de latino difficili et ornato. Sed sicut ille narrabat sic iste scribebat, ad hoc ut omnes facilius intelligerent quae dicuntur. Supradictus autem frater Odoricus postea ex hoc seculo transivit ad dominum in conventu utini Anno domini MCCCXXXI die XIII januarii, qui post mortem multis et magnis miraculis corruscavit. Deo gratias.“

Örömmel mutathatunk tehát arra, hogy az Acephalus-kódex most tárgyalt darabjával egy XIV. századi híres Ázsia-utazónak nemzetközi viszonylatban is fontos kézírata került hozzánk. De mindezen kívül is megfelelőnek tartottuk e kézírattal ezen a helyen is részletesebben foglalkozni, hogy vele kapcsolatban nyomatékosan rámutassunk a XIII—XIV. századi kelet európai és ázsiai utazásoknak és útleírásoknak magyar szempontból való jelentőségére.

Mindenekelőtt nem teljesen véletlen, hogy egy a Budai Krónika családjába tartozó magyar történeti mű mellé ugyanabba a hártakódexbe ugyanaz a kéz egy mongolkori útleírást is másolt. Mint már GOMBOCZ ZOLTÁN éles szeme észrevette² — ha azt nem is fogalmazta meg ily határozottan — a magyar őshazára vonatkozó hagyomány kialakulását, legalább is annak azt a formáját, amelyben az krónikáinkból kitapintható, nagy mértékben befolyásolták a mongolkori utazások során felszínre került új földrajzi, néprajzi és történeti ismeretek. Az új anyag ú. n. őshaza-hagyományunk két jelentős csoportjára vonatkozik: 1. Scythia, 2. Magna Hungaria.

Gombocz említett munkájában rámutatott arra, hogy krónikáink két különböző típusú Scythia-leírást adnak.³ Az első

¹ Más kéziratok szerint Odoricus 16 esztendőt töltött Keleten (vö. WYNGAERT I, 382).

² GOMBOCZ ZOLTÁN, A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány: NyK. XLV, 129—94, XLVI, 1—33.

³ Gombocz i. m. 130—53. Tárgyalásunkban Gomboczcal egy-tértőleg nemcsak a tulajdonképeni Scythiát vizsgáltuk (amely *Bascardia*, *Dentia* és *Mogoria* részekre oszlik), hanem a környező földrajzi neveket is sorra vettük. A szorosabb értelemben vett Scythiára vö. DEÉR JÓZSEF, Szkitia leírása a

a régi, klasszikus leírást szinte változatlanul adja tovább; krónikáink közül ezt találjuk Anonymusnál. A másik a régi Scythia-leírást új nevekkal bővíti ki, melyek a mongolkori út-leírásokból terjedtek el a nyugati krónikáírók között. Idesorolhatjuk a mai Kézai-kivonat és a vele rokon szövegű krónikák Scythia-leírását (a környező országok felsorolásával együtt).

A Kézai-típusú krónikáknak a klasszikus Scythia-leírásban nem található neveiről régebben jeles tudósok is azt tartották, hogy azok a megőrzött nemzeti őshaza-hagyományok emlékei. GOMBOCZ világosan és meggyőzően bebizonyította ezek könyvi eredetét is. Ime a fontosabbak: A *regnum Iorianorum* (r. *Jurianorum*) a kaukázusi *Georgiani* nép nevével összefüggő szó vulgáris latin írásváltozata. *Corosmenia*, *gens Corosmina*, *g. Corosmoia* nem más mint a későbbi khívai khánságnak a régi neve, *Khvārezm*. A *gens Kytanorum* a mongol nyelvű *kitaj*-okra vonatkozik. *Tarsia* egy középpázsiai nesztoriánus török, „ujgur“ területet jelent. *Ethyopia quae minor India dicitur* szintén a mongolkori földrajzi nevek legismertebbjei közé tartozik. *Mongalia* (Mongolia), *gens Alanorum*, *Bessi*, *Cumani Albi* és *Susdalia* nem szorul bővebb magyarázatra a mongolkori utazók földrajzi neveinek ismerete nélkül sem (de persze ott is mind megtalálható). A *kerecset* madárnév magyarázatát nem tekintve mindössze két név állott ellen GOMBOCZ megfigyeléseinek, de ma már ezek körül sem lehet kétség. Az egyik a *Togora*, *Togata* folyónév, melyről FEHÉR GÉZA kimutatta, hogy klasszikus eredetű elnevezés, a ptolemaeusi *Ottorokorra* romlott alakja, melynek útja szépen követhető a középkori földrajzi leírásokban.¹ A másik szintén folyónév, az *Ethul id est Don*. Az azonosítás helyességét mölben kétségbevonták (FEHÉR GÉZA, GOMBOCZ ZOLTÁN), de MELICH JÁNOS adatai után² nem lehet semmi kétségünk az iránt, hogy ez az elnevezés a késő mongol-korig élt Dél-Oroszországban, s szintén a mongolkori utazók révén került hozzánk.

Már a XII. században, Gotifredus Viterbiensisnél előfordul az *Ungaria vetus* és *Ungaria nova* elnevezés, a XIII. században pedig Vincentius Bellocensis (Vincent de Beauvais) *Hungaria maior*- és *Hungaria minor*-ról ír, mégis a XIII. századi magyar domonkosrendi Julianusszal kezdődik el az a nagyméretű érdeklődés a keleteurópai *Hungaria Magna* iránt, amely teljesen átragad a többi mongolkori utazóra is, s amelynek eredményeképpen a *Magna Hungaria*-kérdés teljes egészében ki-

Gesta Ungarorumban: Magyar Könyvszemle XXXVII, 243—63. A hun-krónika földrajzi neveinek nyugati tudós eredetéhez l. ECKHARDT SÁNDOR alapos tanulmányait: A pannóniai hún történet keletkezése: Századok 1927—8: 465—91, 605—32, továbbá: Sicambria: Minerva VI, 157—201.

¹ GÉZA FEHÉR, Beiträge zur Erklärung der auf Skythien bezüglichen geographischen Angaben der ungarischen Chroniken: KCsA. I, 40—58.

² J. MELICH, Etél: KCsA. II, 237—8.

bontakozik. Körülötte megjelenik az annyi bonyodalmat okozó *Bascardia*, amelyhez fűződő *Bascart id est Magna Hungaria* megjegyzésről (GOMBOCZ adataihoz csatolandó: Rubruck XXIX. 46, WYNGAERT 269: *Pascaver que est maior Hungaria*) a baskír—magyar rokonság elmélete sarjadt,¹ a *Blaci*, melynek alapján egyesek Kelet-Európában, *Magna Hungaria* szomszéd-ságában is oláhokat kerestek.²

GOMBOCZ idézett dolgozatából jól ismeretesek azok az útleírások, amelyek Julianusnak és társainak keleti utazása után *Magna Hungaria*-ról szólnak, így Johannes de Plano Carpini, Benedictus Polonus, Guillemus de Rubruck, Albericus Trium Fontium, Mathaeus Parisiensis stb. művei. Érdekes, hogy Plano Carpini-ről, Benedictus Polonus-ról, Rubruck-ról eddig is ismeretes volt, hogy értesüléseik egy részét (minden valószínűség szerint ezek közé kell sorolnunk Magna Hungariát is) magyar papoktól nyerték. Újabban ugyanezt állapították meg teljes részletességgel Albericus Trium Fontium-ról is.³

Nem meglepő ez, ha figyelembe vesszük, hogy a tatárjárás hírére meginduló nagy térítő munkában a magyar papok is jelentős részt vettek. Mindenekelőtt meg kell említenünk a magyar domonkosok tevékenységét. A Richardus-féle jelentés szerint már Julianus utazása előtt felkerekedett négy magyar domonkosrendi szerzetes, Ottó és három társa, hogy felkeresse a Keleten maradt pogány magyarokat. 1235-ben Julianus vezetésével újabb három dominikánus indult a magyarok felkeresésére. 1237-ben megint útra kelt Julianus, de a közelgő tatár veszedelem miatt nem közelíthette meg többé célját. Az 1237. évnél Albericus Trium Fontium krónikájában is említés történik egy négytagú dominikánus követségről, amely a Régi Magyarországra indult (*missi sunt de Hungaria quatuor fratres Predicatores qui usque ad veterem Hungariam per 100 dies iverunt*). Ez az értesítés minden valószínűség szerint magyar forrásból származik, csak az a kérdés, hogy Ottó vagy pedig Julianus első útjára vonatkozik-e. Rubruck is hivatkozik dominikánusainkra: *hoc quod dixi de terra Pascatur scio per fratres Predicatores qui iverunt illuc ante adventum Tartarorum* (WYNGAERT 220).⁴

¹ GOMBOCZ: NyK. XLVI, 29—33; NÉMETH GYULA, A honfoglaló magyarság kialakulása 299—315.

² TAMÁS LAJOS, Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában 95—100.

³ HÓMAN BÁLINT, A Szent László-kori Gesta Ungarorum 18. LATZKOVITS LÁSZLÓ, Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. Szeged, 1931. 92. MACHOVICH VIKTOR, A magyar—francia cisztercita kapcsolatok történetéhez: EPhK. 1935: 269—88.

⁴ B. ALTANER, Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts. 1924. 151—5. MORTIER, Histoire des Maîtres généraux de l'Ordre des Frères Pêcheurs. Paris, 1903. I, 377—9.

A franciskánusok közt is találunk magyarokat, az ő szerepük azonban, úgy látszik, jóval később kezdődött meg. Az 1338-ban XII. Benedek pápa által Kínába irányított négy franciskánus egyike Gregorius de Hungaria. Ugyanebben az évben indult Marignolli útnak (egyesek a két követséget egynek tartják), aki a pápától külön ajánlólevelet vitt egy Elias nevű magyar franciskánushoz, aki Üzbek khán különös kegyekben állott.

A mongolkori utazók feljegyzéseiben, útleírásaiban, leveleiben, melyek teljes feltárása koránt sincs lezárva, igen sok a magyar vonatkozású adat.

A legnagyobb visszhangot természetesen a tatárjárás pusztításai és a vele kapcsolatos események keltették a XIII. századi szerzetes utazók körében. Vegyük például csak Plano Carpini értesítéseit: felsorolja a magyarországi tatárjárás vezetőit (V, 21: WYN. 67), utal a tatárjárás pusztításaira (VIII, 57: WYN. 95), beszél a tatárok közt élő magyarokról (IX, 39: WYN. 122—3), Batu sátrairól, melyeket a magyar királytól zsákmányolt: *Tentoria autem de panno lineo habet magna et satis pulcra, que regis Ungarie fuerunt* (IX, 17: WYN. 110) stb. Hasonló, de még terjedelmesebb feljegyzéseket találunk pl. Rubruck útleírásában is.¹

Külön meg kell emlékeznünk arról, hogy abban a latin nyelvű levélben, amelyet a pápa Plano Carpinival küldött a tatár nagykhánnak, felhánytorgatja a magyarok s egyéb keresztények megöletését (ez a híres „Cum non solum“-bulla). Plano Carpini és Benedictus Polonus részletes értesítéseiből világosan tudjuk, mint fogadták a pápai üzenetet a tatárok, s mint adták át nekik a pápa számára, s mint magyarázták el apróra és kérdezték vissza az új khánnak, Güyük-nek a válaszát. Ennek a Güyük-féle levélnek a misszionáriusok által készített latin nyelvű szövege régóta ismeretes. Ezen kívül szó volt még egy mongol eredetiről s annak „szerecsen“ nyelvű fordításáról is; ezek meglétét azonban egyre jobban kétségbe vonta a modern kritika.

E kétkedésnek, legalább részben, el kellett tűnnie, amikor 1920-ban a Vatikáni Könyvtárban felfedezték Güyük „szerecsen“ nyelvű válaszát, amely nemsokára meg is jelent PELLIOT magyarázatos kiadásában.² Mindenekelőtt az tisztázódott, hogy a „szerecsen nyelv“ (*lingua Sarracenorum*) nem az arab, hanem a perzsa. Güyük perzsa nyelvű válaszából most csak azt az egyet emeljük ki, hogy benne is szó esik a keresztényekről (*Christiani*) és külön a magyarokról (*Hungari*), de míg

¹ YULE, Cathay II, 337. H. CORDIER, Histoire générale de la Chine II, 423. WYNGAERT, Sinica Franciscana I, LXXXIV. 1.

² P. PELLIOT, Les Mongols et la Papauté: Revue de l'Orient Chrétien 1922—1923. XXIII, 3—30.

a keresztényeket perzsául *kiristan*-nak fordítja a levél, a *Hungari* helyett nemzeti nevünket (مَجْرَل māĵar) használja. Ez utóbbi körülmény ékes bizonyítéka annak, hogy a mongoloknak pontos, közvetlen értesüléseik lehettek a magyarokról, mint azt perzsa, kínai, mongol nyelvű történetíróik munkáiból is sejt-hetjük.

LIGETI LAJOS.

Az Ó-magyar Mária-siralom *ſepedyk* szavának magyarázata.

Ez a kis cikk megint egy rész abból a nagyobb művem-ből, melyet az ÓMS. szövegének magyarázataul régebben írtam.

Voltaképen nem is egy szót fejtegetek itt, hanem a követ-kező két sort:

ſyrolmol ſepedyk,
buol ozuk epedek.

Az első szónak töve a *siralom* eredetibb *sirolm*-alakja, az *-ol* rag pedig a mai *-val* rag eredetibb alakja. A *sirolmol* alakból lett a kódexekben közönséges *siralmal*: „Ime maľtan latlac naĝ keferűlleggel es *ſiralmal*“ NagyszK. 146 | „Tahat mynd az zentek kezdenek nagy *ſyralmal* ilynia“ HorvK. 11 | „Es az te aytatos ymadfagydat eyyel es napal ayeytatoffag-u-al es zybeli *ſyralmal* monthaffam“ GömK. 24 | stb.

A *ſepedyk* eddigi magyarázataiból csak annyit hagyk helyben, hogy a *ſepedik* nem harmadik személyben levő ikes ige, hanem a jelentő mód jelen idő egyes szám első személyben van, s mai alakja *ſepedék* volna. De már sem GRAGGERREL és SZINNYEIVEL nem értek egyet abban, hogy a *ſeped* jelentése 'sopánkodik' (SZINNYEI: MNy. XIX, 121), sem NÉGYESYVEL (MNy. XXIII, 377) abban, hogy „a *ſeped* vagy talán *ſéped* lehet a *sápad* igének magashangú változata, úgyhogy a sor értelme ilyes lenne: 'Siralommal *halványulok*, vagy: *lankadok*, *bágyadok*, *hervadok*“ . NÉGYESY azonban maga is megvallja, hogy: „Meg kell azonban jegyezni, hogy a *sápad* igére nincs adat a NySz.-ban.“ Ebből, és abból a megjegyzéséből, hogy: „*ha* lehetséges ez a feltevés“, úgy látom, NÉGYESY maga sem tartotta véglegesnek ezt a véleményét.

Találgatások, anyagismeret nélkül való okoskodások helyett jobb lesz hát megkérdeznünk a régi magyar vallásos irodalom stílusát: találunk-e benne a siránkozó Mária szájába illő szót olyat, amely hangtanilag és alaktanilag is rokonságba hozható a *ſeped* igével.

Ez a keresni való szó — előre megmondom — a *szepeg* ~ *szépég* ~ *szöpög*; de mindjárt hozzáteszem, hogy a *szepeg* jelentése más volt régen, mint manapság. CZUCZOR—FOGARASI

már csak ilyen jelentését ismeri: „Félelem, vagy rettegés miatt fogait szívjá. *Szepeg a gyermek, midőn a veréstől fél.*“ De a régi nyelvben az igének más, komoly, sőt komor, gyászos, megható hangulatú jelentése volt.

A 'gemitus' a KeszthK.-ben és KulcsK.-ben *siralom*, a DöbrK.-ben *szöpögés*: Psalm. VI. 7.: „Laboravi in *gemitu* meo, lavabo per singulas noctes lectum meum: lacrimis meis stratum meum rigabo“ ~ „mvnkalkodom en *zöpögéőmben* leplemet minden yel meg mofoem en agamot meg harmatozom en kőőveimmel“ DöbrK. 20 ~ „Mukalkodam een *syralmamba* meg mofoem mynden eyel een agyamath ees een kenyuemmel ees een leplemeth meg harmatozom“ KeszthK. 8 ~ „Mwkalkodam een *syralmamba*, meg mofoem mynden eyel een agyamath een kenyemel ees een leplemeth meg harmatozom“ KulcsK. 8—9 ~ „Ich mühe mich ab in meinem *Seufzen*, benetze jede Nacht mein Bett und bade mein Lager mit meinen Tränen“ (ARNDT ford. 1910.).

A következő helyen a modern német fordítás *lautes Seufzen* kifejezést alkalmaz akkor, mikor a kódexek *szepegés*-t írnak: Psalm. CI. 6.: „A voce *gemitus* mei adhaesit os meum carni meae“ ~ „En *zöpögésemnek* zavatul. en tetemem hvfomhoz ragada“ DöbrK. 179 ~ „Een *zepegefestwl* een tetemeym ragadanak een hwfomhoz“ KeszthK. 266 ~ „Een *zepegefestwl* en tetemeym zakadanak en hwfomhoz“ KulcsK. 243 ~ „Ob meines *lauten Seufzens* klebt mein Gebein an meinen Fleische“ (ARNDT).

Rí, ordít, kiált az, aki *szepeg*: Psalm. XXXVIII. 9.: „Afflictus sum, et humiliatus sum nimis: *rugiebam* a *gemitu* cordis mei“ ~ „Igen götrettem. es igen alaztattam. en zivemnek *zepegefestől*. vőan *rivok* vala“ DöbrK. 90 ~ „Ich bin überaus bedrängt und niedergebeugt, ich *schreie laut auf ob des Kummers* meines Herzens“ (ARNDT) | „zent damancos . . . Gyakorta kedeg az ev zyvynek *zepegefestvl* az ev jmadfagy kezevt *ordeht* vala“ DomK. 19 | „Mi erettűnc *kiált* es essedezic meg mondhatatlan *szöpögessel*“ (Pécsi: Ágost. C 4, l. NySz.).

NÉGYESY azért is ajánlja a 'siralommal halványulok' magyarázatot, mert — úgymond — úgy „megszűnik az a tautológia-szerűség, amely a most elfogadott 'siralommal sopánkodom' jelentésben bántja az embert“.

A 'siralommal sopánkodom' magyarázatot én sem tartom elfogadhatónak, de nem a „tautológia-szerűség“ miatt, hiszen még inkább tautológia volna az én magyarázatom szerinti 'siralommal szepeg', mely középkori jelentése szerint körülbelül annyi, mint 'siralommal sír'. (Vö. HorvK. 11: *syralmal syrnia*.)

Ha NÉGYESY megfigyelte volna a biblia stílusát, akkor az ó-magyar keresztyén stílussal nem tartaná ellenkezőnek a „tautológia-szerűség“-et, hanem fölismerné benne a bibliai párhuzamosságot. A „sír és szepeg“, „sírás és szepegés“ bibliai

stílussajátság a mi régi vallásos irodalmunkban: Joh. XVI. 20.: „Amen, amen dico vobis, quia *plorabitis, et flebitis* vos, mundus autem gaudebit“ ~ „Bizoú bizoú mondom nektek mert ti *firtok: es zepektek*: világ kedeg vigad“ DöbrK. 328; „*Sirtok es szepektek* ti, de a világ örvendez“ Tel: Evang. II, 3 | Luc. XXIII. 27.: „Sequebatur autem illum multa turba populi, et mulierum: quae *plangebant et lamentabantur* eum“ ~ „Megen vala kedeg vtanna: nepnek nag' foklaga es azzoú embernek. kik *sirattak vala. es zepegik vala* vtet“ DöbrK. 462 | Judic. XIV. 16.: „Quae *fundebat* apud Samson lacrimas“ ~ „Naponkeed azért *fyrankozik es zepegh vala*, ew wranak elette“ JordK. 340. — „Szúksesg *sirni es zópógni* affele lelekne“ Pécsi: Ágost. 60 (NySz.) | „Mikor hallod mondany hog' yefws az fydokthwl tartatyk wala Es tabat yóuen mykoron ötet latandod nagy ke'erwfeghwel kötözuen effel le ő elötte *Syrwan es zepeghwen*“ ÉrsK. 40 | „Zent margyt azzon el terjezty vala ev magat az fevdre, es nagy *fyralmakkal zepegefeekkel* varya vala criftufnak zent teftet“ MargL. 70 | „ezth halwan zent antal nag' fohazkodazt tón. ees *fyra/wal, zepegef-wel* kery wala öteth“ PeerK. 88 | „de ymme wrwnk yefwlnak kepe ew rea hattal fordwla kyn annal ynkab el keferedek kezde nagy fel zowal kőnyörgeny nagy keferw ohaytaffal *fyraffal zópógeffel*“ ÉrsK. 546 | „vgy mond antoninus erfek, hog' chak az vr iften tugya, ky az zegeenyeknek fazkodafokat megnem vtalya, Mynemev aytatoffaggal, mynemev *fyralmakkal* es menyé nagy *zepegefeekkel sokla/sokkal* mondak meg az meg keferevdevt fraterék az recommendacyot“ SzDom. 145.

A középkori magyar vallásos irodalom stílustörténete tehát azt tanítja, hogy a fiát sirató anya hangos siralmának, „planctus“-ának megjelenítésére alkalmas és gyakorlott költői kifejezés lehetett a „siralommal szepeg“, -- ismétlem: a *szepeg* szó régi 'hangosan siránkozik' jelentésében. Ez az eredmény az ÓMS. *seped-* szavára alkalmazva azt jelenti, hogy ama *seped* ige alapszava nem egyéb, hanem a *szepeg* alapszavának *s-* kezdetű változata.

A *szepeg* és *seped* között olyan hangtani viszony van, mint a népnyelvi *szepeleg* és *sepeleg* között, s olyan alaktani viszony, mint a *tapog* és *tapod* között: ugyanazon hangutánzó töből származott, rokonjelentésű igepár, egyik a *-g*, másik a *-d* igeképzővel.

Az ÓMS. *seped-* szava tehát azt jelenti, amit kódexirodalmunk *szepeg* szava. Mivel azonban a *szepeg* jelentése ma már nem 'hangosan sír', ezért az ÓMS. *sírolmol sēpēdik* sorának értelmét nem jelölné híven a mai *siralommal szepeg*ek kifejezés, hanem így kell mai nyelvre fordítanunk: *siralommal zokogok*. A *zokogás* felel meg annak a *soklások*-nak is, mely szót a *szepegésök* rokonjelentésű párhuzamául említi a Szent Domokos élete 145.

Stílustörténeti lehetetlenség az ÓMS. *seped-* szavát úgy magyarázni, mint GRAGGER, SZINNYEI, NÉGYESY. Magyar stílustörténet nélkül hibás a magyar nyelvtörténet, hibás magyar nyelvtörténetre pedig csak hibás magyar nyelvhasználatot lehet építeni.

*

Az Ó-magyar Mária-siralomról írt, körülbelül öt év óta kéziratban heverő munkámat PAIS DEZSŐ nem ismerte. úgy írta meg a „*Syrolmol sepedyk*“ 1932-ben (MNY. XXVIII, 47, 307) megjelent magyarázatát. Ő is azon a véleményen van, hogy a *seped* szó és rokonai „hangutánzásban összekereknek“. Különbön fejtegetései eredményét ebben foglalja össze: „A *syrolmol* szerintem nem más, mint az ősi ablativusi *-l* raggal alakult eredet- vagy okhatározó, amelyet ma a *siralomtól* formával fejezünk ki. Tehát *syrolmol sepedyk* a mostani nyelvben ekképpen volna: a *siralomtól elsüllyedek, elmerülök* vagy a *siralomtól vízenyős leszek, nedvesedem*.“ — Erre az eddigiek után az a megjegyzésem, hogy középkori magyar Mária-siralom stílusa nem engedi meg a *sepedyk* PAIS-féle magyarázatának jelentéstani részét. Mivel SZINNYEIVEL ellentétben én a *-val, -vel* ragot azonosnak tartom az ablativusi *-l*-l, természetesen egyetértek PAISzal abban, hogy a *syrolmol* ragja „az ősi ablativusi *-l*“. A *syrolmol* ragja azonos a következő sorbeli *buol* ragjával, már pedig a *buol ozuk epedek* olv. *buol ozuk, epedek* kifejezést csak így érthetjük: 'búval aszok, epedek'. Ezt bizonyítja a régi nyelvbéli „szomjusággal aszni“ (BécsiK. 45) és „szomjusággal epedni“ (Forró: Curt. 140, l. NySz.) kifejezés. Hogy az ÓMS.-beli *-ol* rag azonos a mai *-val* raggal, ezt az is bizonyítja, hogy az ÓMS.-ban a sorvégi „búol fírad“ párhuzamos verselésű ütemtársa: „kúnvel árad“.

MÉSZÖLY GEDEON.

Magyar szók a finn nyelvben.¹

II.

Az eddig felsorolt magyar szók valamennyien mint sajátos magyar fogalmak nevei a maguk eredeti jelentésében és alakjukat is megtartva kerültek a finn nyelvbe, úgyhogy benne inkább idegenszóknak, mintsem igazi jövevényszóknak tekinthetők. Igen érdekes azonban két olyan újabb fölmerült finn szó, amelyek a világháború folyamán bukkantak föl a rokon nyelvben, s amelyek különösen jelentésükkel annyira távol állanak — amelyből származtak — a magyar szótól, hogy egészen finnes alakjukban magyar eredetük föl sem ismerhető. A világháború utáni első finn utam alkalmával, 1923-ban ugyanis több-

¹ L. MNY. XXXII, 96—100.

szőr (egy ízben, emlékszem, KROHN KÁROLY ajkáról is) hallhatam ezt a szót: *kulassata* 'nyerészkedni, üzérkedni'-féle jelentéssel. Minthogy szótárakba akkor még nem volt fölvéve, jelentése mellett az eredete felől is kérdezősködnöm kellett, és emlékeztem szerint boldogult nyelvésztársunk, WICHMANN GYÖRGY világosított föl arról, hogy a szó a nagy háború alatt keletkezett, és valamely módon egy német *Gulaschbaron* szóval van kapcsolatban. Arról is értesültem, hogy az eredete egy finn újságban tárgyalva volt, ennek nevét és számát azonban nem sikerült megtudnom. Minthogy az állítólagos *Gulaschbaron* német szónak első fele nyilvánvalóan a magyar *gulyás* átvétele, érthető érdeklődés támadt bennem a finn *kulassata* igének, mint végeredményben magyar eredetű szónak, származása iránt, és elmondom, amit eredetéről megtudhattam.

Előre bocsátom a szó adatait. Amint már említettem, magam *kulassata* (jelenidejű egyes 3. személy: *kulassaa*) alakban és 'nyerészkedni, üzérkedni' jelentéssel hallottam. KATARA finn-német szótára (1925.) magyarosabb *gulashata* alakkal veszi föl és 'schieben'-nel fordítja. PENTTILÄ (1928. XI. 25-i levelében) *kulassata* alakban közli és finnül 'keinotella'-val (a. m. 'spekulieren, schwindeln' KATARA) értelmezi, de megjegyzi, hogy a *kulassaaminen*-nek (a mi -ás, -és képzős szavainkkal rokon jelentésű főnévi származéknak) a *keinottelemisen* szóénál rosszabb a jelentése. KANNISTO egy pár évvel ezelőtt élőszóval így magyarázta nekem a *kulassata* igét: „lihalla. elintarpeilla tai muilla tavaroilla keinotella“ (v. i. 'hússal, élelmiszerekkel vagy egyéb árukkal üzérkedni') és már kiveszőben levőnek mondotta. Ugyanezt a megállapítást tette sorsáról WEÖRES GYULA is főntebb említett levelében. Ezen általánosabb alakjai mellett én 1923-ban az igének *kulanssata* ejtismódjáról is értesültem, amely a *gulyás* finn átvételének mindjárt idézendő *kulanssi* ejtésével van összefüggésben.

A *kulassata* ~ *gulashata* ~ *kulanssata* igével együtt egy vele kétségtelenül közös származású és megfelelő jelentésű főnév is forgalomba jött a finnben, amelyre a következő adatokat és ejtészváltozatokat idézhetem: 1. *gulašši*, a PTsk.-ban, ahol eredeti jelentésén kívül ('paprikával fűszerezett magyar húsetel') ez az értelme is található: 'keinottelija' (v. i. 'üzérkedő'), ezzel a bővebb fölvilágosítással: 'gúnynév a világháború alatt élelmicikk-szerzésből és hadiszerek szállításából meggazdagodott egyénekről'; az ITsk.-ban, főntebb (*gulyás* al.) idézett eredeti jelentése után, azt a megjegyzést is olvashatjuk, hogy a szónak a világháborúban 'hadi üzérkedő, pöffeszkedő újember' ('sotakeinottelija, rehentelivä nousukas') jelentése is támadt; — 2. *gulašši* (az š hangnak angolos írásával), KATARA finn-német szótára (1925.) szerint a. m. 'Kriegsgewinnler, Schieber' (eredeti jelentése nincs is említve); — 3. *kulassi*, finnes szókezdettel, PENTTILÄ-nek az előbbi pontban említett levele szerint a. m. 'keinottelija' (üzérkedő); ő erről, valamint a *kulassata* igéről egyúttal megjegyzi, hogy manapság ritkábban hallhatók, mint a világháborúban és az utána való években; a *kulassi* főnév jelentése szerinte rosszabb a finn *keinottelija* szóénál, és általában az a képzet is hozzáfűződik, hogy az illető gazdag, vagy meggazdagodó-

ban van úzérkedései útján („on rikas tai rikastumassa *kulassauk-sellaan*“)¹; — 4. *kulanssi*, népies ejtéssel (a Tsk.-nak *gulaši* címszava alatt említve; vö. az igének előbb idézett *kulanssata* alakjával); ennek -*nssi* végződése a maga *n*-jével alkalmasint valamely más idegen eredetű szó hatása alatt keletkezett (a cikkből úgy látszik, hogy a népnyelv ezt csak az itt tárgyalandó módosult jelentésben használja); — 5. végül az adatokkal elül bemutatott *gulašši* (< magyar *gulyás*) ételnévből egy *gulašši-paroni* (szószerint: 'gulyásbáró') összetétel is előbukkan az ITsk. (1932.) *gulašši* cikkében azzal a megjegyzéssel, hogy olyan egyéneket neveztek így, „akik *gulašši*-hús szállításából meggazdagodtak“²; ennek az összetett szónak tehát összefüggésben kell természetesen lennie a *kulassata* igével és a személyekről használt *gulašši* stb. alakú főnével.

Lássuk mármost a két érdekes, magyar eredetű igazi jövevényszónak a keletkezése történetét.

A finn *gulashi* ~ *gulašši* ~ *kulassi* ~ *kulanssi* főnév előreláthatólag nem közvetlenül a magyarból kapta második 'úzérkedő'-féle jelentését, a *gulaššiparoni* gúnyos elnevezés sem egyenesen mitőlünk származik, és a *gulashi* ~ *kulassi*-val közös eredetű *gulashata* ~ *kulassata* ~ *kulanssata* ige sem közvetlen magyar hatás alatt keletkezett, hanem a finnektől kapott és föntebb már említett figyelmeztetés szerint mind a három kifejezés valamiképpen egy német *Gulaschbaron* szóval függ össze, amelynek egyszerű másolata a legutóbb idézett finn *gulaššiparoni*-ban látható is. Minthogy a finnre a német nyelvnek nincs olyan közvetlen hatása, mint a svédnek, azért a német területen való vizsgálódás előtt a svéd nyelvben kívántam valami útbaigazító nyomot találni. S mivel az ilyen újdonsült, idegen eredetű és hétköznapi szók nem szoktak nyomban a szótárakba belekerülni, és mert nem volt valószínű, hogy svéd másukat a nálunk — Pécsen, ahol akkor működtem, és Budapesten — meglévő szótárakban megtalálhatnám, célszerűnek láttam, hogy tájékoztatást egyenesen WIKLUNDTÓL, a finnugor összehasonlító nyelvészet uppsalai egyetemi tanárától kérjek, aki 1927. március 27-én kelt levelében ezeket a fontos fölvilágosításokat adhatta nekem. A magyar *gulyás* szó előttük, a svédek előtt — írja — nagyon is ismeretes. Ők már régóta beszélnek *gulasch* nevű ételről (hangsúlya a második szótagon), amellyel Németország révén ismerkedtek meg, s amelyről tudják, hogy magyar földről származik. Mikor aztán jött a svédekre nézve is nyomorúságot jelentő világháború, éhezésével és mindenféle szélhámosságával együtt, akkor, ugyancsak Németország felől, átszármazott hozzájuk a *Gulaschbaron* szó is (ezt, úgymond, nem szükséges lefordítania), és csakhamar *gulasch*-ra rövidült, sőt —

¹ A legutóbbi finn szó a kérdésbeli *kulassaa* (*kulassata*) igének olyan természetes névszói hajtása, mint pl. *vastaus* 'felelet' a *vastaa* (*vastata*) 'felel' igéből.

² Ez az adat közvetlenül cikkem megírása előtt jutott tudomásomra, amikor az új kiadású művet a budapesti Finn Követség hivatalában megtekinthettem.

bár meglehetősen ritkán — igei származékban: *att gulascha*¹ is hallható volt. Norvég- és Dánországban is szerepeltek ilyen *gulasch*-nak nevezett egyének (dán kiejtéssel: *gúllasch* az első tagon hangsúlyozva). Tőlük, svédektől aztán tovább terjedt a szó Finnországba, ahol *kulassi*-kről és *kulassaaminen*-ről beszéltek. WIKLUNDnak e közléséből megtudhattam annyit, hogy a finn *kulassi* főnév a módosult jelentésű svéd *gulasch* nak, a finn *kulassaa* (3. szem.) ige pedig (amelyet ő mindjárt főnévi *kulassaaminen* származékában említ) a svéd *att gulascha* igeének az átvétele lehet; azonban nem világosodhattam meg teljesen a német *Gulaschbaron* szó igazi értelméről és különösen ezen értelmek keletkezésének módjáról.

A következő évben PENTTILÄ, aki a finn *kulassata* és *kulassi* szók iránt való érdeklődésemről tudott, egy becses irodalmi adatot közölt velem. A Stockholmban megjelenő *Husmodern* (Háziaszony) svéd hetilapban (1928-i évf. 7. sz. 37. l.) ugyanis az uppsalai DR. NORRBY IDA, mint a háztartástan szakértője „Kökslatin och köksfranska“ (Konyhalatin és konyhafrancia) című cikkében egyebek közt ezt írja: „Ugyanez a 'muhennos' [= 'párolt v. pörkölt étel']² jelentése [mint a cikkben tárgyalt *aladåb*-nak] van a [svéd] *gulasch* szónak, amely többé már nem ételfajtnak, hanem a 'pöfeszkedő újembernek, fölkapaszkodottnak'³ a neve minálunk. Ezt a jelentést azért kapta, mert a háborús években a katonákat bizonyos egyszerű húsetellel, *gulasch*-sal vagy *gulyáshús*-sal [így] élelmezték, a magyar pásztorok föledelével. Egyes dán üzletemberek milliómosokká gazdagodtak a Németország hadserege számára való *gulasch*-szállítás útján, és ennek emlékére ők maguk kapták meg ezt a nevet.“ Ebből az érdekes adatból arra lehetett következtetnem, hogy a magyar *gulyás* szónak a svédben is megtalálható és WIKLUNDtól is említett gúnyos jelentésváltozására, úgy látszik, főképpen a dán hadiszállítók üzérkedése szolgáltatót okot, és hogy a megvető értelem talán maga is egyenesen Dánországban keletkezett. Azonban a jelentésváltozás létrejövetelének egész folyamata még nem volt világos előttem, és mindenekelőtt azt kellett megtudnom: mi az értelme a német *Gulaschbaron* szónak, mert WIKLUND ezt lefordíthatlanul közölte velem, megjegyezve, hogy ennek a svédbe átkerült német szónak *gulasch*-sá rövidült alakja jutott el aztán tőlük a finn nyelvbe, s mert, amint említettem, WICHMANN is egy német *Gulaschbaron* szóval hozta volt a finn *kulassata* igét kapcsolatba. Azt is meg kellett természetesen tudnom, hogy a német *Gulaschbaron* hogyan jutott a kérdéses jelentéshez. Érdeklődésem e végből három pontra irányult: a) milyen jelentésben használták a német katonák a világháború idején a mi *gulyás* szavunkat? — b) keletkezett-e belőle valami gúnyos értelmű összetett szó, teszem: *Gulaschbaron*? — c) támadt-e belőle esetleg igeszó is, és milyen jelentéssel? (Ez utóbbi-

¹ Az *att* a svédben olyan infinitivusi előljáró, mint az angol *to* (pl. *to be* 'lenni' stb.).

² KATARA szótára szerint: 'gedämpfte t. [olv. tai = vagy] geschmorte Speise'. PENTTILÄ ugyanis finn fordításban közölte velem a svéd cikk részletét.

³ PENTTILÄ fordítása szerint *rehentelevä nousukas*-nak.

féle származék ugyanis a svéd *att gulascha* igének alapul szolgálhatott volna.)

E kérdésekre nézve két jeles német nyelvészről kaphattam becses tájékoztatást, ú. m. SPERBER HANStól és a SCHULZ-féle kitűnő Deutsches Fremdwörterbuch folytatójától, BASLER OTTótól.¹

SPERBER (Bécsből 1933. június 16-án) a következőket volt szíves közölni velem. Egész bizonyossággal mondhatja, hogy a *gulasch* szó nem közvetlenül a németből, hanem a svédből került a finnbe. A tőlem sejtett becsmérő jelentés („herabsetzende Bedeutung“) ugyanis az ő tudomása szerint nincs meg a németben, megvan azonban a svédben, ahol a *gulaschbaron* vagy rövidülve *gulasch* (az ékezettel a hangsúlyt jelöli) azt teszi: „Kriegsgewinner. Schieber“. Igei származékát: *gulascha* is hallotta Svédországban a háború alatt ’Schibergeschäfte machen’ jelentéssel. Megvan-e ez ma is, nem tudja. (SPERBERnek ez a közlése tehát megerősíti a WIKLUNDét.) Azonban nem ért egyet HELLIQVIST svéd szófejtő szótárának (Svensk etymologisk ordbok) azzal az állításával, hogy a svéd szónak egy német *Gulaschbaron* szó volna az alapja, mert ez ő előtte merőben ismeretlen, és alkalmasint nem is létezik. A kifejezés szerinte inkább északi földön vert gyökeret olyan konzervgyárosok elnevezésére, akik németországi szállításaikkal a háború alatt nagy és nem mindenkor tiszta üzleteket csináltak. Homályosan úgy emlékszik, hogy a *gulaschbaron* szó először az 1914/1915-i tél folyamán Dánországnak bukkan föl egy hadiszállítási botrányral kapcsolatban, és aztán villámgyorsan elterjedt svéd földön is. Az első fölbukkanásra vonatkozó ezt az emlékezését azonban nem mondhatja bizonyosnak. SPERBERnek ez a nézete egybevág NORRBY Inának főntebbi észrevételével, hogy a *gulasch* szó Dánországban ragadt rá a meggazdagodott üzletemberekre. A dán *gulasch* szónak ezt a gúnyos használatát megerősíti egyébként egy olyan adat is, amely 1917-ben, tehát még a világháború alatt éppen folyóiratunkban jelent meg, s amelyre csak legutóbb, közvetlenül cikkem megírása előtt lettem figyelmessé. E szerint a Neue Freie Presse 1917. május 15-i tárcája egy kopenhágai levelet közölt, amelyben ez volt olvasható: „Hier nennt man die *hominnes novi* kurzweg *Gulasch*; dieses Wort hat den Vorzug kennzeichnendster Kürze für die Herkunft des neuen Reichthums.“ A meggazdagodás forrására való ez a rövid célzás a kopenhágai német levelezőnek megjegyzésében nyilván a *gulyás*-szállításra értendő, amint a kis közlemény írójának, SZILY KÁLMÁNNAK hozzáfűzött észrevétele meg is jegyzi: „most a dán e szót [a mi *gulyás*-unkat] átviszi a hadsereg éllemezésén meggazdagodott „új urak“ elnevezésére“ (MNy. XIII, 215).

BASLER még kimerítőbben s oly részletes és pontos adatokkal válaszolt, hogy ezeket és nagybecsű megjegyzéseit nem csupán a finn szók magyarázata céljából, hanem *gulyás* szavunk németföldi elterjedésének bemutatása végett is szükséges lesz előadnom.² A *Gulasch* — írja — mint étel Németországban, délen

¹ Szívességükért fogadják ezúton is köszönetemet.

² Adatait pontos forrás- és lapszámjelzéssel látta el, és híven közlöm őket.

is, északon is, már a világháború előtt kedvelt dolog volt. Egy magányosan előfordult és helyhez kötött származéka, a *Gulaschtiger* 'Unteroffizier' jelentéssel (egy württembergi ezred szavaként) már 1899-ben és 1905-ben ki van mutatva (I. HORN, Die deutsche Soldatensprache 1899. és 1905. 51. l.). A világháború alatt aztán nyomban ilyen szók támadtak és lettek általánosakká: a híres *Gulaschkanone* a. m. 'tábori konyha' (BERGMANN, Wie der Feldgraue spricht. 1916. 46. l.; MAUSSER, Deutsche Soldatensprache. 1917. 65. kk. II.), — *Gulaschkanonenaspirant* a. m. 'lebendes Rindvieh, Schlachtvieh' (HOCHSTETTER, Der feldgraue Bachmann. 1916. 68. l.), — *Gulaschhengst* a. m. 'Unteroffizier an der Feldküche, Feldkoch oder Feldküchensoldat' (MAUSSER i. m. 65. l.), — *Gulaschkanonier* a. m. 'Koch an der Feldküche' (HOCHSTETTER i. m. 53. l.), — *Gulaschkanonenanwärter* a. m. 'Schlachtvieh' (HOCHSTETTER i. m. 55. l.).¹ Ezek a kifejezések azonban, mint BASLER maga is megjegyzi, az én kérdéseim főpontjára nézve kevésbé fontosak. Fontosabbak a következők: *Gulaschdiktator* a. m. 'Verpflegungsoffizier', amely értelmileg a *Gulaschkanone*-hoz kapcsolódik, és főképp: *Gulaschbaron* a. m. 'Kriegslieferant für Truppenkuchen' (HOCHSTETTER i. m. 29. l.). E két összetételbe már bejátszik a megvető mellékjelentés, amely a *-baron* utótaggal egyébként is együtt jár pl. ebben a kifejezésben: „die oberschlesischen *Kohlenbarone*“, a fölsősziléziai nagy szénbányák és ipartelepek tulajdonosairól, akik jól éltek, munkásaikat azonban éhezettették. Értelmileg ide tartozik (a szociáldemokrata tanok befolyása következtében) a „*Junker und Schlotbaron*“ kifejezés is, szintén a társadalmiatlanul gondolkodó és cselekvő nagyiparosokról. Mindezek még 1914 előttről valók. Így a *Gulaschbaron*-ban is benne lappang az olyan nagyiparosnak képze, aki az embereit nyúzza, rosszul fizeti, akinek a munkás nyomorúsága iránt semmi emberies érzéke nincs. Azonban 'Betrüger, Schwindler'-félét (ami iránt t. i. én a finn szók értelme alapján tudakozódtam) a *Gulaschbaron* szó a németeknél BASLER szerint nem jelent, *gulaschen*-féle vagy hozzáfogható ígét pedig (amit én a főnti svéd és finn igék alapján mint lehetőséget fölvettem) a németben nem tud kimutatni. A német szónak és származékainak a finnbe való átszármazása kérdéséről BASLER alkalomilag beszélt ÖHMANNnal, a turkui egyetem finn germanistájával, ennek Németországban jártakor, és e beszélgetés alapján a következőket írja. Már a német csapatoknak 1917-ben és a következő években történt finnországi szereplése előtt, 1915-ben egy sereg finn fiatalember katonai kiképzést kapott Németországban a lockstedti gyakorlótéren.² Ezek az ifjak aztán a finn szabadságmozgalomban szerepeltek, és így a *Gulaschkanone* kifejezés mind a két úton ismeretessé válhatott a finnek előtt. Ezenkívül német hadifoglyok is elterjeszthették. Azonban a *Gulaschbaron*-nak 'Schwindler, Betrüger'-féle jelentéséhez, amellyel Finnországban

¹ A SCHULZ-féle kitűnő Deutsches Fremdwörterbuch I. kötete (1913.) a magyar eredetű *Gulasch* főnévnek ezeket az összetételeit, valamint a nyomban következőket sem ismeri még, illetőleg az 1899—1905-ből már kimutatott *Gulaschtiger*-t, mint nem általános használatút, nem említi.

² A Tsk. szerint pontosabban 1915—1916-ban (I. Lockstedt al.).

e szót¹ ÖHMANN határozott kijelentése szerint általánosan használják, valamint az ÖHMANN értelmezése szerint 'schwindeln, spekulieren, gewagte Geschäfte betreiben' jelentéssel forgalomba került finn igei származékhoz² BASLER szerint a katonanyelvi összefüggés hiányzik. Ő is, ÖHMANN is úgy vélik, hogy a finn szók keletkezése valószínűleg más úton, nevezetesen a svéd nyelv útján magyarázandó. Svédország ugyanis a világháború alatt németországi élelmiszer- és érc-szállításaival fölötté sokat keresett és meggazdagodott; bizonyos „vad személyiségek” („wilde Existenzen”) és spekulánsok dicsekedtek is ezzel. Ez a tényállás BASLER szerint Finnországban is korán ismert dolog lehetett, mielőtt még a *Gulaschkanone* szó — mindenesetre a német csapatok útján — oda eljutott volt. A *Gulasch* szó tehát ennek a sajátos szócsoporthoz a 'szédelmes, csalás' képzetére nézve kiinduló pontul szolgálhatott. ÖHMANN is mindjárt a világháború alatti svéd viszonyokkal hozta a finn jelentést kapcsolatba. *Gulasch* ételt, mint mindenféle húsárut, valóban nagy mennyiségben szállítottak Svédországból Németországba. A *Gulasch* szó tehát, mivel a németek szorult helyzetének kihasználásával sok csekélyebb értékű áru is szállítódott, könnyen sülyedhetett jelentésében 'hitvány áru'-vá, 'szédelmesség'-é, és így egy elméletileg német *gulaschen alakba tett ige lehetséges volna. A sülyedt jelentésű *Gulasch*-hoz aztán a *-baron* utótag a fontosabb okoknál fogva könnyen hozzáfűggedhetett. Ez a fejlődési út BASLER szerint elgondolható; mindenesetre bizonyosabb, mint a katonanyelv útján való átvétel.

Az előadott közléseket és véleményeket egybevetve, a finn *kulassata* ~ *gulashata* igének és a gúnynévül használt *kulassi* ~ *gulašši* ~ *gulashi* főnévnek keletkezését (összetételével, a *gulaššiparoni*-val együtt) véleményem szerint a következők úton képzelhetjük el. A magyar *gulyás* szó 'gulyáshús' értelemmel, mint emennek már a magyarban jelentéstapadás útján megrövidült alakja (vö. *pezsgőbor* > *pezsgő*; *tokaji bor* > *tokaji* stb.), *gulaš* (ritkábban *golaš*) ejtéssel és *Gulasch* (ritkábban *Golasch*) írással átkerült és általánossá vált a német nyelvben. A világháború alatt a *gulyás*-féle étel a német hadsereg élelmezésében nagy szerepet játszván, sok tréfás és gúnyos összetett szó keletkezett belőle, ú. m.: *Gulaschkanone* (szó szerint: 'gulyáságyú', minthogy a kerekeken mozgó nagy főző-alkotmány ágyúhoz hasonlítható; a mi katonáink is neveztek így magyar néven) 'tábori konyha'; *Gulaschkanonenaspirant* (szó szerint: 'tábori konyha áhítózója') 'élő marha, vágómarha'; *Gulaschkanonenanwärter* (szó szerint: 'tábori konyha várományosa') 'vágómarha'; *Gulaschtiger* (szó szerint: 'gulyástigris') 'katonai altiszt'; *Gulaschhengst* (szó szerint 'gulyáscsődör') 'táborikonyhai altiszt, tábori szakács vagy táborikonyhai katona'; *Gulaschdiktator* 'élelmezési tiszt'; *Gulaschbaron* (szó szerint 'gulyásbáró') 'csapatkonyhák hadiszállítója'. Ennek a legutóbbi német szónak — amelynek létezését SPERBER, HELLQUISTtel szemben, alaptalanul vontá

¹ Értsd természetesen ennek finnes alakját, a *gulaššiparoni*-t, amelyet az ITsk. *gulašši* alatt már említ is, és amelyről alább még szólok.

² Értsd: a *kulassata* ~ *gulashata* ígéhez.

kétségbe — volt a legfontosabb szerepe a finn szók keletkezésében, mégpedig azért, mert, amint látszik, a konzerv-*gulyás* a világháborúban nemcsak egyik legáltalánosabb hadi ételmezési cikk volt, hanem a szomszéd államok részéről egyúttal igen közhíros kiviteli áruként is szerepelhetett. A *Gulaschbaron* 'hadiszállító' nevében ugyanis a 'báró' fogalom gúnyként szerepelt, mert a *gulyás*-nak, mint fő ételmezési cikknek szállításából sokan dúsgazdagok lettek. Ez a gúnyos jelentés ismeretessé és általánossá vált mindenekelőtt Dán- és Svédországban, amely országoknak a német hadsereg számára való ételmezés szállításban nagy részük volt, de ismeretes lett — részben a Németországban hadikiképzést nyert finn ifjak, részben a Finnországban működött német csapatok, részben pedig a svéd nyelv révén — a finnek előtt is. A *gulaschbaron* 'hadiszállító' szónak gúnyos használatából csakhamar egy más, még hitványabb jelentés fejlődött ki azon visszaélések következtében, amelyeket ilyen szállítások alkalmával az emberi kapzsiság elő szokott idézni. A szó ugyanis az 'üzérkedéssel meggazdagodott emberek', majd az 'üzérkedők, hadi nyereszkesedők, szédelgők, csalók' jelentését vette föl. Ez a jelentéseltolódás Dánországban és Svédországban külön-külön, egymástól függetlenül is keletkezhetett. Éppígy beállhatott nézetem szerint mind a két nyelvben egymástól függetlenül az a rövidülési jelenség is, hogy a gúnyos értelmű összetett szót, a *gulaschbaron*-t utótagja, a *-baron* nélkül kezdték használni. (Vö. *automobil*-ből *auto*, több nyelvben; *pianoforte* > *piano*; német *oberkellner* > *ober*; francia *aristocrate* > *aristo*, *réactionnaire* > *réac* stb., l. JESPERSEN, Die Sprache 152. l.). Szerintem ugyanis az egyszerű *gulasch* szónak 'üzérkedő, Kriegsgewinnler' jelentésbe való átcsapása sokkal könnyebben érthető a már ilyen jelentésűvé süllyedt *Gulaschbaron* összetételből való rövidülés útján, mintsem azon a bonyolult és némileg ugrás-szerű módon, amelyet BASLER vet föl, hogy t. i. a szállítási visszaélések következtében 'hitvány áru' jelentésig süllyedt *Gulasch* szó ebből a jelentéséből egymaga jutott volna a 'szédelgés' értelemehez, a *-baron* utótag pedig ezen újabb jelentéssüllyedés után is hozzákapcsolódhatott volna (> *Gulaschbaron*). Amint láttuk, a személyekre alkalmazott svéd *gulasch* szót WIKLUND is a *gulaschbaron* szó rövidülésének tartotta. NORRBY IDA cikke az eredetileg ételfajt jelentő *gulasch*-nak 'pöffeszkesedő újember' értelemben való átsiklásáról nem ad pontos jelentéstani magyarázatot. A finn Iso Tietosanakirja viszont, bár szintén nem nyelvészeti szabatos-sággal, de helyesebben jegyzi meg (magyar fordításban idézve): „Az olyan egyéneket, akik *gulašši*-hús szállításából meggazdagodtak, *gulaššiparoni*-knak [szó szerint: gulyásbárók] nevezték. Ennek következtében a *gulašši* szónak ilyen jelentése támadt: hadiüzérkedő, pöffeszkesedő újember ('sotakeinottelija, rehen-televä nousukas').“ Ebből két dolog tűnik ki: hogy t. i. a svéd *gulaschbaron* kifejezést a finnek le is fordították a maguk nyelvére (*gulaššiparoni*), és hogy a cikk írója az egyszerű *gulašši* szónak 'sotakeinottelija' jelentését az eredetibb *gulaššiparoni* szónak hasonló értelméből származtatja.¹

¹ A WICHMANN-féle Tietosanakirja kiegészítő kötete (1922.) *gulaššiparoni*-k-ról nem tud és *gulaši* című cikkében csak ezt mondja: „Ezt az elnevezést

Ami a kifejezés keletkezésének kiinduló pontját illeti, az is lehetséges, hogy a *gulaschbaron*-nak mind a gúnyos jelentése, mind egyszerű *gulasch*-ra való rövidülése egy ponton, Dánországban indult meg s innen terjedt el Norvég- és Svédországba. (Norvégországbeli használatát WIKLUND említi.) A dán kiindulópont valószínűsége mellett szólhat az is, hogy a dánok földrajzilag a németeknek szárazföldi tőszomszédjai lévén, a számukra való hadiszállításban is bizonyára nagyobb szerepet játszhattak, mint a svédek és norvégok. A kiindulópont kérdését eldöntetlenül kell hagynom, mert csak a dán és svéd szókincs újabb fejlődésének alapos ismerői állapíthatnák meg. A kérdésbeli finn szók keletkezésére nézve ez a mozzanat nem is fontos, mert bármelyik nyelvben támadt is végeredményben a 'Kriegsgewinnler, Schieber' jelentésű egyszerű *gulasch* szó, csaknem bizonyos, hogy ezzel a jelentéssel a finnbe közvetlenül a svédből került. E mellett szól nemcsak a svéd és finn nemzet között ma is főnálló sűrű érintkezés, amely közvetlenebb a finneknek más nemzetekkel való érintkezésénél (hiszen a finnországi művelt társadalom egy részét is svédek teszik), hanem a svédből való egyenes átvétel mellett szól főképp az a fontos körülmény, hogy a magyar *gulyás* szónak a finnbe ilyen kerülő úton való átszármazása mindjárt egy igei származékkal, a *kulassata*-val járt együtt, éppúgy mint a svédben, ahol a *gulasch* főnév mellett *att gulascha* ige is keletkezett, amint ezt WIKLUND és SPERBER is bizonyítja. WIKLUND egyébként a szóban forgó két finn szót, ú. m. a *kulassi-t* és *kulassata-t* szintén közvetlenül a svédből való átvételnek tekintette. Egyenest a németből való átvételre nézetem szerint a világháború alatti finn-német érintkezések mellett sem gondolhatunk, mert a német nyelvből sem a *Gulaschbaron*-nak 'Kriegsgewinnler, Schieber'-re való jelentéssüllyedését, illetőleg ezzel az értelemmel *Gulasch*-sá rövidülését, sem az egyszerű *Gulasch* szónak BASLER szerinti kettős jelentéseltolódását ('ételnem' > 'hitvány áru' > 'szédelgés'), sem pedig belőle ige keletkezését nem lehet kimutatni.

Ha mármost helyes SPERBERNEK az az emlékezése, hogy a *Gulaschbaron* szó először az 1914—1915-i tél folyamán Dánországban egy hadiszállítás botrányával kapcsolatban bukkant föl (BASLERNEK HOCHSTETTERBŐL való adata csak 1916-ból való), akkor ez a botrány a szónak 'Kriegsgewinnler, Schieber'-féle értelmét megpecsételte, és mondhatjuk, hogy a mi jóra való *gulyás* szavunknak jelentése — Shakespeare-rel szólva — Dániában rothadt meg. HELLQUISTNEK tehát igaza van abban, hogy a módosult jelentésű svéd *gulasch* szónak — amelynek létezéséről, mint láttuk, WIKLUND is tanúskodott — egy német *Gulaschbaron*

[mármint az egyszerű *gulasch* nevet] a nagyhatalmak háborújának kiütése után Német- és Dánországban elkezdték azokra az üzletemberekre alkalmazni, akik a hadseregek számára való hús konzerv-szállításból meggazdagodtak; aztán általában mindenféle háborúskori élelmiszerekkel, sőt egyéb elkerülhetetlen szükségleti anyagokkal és árukkal üzérkedő emberekről is használták, akik az árak emelkedésének előidézésével a köz-szorultságból hasznot húznak, és nem egy esetben hirtelenül meggazdagodva, gazdagságukban nevelésesen pöffeszkednek.“

kifejezés volt az alapja; ennek megvoltát ugyanis BASLER a SPERBER kételkedésével szemben határozottan kimutatta.

A módosult jelentésű svéd *gulasch* és igei származéka, a *gulascha* a finnben *kulassi* és *kulassata* (3. szem. *kulassaa*), meg *gulashi* (illetőleg *gulaši, gulašši*) és *gulashata* (3. szem. *gulashaa*) alakot öltött. Az előbbi, a szókezdő *k*-ás ejtésmód finnesebb, az utóbbiban az idegen szó kezdő mássalhangzójának, a finn nyelvből hiányzó *g* hangnak megőrzése irodalmi átvétel jele, mint valamennyi *g*-vel kezdődő, idegen eredetű finn szóban (I. KATARA szótárát). Mondanom sem kell, hogy a voltaképpeni finnes alakokból, a *kulassata* igéből és a módosult értelmű *kulassi* főnévből még nyelvész sem sejthetné, hogy magyar eredetű szók, s ez a teljesen átalakult jelentés a *kulassi* főnevet még eredeti szókezdő *g*-je mellett (*gulashi, gulaši, gulašši*) is valóságos jövevényszóvá teszi, s ennél fogva a tisztán magyar vonatkozásokban szereplő és cikkem elején felsorolt *betyár, csárda, csárdás* stb.-féle szóktól, mint a finnben igazában véve idegen szóktól, teljesen megkülönbözteti.

Az itt részletesen kifejtett úton-módon, hosszabb vándorlás folytán lett a mi becsületes *gulyás*-unk a világháborús állapotok és erkölcsök belejátszásával három idegen európai nyelvben: a dánban, svédben és norvégben s egy távol lakó néprokonunk nyelvében, a finnben is 'üzérkedők, csalók' nevének forrása, újabb tanúságául annak, hogy mint a borostyánkő a természettudós előtt az ősi növény- és állatvilágnak, a szók a nyelvbúvárok szemében a népek történetének megkövült érdekes emlékei.

ZOLNAI GYULA.

Csokonai nyelvi forrásai.¹

II.

Csokonai a magyar tudományos közvéleményben jóideig mint ortológus szerepelt. Noha a szókészlet gazdagítására több utat is megjelölt, a maga korában ezek közül csak egy tűnt fel: a népi szavak átültetése az irodalmi nyelvbe. Ezen az alapon természetesen egyoldalúan ítélték meg nyelvújító munkásságát, s e téves vélemény kialakításában bizonyára

¹ L. MNy. XXXII, 110—7.

A dolgozat első közleményében (112. l.) az *akász* szóval kapcsolatban HARSÁNYI ISTVÁN és GULYÁS JÓZSEF kiadásából két Csokonai-verset idéztem. Most látom azonban, hogy GULYÁS JÓZSEF egy későbbi megjegyzése szerint (Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926. 36) a „Csokonai és Földi közt való beszéd”-et Földi sógora s Csokonai jóbarátja, Fazekas Mihály írta. Nem kevésbé érdekes, hogy Földi emléke Fazekasnál is csak úgy egybeforr az „á k á s z” jelölte sír képével, mint előtte Csokonainál (vö. „Dr. Földi sírhalma felett”), vagy akár Garai Jánosnál. Ennek 1847-ben, a Földi-emlékünnepre írt verséből idézem: „*Akásztokhoz* ím a messze Pestről — egy nyájas emlényt küldünk, ezt a dalt . . . — Sírján az *akász* el fog hervadozni, — E kis dalocska elhangzik vele . . .” (l. RMKtár. XXV, 24), — Itt említtem még meg, hogy a 113. lapon idézett négy adatból csak kettőben olvasandó *góhér* (Csokonai I, 55, 106); a másik kettőben *gohér* áll (i. h. 107, 560).

nagy részük volt Kazinczy tartózkodó nyilatkozatainak is. Így született meg azután Kölcsey Csokonai-bírálatának idevonatkozó része: „Földi által vezetettvén a philológiában, kezdette ő is kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni...“; Csokonain keresztül még Földit is szigorúbban ítéli meg e szempontból: „Földi úgy jelent meg a philológiában, mint purista... A köznépé az igaz magyarság, az idegen nem egyveleges magyarság, ezt mondogatta Földi...; macacsságát, ... valamint míveletlen izlését is egykor még inkább fogja a publicum ismerhetni, ha levelezései világot láthatnak.“ Valóban ez volt Földinek a nyelvújításról vallott nézete, amelyet az ifjú Csokonai lelkébe akart plántálni? Aligha. 1790-ben készített Magyar Nyelv-könyvében (megjelent 1912-ben: RMKtár XXVIII.) a szókészlet gazdagítására négy utat jelöl meg: 1. „A'... meg avúlt törfököknek kikeresések 's a' hol fzukséges fel állítások egy jó forrás a' Nyelv bővítésére“ (83). — 2. „A'... szó folytatásban [=képzésben] ímém számtalan lok szavaink közben el maradtak, ki eftek, vagy már meg avúltak és el is vefztek. Ezek közzül igen lok találtatik, imitt amott régi könyveinkben. Ezeknek is tehát kikerefélek, öfzvezedékek és alkalmas helyen felállítálok Máfodik jó forrás a' Nyelv bővítésére“ (84). — 3. „Az öfzvetett fzuóknak formálálok ímém egy kimeríthetetlen kútfó a' fzuóknak fzaporitálokra és gondolatainknak könnyen lehető kifejezésekre“ (84—5). — 4. „... a' bévett idegen fzuók... Ez ímém egy, és már negyedik forrás a' Nyelvbővítésre“ (85). E téren helytelennek tartja ugyan, ha túlságosan ragaszkodunk az idegen szavakhoz (eny nyiben nevezhető Földi puristának!), de azt sem helyesli, ha a meghonosodott kölcsönszavakat új, ismeretlen magyar szavakkal helyettesítik. Feltétlenül megkívánja azonban, hogy az idegen szavakat „lágyítsuk 's egyenlítsük a' lágy, könnyű és kényes Magyar fzuóejtéshez“ (86). (L. erre vonatkozólag TOLNAI i. m. 75.)

Amint látjuk, idáig még (1790.) igazán nem akarja Földi a népnyelvet túlságosan előtérbe helyezni. Elvei sokkal inkább neológusra vallanak, mint Kazinczy ezidőtájt hangoztatott nézete (l. TOLNAI 71, 101—2). Ilyenformán Kölcsey fenti szavai még igazságtalanabban sértik a halott Földi emlékét, hiszen Kazinczy jól ismerte Földi kéziratos Nyelvkönyvét (l. Kaz: Lev. II, 207 stb.), sőt hozzá írt leveleiben Földi részletesen ki is fejtette neológus felfogását. Íme egy 1789-es levél részlete: „A' Reformálttak... félénkek az új dolgoknak új névvel való előadásában... tudatlanok a' rövid kifejezésekkel való élésben; a' régiségben, a' hosszas öszvekötésekben, a' Deák szóknak halmozásaiban megállapodtak és megkeményedtek, a' honnan Nyelvek mindég egy állapotban marad, nem ékesül 's nem bővül“ (Kaz: Lev. I, 264) Igaz ugyan, hogy verseiben lehetőleg kerülte a nyelvújítás túlzásait (i. h. II, 194),

a maradiság vádja azonban époly méltatlan vele szemben, mint a puristaságé, s Kazinczy e szempontból könnyen igazolhatta volna később elhunyt barátját (Földit) élő barátja, Kölcsey előtt.

Kétségtelen azonban, hogy Földire a népnyelv is erős hatással volt, főleg 1791 után, midőn nyelvészeti és költői munkásságát mindinkább a természettudományival cserélte fel. Mikor 1793-ban megjelent „Rövid Kritika és Rajzolat a' magyar fűvésztudományról“ című műve (Bétsben 1793.), majd pedig rendszeres Természeti Historiája (csak az állattani rész készült el teljesen 1799-ben; megjelent Pozsonyban 1801) számára a növénytani, állattani stb. elnevezéseket összeállítja, nemcsak a régi szakkönyveket és szótárokat dolgozza fel, hanem a népnyelvet is. Utóbbi munkájának elején (VIII.) mondja: „Az Állati, valamint a' több természeti Országokbeli Nevekkel is, én azt tselekedtem, hogy minden kapható, régi, és ujjaabb Magyar Könyvekből, azokat szinte 15 efdztendőktől fogva fzedegeitem, a' Köznép között is, hogy mit miképpen nevez, szüntelen értekeztem, sőt mivel egygy Név egygy Tartományban, másban más közönségesebb: az illy Provincialis Neveket Levelezéssel is gyűlytőgettem...“ A népi elnevezésekkel azonban rendkívül szabadon bának: bírálgtatja, rostálgtatja őket, változtat rajtuk, s összekeveri őket a saját maga alkotta elnevezésekkel. Eljárása tehát itt sem azt mutatja, hogy a népi szavakat túlbecsülné, vagy azoknak a rabja volna.

Hasonlítsuk össze Földinek a szókészlet bővítésére vonatkozó elveit Csokonai nézeteivel (Tavas, Előbeszéd)! Az első lehetőség tökéletesen egyezik Földi első pontjával, amely a régi gyökérszók felújítására vonatkozik: „Vagynak a melyek régi törzsökös eredetűek... de az időnek viszontagsági miatt... feledékenységbe mentek és neveik csak némely régi könyveknek levelein, mint holmi avúlt diplomákon, láttatnak. Ezeket méltó a maradéknak új életre és fényre hozni... kivált, a mely szónak ágazatjai és mintegy rokonjai, még ma is esmértetnek.“ — A második mód nagyjában szintén azonos Földi második eljárásával, csak világosabb annál; Csokonai t. i. a régi forrásokból való felújítást a már említett első ponthoz tette át, a „törzsökös eredetű“ szavakhoz, s itt a helyes („per analogiam“) származtatást (vagyis a képzést) említi csak. — A következő (3.) csoportban találjuk a „provinciális szókat“; itt tehát kibővül Földi első összeállítása, de ugyancsak Földinek egy későbbi felfogása szerint. S hogy Csokonai itt is inkább Földi, semmint a Debreceni Grammatika hatása alatt áll, azt igazolja, hogy Csokonai sem túlozza a népi szavak s általában a népnyelv jelentőségét. Ajánlja (I, 628), hogy egyrészt a nép között forgolódva, másrészt levelezés útján gyűjtsék a népi szavakat; ugyane két módot

követte fenti megjegyzése szerint Földi is. — A negyedik s egyben utolsó mód a nyelv felfrissítésére Csokonainál ismét ugyanaz, mint barátjánál s mesterénél láttuk: „Vagynak végezetre olyanok, a melyek eredet szerént ugyan nem magyarok, de vagy a nyelv királyától, az usustól pecsétetes levelet kaptak, vagy ... hungarizáltattak ... és ezekben megkívánhatja a nemzet, hogy ... külföldi ruhájokat levetkezzék, idegen hangejtéseket megszelídítsék ...“ — A szóösszetétel nem szerepel Csokonainak ebben az összeállításában, noha legtöbb valóban új szavát ép e módon alkotta. Talán ő sem akart negyennél több elvet adni?

Láttuk, hogy Csokonai nemcsak felfogásában, hanem helyenként még kifejezéseiben is Földi hatása alatt áll. Földi maga meg voltaképen az id. Ráday Gedeon három elvére: a felújításra, szóképzésre s az idegen szavak átvételére támaszkodik (l. Kaz: Lev. I, 159, TOLNAI 71). Ez nem is meglepő, hiszen tudjuk, hogy pesti diákévei alatt Rádaynak titkárja volt.

Más nyelvi kérdésekben is nyomom követhetők Csokonainál Földi hatása. Földi a természettudomány szókincsének összeállításakor (l. pl. a Rövid Kritika ... végén levő növénynevjegyzéket) rengeteget forgatta régi szótárainkat, főleg MOLNÁR ALBERTET és PÁRIZ PÁPAIT. E két régi szótáríróra Csokonai is szívesen hivatkozik, bár utalása nem mindig helyes (l. alább, a *lomb* szónál). A szókincs gazdagítására költőnk ajánlja, hogy az új és régi írók (Heltai, Tinódi ... Zrínyi, Horhi Juhász stb.) könyveit egyaránt forgassák (I, 628); nem egy szónál hivatkozik régi könyvekre (l. fentebb a *rukerc* szónál), sőt talán egy nyelvtörténeti szótár szerkesztésére is gondol (l. GESZTESI 23). Önkéntelenül is Földinek egy Kazinczyhoz írt levelére kell gondolnunk: „A' végre olvasok minden ó és új Magyar könyveket, hogy mind ezekben a' mi szép nevezet, szép kitétel, szép Magyarság 'sat. előfordúl, azokat jövődöbéli haszonra szorgalmatosan egybe szedjem; nem ugyan a' végre, hogy mindjárt röllok egész könyvet írjak, mert az több időre való, hanem hogy mintegy Dissertatiótska formában most egyről most másról ítéletemet előadjam, és azt földieimmel közölvén, őket a rendesebbhez és a jobbhöz szoktasam“ (Kaz: Lev. I, 267). És míg Csokonai az általa idézett régi forrásból nem mindig maga merített (l. a *rukerc* szónál stb.), addig Földi munkái ezer bizonyítékot is szolgáltatnak arra, hogy fenti állítása nem üres beszéd.¹

¹ Egy példa erre. Ismeretes, hogy Földi Nyelvkönyvében helytelennek mondja az *Athénás* szóalakot a szabályos *Athéna*, *Athéné* helyén (vö. MNy. XXIX, 305); ezt a „helyesebb“ alakot egy levelében régi adattal is igazolja (amely adat egyébként nyelvészeti irodalmunkban ismeretlen): „Találtam ugyan jobb gondolatú régi írókban jelesebben kitéve mint: MIZÁLDI ANTAL Monluciai orvosdoctornak a kertekkel való bánásról írt 3-ik könyvében 49-ik levél: *Athenában*“ (Kaz: Lev. I, 361).

Még világosabban kimutatható Földi hatása Csokonainak nem egy költői szavával kapcsolatban. Láttuk már az *ákász*, a *bakar* és a *gohér* szavaknál, hogy Földinek a költészete is nyomot hagyott Csokonai nyelvében. Idesorolhatjuk nagy valószínűséggel a *vityilló* szót is. Csokonai Parasztdalában használja (I, 87), azonban Földi igyekezett elsőül bevinni (mégpedig tudatosan) a magyar irodalmi nyelvbe. Horatius Carm. II. könyv 10. ódájának a fordításában írja: „A ki óhajtoz' tsak arany közép-szert, — Nem kap az bizvást meg-avúlt *vityilló* — Szenyjein...“ (Megjelent Orpheus 1790: 29—30 s más változatban, ahol *szalmás kalyibák* áll a fenti kifejezés helyén, a Kassai Magyar Museumban, 1788. I, 361). Fontos, hogy maga is merésznek érzi e szó használatát, s Kazinczyhoz írt levelében csillag alatt hozzáfűzi a szóhoz: „Ti szerettek élni a' ritkábban elő-forduló szókkal (harsány, Hölgy, etcetera) azért bátorkodom én is ezt idetenni: *Vityilló*, melly alávaló, nyomorútt házat, kunyhót, vinnyót, kalyibát tészten füstös vityilló etc. Különben, ha nem tetszik, lehet ugy tenni: meg avúlt Szobáknak etc., de amazzal jobban ki-fejeztetik a' régi módi, alávaló házak, és a' szemet szűrő kevély paloták között való különbség“ (Kaz: Lev. I, 506). Igen valószínű, hogy ha Földit annyira érdekelte ez a szó a költői nyelvvel kapcsolatban, akkor ő volt e ponton is Csokonai forrása s nem közvetlenül a népnyelv.

Csokonai költészetének egyik legjellegzetesebb szava a *csergeteg*. Számtalanszor előfordul nála (I, 237, 282, 289, 459, 473, 689 stb.), és SIMONYI (Nyr. XXXVII, 468) meg GESZTESI (21) nyomán TOLNAI (98) is Csokonai felújításának tartja. Honnan vette Csokonai ezt a szót? A XVIII. század végén valóban elavultnak érezték (l. EtSz.); ha azonban Csokonai maga újította volna fel, bizonyára megjelölte volna azt a régi forrást, ahonnan vette. A szót valóban nem is ő honosította meg az akkori költői nyelvben, hanem id. Ráday Gedeon (l. Kaz: Lev. II, 60—1; Kassai M. Mus. II, 133 stb.). Hogy azonban Csokonainak ennyire feltűnt a szó, abban feltétlenül nagy része volt Földinek. Ő t. i. Kazinczy kedvelt *csermely* szavánál szebbnek tartotta s ezt magának Kazinczynak is megírta: „Most is jobban tetszik a' *tsergeteg* Gr. Ráday után...“ (i. h. II, 200). Aligha gondolható el, hogy midőn Földi Csokonait az akkori költők verseivel megismertette, e véleményét ne mondta volna el neki. Így végeredményben pusztán a szó elterjesztése Csokonai érdeme, a felújítása Rádayt illeti,¹ akitől Földin át jutott el Csokonaihoz s ő rajta keresztül általában a magyar költői nyelvbe.

Csokonai újításainak egyik fontos csoportját a magyar

¹ Vö. még: „a' fris *tsergetegek*“ (Révai M., Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 64, 98); *tsörgeteg*: SzD: PM. Pozsony, 1779. I, 15, 120, 163, II, 148).

verstani műszók alkotják (I. GESZTESI 27—8, TOLNAI 98). Bizonyos, hogy e téren is nagy hatással volt rá Földi; ő t. i. nemcsak a nyelvtani szakkifejezéseket („Mesterségi Nevezeteket“, Nyelvk. 10) magyarosította meg, hanem (máig is kéziratban levő) verstanában a poétika szavait is. Feltétlenül tőle való a *doboló láb* (Csokonaiból GESZTESI 28, Földiből MIXICH 47; 'anapaestus'); viszont Csokonai *bukó lába* ('trocheus'), *lassú* ('spondeus') *lába* Földinél (i. h.) *szökő*, illetőleg *hosszú láb*. A rímet Csokonai *sarkalat*-, Földi *sarok*-nak (MIXICH 47) nevezi (a páros rím Bacsányinál *kétsarkú* Kassai M. Mus. I, 71; Pézselinél „a' cadentia, vagy *sark*“ Minden Gyűjt. 1789. II, 53). A GESZTESITől Csokonainak tulajdonított műszavak nagyrésznél nem tudnám megállapítani, hogy Földiből vette-e Csokonai, mert már Földi előtt is éltek. A legfontosabbak: *festés* 'költői pictura' (Kazinczyék kedvelt szava; már 1789-ben használja pl. Horváth Ádám, Kaz: Lev. I, 498); *folyó beszéd* 'prosa' (Horváth Ádámnál ugyanez 1788-ban is előfordul, i. h. I, 241; sőt 1784-ben nyomtatásban is előkerül Baróti Szabó Kisdsz.¹ Elő-beszéd; valószínű, hogy a legtöbb új adatnak ez a forrása); *versezet*, amely megvan Szilágyi S.-nál 1790-ben (I. Kaz: Lev. II, 132, SzD.²; vö. MNy. VI, 358). A *versnem* sem Csokonai szava, amint TOLNAI (98) állítja, legfeljebb így egybeírott alakban. Földi is, mások is szívesen alkalmazzák, l. pl. Rádaynál 1791-ben: „a Frantziáknál egyéb nem lehet ezen Trochaikus *vers nemben*. hanem egyedül tsak Trochaeus“ (Kaz: Lev. II, 166). A *vígjáték* (1750-ből NYÚSZ.) megvan Földi kéziratosa verstanában is (I. MIXICH 47).

Említettük már, hogy Csokonai jócskán vett át Földinek a növény- és állatnevei közül is, akár népi vagy régi szavak voltak azok, akár Földi új alkotásai. A nehézség csupán az, hogy Csokonai nem mindig hivatkozik rá (l. pl. fentebb a *rukerc* szónál), vagy nemcsak ő rá hivatkozik. Utal pl. a *szamóca* szónál (I, 205) Földi Rövid Kritikájára, de utal a népnyelvre is (megjegyzendő, Földi i. h. szintén népi szónak mondja); a *kagyló* (*kágyilló*, *kágyló*) szavaknál Földi és Fábian¹ Természeti Historiáira s a balatonvidéki népnyelvre hivatkozik (I, 203—4); Fábiant és Földit mondja Csokonai forrásainak a *lajhár* szónál is (I, 612). Első pillanatban hajlandók lennének idesorolni a *csúvik* 'kuvik' állatnevet is, annál is inkább, mivel az EtSz. az első, Csokonai szempontjából számbavehető adatot Fábiantól (1799.), illetőleg (a *csúvik* változatra) Földiből (1799/1801) idézi.² Csokonai azonban magyarázatot, utalást nem fűz a szóhoz, s egyik adata: „a hálás *csúvik* sivakol fészkeben“ (I, 236) korábban, 1798-ban, a Dunántúl készült alkalmi verséből való; e verset ugyanakkor Pécssett ki is nyom-

¹ G. Chr. Raff: Természeti Historia. Ford. Fábian József. Veszprém, 1799.

² Az időrendben első adat Grossinger 1793—1797-ben készült latin szakmunkájából való, ezt azonban Csokonai nem ismerte.

tatták. Ilyenformán tehát az is lehetséges, hogy Csokonai közvetlenül a népnyelvből vette a szót. Még sokkal kevesebb jogunk van arra, hogy Földi hatását lássuk Csokonainál a *nefelejts* szóval kapcsolatban (így GESZTESI 32). SIMAI ÖDÖN t. i. már Dugonics nyelvéről írt tanulmányában megjegyzi, hogy 1790 körül Révai és Verseghy is gyakran használta (NyF. XIV, 41). S valóban, Verseghynek a *nefelejts*ről szóló ügyes verse meglehetősen ismert volt, megjelent 1791-ben a Hel. Vir.-ban is (59).

Azok közül a természettudományi jellegű szavak közül, amelyeknél Csokonai nem utal Földire mint forrására, a következő három igazolhatja még Földi közvetlen hatását. Az elsőről, az *estike* virágnévről GESZTESI (22) azt mondja, hogy Földi szava; a NyÚSz. szerint Csokonai forrása a népnyelv volt; végül TOLNAI (97) szerint Csokonai maga alkotta azt. Költőnk semmiféle forrásra nem hivatkozik, csak Kleist Tavaszának magyar fordításában, a jegyzetek közt (I, 690) említi az *estike* pontos természetrajzi (tudományos) nevét: „Hesperis Plinii, Hesperis tristis, Linn.” Ez mindenesetre Földi valamiféle szerepére vall; a szó meg is van ennek Rövid Kritika című munkájában (sőt ott világosan meg is mondja, hogy ő maga alkotta), de *estvelke* alakban: „Ezeknek [t. i. a már meglévő *Aranka*, *Bársonka*, *Boglárka* . . . *Hajnalka* stb. neveknek] formáira lehet tehát többeket is faragni, mint: *Borzonka*—*Echinophora*. *Érdeske*—*Asperula*. *Estvelke*—*Hesperis*. *Erzőke*—*Mimosa* . . .” (27). Hogy ezt az *estvelké*-t később maga Földi változtatta-e *estiké*-re, vagy pedig Csokonai, azt nehéz volna eldönteni. A Földi nyomain járó Debreceni Fűvészkönyv (1807.) az *estike* szót már mint nemi nevet használja, a 'hesperis tristis' faj neve itt *szomor Estike*, csupán egyéb nevei közt találjuk a fenti régebbi alakot: *éjjeli viola*, *estvelke*.¹ Ez pedig a mellett szól, hogy Földi későbbi jegyzeteiben is megvolt az *estike* névalak.

A másik növényteni szakkifejezés, mely Földi hatására mutat, a *hímpor*. A NyÚSz. Földi 1801-i Term. Hist.-jából idézi csak; SIMAI ÖDÖN szerint is e munka kéziratából jutott be a szó MÁRTON JÓZSEF 1800-i szótárába (NyF. II, 30). Mégis megtaláljuk a *hímpor* szót már Csokonai egy 1794-ből való töredékében is („A szeretet“; II, 568). Elvben talán nem volna elképzelhetetlen, hogy Földi vette át Csokonainak ezt az újszerű elnevezését; minthogy azonban tudjuk, hogy először Földi állította össze az egész magyar növényteni termino-

¹ BENKÖNél a 'hesperis tristis' nevei még csak *Ejjeli viola*, *Kassai Rózsa* (MKönyvh. I, 395); az *estike* alak mintája viszont a régebbi *tavaszika* (i. h. 356), *őszike* (360) stb. lehetett. — A népnyelvből vettnek tartja BARÓTI DEZSŐ (SzegFüz. II, 41); a szót a rokokó virágkultusz egyik jelének látja Csokonainál.

lógiaát, valószínűnek látszik, hogy itt is Földi volt az átadó fél.

Még különösebb tanulságot meríthetünk a *tippán*, illetőleg *vigály tippán* növénynevből. Ez Csokonainak az 1790-es jellezéssel fennmaradt „Állatok beszélgetése“ című munkácskájában fordul elő, ezzel a jegyzettel: „NB. Hatházi gracilis fő“ (II, 416). A Linné rendszerére emlékeztető kettős (faji és nemi) név megint csak Földire mutat; különben is ő volt tudtunkkal az egyetlen botanikus, aki ezidőtájt Hadházon élt. Így tehát elég nagy valószínűséggel feltehető, hogy ez az elnevezés is Földitől ered.¹ Ez pedig azért fontos, mert Földi csak 1791 végén költözött Szatmárról Hadháza, a fenti elnevezésnek tehát a műben kormeghatározó szerepe van. Vagy az egész „Állatok beszélgetése“ 1791 után keletkezett, s a rajta levő évszám téves jelzés, vagy legalább is maga a növénynév s a hozzátartozó jegyzet csak egy későbbi kiegészítésnél került a szövegbe.

Mindezek a szavak eléggé igazolhatják, hogy ha KÖLCSEY tévesen ítélte is meg Földinek Csokonaira gyakorolt hatását, ez a hatás valóban megvolt. Megvolt elvi téren is, ahol a neológus Földi elvei félreismerhetetlen nyomokat hagytak a neológus Csokonai felfogásában, de jelentős szerepe volt Földinek Csokonai költői szólamkincsének a kialakításában is. Ez utóbbi hatást azonban lehetetlenség a maga teljességében feldolgozni, hiszen frott munkáik alapján nem lehet kimutatni minden szó, műkifejezés átvételét. Hogy beszélgetéseik, ismeretlen leveleik még mennyi érdekes adattal járulhatnak hozzá összeállításunkhoz, azt sejtteni is alig lehet. A fentiek minden-csetre teljesen igazolják TOLDY FERENC sejtését, ki valószínűleg épúgy nem ismerte Földi kéziratait, mint KÖLCSEY, azonban az igazi tudós biztos érzékével s a történeti távlat tárgyilagosságával ezt mondta: „Azt bizvást állíthatjuk, hogy azon sok szépségek, miket Csokonai fejtett ki nyelvünkől s mik költői dictionkra nézve elveszthetetlen örökségünké lettek, nagy részt Földi tanának, Földi példájának, Földi buzdításának köszönhetők.“

(Folytatjuk.)

TECHERT JÓZSEF.

¹ Földi sógora, Fazekas Mihály, kivel Csokonai később benső barátságban volt, szintén gyűjtött és alkotott növényneveket, de kettőjük kapcsolata 1791 előttről nem igazolható. A *vigály tippán* név különben sem szerepel a DIÓSZEGI—FAZEKAS-féle Debreceni Fűvészkönyvben, így tehát Fazekas nem lehetett Csokonai forrása.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Nagy Szótárról. Nemsokára negyven esztendeje lesz annak, hogy a M. Tud. Akadémia megalakította Szótári Bizottságát és elhatározta a magyar nyelv szókincsének egy új Nagy Szótár számára való gyűjtését. A bizottság első előadójának, ZOLNAI Gyulának javaslatai alapján 1899-ben elkészítette a szótár általános tervét, amely szerint az új szótár a magyar nyelv összes szókincsének történeti alapon készült, tudományos szótára kíván lenni, de ezen egyetemes célja mellett fő feladata a mai irodalmi és művelt társalgási nyelvnek, illetőleg az újabb klasszikus irodalmi nyelvhasználatnak kidomborítása.

Az adatgyűjtés megindításakor a szótár tervének megfelelően a Bizottság legfontosabb feladatnak tartotta az irodalmi nyelv szókincsének a XVIII. század közepétől kezdődő rendszeres összegyűjtését. Vannak a bizottságnak nyelvemlékekből, a régi irodalomból, a nép nyelvéből is gyűjteményei, de rendszeres gyűjtés csak a XVIII. század közepétől megjelent irodalmi művekből történt. A XVIII. század második felének feldolgozása 1899-től 1912-ig tartott, a XIX. századnak 1860-ig terjedő szakaszából 1921-ben fejeződött be a gyűjtés, 1922-ben kezdődött az 1860-tól 1900-ig tartó időszak feldolgozása, s még néhány év kell hozzá, hogy az egész XIX. század feldolgozása elkészüljön. Az utolsó negyven év feldolgozása aránylag hosszú ideig tart — egyéb okok mellett azért is, mert a klasszikus irodalmi nyelvhasználat leírásához ebből a korból kell a szerkesztés céljára a legbősegebb adatgyűjtemény. A következő néhány adat mutatja a gyűjtés terjedelmének a szótár céljához való alkalmazkodását: Bessenyei munkáiból van a Bizottságnak 4.000 adata, Gvadányiból 14.000, Csokonaiból 24.000, Széchenyiből 29.000, Vörösmartyból 32.000, Vas Gerebenből 43.000, Aranyból 65.000 és Jókai-ból 105.000. — A munka kezdetétől gyűjtött adatok száma összesen 3.291.000. Az adatok a gyűjtés sorrendjében elhelyezve várják a szavak szerint való rendezést.

A gyűjtés költségeit a Bizottság kezdetben az évi állami segélyből, majd az állami segélyből és az Akadémia hozzájárulásából fedezte. A háború után 1923-ban TOLNAI VILMOSNAK, a Bizottság akkori előadójának javaslatára az Akadémia több középiskolai tanárnak a szótári munkára való berendelését kérte a közoktatásügyi kormánytól. A folyó évben két teljesen és négy fél munkaidőre beosztott tanár (HORVÁTH ENDRE és RÉZLER GYULA, — HAJDU JÁNOS, KARÁCSONY SÁNDOR, KOCZOGH ANDRÁS és PUTNOKY IMRE) végzi az adatgyűjtést. A beosztott gyűjtőkön kívül ZOLNAI GYULA folytatja egy napilap nyelvének rendszeres megfigyelésével végzett adatgyűjtését, GALDI LÁSZLÓ pedig az adatrendezést készíti elő. Az Akadémia a dologi kiadásokon kívül csak igen szerény összeggel támogathatja a gyűjtést.

Ha a XIX. század irodalmának rendszeres feldolgozása elkészül, olyan gazdag szótörténeti anyag fog rendelkezésére állani a Szótári Bizottságnak, amelyből a tudományos követelményeket kielégítő módon meg lehetne szerkeszteni a magyar nyelv 1750-től 1900-ig terjedő korszakának szótárát. Ez a munka

a tudományos igények kielégítése mellett egyúttal hatásos fegyvere lenne a magyarságnak műveltsége egységéért folyó küzdelmében.

SÁGI ISTVÁN.

Fonétikai széljegyzetek. HORGER ANTAL az affrikátákra vonatkozólag kijelentette, hogy „az affrikáta nem két másalhangzó kapcsolata, hanem csak egy másalhangzó... és képzésének időtartama sem hosszabb, mint bármely más rövid mássalhangzóé”. Ezzel szemben felvételekkel igazoltam, hogy: a) az affrikáták képzésében pontosan két mozzanat figyelhető meg, s az egyik a zárhangok, a másik pedig a réshangok jellegzetes képzésmódját mutatja; b) az affrikáták képzésének időtartama jóval hosszabb, mint a rövid mássalhangzóké.

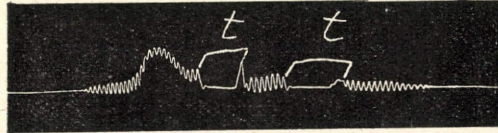
HORGER „A vegyes zárhangok kérdéséhez” című cikkében (MNy. XXXII, 100 kk.) tudományos érvek helyett személyes vádakkal igyekezik védelmezni álláspontját. Bevezetésül kijelenti, hogy „aki »cáfolni« akar, annak képzett fonétikusnak kell lennie”. Ezt a kijelentést én is igazságnak ismerem el, mert ellenkező esetben a fonétikai vita tragikus küzdelemmé válik: a fonétikus harcolhat az egész világ ellen.

Most 1936-ban HORGER megütközik azon, hogy 1930-ban kiadott doktori értekezésében a betűk „nem pontosan az egy-egy hangnak megfelelő vonalrész közepé alá vannak írva”. Erre csak azt jegyzem meg, hogy a kísérleti fonétikában általánosan elterjedt szokás az, hogy a betűket nem a megfelelő vonalrész közepé alá, hanem a hangkezdet alá írják, ami természetes is, mert így könnyen felismerhető az előző hang vége, illetőleg az új hang kezdete. Ott pedig, ahol a hangok elhatárolása lehetetlen, a hangoknak megfelelő betűket mindaddig egymás mellé írják, míg ismét egy pontosan elhatárolható hangképhez nem érnek. Így jegyzik a betűket munkáikban: SCRIPTURE, PANCONCELLI-CALZIA, MENZERATH, ZWIRNER, SELMER, FLETCHER, RUSSEL és mások is. S azért gondolta HORGER, hogy én a betűket „1–2 centiméterre jobbra vagy balra” írtam a kelletténél, mert nem ismerte fel az egyes hangok határát.

A folytatásban ismét jelölésem helytelenségét akarja kimutatni HORGER, amikor ezt mondja: „szó sem lehet arról, hogy a *lehető* szó (első) *t* hangjának vonalképe ott kezdődne, ahová HEGEDŰS a *t* betűt írta, és az utána következő *e* hangnak az a vonalrész felelne meg, amely alá ő az *e* betűt írta”. Arra sohasem mertem volna gondolni, hogy valaki a második *e* hullámai után következő vízszintes vonalat ne ismerte volna el a *t* zárképének, az explosio után látható hullámokat pedig a harmadik *e* képének. A *t* időtartama természetesen az a vonalrész, mely a két *e* között van. HORGER azonban kijelenti, hogy a „*t* hangnak időtartamát csakis az a hegyesszög alakú vonalrész jelöli, mely alá HEGEDŰS az *e* betűt írta”. A *t* időtartamába tehát HORGER szerint nem kell beleszámítani a zár időtartamát, csak az explosiót. A háromszög alakú vonalrész ugyanis a *t* explosiójának képe. Pedig eddig úgy tudtuk, hogy a zárhangok képzésében három mozzanat figyelhető meg: 1. az implosio (a hangképző szervek zárkötése); 2. a zár (az artikuláló szervek nyugalmi helyzete, a képen egyenes vonal); 3. a zár feloldása

(explosio). HORGER állítása újszerű, mert ha a zárhangok időtartamába az implosiot és zárt nem kell beleszámítanunk, akkor miért nevezzük az ilyen hangokat zárhangoknak? De ha ez a tétel megállná a helyét, más változást is kellene tapasztalunk. Észre kellene vennünk, hogy a zöngétlen zárhangok átlagos időtartama a magyarban nem olyan hosszú, mint amilyenek pl. Gombocz mérte: 10^4 (század másodpercekben kifejezve), hanem csak 1 vagy legfeljebb 2 század másodperc. Az explosio (a „háromszög”) időtartama ugyanis ekkora. Ez pedig feltűnő megállapítás volna, mert így a világ összes nyelvei közül a magyarban volna a zöngétlen zárhangok időtartama a legrövidebb, négyszer-ötször kisebb lévén más nyelvek hasonló hangjainál.

De nehogy mindig csak saját szerény érveimet sorakoztassam fel a bizonyításra, mellékeltem az ábrán PANCONCELLI-CALZIANAK, a hamburgi fonétikai labororium vezetőjének hangelhatárolását a vitás *lehetetlen* felvételemen.

Amint az ábrán láthatjuk, ő is épen ott jelölte meg a *t* határait, ahol én. A zár időtartamát természetesen ő is beleszámította a *t* teljes időtartamába, s nem az explosiot jelölte *t*-nek! — Hasonló természetű a helyzet az *ecset*, *kacsa* stb. szavaknál. A két *e*: *ecset* és két *a*: *kacsa* közötti időtartam adja az affrikáta időtartamát.

PANCONCELLI-CALZIA véleménye, melyet ezen affrikátákról adott, a következő: „Phonetisch betrachtet geht aus kymographischen Aufnahmen deutlich hervor, dass bei derartigen Affrikaten der 1. Teil aus einem Verschluss und der 2. Teil aus einer Enge besteht; beide Teile bilden allerdings etwas Ununterbrochenes. — Der Italiener betrachtet sein *c* und *g* (wie in Wörtern *ciclo* und *giro*) als einen einzigen Laut und ist geradezu beleidigt, wenn man ihm sagt, dass er sich irrt. Im Gegensatz hierzu schüttelt der Deutsche den Kopf, wenn man ihm sagen würde, die Affrikata z. B. in *rutschen* seien ein Laut, eben weil er als Deutscher von dem Gegenteil überzeugt ist. Nur zufälligerweise stimmt bei dem Deutschen seine subjektive Auffassung mit dem objektiven Befund der experimentellen Phonetik überein.“

Amit PANCONCELLI-CALZIA mond, az teljes mértékben tapasztalható a magyarban is. A *cica* affrikátáit általában inkább érezhetik egyesek egy hangnak (mivel egy betű jelöli), mint pl. a *bodza*, *fındzsa*, *lándzsa* stb. affrikátáit. Itt már éles fül nélkül is felismeri mindenki az affrikáta kettős jellegét.

De lapozunk fel néhány fonétikát s nézzük meg, vajjon egy hangnak mondják-e az affrikátákat! JESPERSEN, Lehrbuch der Phonetik. 1920.³ 103. l.: „Eine Affricata im Deutschen ist

Verbindung von Verschlusslaut + entsprechendem Engelaut.“ Jelölése 168. l.: *ts, dj, tj* stb. — FORCHHAMMER, Theorie und Technik des Singens und Sprechens. 1929. 367. l.: „Geht man beispielsweise von einem Verschlusslaut zu einem homorganen Engelaut über, so öffnet man den Verschluss nicht vollständig, um gleich darauf wieder die Enge zu bilden, sondern man öffnet den Verschluss nur so viel, wie die folgende Engebildung es fordert, geht also direkt vom Verschluss in die Enge über: z. B. in *Pferd* (*pf*), *hats* (*ts*), *Check* (*tš*), *Jame* (*dž*)...“ 401. l.: „Die enge Verbindung dieser Laute hat oft zu der irrigen Auffassung geführt, dass wir es hier nicht mit Lautverbindungen, sondern mit Einzellauten zu tun haben, und so kommt es dass einige von ihnen sogar in unseren Alphabeten mit Einzelbuchstaben geschrieben werden; z. B. *z* oder *c* für *ts* (*Zeit*, *centrum*), oder in anderen Sprachen *c* für *tš* (*Cello*), *j* oder *g* für *dž* (*Jockey*, *Gentleman*, *Angelo*) usw.“ — PASSY, Petite Phonétique. 1922.³ 117. l.: „Il faut ici dire un mot d'une catégorie speciale de consonnes connues sous le nom d'affriquées ou semiocclusives. Il s'agit de celles qu'on rencontre par exemple à l'initiale des mots Italiens *zio*, *zitto*, *ciò*, *giù*, de l'Allemand *zehn*, de l'Anglais *chair*, *gem*. Nous percevons d'emblée ces consonnes comme formées d'une plosive et d'une fricative l'une après l'autre *ts*, *dz*, *tš*, *dž*. Mais ceux qui possèdent ces consonnes dans leurs langues protestent le plus souvent contre cette analyse et ne veulent voir là que des consonnes simples.“

S az idézeteket így lehetne folytatni vég nélkül. De azt hiszem, ennyi is elegendő ahhoz, hogy meggyőződjünk arról, hogy: a) az affrikáták képzésében két mozzanat figyelhető meg, s az egyik a zárhangok, a másik pedig a réshangok jellegzetes képzésmódját mutatja; b) az affrikáták képzésének időtartama jóval hosszabb, mint a rövid mássalhangzóké. HEGEDŰS LAJOS.

Somjai és társai. PAIS DEZSŐ: MNy. XXIX, 235 a *somlai*- és *somlói*-féle formák történetét s ezzel összefüggésben a mai nyelvszokásban elfoglalt helyzetüket vizsgálva, arra következtetésre jut, hogy ma általában a *somlói*, *somlyói* és *somjói* forma él. Nem rendelkezett azonban — mint maga is jelezte — épen egyik *Somlyó*-nk körüli vidékről, a Szilágyságból származó adatokkal. Mielőtt innen és Erdélyből szerzett adataimat felsorolnám, a *Somló*-*somlai*-féle alakpárokra vonatkozó történeti adatokat közlöm.

A legrégebbi időből származó adatokat a családnevek rejtik magukban. Ilyen adatok a késő középkortól kezdve nagy bőséggel található okleveleinkben. Alább néhány ilyen családnevet közlök az általam ismert legrégebbi előfordulás évszámának és a névváltozatoknak feltüntetése mellett. — 1651: *Aszalai* (Kolozsvári ref. koll. levéltárában az Aszalai cs. nemeslevele) | 1503: *Chapay* (CSÁNKI V, 913 és 953) | 1435: *Kormay* (i. m. III, 335, 470) | 1449: *Dombai* (i. m. 423, 464) | 1631: *Dombai* (TTár 1898: 40) | 1672: *Szánthay*; 1650—1657?: *Szántai* (i. h. 1885: 547, 1889: 495, 1899: 172)¹ | 1588: „familia nobilium *Kalay*“ (i. h. 1894:

¹ A győrmezei birtokosok nevei között 1471-ben *Zanthay* és *Zanthoy* alakban is előfordul (vö. CSÁNKI III, 577).

46); 1651: *Kállay* (i. h. 1896: 455) | 1667: *Lisznyai* (i. h. 1893: 551) | 1631: *Liptai* (i. h. 1898: 40); 1522: *Lyphay* és *Liptai* (IVÁNYI B., Bánffy es. tört. Okl. II, 510) | 1418, 1460: *Walkay* (CSÁNKI V, 625; IVÁNYI i. m. 24); 1514: *Walkaj* és *Walkay* (i. h. 446, 623 kk.) | 1483: *Kolthay* (CSÁNKI III, 278) | 1499: *Harray* de *Haro* (i. h. V, 186) | 1437: *Gorbai* (i. m. V, 355) | 1445: *Toroszkai* (i. m. V, 616—7) | 1503: *Hozyvazay* a. m. *Hosszuaszai* (i. m. V, 780)¹ | é. n.: *Salgai* (i. m. V, 954) | 1503: *Szikszai* (RMKT. II, 371). — A PAIS DEZSŐ közölte *Somlai* adatok mellé még ideiktatom ezt a néhány fel nem sorolt, jóval előbbi időből származó adatot: 1467: „Michaeli *Somlay*“ (TTár 1899: 256) | 1477: „Nicolaus *Somlay*“, majd „Nicolao *Somlay*“ (IVÁNYI i. m. II, 193) | 1549—1551: Báthory András *Somlyay* mpr. (TTár 1905: 90—9) | 1651: B. A. *Somlai*, *Somlyay* és *Somlay* (i. h. 100—11). — A fentebb felsorolt családnevek kétségtelenül mind az *Aszaló*, *Csapó*, *Kormó*, *Dombó*, *Szántó*, *Kálló*, *Lisznyó*, *Liptó*, *Valkó*, *Koltó*, *Haró*, *Gorbó*, *Toroszkó* (*Torockó*), *Hosszuaszó*, *Salgó*, *Szikszó*, illetőleg *Somló* ~ *Somlyó* földrajzi nevek -i képzős származékai.² E nevek a régiségben legalább a XVI. század közepéig, kevés kivétellel ilyen alakban találhatók az oklevelekben.

A szilágysági *Somlyó* nevéből képzett melléknévi alak az oklevelek tanúsága szerint mindig a *somlyai* volt. Itt nincs olyanszerű ingadozás, mint a dunántúli *somlai*—*somlói* alakpár között. Erre bizonyítékul felhozhatók PAISnak a Szilágy-Somlyó helységnévvvel összefüggő -i képzős alakjai is, melyek mind a *somlyai* olv. *somjai* alakot mutatják e vidéken egyeduralkodónak. Melléknévi formában is ugyancsak *somlyai* tiszt-ről, *somlyai kapitány*-ről és *somlyai* (katonai) *erő*-ről stb. történik említés egy 1675-ből való oklevélben (TTár 1894: 687—8, 692), bár a forrás mutatójában ugyanekkor mindig *somlyói*-t olvasunk. Szilágy-somlyó református egyházának egyik réjtjét II. Rákóczi György váltotta a „*somlyai* orthodoxa parochiához“, a másikat meg *Somlyai* Tóth Mártontól vették zálogba (PETRI, Szilágy Vm. Mon. IV, 560—1). Két másik XVIII. századi okirat is 1701: „*somlyai* reformata eklézsia“-t, 1736: *somlyaik*-at és „*somlyai* prédikátor“-t említ (i. m. IV, 564—5). A Bánffy család gyűléseinek jegyzőkönyvében is ilyen adatot olvashatunk 1798-ból: „A *somlyai* talált kincs iránt br. Bánfi László atyánkfia... feleletét megtette...“ (Losonczy Groff és L. Báro Bánffy Familia Gyűlésének Protocolluma Ab Anno 1796 — Usque. A. 1816. 8. l., Múz. Bánffy lt.). 1782-ben Kovács Ferenc költeményeiben is „A' *somlyai* Hegy derekában...“ lappangó szerelemről van szó (vö. IrtörtKözl. 1918: 423). — Nem tekintve a később felsorolandó jelenkori anyagot, úgy látszik, hogy az -ó, -ő végű helynevek *somjai*-féle alakjai a keleti nyelvterületen a multban, legalább is a XVIII. század végéig, szinte kizárólagosak. Így 1681-ben

¹ Ezt a családot 1470-ben *Hwzjwazzothoj* (!)-nak írják; világos itt a tollhiba (vö. CSÁNKI V, 780).

² Megjegyzem, hogy a fejérmegyei *Somlyó* (1398, 1456, 1477: *Somlyo* | 1412: „Terra *Wegsomlyo* seu poss. habit. destituta“) puszta neve (Fejérvártól délre) 1435-ben „Mons *Somlyo*“ alakban, a következő évben „Mons *Baken-somlyo* et *Sarsomlyo*“ alakban fordul elő (vö. CSÁNKI III, 345). E két alak mindenesetre feltűnő.

„*kállai* commendant“-ról írnak (TTár 1910: 64). Egy határperben folyó vallatás alkalmával egy 1759-ből való vallatás jegyzője „az utrizált *Szászszentlászlai* szászok . . . *Oláhszentlászló*“-n lakásáról ír, és egy másik 1765-ös vallatás is „a *Szászszentlászlai* szászok“ birtoklásáról emlékezik meg (Múz. Bethlen lt. 5497. és 5501. cs.). Még előbb egy 1613-ból származó oklevélben azt olvassuk, hogy „Ali pasa . . . az *brassai*akon ötezer tallért vött“ sarcul. Ugyancsak „*Brassai* Tócséres János“-t említ egy 1668-ból való oklevél is (TTár 1896: 49).¹ Sőt a múlt század végén SEBESI JÓB egy népdalt idéz Földvárról (Brassó m.), melynek két első sora így hangzik: „*Barassai*² álé végén | Buzog a vér az út szélén“ stb. (ErdMúz. 1888: 144). A *somjai*-féle alakok közé sorolható a *Zsibó* helységnévből képzett *zsibaiak* alak is, melyet egy 1660-ból való oklevél kivonatából ismerek (PETRI i. m. IV, 837). A Dés melletti Kozárváron a falu határán átfolyó egyik patak nevét „az *orbai* patak“ alakban említik 1754-ben; ugyanez ma „*Gorbói* patak“ néven ismeretes. Ez a rumén „*Válja Girbouluj*“ alak hatására keletkezett (Dési ref. egyházmegye lt. Szatsvai A., Conscriptio III, 5). 1768-ban Bősházán (Szilágy m.) „A' *Czikai* út mellett“ kifejezésben a *Cikó* helységnév szerepel (Múz. Rhédei cs. lt.).

Ha a történeti adatok vizsgálata után most a jelenkori anyag vizsgálatára térünk át, azt találjuk, hogy a szilágysági (Szilágy-) *Somlyó* melléknévi alakja a Szilágyságban mindig *somjai*. Magam Zilahon, a Szilágyság szívében mindig ezt az alakot, kizárólagosan csak ezt, hallom még a magyar értelmiség tagjaitól is. Ugyanitt *kállai* és *szántai* dívik. Mint Török INCE szíves közléséből tudom, a szilágysági Diószadon a népnyelv a *somjai* és a Tasnád-*Szántó* : *szántai* alakot ismeri. Tanítványaimtól tudom, hogy Szilágységen is a *somjai* és *Menyő* : *menyei* alak járja.³ Egészen különleges a Berettyó⁴ felső folyása mellékén, Borzáson használt *somnyai* alak; ugyanitt a közeli két (Magyar- és Oláh-) *Valkó* helynévnek -i képzős alakja *valkai*. A Szilágyság legszélén levő *Zsibó*-n pedig szintén *somjai*-t mon-

¹ Megjegyzendő, hogy történészeink később is használják a *brassai* alakot. Így a múlt század második felében is (vö. Századok 1903 : 904, 1909 : IV és 232, 1874 : 144); az igaz, hogy ugyanakkor a *brassói*-t is (vö. Századok 1874 : 86 és 175 stb.). A *brassai* itt tehát valószínűleg csak régieskedés, épen úgy, mint SZILÁGYI SÁNDORNÁL (ErdOrszgyEml. V, 15).

² Tudvalevő, hogy *Brassó* helynevünknek a székely népnyelvben *Barassó* alakja is van.

³ PETRI (i. m. IV, 536) felváltva használja a *somlyai*, *szilágysomlyai* és *somlyói* alakot, de az esetek többségében *somlyai*-t ír; a képek felirataiban pl. mindig *somlyai* alak szerepel. Ugyanő egyszer „*valkai vár*“-at, máskor magyar-, illetőleg oláh*valkói* határt (i. m. IV, 764, 748) említ. Tasnád-*Szántó*-val kapcsolatban egykorú (1830.) szövegből is „T. *Szántói* sz. Ekklezsia“-t idéz, de egyébként mindig *szántói*-t ír (i. m. IV, 661, 663 és 666). — Más egykorú forrásban csak *Somlyó* : *somlyai* szerepel. Abaujszántó XVIII. századi templompere ügyében tartott vallatásban is minden esetben *Szántó* : *szántai* alakkal találkozunk. (Vö.: SZÁDECZKY BÉLA, I. Apafi M. fej. udvartartása. Bp., 1911. 192, 620—1; ProtSz. XIII, 517—8, 601—2, 604, 607—9.)

⁴ Borzáson *Bérékjó*-nak ejtik a folyó nevét.

danak a *zsibai*¹: *Zsibó*, *kucsai*: *Kucsó*, *örmezei*: *Örmezó*, *tihai*: *Tihó* és *goroszlai*: *Goroszló* alakok mellett.²

Ami a tulajdonképeni (történeti) Erdély területén ma élő alakokat illeti, ezek közül a Kolozsvárott és Désen használt *somjói* és csak kivételesen előforduló *somjai* alakot már PAIS is említette. Mint BOGÁTS DÉNES szíves levélbeli közléséből tudom, Sepsiszentgyörgyön és vidékén a „köznép“ *ditrói*-t mond, viszont a *Somlyó*-hoz meg *Brassó*-hoz tartozó melléknévet így alakítja: *somjai* és *brassai*. De ha *Csíksomlyó*-ról beszél, rendszeren *csíksomjói* vagy *csíksomojói* a melléknév. Ugyancsak BOGÁTS szíves volt érdeklődni Kézdivásárhelyen is, ahonnan azt az értesítést kapta, hogy azon a vidéken a köznyelvi *brassói* szót „a székely köznép“ *brassai*-nak ejti ki és a *ditrái*, *somolai*³ vagy *somlyai* (olv. *somjai* ?) alakokat használja. Ugyanakkor azonban SZABÓ ÁRPÁD kartársam arról értesít, hogy Székelyudvarhelyen és környékén a nép *ditrói*-t, *brassói*-t, *somjói*-t mond, de a *Brassó*-ban készült posztót *brassai posztó*-nak hívja, egy bizonyos fajta, nagyszemű nyári szilvát pedig *brassai szilva*-nak nevez (ez utóbbi elnevezés Sepsiszentgyörgyön is megvan, mint NAGY FERENC és BOGÁTS DÉNES közléséből tudom).

A felsorolt adatok alapján úgy látszik, hogy Erdélyben azokon a vidékeken, ahol *Somlyó* nevű helység van, a régiségben kizárólagosan használt *somlyai* (*somjai*) alak továbbra is kizárólagos maradt, sőt az ilyenféle alakok használatosak néhány hasonló, külön fogalmat jelentő jelzős összetételben (*somjai bor*, *brassai szilva*, *brassai posztó*) még a *Somlyó*-féle helyeinktől távolabb eső területeken is. — Ami pedig TAMÁSI ÁRON „Ábel a rengetegben“ című regényében levő *somjai barátok*-at illeti, a felsorolt székelyföldi adatok ismerete mellett ezt is hiteles nyelvjárási formának kell tartanunk (TAMÁSI különben életének jó részét, gyermek- és ifjúkorát Csíkban töltötte, egyszerű környezetben). Ugyanakkor azonban látjuk azt, hogy a *somjói* és *somjai*-féle alakok közötti ingadozás némely helyen már a Székelyföldön is beállott. Némekára átterjed talán olyan területekre is, melyeken *Somlyó* közelléte és a *somjai* gyakori használata miatt mindeddig megőrizték a régebbi alakot.

SZABÓ T. ATTILA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Cserepecsik. A horgos halászat egyik járulékos, ősi, apró szerszámának neve ez. Legegyszerűbb formájában kétágra behasított, kisebb-nagyobb nyeles fapálca vagy nagyobb *kákórúd*; a hasítékba tolják bele s aggatják fel az egyik ágra a

¹ Vö az előbbi 1660-i *zsibaiak* adattal. PETRI egyébként mindig *zsibói*-t ír (i. m. IV, 839).

² Megjegyzem, hogy *Makó* nevének melléknévi alakja is *makai* a népi szövegekben (vö. NépkGyűjt. II, 159, 230). Más forrás meg a XIX. század elejéről „*borgai* pipát“ említ (IrtörtKözl. 1895 : 318).

³ Egy borszéki népballadában is ilyen sor fordul elő: „*Somolyai* tömlec négy szegre van rakva . . .“ (vö. Ethnographia XXII, 53—4); a hozzáfűzött jegyzet nélkül is tudnók, hogy itt *Csíksomlyó* börtönéről van szó.

tiszai „fenekesek“ a fenékhorg, néha 300 m. hosszú bevető zsinórjára kötözött egyes horgokat (gyakran száznál is többet), hogy a horgfejek és 20–30 cm. hosszú, lelógó derékszínórjaik össze ne kuszálódjanak, s hogy használat után megszáradhassanak; a két ág végét zsineggel kötik össze, azaz összecsíptetik s a készüléket madzaggal felakasztják (rajzát l. pl. ECSEDI I., Népies halászat a Középtiszán IV. t. 11. á.). *Cserepcsik*-nak mondják ezenfelül kenderáztatások a 'kenderesomókat összeszorító, csíptető póznákat vagy csikóheréléskor az összecsíptető fácskákat és még más, ilyenféle csíptető készüléket is (MTsz.).

A *cserepcsik*-ról az EtSz. I, 975–6 azt mondja, hogy eredete ismeretlen.

HERMAN OTTÓ a szónak ilyen alakját is közli: *csiriptető* (HalK. I, 209). Azonban nem vette fel a mesterszótárba (a betűsoros tárgymutatóba igen), s ezért nem jutott be az MTsz.-ba sem. Így érthetőleg elkerülte a magyarázók figyelmét. Pedig ellenkező esetben — hisszük — nyomban elárulta volna nemcsak magát, hanem a *cserepcsik*-ot vagy egyik alakváltozatát a sok közül: a *csiripcsik*-ot is. A szó *csirip* előrése t. i. nyújtott alakja a *csíp* igének (GOMBOCZ: MNy. XII, 386 *csirip* címszó alatt), vagyis *csiriptető* a. m. *csíptető*. *Csiriptet* ~ *csíptet* igének csakugyan van is: „a ruhát a kötélre *csiriptetni*“ (GOMBOCZ i. h.). Ezt a ruhaszáritáskor használt *csiriptető*-t magyarázza aztán az EtSz., de érthetőleg nem a halászati műszóval, a *cserepcsik*-kal, hanem a *csíp* igével kapcsolatban.

A *cserepcsik*-nál eredetibb *csiripcsik* (< *csipcsik*) mármost így tagolandó: *csirip* + *csik*, ahol az utórész a -cs + -k kicsinyítő képző. Hasonló képzések a keleti palóc területről: *álcsik* 'gyerekállóka' (Nyr. XXXII, 520), *ülcsik* 'gyerekülőke', *foncsik* 'hajfonat', *tekercsik* 'sodort kalács', vagy — névszókiből — a többször tárgyalat *farcik*, *hancsik* vagy *csömőcsik* 'szemölcs' Győr m. (NyF. XXXVIII, 42), *papicsk* 'pipacs' Baranya (MTsz.) stb. Ilyeneknek a korábbi kalandos *cserepcsik*-magyarázatok (CzF., Nyr. XII, 481).¹

Csip-csup szavunknak *csirip csup* változata is van (GOMBOCZ i. h.). Viszont a *csiripcsik*-nak *csipcsalap* > *csipcsarab* alakja járja. A *csipcsalap*-ról (l. EtSz.) feltesszük, hogy korábban *csiripcsalap* > *csilipcsalap* (*csirip-csurup* Csököly [NAGY J., A csököly nyj. 50]; vö. ehhez *cselepcsik* MTsz.) lehetett s ikerítés útján keletkezhetett.

Székelyföldről közli a Tsz. után a MTsz. ezt az alakot: *kerreksip* (vö. *cserepcsip*, *csiripcsip* MTsz.); jelentése 'borjú orrára kötött szeges bőr, hogy szopni ne tudjon'. Ennek a *kerreksip*-nak az Alföldön a *palóka* felel meg. Erről a szavunkról azt írom más helyen (N. és Ny. VII, 219–21), hogy a halászat műszavaiból (ott 'háló v. horogzsinórlebegtető fácska') került az állattartás műszavai közé. A székely *kerreksip* is mintha tárgyi tanúságot tenne e magyarázat elfogadhatósága mellett.

BÁTKY ZSIGMOND.

¹ Talán ugyanez a nyújtott alak van a *csiripiszli* 'köttes málé' szavunkban is, a feltételezett *csipisz* + -li-ből (l. EtSz. *csipisz* és *csiripiszli* alatt).

Pocskondiáz. A MTsz. Zemplén, Szaboles, Szatmár környékén és a Székelyföldön élő tájszóként közli ugyan, de *le-* igekötővel a köznyelvben sem mondható ritkának. (Ide talán a diáknyelv közvetítésével jutott be.) *Lepocskondiázni valakit* az én érzésem szerint (legtöbbször tréfásan) azt jelenti, hogy 'nagyon leszólni valakit, a sárga földig legyalázni'. Mi lehet ennek a *pocskondiáz* igének az eredete?

Azt hiszem, hogy egy **pocskondi* főnévből való, erről pedig azt hiszem, hogy a *pocskol* tájszó származéka. *Pocskol*, amely nyilván a hangutánzó *pocs* többől való gyakorító képzés (vö. *horkol*, *lucskol*, *pacskol*, *fécskél*, *frécskél*, *pörköl*, *prüszköl*, *tüszköl*, *szüsköl* [a kutya], *krúkol* [a darú] [Nyr. XLVII, 239], N. *burbukol*, *csiriköl*, *csivikél*, *csubukol* stb.), a MTsz. szerint a. m. 1. 'locsol, szétfecsegtet (vizet)', 2. 'gyaláz'. De a köznyelvi *locspocs* ikerszó, valamint a *pocsaj*, *pocsalék*, *pocsároz*, *pocsaték*, *pocsék* ('pocsolya, lueskos sár' s ebből a köznyelvivé vált 'csunya, rút, undok') stb. tájszavak jelentései (MTsz.) alapján egészen bizonyos, hogy régebben **pocsolyában*, *tócsában*, *híg sárban* gázol' jelentésének is kellett lennie. Kérdéses tehát csak az lehet, hogy járulhat-e a *-di* képző igéhez is, és hogy jogos-e a **pocskoldi* > **pocskondi* változás feltevése. Az előbbi kérdésre azonban megfelelnek az (*áncsorog*;) *Áncsordi*, *Ba . . odi*, *Csaldi*, *Kapdi*, *Koplaldi* (Laczkó: Nyr. XXXVI, 362–3) és *csapdi*, *fürdi* (PAIS: MNy. XI, 409), (*kutyálkodik*;) *kutyándi* (MNy. VII, 33), *szeleverdi* (> *szeleburdi*), *undi* (MNy. III, 390) gúnynevek, tehát ugyanígy képződhetett a *pocskol* igéből is **pocskoldi* 1. 'pocsolyában, tócsában, híg sárban gázoló ember' → 2. 'lelkileg piszkos, utálatos ember'. A *t*, *d* előtti *l* > *n* változás meg éppen közönséges. Pl. **acéltos* > N. *acintos* (SZILY: MNy. X, 236), N. *arcélt* > *arcint* (BEKE: Nyr. LIX, 240), *dölt* > *dönt*, *felcser* > N. *fencser*, (német *Vorholz?* >) *férhélc* > *förhénc* (DLw.), (*furdal*;) *furdancs*, *haldoklik* > N. *handoklik*, **hasmált* > *hasmánt*, (*kullog*;) *kuncsorog* (MNy. IV, 39), (*kutyálkodik*;) *kutyándi*, R. *lalt* > *lant* (de ez lehet elhasonulás is, MELICH: MNy. XI, 201), R. *mihelt* > N. *mihent*, R. *Roholc* > *Rohonc*, R. *süldiszno* > *sündiszno* (:> *sün*), R. *Szokold* > *Szokond* (MOÓR: ZONF. VI, 166), R. *szomálc* > *zománc*, (*óta* < R. *olta* >) R. *últa* > R. *únta* (MÉSZÖLY: MNy. XI, 193), s ugyanígy *lélkendéz*, R. *burkondoz* (Nyr. XLV, 23), *ugrándoz*, *fickándoz*, N. *ugráncsol*, *nyögdéncsél*, *repdéncsél*, *szökdéncsél*. — Homályos az én nézetem szerint csak a *pocskondiáz* ige végén levő *-áz*, mert névszóhoz járuló *-áz* igeképzőnk nincsen. Talán úgy lehetne ezt magyarázni, hogy a **pocskondi* névszóból szabályosan *'pocskondi-nak* mond. szid valakit' jelentésű **pocskondiz* ige képződött (vö. *úr*: *uraz* 'úr-nak mond, nevez vkit' s így: *kendez*, *magáz*, *leszamaraz*, *lemarház* stb.), s ennek, valamint a rokon jelentésű *gyaláz* igének összevagyulásából keletkezett aztán *pocskondiáz*. HORGER ANTAL.

Uccu! és családjá. Szótáraink az *uccu!* indulatszót négyféle hangalakban közlik: *uccu* (CzF. VI, 560, BALL.), *huccu* (MTsz. *uccu* al.), *ucu* (CzF. VI, 559 *uszu* al., BALL. *uccu* al.), *uszu* (CzF.). Hozzávehetjük ez adatokhoz ötödiknek még a csodálkozás kifejezésére használt N. *husszu!* indulatszót is, pl.: *Husszu*, *de ki-*

csipté! 'kiöltöztél' | *Husszu, de szép vagy!* Somogy m. Gamás (s. gy.).¹

Ezen alakváltozatok közül CzF.-val az *uszu*-t tarthatjuk legeredetibbnek. Valószínűleg abban is igaza van CzF.-nak, hogy ennek *-szu* része azonos a *-sza*, *-sze* felszólító értelmű nyomósító elemmel, melynek tudvalevőleg hasonulás nélküli, tehát eredetibb *-szē* > *-szī* alakja is van (l. KLEMM: Szily-Emlék 23, Mondattan 69–70 és HORGER: MNY. XXXI, 188). Az *uccu!* indulatszónak e szerint régiebb **uszē* > **uszī* alakjait lehet feltételeznünk, s ez utóbbiból az *u* előreható hasonító hatása következtében könnyen érthető az *uszu* alak; vö. pl. R. *áχszin* > R. *ásszun* (> *asszony*) | R. *Budrig* > R. *Budrug* (> *Bodrog*) | ó-francia *Lois* > R. *Lájus* (> *Lajos*) | ó-francia *molin* > R. *molun* (> *malom*) | stb. Az *uszu* alak aztán háromféle irányban fejlődött tovább: 1. járulékos *t*-vel *ucu* lett belőle (vö. a *Debrecēn*, *fácán*, *kaagány*, *kaacor*, *pécér*-féle szók *c* < *sz* hangját); 2. szókezdő járulékos *h*-val **husszu* (vö. *hímész*-hámoz, N. *himbolyog*, *hinda*, *hindszállér*, *huborka*, *huszik* stb.); 3. a magánhangzók közötti *sz* ikerítésével pedig **usszu* ~ N. *husszu* (vö. R. *nossza*, *vessző* [TOIVONEN: FUF. XIX, 160]). E két utóbbiból ismét járulékos *t* fejlődésével a köznyelvivé vált *uccu* és a N. *huccu* alak keletkezett; vö. pl. (*másszor* >) N. *másszor* (olv. ikerített *ssz*-szel) > N. *máccor* | német *sessel* > R. *széccél*-szék (NySz.) | *russzan*² > *ruccan* (e magánhangzók közötti *ssz* > *cc* változásról l. HORGER: MNY. XXXI, 214 kk.).

Az *uccu!* indulatszónak legrégebb **uszē* alakja bizonyára hangutánzó eredetű. Töve a kutya hangjának utánzására használt *u* hang (vö. *u-gat*), és eredetileg valószínűleg a kutyához intézett ilyen értelmű felszólítás volt: 'No ugass! Ugasd meg!'. Érthető ezért, hogy ez az indulatszavunk ma is első sorban a kutya biztatására használatos. Így: *Uszu Kormos! Uszu Duncsi, Tisza! Uszu csipd meg!* (CzF. VI, 599) | *Ucczu Kormos, fogd meg!* (i. h. 560). De a kutya ugatására való vonatkozásának elhomályosodása óta használatos emberekre vonatkoztatva is, pl. *Uszu rajta!* (emberbiztatás) (CzF. VI, 599) | *Ucczu rajta legények!* (560). Sőt a mai magyar nyelvérzékben már egészen elhomályosult ez indulatszavunk biztató, nógató értelme is, és a csodálkozás (N. *husszu!* l. fent), illetőleg örvendetes vagy nevetéses esemény észrevételekor hallatott felkiáltás indulatszavává lett: 'ime' (BALL.); pl. *Uccu bizony megérett a meggy, uccu bizony rajta maradt egy!* Népdal (id. BALL.) | *Ucczu bizony, ucczu*

¹ Van N. *icu!* *iccu!* *icca!* indulatszó is (MTsz.). Ez talán az *ihaj!* és a fentebbi *ucu*, *uccu* vegyülése, de az is lehetséges, hogy talán az *ihaj!* *ihol!*-beli *i!* indulatszóból keletkezett olyan módon, mint alább közlendő magyarázatunk szerint az *uccu!* indulatszó.

² A *russzan* alakot eddig csak a népnyelvből idézték (MTsz.), de megvan ez Aranynál is. A Toldi Szerelme XI. énekének 15. versszakában olvashatjuk Nagy Lajos ajkára adva a következő mondatot: „Magam Averszához átrusszanok innen.” Arany a költeményhez írt glosszáriumában két helyen is magyarázza e szót: „átrusszan: valamivel gyorsabb, mint az átrándul. XI. 15.” (ÖM. 1883. II, 543) és „russzan: sebesen valahova megy. XI. 15.” (i. h. 551). Úgy látszik, Arany a *ruccan* alakot nem ismerte.

már, a kislány is dáma már. Népdal (id. CzF. V, 560) | *Uccu! hogy ugrál az az ember!* (BALL.).¹

Azt hiszem, hogy köznyelvi *uszít* > N. *oszitt*, járulékos *h*-val R. *huszét* > R., N. *huszít* és **uszogat* > N. *huszogat* (pl. *Főhuszogatták*, t. i. a gyermeket az apja ellen. Somogy m. Gamás, s. gy.) igéink is az *uccu!* legrégebb **uszé* alakjából származnak. Az **uszé* alapszó és az **uszéjt* > **uszét* > *uszít* ~ **uszéogat* > **uszogat* (> N. *huszogat*) származékok között ugyanolyan viszony van, mint a N. *noszé* (> *nosza*) és a **noszéjt* > **noszét* (> N. *noszént*) ~ **noszéogat* (> *noszogat* ~ R. *noszégat*) között. Az *uszít* ige is első sorban kutyára vonatkozik, de jóbarátok közt már emberre alkalmazva is nem egyszer hallhatunk ilyenféle tréfás uszítást: *Ném vagyok kutyauszító, de nem hagy-nám!* Emberekről használatos a Gamásról idézett N. (fő-)hu-szogat is.

Mivel pedig *unszol* (> R., N. *onszol*) 'kínál, nógat' igénknek R., N. *uszol* változata is van, azért nem tartom lehetetlennek, hogy talán *unszol* igénk is ebbe a szócsaládba tartozik. Igaz ugyan, hogy járulékos *n* fonetikusán mindig csak alveolaris zárhangok előtt fejlődött, de ahogyan a R. *készérit*-ből a R. *kéntet* hatása alatt R. *kénszérit* (> *kényszérit*) lett és *égyenlőre* szavunkból az *égyenlő* hatása alatt a ma már sokszor hallható *égyenlőre* (~ *éggyenlőre*) alak, éppen úgy tulajdonítható az *unszol* alak *n*-je is az *ún* ige hatásának.² Az ily módon régebbnek feltételezett *uszol* alak képzésmódja egyáltalában nem akadálya e családosításnak, mert vagy a kutya hangját utánzó *u!* indulatszóból származhatott a gyakorító *-szol*, *-szél*, *-szöl* képzővel (vö. *haj!*: *hajszol*), vagy pedig a nyomósító *-szé* partikulával bővült **uszé!* indulatszóból az egyszerű *-l* képzővel: **uszél* > *uszol* (> *unszol*). Persze fel kellene tennünk, hogy eredetileg '(kutya módjára) állatot üz' volt a jelentése, s hogy csak ebből fejlődött volna fokozatos enyhüléssel a későbbi 'nógat' → 'kínál' jelentése. De a *hajszol* ige is eredetileg nyilván a vadászat műszava volt, tehát azt jelentette, hogy 'haj! kiáltással vadat üz', s ma általában mégis azt jelenti, hogy 'üz, kerget (akár állatot, akár embert)', sőt ma már azt is, hogy 'lihegve keres, kutat' (pl. *Az összes boltokat felhajszoltam, mégsem találtam ilyen pamutot*. Szeged, s. gy. | *Pénzt felhajszolni* 'előkeríteni pl. kölcsönképpen'. Szeged, s. gy.).

KELEMEN JÓZSEF.

Szür-fűz, sár-fűz. Az OklSz. a 'griseus, grau' jelentésű *szir*, *szür* címszó alatt ezt az 1297-i adatot veszi fel: „Eundo iuxta salices *Zyrfyz* uocatas“. A HazOkm. VI, 424 és utána a NySz. a *fűz* címszó alatt ugyanezt *Zylfyz* alakban közli. A *Zylfyz* nyilvánvalóan hiba, a *Zyrfyz* olv. *szirfyz* a helyes alak, s ennek előtagjában az OklSz.-ral együtt *szürke* szavunk *szür* alapszavá-

¹ Az *uccu* szó eredetéről másként, de tévesen BARTALUS ISTVÁN: Századok 1892 : 14): < *hucuj* 'rutén, rusznyák'. Idézi RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN (MNy. II, 59 jegyz.), aki az öröm természetes kifejező szavának tartja az *uccu* indulatszót.

² Az *sz*, *l* előtti járulékos *n* példáit HORGER tanár úr volt szíves velem közölni.

nak *szir* változatát kell látnunk. A fa a 'salix incana, szürke fűz, weissgraue Weide' lehet, amely nevét onnan kapja, hogy fiatalabb ágait szürke szőrök fedik, s a már nem fiatal fa levelei alól fénytelen szürkék, odalapult gyér szőrtől pelyhesek (vö. FEKETE LAJOS—MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR, Erdészeti Növénytan II, 569 [1896.]). Lehet gondolni a 'salix cinerea' fűzfajtára is (Pallas Nagy Lexikona VII, 745).

A 'salix alba, fehér fűz' faj változata a 'salix vitellina, Dotterweide': *sárfűz* vagy *sárgavesszős fűz*, amelynek az ágai tojássárgák (vö. FEKETE—MÁGÓCSY-DIETZ I. h. 563, Pallas N. L. uo.). A *sár-fűz* előrészében törökből való 'sárga' jelentésű *sár* szavunk jelentkezik, a *sáranany*, *sármány*, *sárfejer*-féle kifejezések (MTsz.) alkotóeleme.

P. D.

Bakar, góhér. TECHERT JÓZSEF a MNy. ez évi március—áprilisi füzetében megjelent „Csokonai nyelvi forrásai” című tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy Csokonai költői forrásból vette át ezt a két, költeményeiben ismételt egymás mellett előforduló szót, az átvétel okát pedig abban keresi, hogy „Csokonai e két szőlőnevet költői hangzásúnak érezte”. A forrást Földi Jánosnak egy Horatius-fordításában jelöli meg, ahol az *arany góhér s piros bakar* csakugyan egymás mellett fordul elő a szövegben. Mivel pedig ez a fordítás csak tizenhat évvel Csokonai halála után jelent meg nyomtatásban, feltételezi, hogy Földi még kéziratban megmutatta verses fordítását Csokonainak. Sőt még tovább megy a feltételezésben, mikor a Mindenes Gyűjteménynek egy 1791-i nyelvtudományi vonatkozású cikkében jelöli meg azt a forrást, ahonnan Földi „a két ritka” szót vette. (I. MNy. XXXII, 112—4.).

Ez az egész magyarázat olyan feltevéseken alapul, amelyeket nem lehet kétségtelen bizonyítékokkal támogatni, de valószínűleg nem is kell irodalmi forrásra gondolnunk, ha a magyarázatát keressük annak, hogy miért fordul elő ez a két szőlőnév Csokonainál többször is egymás mellett. Tudnunk kell ugyanis, hogy ez a két szó a Földi és Csokonai korában nem volt ritka használatú, sőt nagyon elterjedt és közismert, legalább is az ország ama vidékén, ahol a két költő lakott. Hazánk északkeleti részén, Szabolcs, Szatmár és Hajdú megyének homoki szőlőskertjeiben egész a múlt század végéig a *fehér* és *fekete góhér*, valamint a *bakar* vagy *bakator* volt a legkedveltebb szőlőfajta; ezekből szűrték a legzamatosabb homoki bort. Mindkettő régen meghonosodott, kedvelt szőlőfajta volt nálunk. A *góhér* nevét megtaláljuk már SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS 1590-ben megjelent Nomenclaturájában, s a *bakar*-t vagy másképp *bákor*-t, *bakator*-t is jól ismerik régi szótáríróink (I. Gombocz, A bor: MNy. II, 146—50). Csak a múlt század vége felé szorította ki a modern szőlőművelés nagyobb cukortartalmú és bővebben termő szőlőfajokkal ezeket a régi és a homoki szőlőskertekben közönséges fajtákat. Csokonai, akiről tudjuk, hogy szerette a bort, ugyanott ismerte meg a *bakar*-t és a *góhér*-t, ahol barátja és költőtársa, Földi János, vagyis a homoki szőlőskertekben, ahol a legjobb bort akkor még nem a rizlingből és ezerjóból, hanem a *bakar*-ból vagy *bakator*-ból és a kétféle *góhér*-ből szűrték. Sőt

még huszonöt—harminc évvel ezelőtt is elég közönséges volt ott ez a két szőlőfajta a régi telepítésű szőlőkben. *Góhér* pedig két-féle van: *fehér* és *fekete*; téved tehát TECHERT, mikor idegen forrás hatásának mondja azt, hogy Csokonai egyik adatában *setétül a setét góhér*, holott ez a szőlő a másik adatban *fejér*. Csokonai nem tévedett, hanem jól ismerte a *góhér*-nak mind a két fajtáját. Különböztetve megtaláljuk nála a *góhér* nevet magában, a *bakar* nélkül is. „A búkergető” című anakreoni dalában mondja: „Miért fogyasszam éltem, | Míg a *góhér* virágozik?” Ez is azt bizonyítja, hogy Csokonai egyszerűen egy jól ismert szőlőfajt akar vele megnevezni, s nem „költői hangzása” miatt használja versében a *góhér* szót, amint TECHERT állítja.

RUHMANN JENŐ.

Mureşel: Maroselve. Az Araddal szemben, a Maros déli partján fekvő vegyes (magyar, német és oláh) lakosságú Zsigmondháza községet az oláhok *Mureşel*-nek hívják. Az uralomváltás után ezt az elnevezést hivatalossá tették, nyilván abban a hiszemben, hogy valami ősi oláh helynevet újítottak fel. Véleményünk szerint ez nem egyéb, mint a régi magyar *Maroselve* oláhositott alakja. *Maroselve* olyan összetétel, amilyenek pl. Csík megyében *Ottelve* (> nyj. *Ótelve*), Kolozsvárott *Hidelve* és a közismert *Havaselve* (*Havasel*). Ezeknek az összetételeknek utótagjában az önálló használatában már elavult 'túl' jelentésű ősi magyar *elü* szó rejlik (vö. *Trans-silvania* és *erdeü-elü > *Erdél* > *Erdély*). Az összetételek tehát eredetileg azt jelentették, hogy a 'Maros (Olt, híd, havas) túlja, túlsó része'.

Hasonló elavult összetételnek és az oláhtól felújított elnevezésnek tartjuk Kolozsvárt a *Nádäşel* (*tângä Nädäşel*) szót. *Nädäşel: Nädäselve* (a Nadas patakon túl fekvő új városrész) a Szamosba ömlő *Nadas* patakon túl húzódo terület.

Az oláh nyelvű helynevek különben még több más esetben is megőriztek egyes, mai nyelvünkben már elavult magyar szavakat vagy szóalakokat. Az aradmegyei *Világos* oláh neve: *Şiria* a régi magyar *Sér*, *Sir* helynevet tükrözi (vö. MNy. XXIV, 296), épenúgy, mint *Piski* (*Püspöki*) oláh neve: *Şimeria* a *Szent Mária* (*Sancta Maria*) név megőrzője. Érdekes, hogy *Marosvásárhely*-nek van egy népies (elavult) *Oşorheiu* alakja, tisztán mutatva a magyar eredetet, míg a mai hivatalos elnevezése (szláv színezettel) *Târgu-Mureş*. HORGER kimutatta (MNy. XXII, 281), hogy az aradmegyei oláh *Halalis* helynév nem egyéb, mint a mai magyar *halálos* szó ó-magyar *hálális* alakjának megőrzése. *Halál* szavunknak ugyanis régebben *hálál*, még régebben *hálál* < *háláli* alakja volt.

VIRÁNYI ELEMÉR.

NYELVMŰVELÉS.

A vessző használatának kérdéséhez.

Hogy mikor kell vesszőt tenni, arra a kérdésre feleletet talál az érdeklődő A Magyar Helyesírás Szabályainak 246—55. pontjában. Írás és szerkesztés közben mégis gyakran előfordul,

hogy bármily jól tudjuk az idevágó szabályokat, kétségünk támad a vessző használatára nézve. Így járhatunk például az *és*, *s*, *vagy* kötőszóval. A szabályzat világosan megmondja róluk, hogy „nem kell eléjük vesszőt tenni, ha mondatrészeket kapcsolnak; de ha mondatokat kapcsolnak, akkor kell“ (252. p.). Nincs is semmi baj, ha alanyokat, tárgyakat, határozókat, jelzőket kapcsolnak ezek a kötőszók. Az ingadozás és a kétségeskedés akkor kezdődik, ha állítmányok vannak összekapcsolva, mert akkor azt kell eldöntenünk, mivel van dolgunk: többtagú állítmánnyal-e vagy több mondattal. Ez pedig már fogas kérdés. Milyen alapon döntsünk benne?

Vallhatjuk azt az elvet, hogy a mondatok számát „a congruentiák (alany-állítmány egyeztetések) száma határozza meg“, vagyis „egynél több mondatot csupán ott látunk, ahol két vagy több alany két vagy több állítmánnyal úgy van összekötve, hogy minden alany az állítmányával congruentiában áll...“ (ERDÉLYI LAJOS, Mondattani tanulmányok 80). Tehát két mondatnak kell tekintenünk ezt: „Én beléptem, ő rám nézett“, de csak egy mondatot, kéttagú állítmányt magábanfoglaló mondatot láthatunk a következőben: „Befordultam a konyhára, Rágyujtottam a pipára.“ Sőt azt kell mondanunk, hogy a Tízparancsolatnak itt következő szövege is csupán egy mondat, de tíztagú állítmány van benne: „Ne csinálj magadnak faragott képet, ne vedd hiába az Úr nevét, emlékezzél meg a szombat napjának megszenteléséről, tiszteld atyádat és anyádat, ne ölj, ne paráználkodjál, ne lopj, ne tégy hamis tanúságot felebarátod ellen, ne kívánd meg felebarátod házát, ne kívánd meg feleségét, se rabszolgáját, se rabszolgálóját, se marháját, se szamarát.“

Mi következik ebből a vessző használatára nézve? Az, hogy az előbb idézett szabály értelmében így kell írunk: „Én csak tűnök és várok.“ Ellenben: „Te csak kérdezz, és én felelek.“ „Belépett és leborult.“ Ellenben: „Intettem, és leborult.“ „A függöny legördült és meggyulladt.“ Ellenben: „A függöny legördült, és tapsoltunk.“ „Drágaság uralkodik, és a szegény nép sokat szenved.“ „Állj, vagy lövök.“ „Szaporodjatok, sokasodjatok s töltsetek be a földet s hajtsátok uralmatok alá és uralkodjatok a tenger halain.“ „Isten elválasztá a világosságot a sötétségtől és elnevezé a világosságot nappalnak, a sötétséget meg éjszakának.“ „A föld azonban pusztá volt és üres, és sötétség volt a mélység színén.“

A gyakorlatban sokszor megszegjük ezt a szabályt: nagyon rövid mondatokban elhagyjuk a vesszőt az *és*, *s*, *vagy* előtt, a sok bővítménnyel körülvett többtagú állítmány tagjai közé pedig odatesszük a vesszőt, ha ott van is valamelyik a közül a három kötőszó közül. Így szoktunk írni: „Te csak kérdezz és én felelek.“ „Intettem és leborult.“ „A függöny legördült és tapsoltunk.“ „Drágaság uralkodik és a szegény nép sokat szenved.“ „Állj vagy lövök.“ Arany és Vörösmarty így használja a vesszőt: „Én hát ma... Kevés magyarimmal a várból kiszököm, S holnap éjjel bőven hozok eleséget“ (A nagyidai cigányok I. 14.). „Húzd, s ne gondolj a világ gondjával“ (A vén cigány).

Aunyira befolyásol bennünket a mondatoknak és a mondatrészeknek hosszúsága vagy rövidegsége, hogy egészen helyénvaló-

nak tartjuk a vesszőt a *vagy* kötőszó előtt ebben a mondatban: A szépíró akkor használja a nyelvjárási és a régies szóalakokat, „midőn népies elbeszélésben, színműben jellemzés végett a maga tájszólása szerint beszélteti az illető vidék népét, vagy a régies szavakkal ódon színezetűvé akarja tenni művének előadását“ (A M. Hsírás Szab. 18. p.); de nyomban fölöslegesnek érezzük a vesszőt, ha megrövidítjük az állítmánynak két tagját, pl. ilyenformán: „midőn parasztokat beszéltet vagy régieskedni akar“. A német helyesírásnak van is olyan szabálya, hogy egymás mellé rendelt főmondatok közt az *und* és az *oder* előtt gyakran elmarad a vessző, ha a mondatok rövidek és szorosan összetartoznak (Der Große Duden, Grammatik 305. l. 1. p., jegyzet), bár a németek viszont az *und*-dal vagy *oder*-rel összekötött egyenlőrangú mellékmondatok közé nem szoktak vesszőt tenni (i. h. 307. l. 5. p.).

A M. Hsírás Szabályainak 252. pontjában két ilyen példa-mondat is van idézve¹: „Ez az újítás nagyon szükséges, és fölösleges, hogy bővebben magyarázzuk.“ „Jól esett neki atyja gyengédsége, és bántotta, hogy nem tudja viszonzni.“ Itt két-két mondatot kapcsol össze az *és*, ennél fogva szükséges a vessző. Elmaradása félreértést is okoz, mert vessző nélkül hirtelenében így olvassuk a mondatokat: „Ez az újítás nagyon szükséges és fölösleges...“ „Jól esett neki atyja gyengédsége és bántotta...“ Hasonló félreértés megeshetik akkor is, ha mondatrészeket kapcsol össze az *és*, pedig akkor a szabály szerint nem szabad eléje vesszőt tenni. „Lemásolta nagy sebesen és boldogan sietett az iskolába.“ Ezt első pillantásra így olvashatjuk, helytelenül: „Lemásolta nagy sebesen és boldogan...“ Ugyanilyen tévedésnek lehetünk áldozatai a következő mondat olvasásában: „Az ilyen tanítás kifejleszti a tanulóknak a jelenségek megítéléséhez szükséges szellemi képességeket és indítékokat ad a helyes cselekvésre is“ („kifejleszti a szellemi képességeket és indítékokat“). Ha efféle mondatokban a szabály ellenére kiteszünk a vesszőt, elejét vehetjük a félreértésnek. Ide lehet sorolni az olyan eseteket is, amelyekben mondatrészeket kapcsol össze a kötőszó, s mellékmondat fűződik hozzá a kötőszót megelőző mondatrészhez. „Hajtson a föld füvet, mely zöldül és magot hoz és gyümölcsöző fát, mely gyümölcsöt hoz faja szerint.“ Ezt a bibliai idézetet kétféleképp érthetjük; helyesen így: „Hajtson a föld füvet és gyümölcsöző fát“, helytelenül pedig emígy: „... mely magot hoz és gyümölcsöző fát“. Ha vesszőt teszünk a második *és* elé, világosabban tagoljuk a mondatot („Hajtson a föld füvet, mely ... magot hoz, és gyümölcsöző fát, mely...“); így is van írva a Szent István-Társulat Szentírás-Bizottságának Öszö-vetségi Szentírásában (I, 15). Nagyon tanulságos a központozás szempontjából ez a példa: „Összeválogatta mindazt, ami az igazságot megközelíti s hú képet ad az ismereteknek akkori állásáról.“ Ha nincs vessző az *és* előtt, akkor inkább az *ami*-t tekintjük az *ad* állítmány alanyának; ha azonban vesszőt teszünk az *és* elé, akkor így értjük a mondatot: „Összeválogatta s hú képet ad...“

¹ A vessző helytelen elhagyásának szemléltetésére vessző nélkül vannak idézve, én azonban kivettem bennük a vesszőt.

Általában a vesszőnek a szabállyal ellentétes alkalmazása olykor előmozdítja a hosszabb mondatok áttekintését s ezzel megértését is. Az előbb idézett szentírásfordításban pl. ezt olvassuk: „Megalkotá ugyanis az Isten a két nagy világítót¹ — a nagyobbik világítót, hogy uralkodjék a napon, s a kisebbik világítót, hogy uralkodjék az éjszakán — meg a csillagokat, és az ég boltozatára helyezé őket, hogy világítsanak a földre, uralkodjanak a nappalon és az éjszakán, és válasszák el a világosságot a sötétségtől“ (15. l.). Ebben a mondatban nem szabályszerű a vessző használata a két tárgyat összekapcsoló s kötőszó előtt, továbbá az állítmányokat összekapcsoló két és előtt. Nem szabályszerű, de célszerű; ellenben nincs rája semmi szükség, ha egyszerűsítjük az összekapcsolt mondattagokat: „a nagyobbik világítót s a kisebbik világítót; megalkotá és az ég boltozatára helyezé őket; hogy világítsanak, uralkodjanak és válasszák el a világosságot a sötétségtől“.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A dömösi prépostság adománylevele.²

(1138/1329.)

In uílla Sahtu *sunt* *Allatores* Salis. quorum nomina *sunt* hec. Subu. Mihali. Iwanus. Halaldí. Maradek. Gueur. *Ceufe*. Forcos. Embel. Michal. Silev. *Wofos*. Síma. Numarek. || *Bíse*. Pedur. Wendeg. Tuda. Kewereg. Niundí. *Súmpu*. *Cuſtí*. Aianduk.
310 Nicolus. Buken. *Iftí* per annum *sexies* redeunt de *ultrafiluanis* partibus usque *adforum* Sumbuth. cum duabus Nauibus

Inultrafiluanis partibus *sunt* *manſiones* que Sal dare debent. *ſcilicet*. XXIII^{or}. milia Salis. Nomina autem *manſionum*. *sunt* *Wofas*. Martin. Kinis. *Befedí*. Senín. Sokol. *Lefín*. Gínon. Fuglidí. *Both*. *Kofu*. Himudí. Satadí. *vza*. *Eulegen*. *vir*. Emís. *viu*. || *ſcíz* *Hatifa*. Ellu. Wendi. *Ogfan*. *Ceſtí* *Orſci* Souník. Simeon. *Wafil*. *Iſaac*. vtos. Címa.

In *ultrafiluanis* partibus *sunt* homines qui debent per annum dare. XX^{ti}. Martures. C. corrígias. et unam. pellem *vrſínam*. et.
320 I. cornu. bubalinum.

In uílla Kana *sunt*. IIII^{or}. vinee. cum. IIII^{or}. vinitoribus. *Kefudihítu*. Selle. Beke. In uílla *Eufe*. *sunt*. X. vinee. et *sunt*. VIII. *manſiones*. quorum nomina *sunt*. Michal. Matheus. *Iſaac*. *Glambudipetus*. Pothean. *A* . . . || *Iſep*. alter Petus. In uílla Tunguldí. *sunt*. XVIII. vinee. et *sunt*. vinitores. XIII. quorum nomina *sunt*. Sonuk. *Keſeru*. Alcud. Bue. Cepe. Mawog. Waridav. Emun. Satadí. Wagís. *Eleedi*. In uílla *Lubá* *sunt*. VII. vinee. cum. VII. vinitoribus. Gure. Pucu. Guden. *vkledi*. *Defíner*. *vlaſtí*. Sila. In. Cepel. X. vinee. *sunt*. cum. X. vinitoribus. Egen. Turdí.
330 Wagín. Embes. Gabriel. Síma. Bahaan. Díus. Lengen. Fizeke. ||

¹ Itt is vessző van ugyan, de elhagytam, mert a vessző itt teljesen fölösleges a gondolatjel mellett.

² L. MNy. XXXII, 54—7, 130—5.

In *Wodafu*. et in *Pomaz sunt*. IX. vinee. cum. VI. vinitoribus. quorum nomina *sunt*. Olup. Sube. Micu. Konudí. *vros. Numhiu*. In. Macra. In uilla *Cepel. sunt*. X. vinee cum. XX. vinitoribus. quorum. nomina *sunt*. Guku. Munos. Símodí. *Bebuſti*. Damían. Sarlaudí. et quos *prescripſimus* in numero *ſeruorum* qui dant Panem.

In Chelemba. est. I. aratrum. VIII. boum. et IIII^{or}. *manſiones aratorum*. In Dimis est. I. aratrum. || cum tribus *manſionibus aratorum*. In *inſula* in magna villa est. I. aratrum cum
340 tribus, *manſionibus, aratorum*.

In. villa Hurch. *sunt* duo molendína. et cum duobus molendinárij. quorum nomina *sunt*. *Mjchael. Fonſol*. Circa Sunadí. in villa Subram. *sunt*. IIII^{or}. molendinárij. cum vno molendíno. Sata. Sothmar. Hadadí. Sanka.

In uilla Cuppan. *sunt*. III. *manſiones*. qui parant lagenas. *Lompu Wolfu*. et frater *ſuus*. ||

In uilla Cobu. *sunt*. XIII. *manſiones* carpentariorum. Petus. *Iſaac*. Petrus. alter Petus. Zonur. Hithlen. Bugardi. Zima. *Tartaudi. Samſin*. Símun. Cík. Martin. *Feleſi*. Saba. In Dimis Símon.
350 In Batha *sunt*. LXX. eque. cum. XX. pullis. *ſuis*. In Kuktí *sunt*. DCCC. ones. et L. vacce. In Tapaí. *sunt*. XIII. vacce. et Porce *sunt*. XXIII. In Doboz *sunt*. LXX. Porce. et *sunt*. LX. *vaſa. Apium. Cuſtos* autem apum. et *Paſtores* || Subuleí coniuncti *sunt ſeruís*. qui dant Panem.

In uilla *Kalſar* hec *sunt* nomina liberorum. Selle. Okus. Guladí. Legudí. Clemens. Ianus. *Secte*. Nicolaus. In uilla. Huru. Leue. Nicolaus. Fabianus. Behí. Benedic. In uilla Kerbuí. *Toču*. Edus. Tumurte. Stephan. Klanda. Antu. *files*. In uilla. Cuppan. Gegu. Ipolit. Albeus. Opus. Othmandí. In uilla *Gudaſ*. Gurgu.
360 In uilla Sanas. Alexius. In uilla. *Moruſti* . . . Celgu. In villa || Hedekcut. *Leurenci. Ipſa*. In uilla Enderedí. *Poſon*. cum filio *ſuo*. In uilla *Kalſar*. Louku. *Boſcu*. Selle. Lazar. In uilla *Durugſa*. Guruc. Circa. Ticiám. In uilla *Geijca*. Selle. cum filijs *ſuis*. Kanda. Kuene. *ſonuk*. In uilla. Damag. Seidu. Zahu. Celkes. *Cuner*. Mícula. *Buhte*. Statutum. et iureiurando in *preſencia* Regís Bele. et Elene Regíne. et omnium optim(atum) tocius . . . is *prepo* || *ſitorum* mortali lege Sibi *ſuccedencium*. vel de *ſeruís* in liberos vel de liberis. in *ſeruof* auderet aliquos *tranſſerre*. In Hudus *Forcoſti*.

370 Hec. que *ſcribuntur*. Bela. Rex et Elena Regína donauerunt (?). *ſcilicet* predium quod uocatur. *M(?) . . udi*. cum. II. *molendinárij*) . . . (nomina) aratorum *sunt*. Sebe. Nicolaus. Polan. *Kuſidi*. Chehti. Mocídí. *Waſardi*. Sokol. Sulgadí. Kurbes. et *sunt*. III. . . . us. || nomen *Paſtoris* Gephus. et. XX. eque cum *Agafone*. cuius nomen *Wluen*. et . . . ras. *Iſaac*. Martus. locus. autem *piſcacionis* in Danubio determinatus. est. et communis. cum . . . *wlt. Eſt* enim ibi u . . . *Arena* . . . (In) villa *Cepel (?) VI*. aratores *sunt*. quorum nomina *sunt*. Poneth. Pangracíj. Doman. Sueij. Penta. venda. et *sunt*. II. aratra. boum. In uilla (*Kefeſdi ?*) . . .
380 cum. V. vini || toribus qui erant *ſeruí Iacuſa*.

In *Wadaſhu. sunt* XVIII. *manſiones ſeruorum*. *Barkil*. quorum. nomina *sunt* Cimuz. Sobu. Bogu. Buda. Alup. *Wenſu*. Izadi. Wadí. Hozudi. Leweme. Obudi. Sacas. Zahu. *vzdí. Ruos*.

Ot(us. W) . . . r. Ifti debent operari vineas Iacuse que sunt in Kefehdi.

In uilla vduornic sunt XX. mansiones seruorum. Kihani. quorum nomina sunt vrodí. Muncas. Ifaac. || Kuzi. Ianus. vsugi. Mogu. Ierafto. Mihud. Fiodi. Thumas. Embel. Bulfudi. Enadi. Damíge. Rugzedí. Hozdeg. Boludí. Sehune. Beus. Bothu. Okudi.
390 Eurudí. Ebus. Kanus. Hij omnes cum . . . (annuatim). XXX^{ta}. martures. Ad cooperiendam ecclesiam et ad Domos ecclesie. con-
struendas ueniunt. Anno. quo opera ecclesie faciunt, Martures. non dant. Horum maior Simien.

In. || villa vten. hec sunt nomina seruorum Mireu Imanus. Wolfart. Suhul. Enfer. Antu. Numhiu. Begu. Garandí. Semudí. Bogu. Celei. Gukus. Marchart. Cemei. Martin. Bunadí. Pinkufti Wetus. Antuald. Ifedi. vgrinus. Abram . . . Gugti. Cirun. Kuke. Samar. Iuandí. Pita. vrumedi. Gurgu. Cracín. Marcus. Zolku. Keme Iardan. Emdí. Boimolt. Ingram. Sendur. Seíku. || Embel.
400 Hiuedí. Micus. Numhiu. qui debent dare annuatim LXXV. mar-
tures. Hij omnes cum Silua et terra. dati sunt. Est. enim. ibi molendinum et duo loca molendini. et sunt ibi. XXXV. Porce. cum Subuleo. horum maior Arudi.

In . . . (nomi)na sunt. Mawog Kufidi. Numudí. Rouofti et nutriunt. preposito Accipitres quot ipse uoluerit.

In uilla. Machala sunt XX. mansiones seruorum. Kíliani. qui debent dare || annuatim. XXX. martures. quorum nomina sunt Iutu. Simun. Cazmer. Renkudi. Deus. Cenquin (?). vleov. Puric. Wafardi. Mehe. Hiden. Befudí. Derfi. Fons. Euce. Girukti.
410 Gemedí. Nezda. Cundi. Feledi. Euden. Hij omnes . . . villa vten. et uilla Masala. ad Cooperiendam ecclesiam. et ad Domos. ece(lesie con)struendas. ueniunt. Anno. autem quo opera ecclesie faciunt non dant martures.

In uilla || Setkelu sunt. XIII. mansiones seruorum Kíliani. qui debent annuatim dare. XX. martures. quorum nomina sunt. Sudur. vrodí. Menes. Wrdana. Oifti. Tiur. Opus. Tumas. Somudí . . . tin. Mocu. Muncas. Bulgar. Paul. Horum . . . custos apum. nomine Wofos. hij omnes cum terra et magna silua dati sunt. et uenantur . . . preposito quando. ipse wlt. Ad Opus ecclesie
420 non ueniunt. Solent autem ifti. dare Decimas de || Porcis. et uasa de tornatoribus que frequentant propter abilitatem suam. Hee
suprascripte. mansiones seruorum terminum debiti soluendi. habent ipsum festum sancti Georgij. Centurio autem seruorum simile ministrauerit deponatur. et opus suum . . . melior et promp-
tior prouisus fuerit. in locum depositi succedat. Preposito autem concessum fu(it) ut in omnibus que de seruis expenduntur Canonicis terciam Possideret partem. similiter de horreo || et de animalibus. et de vino ecclesie.

Ex ore Regis Bele. et Elene Regine. et omnium Episcoporum. scilicet Feliciani. Archiepiscopi. Pauli Episcopi Geuriensis. Petri Episcopi Wesprimiensis. Marcharij Episcopi Quinque-
430 ecclesiensis. Macelini epi(scopi) Waciensis. Besterti episcopi Zunadiensis. Walterij episcopi Waradiensis. Kathapani prepositi Albensis. et omnium Comitum quos tunc adesse contigit. scilicet Fonfol prefecti. Achus Comitís Bihariensis. || Mathei

Comitis Noue Ciuitatis. Martini Comitis Saliensis (!). et aliorum Plurimorum nobilium. Vt quicumque Huius Priuilegij aliquando auctoritatem *transgrederetur*, anathema *effet*. et Beata virgo maria mater domini nostri Ihu xpi. et Beata Margareta martir.
 440 et Beatus Stephanus Rex *Confessor* xpi et hic et in futuro illi *aduerfarentur*. Amen.

De *episcopatu* Waciensi *vicefima* || Regis, *ecclesie fancte* Margarete data *est* in primo Anno. Regni Regis Bele. De parochia archiepiscopi de vnaqueque. Ciuitate centum Capecte dantur *Dimisiensi* ecclesie annuatim. Cancellarius qui hoc Priuilegium Regio *consignauit* Sigillo. Iohannes filius Woth fuit. Scriptor autem Priuilegij Huius Egídus, Capellanus *Ladizlaj ducis* fuit. Datum Albe. III. Septembris. ||

Cum igitur veritate edocente equitas fuadeat, ut Reges et
 450 ceteri terrarum Principes. qui nutu dei reguntur in celesti Ierusalem tunc potiffimum collocentur, cum per eos temporalis ecclesia precioso sanguine xpi decorata, et in eadem deo iugiter famulantes, quorum precum suffragijs omnia bona optinentur a deo. solliciti et quiete in eorum Iuribus conferuantur, atque gubernantur. Hoc itaque pensantes in animo hoc Regali || moderamine in cordis nostri armariolo reuoluentes, predictum Priuilegium domini Bele, iuxta eiusdem Martini prepositi petitionem et humilem supplicationem, presentibus de uerbo ad verbum infertum in omnibus suis clausulis approbamus acceptamus ratificamus et de Prelatorum ac Baronum Regni nostri confilio et consensu presentis scripti patrocinio perpetuo valere confirmamus. || In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras nostras Priuilegiales noui et autentici Sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per manus discreti viri magistri Endre Albensis ecclesie prepositi Aule nostre vicecancellarij dilecti et fidelis nostri. Anno. domini. M^o. CCC^o. XX^{mo}. nono. Tredecimo Kalendas. Februarij. || Regni autem nostri. Anno. similiter. XX^{mo}. nono. Venerabilibus in xpo Patribus domino fratre Ladislao. Archiepiscopo Colocensi, Sede autem
 470 Strigoniensi vacante. Nicolao Iauriensi. fratre Petro Boznensi. Benedicto Chanadiensi, Ladislao. Quinqueecclesiensi. Herrico Wefprimiensi. Chanadino Agriensi, Andrea Tranfiluano. Ladislao. Zagrabiensi. et Mescone Nytriensi. Episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus. Magnificis viris Iohanne Palatino. Demetrio magistro Tauarnicorum. nostrorum, Thoma Woyuoda. Tranfiluano. et Comite de Zonuk. Comite Paulo Iudice Curie nostre. Mykeh bano totius Sclauonie. Iohanne Bano de Machou Comite Sirmiensi de Walko de Bodrug et de Barana. Iohanne magistro Tauarnicorum domine Regine || confortis nostre karissime. Deseu
 480 Iudice Curie eiusdem, magistro Willermo, Comite Zepeliensi de Sarus et de Wyuar. Stephano. magistro Agafonum nostrorum. Dyonisio magistro Dapiferorum nostrorum. et Nicolao Comite Pofoniensi. alijsque quam pluribus Regni nostri Comitatu(s tenenti)bus et Honores.

SZABÓ DÉNES.

NÉPNYELV.

A sopronmegyei Csepreg nyelvéből.

asztom: azt hiszem. — *akarmikor*: akármikor. — *abbú*: abból. — *aluttiéj*: aludttej. — *asztatat*: azt. — *asztuó*: asztal. — *asztuófija*: asztalfiók. — *aptyok*: a feleség hívja így a férjét. — *aziér*: azért. — *ahánszor*: ahányszor. — *aduó*: adó. — *ásuó*: ásó. — *bújt*: bőjt. — *buóha*: bolha. — *benvuót*: benne volt; *benvuót hagyva*: benne hagyták. — *bugyogakorsuó*: gömbölyű, füles, vékony nyakban végződő korsó, melyet a földműves ember nyáron magával visz a mezőre. — *buót*: bolt. — *borgyu*: borjú. — *borock*: Barack. — *bilickiézés*: gyermekjáték; kb. 10 cm. hosszú fadarabot két végén kihegyeznek, és ezt egy hosszú, keskeny falapáttal ütik. — *bányik*: bányik; *juól bányik vele*: gondját viseli, törődik vele, nem bántja. — *bányom*: bánom. — *beményék*: bemegek. — *buogatnyi*: borogatni. — *becsapuóttam*: becsapódtam. — *böcsület*: becsület. — *begyuógyút*: begyógyult a seb. — *brigaviéka*: vesszőből font kosár, oldalán két fogóval; *viéka*: szalmából font kosár, oldalán két kis lapos füllel. — *buborka*: uborka. — *böszme*: gúnyszó, a. m. buta. — *bajsza*: bajusza. — *billégét*: bélyeget. — *cájj*: élesztő. — *ciérna*: cérna. — *cilinder*: lámpacső. — *csörge*: tepertő. — *cserebuók*: cserebogár. — *csollán*: csalán. — *csüő*: eső. — *csukolládié*: csokoládé. — *csuszuó*: csusza (tészta). — *dobúták*: dobolták. — *dohán*: dohány. — *dúga*: dolga; pl. *juó dúga van* vagy *átallom a dúgot*. — *dúgoznyi*: dolgozni. — *datula*: datolya. — *dívuó*: dió. — *dí*: dél; *díbe*: délben. — *dehonnem*: dehogynem. — *duómán*: dolmány. — *disznuó*: disznó. — *dílután*: délután. — *dicsírtessík*: dicsértessék. — *dora*: dará. — *essüő*: eső; *esik az essüő*. — *elejbiém*: élelem. — *elejbiém gyütt*: véletlenül talákoztam vele. — *iév*: év. — *ebíd*: ebéd. — *égylet*: Hangya Fogyasztási Szövetkezet. — *estiére*: estére. — *iérzikény*: érzékeny. — *e köllié gyünni*: el kell jönnöd. — *e csiptik*: elfogták. — *füősziel*: felső, azaz északi szél. — *fölöstököm*: reggeli. — *fuódd*: fald. — *fié*: fél; pl. *fié uóma*: fél alma. — *fil*: fél (ige); *finyi*: félni. — *füöd*: föld. — *füöggük*: földjük. — *főnek*: föl felé; pl. *Há misz? Főnek*. — *fömosuódom*: ebéd után az edényt elmosom. — *füsü*: fésű. — *finykíp*: fénykép. — *Farang*: Frank (tulajdonnév). — *filliér*: fillér. — *fírfi*: férfi. — *fírfigyerék*: fiú, férfigyermek. — *föstik*: festék. — *fuót*: folt. — *füöznyi*: főzni. — *fértá*: negyed; pl. *Hány uóra van? Éf fertá kilenc*. — *fiskáliskottak*: ügyvédeskedtek. — *fizfa*: fűzfa. — *fokhajma*: fokhagyma. — *fölhüő*: felhő. — *falvidüő*: falvédő. — *fazik*: fazék. — *fogasuluó*: borona, földművelési eszköz, mely nagyszámú egyenlőméretű fogból, az ezeket tartó keretből és a befogó készülékből áll. — *förönnyi*: fürödni. — *gyüvüő (gyüvüő)*: jövő. — *gyüőre*: jövőre, jövő évre. — *gyujuó*: gyufa. — *gömböc*: disznósajt. — *gyuócs*: gyolcs. — *gatyá*: 1. alsónadrág; 2. nyáron a földműves ember nadrág helyett viseli. Házivászonból készült, majdnem bokáig érő, bő és alul rojtos nadrág. — *gyuónnyi*: gyónni. — *gyuógyúna meg*: gyógyulna meg. — *Gergöl*: Gergely. — *grábla*: gereblye. — *guratuó*: fahenger, mezőgazdasági eszköz, mely egyrészt a termőtalaj felső rétegének tömörítésére, másrészt a rögök szétzúzására szolgál. — *grádcis*: lépcső. — *gíp*: gép. — *gyiég*: jég; pl. *A gyiég-essüő mind e verté* vagy *gyeget hordanak*.

OLÁH MIHÁLY.

Tájszók a vas megyei Karakóról.

Betegségek: *banga, hüle*. — *bankón mēnt a sánto*. — *borgyuzik* (a tehén). — *csöbörbelipő, a lóná* (nem mindig tiszta-*i: lipő*, hanem ez és a kettőshangzós ejtés: *liépő* váltakoznak egymással). — *évetiködött*. — *ehánto a malaccait, fűhéggyé édopta* (az *é* mellett, pl. *édopta*, a rövid *e* is előfordul, pl. ebben: *ehánto*). — *gogyva (golyva), kiejé mēgfakatt*. — *kelevíny*. — *kór-ságos, főmászott a falra*. — *küszögös*. — *macskás, nēm tud mēnnyi*. — *meddü maratt* (emberre, állatra egyaránt mondják). — *mēggörgött* (a sertés). — *mēgmotozott, akkor osztán mēgdöglik* (a juh). — *mēttől (= mētely, tehénbetegség)*. — *nincs mēg a nıgy fırtálo* (emberre mondják). — *sükebuóka* (emberre mondják). — *szēminvalója* (hályog).

A szekér részei: *dēszka, két dēszka a fenekin*. — *ēstráng*. — *fenekē*. — *förhiénc a tengősávon*, arra vannak az *ēstrángok vedvē*. — *fürgetűő, a vígeibe két rakonca, amı az "ódát nēm engedi ki, fábú vót, a hátusó tengēlén vasbú*. — *hasló, az "ódalak alatt*. — *kerékszég*. — *körpő, rigēn fakörpő, most vaskörpő*. — *lűocs*. — *raconca*. — *rud*. — *rudszárnyo a ruddá ēggyütt*. — *sas, az tartya a láncot*. — *sávasak, amıre rálipnek*. — *stēszi a kerékszēggē*. — *szek^térágos, hátusótengő*. — *szek^térnyujt^uő*. — *szek^téródalok*. — *tengēl*. — *tengősávon van a för-lőc*. — *ülés, dēszka*.

Dűlőnevek a veszprémmegyei Nagykamondról.

Kertajja: a kerték mögött. — *Szihossza: gondolom, észak-déli fekvésű*. — *Ósönyáros: rigēnte nyárfaerdő vót*. — *Fősönyáros: rigēnte nyárfaerdő vót, az ut másik felin*. — *Gyertyányos: gyertyánfaerdő vót*. — *Erdőajja: az erdő mögött*. — *Décaktó: récék füröttek benne*. — *Vágáskut: ott ē kut van*. — *Hollós: ott tanyáztak a kányák*. — *Csákótelek: a katonák ott észörtak mindēnt*. — *Kábosztáskert: kábosztát termēnek ott*. — *Vadómás: vadómafák vótak ott*. — *Dabrókai dűllő: a dabrókai csárda felé*. — *Kódistelek: a kódistetűrű neveztik ē, mert ott igēn sok van*. — *Pusztá: rossz fődek*. — *Tölös: tőgyes erdő vót*. — *Patak: a patak mellett*. — *Zsidórit: Zsidó nevű embéré vót*. — *Kiskert: kert vót*. — *Berék: berék vót*.
MAKROS LAJOS.

Ezerédes-cukor. Így hívják a szilágysági Borzason a szacharint. Másik neve *bolond-cukor*. Az első elnevezés ezer szavának itt ugyanolyan szerepe van, mint *ezerjófú* köznevünkben; amaz nagyon édes, emez pedig nagyon jó, sok mindenre felhasználható gyógyítónövényt jelent.

Ugyancsak Borzason a lehántolt tengericsövet *csusznya*-nak, ritkábban *kocsány*-nak mondják, a *kolbász kolbác* alakban használatos, a fővény pedig *porongy*. A *Berettyó* folyónév *Bērēkjő* alakban él Borzason.

SZABÓ T. ATTILA.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Fazekas Jenő: Észt nyelvművelő és nyelvújító törekvések. Debrecen, 1935. 8° 60 l. Dr. Bertók Lajos kiadása. (A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai. Különnyomat a 13. számból.)

Fazekas dolgozata ügyes és szemléletes áttekintést nyújt a világháború után állami létre emelkedett észt nemzet nyelvújító mozgalmáról. A dolgozat nemcsak azért tarthat számot érdeklődésünkre, mert rokonnépről szól, hanem azért is, mert a nyelvújítás nálunk a mai magyar köznyelv kialakulásában is sorsdöntő és szinte nemzeti fontosságú volt.

A szerző először röviden tárgyalja az észt nyelv eredetét, földrajzi elterjedését, fejlődését, nyelvjárásokra való tagolódását, az idegen hatásokat, az észtek rövid történetét és a nyelvújításnak, mint a politikai és kulturális öntudatra ébredés egyik legfontosabb tényezőjének szükségességét. Majd rátér a nyelvújítás tüzetesebb tárgyalására és mint tárgyilagos szemlélő mutatja be az ortológusok és neológusok harcait, végül a mérsékelt újítás diadalra jutását, ami talán egy nyelvben sem okozott olyan mélyreható változásokat, mint az észtben. Itt ugyanis nemcsak a szókincsbeli gazdagodásra, hanem a helyesírásra meg a névszó- és igeragozásra is kiterjedt a hatása.

Fazekas értekezése mind a szakembernek, mind a laikusnak élvezetes olvasmány, de egy kissé több gondossággal számos hibát ki lehetett volna kerülnie. A szerzőn határozottan meglátszik a finn nyelv tudásának hatása. Ebből magyarázható néhány helyesírási különössége és félreértése. Így pl. *Möisaküla* helyett *Moisaküllä-t* (15. l.), *süütas* helyett *syttas-t* (17. l.) ír. Furesák azonban jelentésbeli tévedései: a *lähker-t* 'orvos'-nak fordítja 'csöbör' helyett, összetévesztvén a finn *lääkäri*-vel (14. l.), a *kukkesid* ~ *kukki-t* pedig 'virágok'-nak (19. l.), holott *kukk* az észtben 'kakas'-t jelent (finnül *kukka* 'virág'). Különben is jobb lett volna a partitívusban álló alakokat tárgyesetben fordítani, mert legtöbbször annak felelnek meg, így: *kukkesid* ~ *kukki* 'kakasokat'. — Számos helyen (valószínűleg azért, mert az előtte levő észt szövegben ebben az alakban fordultak elő) a főneveket egyes szám genitívusban írja nominatívus helyett. Így pl. *hirmu* (28. l.), *vankri*, *paberi* (45. l.), *paremusprintsibi*, *enamusprintsibi* (48. l.), *sihi* (53. l.): a *hirn*, *vanker*, *paber*, *paremusprintsipi*, *enamusprintsipi* helyett. A *pahem* középfok, tehát nem 'rossz', hanem 'rosszabb' (45. l.). A *pagan* 'pogány' szót (14. l.) svéd jövevényszónak tartja, holott az általános vélemény szerint¹ ez a szó az oroszból való átvétel. — A *võru* és a *setu* nyelvjárást sem lehet azonosítani (15. l.), mert körülbelül olyan viszonyban állnak egymással, mint a székely és a csángó nyelvjárások. Így tehát azt sem lehetne éppen mondani, hogy a *võru* nyelvjárásban erős lenne az orosz hatás (uo.). — A jelentések megadásában néhol túlságosan szűkszavú. Így az még talán érthető, hogy a finn *suloinen*, francia *jaloux*, görög περιπαω stb. szavakat (50. l.) nem fordította le, de a lett *jauns* szónak

¹ Pl. MIKKOLA: MSFOu. VII, 152 és SAARESTE, Eesti keel. Tartu, 1933. 7.

(uo.) már odairhatta volna a jelentését.¹ — A hibajegyzékből is kimaradt néhány sajtóhiba, így pl. *leksime* (17. l.) *läksime* helyett, *habent ajama, jumalaga jääتما, rietuma* (27. l.): *habet a., j. jätma, riuetuma* helyett, stb.

A kérdésnek az 59. és 60. lapon felsorolt irodalma szinte teljes és nagy szorgalomra, körültekintésre vall. Teljesség kedvéért még be lehetett volna venni pl. MÄGISTE „Soome keele osa eesti kirjakeele arendamisel“ (A finn nyelv szerepe az észti irodalmi nyelv kifejtésében) című dolgozatát is (Tartu, 1931.).

Mivel a dolgozat inkább népszerűsítő, mint tudományos munka, és az a célja, hogy az észti nyelvművelő és nyelvújító törekvések eszközeit, hatását és az oly kevesek számára megközelíthető rokonyelv fejlődését ismertesse, az említett kifogások talán nem okoznak a laikus olvasónak különösebb zavart. A kép, amelyet bemutat, elfogulatlan, igaz és a mi szempontunkból teljesnek mondható. Mindent összefoglalva FAZEKAS dolgozata értékes munka rokonnépeinkkel való műveltségi kapcsolataink kifejtésében és az ily irányú törekvések kölcsönös ismertetésében.

KÁLMÁN BELA.

Angol Filologiai Tanulmányok. I. — Studies in english philology. Vol. I. Bp., 1936. — Az Egyetemi Angol Intézet kiadványa. Egyik feladata, amint YOLLAND ARTHUR bevezető szavaiban kijelölte, az angol-magyar kapcsolatok megvilágítása. Angliával való történeti kapcsolatainkat vázolja FEST SÁNDOR. Az irodalomban jelentkező nyomokról RÓNA ÉVA „Magyar vonatkozások a XVI—XVII. századi angol irodalomban“ című értekezésében emlékezik meg. Az 1927 óta itt készült angol értekezésekről ad áttekintést ORSZÁGH LÁSZLÓ. ULLMANN ISTVÁN „Olasz hatások a renaissance-kori angol irodalmi nyelvben“ című értekezése nyelvészetileg is értékessé teszi e könyvet. Külön ki kell emelnünk a SZENTKIRÁLYI I. — ANTON L. összeállította „Hungaro-Britannica Bibliographia“-t (1867—1935.).

L. Ö.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Pénztári jelentés.

I. Számadás 1935-ről.

Számadásunk szerint a múlt évben 13176'68 pengő bevételünk és 9918'46 pengő kiadásunk volt. A folyó évre áthozott maradék 3258'22 pengő. Ez az összeg azonban 528'30 pengővel kevesebb, mint a bevételek első tételében szereplő 1934. évi 3786'52 pengő maradék. Ha az alapítványok kiegészítésére fizetett és a tőkéhez csatolt 188 pengőt mint el nem költött, hanem tartalékkolt összeget levonjuk az 528'30 pengőből, akkor is 340'30 pengő az 1935. évi hiány, vagyis ennnyivel több volt a kiadásunk, mint az előző évi maradék nélkül számított, valóságos évi bevételünk.

¹ *Jauns 'jung', jaunkungs 'der Jungherr'* (MÜHLENBACH—ENDZELIN, Lettisch-deutsches Wörterbuch. Riga, 1925—1927.).

A pénztáros évi jelentésének felvilágosítást kell adnia nemcsak a számadás eredményéről, hanem arról is, hogy a közgyűléstől elfogadott költségvetéshez viszonyítva hogyan alakultak az év folyamán a bevételek és a kiadások. A múlt évi költségvetésben 7766'52 pengő bevételre számítottunk. Az év végére a bevételek összege 13176'68 pengőre emelkedett, tehát 5410'16 pengővel több mint a költségvetésben. Ennek az oka nem a költségvetés felületes összeállítására vagy a költségvetés bevételi tételeinek célzatos leszorítása, hanem az, hogy számadásunkban a bevételek között most is vannak olyan tételek, amelyekre az év elején, a költségvetés előterjesztésekor még biztosan nem számíthattunk. Az Akadémia segélyét és az államsegélyt csak az év második felében kaptuk meg. Ilyen előre nem látott bevételek még az alapítványok, adományok s a Csúry Bálint szótárára befolyt előfizetések. A tagdíjak és előfizetések tétele is nagyobb összegű a számadásban, mint a költségvetésben. Tagdíjból és előfizetésből a költségvetésben 3000 pengőre előirányzott összeg helyett a hátralékok utólagos megtérülésével összesen 5662 pengő volt a bevételünk.

Kiadásainkra a költségvetés 9320 pengőt vett számításba. Az év végére a kiadás 9918'46 pengőre emelkedett, vagyis 598'46 pengővel több, mint a költségvetésben. Az alapítványokat növelő 188 pengőt nem számítva 410'46 pengő az az összeg, amennyivel meghaladja a kiadás a költségvetést. Ennek az oka egyéb kisebb kiadási tételek mellett az, hogy a Magyar Nyelv múlt évfolyamára 20 ív nyomdai költségét vettük számításba, de nem 20, hanem 23 ívet nyomattunk. Az előző három évben 21 ív volt a folyóirat. A múlt évben azért növeltük két ívvel a folyóirat terjedelmét, hogy Mikos Józsefnek „A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék” című értekezését kiadhassuk. A három és fél íves értekezés két ívének nyomdai költségét a Magyar Kegyes Tanítórend főnöke a folyó évben megtérítette Társaságunknak.

Amikor a múlt évi költségvetést előterjesztettük, Csúry Bálint Szamosháti Szótára kiadásának ügyében a nyomdákkal megindított tárgyalások még nem voltak befejezve. Társaságunk választmányának felhatalmazása alapján az elnökség múlt évi március 30-án a Debreceni Városi Nyomdára bízta a két kötetben összesen 65—70 ívre terjedő szótár nyomdai munkáját. A nyomdának ívenként 69 pengőt fizetünk és pedig a megállapodás szerint első részletül 2000 pengőt 1935. december 31-ig, második részletül 1000 pengőt 1936. június 30-ig, harmadik részletül szintén 1000 pengőt 1936. december 31-ig és negyedik, utolsó részletül a fennmaradó összeget 1937. június 30-ig. Társaságunk csak így, több évre elosztva vállalhatta a nagy munka kiadásának költségeit. A szótár első kötete a múlt évben megjelent, nyomdai költségének első részletét kifizettük, a szerzői tiszteletdíj megfizetését azonban a folyó évre kellett halasztanunk.

A költségvetés és a számadás összehasonlításához megjegyzem még, hogy a költségvetésben az előző évi maradék teljes felhasználása után is 1553'48 pengő hiányra számítottunk, számadásunk szerint pedig 3258'22 pengő az évvégi maradék. A háború óta minden évben hasonló eredményre jutunk a költségvetés és

a számadás összehasonlításából. Ez is azt bizonyítja, hogy Társaságunk a maga erejéből, a maga rendes bevételeiből nem tudja megvalósítani céljait. A Társaság vezetőségének minden évben kérnie kell segélyek, támogatások kiutalását, hogy a Társaság működése meg ne akadjon, hogy folyóiratunk terjedelme biztosítható legyen.

Számadásunk a bevételeken és a kiadásokon kívül részletes kimutatást foglal magában az alapítványok kiegészítéséről és Társaságunk vagyonáról. Alapítványát a mult esztendőben hét tagunk gyarapította összesen 188 pengővel. Maga a Társaság nem növelhette tartaléktőkét, mert az évvégi maradékot át kellett hoznunk erre az évre egyrészt azért, hogy folyóiratunk idei első füzetének nyomdai költségére legyen készpénzünk, másrészt pedig azért, hogy Csűry Bálint szótára kiadásának költségeit legalább részben tudjuk miből fizetni. Tartaléktökénk és alapítványaink összege 27697'60 pengő. Külön rendeltetésű alapítványunknak, a Szily-alapnak 1000 pengő tőkéje és 32 pengő készpénze van. Vagyonunk a mult évi maradékkal együtt összesen 31955'82 pengő.

II. Költségvetés 1936-ra.

Az előterjesztett költségvetést a választmány folyó évi január 14-én tartott ülésén megvizsgálta és jóváhagyta. E költségvetés szerint a mult évi maradékkal együtt 9138'22 pengő bevételre számíthatunk. Ezzel szemben a kiadási tételekben magunk elé tűzött feladatok megvalósítására legalább 11750 pengőre lenne szükségünk. Költségvetésünkben most is nagyobb a kiadások, mint a bevételek összege. A várható hiány 2611'78 pengő.

Aki Társaságunk anyagi helyzetét évek óta figyelemmel kíséri, joggal kérdezheti, mikép lehet az, hogy költségvetésünk minden évben hiányt jósol, az évvégi számadás pedig ugyancsak minden évben maradékkal záródik, sőt a Társaságnak megtakarított tőkéje is van. Ennek az a magyarázata, hogy Társaságunkat a tagok, előfizetők csekély száma s a magas nyomdai árak állandóan a megbénulás felé sodornák, ha vezetőségünk nem gondoskodnék róla, hogy a Társaság működését a rendes bevételeken kívül más forrásokból eredő segélyek biztosítsák. Az összeomlás után, a pénzromlás idején társadalmi adományok és hazafias vállalatok segítségével sikerült évenként 10—15 év terjedelmű folyóiratot kiadnunk. Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter rendszeresítette a tudományos társulatok állami támogatását, majd pedig Társaságunk kérésére — első sorban Balogh Jenő volt akadémiai főtitkár úr megértő gondoskodása következtében — az Akadémia segélyezte 1924-től kezdve időnként kiutalt összegekkel folyóiratunkat. Ezek a segélyek teszik lehetővé, hogy folyóiratunkat tíz év óta évenként legalább 20 év terjedelemben tudjuk kiadni. Ezek a rendkívüli segélyek azonban csak egy-egy évre szólnak, az év elején még nem sorolhatjuk őket bizonyosan befolyó bevételeink közé. Összegük sem állandó, így az államsegély régebben évi 1350 pengő volt, a mult évben pedig csak 500 pengő utaltatott ki. Ha egy-egy év folyamán a

bevételek olyan kedvezően alakulnak, hogy a költségvetés kiadási tételeiben megjelölt feladatok teljesítése után még fölösleg is mutatkozik, Társaságunk vezetősége arra törekszik, hogy a folyóirat állandó terjedelemben való megjelenésének biztosítására növelje tartaléktökéinket. Ennek a tartaléktökének és az alapítványoknak a kamataiból évenként öt ívet tudunk kiadni. Másik öt ív költségét a rendkívüli bevételek, a segélyek és adományok fedezik. Világos ebből, hogy ha a segélyek megszűnnének és ha tizenkét évvel ezelőtt nem kezdtünk volna tartaléktökéket gyűjteni, hanem az évi bevételeket teljesen felhasználjuk a folyóirat terjedelmének és a tiszteletdíjaknak az emelésére, a rendes bevételekből most nem tudnánk évenként többet mint 10—12 ívet nyomtatni. Már pedig ekkora terjedelmű évfolyamért nem kérhetnénk tagjainktól és előfizetőinktől évi 8 pengőt, le kellene szállítani a tagdíjat, előfizetést. Ha a Társaság erre az útra térne, a mai nyomdai árak mellett folyóiratunk hamarosan eljutna a megszűnéshez. Szily Kálmán, Társaságunk megalapítója, az első évtizedben tisztán a tagok, előfizetők áldozatkészségéből biztossá tette, megszilárdította a Társaság anyagi helyzetét. Most nem vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy rendes bevételeink biztosíthatnák folyóiratunkat. Épen ezért fokozott takarékosággal arra kell törekednünk, hogy megőrizzük és ha lehet, fejlesszük Társaságunk anyagi erejét. Bizonytalan anyagi helyzetünk és a Társaság működésének biztosítására irányuló törekvésünk késztet bennünket arra, hogy az évi munkaterv megállapításában, a költségvetés szerkesztésében óvatosak, a bevételek felhasználásában pedig előrelátók, takarékosak legyünk.

Még csak néhány szót akarok szólni a költségvetés egyes tételeiről. Tagdíjából, előfizetésekből 3400 pengőt remélünk. Nem vehetjük számításba minden tagunk, előfizetőnk évdíját, mert minden évben nagyobb számmal vannak, akik adósok maradnak. Régebben, 1930-ig 20% alatt volt az adósok száma, az utóbbi években ez a szám 40% fölé is emelkedett, a múlt évben azonban ismét leszállott 29%-ra, azoknak a száma pedig, akik 1935-ben régebbi tartozásukat sem törlesztették, az egész létszámnak 19%-a. Bevételeink között szerepel a Magyar Tudományos Akadémia 1500 pengő segélye Csűry Bálint szótárának kiadására. Amikor a múlt évben Társaságunk elhatározta e szótár kiadását, elnökségünk az Akadémia támogatását kérte, mert ezt a nagy munkát a magunk erejéből nem tudtuk volna kiadni. Az Akadémia az erre a célra megszavazott segélynek első részleteként 1500 pengőt beillesztett folyó félévi költségvetésébe. Kiadásaink között a Magyar Nyelv 20 ívének nyomdai költségére 4800 pengő van felvéve, de 20 ívet csak akkor tudunk nyomtatni, ha évközben rendkívüli bevételeink összege megengedi. Csűry Bálint szótárának nyomdai költségére és írói tiszteletdíjára 4300 pengőt veszünk számításba, azonkívül népnyelvi gyűjtésre számunk 240 pengőt, de ezeket a tételeket is csak akkor tudjuk kifizetni, ha előbb segélyekből megfelelő összegek folynak be. Reméljük, hogy tagjaink áldozatkészsége, az Akadémia és az állam támogatása ebben az évben is lehetővé teszi feladataink megoldását.

SÁGI ISTVÁN.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1935. évről.

Mint az 1935. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1935. évi számadását és vagyommérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján a mai napon a budapesti m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1935. évi bevétel 13176'68 pengő, a kiadás 9918'46 pengő, a pénztári maradék az 1936. évre 3258'22 pengő. A Társaság tiszta vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 31955'82 pengő.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapesten, 1936. január 9-én. Horváth Endre, Sipótz Pál, Szidarovszky János.

KÜLÖNFÉLÉK.

Budenz József emlékezete.

Június 13-án volt száz éve, hogy a magyar összehasonlító nyelvtudomány megalapozója, a magyar-finnugor nyelvrokonosság első nagy bizonyítója, Budenz József megszületett. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1936. június 9-én tartott felolvasó ülését szentelte Budenz emlékének. Az ülést SZINNYEI JÓZSEF elnök, Budenz kitűnő tanítványa és egyetemi tanszékén közvetlen utóda, a Mester méltatásával nyitotta meg. Utána ZSIRAI MIKLÓS folyóiratunk jelen füzetében közölt emlékbeszédét tartotta meg.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának megbízásából és ZSIRAI MIKLÓS páratlan szerkesztői buzgólkodásának eredményeként a Nyelvtudományi Közlemények L. kötete mint Budenz-Emlékkönyv jelent meg az emléknapra. A nagyszabású, rendkívül gazdag tartalmú, a magyar és finnugor nyelvtudomány s a rokon szakok hazai valamint külföldi művelőinek dolgozatait magában foglaló kötet ismertetését legközelebb adjuk.

A százados forduló alkalmul szolgált tudományos testületünknek arra is, hogy kegyeletes emlékezéssel keressék fel a fényes nevű tudós sírját a németvölgyi temetőben. Megjelentek Vojnovich Géza, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, Szinnyei József, Petz Gedeon, Melich János, Horger Antal, Zsirai Miklós, Sági István, Laziczius Gyula, Ligeti Lajos, Pais Dezső és még sokan mások.

A következők tettek le koszorút és idézték Budenz szellemét:
SZINNYEI JÓZSEF:

„A századik évfordulón a Magyar Tudományos Akadémia kegyeletes megemlékezése jeléül leteszem e koszorút a finnugor nyelvtudomány örökérdemű atyamesterének, rendszerbe foglalójának, Budenz Józsefnek sírjára.

Földi pályája itt véget ért, de dicső élete-munkájának emléke él és élni fog, megörökítve a tudomány történetében.“

MELICH JÁNOS mint bölcsészeti dékán:

„Negyvennégy esztendeje, hogy Budenz Józsefet eltemették. s ma van száz esztendeje, hogy megszületett. Mindössze tehát ötvenhat évet élt. Ez aránylag rövid élet munkásságát olyan alkotások jelzik, melyek örök időkre megalapozták a finnugor nyelvtudomány épületét. A Rector Magnificus úr megbízásából teszem le az egyetem koszorúját Budenz József sírjára hálás és kegyeletes megemlékezéssel.“

ZSIRAI MIKLÓS:

„A budapesti Kir. M. Pázmány Péter-Tudományegyetem Bölcsészeti Karának koszorúját teszem le annak a tudósnak a síremlékére, aki egyetemi tanszékről először hirdette a magyar nyelv finnugor voltát. — Nem az elválás, nem a búcsú fájdalom vezetett ide bennünket: szemünk előtt a bölcső, egy Isten áldotta bölcső képe lobog, s az elé rakjuk le hódolatunk, szeretetünk és hitünk aranyát, tömjénjét, mirháját. Egy gondolathoz, egy eszményhez, egy igazsághoz zarándokoltunk el, amely száz évvel ezelőtt született, de amely élni, hatni, ihletni fog mindaddig, amíg a magyar nyelv él: örökkön-örökké!“

SÁGI ISTVÁN:

„A Magyar Nyelvtudományi Társaság halálával és kegyelettel ápolja Budenz József emlékét. A Sors nem engedte meg, hogy tagjaink sorában tisztelhesük, hogy tanítását Társaságunkban hallgathassuk. Amikor a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakult, Budenz József már a sírban pihent. De a magyar nyelv rokonságát, őstörténetét feltáró tanítása nem némult el, mint egy századdal előbb Gyarmathi és Révai kezdeménye. A tanítványok és utódok folytatják azt a munkát, amelynek alapjait Budenz József rakta le. Az ő tanítása termékennyé tette a Magyar Nyelvtudományi Társaság munkáját is. — A magyar nyelvtudománynak ezen az ünnepnapján hódolattal tesszük le koszorúnkat Budenz József sírjára.“

LAZICZIUS GYULA:

„A magyar nyelvészek baráti körének nevében teszem le a kegyelet koszorúját, a »kruzsok«-nak a nevében, amely ma is híven őrzi nagy alapítójának, Budenz Józsefnek az örökségét: a nyelvészeti munka szeretetét és a kartársi szolidaritást.“

BABOSS ERNŐ a budapesti Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete nevében koszorúzta meg a sírt.

LEVÉLSZEKRÉNY.

I. K. írja: A Magyar Helyesírás Szabályainak szó- és tárgymutatójában való lapozgatás közben szemembe szökött a *pagóda* szó. A jegyzék a szóval kapcsolatban a szabályzat 96. pontjára utal. Ott azt találjuk, hogy azokat az idegen szavakat, melyek nem latin betűkkel író népek nyelvéből valók, magyarosan, mégpedig a nálunk dívó kiejtés szerint írjuk, amennyire magyar betűkkel lehetséges. A felsorolásban meg is van a *pa-*

góda néhány „hindu” szó társaságában. Legyen szabad megjegyeznem, hogy a szót én így ejtem: *pagoda*, és azt másképp ejtve soha nem hallottam. Zavarban vagyok tehát, mi az alapja a *pagóda* ejtésformára vonatkozó megállapításnak.

Ligeti L. írja: Nincs okunk, hogy az általános magyar *pagoda* írás- és ejtémódot feleseréljük az önkényes *pagóda* változattal. Megvan e szó csaknem valamennyi európai nyelvben, *pagoda* és *pagode* alakban; valamennyiök végső forrása egy XVI—XVII. századi portugál *pagoda*. A portugál *pagoda* a maláji *pagōdi*, ez pedig egyesek szerint a szanszkrit *bhagavati* folytatása. Vö. pl.: WEIGAND, Deutsches Wörterbuch⁵ II, 356; GAMILLSCHEG, Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache. 1928, 659. (A portugál *pagoda* többek által felvetett perzsa eredete — *but-kadah*-ból — teljesen elfogadhatatlan.) A *pagoda* szó természetesen nem a „hindu nyelvből” került a magyarba, nem is a malájiból, még csak nem is a portugálból, hanem valamelyik nyugati nyelvből (esetleg ú. n. ál-latin jövevényeink közé sorolható; vö. DÉSINÉ ÉLTES EMILIA, A XVIII. század francia szavai a magyar nyelvben, Bp. 1935. 18). A javasolt magyar *pagóda* hosszú ó-ja nyilván a német *Pagode* kiejtéssel függ össze.

P. V.-nek. „Itt hirdessen aprót!” — ez bizony elég meghökentő fogalmazás, mert az *apróhirdetés* nem tárgyias összetétel, hanem jelzős (milyen hirdetés?). Tárgyias összetételek volnának pl. ezek: *igazmondás* ~ *igazat mond*; *széptevés* (*Schöntun*) ~ *teszi a szépet* vkinek; *magasugrás* (*Hochsprung*) ~ *magasat ugrik*. Ellenben jelzős szerkezetek a következők: *kishirdetés* (az apróhirdetések rovatának német neve: *Kleiner Anzeiger*; l. KELB.³ az *apró* címszó alatt), *szentírás*, *gyorsírás* (*Kurzschrift*), *mélyfúrás* (*Tiefbohrung*), *rövidlátás* (*Kurzichtigkeit*); ezeket nem bonthatjuk fel ilyen módon: *kicsit hirdet*, *szentet ír*, *gyorsat ír*, *mélyet fúr*, *rövidet lát*. Az idézett és nyilván a rövidségre való törekvésből származó fogalmazás helyett tehát be kell érünk ezzel a hosszadalmasabb, de szabatosabb kifejezőmóddal: „Itt adjon fel apróhirdetést!” N. J. B.

V. J.-nek. Nemcsak minálunk ingadozik a *si* szónak többes száma (*sik*, *siek*, sőt *síjek*, ha t. i. az egyesszám *síj*), hanem a németek is bajban vannak vele. Egy német szótárban pl. ezt olvassuk róla: „Über die ‚richtigste’ Mehrzahl: *Skie*, *Skier*, *Skis*, *Schie*, *Schis*, *Schier*. grübeln annoch die echtdeutsch gründlichen Sportgelehrten“ (EDUARD ENGEL, Verdeutschungsbuch⁵; a *Ski* címszó alatt). ENGEL ilyen német szavakat ajánl a németeknek: *Schneeschuh*, *Brett*, *Brettl*, *Brettschuh*, mert a norvég *ski* is voltaképen a. m. ’hasított fa’ (l. EDUARD ENGEL, Deutsche Stilkunst³¹ 98). A mi ingadozásunkra sincs más orvosság: ne szégyelljük magyar névvel azt az eszközt pl. *sikolyá*-nak (vö. Magyarosan I, 71 és III, 116). N. J. B.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXII. ÉVF.

1936. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

A főnévi igenév.

Várni, kérni, ülni mellett a 3. személy ragjaival ellátott alakok: *várnia, kérnie, ülnie, várniuk (=ok), kérniük (=ök), ülniük (=ök)*, ellenben *si* nélkül: *várnom, kérnem, ülnöm, várnod, kérnöd, ülnöd, várunk* stb. Miért nincsen *si* az 1. és a 2. személy alakjaiban? Ez a kérdés bizonyára nemcsak sok nyelvésznek, hanem akárhány más iskolázott embernek az elméjében is fölvetődött, de a nyelvészeti irodalomban nem sokat foglalkoztak vele. Ami magyarázat akadt, abban nem volt köszönet. Most a NyK. ötvenedik kötetében, amelyet *Budenz Jószef* születésének századik évfordulójára adott ki a M. Tud. Akadémia, *MELICH JÁNOS* kísérelt meg új magyarázatot, amely — meg kell adni — nagyon elmés. Ő a korábbiaktól eltérve nem a *-ni* és a *-nia, -nie* végű alakokból, hanem az 1. és a 2. személy alakjaiból indul ki. A **-numu > -num ~ *-nümü > *-nüm ~ *-nimi > *-nim, *-nudu > *-nud* stb. alakokból és a megelőző fejtegetésekből szerinte „kétségtelenül következik, hogy az ó-magyar kor elején s így egész a XIV. sz. közepe tájáig a főnévi igenévképző az első és a második személyben *nu ~ -nü (-ni)* volt”. (272. l.) A 3. személy alakjaira nézve két lehetőséget lát. A *holmu¹* 'halom', *utu* 'út', *küzü* 'köz': (3. személy-raggal) *holma, uta, küzi*-félék szerint a főnévi igenév egyes 3. személyi alakja **-na² ~ *-ni* (előbbi *-nē-ből*), a többes pedig **-nuku > *-nuk ~ *-nikü > *-nik ~ *-niki > *-nik* lehetett. (272.)³ Ez az egyik lehetőség. De *MELICH* a másikat tartja valószínűbbnek, t. i. azt, hogy valamint a tárgyas igeragozásban, amely eredetileg birtokos személyragozás volt, az ó-magyar korban *=ē*, majd ebből fejlődött *si* volt az indicativus praesens egyesszámi 3. személy ragja, pl. *odē* (> *odi*) 'adja', *fürisztē* (> *fürishti*) 'fürösztí', úgy „az egyes 3. személyű birtokos rag-

¹ *holum* sajtóhiba.

² Itt és a megelőző példákban *a-n* nyilván illabialis *á* értendő (l. SZINNYEI: Nyr. XXIV, 145, NyK. XLII, 1; GOMBOCZ: Klebelsberg-Emlékkönyv 155).

³ A *-k* többesjel után én nem írtam volna magánhangzót. Már évtizedek óta nem valljuk azt a nézetet, hogy a finnugorságban eredetileg minden szótó magánhangzós végű volt (vö. THOMSEN, BFB. 107; SETÄLÄ, AH. 209). Annak semmi nyoma sincs a rokon nyelvekben, hogy a szóbanforgó többesjel a finnugor alapnyelvben ne pusztá **-k*, hanem **-kš, *-kš* lett volna (l. róla szóló értekezésemet: NyK. XLV, 267). A m. *-k* után ragok előtt mutatkozó magánhangzó másodlagos (analogiás) tövéghangzó.

gal ellátott főnévi igenév az ó-magyar kor kezdetén *-nē* s ebből fejlődött *-ni* volt“. (272—3.)¹

„A *-nē* > *-ni*-nek — így folytatja MELICH — az ó-magyar kor kezdetén főnévi igenévi és egyes 3. személyű birtokost jelölő jelentése volt. Ez utóbbi jelölő értékét az ó-magyar kor folyamán elvesztette, s így történt, hogy a ragozott 3. személyű birtokos alakban újból felvehette az *-ē* ~ *-a* ragot (vö. HB. *ovdonia* és *ketnie* stb.) . . . A *-nē* > *-ni* egyes 3. személyű birtokos alak alapján a többes **-nēkü* > **-niki*, s ebből illeszkedéssel **-nükü* > *-nük* ~ **-nuku* > **-nuk*, majd ebből *-nök* ~ *-nok* lett.“ (273.)

Vagyis: a [puszta] főnévi igenév képzője az ó-magyar kor kezdetén *-nu* ~ *-nü* volt: *odunu* > *odnu* 'adni', *kelünü* > *kelnü* 'kelni', s ezt az alakot az ó-magyar kor folyamán a 3. személy ragjával ellátott *odunē* > *oduni* > *odni* 'adnia' [*kelünē* > *kelüni* > *kelnē* > *kelni* 'kelnie'] kiszorította. Az eredeti *-nu* ~ *-nü* képzőalak fejleményei ma is megvannak a *várnom*, *kérnöd* stb. 1. és 2. személyragos alakokban. (273.)

MELICH tehát a *-ni* képzőbeli *-i*-t személyragnak tartja, nem pedig lativus-ragnak, mint BUDENZ (UA. 208, 389) és utána minden eddigi magyarázója. Abban azonban MELICH is velük tart, hogy a *-nu*, *-nü*, *-ni* végzet *-n*-jében deverbális névszóképzőt lát. (275.)

Fönnebb a *-nu* ~ *-nü* (*-ni*) végű főnévi igenév a *holmu*, *utu*, *küzü*-féle alakokkal van párhuzamba állítva (272), s így az olvasó azt hihetné, hogy a *-nu* ~ *-nü* (*-ni*) végzet magánhangzóját pusztá tövéghangzónak tartja MELICH. Most azonban kiderül, hogy nem úgy van a dolog. Azon az alapon, hogy a többi finnugor nyelv főnévi igeneve lativus-raggal ellátott nomen verbale, a magyart is ilyennek tartja és a lativus ragját az egykori *-nu* ~ *-nü* (*-ni*) végzet magánhangzójában² látja, ez pedig „egy elő-magyarkori lativusi *-k*-nak a folytatója“ (275). Az ő nézete szerint „az ugor kor végén s az elő-magyar kor elején az akkori magyarban a főnévi igenévrnek *-nsk* ~ *-nük* volt a képzője“ (275). Annak az igazolására, hogy „megfelelhet egy *-nsk* ~ *-nük*-nek a magyarban *-ns* ~ *-nē*“, a finn *teke* 'machen', *näke* 'sehen' ~ m. *tē*-, *nē*- (vö. *nē-z* < *nē-z*) megfeleléseket idézi. Azután külön is kiemeli, hogy nagyon hasonló fejlődést lát „az olyan magyar igékben, amilyen az ó-magy. *ē-ni*, *i-ni*, *vi-ni* . . . , mert ezekben is az *ē*-nek, *i*-nek,

¹ A két lehetőség közt némi ellenmondást látok. Mind a két esetben az egyszámú 3. személy birtokos személyragjáról van szó, s ez az egyik lehetőség szerint *-a* ~ *-i* (előbbi *-ē*-ből), a másik szerint pedig *-ē* > *-i*. Aztán az előbbiben mért nincs ott az *-a*-nak másik magashangú megfelelője: a nyílt *-e*? Azt hiszem, annak idejében sikerült valószínűvé tennem, hogy ez réges-régi rag-alak (NyK. XLIII, 123—5, vö. MNy. XVIII, 201).

² Ő ugyan csak az *-u*-t említi, de nyilván odaérti a másik kettőt is.

vi-nek a finnugor alapnyelvben kéttagú teljes igető felel meg¹, és az ő szempontjából „az a fontos, hogy e fgr. alapnyelvi teljes igetőveknek a vogl.-ban és az osztj.-ban a magyarral egyezően egytagú a megfelelőjük (vö. vog. *te-*, *ti-*, osztj. *li-* ~ magy. *é-ni* | vog. *ví-*, *vi-*, osztj. *ya-* ~ magy. *vé-ni* stb.)“ (275). Van mármost a vogulban egy *-né* igenévképző, s ennek „igenévi szerepei között ott van főnévi igenévi jelentése is, vö. vog. *ānem tēnē matēr totēn*: 'nekem enni (v. evésre) valamit hozz' (l. SZABÓ D.: NyK. XXXIV, 423)“ (276). „SZABÓ DEZSŐ nem nyilatkozik arról, hogy ez a *-né* eredetileg egységes rag-e vagy pedig két elemnek: *-n* képzőnek + lativusi *-r*, *-χ*-nak az összetétele-e. Mi úgy látjuk, hogy lehetséges, sőt szabályos fejlődés a *-né* az utóbbi feltevés mellett is.“ (276.)

Vegyük szemügyre ezt a magyarázatot és foglalkozunk előbb a vogul *-né*-vel, hogy aztán rátérhessünk a **-k* lativus-ragra.

SZABÓ DEZSŐ a vogul szóképzésről szóló ifjúkori jeles értekezésében a fönnebb idézett helyen a *-né* igenévképzőt (amelynek a tavidai nyelvjárásban *-ni* változata is van) azonosítja a vogul *-né* lativus-raggal és valószínűnek tartja, hogy a magyar főnévi igenév *-ni* végzete is azonos vele. A képző különféle szerepeinek magyarázatában a föltett lativusi funkcióból indul ki. Ez azonban teljesen téves fölfogás. A *-né* (*-nə*) képzőben nincsen semmi lativusi érték; funkciói részint a magyar *-ás*, *-és*, részint a magyar *-ó*, *-ő* képző funkcióinak felelnek meg, pl. *mannə* 'menés, menő', *elnə* 'ölés, öllő', *mulnə* 'el-mulás' ((SZINNYEI, NyH.⁷ 88; vö. MUNKÁCSI, VogNyjár. 43, 128, 169, 224, 252, 294). A fönnebb idézett *tēnē matēr*-t MUNKÁCSI így fordítja: 'valami ennivalót' VogNGy. I, 11, nem: 'enni v. evésre valamit', a mondatnak szóról-szóra való fordítása pedig ez: 'nekem evő-valamit hozz'. Az 'evő-valami'-re nézve vö. m. *iv óvíz*, *szántó föld*, *vetőmag*. A vogul *tēnē* éppúgy nem infinitivus, amint nem infinitivus a magyar *ívó*, *szántó*, *vető*. Más példa: *it'i khwojnə jol mājin* 'este feküdni helyet adj' (MUNKÁCSI fordítása szerint: 'alvó helyet' VogNGy. II, 377). Még egy példa: *nī vuni pāsə joxts* 'nőt venni ideje eljött' (MUNKÁCSI fordítása szerint: 'nőv evő ideje érkezett' VogNyjár. 294). A másik három „lativusi értékű“ példa is ilyen. Ha a SZABÓ DEZSŐ értekezésében idézett *-né* képzős példákat végigvizsgáljuk, csak arra az eredményre juthatunk, hogy a vogul *-né* igenévképző nem azonos a magyar *-ni*-vel, hanem ennek csak *-n* elemével. Éppúgy nem lehet azonos MELICH *-nu* ~ *-nū*-jével, ha ennek a magánhangzójában lativus-rag rejlik.

¹ A kéttagúság föltevését minden habozás nélkül el lehet fogadni, de az *η-es *səŋə*, **joŋə*, **veŋə* alakokat nem. Ezeknek a föltevésére semmi sem jogosít, sőt a lapp alakok határozottan ellene szólnak.

De rejlik-e benne lativus-rag? MELICH — mint fönnebb láttuk — egykori *-k*-t tesz föl és a hangfejlődés igazolása céljából a finn *teke*, *näke* ~ magyar *tē*, *nē*-megfelelésre hivatkozik. Hát ez az egyeztetés helyes is, nem is. Éppúgy, amint helyes is, nem is, ha a magyar *kéz* (*keze-*), *víz* (*vize-*) szót a finn *käsi*, *vesi* szóalakkal egyeztetjük. Ebben az avatatlan ember magyar *-z* ~ finn *-s*-hangmegfelelést lát, holott a magyar *-z*-nek igazi finn megfelelője *-t-*, mert *käsi*, *vesi* korábbi **käti*, **veti* < *käte*, *vete*-ből fejlődött (vö. *käte-ni* 'kezem', *vete-si* 'vized'). A finn *teke*, *näke* tőalaknak van *tee*, *näe*-változata (*tee-n* 'teszek', *näe-n* 'látok'), s ez a változat korábbi *teye-*, **näye-* (vö. *teghe*, *ei teghe*, *ei neghy* XVI. sz. OJANSUU, LounÄH. II, 23) fejleménye. Ez a γ -s alak a magyar *tē*-, *nē*-tulajdonképpeni megfelelője, nem pedig a *k*-val való. Majd rátérünk a γ -re is, de előbb foglalkozzunk a föltett *-k* ragos alakkal.

Ha „az ugor kor végén s az elő-magyar kor elején az akkori magyarban a főnévi igenévnek *-naks* ~ *-näkü* volt a képzője“ (275), ennek idővel (ha nem is már az elő-magyar korban, de minden bizonnyal az ősmagyarban) *-nsku* v. *-nskü* ~ *-nškü* v. *-nški*-vé kellett fejlődnie. Azután, mint tudjuk, a fölső nyelvállású véghangzók gyengülésnek indultak és az ó-magyar korban teljesen elvesztek, tehát a fönnebbi alakoknak *-nsk* ~ *-nšk*-ké kellett rövidülniük. És aztán hogyan fejlődhetett tovább a *-k*-juk? Sehogy sem. A szóvégre került *k* megmaradt volna, aminthogy megmaradt pl. az eredetileg szóvégi *-k* többesjel is, amely a finnugor alapnyelv korától kezdve mind e mái napig változatlan. Ha pedig így van a dolog, akkor *vární*, *kérni*, *ülni* helyett ma azt mondanók: *várnök*, *kérnök*, *ülnök*.

A *-k* lativus-raggal tehát nem boldogulunk. Van azonban ennek egyik-másik rokon nyelvben γ változata is, nevezetesen a cseremiszbén és a vogulban, s az utóbbiban a *-k* rag-alak nincs is meg (vö. SZINYEI, FUSpr.² 58). A magyar γ hang történetét ismerjük (l. MELICH értekezését: NyK. XXXIV, 132, amelyben nagyon értékes nyelvtörténeti megállapítások vannak). Az ó-magyar kor elején még megvolt a γ igenévképző, pl. *σαυράγ*, *σάυραγ* 1001/1109. (olv. *szántáγ*) 'Szántó', *meneh* 1055. (olv. *mēney*) 'menő', s tudjuk, hogy az *εάγ* ~ *εεγ* szóvégből kettőshangzókön (*εάυ* ~ *εεϋ* stb.) át *εó* ~ *εő* (~ *εé*) lett. Ha a főnévi igenévképző a lativusi γ -vel alakult volna (*-nsg* > *-nsg* ~ *-nšg* > *-nšg*), benne is ilyen hangfejlődést kellene föltennünk. Tehát a γ rag-alak segítségével sem jutunk el a MELICH-föltette *-nu* ~ *-nū*-höz.

Nagyon sajnálom, hogy kedves MELICH JÁNOS barátommal — akinek hatalmas nyelvtudományi munkásságát igen nagyra becsülöm — ebben a dologban nem érthetek egyet. Hozzászólásomnak az az előzménye, hogy ő értekezésének velejét írás közben közölte velem, s nekem már akkor némely

kétségeim támadtak. Megemlítettem, hogy nekem is van egy ötletem, s ő arra kért, hogy majd az ő cikkének megjelenése után írjam meg. Most teljesítem a kívánságát, de előbb természetesen el kellett mondanom a főnőbbieket.

Az én ötletem az, hogy a főnévi igenévtől külön kell választanunk azokat az alakokat, amelyeket eddig a főnévi igenév személyragos alakjainak tartottunk. Képzelem, hogy egyik-másik olvasóm (ha ugyan nem valamennyi) ennek olvastára nagyot néz vagy aggodalmasan csóválja a fejét. De, kérem, tessék csak türelemmel lenni! Talán nem is olyan nagy képtelenség az én ötletem, amilyennek első tekintetre látszik.

Kipattantója egy finn mondatszerkezet volt. A finnben ugyanis azt, hogy valamit tenni kell vagy nem kell, nem szabad, nem tanácsos, nem jó, nem érdemes, egyebek között olyan mondatszerkezettel fejezik ki, amelynek az állítmánya az *on* 'van' ige, alanya pedig a *-mise-* képzős *nomen actionis* alanyesete (*-minen*), illetőleg *ei ole* 'nincs' állítmány mellett a partitivusa (*-mista, -mistä*). Pl.: *Minun on totteleminen* 'nekem engedelmeskednem kell', szóról-szóra: 'nekem van engedelmeskedés'. *Sinun on sinne meneminen* 'neked oda kell menned', szóról-szóra: 'neked van odamenés'. *Sinun ei ole sinne menemistä* 'neked nem szabad (jó, tanácsos) odamenned', szóról-szóra: 'neked nincs odamenés'.

Mármost számba kell vennünk, hogy a finnek kissé szűkmarkúbban bánnak a birtokos személyragokkal, mint mi, pl. e helyett: 'nekem kardom van', 'neked könyved van', azt mondják: 'nekem kard van' (*minulla on miekka*, nem: *miekka-ni*), 'neked könyv van' (*sinulla on kirja*, nem: *kirja-si*). E szerint a főnőbbi szóról-szóra fordított három mondat magyarosítva így hangzanék: 'nekem van engedelmeskedésem' (= nekem engedelmeskednem kell), 'neked van odamenésed' (= neked oda kell menned), 'neked nincs odamenésed' (= neked nem szabad [jó, tanácsos] odamenned).

Most már rátérhetek arra a főnőbb említett különválasztásra.

Az *-n* képzős deverbális névszóból (pl. *vagyon, hason, haszon* stb. NyH.⁷ 88) kétféle alakulat keletkezett:

I. Az *ei* lativus-raggal a főnévi igenév (infinitivus), pl. ősm. **oudoni*, **kētni* 'oldani, kötni'.

II. A személyragos csoport, pl. ősm. egyes 1. **oudonum(u)* 'oldásom',¹ **kētnüm(ü)* 'kötésem', 2. **oudonud(u)* 'oldásod', **kētnüd(ü)* 'kötésed', 3. **oudonä* 'oldása', **kētnē* 'kötése'; többes 1. **oudonumuk* 'oldásunk', **kētnümük* 'kötésünk', 2. **oudonutuk* 'oldástok', **kētnütük* 'kötéstek', 3. **oudonik* > **oudonuk* 'oldásuk', **kētnik* > **kētnük* 'kötésük' (vö. *uimadsaguc, cuzicun* HB.).

¹ A deverbális névszók jelentéseire nézve vö. BUDENZ, UA. 177; SZINNYEI, NyH.⁷ 83.

A főnnebbi finn szerkezetet tekintetbe véve talán föltehetjük, hogy egykoron a 'nekem oldanom, kötnöm kell, lehet stb., neked oldanod, kötnöd kell, lehet stb., neki oldania, kötnie kell, lehet stb.'-féléket így is fejezték ki: 'nekem oldásom, kötése (**oudonum[u]*, **këtnüm[ü]*) kell, lehet stb., neked oldásod, kötésed (**oudonud[u]*, *këtnüd[ü]*) kell, lehet stb., neki oldása, kötése (**oudonä*, **këtnë*) kell, lehet stb.'. Ezek mellett azonban minden bizonynal megvolt a főnévi igenévvel való szerkezet is: 'nekem, neked, neki stb. **oudoni*, **këtni* kell, lehet stb.'. Így megvolt a lehetősége annak, hogy a főnévi igenév *-ni* végzete hathasson a személyragos alakokra. Szerintem ez részben meg is történt, s így jöttek létre a mai 3. személyi *-nia*, *-nie*, *-niuk*, *-niük* (*-niok*, *-niök*) végű vegyülék-alakok előzői. Ez ugyanolyan jelenség, mint az *ä*, *ë* személyragnak az *i* többesjel elé való behatolása, pl. *hugä* × *hugi* > **hugäi* > *hugai*, *sebe* × *sebi* > *sebei* (l. NyH.⁷ 107). A *-niä*, *-nie*, *-niuk*, *-niük* (*-niok*, *-niök*) végű alakok kiszorították a **-nä*, **-ne*, **-nuk*, **-niük* végű eredetibb, csakis személyragos alakokat. A fejlődés további menete aztán az volt, hogy a *-nia*, *-nie*, *-niok*, *-niök* végű alakok és velük együtt az 1. és a 2. személy ragjaival ellátottak is a *-ni* végű infinitivus rovására terjeszkedtek.

Jól tudom, hogy most mindjárt azzal a kérdéssel fognak rám lesújtani, hogy ha a birtokos személyragozásban az *ä*, *ë* személyrag valamennyi alakba behatolt, itten az *i* lativusrag miért hatolt bele csupán a 3. személy alakjaiba, de a többibe nem. Hát én erre a kérdésre nem tudok felelni, amint-hogy nem tudék pl. felelni arra sem, hogy a köznyelvben miért nem történt meg az illeszkedés az *adék*, *várnék*, *haraguvék*, *szomorkodnék*-féle alakokban, holott a többi személyben megtörtént. (Hogy is mondja Hamlet? „Több dolgok vannak földön és egen, Horatio, mintsem bölcselmetek álmodni képes.” Hát még megmagyarázni!)

Elmondtam az ötletemet. Valeat, quantum valere potest!
SZINNYEI JÓZSEF.

Az *l*, *r* és *i* nyújtó hatásáról a szamosháti nyelvjárásban.

Ismert jelenség, hogy az északkeleti nyelvjáróterületen, Erdélyben, a bukovinai Józseffalván, a moldvai északi csángó nyelvjárásban szótagzáró *l*, *r*, *i* előtt a rövid magánhangzó megnyúlik (HORGER, A magyar nyelvjárások 48).

A szamosháti nyelvjárásban ezt a jelenséget világosan szemléltetik a következő példák:

A) *l* hang előtt: *fil*, *cöl*, *öl*, *ül*; *szélt*, *szavált*; *élné'z*, *zabál*, *félkél* (< *félkél*), *kacagöl* (= *kacagsz*), *álvás*, *fedél*, *kötél*,

őlvás, kóvástól; az apjávāl vóút, vidd el messzire, nem okól té'ged; *ll* > *l* előtt: hull > hūltak, hall > hālva; árull > árūltam; nem kēl több, nem hāl semmit.

B) *r* hang előtt: kār, tōr, fār, sepēr; bōrt, tekert; kērget, meggōrbít, haccōr, kōrnyé'k, gyūker, farkas, zūrget, pārtos, verte, zivār, pōrnak, mikōr, tōrma, szárvas, szōrtyog, pozdōrja, kērgelé'sz, bōitōrjáng, kōrmōs; a tūkōr felōűll, a bokōr mellett, zivār vóút.

C) *j* hang előtt: bāi, pēi, zubōi, bāit, fēit; fōitōus, Gērgēi, paszūihāi, zsāitár, Zāita; nē fōi tovább, a paszūi levele; *jj* > *j* előtt: bujj > būi be, ujj > ingūjba, kejj > kēi fel.

A fenti példákban az *l*, *r*, *j* szótagot zárt, és a következő szótag kezdő mássalhangzója mindig valamely tőlük elüti mássalhangzó volt (tehát pl. •*l* + *s*•, •*r* + *g*•, •*j* + *t*•).

Ez az egyértelmű, világos jelenség azonban mindjárt megváltozik, ha a következő szótag ugyanazon mássalhangzóval kezdődik, amellyel az előző végződött (tehát •*l* + *l*•, [*j* + *j*•] •*j* + *j*•, •*r* + *r*•), vagy pedig ha az elszigetelt szó végén hosszú *ll*, *jj*, *rr* van.

Már HORGER megfigyelte az *ll* hangra vonatkozólag a következő jelenséget: „feltűnő — úgymond — hogy ikerített *l* előtt megőrződött a magánhangzó rövidsége. Pl. fillér, sül-
lög, búcsülletes, dulló, hullott, pëllekedik, tölleszt, lehöllet, olló, étellél, hallottam, vállás, nyilállás stb.“ (A m. nyj.-ok 48.)

A szamosháti nyelvjárás búvárlata közben e fonetikai helyzetet illetőleg a következő eredményre jutottam:

1. a) A hosszú (v. ikerített) *ll* előtt a magánhangzó rövidsége megmaradt: hall, hull, kell; vállás, villog, ellős, hal-lom, illik, hullott, fillér, billeg, fillél, öllél.

b) hosszú *i* (ī), *ú* (ū), *ü* (ü), *ā*, *ō*, *ē*, *ō* hang a hosszú *ll* előtt megrövidült: csū > csūllő, dūl > dūllōngőzük, ē'tel > ē'tellél, *sārlōy > sallow, *kōrlāt > kollāt *kīnlōydik > kīllōydik ~ kīllōydik, tōrleszt > tölleszt, bārlang > ballang; *keresztūll > ke-resztūll, keresztūll ōūt, *tūl > tull, tull esik, *abbūl > abull, abull iszik, *kēztūl > kēztūll, kēztūll aggya, *árūl > árull, árullok.

c) Összetett szók érintkező határán vagy két szó érintkező határán levő *ll* ~ *l* + *l* előtt azonban a rövidülés nem következik be szükségszerűen. Pl. ellop, ellū (= *el* + *lō*), el-lepet, ellāt, hālélé (= *hal* + *lé*), fellé'p; Sándōrāl láttam, szivāl lessz a (= *szivar* lesz az), nem uszōl le. Vagy pedig: hallé, Sándōrāl láttam.

2. a) A *jj* előtt a magánhangzó rövidsége megőrződött: hajja, űjjon, ejjen (= *elljék*), ajja, ujjas, hejj > hejjenn.

b) A hosszú *i* (ī), *ú* (ū), *ü* (ü), *ā*, *ō*, *ē*, *ō* a hosszú *jj* előtt megrövidült: danōl > danojja, fūj > fujja, űl > űjjetek, bāi > bajjal, hūl > hūjjon, emel > emejje.

c) Két szó érintkező határán levő $i + j \sim j + j$ előtt a rövidülés nem következik be szükségképen. Pl. *nem bájjányom, itt a paszuj János, az új juhász*. Vagy pedig *paszuj-janjókó, a Páskujjány*.

3. Ezekről egészen elütő jelenséget tapasztalunk azonban az $\bullet r + r \bullet$ fonétikai helyzet körül.

a) Rövid magánhangzó + hosszú *rr* csak a legritkább esetben marad változatlanul a szamosháti nyelvjárásban. Ilyen kivételes példa kevés van: *kurrés, durrog, kurrog*.

b) Legtöbb esetben a következő jelenséget tapasztaljuk: az *rr* előtti rövid magánhangzó megnyúlik, az *rr* pedig megrövidül: *őr* (= *orr*), *jár* (= *jarr*), *vár* (= *varr*); *bőral, ára, ére, őra, járóló, járás, járál* (= *jarral*), *sérél* (= *sörrel*), *megvárom, pőrál* (= *porral*), *öröl, kőrog* (< *korrog* = *korog*), *mőrog* (< *morrog* = *morog*); de már inkább *kőrra, őrra* (= *orr + ra*).

Az *rr* megrövidülését olyan magánhangzók után is tapasztaljuk, melyek eredetileg hosszúak. Pl. *bűrél* (= *börrel*), *pohárál, hírel, Szakmárál, vására* (= *vásárra*), *Szakmára* (= *Szatmárra*); de már inkább: *bűrre* (= *börre*).

Két szó érintkező határán is ez a jelenség észlelhető: *nē vā rá gombot* (= *nem varr rá gombot*), *a tükör rámája* (= *a tükör rámája*); de így is előfordul: *a tükör rámája*.

Tehát, mint látjuk, a szótagzáró *l, j* és *r* elszigetelt szó végén és tőlük elütő mássalhangzó előtti helyzetben megegyeznek abban, hogy az előttük levő rövid magánhangzó megnyúlik. De ugyanezen mássalhangzók hosszú változatainál eltérő jelenségek lépnek föl. Az *rr* előtt megnyúlik a rövid magánhangzó, maga az *rr* pedig általában megrövidül. Az *ll* és *jj* előtt egyszerű szón belül az *a, e, i, o, u, ő, ü* (a széles ejtésű magánhangzó?) megmarad rövidnek, illetőleg, ha hosszú volt, megrövidül.

CSÜRY BALINT.

A magyar *-t* kicsinyítő képzőről.

A denominalis *-t* névszóképzőt tudtommal MUNKÁCSI emlegeti először a *nyuszt, evet, füst, fajt* stb. szókban (Nyr. XXIV, 260, NyK. XXIII, 434, XXV, 177, XXVI, 312—3, ÁKE. 207, 518), de az ettől elválaszthatatlan *-ta, -te* képzőt már a *-ka, -ke* képzőből magyarázza (NyK. XVII, 88, ÁKE. 147—8, 180, 200, 518). A *-ka, -ke* > *-ta, -te* magyarázatnak előbb is, később is több híve volt már. Így KASSAI szerint *alamuszta* < **alamuszka* (Szókönyv II, 271, III, 332); HALÁSZ szerint *szunyáta, bokréta* < **szunyáka, *bokréka* (Nyr. X, 55, XVII, 253); BUDENZ szerint *fajta, szunyáta* < **fajka, *szunyáka* (MUSz.); *menyét* is < **menyék* (uo.); RÉTHEI PRIKKEL a *-ta, -te* képzőt

a *-ka*, *-ke* gyermeknyelvi változatának tartja (MNY. III, 393).

Mások viszont a *-ta*, *-te* képzőt szókeveredés eredményének magyarázzák. *Bokréta* <: *bokor* × *bukéta* (SÁNDOR, Sokféle XII, 19; SIMONYI: Nyr. XXXIV, 143; ROMANISTA: Nyr. XLII, 378); *alamusza* <: *alamuszi* × *lusta* (SIMONYI: NyÉrt. XV, 3:20; szerinte *ményét* is <: *mény* × *evet*, *evét*; l. NyK. XXV, 138—9, Nyr. XXXVI, 280).

A *-t* képző eredetét első ízben PAIS magyarázta. Megállapította, hogy a magyar *-d* (rég *-di*) kicsinyítő képző az ó-magyar korban nem ritkán váltakozott *-t* (*-ti*)-vel: *Cuest*, *chigisti*, *Farcasti*—*Forcost*, *Kakasti*, *Janust* (*Jánosd*) stb.; *Ruozi*—*Ruosti*, *Coluzti*—*Kaluzt*, *Gunuzt* (*Gonoszd*); *Nandurt* (*Nándord*); *forcot*, *Zolgat*, *Cusit*. Azt mondja ezekről a képzett szókról, hogy bennük a *-d* (*-di*) zöngétlenedése az *s* és *sz* hasonító hatásának következménye, hogy tehát *-t* (*-ti*) először csak *s* vagy *sz* után következett, s az ily módon keletkezett *-t* (*-ti*) aztán más hangok után is jelentkezik (MNY. XII, 366). Termékenyítő is lett ez a gondolat, mert most már egyre sűrűbben hallunk *-t* (*-ti*) képzőről, különösen mióta JAKUBOVICH nagyfontosságú tanulmánya: „A tihanyi alapítólevél olvasásához“ megjelent (MNY. XIX, 78, XX, 9), s mióta GOMBOCZ meg észrevette, hogy *-ta*, *-te* kicsinyítő képzők is van (NyK. XLV, 20). SZINNYEI, miután PAIS adatait két adalékkal (*Borost*, *Fizesth*) megszerzi, azt mondja, hogy a *-t* (*-ti*) akkor keletkezett a *-d* (*-di*)-ből, mikor az ó-magyar szóvégi *-i* (eltűnése előtt) zöngétlenné vált (NyK. XLIV, 469). MÉSZÖLY szerint nem a *-d* (*-di*), hanem a *-t* (*-ti*) az eredetibb képző, s ebből lett a képzőnk *-d* (*-di*)-vé (A HB. hangtört. és alakt. saj. 32, MNY. XXIX, 217—8).

I. -t (-ti).

PAIS is, SZINNYEI is és a velük ellentétes nézetet valló MÉSZÖLY is — mint láttuk — egyetértenek abban, hogy a *-d* (*-di*) és a *-t* (*-ti*), képzők közös eredetűek. S csakugyan, míg pl. Anonymusnál *n* után következő *-du* (*-d*) képzőt találunk: 40.: *oundunec*, 55.: *Botondu*, ugyancsak Anonymusnál *n* után következő *-tü* képzőre is akadunk: 1., 3., 5., 14.: *Dentumoger* (a *Dentumoger* *-tü* képzőjéről l. NÉMETH: SUS. Toim. LXVII, 294). Az ós-magyar korból való *Σάβαροι* nevet NÉMETH *szavárdi*-nak olvassa, magyar *-di* képzővel (HonfKial. 318), de MORAVCSIK GYULÁ-tól tudom, hogy Konstantinos Porphyrogenetosnak ezt az adatát *szavárti*-nak kell olvasnunk; s ez a név Anonymusnál már *Zuardu*, *Zuard* alakban jelentkezik. A baskirok ősmagyarkori neve *bašyrt* és *bašyrd* alakban (magyar *-d*, *-t* képzővel) van följegyezve (l. NÉMETH i. m. 312).

Mivel a *-t* (*-ti*) képző nemcsak *s* és *sz* után, hanem más mássalhangzók, sőt magánhangzók után is jelentkezik,¹ lassanként önálló képző lett, s kétségtelenül megállapítható a következő szókban: *nyuszt*: osztják *ноуѣс* stb. (l. MUNKÁCSI: NyK. XXIII, 434) | *fajt*, elhomályosult birtokos személyraggal *fajta* (l. MELICH, EtSz.) <: *faj* (EtSz.; PAIS: MNy. XXXI, 103) | *mart* (NySz., OklSz., MTsz.) 'ripa, litus' <: *mar* (l. MTsz.) 'a két lapocka köze stb.' (PAIS i. h.; az ugyanitt magyarázott *fart* szó hitelességében kételkednünk kell, mert ez a MTsz.-nak egyetlen adata, s ami a legnagyobb baj, KIRÁLY PÁLTÓL származik). Ez a *-t* képző van meg meggyőződéseim szerint még a következő szókban is: *evet*: osztj. *тѣнкѣ, аѣнки*, vog. *лѣ'ин* (MUNKÁCSI: Nyr. XXIV, 260, NyK. XXIII, 434; l. még EtSz.) | *mönyét, mēnyet, mōnyed, mēnetke* (MTsz.) <: *mēny* (MUNKÁCSI: NyK. XXV, 177) | *pēgyvet*, a régi nyelvben *pegiét*-nek is írva (NySz.), *pētymet* stb. <: *pēty-*, *pēgy-* (l. MUNKÁCSI: NyK. XLVII, 455; l. még MNy. XXXI, 149).

II. *-ta, -te* (*-ota, -óta, -óte, -éte*).

A *-t* (*-ti*) képző *-a, -e* képzővel megtoldva mint *-ta, -te* végképen elszakadt a *-d* (*-di*)-től, mert míg *-da* képzőt alig tudunk két-három régi szóban kimutatni (l. NÉMETH i. m. 167—8), a *-ta, -te* életben maradt, sőt minél közelebb jutunk a mai korhoz, viszonylag annál sűrűbben találkozunk vele.

A) A régibb nyelvben.

Tulajdonnevek: 1138: *Tümürte* szn.; vö. török *timür* 'vas' (PAIS, illetőleg NÉMETH i. m. 169). — Anon.: *Boyta* ~ *Voyta* szn.; vö. török *baj* 'gazdag, vezér' (NÉMETH i. m. 169—70). — Anon.: *Stumtey* ∴ *Scumtey* a. m. *szümtej* 'szemecske, őrszem' ~ ma: *Sempte* hn. <: *szēm*; vö. még *sömör* (PAIS: MNy. XXXII, 124).

Köszszavak: **pacsirta** [első adat MURM. 1048; *pacsérta* OklSz., WAGNER, Phras. *alauda* al., MTsz.; 1338: *Pacirtasteluk* OklSz.] 'alauda, cassita, ciris, corydalis, Lerche' < *pacsir* 'ua.' [SchlSzój. 2179, CAL., MA. *corydalis* al.; 1509: *Pachyr* szn. OklSz.]. A *pacsir* eredete ismeretlen. SÁNDOR szerint < latin *passer* (Sokféle XII, 102). MUNKÁCSI szerint *pacsirta* < *posztyirka, *postyirka < alt. tatár *pos-torkoj*, kirgiz *boz-torgaj* (NyK. XXI, 123; e magyarázatot nem fogadja el GOMBOCZ: MNy. III, 311). — **gombota** [első adatok MURM. 2097, SZIKSZAI 146, MA.^{2, 3} *offa* al.; *gombóta*, első adat SzD.¹ 27; l. még *gomboda*, első adat SZIKSZAI *pastillus* al.; *gombóda*, első adat PP. 1762. *farreum* al. stb.] l. 'rundes Kuchlein' (NySz. gom-

¹ A felsoroltakon kívül még néhány említésre méltó adat: *segifti* ~ ma: *Sükösd* (JAKUBOVICH: MNy. XIX, 87) | *Peytu, Peyt* stb. ~ *Beidi, Beid* (PAIS: MNy. XXIV, 174) | *Micólt*, Attila felesége (ECKHARDT: MNy. XXVI, 69) | *Bodoctu, Bodogth* <: *Bodok* (MIKOS: MNy. XXXI, 160).

bóc al.); 2. 'offa' (MA.); 3. 'gombóc' (SZD.¹ 27, MTsz.); 4. 'reszelt vagy apróra vagdalt kemény tészta' (MTsz., Nyr. XXXVII, 375); 5. 'tarhonya' (MTsz.); 6. 'csipedett tészta' (MTsz.); 7. 'tejbefőtt rizs' (MTsz.); 8. 'árpadarából főzött kása' (MTsz.) <: *gomb* [első adat 1494-ből OklSz.] 'bulla, globus' stb. (l. LESCHKA, El.; DANK., Lex.; GOMBOCZ: NyK. XLV, 20). — **tortáta** [a XVI. sz. közepétől kezdve OklSz., NySz., TörtT. 1894: 277, 1897: 646, GYARM., Voc. (itt *tortása* hiba), SÁNDOR, Sokféle XII, 144, SI., KR., KUNOSS, Gyal., MTsz., Nyr. XLIII, 46, NyF. XX, 54] 'panis dulciarius, Torte' <: *torta* [első adat 1546-ból OklSz.] (SZILY: MNy. XIV, 209; KÖRÖSI szerint *tortáta* <: vel. olasz *torteta*, l. Nyr. XXI, 474). — **gazuta népet** [egy adat 1605-ből TörtT. 1893: 209; ugyane szöveg MonHist. II. o. XXXIII, 57; ez utóbbi forrásból, csakhogy a 80. lapról idéz egy *gazuta németek* adatot BARNA LEANDER: Nyr. LXII, 125, de a jelzett helyen nincs] 'vilis, gering, schlecht' < *gaz* 'faex' (vö. *gaz nepeth* LevT. I, 11; kérdés, hogy a *gaz* szó származéka-e KASSAI, Szókönyv I, 61, 62, 70, II, 264, III, 269: *gazota* 'szalmás, gazos trágya', a MTsz. *gazata* 'takarmányfüvek, gazdasági növények' adata, mivel ismeretes a hasonló jelentésű *zagota* KASSAI, Szókönyv I, 62, II, 264, *zagot*, *zakota* MTsz. adat is). — **pokláta** [egy adat 1656-ból MNy. XVIII, 209] 'secundinae' <: *pokla* [első adat SzD.¹ 66] 'ua.' — **szuszmata** [a XVIII. sz. elejéről ArchRák. V, 498; *szuszmata* MTsz.] 1. 'Zauderer'; 2. 'mafla' <: *szuszma* [első adat a XVII. századból NySz.] 'ua.' — **alamusztá** [első adat PPB. Addenda; *alamusta*, *alamusztai*, *alamusztai* EtSz.] 1.?'sublestus, schlecht, gering, plump, nichtswürdig'; 2. 'aluszékony, lomha, tunya, rest'; 3. 'ügyetlen, ügyefogyott'; 4. 'alattomos, sunyi' (EtSz.); 5. 'szegény' (GYARM., Voc.) <: *alamuszi* [első adat MÁRT. 1800.; *alamusz* EtSz.; *ámusz* Nyr. XXIV, 288; *alamusza* KASSAI, Szókönyv I, 174, Tsz. 353 b; *áloomusz* iEtSz.; *alamusz* KASSAI, Szókönyv I, 310, III, 334; *áloomusz* MTsz.; *alamúz* EtSz., Nyr. XXII, 382; *alamuci* Tsz. 154 a, TudGyűjt. 1839. XII, 7, MTsz.] 'aluszékony stb.' (l. EtSz.). Az *alamuszi* bizonyára az *alszik* ige származéka, de képzésmódja nem világos (l. EtSz.).

B) A népnyelvben.

babota 'petty' [MNyszet VI, 317; *babotás-keszeg* EtSz. 'blicca argyroleuca, fekete borszemölcsökkel tarkázott ezüstös balin'] <: *babos* 'pettyes, foltos' [EtSz.]. — **csepéte** [EtSz.; az EtSz. alakváltozataihoz: *csepőte* SÁNDOR, Sokféle XII, 184; *csöpőte* TudGyűjt. 1831. VII, 17; *csöpőte* Nyr. XXVI, 479] 1. 'cserjés, harasztos, tüskés, bokros hely, növendék erdőcske'; 2. 'kis bokor'; 3. 'csemete' <: *csepe* 1. 'quercus novella stb.' (l. EtSz. és GOMBOCZ: NyK. XLV, 20). — **csomóta** (MTsz.) 'gabonahordáskor vagy kazalrakás alkalmával elhullott egész és tört kalászkökből összesöpört rakáska' <: *csomó* 'fasciculus, Bündel' (l. EtSz.). — **gyomótás** [MNyszet VI, 329] 'gyom-

nötte hely' <: *gyom* 'herba inutilis'. — **nyakonta** [NyF. X, 64] 'pofon' (tréf.) <: *nyakon ütés* 'ua.'. — **sarmonta** [NyF. XL, 66] 'emberiza citrinella, sármány' <: *sármány* 'emberiza'. — **sarutás** [TudGyűjt. 1826. II, 42, innen Tsz., innen CzF., MTsz.; KASSAI, Szókönyv I, 397; MNyszet V, 150, innen MTsz.] 'sarukészítő magyar varga' <: *saru* 'calceus, Schuh'. — **Savóta Gyura** [Nyr. XLI, 198] 'gúnynév' <: *savó* 'Molken'. — **sunyita** [Nyr. XLIV, 332] 'alattomos' <: *sunyi* 'ua.'. — **vakotás** [TudGyűjt. 1829. XI, 96, 1831. VII, 20, innen Tsz., innen CzF., MTsz.; KASSAI, Szókönyv II, 416. IV, 50, 56, BUGÁT, Szóh., MTsz., NyF. IX, 48, XVII, 44, XXXIV, 75, XXXVIII, 283, XLVIII, 66, MNy. I, 417] 1. 'foltos (pl. az üveg a piszoktól)'; 2. 'zavaros (bor)'; 3. 'rozsdafoltos (pl. a bab)'; 4. 'grandine conquassatus'; 5. 'babos, forradásos, ütődött, hibás (pl. uborka)' <: *vak* 'blind' (vö. *vak-köröm, vak-seb, vak-szem* stb. — **vaskota** [HERMAN, Pász. 734] 'acerina cernua, varsinta' <: *vaskó* 'ua.' [MTsz., HERMAN i. h.].

III. -éta, -ita, -ite.

A) A régibb magyar nyelvben.

bokréta [első adat CAL.; *bukréta* első adat CAL.; *bak-réta* Nyr. XXXIX, 383] 'sertum, fasciculus (florum), Strauss' <: *bokor* [első adat 1055-ből OklSz.] 'fasciculus, manipulus, Bund, Strauss'. — **bóbita** [első adat COMENIUSBÓL EtSz.; *búbita* EtSz.; *góbéta* MNyszet VI, 328, innen CzF., innen MTsz.] 'cirrus avium, der Schopf' stb. <: *búb* (*bób* EtSz.) 'culmen, fastigium, Spitze' stb. (SZILY: MNy. XIV, 209).

B) A népnyelvben.

ciliculita [Nyr. XXXIII, 222] 'lim-lom' <: *cele-cula* 'cók-mók, mindenféle ringy-rongy, hitvány ruhanemű' [MTsz. I, 222]. — **gubita** [TudGyűjt. 1830. VII, 139, innen KÖRÉSZ: Nyr. II, 376, vö. GOMBOCZ: MNy. XIII, 207; KASSAI, Szókönyv II, 300, CzF., MTsz., Nyr. XXIX, 336, XXXVI, 143] 1. 'tölgyfa-gubacs'; 2. 'bogyó' <: *guba, gubacs* 'galla, galles, Gallapfel'. — **kasita** [MTsz., Nyr. XXIV, 478, XXIX, 540; *kaséta* Nyr. XXVI, 382] 1. 'fűz vesszőből font kosár'; 2. 'kantár, melyen az ételes kosarakat viszik' <: *kas* 'kosár' [MTsz.]. — **lepíte** [MTsz., Nyr. XXXIV, 260, NyF. XX, 35, 46] 'lepke' <: *lepe, lepke* 'Schmetterling'. — **pejhite** [Nyr. XL, 190] 'növény-pehely' <: *pehely* 'Flocke'. — **pocséta** [TudGyűjt. 1831. VII, 22, KASSAI, Szókönyv I, 81. II, 423, III, 193, IV, 153, KR., Tzs. 1838., Ethnogr. XI, 419, GÖNCZI F., Göcsej 499, Nyr. XLI, 439, NépkGyűjt. VIII, 168, RADVÁNYI K., Ipolyszalkai nyj. 21; *pocsóta* CzF. V, 267, MTsz., NyF. XXXIV, 82, RADVÁNYI K. i. m. 57, MNy. XXI, 143] 'tócsa, pocsolya' <: *pocs, pocsolya* 'Lache, Pfütze, Morast'. Másképp: DANK., Lex.; MUNKÁCSI: Ethnogr. IV, 186; SIMONYI, Magyar Nyelv¹ II, 117. Szerintük *pocséta* < olasz *pozsetta*.

JUHÁSZ JENŐ.

Székely rovásírásos emlékek.

JAKUBOVICH EMIL, nemrég elhunyt jeles tudósunk, a Magyar Nyelvtudományi Társaság 35. számú kiadványaképen külön füzetben is kiadta e Társaság 1934. november 13-i ülésében tartott felolvasását „A székely rovásírás legrégebbi ábécéi” címen. E tanulmány legvégén említést tesz arról, hogy a Bethlen-Kollegiumban is előkerült egy régi Rudimenta-másolat, melyet 1715. április 25-én készített Borberek István, s mely az egész Telegdi-féle Rudimentát tartalmazza a Baranyai Decsi János ajánlólevelével együtt. Jelzi, hogy megvannak a latin szöveg között a rovásírásos betűk is, egészen a legvégén levő „capita dictionum“-ra vonatkozó pár sorig, amelyek a Miatyánk és Hiszekegy rovásírásos bemutatásával együtt elmaradtak. Említi tudósításom alapján azt is, hogy egy másik rovásírást is találtam, mely a XVIII. századból való, a Bél Mátyás-féle ábécét tartalmazza és a Miatyánkot az ő szövegével mindenben megegyezően, tehát a Sylvester-féle fordítás szerint közli. Tanulmányában azonban ezt az utólagos értesülést már nem dolgozhatta fel. Azóta többször váltottam levelet a kiváló tudóssal és jelentettem neki azt is, hogy egy harmadik iratban meg épen a Bod Péter sajátkezű Rudimenta-másolatát kaptam meg ugyancsak a Bethlen-Kollegiumban, amely igen sok érdekességet nyújt a rovásírás kutatóinak. De a megboldogult részben szabadsága és betegsége miatt nem vállalkozhatott ezek áttanulmányozására, sőt utolsó, 1935. május 28-ról keltezett levelében arra kér, hogy egyelőre ne is küldjem fel az említett iratok fényképmásolatát sem, mert bár NÉMETH GYULA egyetemi tanár úr említette, hogy szeretne egy összehasonlító kiadást csinálni, idei és tavalyi rovásírás-tanulmányai után az Akadémia mostanában úgysem adná azt ki. Nekem is egyéb foglalatosságaim voltak és vannak, azonban a nevezett tudós halála mégis elővételte velem az említett iratokat, s bár sem időm, sem szakismeretem nem elég arra, hogy kellő alapossgal és részletességgel ismertessem őket, mégis szükségesnek tartom rövid tájékoztatás útján felhívni a tudósok és szakemberek figyelmét erre a három nagy értéket jelentő leltre, mert bizonyos vagyok abban, hogy ezek is hozzájárulnak a székely rovásírásról alkotott ismereteink tisztázásához, s így nemzeti műveltségünk emeléséhez. Bizonyára lesznek majd, akik alaposabb vizsgálat alá veszik ez iratokat, s a további tanulságokat levonják belőlük.

A Borberek István-féle másolat nemcsak hogy a Kollegiumban találtatott, hanem egész bizonyossággal ott is készült. Írója 1712-ben subscribált enyedi diák, tősgyökeres enyedi család ivadéka, aki tehát tanuló éve alatt a Bethlen-Kollegiumban másolta le a Telegdi-féle Rudimentát annak bevezető levelével együtt, csupán a végéről hagyva el a három cifra szó-

kezdeti összevont írásjelt, akár mert azokat feleslegesnek tartotta, akár mert az előtte levő példányban sem találta meg azokat. A munka kis, 10 és 16 cm.-nél alig nagyobb alakban 8 tömött, sűrű írásos lapon maradt fenn, az utolsó lap félig üresen maradt részére odaírta magyarul is, meg rovásírásos betűkkel is: *vége: ՅԱՊՄ*, aztán a másolás adatait jegyezte fel: *descriptum per me Stephanum Borberekí Ao 1715 25 aprilii m. p.* Ezután pedig az *a, e, i, o, u, ö, ü* magánhangzók sajátos jegyeit: $\sim \smile \curvearrowright \wedge - / \setminus$ örökítette meg. Lehet, hogy ezek semmi összefüggésben sem állanak a rovásírással, hanem valamely diákos titkosírás jegyei akarnak lenni, de nézetem szerint nem lehetetlen, hogy az összevonások alkalmával használt jegyekkel vannak összefüggésben.

Ez a Rudimenta-másolat még a negyvennégy évvel régebbi fogarasi példány ismerete után is értékes. Fontos itt, hogy keletkezési helye és ideje is pontosan ismert, s így azt magyarázza, hogy Erdélyben a XVIII. század elején ismerték a rovásírást, legalább a diákok foglalkoztak vele; ennélfogva érthető, hogy Kaposi Sámuel innen küldi az írás abécéjét Bél Mátyásnak. De fontos azért is, mert sokban eltér az eddig ismertett szövegektől, ami arra mutat, hogy egy másik példány után másoltatott, bár lehetséges az is, hogy maga a másoló változtatott az előtte levő szövegen. Így kiegészíti a magyarázó példákat a *zs* betű magyarázásánál a *zsír*-ral. Változások vannak a mássalhangzók felsorolásában is: a *h* helyett a *j*-t sorolja fel, a *zs* helyett a *v*-t, a második *k*-t kihagyja, de két *r* betűt közöl. Az összetett betűknél kijavítja a giesseni példány hibáit; helyesen írja a *gyalu*-t, *nyaláb*-ot ír a *nyalat* helyett, a két *k*-t úgy magyarázza, hogy egyik a szó kezdetén, másik a szó végén iratik, s a például közölt *akkor*-t két rendes *k*-val írja amannak egy vég *k*-ja helyett. Több változás van magában a szövegben is, de hogy túlságosan nagy igényeket nem támaszthatunk a másolóval szemben, azt eléggé igazolja az, hogy a bevezetésben mindkét helyen *Thegledi*-nek írja a *Telegdi* nevét, s latinul is *Decsius*-nak írja a *Decsi* nevet. Még sok eltérést és megfigyelést sorolhatnánk fel, amik mutatják, hogy érdemes a tanulmányozásra.

A másik példány 16 lapos kis füzet; egybe van kötve egy másik kézirattal, mely „az Abécéről“ címen 11 lapon annak egyes betűiről szól, majd két lapon az avarokról szóló történeti jegyzeteket tartalmaz, akiket a régi magyarokkal azonosít, végül 3 lap üres.

Az egybekötött két füzet borítólapjának visszáján a következő bejegyzés olvasható: „Accessit Libris Collegii Ref. Nenyediensis una cum ceteris Mscriptis Petro Bodianis. Donum haeredum ejus“ (A Nagyenyedi Ref. Kollegium könyvtárába került a többi Bod Péter-féle kézirattal. Az Ő örökösének adományaképen.) Címlapja: „Rudimenta Prisca Hunnorum Lin-

guae brevibus questionibus ac Responsionibus opera et studio Joannis Telegdi.“ A címlap alsó felén pedig a következő idézetet olvassuk: „Ammonii Philosophi opinio; Unamquamque gentem quae propria usa sit voce, proprias quoque Litteras et characteres habuisse. Lilius G Giralduus.“ Azután majdnem öt lapon a Baranyai Decsi János Telegdihez írott levele következik, s rögtön utána az Elementa nyolc egész lapnyi terjedelemben. Érdekes, hogy befejezésül itt sincsenek meg a Miatyánk és Hiszekegy, hanem szószerint megtaláljuk a fogarasi példány záradékát, amint azt JAKUBOVICH említett füzetében olvashatjuk: „Atque sic breviter de priscorum Hunnorum priscis elementis ex opusculo Joannis Telegdi aliquid scivisse pro tempore sufficiat. Quae Hungarus litteratus perfacile absque omni gravi et taediosa molestia cognoscere potest.“

A szöveg maga igen érdekes eltéréseket mutat fel az eddig ismert példányokkal szemben, s berendezése a marosvásárhelyi csonka szövegével egyezik. Így a két első kérdés után elmarad annak magyarázása, hogy miért van a székelynek több betűje, mint a latinak, s a kiejtés után a betűk felosztását tárgyalja. A hangzóról csak a mássalhangzók közé tartozó két *k* és a *z* meg *zs* betűk magyarázása után szól, a rövidítéseket sokkal részletesebben tárgyalja. Érdekes, hogy 23 helyett 22 mássalhangzóról akar tudni, mégis csak huszat sorol fel, elhagyva a két utolsót: a *z*-t és *zs*-t, de az *l* betűt is, amelynek helyén a maga helyéről kimaradt *gy* van felsorolva. A következő kérdésben már 18 egyszerű és 5 összevont mássalhangzóról ír, ami azt mutatja, hogy nem megfontoltan módosít, javít, hanem néha felületesen másol, esetleg sietve, ötletszerűen változtat szövegén és a változtatást később megint elejti. Az összevonásoknál említi a *ca*-t is, de csak egyszerű *c* betűt ír. Hiányzik a *ga*, *gi*; az utóbbi helyett *ge* van felvéve és írva. A *go* másként van írva, mint a giesseni példányban. Különböző betűi is eltérnek a Borberekietől, de a többi ismert abécétől is, s a példány egy új típust szolgáltat, melynek latin szövege mindenben a vásárhelyiével egyezik. A kettő közötti rokonság feltétlenül megállapítható, mégpedig egészen bizonyos, hogy a Bod Péteré az elsőség, nemcsak azért, mivel ez teljes példány, hanem időben is. Bár a vásárhelyi szövege csonka, s azt sem ismerjük egészen, a SEBESTYÉN GYULA munkájából közölt részekből is megállapítható, hogy a nagy rokonság mellett némi eltérés is van a kettő között, s így valószínű, hogy mindkettőn egy közös munka után dolgoztak és nem közvetlen függésről van szó. A Bod Péter másolata okvetetlenül régiebb, s vagy enyedi diákkorára megy vissza, amit néhány felületessége igazol, vagy hévízi papsága idejére, amit a fogarasi másolattal való megegyezése sejtet. Sajnos, ez utóbbit teljesen nem ismerem, csupán a JAKUBOVICH közölte részt, és ez nem elegendő a pontos és kimerítő összehasonlításra. A befejező sorok

azonban magukban is igazolnák a közös eredetet, s így ebben a példányban a fogarasi, marosvásárhelyi és a Bod Péter-féle szövegek összetartozó volta tűnik ki; ezzel szemben az említett Borberek-féle szöveg eltér, s közelebb áll a giesseni másolathoz.

E szerint ezen emlékek, melyeknek keletkezési helye és ideje is ismert, igazolják azt, hogy Erdélyben a XVIII. században közkézen forogtak a Rudimenta másolatai kétféle változatban is. Sőt úgy látszik, mindeniknek van valami egyéni sajátossága; ez pedig mutatja, hogy érdeklődéssel foglalkoztak a rovásírás emlékeivel, különösen a tanuló diákok. De megállapítható az is, hogy maga a rovásírás már kiveszöbön van, inkább csak a Telegdi-féle összefoglalás terjed, abból igyekeznek megmenteni az emlékeket, s amint a sok fennmaradt emlékből látjuk, könyvekben, naplókban, emléktáblákon vagy emlékkönyvekben kuriózumképen írnak egy-egy rövid rovásírásos idézetet, annak bizonyosságául, hogy ismerik ezt az írást, de már nem rovásírás az, hanem egyre jobban eltér eredeti formájától, egyre görbébb, kacskaringósabb lesz, jeléül annak, hogy nem fára röjják, hanem tintával és tollal kanyargatják betűit a mindenhez értő diákok, sőt ha Borberek magánhangzójegyeit nézzük, azt is sejtethetjük, hogy kezdik titkosírásnak használni az erdélyi diákok, azonban önérzetesen tudják róla, hogy ősi nemzeti kincs, aminek nem szabad veszendőbe menni. Innen érthető a sok rövid emlék, idézet, s az is, hogy Bod Péter szintén ezzel az írással örökíti meg szeretett patronája emlékét Fogarason.

A rovásírásnak erdélyi elterjedtségét igazolja harmadik emlékünks is, amely ugyancsak az enyedi Bethlen-Kollegiumban találtattott és ide is utal. Egy a XVIII. századra valló papíron különböző régi írásmintákat tartalmazó füzet ez, mely KELEMEN LAJOSnak, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárosának, a megállapítása szerint Mabillon János francia szerzetes diplomatikai írásmintáit tartalmazza. Egy üresen maradt lapra jegyezte fel a rovásírás ábécéjét meg a Miatyánk szövegét rovásírással, mindenben a Bél Mátyás 1818-ban közzétett irata után. Ez az írás, mely ugyancsak a Bethlen-Kollegium rendezetlen iratai közül került elő, KELEMEN LAJOS megállapítása szerint Kovács József enyedi tanár (1768-tól 1795-ig) kézírása, s igen szépen írt másolat. Kovács valószínűleg Teleki Sámuel kíséretében tett külföldi útja alkalmával másolta le azokat a régi diplomatikai írásokat, amiket aztán a székely rovásírással egészített ki. Ugyanezen a lapon közli a számoknak különféle rövidített és jellegzetes írásjelekkel való kifejezését, egyes számoknak többféle jelölését is felsorolván, pl. a 2-re és 5-re tizenkét, a hetes számra hét jegyet és így tovább.

Az itt előadottak, azt hiszem, kétségtelenül igazolják, hogy ezeknek a rovásírásos emlékeknek szakszerű tanulmányo-

zása nem volna meddő feladat, s aki tudományosan akar foglalkozni a székely rovásírással, annak feltétlenül figyelembe is kell vennie a külföldi selejtes másolatok mellett ezeket az itthon, székelyektől írott és terjesztett, másolt emlékeket. Ezek épen az ősi székely főiskolának, a nagyenyedi Bethlen-Kollegiumnak az életébe, történetébe kapcsolódnak bele, s világosan mutatják és igazolják, hogy ezt az ősrégi írást még kétszáz év előtt nemcsak ismerték, hanem nemzeti műveltségi kincsnek tekintették az erdélyi diákok, amelyet megismerni, megőrizni és megbecsülve terjeszteni is igyekeztek. Ez a megbecsülés nekünk is kötelességünk!

MUSNAI LÁSZLÓ.

Cigány, Zigány.¹

A *cigány* népnévre vonatkozó vélemények közül, azt gondoljuk, legtöbb alapja lehet annak, hogy — amint MIKLOSICH magyarázza — az Ἰσχυραίοι névvel függ össze, amelyen a bizánci források egy a IX. században Kis-Ázsiában élt népfajtát vagy vallásfélét emlegetnek (vö. EtSz. I, 669). Nincs módomban, nem is tartozik tulajdonképeni feladatomhoz, hogy a *cigány* népre és a *cigány* névre vonatkozó adatokat és irodalmat tüzetesen áttanulmányozzam. Azonban talán így is szabad jeleznem, hogy az Ἰσχυραίοι: *cigány* viszony tekintetében lényeges mozzanatokként számolhatunk a következőkkel: Theophanes Chronographiájában írja, hogy Nikephoros császár (810.) igen nagy híve volt a manichaeusoknak, akiket „most“ paulikianosoknak neveznek, továbbá a Phrygiában és Lykaoniában lakó Ἰσχυραίοι-nak, majd azzal folytatja, hogy a császár rendkívül kedvelte ezek jóslásait és titokzatos szertartásait, úgyhogy amikor Bardanes patricius fellázadt ellene, őket hívta és az ő varázslataikkal nyomta el a pártütőt (ed. Bonn. I, 759). Theophanes elő is adja, hogyan történt a varázslat (uo.). Közli azután, hogy Mihály császár (811.) penitenciát szab rájuk (i. h. 771). Theophanes Continuatus beszél, hogy Felső-Phrygia Amorion nevű városában sok zsidó és Ἰσχυραίοι települt meg, azonkívül élt ott egy szekta, amely a zsidó vallást bizonyos keresztény elemekkel keverte össze (erről másképp Pallas Nagy Lexikona II, 283 *Athingánok* al.), s amelynek tévelygésével Amorioni Mihály, a Dadogó (820—829.) is meg volt fertőzve (ed. Bonn. 42 kk., 52). A császár pályája irányításában pedig szerepel egy Ἰσχυραίοι jós (i. h. 44, 46). Tehát az *athinganos*-okra nézve jellemző a babonáság, varázslás, jövendölés, vagyis az, ami a cigányságnál is feltűnő.² Így nem lehet

¹ Egy a szerkesztőséghez intézett kérdéssel kapcsolatban.

² A Pallas Nagy Lexikona IV. kötetében a Cigányok című melléklet II. fejezetében WLISLOCKI HENRIK bőségesen közöl adatokat a cigányok babonáiról és varázslásáról.

tetlen, hogy a *cigány* nép az *athinganos*-ok leszármazottja, de az is lehetséges, hogy a közös jellemvonás révén az *athinganos* nevet ruházták rája.

Ami az *Ἀθίγγανος* nevet illeti, nem lehetetlen, hogy az görög eredetű, és összetartozik — amint STEPHANUS, Thesaurus Graecae Linguae I, 837—8 vélekedik — a görög θίγγανω 'érint, hozzáér, ráteszi a kezét, megfog, átölel' igével, és 'abhorrens seu alienus a tangendo' a jelentése. Az *Ἀθίγγανος* alakból a θ-nak a késői görögben beálló interdentalis hanggá való fejlődése útján válhatott közép- és újjörög *Ἀτσιγγανος*, *Ἀτσιγκανος* és görögországi latin *Acinganus* (a névnek különböző nyelvi adatait az EtSz. I, 669—70 után idézzük).

Örményország Lazike részében említi Konstantinos Porphyrogenetos De Caerimoniis II, 54. τὸν τῆς Ζηρανέων 'a Z.-ok városának püspökét' (ed. Bonn. I, 797). A név a REISKE-féle kommentár szerint a kéziratokban Ζιρανέως, Ζιρανέων, Τζιρανέων és ! Τζιρανέων változatokban fordul elő (ed. Bonn. II, 899). Ebben a névben, különösen ha a Τζιρανέων változathoz indulunk ki, az *Ἀθίγγανοι* > *Ἀτσιγγανοι* névnek a tartozékát láthatjuk, azt a népnevet, amely az újjörögben, közép-latinban, olaszban mint *Τσίγγανος*, *Cinganus*, *Zingarus* jelentkezik. A Konstantinos-kéziratok egy γ-val írott változatait nem kell hibásnak tekinteni, hanem olyan módosításoknak, amelyek a nevet annak későbbi — az orrhangot az *i* és *g* közül kiküszöbölő — görög ejtésváltoztatásban tüntetik fel. Az ilyen -ηγ- > -g- fejlődésre Konstantinosból idézhetjük: *Longobardia*: Λογουβαρδιαν ismételt De Administrando Imperio, pl. 29. fejt. (ed. Bonn. 130—1) | *Langobardi*: Λαγοβαρδους De Thematibus, pl. II. könyv (ed. Bonn. 61). Hogyan és mely nyelvben vált le az *acingan(os)*, esetleg *acigan(os)* szöveleji *a* hangja, homályban van.

Valószínűleg összefügg a görög *Ἀτσιγγανος*: *Τσίγγανος* névvel a közép-görög τζιγγαρίζειν vagy τζιραρίζειν (DUCANGE, Glossarium Mediae Graecitatis II, 1567), amelyben az η és *v* *i*-nek olvasandó, s amely 'incantare more sagarum' jelentésével a varázsló cigánysághoz kapcsolódhatik. Az ige *r*-jét valószínűleg az olasz *zingaro* és a belőle lett latin *Zingarus* alakoknak *n* helyén álló *r*-jével lehetne — ha tudnók — magyarázni.

Nyilván görög **Ἀτσιγγανος* tükröződik az egyházi szláv *aciganinъ*, *aciganъ* és *Aciganski* formákban, ellenben görög *Τσίγγανος*-nak felelnek meg az egyházi szláv *Cigani* többesszámú helynév, bolgár *ciganin*, szerb-dalmát-horvát *ciganin*, oláh *țigan*.

A magyar vagy a bolgár-szerbből, vagy az oláhból vette át a *cigány* szót. — Élt nálunk a *cigán* vagy *cigány* mellett a *cingan*-ból való *cingán* forma is. Világosan megmondja ezt Verancsics Antal: „eos [Turcas] quinque Aegyptii, quos nunc *Ciganos* sive *Cinganos* appellamus, una eadem catena collo vincti et ordine tracti sequebantur“ (MonHungHist. Írók II.

303; id. MLSz.). Felbukkan ez a forma egy 1490-i oklevél *czynganis* adatában is (OklSz.). Magyar *cingán*-ra mehet vissza a MIKLOSICH idézte *ceh cingán*.

A ma zemplérmegyei, a középkorban hol zemplén-, hol szabolcsmegyei Nagy- és Kis-Cigánd helység nevét a XIV—XV. században ilyen alakokban jegyzik fel: A) 1371 három oklevél, 1443, 1484: „de *Chygan*“ (ZichyOkm. III, 421, 435, 436, CsÁNKI I, 346); 1385: „de *Cigan*“ (ZichyOkm. IV, 304); 1488: *Czygan* (CsÁNKI i. h.). — B) 1371 három oklevél, 1372, 1374 két oklevél: „de *Zygan*“ (ZichyOkm. III, 422, 436, 437, 473, 538, 572—3); 1375: „de *Zigan*“ (i. h. 596); 1376: „de *Eghazaszgyan* et de alia *Zygan*“ (i. h. III, 649); az 1381. és 1390. évek közti időben — az 1385: *Cigan* (i. h. IV, 304) kivételével —, továbbá 1453-ban kelt oklevelek a helynevet szintén Z-vel írják (l. ZichyOkm. IV. és CsÁNKI i. h.). Ha nem hiba, érdekes változata a helynévnek az 1384: *Zygon* (ZichyOkm. IV, 289). LEHÓCZKY TIVADAR: Századok 1894: 827 az idézett adatokban szereplő családot 1373. és 1377. évi oklevelekből mint *Zigan*-t említi, pedig nyilván „de *Zigan*“ volna a helyes.

Az A) alatt felsorolt írásformák olvasása nem igen lehet más, mint *Cigán(y)*. Az azonban egyáltalában nem bizonyos, hogy a B) alatti változatok ugyancsak *c* hanggal ejtett alakokat jelölnének. Amit ezekben az adatokban szókezdő Z-vel írnak, az minden valószínűség szerint *Szigán(y)*-nak hangzott. Ez azért is így van, mert ugyanennek a helynek a nevét egy 1326-i, meg egy 1329-i oklevél *Scygan* alakban írja (AnjouOkm. II, 244, ZichyOkm. I, 327, CsÁNKI I, 512), amely a maga *Sc*-jével csak *sz*-szel olvasható. Hogy ez a *Szigán(y)* vagy *Cigán(y)* helynév a *cigány* népnévből eredne, teljesen valószínűtlen; mégpedig valószínűtlen történeti okból is, mert hiszen semmi nyoma nincs annak, hogy Magyarországra a XIV. század első harmadában cigányok kerültek.

A tárgyalt zemplérmegyei helynévhez hasonlóan eredetileg *Szigán* és nem *Cigán* lehetett az a *Zigán* vagy *Zigány* családnév, amelyet újabban egy a veszprémmegyei Ajkán született és 1772—1809 között élt evangélikus pap és egyházi író: *Zigan* János, valamint két korunkbeli író: *Zigány* Árpád és Zoltán visel (l. SZINNYEI. Magyar Írók XIV, 1836—9). ZIGÁNY ÁRPÁD úr szíves felvilágosításából közölhetem a következőket: A rácalmási plébánia anyakönyvében a XVIII. század elejéig talált adatokat „nobilis“ származásúnak jelzett és mindig *Zigány*-nak írt őseire vonatkozólag. A családot igen szerteágazónak tudja. Olyan értesülése is van, hogy a nagykanizsai levéltár adatai szerint igen sok *Zigány* esett el a török harcokban, és Nógrád vármegyében is tekintélyes volt valaha a család. Anyai nagyapja azt emlegette, hogy az ő családjuk a zemplérmegyei Nagy- és Kis-Cigánd-ról viselte előnevét.

Ezekben a szóeleji *sz* > *c* fejlődéssel állunk szemben, amit mutatnak: *Zwdur* ~ *Zudor* ~ *Zudar* clv. *Szudur* ~ *Szudor* ~ *Szudar* > *Czudar*. *Chudar*, *Chwdar* személynév, illetőleg családnév (vö. EtSz. I, 768)¹ | 1440, 1480: *Zoda* ~ 1495: *Czoda* család, szöröcsöki, Veszprém megyében (CSÁNKI III, 268) | *szulák* > *culák* és *szuláp* > *culáp* (vö. MELICH: MNy. XI, 413—4, EtSz. I, 773, PAIS: NyK. I, 338—9) | *szigorú* > *cigorú* (MTsz.) | *szigony* > *cigony* (MTsz.) | *szirony* ~ *cirom*, *szironyos* ~ *ciromos* (MTsz.) | *szikra* > *cikra* (MTsz.) | *szobor* > *cobor* (MTsz.) | *szírok* > *cirok* (MNy. III, 404, EtSz. I, 734—6).

Ha etimológiát keresünk a *Szigán* nevek számára, egy lehetőségre a törökben találhatunk. A török *syq* 'nyom, sajtól, összenyom, kisajtól, lenyom, hajlít' (RADL. IV, 605) igének a cselekvőt kifejező igeneve *syqan* vagy *syran*, mivel egyes nyelvjáráásokban a szóközépi *q* *γ*-vel váltakozhatik, mint pl. ugyan-ezen igének *syryn* 1. 'összehúzódik' és 2. 'hozzásímul' (RADL. IV, 617), továbbá *syryl* 'összenyomódik stb.' (RADL. IV, 619) származékai mutatják.

A cigánység csoportos vándorlása Magyarországra és Magyarországon át Európa nyugati, északnyugati és délnyugati részeire — úgy látszik — a XV. század második évtizedében indul meg. Mindazáltal nem lehetetlen, hogy egyesek már korábban, a XIV. század második felében ideszakadtak, s ilyenekre vonatkozhatnak az 1402-ből meg 1410-ből közölt *Chygan*, *Cygan* „dictus“-ok és vezetéknévek (OklSz., ZichyOkm. V, 280, 301). Másik lehetőség, hogy a *cigány* szó 'varázsló' értelemben *cigány* népelemek megjelenése előtt már eljutott hozzánk, s azt alkalmazták nem-cigány emberekre. Azonban számolnunk kell azzal is, hogy ez esetekben szintén *Szigán* > *Cigán* változás történt.

Egy 1410-i oklevél szerint Zala megye északnyugati részében a Zalalövőtől, Salomvártól dél felé eső tájékon szerepel két személy mint „dictus *Chygan*“ (ZalaOkl. II, 370). Azok közül a *Czigány*-ok közül, akiket CSÁNKI (III, 141) Zala megyéből felsorol, valószínűleg közös eredetű: 1. a pázmánházi, karicsai (CSÁNKINÁL hibásan „karikai“; vö. CSÁNKI III, 117 „Tótfalu b.“ al.) és monyorókeréki; 2. a györgyfalvi és nemesnépfalvi. Sőt az sem lehetetlen, hogy végső fokon az 1. és a 2. alatt megjelöltek mind összetartoznak. Hogy a karicsai, illetőleg újabbban mikesfai és zágorhidai *Czigány*-ok neve a török *sygan* szóra vagy a *cigány* népnévre megy-e vissza, arra nézve határozottabb véleményt alkotni csupán a családnév régi írásváltozatainak pontos ismeretében lehetne.

PAIS DEZSŐ.

¹ Említenek 1475-ből losádi *Zwdar* családot Hunyad megyében (CSÁNKI V, 245).

Csokonai nyelvi forrásai.¹

III.

Sokkal nehezebb pontosan körvonalazni azt a hatást, amelyet e kor költészetének vezető egyénisége, Kazinczy gyakorolt Csokonai nyelvére. Ami Kazinczynak a nyelvújítással szemben elfoglalt elvi álláspontját illeti, működésének első korszakában ő még annyira sem állott az újítók mellé, mint Földi (l. fentebb, vö. TOLNAI 101–2).² 1801 után pedig, midőn a fogságából kiszabadult Kazinczy e kérdésben már merészebben foglal állást, Csokonai legtöbb munkája készen volt, vagy legalább is a befejezés felé közeledett. Mindamellettt lehetetlen nem látni Kazinczy hatását. 1791-ben olvassuk, hogy az igazi írók nem kötik a szabályok, a nyelvszokás: csak „az a bátorság [legyen meg benne] . . . hogy merjen kockáztatni . . . új kifejezéseket.“ (Mindenes Gyűjt. 1791. I, 119; idézi TOLNAI 103). A költő jogait, vagyis inkább feladatait jóformán ugyanígy fogalmazza meg 1802-ben Csokonai is gr. Széchenyi Ferenchez írt levelében: „Egy fél faragású nyelvben törnünk, rontanunk, építnünk, újítunk kell: újítani csak a poeta, és a poetai bátorsághoz szoktatott lélek mér, és csak az ilyennek bocsátják meg azt legjobban, s az ilyenek tudják azt a kedveltető szín között elcsúsztatni, és bévitetni“ (II, 723). Pontosán ugyanezeket a gondolatokat képviselte később Kazinczy a Csokonai halálát követő években, a nyelvújítás legnagyobb harcaiban is (TOLNAI 105 stb.). — Megegyeznek abban is, hogy a nyelvújítás szükséges és hasznos voltát rendszeren a német nyelv példájával igazolják, ez azonban az idő tájt meglehetősen általános jelenség, tehát nem bizonyítja Csokonainál feltétlenül Kazinczy közvetlen hatását. Mindketten hangoztatják azt az elvet is, melyet a nyelvújítás e korszakában költőink már általánosan követnek, hogy t. i. kerülni kell a hosszadalmas szavakat, körülményes kifejezéseket (l. fentebb Földinél is). — Míg ez utóbbi két esetben legfeljebb párhuzamosságot mutathatunk ki, bizonyosan Kazinczy nyomán halad Csokonai az idegen szavak használatának a kérdésében. (Az erre vonatkozó anyagot l. NyK. L, 442 kk.)

Nincs irodalmunkban még egy költő, kinek művei nyelvi szempontból annyira magukra vonták volna az olvasóközönség érdeklődését, mint Kazinczy munkái. Jóformán első könyveitől kezdve figyelik új szavait, szólalait. Noha gyakran

¹ L. MNy. XXXII, 110–7, 180–7.

² Amíg Földi iratai lappangtak, Csokonai elveit a fiatal Kazinczy felfogásával vetették egybe (vö. a TOLDY-féle Csokonai-kiadás 328 stb.). Látuk azonban, hogy Csokonai Földiből merített, s közte és Kazinczy közt csak annyi egyezés lehet, amennyit Ráday felfogásából Földi is, Kazinczy is megtartott.

veszi más íróktól költői nyelvének újszerűen ható elemeit, ezek mégis az ő művei útján kerülnek a nyelvi érdeklődés középpontjába. Kifejezései, szófűzései körül állandó vita támad. Ellenfelei hibáztatják, elvetik szavait, költőbarátai viszont vakon követik, terjesztik újításait, s igyekeznek az általa általakított, fejlesztett költői nyelvet utánozni. Bizonyosra vehetjük, hogy Csokonai rendkívül gazdag szókincsében is feltalálható az a réteg, amely a Kazinczy által finomabbá, újszerűbbé tett költői nyelvből jutott el a kor legtöbb költőjéhez. Csak azt nem lehet mindig pontosan meghatározni, hogy az illető szó, kifejezés magának Kazinczynak a műveiből került-e át Csokonaihoz, vagy pedig már valamelyik más író közvetítette.

Nézzük például a *csermely* szót. Az EtSz. I, 989 szerint Baróti Szabó (1779-től kezdve) és Kazinczy (1788-tól) körülbelül egyidőben kezdik belevinni a költői nyelvbe; elterjedése mégis Kazinczynak köszönhető. 1791-ben Földi már büszkén, szinte dicsekedve írja Kazinczynak, hogy most már ő is alkalmazza verseiben ezt a szót, noha eleinte nem is értette (Kaz: Lev. II, 200). A Kazinczy köré csoportosult költők lassan valóban mind átveszik. Maga Csokonai így jelöli meg forrásait, ahonnan a *csermely* szót vette: „Felföld. Könyvek“ (I, 689). Ismeretes azonban, hogy a szó a Felföldön csak ép Kassán élt, ahonnan Baróti Szabó és Kazinczy is vette, de ott sem volt köznév. Földi idézett levele szerint pedig inkább Kazinczy szavának ismerték a költők, tehát Csokonai is bizonyára őt követte.¹ — Kazinczy fordításai terjesztették el a *kellem* szót (NyŰSz. 166). Bár SZILY KÁLMÁN utóbb Daykának tulajdonította, valójában Dayka is, Kazinczy is készen kapta az elvonást (<: *kellemetes*) a hírhedt Bartzafalvitól (l. MNy. VI, 355). Csokonai fellépésekor már meglehetősen gyakori a költői nyelvben. Önála (először talán az 1796 előtt készült Amyntasban III, 62, majd szinte megszámlálhatatlanul gyakran: I, 168, 186, 477, 479, 484, 516 stb.) mégis bizonyára Kazinczy hatását jelzi. Dayka hatása Csokonaira különben sem közvetlen, hanem mintegy bele van ágyazva Kazinczy hatásába, csak az ő közvetítésével jutott el Csokonaihoz. Hiszen Kazinczytól kapja meg Dayka verseinek a kéziratait s ő biztatja ezek utánzására is. Noha Csokonai 1803-ban már szigorú bírálatot ír Dayka költői nyelvéről, midőn Kazinczy arra kéri, hogy a már elhunyt Dayka verseit a kiadás előtt dolgozza át (II, 741—56): ez a nyelv ifjúkorában még nagyon mély benyomást tett rá. 1794-ben Kazinczy Csokonaitól egy verset kér, melyhez mintául elküldi neki Daykának hozzá írt versét (Kaz: Lev. II, 390). Csokonai e vers szólamkincsét olyan tö-

¹ Bizonytalán téved azonban GESZTESI, ki e szót Csokonai felújításának mondja (21).

kéletesen kiaknázza, ahogyan Kazinczy közvetítése nélkül bizonytalannal nem tette volna. Innen vette először is az *éden* szót, amelyet SIMONYI (Nyr. XXXVII, 468) után TOLNAI is (i. m. 98) Csokonai egyik jellegzetes felújításának tart. Az említett Dayka-vers kezdősora t. i. mindjárt így hangzik: „Indulsz Tokajnak *Édenébe* . . .“ Csokonai 1794 előtt még tudtommal nem használta az *éden* szót, viszont azután annál gyakrabban (I, 354, 386 kétszer, 464, 677, II, 30, 321, 345, 567, 694, 779 stb.); a hatás tehát kétségtelen.¹ — Ugyancsak tévesen mondja TOLNAI (i. h.), hogy a *zengzet* szó Csokonai új képzése. Dayka fenti versében olvassuk: „Bölcs lantod *zengzete*.“ Valószínű, hogy Csokonai ugyaninnen vette ezt a szót is, bár Kazinczy alkotta már előbb, a *hangzat* hibás analogiájára. A NyŰSz. I. Kazinczynak csak egy későbbi megjegyzését közli, mely szerint a *zengzet*-et „Dayka megszerette tőlem“; a NyŰSz. II. azonban idézi is Kazinczy régebbi, 1793-i adatát (Paramyth. 30).

GESZTESI (22) Csokonai új képzésének mondja a *nyögdécsel* igét is. A NyŰSz. valóban csak 1803 utánról ismeri, pedig Csokonai már 1794-től kezdve használja (I, 522, II, 448 stb.). A költői nyelvben azonban valójában Kazinczy honosította meg (Gessner Id. 224. Bácsm. 137), s különösen a Metasztasióból fordított „Sóhajtás“ című versének kezdő sorából („*Nyögdétsellő* Szellőtske — Repülj Laurám felé . . .“) terjedt el. E versnek a szólamait t. i. nemcsak maga Kazinczy tartotta rendkívül költőieknek (l. Orpheus 1790. I.), hanem Döbrentei Gábor szerint (Kaz: Lev. III, 231) az olvasók is. Bizonytalannal így jutott be a szó Horváth Ádám verseibe (Hol-mi III, 69), majd Csokonai munkáiba. Noha ez a szó a műköltő Kazinczy hatását jelzi Csokonai költészetében, jellemző Csokonaira, hogy ezt olyan versében is alkalmazza, mely nemcsak formájában, hanem érzelmi felépítésében is népdaljellegű: „Gerlicéként *nyögdécsel*ek, — Vigasztalást mert nem lelek . . .“ (vö. HORVÁTH J., A m. irodalmi népiesség 81).

Érdekes, egészen világos úton jutott a *repkény* szó Csokonai költői nyelvébe (I, 159, 517). Kazinczy 1784-ben magyar szót szeretne alkotni a *hedera poetica* helyett, s ehhez kikéri Benkő Józsefnek, az akkor már híres erdélyi botanikusnak, a tanácsát. Ez így válaszol: „A' mi illeti a *Hedera Poeticát*, készen vagyok annak neve a' Székelyeknél, kik igaz Magyar Nyelvel szoktunk születtetni. *Repkény-fa* nálunk az ő neve, úgy tetszik, az egyéb fákra való fel-folyásától avagy repülé-

¹ Az *éden* szó voltaképpen Csokonai, illetőleg Dayka előtt sem hiányzott egészen irodalmi nyelvünkől. Vö.: 1760-ból: „Az *Éden'* kertébenn“ (Orczy: Révai kiad. 155) | 1775-ből: „*Éden*-kert“ (Kónyi—Gessner: Abel hal. 32, 39) | 1788-ból: „*Éden'* Kertje“, „*Éden*-nek síkjára“ (Baróti Szabó: Kassai M. Mus. I, 57) | 1793-ból: „*Éden*-kert“ (Horváth Ádám: Hol-mi II, 156, 194) | stb.; nem költői szövegben: *Éden* (Mátyus: Diaet. V, 89). Világos, hogy ez adatok egyike sem lehetett Csokonai forrása.

sétől.“ (Kaz: Lev. I, 60; I. NyŰSz.) Kazinczy költői ízlésének, úgy látszik, megfelelt az ajánlott szó, mert 1788-ban már el is kezdi terjesztését Gessner Id.-ban. Rajta keresztül jut el a szó a többi költőhöz, s ha néhány évtizeddel később Szemere már közszónak mondja (I. NyŰSz. 273), az csak az újabb állapotra vonatkozhat (ha t. i. nem túlzás!) Benkő ugyanis fenti levelében még kevéssé ismert székely szónak mondja, amelyet ő maga is (aki pedig székely is, fűvész is volt) csak első növénytani munkáinak a kiadása után ismert meg. Nem kétséges tehát, hogy Csokonai, a debreceni költő, csak a fenti irodalmi forrásból vehette át a szót.

Kazinczy gazdagította irodalmi nyelvünket a *csalogány* szóval is. Csokonai, aki a szót szívesen használja, tudatában is van ennek, s ha Kazinczy mellett Földire is hivatkozik, azt csak a pontos állattani értelmezés miatt teszi: 'Luscinia arbo-rea' (I, 689, II, 747).

Szembeötlő szó Csokonainál a *zanót* növénynév (II, 264, 296). Számunkra szinte érthetetlen, hogy Kazinczy és Baróti Szabó szép hangzásúnak találta, s érdemesnek tartotta arra, hogy bevigye költői nyelvünkbe. Először Baróti Szabó kezdi használni 1777-ben: „Nem kedvesb a' só júhnak, sem zöldje *zanót*-nak — Mintfem nékem az Ő példás jóvolta...“ (Űj Mért. 17); „Inkább — nem törnek kő sóra juhok, sem ketske *zanótra*...“ (i. h. 43, s ugyanebben a kapcsolatban még 151, 183, 212 stb.). Tőle vette át Kazinczy 1788-ban Gessner-fordításában az egész szólamot: „inkább ízeretlek mint a' juh a' *zanótot*“ (7). Hogy Kazinczy valóban szép hangzásúnak találta az átvett kifejezést, azt 1783-ban önmaga igazolja. Ekkor ugyanis Gessnernek írt levelében több mutatványt küld a saját fordításából s arra kéri Gessnert, hogy ha nem is érti meg, valamiképp olvastassa fel magának őket egy magyar emberrel. S a küldött szemelvények között első az a rész, melyben a *zanót* előfordul. (Kaz: Lev. I, 51—2.) Csokonai szintén átveszi, nem ugyan az egész szólamot, csak magát a *zanót* szót.¹ Úgy látszik, hogy az olvasóközönség kedvezőtlenül ítelt az igazán nem költői hangzású szó felett, mert az Csokonai után teljesen eltűnt az irodalmi nyelvből.

Ismeretes szava Csokonai költészetének a *keserédes*. Egyik legsikerültebb anakreoni dalának ez a címe, s a szó bizonyára ennek a révén terjedt el irodalmi nyelvünkben. Ő maga hosszú magyarázó jegyzetet fűz hozzá: „Keserű-édes vagy keeser' édes az, a mit a francia *aigre-doux*, az olasz pedig a *dolce-picante* által tészén ki.“ (I, 208.) Ezzel még inkább azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy ő maga csinálta a szót. Mégis, mikor

¹ Kissé furcsa, hogy Rájnis, ki Baróti Szabó költészetét annyiszor csempülte, szintén átvette az egész *zanót*-os hasonlatot (vö. Kassai M. Mus. I, 344 stb.).

Szemere ezt írásban is megjegyezte, Kazinczy helyesbítésül odaírta, hogy a *keserédes* nem Csokonaitól van, hanem tőle, „Kazinczytól, ezen deák szó hasonlatosságára: *dulcamara*“ (l. NyÚSz.).

Én nem tudnék Kazinczy munkáiból Csokonaiénál régibb adatot idézni a *keserédes*-re. S azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Kazinczy nagyon sok szót vett át kora többi költőjétől. Ezt láttuk fentebb a *zanót*-nál, *csermely*-nél stb., de láthatjuk igen sok más szónál is. Említettem például, hogy Földi igyekezett bevinni a *vityilló* szót a költői műnyelvbe, s írt is erről Kazinczynak. Később Kazinczynál is megtaláljuk e szót Orczy Lőrinc „Bugatzi tsárdának tiszteletére“ című versének átdolgozásában: „Csikós—gulyásnép klubbjá, rossz *vityilló* . . .“ Nyilván nem véletlen az sem, hogy mikor a Csokonai halála körüli időkben Kazinczy már annyit dicsérte barátaihoz írt leveleiben „A reményhez“ című gyönyörű költeményt (Kaz: Lev. III, 204 stb.), Kis Jánosnak jóhangzó rövidsége s ritka volta miatt ajánlja a *remény* szót (III, 256). Kazinczy azonban itt részben téved, mert a szó már a Csokonai előtti költőknél is elég gyakori volt. — 1814-ben Kazinczy felsorolja azokat az érdekesebb új szavakat, amelyeket akkor kezdett terjeszteni, s melyeket részben maga is alkotott. Az utóbbi csoportban említi meg a *villámlik* analogiájára alkotott *hullámlik* 'hullámol' igét (l. NyÚSz. I, 51). Csokonai Kleist Tavaszának Előbeszédében már 1802-ben úgy említi a *hullám* → *hullámlik* származékot, mint amelyet maga képezett a *villám* → *villámlik* analogiájára (I, 629, 690).

Baróti Szabó kezdte elsőlül használni újabb költőink között a régi *hölgy* szót verseiben (1786-ban: ¹ Vers-koszorú I, 149, III, 90; 1788-ban: Kassai M. Mus. I, 75 stb.; vö. NyF. L, 23). Tőle vette át és terjesztette tovább Kazinczy 1790-től kezdve (vö. NyÚSz., MNy. VI, 453). Jellemző, hogy Kazinczy 1803-ban az akkor még orthologus Szentgyörgyi Józsefet azzal csipkedi egy levelében, hogy leánykait ezzel az újszerű *hölgy* szóval szólítja meg: „Élj szerencsésen . . . — bosszantásodra tészem ezt ide, noha nem új szó: két kis *hölgyeddel* . . .“ (Lev. III, 173). A *hölgy* Kazinczy nyomán csakhamar kedvelt szava lett költőinknek, bár a Mondolat még gúnyolja azokat, akik használják. Virág Benedek 1799-ben kiadott Poétai Munkái-ban nemcsak az Orfeus (= Kazinczy)-hoz írt ódában fordul elő (25), hanem egyebütt is (121, 135), s ez idő tájt már más költők is szívesen használják. Így jutott el a szó Csokonaihoz is, ki nemcsak költői szövegben él vele gyakran (II, 575 stb.), hanem a felújítandó „régii törzsökös eredetű“ szavakra példaként is említi (I, 629, 690).

¹ Egy évvel utóbb már Révai is használja: „hív *Hölgyöm*“ (El. Versei 6).

Kazinczy volt a XVIII. század végének költői között az, aki a legtudatosabban terjesztette a *komoly* 'ernst' szót. (Mások is használták, de vö. MNy. V, 314, VI, 221.) Csokonainál is előfordul (I, 286, II, 117), de meglehetősen későn (1804.) és csak szórványosan.

Mint eddig is többször láttuk, Kazinczy szívesen vett át és népszerűsített olyan új szavakat, melyeket költőtársai műveiből merített. Ezek közé tartozik a *véd* főnév is, Baróti Szabónak és Dugonicsnak ugyanazon évben, 1780-ban készült elvonása (I. NyÚSz.). Ezt a szót is rögtön átveszi Kazinczy, s nem egy összetételt is alkot vele. Csokonainál szintén megtaláljuk a *véd* szóalakot (II, 369: „*véd* sors“), de megtaláljuk „A reményhez“ című költeményben a *védangyal* összetételt is. Minthogy pedig ez bizonyosan Kazinczy alkotása, igen valószínű, hogy a *véd* szó is az ő közvetítésével jutott el Csokonaihoz (vö. MNy. VI, 358, VII, 127).

Csokonai legmeresebb, németesnek bélyegzett összetétele bizonytalannal az *őreb* (I. GESZTESI 31). A szó forrására a megfelelő vers („A' Magyar Orpheushoz“) keletkezési körülményei rögtön rávezetnek. Csokonai 1801-ben üdvözlő verssel hódol mesterének, midőn az hosszas fogságából végre kiszabadult. A vers nyelve meglehetősen áradozó, erőltetett: „Hogy ORPHEUS — kit az halál' fának, — Az *Őreb*től felfaltnak gondolának, — . . . A' Poklok' félelmes torkából, — Plutonak zordon országából — Mennybéli lantjával kiére . . .“ (Kaz. Lev. II. 434). Önként kínálkozik a gondolat, hogy a tisztelgő vers e furcsa szavát Csokonai magának Kazinczynak a műveiből vette, hogy ezzel is kedvesebbé tegye költeményét a hiúságáról ismert literátor előtt. És így is van; a megfelelő adatot Kazinczy műveiből idézi SIMAI ÖDÖN (MNy. VII, 125).

1793-ban Kazinczy tudatosan fog hozzá az *istenné* 'Göttin' szóalak terjesztéséhez, szemben az addig használt hosszadalmas *istenasszony*-nyal. Elismeri ugyan, hogy emez helyesebb, magyarosabb, mégis ezt írja: „Én tudom, hogy a' Barátnét sem szeretik mindenek, mert az nem Asszonybarátot, hanem Barátom feleségét tenné inkább; de minekutánna azt látom, hogy a' Barátné a' mi értelmünkben tsaknem közönséges, óhajtottam, hegy az Istenasszony megcsonkítása kezdődjék munkába vétetődni“ (vö. MNy. VII, 123). Bár Csokonai szívesebben él az *istenasszony* szóalakkal (I. alább), de az *istenné* is előfordul (1796 előtt: II, 29) nála. — Kazinczy nevéhez fűzi a nyelvtudomány (MNy. VII, 125) az *önszeretet* összetételt is; feltűnő, hogy Csokonai vele egy időben, 1793-ban kezdi használni (III, 151). — SIMAI ÖDÖN szerint (MNy. VII, 22) Kazinczy szava a *gyászdomb* 'sírhalom' is; Csokonai nemcsak átveszi ezt (II, 576), hanem talán ennek a mintájára alkotja a *gyászhalom* szót is (I, 302, 337).

Bizonyos, hogy Kazinczy költészete más szavakkal, kifejezésekkel is gazdagította Csokonai nyelvét (*düledék, embe-rebb, könny, nagyvilág, rege* stb.); ezek azonban vagy kevésbé jelentősek, vagy pedig egészen általános volt használatuk a kor többi költőjénél is.

IV.

Kazinczy nyelvi hatásának a tárgyalásánál ismételten láttuk, hogy egy-egy új szó nemcsak Kazinczy nyelvéből idézhető, hanem más egykorú költők műveiből is. Ilyenkor alig lehet megállapítani, hogy a kérdéses szó Csokonainál kinek a hatását bizonyítja. T. i. általában mindazok a szavak, szólamok, kifejezések, melyek az ébredező, kifinomultabb magyar műköltészetet jellemzik, kevés kivétellel Csokonainál is megtalálhatók. Ezeknek egy része bizonyára Kazinczytól ered, más részüket azonban már ő is készen kapta vagy régibb magyar íróktól, vagy közvetlen elődeitől. Úgy látszik, különösen erős volt Baróti Szabó hatása; egyes szavakat viszont kisebb jelentőségű költők: Dayka, Földi, Horváth Ádám, Szentjóni Szabó és mások igyekeztek divatba hozni. A nélkül, hogy eredetüket mindig pontosabban kutatnám, idetartozónak gondolom a következő, többé-kevésbé divatos költői kifejezéseket: *édes andalgás* (Csokonai II, 99 stb.), a szentimentális költők kedvelt kifejezése (vö. Kazinczy: Bácsm. 68 stb.), a már említett *nyögdécsel* és a *lankadoz* (Csokonai III, 146). Ez utóbbi szót GESZTESI (21) Csokonai felújításának tartja, de származéka, a *lankadozás* előfordul pl. Földinél (l. MICH 183). A *lankadoz* is, *lankadozás* is előfordul már 1772-ben, Bessenyeinek egy versében („Delfén“, l. Eszterházi Vig.). Nem érdektelen, hogy ugyanabban előfordul még a *lankadva, bád-jatt, bádjadtt, el-bágyadt, bádjadozás, piheg, enyeleg* stb.

Számtalanszor használják Kazinczy, Baróti Szabó és követőik már Csokonai előtt is a *zephyrus*, meg a rövidebb (nyilván újabb, német átvételű) *zephyr* szót. Virág Benedek említett 1799-i verskötetében az előző már csak kétszer, emez azonban kilencszer fordul elő. Nem csoda, ha Csokonai is oly gyakran díszíti velük verseit. Csokonai *myrtuskoszorú*-ja (II, 704) megvan Kazinczynak Horváth Ádámhoz írt költői levelében: „Homlokomat *myrtuskoszorú* s szép rózsa kerité...“ A divatos *borostyán* helyett, mint ismeretes, Csokonai inkább a *babér*¹ szót használta. Kazinczy legnagyobb bosszúságára (l. alább), de azért nála is számtalanszor jelentkezik a *borostyán*, összetételben is: *borostyánág* (III, 200), *borostyánkoszorú* (II, 568); vö. még *borostyános* (II, 99, 307). Csokonai *gyászszín*-e (vö. GESZTESI 32) is megvan Baróti Szabónál (1777. Új Mért. 94. stb.) vagy akár Horváth Ádámnál (1788. Hol-mi

¹ GESZTESI (22) a *babér* szót Csokonai képzésének (!) mondja.

I, 86); a *téjszínü* (Csokonai II, 442 stb.) Baróti Szabónál (i. m. 118), Mátyásinál (1794. Semminél több valami I, 26) és más költőknél is (vö. NySz.). Csokonai összetételének tartja GESZTESI (29) a *menedékhely* szót, pedig az feltűnik pl. 1786-ban Baróti Szabónál (Vers-Koszorú II, 102), 1789-ben Kazinczynál (Bácsm. 41), Virágnál (i. m. 12). Csokonai *köszív* összetételével találkozunk Amadénál (NySz.). Czirjéknél (Érz. Lev. 8), Virág Benedeknél (Kaz: Lev. II, 133).

„A reményhez“ című költemény egyik legköltoőbb kifejezése a *zengő liget*. Ezt a szólamot egyidőben kezdi használni 1788-ban költői nyelvünk két legtudatosabb gazdagítója: Kazinczy és Baróti Szabó: „Mint ragyog a' *zengő liget*“ (Gessner Id. 90) ~ „víg énekkel *zengő ligetek*“ (Kassai M. Mus. I, 61). Természetesen ilyen esetben merészség volna rögtön tudatos vagy akár öntudatlan kölcsönzésre gondolni. Azonban akár átvette, akár maga alkotta Csokonai azonos ízléssel és leleménnyel a szókapcsolatot, az mindenképen jellemző a kor irodalmi ízlésére, mely keresi a gyengéd hangulatú és szép hangzású kifejezéseket, különösen a természet szépségeinek s az ember lelki világának, többnyire szomorú érzelmeinek festésére. — Igen jellemző, divatos szava ennek a költői ízlésnek a *lengedez*, főként a *lengedező szellő* kapcsolatban. A kifejezés maga régi (l. NySz.). Csokonai is szereti: „Nyájasabban *lengedez a szellő*“ (I, 238) | „Tavaszi *szellő* sem *lengedez*“ (I, 434) | „A *zephyrusok* előtte *lengedeznek*“ (II, 491) | stb. A kifejezés a XVIII. század végén a költőknél rendkívül elterjedt: 1763-ban Orczynál: „*Lengedező* kis *szél*...“ (Révai kiad. 209) | 1772-ben Bessenyeinél: „bújdosnak a' *lengedező szelek*“ (Hunyadi: Tóldalék) | 1775-ben Kónyi Jánosnál: „*lengedező fejez fellegek*“ (Abel hal. 45) | 1788-ban Kazinczynál: „mindég *lengedeznek* alatta a' *szellők*“ (Gessner Id. 8 stb.) | ugyanebben az évben Horváth Ádámnál: „*szél lengedezéfék*“ (Holmi I, 96) és Szilágyi Sámuelnél: „*lengedező szellő*“ (Kassai M. Mus. I, 384) | 1790-ben Pétzelinél: „*lengedező szél*“ (Hervey Sírhalmai 198) | 1791-ben Szentjóni Szabónál: „*lengedező szellő*“ (Költeményes Munkái 94) | stb. Bizonytalán szintén szép hangzása tette kedvelté költőink előtt a *lengeteg* szót (vö. „*lengeteg szél*“ Csokonai I, 399; l. még I, 682, II, 278)¹ s még inkább a *lengé-t* (i. h. I, 405, 422, 681, II, 118 stb.). Ez utóbbit Baróti Szabó újítja fel 1788-ban: „*lenge szeletske*“ (Kassai M. Mus. I, 58); téved tehát SIMONYI ZSIGMOND (Nyr. XXXVII, 468), amikor Csokonai felújításának tartja.

„A tihanyi echohoz“ írt versében a „*halvány holdnak fényén jajgat és sír*“ költőnk. Noha a *halavány hold*-at verses

¹ ZOLNAI BELA legutóbb (NyK. L, 497) azt írta, hogy a *lengeteg* szót Ady Endre alkotta: „nyilván a *lenge, ingatag* és *rengeteg* kontaminációja“. Kétségtelenül elírással van dolgunk; hiszen a *lengeteg* jól ismert, régi szó (vö. NySz. stb.).

- szövegből hamarjában csak Anyos Pál ismert szentimentális költeményéből („Egy boldogtalannak panasza a *halavány hold*-nál“) tudnám idézni, az bizonyosan nagyon megfelelt a világfájdalmas, érzelő irodalmi ízlésnek. Hogy az akkori művelt köztudat melancholikus beállítottsága mennyire kereste a „sápadt hold“ természeti képeinek hangulatban és hangzásban megfelelő költői kifejezést, azt világosan érzékelteti Kazinczy költészet terén is jártas unokafivérének, Lászlónak, egy 1786-ból való levélrészlete: „Nem tudom Homályos, sápat, vagy *halovány*nak mondjam-é azt a *Holdat*, a mely a tegnapi éjtszakát oly gyönyörűséggé tette“ (Kaz: Lev. I, 108).¹

Nyilván ugyancsak a hangalak szépsége terjesztette el a *borong* igét is. Gesztesi (31) szerint Csokonai Dugonicstól vette, de ugyanekkor, sőt nagyobb valószínűséggel azt is feltehetjük, hogy lírai költőtől vette át; vö. pl. Baróti Szabónál: „*borongó* artzáját“ (Kassai M. Mus. I, 1 stb.), vagy Bartzafalvi egy versében: *borongva* (Mindenes Gyűjt. III, 269). — Csokonai kedvelt szavát, a *bájol*-t is bizonyára kellemes hangzása tette divattá. Talán Bacsfányi vitte be a költői nyelvbe 1788-ban (NyŰSz.), de Kazinczy is szívesen használja: „*bájoló* szépségű leánykák“ (Lev. II, 262 stb.; vö. még MNy. VI, 316). — Valószínűleg a szép hangzásra való törekvés vezetett költőnket akkor is, midőn a *szendereg*, *szenderedés* szavakat oly szívesen használja (I, 377, II, 230, III, 102 stb.). A költői nyelvben már Csokonai előttről is igazolható ez a szócsalád: *szenderedik* 1785-ben Czirjék: Érz. Lev. 2, 1787-ben Révainál (i. m. 52); *szendergő* 1793-ban Kazinczynál (I. NyŰSz.); *szenderedés* 1787-ben Révainál (El. Vers. 10), 1788-ban Baróti Szabónál (Kassai M. Mus. I, 59), 1793-ban Horváth Ádámnál (Hol-mi II, 92, 216).

A hangutánzó szavak erős hangulati hatását használják ki költőink, midőn a népnyelvi *mormol* szót meghonosítják az irodalmi nyelvben. GESZTESI (32) szerint e szó Csokonai költészetében Baróti Szabó hatását mutatja. KLEMM ANTAL szerint is (NyF. L, 31) Baróti Szabó művein át jutott be a szó az irodalmi nyelvbe; de míg Szabó csak 1789-től kezdve használja, kisebb, főleg dunántúli református költőkből — részben — régibb adatokat is idézhetünk: 1788-ban Horváth Ádámnál (Hol-mi I, 66, majd II, 155), 1790-ben Pétzelinél: „ama' kis patakotskának lassú *mormolása* . . .“ (Hervey Sírhalmai 269) és Kováts Sámuelnél (Mindenes Gyűjt. 1790. III, 544).

A Kazinczy köré csoportosult költők elég gyakran használják verseikben a *kaján* szót; idézhetjük Baróti Szabó (1786.

¹ Prózai szövegből idézem: „a' Hóld halavány világánál“ (Milton—Bessenyei S.: Elv. Par. I, 178—9). — Jellemzőek az ízlésre Csokonai sorai is: „a fülemüle . . . a Poesisban a madarak közt az, a mi a virágok közt a Rózsa, a mi a Tavasz, a Hold, a Hajnal, a csörgő Patak, a szép orcák, szemek, és maga az ezerképű Amor“ (II, 747).

Vers-Koszorú 98; 1788. Kassai M. Mus. I, 28), Szentjóni Szabó (1791. i. m. 37), Fehér György (1791. Heliconi Vir. 49), Virág Benedek (1799. i. m. 28, 62) s mások műveiből is. Érdekes, hogy Csokonai ismételtén azt állítja, hogy a nép nyelvéből vette (I, 629, 691). Ezen az alapon WIDDER S. (Nyr. XXXVII, 345) is azok közé a tájszavak közé sorolja, amelyeket Csokonai vitt be az irodalmi nyelvbe. Nem lehetetlen, hogy Csokonai tudatában a *kaján* valamilyen képzettársulás folytán a népi szavakhoz kapcsolódott, de az is bizonyos, hogy a fenti költői munkákat ő is ismerte, s ha öntudatlanul is, ezek hatása alatt használta oly gyakran a szót. Feltétlenül téved azonban ezek szerint TOLNAI (98), aki a *kaján*-t Csokonai felújításának mondja.

Gyakori szava a XIX. századvégi lírának a *harsány*. Főként hazafias költeményekben használják (Baróti Szabó: „A' magyar huszárokhoz“, I. a Hadi és Más Nev. Tört. 1790. II, 145 és Kassai M. Mus. I, 373; Kazinczy: „Keresztes Bálint“, I. Heliconi Vir. 52; Virág Benedek hazafias ódáiban, i. m. 10, 56, 125). TOLNAI (98) szerint Csokonai ezt a szót is a népnyelvből vette. Maga Csokonai azonban nem is ezt mondta ritka népi szónak, hanem a *harsányt* szóalakat, s Kleist Tavaszához adott jegyzetei közt ezt a szót magyarázza: „*Harsányt*. Hars: innen harsog, harsány, harsányt. Onomatopoeiemenon. Dunamell.“ (I, 690). WIDDER is a *harsányt* alakot említi Csokonai népi szavai közt, s talán erre gondolt TOLNAI is.

Érdekesen jellemzi Csokonai új szavait KÖLCSEY FERENC említett bírálatában: „Megjegyzésre méltó az is, hogy ugyanazon principiumok mely különböző effectusokat csinálnak különböző emberekben. Csokonai a régi szavaknak és szólásoknak épen olyan keresőjök és használójök vala, mint Révai, Kazinczy és Horváth Endre, még is az ő munkáiban azok a magok régi színében jelennek meg, holott azon említett írókban azok gyakran új szók gyanánt vétetnek. A *martalék*, *lomb* s többek, ha úgy jelennének meg, mint amazoknak írásaikban az *érzemény*, *vért*, *csarnok*, a *sarjaik*, *fenyér* s több, újításoknak vétettek volna a publicumtól... Recensens nem akar philologiai villongásra bocsátkozni, de azt meg kell mondania, hogy Csokonai a maga expressióinak ritkán tudta megadni az újság ingerét.“ KÖLCSEY szerint ennek az az oka, hogy Csokonai egyébként a köznép nyelvén ír, s abban ezek az új szavak nem annyira szembeűnők. Úgy hiszem azonban, hogy ez csak kis részben lehetett a valódi ok, hiszen Csokonai maga a két említett szóhoz fűzött jegyzetében eléggé feltűnteti, hogy azok a régi nyelvből valók. Sokkal fontosabb az, hogy e szavak felújításának az érdeme a hangzatos jegyzetek ellenére sem Csokonaié. Ő a *lomb* szónál MOLNÁR ALBERTRE hivatkozik mint forrására (I, 691), de már SZILY KÁLMÁN kimutatta

(NyÚSz.), hogy annak a szótárában még nincs is meg a szó,¹ csak PÁRIZ PÁPAINÁL, s míg Csokonai Kleist-fordítása (ott használja először a *lomb* szót) csak 1802-ben jelent meg, Baróti Szabó 1779-ben a Paraszti Majorságban már vagy tízszer is használja (l. KLEMM: NyF. L, 23), majd többi munkájában is egyre gyakrabban él vele (a *lomboz* ige is előfordul 1786-ban, Vers-Koszorú I, 109). S hogy a költők még az ő nyomán (Csokonai előtt) ismerték meg a szót, azt az is igazolhatja, hogy Kazinczy rögtön kiszabadulása után (1801-ben) használja már egy levelében (Lev. II, 432). — Ugyanez a helyzet a *martalék* szónál is. Csokonai egy régi éneket és MOLNÁR ALBERTET idézi e szóra s így értelmezi: „*Martalék* a régi magyaroknál tett hadban elfogott rabot, mancipium, örökös szolgát vagy *szclávot*“ (I, 200). Csokonainak ez az 1803-ban nyomtatott megjegyzése (Anacreoni D.) rendkívül emlékeztet Szentjóni Szabó László „Mátyás király“ című színművének (Pest, 1792.) egyik, ugyancsak a *martalék* szóhoz fűzött jegyzetére: „Mancipium. *Sklav*. Régi igaz Magyar Szó“ (54). Minden magyarázat nélkül használja a szót 1785-ben Czirjék M. (i. m. 122), 1787-ben Baróti Szabó (Ki Nyertes 5), 1789-ben Szilágyi Sámuel (Henriás 129) és 1790-ben Földi is (Nyelvkönyv 119; egyik példa a *-lék* képzős névszókra) stb. Világos tehát, hogy akár tudatosan, akár öntudatlanul vette át Csokonai ezektől a tárgyalt két szót, az irodalmi nyelv ismerői — elsősorban Kazinczy — nála már nem találhatták azokat újszerűeknek.²

Talán Baróti Szabó olvasását jelzi Csokonainál az *anyaföld* szó. A NyÚSz. szerint ugyan Kisfaludy Sándor összetétele ez 1801-ből, de Csokonainak 1799 telén készült Georgicon-fordításában is megvan. (II, 285), s még előbb Baróti Szabó 1780-i Paraszti Majorságában (vö. NyF. L, 57). Mint-hogy pedig Csokonainak a Georgiconhoz össze kellett gyűjtenie a mezei életre vonatkozó szóanyagot, bizonyosan forgatta hozzá Szabó Paraszti Majorságát is. Hogy azonban Szabó munkáiból valóban olyan sokat merített volna, mint azt GESZTESI (32) gondolja, arra semmi határozott nyomunk sincs. A GESZTESI által felsorolt 31 szó közül még a legjellemzőbbnél, a *hölgy*-nél is valószínűbb Kazinczy közvetítése (l. fent). A *cserény* meg előfordul például Kazinczy, Földi, sőt Mátyási (i. m. I, 62) verseiben is; amint már láttuk, az *andalog*, *gyászszín* és *mormol* szavakat is meríthette más forrásból. Valószínű viszont, hogy Baróti Szabó verseinek az olvasásakor ragadt meg Csokonai emlékezetében a *felocsódik* szó (GESZTESI nem említi). Költőnk maga a népnyelvre utal (II, 690), s en-

¹ Vö BEKE Ö.: Nyf. LXIV, 15.

² A nyelvészeti irodalomban eddig mindkét szót Csokonai felújításának tekintették (l. GESZTESI, TOLNAI i. h.; de a *lomb*-ra vö. TOLNAI 47 is).

nek nyomán TOLNAI is azt mondja (i. m. 98), hogy irodalmi nyelvünkben Csokonai honosította meg e szót; Baróti Szabó azonban már korábban is használja (1779. PM. I, 105, II, 59; 1786. Vers-Koszorú I, 118; 1790. Kassai M. Mus. II, 56 stb.). Megtaláljuk azonban Csokonainál az *ocsúl* igét is (I, 439), amelyre tudtommal csak Gyöngyösiből van régebbi adatunk (NySz.).

Van azután néhány kifejezés, amely bizonyos a felvilágosodás eszmekörével (részben még a francia forradalom hatása előtt) jutott be az újságokon át költői nyelvünkbe. Ilyen — hogy csak a legáltalánosabbakat említsem — az *embertárs* (Csokonai I, 67, 525, 527, II, 38 stb.; Szentjóni Szabó Költ. Munk. 92; Horváth Ádám: Holmi, III, 32; Kazinczyból I. MNy. VI, 318);¹ talán az *emberszerető* (Csokonai III, 174; vö. Horváth i. m. III, 32: „Ah hol vagy? ember-szeretés!“). Bizonyosan idetartozik a *polgártárs* (Csokonai I, 443, II, 360; vö. pl. Virág: Munk. 92). Megvan Csokonainál az *emberbarát* szó is (1802-ből; I, 427), melyre az egyetlen régebbi, 1798-i adatot Mátyási Józsefből ismeri a nyelvtudomány (MNy. IX, 363). Úgy látszik, költőnk egészítette ki ezt a csoportot a *világpolgár* szóval, a 'cosmopolita' magyar megfelelőjével (I. GESZTESI 29, TOLNAI 98).

(Folytatjuk.)

TECHERT JÓZSEF.

Személynevek mint köznevek.²

Karl *Baedeker* koblenzi könyvkereskedő, Edward *Lloyd* londoni kávéházas, Henry *Havelock* angol tábornok, Fitzroy Jacob Henry Somerset *Raglan* és *Sandwich* angol lordok, Danielovics Alexander *Mensikov* orosz államférfi, Jean *Gobelin* rheimsi szobafestő, Étienne de *Silhouette* francia pénzügyminiszter, *Tattersal* angol tréner, James *Boycott* lord Erne irországi uradalmainak intézője, Leonhard *Fuchs*, a *fukszia* névadója, német botanikus, Jean *Nicot* lisszaboni francia követ, Deodat Guy Sylvain Tancrede Gratet de *Dolomieu*, a tiroli *dolomitok* első leírója, francia geológus, Vinzentz *Priessnitz* gräfenbergi lelkész, Anders *Celsius* svéd csillagász, René Anton Ferchault *Reamur* s André Mari *Ampère* francia, Alessandro *Volta* gróf olasz, Konrad Wilhelm *Röntgen* w rzburgi fizikusok, Robert Wilhelm *Bunsen* német kémikus, Joseph Ignace *Guillotin* francia orvos, John *Lynch* karolinai bíró, Jules Haridouin *Mansard* versaillesi építész, John Loudon *Mac-Adam* skót

¹ GESZTESI (32) szerint az *embertárs*-at Csokonai MÁRTON JÓZSEF szótárából vette; ez aligha valószínű. (Vö. még Dugonicsból MNy. VI, 319, Beszenyeiből: B. Gy. Társasága. Béts, 1777. 39.)

² Előadatot a Nyelvtudományi Társaság 1929. november 12-én tartott felolvasó ülésén.

mérnök, *Meidinger*, *Benz*, *Zeppelin* és *Maybach* német, *Lefaucher* francia mechanikusok, *Shrapnel* angol ezredes, *Piquet* francia, Ivan Feodorovics *Paskievics* orosz és *Klopiczki* lengyel főnemesek és híres kártyások ...

A vezetékneveknek köznevekké válása tehát egészen közönséges a földrajzi, technikai és divat-irodalomban. De nem példátlan ez a magyar köz- és népnyelvben sem. *Szilágyi*, Mátyás nagybátyjának neve, hamar népi szóvá lett 'kemény nyakú, szilárd jellemű' értelemben (KIS-VICZAY, Közm.). *Fukar* szavunk is II. Ulászló és II. Lajos bérlőjének és házi bankárának, *Fugger*-nek a nevét őrzi (MNY. VI, 30, VII, 92). A gyalog-talyigát jelentő *básta-szekere* *Básta* György, *gráfen-szekere* pedig *Graven* osztrák tábornokok pusztításainak emlékét tartják fenn (MNY. V, 420). Kutyanévül használt vagy 'otromba termetű, mafla' jelentésű *melák* szavunkat az 1689-ben Pfalzban kegyetlenkedő François *Mélac* francia generális nevéől hozták át az Alföld aljára és Dunántúlra telepített svábjaik (Századok 1880: 432, Nyr. XXVII, 455). A XVIII. század végén élő bécsi táncosnőnek, *Vigano* asszonynak neve (Nyr. XXII, 430, XXXIV, 160, 211, MNY. III, 455, VII. 132, 138, NyŰSz. 376) női ruhadarabot jelent már a harmincas évek egyik igen elterjedt népdalában is: „Kerti fán csereg a szarka, — Az én tubám tarka-barka; — Piros csizma, zöld *viganó*: — Majd utána visz a manó!” (Társalkodó 1834. 4. sz.). A *zrinyi*-dolmányt már 1817-ből ismerjük (MNY. VII, 91), a *hunyadi*, *rákóci* és *kosut* a harmincas évek divatos férfiköntösei voltak (Társalkodó 1832: 398). *Pecsovics* Festetics Rudolf gróf tolna-megyei tisztartója volt (MNY. VII, 137, XIII, 89). Debrecenben *Elkán*-nak hívják a sintért e mesterség egyik folytatójáról (Nyr. XL, 93). Ugyanígy *pilinger*-nek a harangozót; t. i. a huszas években *Pilinger* nevű ember volt a harangozó (MTsz. II, 145). A *dobos* egy *Dobos* nevű cukrász „kreációja” (Pesti Napló 1929. szeptember 1. sz. mell. 21). A *bánfi-mag*, *bánfi-bogyó* Erdélyben a m. 'kecske-bogyó' (MTsz. I, 96). Kunszentmiklóson *sillerkocsizni* a m. 'gyalog járni', mert az odavaló *Schiller* nevű földbirtokos még távoleső tanyáira is per pedes apostolorum szokott kijárkálni (Nyr. VII, 327). *Toronyi-fakó*, *pálfi-fakó* máig is ismert lószínek (Nyr. XLII, 85). Miként a *paskievic* és *klopicki*, épúgy lett a *szapári* is egy kártyajáték neve. A háború alatt bakáink így káromkodtak: *törjön ki a bolfrász!*, amiben lehetetlen fel nem ismernünk *Bolfras* bárónak, Ferenc József első hadsegédének nevét (Nyr. XLII, 122). A házastársak szemrehányó zsörtölődésének neve ország-zerte *kukliprédikáció* (MNY. V, 142). BARANYAI ZOLTÁN a *vakslík* 'kan-csal, sanda szemű' debreceni tájszóban is *Schlick* Ferenc, 1848-i félszemű osztrák tábornok nevét keresi (Nyr. XX, 405, XXXVI, 483).

Köznévként szereplő vezetéknevek ugyan, de azért mégsem tartoznak ide: 1. Az efféle elliptikus szólások: „vettem egy olcsó *Jókait*“ | „gyönyörű *Rubensem* van“ | „*Yostot* ajánlottam neki“ | „a *Dzierzonokat* nem szeretem“ stb. — 2. A csinált gúnynevek, mint: köznyelvi *hazaffi* | népnyelvi *báró hujki* 'aki kérkedik előkelőségével' (Nyr. XLI, 194) | *szaladócki* 'gyáva' (MNy. III, 394) | *kontesz kalarábe* 'nagyzó leány' (Nyr. XLI, 194).

Néhány adatban a vezetéknevvel együtt vált köznévvé: *hári-jános* 'hazudozó' | *bazsa-mári* 'kikapós nő' Debrecen | *ubrik-borbála* 'kócos, lompos nő' (Nyr. XXXIX, 81) | *snájder-fáni* 'toloncos, rendetlen öltözötű nő' Szalonta (Nyr. XIII, 261) | *bőrjánoskodik* 'részegeskedik' (Nyr. V, 89) | *incennólk* 'erdő neve, amely *Incze Annók*-é volt' Nagybacon (Nyr. XLV, 235).

S amint az előbbi esetben, innen is ki kell vennünk: 1. A csinált gúnyneveket, mint pl. *közli-jános*. — 2. Az élelapok és népszínművek alakjait, mint pl. *Mokány Berczi*, *Mindenvőró Adám*, *Sanyaró Vendel*, *Lengenádfalvi Kotlik Zirzabella*. — 3. A tréfás szójátékokat és népetimológiákat, mint *tokaji-antal*: *antalag* (MNy. I, 372) | *Bűn-Gergely*: *Grünberger* (Nyr. II, 186) | *Lik István*: *Lichtenstein* Nagykovács (NyF. LVII, 30).

Sokkal gyakoribb azonban a pusztá keresztnév köznévvé válása.

Az angol önmagának *John Bull*; az ábrándozó *John-a-dreams*; a parlagi *country John*; a szentjánoskenyér *John dory*. Még változatosabb a *Jack* név használata, mert együgyűt, parasztot, inast, betyárt, matrózt, csizmahúzó, pecsenyeforgatót, kulacsot, lobogót, sárgalázat, hóhért egyformán jelenthet. Az amerikai *Uncle Sam* vagy *Brother Jonathan*. A franciában *Jean logne* 'oktondi'; *Jean potage* 'paprika-jancsi'; *Jeanjean* 'rekruta'. A német önmagának *Deutscher Michel*; az 'ostoba' *dummer August*, *dummer Töffel*, azaz: 'Kristóf', *dummer Peter*, *dummer Hans*, *dummer Matz*: 'Mátyás', *dumme Grete*, *dumme Liese*; a 'bolondos' *Hans Narr*, *Hanswurst*, *Kasper*, *Kasperl*; a 'lusta' *Faulenzer*: *fauler Lorenz*,¹ *faule Trinne*: *Katherine*, *faule Grete*; a 'gondatlan' *Hans ohne Sorgen*; a 'szeles' *Hans Dampf*; a 'kotnyeles' *Hans Dampf in allen Gassen*; a 'makacs' *Nickel*; a 'szórszálhasogató' *Umstandspeter*; a 'képzeltető' és 'hencegő' *Faselhans*, *Prahlhans*; egyébként is se szeri se száma a *Jean*-nal való összetételeknek: *Grobian*, *Lahmian*, *Schlendrian*, *Schöbian*, *Stolprian*; végül mindnyájan emlékszünk még a világháhorú híres negyvenkettesére, a *die fleisige Bertá*-ra.²

¹ A Bach-korszak hivatalnoki nyelvén és a katonaságnál: 'sor (számár)-vezető' is.

² L. mindezekre: TOLNAI VILMOS „Személynevek mint köznevek“ című kis cikkét (Nyr. XXVIII, 1), aztán G. KRUEGER, Eigennamen als Gattungs-

Így van ez a magyarban is. Ki kell azonban vennünk a magyar adatok közül:¹

1. A véletlen egyezéseket: *sári-virág* 'caltha palustris' | *sári-tök* 'cucurbita aurantia' Nógrád m., mert *sári* a. m. *sárga* | *belépett kozma*: 'megkozmosodott az étel' Bőny.

2. A növénynevekből lett keresztneveket: *Estike*, *Hajnalka*, *Ibolya*, *Viola*.

3. A játszi szóképzéseket és szójátékokat: *árpika*: *árpa* Szeremle, Szlavónia | *balpál*, *bópál*: *balpárti* Zala m. | *szereti a borcsát* Dráva vid. (XXVII, 372), *borist* (MARGALITS = MARG. 79), *boris nénit* Kecskemét (XLII, 92), *boriskát* Szalonta (sfj.), *borkát* (MARG. 90.) | „Hol a gazda? — Hát *ágnesre* ment“ a. m. *ág nyესni* Abaúj (XXXII, 55) | „*Sári* van ott kün?“ (kérdik az utcáról jövőt a sárra vonatkoztatva) (uo.).

4. A népetimológiákat, mégpedig:

a) A magyar szók etimológiáit és elvonásait: *antalkó*: *antalag* (MNY. I, 372) | *bodri-jankó*: *bojtorján* (XII, 199) | *linka*, *dinka* 'sütőtök' Eger | *radó* 'tized- vagy adóbehajtó' Veszprém m.; ebben az értelemben alkalmasint a *rovó*-ból elrontva (XXVIII, 9), s talán ezzel függ össze a szónak 'jövő-menő' jelentése is, Szigetköz (NYF. XXVIII, 43) | *tátor-jános* 'szél' Makó (XLII, 188) | *vak-sibilla* 'rosszszemű' Veszprém, Ipolyság, Debrecen, Óbecse (MNY. XV, 44), Nagykanizsa (NYF. XLVIII, 66), a *vaksipila* szóból; elvonva *sibilla* alakban is, Óbecse | *vak-pilátus*, *vaksi-pilátus* 'álmos' Gömör m.; tovább képezve ige gyanánt *pilátuskodik* 'vakoskodik' | *zsuzsika* | *zsuzsok* Hódmezővásárhely (XLV, 188) | *zsuzsikás* Nyíregyháza (XLV, 85) | *gábor* 'farkas' (vö. *gáborján*).

b) Az idegen szók népetimológiáit: *alár-miska*: *anarchista* Barkóság (XXXII, 520) | *albert-levél*: *babérlevél* Sopron m. (XLII, 382) | *béla*: kártya-műszó: francia *belle* 'szép, t. i. a figura' | *béla-gyöngy* 'fehér gyöngy' Székelység | *coki-miska*: *szociálista* Dunapataj (XXXIX, 331) | *cukorpalkó* 'cukrász': *zuckerbacker* Dunántúl | *fizi-miska* 'arc, ábrázat' Csallóköz (XXVII, 524) | *gyurkó-szilva*: *duráncai* Edelény (MNY. XI, 380) | *hektor*: *hektoliter* Sarkad | *klárka*: *klarinét* Székelyföld (ORBÁN VI, 147) | *kóbi* 'puskatus': *Kolben* | *kozma-ráma* 'panoráma': *kosmorama* Csongrád m. | *laci-fikálás*: *klasszifikálás* 'a földek osztályozása' Hajdú m. (MNY. III, 91) | *lampért* 'királyszőlő': *l'empereur* (MNY. III, 331) | *mici-sipka*: *Mütze* | *nini-miska*: *nihilista* Makó | *petike-hal* 'rhodeus amarus' Tinnyéd (vö. szeb nerka) | *petruska*: *petrezselyem* Szürnyeg | *rubi-jankó* *rubiánka* (uo.) | *szaladj-klári*: *szalakálé* Kolozsvár (sfj.) | *vak-pista*: *baptista* Nagykároly.

namen (Kgl. Realschule zu Berlin, Realgimn. Bericht 1890—1.), Zeitschrift für den deutschen Unterricht VII, 615.

¹ A csak helynévvel forrás nélkül közölt adatok a MTsz.-ből valók; a kötet, lapszám mindig a Nyr.-re vonatkozik.

c) A vallásos eufemizmusokat: *jani*, e helyett: 'manó, fene, mennykő'; *jani tuggya*, *jani vigye*, *jani üsse* Győr m. | „vigyen el a *beng-laci*“ Zenta (XXXVIII, 346) | *biz istók, istók bárék* | *vendel* 'valami rossz szellem'; ha a disznó döglük: *viszi a vendel* Katádfa (MNy. XVII, 136).

d) Az általános alanynak megfelelő szóállásokat: *senki-pál*, *pityi-palkó* 'senki' | *kis miska*, *sipka-miska* 'semmi' | *kis-kati* 'akárki' | *oldal-pállal beszélt* a. m. 'eloldalgott' Szeged (MNy. I, 323) | *Pétértől Pálhoz küldték.* | *Amihez szokott Jancsi, azt cselekszi János.* | *Amit Miska megtanult, Mihály sem felejtí.* | stb.

e) A *jeles napok* idő-, termés- és betegség-jósló mondókáit. Az igazi köznevekül használt keresztneveknek a következő csoportjait állapíthatjuk meg:

1. Személyre vonatkozó szavak, mégpedig ilyen jelentés-körökben:

a) Állapot, kor: *lázár* 'beteg' (XXXVI, 483) | *földnélküli-jános* 'nincstelen' | *mici* 'az úri leányok neve' Sopron (XLII, 92) | *benjámin* 'a szabadkőmívespáholy legújabbán felavatott tagjának neve' (MNy. XVII, 128) | *fruska* 'fürgé leánya, süldő leányka' Debrecen, Nagykálló, Kömörő, Dercen, Rozsnyó, Esztergom, Szalonta (MNy. XIII, 126); az *Eufrozina*, *Fruzsinka* névből | *mária-leány* 'fehér ruhás fiatal leány, aki egyházi ünnepeken zászlót visz' Ada (MNy. V, 468) | „a magyarok a vén embert *öreg-ágostonnak* szokták csúfolni, mint az öreg asszonyt *vén-dorottyának*“ Berzsenyi (ÖM. 1864. II, 138); *aggastyán: Agoston* (XVII, 529, MNy. VII, 91) | *matuzsálem* Debrecen (MNy. XXVI, 31) | *vén-sibilla* 'vénasszony' Szatmár, Szalonta (sfj.) | *aglant* 'ua.': *Aglent* (VII, 248, XXXIX, 428).

b) Testrész: *áddám-csutka* (I, 124) | *jancsi* 'hímvesző' Szalonta (XLIV, 404) | *pendzsi* 'a kis lány szeméremteste' uo. (MNy. XIII, 213.) | *geci* 'sperma' uo. (I, 372) | *péterke: elmegy, leesik a péterkéje* 'elvetél a terhes asszony, ha kívánságát nem teljesítik' Baja, Szolnok | *petike* Szeged, Vas m.; ZOLNAI GYULA szerint a *pete* népetimológias kicsinyítései (NyK. XXVI, 372) | így is mondják: *elveszti palkót* Félégyháza (XV, 468) | *palkó* 'f..g' Debrecen, Győr.

c) Termet: *herkules*, *erős-jános*, *sámson*, *döme* 'zömök, vas-kos' Vác (NyF. X, 64) | *mahomet*, *mahumed* 'nagy testű, magos termetű, erős' Cegléd, Vác (NyF. X, 64), Székelység | *nagyjordan* 'langaléta' Szatmár m. | *lunguj-náci* Fogaras (XLII, 113) | *babszem-jankó* Zilah (MNy. I, 331) | *babszemjankónyi* | *borszem-jankó* (vö. MNy. XVI, 151) | *tökmag-jankó*, *hüökköm-jancsi*, *hüvelyk-matyí*, *puccor-gyura* Vác (NyF. X, 64) | *hájas-muki* 'kővér' (MARG. 320) | *faros-ilona*, *pukhancs-júda* Vác (NyF. X, 64) | *ducifaros-pila* (MNy. III, 292) | *dupó-sári* 'elhízott fiatal asszony' Hódmezővásárhely (MNy. II, 93) | *tündér-ilona* (MNy. VIII, 433) | *lukrécia* 'csudaszép nőszemély' Háromszék.

d) Külső: *kóci-boris* 'borzas' Szentés | *bócer-kata* Szeged,

Csallóköz | *borzas-kata* (MARG. 768) | *sanda-pila* Dés (XLI, 196) | *szösz-pila* Székelyföld | *rézmin* 'rendetlen öltözetű' Vas m. < *Erasmus* | *ruha-rézmin* Vas m. | *ruha-rézmin* Vas'm., Sopron m., Rábaköz | *ruha-réz* Halas, Székesfehérvár, Csallóköz ~ Sopron m., Zala m. 'ruhanyűvő' (MNY. VI, 431) | *pótinca, pótin-cás* 'pöre, öltözetlen' Balaton mell., Tapolca, Torna, Csurgó, Veszprém m., Vas m. < *Potentiana* (MNY. X, 281) | *luca* 'meztelen' Vas m. (MNY. IX, 139) | *ádám-civil* 'meztelenség' Székelység | *cifra-juci, cifra-jutka, jutkás* 'feltűnő'; *jutkás-konty* 'hegyes, csúcsos, fejbúbra illesztett' Dunántúl (XLII, 142, Pesti Napló 1896. okt. 2. 13. l.) | *cifra-panni*.

e) Testi hiba, fogyatkozás: *tyuk-miska* 'felemás szemű' Aracs | *mihók* 'felszemére vak' Zala m. | *vak-laci, vaklangos* 'caecutiens' MA. < *vak Longinus* (MNY. I, 412) | *vak-pali, vak-péter, pila* Fertő mell. | *vak-pila* Vas m. | *vak-vilmos* Öcsöd (MNY. XXIV, 295) | *vaksi-pila* Csallóköz, Pápa, Háromszék ~ Torda (NyF. XXXII, 61) | *kancsi-pila* Háromszék | *döme* 'pisze' Alföld | *kuka-jani, kuka-zsuzsi* | *lipinka-péter* 'sánta' Háromszék | *sánta-kata, sánta-pila* Csallóköz.

f) Foglalkozás: *jakab* 'a szeremlei kálvinisták gúnyneve' Baja | *matyó* 'a Mátyás becéző neve' (MNY. I, 138) | *girguc* 'örmény' Zilah | *vaszi* 'oláh' Szolnok-Doboka m. | *jordán* 'zsidó' Nagykanizsa (XLVIII, 63), Nagybánya (sfj.) | *kóbi, móric, mózes* Nagykanizsa (NyF. XLVIII, 64) | *mózi, slajmi* (*elslajmiz* 'elcsen, elcsal' Győr m.) | *rebeka, sára* 'zsidó asszony' | *rifke* 'zsidó leány'.

2. Lelki tulajdonságot, természetet, szokást jelentő szavak, mégpedig:

a) Kapkodó, szeles, szeleburdi: *balázs, hűbele-balázs* (X, 405) | *szél-gábor* Cegléd | *szél-gáspár* Kiskunság | *szél-pál, szél-pali* Székelység | *vihar-jóska* Sátoraljaújhely (sfj.) | *lökös, fél-lökös, türöm-lökös*: a régi *Lökös* személynévből (XXVIII, 9) | *szegödi-mózes* 'állhatatlan' | *sebők* Hajdúszovát | *péterbácsizni* 'teketóriázni' Komárom m. | *szél-borka* Székelység | *kalamajka-kata* Vác (NyF. X, 64) | *satra-kata* Kassa | *sedre-kata* Győr m. (XXX, 490) | *szél-kata* Vác (NyF. X, 64) | *futri-kati, széli-kati, szapora-margit, szeles-margit* (MARG. 528) | *szél-margit* (X, 405) | *kókis-panna* Csík m. | *szél-panna*, Gömör m. | *hetre-pila, cimer-rózi* 'pajkos' Vác (NyF. X, 64).

b) Kíváncsi, makacs: *kandi-pál* (MARG. 365) | *akaratos-kelemen* (MARG. 410) | *péter-fejü* Kemenesalja (vö. *szent Péter*).

c) Beszédes, nyelves, hazug, árulkodó: *penzsi*: *penzsi vót, mind egy fejérnép* Lozsád | *tanu-laji* 'tanúskodni szerető' Hajdú m. (MNY. II, 236) | *jutka* Dunántúl (XLIV, 266) | *atilla* 'kardos, feleselő menyecske' Érsekújvár | *mátézni* 'veszekedni' Dunántúl | *hazug-gábor, fordíts-marci, fordíts-pista* Vác (NyF. X, 64) | *tódlits-jakab* (MARG. 370) | *judás, judáskodik* (MARG. 389). Ellenben: *kuka-marci*: 'szótlan' Vác (NyF. X, 64).

d) Csalafinta, furfangos, okos: *csalóka-péter* (MARG. 100) | *hamis-kaifás* (MARG. 391) | *jakabolni* 'megcsalni' (XI, 450, MNy. VII, 137) | *dániel: légy dániel* 'magyarázd meg' Debrecen (XXIX, 430, XXXIX, 185) | *bölcs-salamon, salamonkodik* 'bölcsetét fitogatja' (MNy. III, 300) | *ördögűző-fábián* Szabadka (XLVIII, 185).

e) Mafla, becsapható, hitetlen: *süsü-bence* Sopron m. | *baszuta-benkő* Hódmezővásárhely (MNy. II, 92) | *fa-jankó* Szalonta (XLII, 298): eredetileg *fűzfa-jankó*: „Estve, ha hazajön, csak részegeskedik, — Mint egy *fűzfajankó*, mellettem úgy fekszik.“ (Thaly: Vitézi Énekek II, 257) | *faleti* (RMKT. V, 364) | *mihók*, akiről így szól a népdal: „Haj, be nagy a *mihók* feje, — De kicsid az agyveleje, — Mind hátul van az eleje.“ (Vadr. I, 329) | *kuka-miska* Baranya m. | *tyúk-miska* Szentés, Hódmezővásárhely (XLV, 188) | *buha-mári* Nagybánya | *lili* Brassó m. | *pila* Háromszék, Csík m. | *szösz-pila* 'akivel csak szöszt fonatnak, akire fonás közben sok szösz ragad' Székelyföld | *pali* (XLII, 278): *palira vesz* 'becsap' (MNy. XIV, 162) | *tamás, hitetlen-tamás* (MARG. 703).

f) Féleszű, hóbortos, eszelős, bolond: *el-andalodik* < *Antal* (MNy. VII, 91) | *balázs, balázs-adósa, hetedjél-balázs, bandi* Székelység | *surján-bandi* Halas | *meta-bence* Tiszamente (XXVII, 558) | *világ-bence, bódi* Szeged, Háromszék | *háromfertyályos-gyurka* Uzon | *bolond-istók, gaksi* Veszprém m. | *gubajakab* (VII, 368)¹ | *paprika-jancsi, jankó, bolond-jankó* (II, 411, VII, 368) | *laji, lajcsi, lajcsizik* 'bolondozik' Baranya m. | *lipi*² | *mátékodik* 'bolondozik' (MNy. III, 294) | *mihók, bolond-mihók, galuska-mihók* (MNy. III, 294) | *bohó-misi, bohó-miska, bolond-miska* | *móci-palya* Gömör m. (XLIII, 28) | *pista*: „ez csak olyan *pista*, akivel csak *pistikázni* szoktak“: 'mókázni' Kiskunság | *ista-pistáz* 'tréfál' Kecskemét | *bolond-pesta, cigány-pesta* Nógrád m. (XXIII, 28) | *samu* Rábaköz (MNy. IX, 464) | *bolond-samu, samu-nadrág* Debrecen ~ Pápa vid. (MNy. XI, 142) | *débora* Brassó m. | *bodor-éva, bosó-dora* Ipoly völgye | *bolond-kata, hógő-kata* Heves m., *katuska* Szeged | *sadraférc-panni* Debrecen | *hetre-pila*.

g) Utcás: *mindenütt-istók, utca-peti, ögyelgő-pista* Vác (NyF. X, 64) | *utca-pista* Zilah | *jánosolni, istvánolni* 'karácsonyban a Jánosokat, Istvánokat énekszóval köszöntve feljárni' | *vincézni*: a Baján szokásos *Vince*-napi mulatságok el-

¹ A népmisztériumok bolondos öreg *Jakub* pásztor a tótban *Gubó*-vá lett (Népkgyűjt. VIII, 510); innen a magyar betlehemesek *Guba, Gubi apó*-ja (XLII, 425), s innen *gubó, guba* 'együgyű'.

² Ezt a szót Nagykárolyból küldte be CZIRBUSZ GÉZA. Gyermekkoromban még élt az a Waldmann Lipót nevű zsidó, valamikor jómódú rövidáros, aki felesége megszökése után afféle folyton utcán kóborgó, minden asszonyban-leányban feleségét kereső csendes bolond lett. Őt hívtuk *lipi*-nek, s róla mindekit, akire nem akartuk nyersen azt mondani, hogy félbolond.

nevezése (XLII, 43) | *kóbori-bori* Nagybánya | *kósza-jutka, utca-kati* uo., Torda (NyF. XXXII, 61), Szolnok-Doboka m., Háromszék | *falukata, falukati* Székelység, *falufarka-kata* (MARG. 401) | *lucál, lucázik* 'háztól-házra jár, látogatózik' Csík m. | *kósza-pila* Jókai (MNy. XLIV, 147).

h) Kikapós nő: *verbung-bora* Kassa | *kata*: „jó világ van a *katákra*, haza gyűttek a katonák“ Szeged | *lila* Fülel | *marinka* Zala m. | *kanca-mári, ördög-panna, kanca-sári, katona-sári* Dés (XLI, 194) | *meg-pistul* 'belehabarodik'.

i) Nőies természetű, női dolgokba avatkozó, női munkát szerető, konyhán nyalakodó férfi: *apalin* < *Appolonia* (XXVIII, 9) | *bori* (MNy. III, 182) | *bori-bácsi* Nagybánya | *jutka, katicáskodik* Veszprém m. | *kata-pila, kati-pila* Nagybánya ~ Torda (NyF. XXXII, 61), Szolnok-Doboka m., Székelység | *katóka* Székelyföld | *katus* Balaton mell., Háromszék | *katus-asszony* (MNy. III, 293, VII, 136) | *kataska* Debrecen, Pápa vid. | *katuskodik* (MNy. VII, 136) | *panna* (MNy. III, 182) | *tulipán-panna* uo. | ? *panyóka* Szatmár m.; vö. *panyó* 'nagyanya' | *leánka-pista; ki-pistál* 'kikóstolgatja az ételt a konyhában' | *pila* Szeged | *simonka, suskás* < *Zsuska* (MNy. III, 182).

j) Férfias természetű nő, hermafrodita: *í.sz-kati* Háromszék | *pista-kisasszony*: „ahun gurul a *pista-kisasszony*, mondják Erdélyben a kerékpározó nőre“ (Ellenzék 1897. 200. sz.) | *fiju-pista* 'fiuk társaságát szerető kis lány' Torda (NyF. XXXII, 47) | *í.sz-margit* Székelység | *monyas-kati* Csík m. | *katica* (X, 405) | *kataska* Nagykunság; *katuskaság* (Szemere Pál munkái II, 60).

k) Lusta, dolgozni nem szerető: *rest-ferkó* (MARG. 401) | *pipa-jani* (MARG. 370) | *naplesi-jankó* | *laci, lackó, lászló; felült lászló* 'fáradt' Debrecen (XLII, 38), Nyíregyháza (XLV, 266), Fehér m. (XLVIII, 191), Szalonta (sfj.); vö. *Dobzse László* | *lackós* Kemenesalja (NyF. XXXIII, 22) | *lajkó* Brassó m. | *lajkós* Füzesabony (XLIV, 142) | *tarata-marci* 'rendetlen' Vác (NyF. X, 64) | *totya-pali* Vas m. | *parlag-péter* | *aneca* Jókai (MNy. XVIII, 134) | *lusta-kati* (MARG. 401), *vörös-margit; elnyomta a vörös-margit* 'álmos' (MNy. I, 372) | *muhar-maris* (MARG. 401). Ellenben *igyekezet-pista* 'iparkodó' Vác (NyF. X, 64).

l) Vegyes jelentésűek: *parlagi-jancsi* 'modortalan' (MARG. 606) | *magyar-miska* 'őszinte nyers'; *magyar-miskásan* (MARG. 511) | *csömör-éva* 'kiállhatatlan' Vác (NyF. X, 64) | *atilla* 'rosszalkodó gyerek' Dés (XLI, 193) | *garázda-péter, rontó-pál* Jászság (XXIX, 92) | *laci-betyár* 'gazember' Hajdú m. (XXXIV, 220) | *hődöri-gyurka* 'pimasz' Heves m. | *muki* 'taknyos' Lozsád | *kaján* 'irigy' (XLI, 450, MNy. XVII, 134): *káinolni, kájanolni, kajánlani, kajánkodni, kajonság* | *mihók-marci* 'nagyétű' Zilah

(XXVIII, 185) | *vörös-gyurkó* 'részezes' (MNY. I, 460) | *szereti a lizit* (MNY. I, 372) | *részezes-pila* (XXIX, 378).

3. Állatnevekkül használt keresztnevek: *bence* 'hétpettyes böde' Órség | *ilona-bogár* Somogy m. | *fus-kata* Nagykőrös (XXXIV, 182, NyF. LXVII, 42) | *füs-kata*, *kös-kata* Cegléd | *szücs-kata* Torontál m. (MNY. V, 43) | *szüz-kata* Hódmezővásárhely (XLV, 187) | *katalina* Pécska | *katyarina* Nyitra m. (NyF. XXXII, 51) | *katalinka* Cegléd | *katalinka-pólinka* Nógrád m. | *katica* Torda (NyF. XXXII, 51) | *katóka* Heves m. | *katóka-bogár* Nagybánya | *mariskó-bogár* Sárospatak (XLIV, 447), Udvarhely m. | *péterke* Szepezd | *kis-péterke* Balaton mell., Zala m. | *görözdönfutó-máriska* 'macska' Udvarhely m. | *kaján* 'öklelős (szarvasmarha)' Székelység | *bertalan* 'csacsi' Halas | *ugar-maris* (Felsőm. Minerva 1830. IV, 118), Fehér m., Tolna m. | *pörke-néni* Szeged (KÁLMÁNY, Szeged Népe I, 167) | *tarackos-ilona* 'szamárganca' Halas (MNY. XVII, 136) | *bence 'nyúl'* Vas, Zala, Sopron m. (XXX, 443) | *máté* 'medve' Székelység | *mackó*: a *Máté* kicsinyítője (MNY. VII, 456) | *sándor-ökre* valamiféle madár' Heves m. | *butykás-kató* 'bubos pacsirta' Szilágym. | *kata* 'varjú' Bars m. | *mátyás* 'szajkó' Heves m., Székelyföld | *györgy-deák* 'tövisszúró gébics' Heves m. | *ilona-hal* 'keszeg' Szeged | *marci-hal* 'barbus fluviatilis' | *nagy-marci* Tisza mell. | *tamás-keszeg* 'leuciscus rutilus' Köröstarcsa | *mici* 'patkány' (Nemz. Ujság 1924. XII. 15.) | *beke-jóska* 'béka' Zenta (XLIV, 236) | *magdalinka* 'kék-nünüke' Nyitra m. (XLIV, 142) | *büdös-bence* 'mezei poloska' Erdély (MNY. XIII, 312) | *gáspár* 'kukac, gyümölcsféreg' (MARG. 278) | *jánoska* Jókai (MNY. XIX, 58) | *miska* Nagybánya, Sopron m. | *péterke* Csik m., *péterkés* 'kukacos' Háromszék.¹

4. Növénynevek: *anna-virág* 'valami kerti virág' Szigetköz (NyF. XXXVIII, 33) | *gyurka-fa* 'liceum' Szeged (Móra: Georgikon 76) | *bócér-kata* 'iringó' Csallóköz | *borzas-katica* 'nigilla damascena' (MNY. XXXIII, 589) | *kata-rózsa* 'chrysanthemum' Vas m., Szigetköz (NyF. XXXVIII, 33)² | *katóka* 'valami növényfaj' Heves m. | *lizi* 'muskátli' (MNY. VII, 381) | *büdös-lizi* 'ua.' Háromszék (XXXVI, 326), 'pelárgónia' Nagybacon (XLV. 235); *vö. stinkende Liesel* | *lörinc van a dinnyében* (MARG. 514) | *lukács-virág* 'mocsári golyahír' Csurgó | *el-mihálylik* 'elnyúlik' Halas, Zilah | *mihálka* 'turbolyabogyó' Nyitra m. | *mihóka* Heves m., Nógrád m. | *mózes-pecsenye* 'hagyma' Fejér m. (XXX, 283) | *péter-szeg* 'csomó a deszkában' Pápa vid. (NyF. XVII, 43).

¹ A „szentek“ állatai és növényei nem tartoznak e dolgozat keretébe. L. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, A szentek szerepe a magyar nyelvben: MNY. VII, 214.

² Sajtóhibán alapul a több helyre becsúszott *katika*, *katika-répa* 'aconitum napellus' elnevezés; az újabb források (BALLAGI, NySz., Nyr. XIX, 475) PÁRIZ PÁPAIRA hivatkoznak, itt azonban csak a *napellus* alatt áll *katika-répa*-jú, míg az *aconitum* alatt *k a r i k a-répa* olvasható.

5. Ételnevek: *gyuszi* 'a hús mellé rakott körítés' Patóháza | *kata-könyök* 'kenyértésztából készült könyök-forma sütemény' Halas, Rábaköz, Komárom | *kati-könyöke* 'levágott marhának bizonyos része' Debrecen | *laci-pecsenye* Kisújszállás (MNy. XIV, 212) | *laci-konyha* 'vásári konyha' | *marci* 'kenyér' Patóháza, Heves m., Győr, Székesfehérvár | *vak-marci* (MNy. I, 372) | *be-palkóz* 'bepofáz, felfal' Halas | *pendzsi* 'kis darab szalonna' Szalonta (MNy. XIII, 213).

6. Ruhanevek: *árpádka* 'dolmányfajta' | *atilla* (Századok 1886: 377, Nyr. XV, 97) | *buda* 'panyókára vetett dolmány' (MNy. VII, 91) | *jancsika* 'női kabát' Pusztamonostor | *sándor* 'parasztbunda' Heves m. | *pepita*: *Pepita de Ortega* spanyol táncosnő 1853-ban szerepelt Pesten; a tánc közben nyaka és dereka körül lebegő kendő szürkés kockáiról. kapta nevét a *pepita* szín (MNy. XV, 107, Nyr. XL, 31).

7. Eszközök, szerszámok: *dávid-parittyá* Torda (MNy. XXXII, 45) | *fa-jankó* 'két egymásba illesztett fácskából álló gyermekjáték' Hajdúhadháza | *miska* 'az úzásban segítőül vízbe dobott fahasáb': *miskázik* Nagyenyed (MNy. III, 331) | *lupuj-hinta* 'Ringelspiel' Magyarrege | *zsuzska* 'tekeláb' (MNy. I, 146) | *jézuskát csinál* 'hanyatt fekszik a hóban, két karját oldalt kinyújtva' Szalonta (MNy. XIII, 212) | *margin* 'szíjon lógó kampó a szövőszékben' Orosháza, Magyarittele, Győr m. ~ Szigetköz (NyF. XXXVIII, 34) | *jancsi* 'takácsszerszám' Magyarittele, 'a vontató alá tett villa-alakú ágasfa' Szegvár | *samu* Szentés | *petike* 'szemrázó fa a malomban' Győr | *jankó* 'apacs' Bódva mell. | *istók* 'kocsitengely' Győr m. | *péter-kés* 'bajonett' | *pöre* 'a kecskeméti öreg templom nagy harangja' (XL, 261).

8. Edénynevek: *böske* 'bádognorsó, melyet a falra szoktak akasztani' Csorna (XLII, 334) | *laci* 'kis vízmeregető edény, ezüstnemű elmosogatására szolgáló vízesedényke, italhűtő edény' Zala m. (MNy. V, 147) | *mihók* '5–6 itcsé cserépkancsó' Szentés, Hódmezővásárhely, Arad m., Szeged | *miska* Hódmezővásárhely (XLV, 139) | *náni* 'kancsó' Csongrád m. | *petár* 'bögre' Baranya m. | *tónika* 'fatölcsér' Veszprém m. | *veres-györgy*, *veres-gyurkó* 'kulacs' (MNy. I, 273, 371, 430, 460 II, 378, 420, III, 40, IX, 223, 449, X, 354, 423, XX, 33).

9. Vegyes jelentésűek: *jancsi-bankó* | *lajos* 'leu' Erdély (MNy. XIX, 104) | *göncöl*, *göncöl-szekere*; a *Konrad* német kicsinyítője: *Künzel*, *Günzel*? (MNy. VII, 135) | *kata-liktya*: 'észak, északnyugat' Győr m., Pápa vid. (NyF. XVII, 43), 'dél-nyugat, ahonnan az eső jön' (PAIS DEZSÓ) | *kati-szeglet* Rábaköz (MNy. IX, 428) | *mátyás-ugrás* 'szaladás' Böny | *markalf-utja* 'a két kerékvágás közti gyepes tér' Halas | *mondá-sári* 'pletyka' (MARG. 643) | *péro* 'Tatának cigányok lakta része'.

A köznevekül használt keresztnemeknek tehát vagy a helyi folklórban van a gyökerük (megtörtént esetekben, pl. *lipi*), vagy mitológiai (*herkules*, *sibilla*), bibliai (*matuzsálem*, *judás*), történelmi (*garázda-péter*, *mahomed*) eredetűek, vagy esetleg már elhomályosult alakulások (*elandalodik*, *aggastyán*), ma már nem használt keresztnemek változatai (*longinus*, *lökös*). Java részben tehát templomi, iskolai vagy irodalmi hatás alatt keletkeztek. Ezeknek egy része nem is hatolt még le a nép közé (*herbert*, *közli-jános*), de eredetük világot vet a keresztnemek köznevekké válásának módjaira.

A köznévkül használt keresztnemek lehetnek teljeseek, kicsinyítőek, kettősek (*guba-jakab*, *katalinka-pólinka*, *kata-pila*, *mihók-marci*), csak jelző nélkül, jelzővel is, vagy csak jelzővel használatosak.

Az előtag rendszeren azt fejezi ki, amit a nép a keresztnévhez köt. Ez az előtag lehet:

1. Főnév, ilyen jelentésekben: a) 'akkora mint', pl. *babszem*-, *borsszem*-, *tökmag-jankó*, *hüvelyk-matyfi*, sőt birtokos személyragozva is: *hüőköm* (*hüvelykem*)-*matyfi*; b) olyan mint, pl. *tyuk-miska*, *szél-borka*, *vihar-jóska*, *fa-jankó*, *leányka-pista*, *ördög-panna*; c) 'valaminek a kedvelője', pl. *utca-kati*, *falukata*, *f.sz-margit*.

2. Melléknév: a) rendszeren eredeti jelentésében, pl. *hájasmuki*, *borzas-kata*; b) néha azonban éppen ellenkező értelemben, pl. *olcsó-jános*; c) sokszor eredeti alakjában megrövidítve, elvonva, pl. *bócér*, ebből: *bócéros*, *bócértos* 'borzas' | *mata*, ebből: *matat* 'keresgél' | *bosó-dora*, ebből: *bosás* 'kapatos' (vö. *boza*) | *högő*, ebből: *högöli* 'együgyű' | *kóci*, ebből: *kócos*.

3. Melléknévi igenév, mint pl. *görözdönfutó-máriska*, *ördögűző-fábián*.

4. Határozószó, pl. *mindenütt-istók*; sőt összetéve is: *hű + bele + balázs*.

5. Határozott igealak, pl. *mondá-sári*, *fordits-marci*, *tódit-jakab*, sőt egész mondat is, pl. *mihaszna-andrás*.

A keresztnév csak igen kevés adatban áll előtagként, s ilyenkor az utótag mindig főnév. Mégpedig:

1. Az előtag jelző, pl. *bori-bácsi*, *katus-asszony*, *pistakisasszony*, *györgy-deák*, *mária-leány*, *laci-betyár*, *pörke-néni*, *jancsi-bankó*; idetartoznak az állat- és növénynevek is, pl. *ilonabogár*, *kata-rózsza*.

2. Az előtag birtokos jelző, pl. *mózes-peccsenye*, *katiszeglet*; az utótag néha birtokos személyragozva is, pl. *balázsadósu*, *göncöl-szekere*, *kata-liktya*.

3. Az összetétel az előtagul mondott személy birtokához való hasonlóságot fejez ki, pl. *dávid-parittyá*, *péter-kés*, *samunadrág*, *laci-konyha*, *lupuj-hinta*, *mátyás-ugrás*; néha személyragozva: *kata-könyöke*, *lázár-lakodalma*, *markalf-utja*.

Néhány keresztnevet tovább is képez a népnyelv, mégpedig az új alakulat lehet:

1. Ige, mint pl. *istvánol, jánosol, jakabol, kájonol, lucál, istapistázik, lajcsizik, lucázik, mátézik, miskázik, pistikázik, vincézik, judáskodik, kajánkodik, katicáskodik, katuskodik, mátékdodik, salamonkodik*; még igekötővel is összetéve: *elandalodik, elmihálylik, elslajmiz, bepalkóz, kipistál, megpistul, sőt: péterbácsizik.*

2. Főnév: *katuskaság.*

3. Tulajdonságnév: *potincás, jutkás, zsuzskás, péterkés, lacis, lackós, lajkós, lampértos, margitos, lőrinces, péterfejű, babszemjankónyi.*

Keresztnévből való határozószó: *magyar-miskásan, palira vesz.*

Befejezésül egy adatban rá akarok mutatni arra, hogyan váltak a népnél a személynevek köznevekké. A tiszazugi tömeges mérgezések kezdeményezőjének ragadványneve *Putris Panna*. S a nyomozást megindító névtelen feljelentés így kezdődik: „Mélyen tisztelt parancsnok úr ezenben értesítem Önt, hogy már nagy réven nagyon sok *putris panni* van aki az urát megetete.“ (Magyarság 1929. augusztus 28.)

SZENDREY ZSIGMOND.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A vegyes zárhangok kérdéséhez. HEGEDŰS LAJOS (MNY. XXXII, 189) és én, úgy látszik, azért nem értjük meg egymást, mert én kezdettől fogva mindig csak hangokról beszéltem, ő pedig folyton összekeveri a hang és a (hang képzéséhez szükséges) hangképző mozdulat fogalmát, holott e kettő természetesen nem egy és ugyanaz. Hogy PANCONCELLI-CALZIA, JESPERSEN, FORCHHAMMER, PASSY szerint is az affrikáta két hang volna? Erre csak azt felelem, hogy igen érdemes emberek ugyan ők, de mégis csak emberek, tehát nem tévedhetetlenek. Hogy nem ők tévednek (és velük együtt HEGEDŰS), hanem én tévedek, ezt csak a következő két feltétel alatt fogom elismerni:

1. Ha valaki olyan fonétikai felvételeket fog nekem felmutatni, amelyeken világosan észlelhető, hogy az *Icig, ácsorog*, (N.) *zavadzál, Kudzsír* hangsoroknak *c, cs, dz, dzs* betűkkel jelölt helyein éppen olyan vonalképek vannak, mint a *Margitsziget, hátsó, évadzáró, lúdzsír* hangsoroknak *tsz, ts, dz, dzs* betűkkel jelölt helyein. De aki ezeket a hangsorokat a felvétel céljából kiejti, annak persze ügyelni kell arra, nehogy *Icig* stb. helyett véletlenül *Itszig* stb.-t mondjon (mint *Margitsziget* stb.). Mert a gép mindig azt jelöli, amit a beszélő kiejt, ha tehát a beszélő véletlenül a közsokástól eltérően ejtette a hangsort (mint pl. HEGEDŰS a *maradsz* igealakét, l. MNY. XXXII, 18, 103), akkor az ábrán látható vonalkép egyáltalán nem bizonyíthatja az ejtésnek szokásos módját.

2. Ha valaki a fonetikusok által eddig vallott azon feltevés mellett, hogy az affrikáta = egy zárhang + egy azonhelyi réshang, meg tudja nekem magyarázni a MNy. XXXI, 211 stb. felsorolt magyar hangtörténeti jelenségeket. (Ezeknek számát ma már szaporítani is tudnám.)

Amíg e két feltétel nem teljesül, addig HEGEDŰS és a legtekintélyesebb fonetikusok ellenére is rendületlenül azt fogom vallani, hogy az affrikáta = vegyeszárhang, vagyis olyan zárhang (hogy tévedés ne legyen: hang!), melynek explóziós levegőjét egy azonhelyi réshang képzésére is felhasználjuk.

HORGER ANTAL.

Francia zarándokok I. Endre idején. A MNy. január—februári számában (XXXII, 38—40) ECKHARDT SÁNDOR egy érdekes adatot közöl Lietbert cambrai-i püspök 1054-i zarándokútjáról Magyarországon és a Balkánon át a Szentföldre. A XI. század derekán Magyarországon átvezető zarándokutakra vonatkozó ismereteink megszerezhetők egy, az említettnél jóval szűkszavúbb és jelentéktelenebb adattal, amely azonban ECKHARDT következtetéseit nagy mértékben támogatja.

A st.-huberti apátság krónikája, az ú. n. Cantatorium (Chronique de l'Abbaye de St.-Hubert dite Cantatorium. Tr. p. A. L. P. DE ROBAULX DE SOUMOY. Bruxelles, 1847.), melynek XII. századbéli kézírata is ismeretes, s mely a XI—XII. század eseményeire teljes hiteltű forrás, megemlékezik egy Theodericus nevű lobbesi szerzetes, később st.-huberti apát zarándoklási kísérletéről, elmondva, hogy „... licentia abbatis sui Hugonis Lobensis, Jherosolymam adire conatus, sed per Pannoniam transire praepeditus, Romam quasi per Adriaticum mare navigandus devertit...” (i. m. 229). Ebből egyrészt az derül ki, hogy a Magyarországon átvezető út emléke, legalább külföldön, főként Észak-Franciaországban nem veszett el, sőt minden valószínűség szerint ez az útvonal a XI. század közepe után hamarosan ismét divatba jött. Lehetetlen volna ugyanis megérteni, miért tartja a krónikás szükségesnek azt a megjegyzést, hogy Theodericus nem mehetett Pannonián át, ha nem ez lett volna az észak-franciaországi zarándoklatok leggyakoribb, mintegy természetes útja. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy a Péter és Aba Sámuel alatt történtek folytán Magyarországnak nyugaton, főként az ország közvetlen közelében olyan rossz híre támadt, hogy még Endre uralkodásának első éveiben sem igen mertek keresztény zarándokok a területére lépni. Világos ugyanis, hogy Theodericus eredetileg ezt az útvonalat választotta, s csak később változtatta meg útirányát (divertit). Közrejátszhattak az ezidőben a nyugati széleken napirenden levő határvillongások és portyázó hadjáratok is (HÓMAN—SZEKFŰ I, 268). — Az az időpont, amikor Theodericus Magyarországon át akart utazni, megközelítőleg meglehetősen biztosan megállapítható a krónika szövegéből. Theodericus ugyanis, miután Stavelotban, Verdunban és Mousonban mint kolostori iskolamester működött és sok derék és tudós szerzetest nevelt, engedélyt kapott a jeruzsálemi zarándoklatra, s mint láttuk, Rómába került. Itt találkozott Theoduinusszal, a liège-i püspökkel, s a pápa parancsára lemondva

zarándokújtjáról e főpappal együtt hazament. Kevéssel azután (non multo post), mikor Henrik császár a püspöktől oly skolasztikust kér a fuldai kolostor számára, aki a híres Richardus apát tanítványa volt, a püspök Theodericusra gondol, kinek kiváló tulajdonságait megismerte a hosszú együttes hazautazás alatt. Magához hivatja tehát lobbesei klastromából a tudós szerzetest, hogy elküldje a császárhoz. Erre azonban nem kerülhetett a sor, mert ugyanakkor ült össze az egyházmegyei tanács, hogy az apátja elhalálózása miatt fő nélkül maradt st.-huberti kolostornak új apátot válasszon. A nagyprépost és egy más tekintélyes egyházi férfiú ajánlatára az egész gyülekezet egyhangúlag Theodericust találja legmegfelelőbbnek e méltóságra. Az előző apát 1055-ben halt meg: „Anno vero incarnationis millesimo quinquagesimo quinto . . . . . cum decessisset, successit autore Deo, illi domnus Theodericus Lobiensis coenobii monachus . . .” (i. m. 228—9); kétségtelen tehát, hogy a szerzetes utazása legfőljebb két-három évvel 1055 előttre tehető.

Van különben ugyanebben a krónikában még egy, Magyarországra vonatkozó vékonyka adat, mely arra mutat, hogy a XI. század második felében az élet hajótöröttjei Magyarországon keresték az ígért földjét. Ugyanis 1075-ben Guoboldo st.-laurenti apátot botrányos életmódja, engedetlensége és valószínűleg ghibellin volta miatt a liège-i püspök megfosztotta méltóságától. Guoboldo Henrik királyhoz menekült, hogy az ő segítségével visszajusson tisztségébe, de a király minden kérése és fenyegetése megtört a püspök hajthatatlanságán. „Sic Guoboldo desperatus Hungariam concessit” (i. m. 257), mondja a krónikás. Az elesapott apát azonban, valószínűleg erkölcsi és politikai multja miatt itt sem boldogulva, később visszament Henrikhez s résztvett az olaszországi hadjáratban is, majd az erélyes püspök halála után visszatért hazájába.

BÁRCZI GÉZA.

Pápai Páriz korabeli titkosírás a néphagyományban. A nép között élő különféle titkosírásfajok közt legelterjedtebb a Szamosháton megfigyeltem ú. n. *dageliropu* írás (vö. Szhsz. *titkosírás*), melyet tudomásom szerint Erdélyben is ismer a nép. A titkosírás kulesa a *dageliropu* szó. Írás közben ugyanis a *da*, *ge*, *li*, *ro*, *pu* betűpárok tagjait egymással föl kell cserélni, tehát *d* helyett *a*-t, viszont *a* helyett *d*-t kell írni, a *g* helyett *e*-t, az *e* helyett *g*-t írunk, és így tovább. Pl. ezt a mondatot: *az udvaron várlak* ezzel a titkosírással így kell írni: *dz pavdorn vdoldk*.

Érdekes, hogy ez a titkosírás már Pápai Páriz korában is közismert volt. Páriznak a kolozsvári református kollégium könyvtárában őrzött iskolai jegyzetei közt van egy „Oratiuncula” című füzet, melyben mindenféle stílusgyakorlatok, anekdoták, versgyakorlatok közt néhány találókérdés is van. Az egyes kérdések után a megfejtés *dageliropu* titkosírással van közölve. Egyik találókérdés pl. így szól: „Quale est lignum, quod neque plantatum in horto, nec in terra germinavit?” Megfejtése: *Vloed Dorols (= Virga Aronis)*. Más: „Est sera aquis constans, reserat quam lignea clavis, Venator capitur, libera

casse fera“. Megfejtése: *Mdog opbopm dugotpm bdepir Mrsls, Uhdodr mgoeltpo, Lsodgi todnslt (= Mare rubrum apertum baculo Mosis, Pharao mergitur, Israel transit)*.

Mivel ennek a titkosírásnak a kulcsa közismert, s így az írás könnyen megfejthető, inkább a gyermekjátékokhoz számítható, mint ahogy ilyen jellegű volt már Pápai Páriz korában is.

CSÜRY BÁLINT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bázsalamán. E XVII–XVIII. századból több adattal igazolt szavunkat (vö. CSEFKÓ: MNy. XXI, 127–8) az EtSz. egy francia *baise-à-la-main* átvételének fogja fel; RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN (Nyr. XXXVIII, 453) — bár, úgy látszik, német közvetítés közbeiktatásával — ugyancsak francia eredetű, mesterségesen átplántált szónak tartja. SPITZER LEO (Nyr. XLIV, 22, LIV, 127) viszont inkább olasz származásúnak (*baciola mano*) ítéli. SIMONYI (Nyr. XLIV, 31) azt bizonyítja, hogy egy, a Habsburgok spanyol etikettű bécsi udvara útján hozzánk jutott spanyol *baso la mano*-ra (teljesebben, ugyancsak SIMONYI szerint, *baso Usted la mano*) megy vissza. Ezt a feltevést CSEFKÓ (MNy. XXI, 128), majd Gombocz is (MNy. XXII, 207) elfogadja, míg MELICH, úgy látszik, inkább az olasz eredet felé hajlik (MNy. XI, 139).

Kétségtelenül nemzetközi műveltségszóval van itt dolgunk, amely nemcsak egész Nyugat- és Közép-Európában el volt terjedve, hanem még a skandináv nyelvekben is otthonos volt. Így kimutatható egyrészt a pfalzi németben a *Baselmanes austeilen* kifejezés (WIESE, *Unsere Mundart* 142), másrészt megvolt pl. a dánban a *Baseleman* szó, s az ebből alakított *Baselemaner* vagy *Baselemanter*, sőt volt *Baslemanus* latinositott formája is (NYROP, *Linguistique et histoire des moeurs* 24), s úgy látszik, *basselemaner* alakban még ma is megvan (Nyr. LV, 127). Eredete kétségtelül feudális: a szertartásos hűbéri hódolatot jelentő ünnepélyes kézcsók minden nyugati latin országban el volt terjedve, s ezekből jutott el a szó a többi országokba, valószínűleg mint a XVI–XVII. században mindenütt kivirágzó, szertartásos barok udvari élet nyelvének jellegzetes szava. Az ilyen vándorszavak pontos útját nehéz követni, s könnyen megesik, hogy egyszerre több oldalról hatolnak be egy-egy nyelvbe. Annyi világos, hogy szavunk kiinduló pontja nem román nyelvi főnév, hanem egész mondat. Az idevágó román nyelvi főnevek ugyanis: francia *baise-main* (LITRÉ), spanyol *besamanos* (GONZALES DE LA ROSA, *Campano* Iustrado; TOLLHAUSEN), olasz *baciamao* (ZINGARELLI², RIGUTINI–BULLE), melyek közül a legrégebbit nehéz volna megjelölni (valószínűleg a francia az), s melyek egyébként oly pontosan illenek egymásra, hogy egymás tükörszavai lehetnek, mind olyan összetételek, amelyeknek főnévi eleme névelőtlen. A spanyol *besalamano* pedig újabb keletű, és bár összefügg a kérdéses kifejezéssel, más úton fejlődött, s egészen mást jelent (Campano il.: *Esquela con la abreviatura B. L. M. y redactada en tercera persona*). Az idézett német és dán alakok is francia mondatra mutatnak: a *Baselemaner* rokonértelműje, a *Jemerecomaner* is

könnyen felismerhetőleg a francia *je me recommande* mondatból származik.

Bár főként jelentésénél fogva (szertartás, ünnepség, hajbókolás), szinte kétségtelennek látszik, hogy a magyar szó a bécsi udvar szertartásnyelvéből ered, s az is közismert tény, hogy ennek az udvarnak az etikettje spanyol eredetű, mégsem valószínű, hogy a magyar szó valami spanyol-német alakra megy vissza. A SIMONYI idézte *baso la mano* (*beso* helyett) egyszerűen tévedés, ilyen alak nemcsak a madridi előkelő kasztíliaiban, de az egész ibériai félszigeten is ismeretlen (F. HANSEN, *Spanische Gram. auf historischer Grundlage* 23—4), sőt a *baso Usted la mano* még mondattanilag is lehetetlen. Igaz, hogy a *bászalamán a*-ja magyarázható volna hasonulással, de érthetetlen a szóvégi *o* hiánya, s zavaró a magyar *zs* is, *sz* vagy esetleg *z* helyett. Nem valószínű ugyanis, hogy a madridi *ś*-es ejtés már a XVI. században megvolt, amikor az udvari etikett átszarmazott Bécsbe. A francia származtatás téves voltára már előbb is rámutattak (i. helyek). Inkább hajlandó lennék SPRITZER LEO feltevéséhez közeledve a magyar szó kiinduló pontját az olasz *bacio la mano*, helyesebben *bacio la man'*-ban keresni, vagy még inkább a mondat velencei formájában, a *baso la man*-ban (BOERIO 41). Hangtani szempontból a toscanai forma is megállja a helyét, még ha az olasz hangzóközi *č* > *š* változást nem is tekintjük olyan régiinek; a feltehető német közvetítés ugyanis megmagyarázza a magyar *š* > *ž*-t. Még kifogástalanabb magyarázatot nyújt a velencei *baso la man*, palatalizált *ś*-sel, illetőleg *ž*-vel. Olasz, mégpedig épen velencei és velence-környéki olasz a bécsi udvarban mindig sokkal több volt, mint spanyol, s a bécsi udvari emberek — köztük a magyarok is — inkább olaszul tudtak, mint spanyolul. A XVI—XVII. században a velenceiek nemcsak egymásközt beszéltek kizárólag velencei tájszólással, de akadt nem egy előkelő ember közöttük, aki nem is tudott jól toscanai nyelven; pl. CASANOVA még a XVIII. század derekán gúnyosan és elítélőleg emlékszik meg egy hivatalos közegről, ki hivatalos parancsát nem velencei, hanem toscanai nyelven adja (CASANOVA, *Mémoires* III, 44). A XVIII. században az olasz nyelv ismeretét főúri körökben csaknem olyan szükségesnek tartották, mint a németét és a latinét (vö. pl. Zrínyi Miklós, Zichy István, Zichy Pál neveltetéséről gróf ZICHY ISTVÁN: *Berzeviczy-Emlékkönyv* 247). Mi sem természetesebb tehát, épen az olasz és a spanyol nyelv nagy közelsége folytán, hogy az esetleg meglevő ilyen spanyol műkifejezést szóról-szóra fordították olaszra vagy velencei olaszra, s így használták az udvar olaszul beszélő köreiben, melybe sok magyar is tartozott. Szavunk, amely rövid élete alatt, úgy látszik, mindig úri szó maradt, vagy innen, vagy idegen szavakkal tarkított németet beszélő udvari körökből került nyelvünkbe. Talán kettős: olaszos és franciás formák vegyüléséből magyarázható a magyar szó XVIII. századbeli *z*-s változata: *bazalaman* (Nyr. XXXVIII, 453).

BÁRCZI GÉZA.

A fogoly szóról. A *fogoly* 'captive, Gefangener' szóról a következőket tudjuk: a) hangtoldó tő. ragozva, képezve tehát *fogly-* (vö.: *foglyot, foglyok, foglyos* NySz., GyöngyTör.; *fogllyá*

'fogollyá' TMNy. 319 stb.); — b) *-ly*-je előbbi *-l*-ből való, vagyis a régi nyelvből ismert *fogol*-ból (l. NySz., OklSz., NyH.⁷ 87) fejlődött; — c) a *fog* 'capere, fangen stb.' igéből alakult *-l* > *-ly* igei névszóképzővel (l. UA. 217, NyH.⁷ 87).

Ezt a biztos tudásunkat akarom az alábbiakban egy hangtani és egy jelentéstani megállapítással megszerezni.

Az Ó-magyar Mária-siralmat tartalmazó kódex glosszái közt többek között ezt olvassuk: *pulkul* (így!) *pitvarának fugliabeul* (l. MNy. XIX, 9, JAKUBOVICH—PAIS, ÓMOLv. 131).

Nem emlékszem, hogy e glosszáról valaki írt volna. Abból meg, hogy *fugliabeul*-t SZINNYEI „A HB. hang- és alaktana” című nagyértékű dolgozatában a *-ból*, *-ból* ragnál (l. MNy. XXII, 257 és külön), úgyszintén a NyH.⁷ 113. lapján ugyancsak e ragnál nem említi, azt következtetem, hogy nyelvtudományunk e glossza vallomását eddig semmiféle irányban sem használta fel.

Sajnos, a glosszának megfelelő kódexbeli latin részt sem GRAGGER RÓBERT, sem JAKUBOVICH—PAIS, az ÓMS. és kódexe első tanulmányozói nem közölték (l. ÓMOLv. 131, MNy. XIX, 9 és német dolgozat). Nem kétséges azonban, hogy mai nyelven az értelme: 'a pokol pitvarának fogságából'.

A *pokol pitvara* kifejezéssel emlékeinkben másutt is találkozunk. Így pl. Keresszegi H. István 1640-ben ezt írja: „Nem hegyéb, hanem a pokolnak mint edgy pitvara, tornátza” (l. NySz. *tornóc* al.). Azt meg, hogy a *fugliabeul* a. m. *fuglyábeleül* > *fuglyábelöl*, hangtanilag és alaktanilag könnyű bizonyítani; könnyű, mert a *fog* 'capere, fangen' ige régibb alakja *fug-* (vö.: *fugwa* ÓMS., KT.; *fugadat* stb.; l. EtSz. *fog* al.), s minthogy a *fogoly* szó a *fog* igéből származik, kétségtelen, hogy valamikor ez is *fug*-gal kezdődött. A *fogoly* ma hangtoldó tő; *fugliabeul* is azt vallja, hogy pusztá alanyesetül szolgáló alakja kéttagú: *fuguly* volt az ÓMS. idejében.

Amit tehát a mai *fogoly* szóról az *-u* > *-o* hangfejlődés alapján feltehetünk, azt most nyelvtörténeti adat is bizonyítja: a *fogoly* is egykor, tegyük hozzá: 1350 előtt *fuguly*-nak hangzott.

Bizonyításra szorul még az az állításunk, hogy *fugliabeul* olv. *fuglyábeleül* > *fuglyábelöl* jelentése a. m. 'fogságából', azaz a *fuguly* szónak 'fogság, captivitas, Gefangenschaft' jelentése is volt.

Azt, hogy nomen abstractum személyt jelölő szóvá, azaz nomen concretummá is válhatik, nyelvünkben is több példával lehet igazolni. En itt csak a *fejedelem* és a *feleség* szavakra hivatkozom. A *fejedelem* 'Herrscher' jelentése előbbi 'Herrschaft' jelentésből fejlődött (l. az EtSz. *fej* szavát), a *feleség* meg ZSMAI MIKLÓS meggyőző bizonyítása szerint előbbi gyűjtőnévből vált egyedi névvé (l. EtSz. és MNy. XIX, 49, különösen MNy. XXII, 172–88). A 'fogság' jelentésű *fuguly*-nak is fejlődhetett egyedi névi 'captivus, Gefangener' jelentése.

Valószínűvé tehető azonban állításunk a *fuguly* > *fogoly* szó képzőjének jelentése alapján is. A *fogoly* < *fuguly* régebbi *fogol*- < *fugul*-ból való. Az *-l* > *-ly* deverbális névszóképző képzőborkorban elég szép számú szóban maradt reánk, magára állva azonban a *fogoly* szóval teljesen azonos alakban egyedül a *lepél* szó-

ban van meg (vö. BUDENZ, UA. 215, SZINNYEI, NyH.⁷ 87). Mai fel-fogásunk szerint a *fonal* $\sim$ *fonál*, *kötél*, *fedél* szavakban a nyúlás másodlagos, tehát itt is az igetőhöz járult az *-l*. A *halál*, *veszély*-féle szavakban azonban az *-á*, *-é* a névszóképző, tehát itt eredeti a hosszúság, s az *-l*, *-ly* kicsinyítő képző (l. BUDENZ, UA. 200, SZINNYEI, NyH.⁷ 89, MNy. XXII, 242). Régebben a *fonál*, *kötél*, *fedél* szavakban is a hosszúságot tartották eredetinek (l. BUDENZ, UA. 215), és SIMONYI (TMNy. 496) a *lepél*-t is rövidüléssel magyarázta (a *fogoly* képzését nem tárgyalta).

Semmi kétség abban, hogy az *-l* > *-ly* képző a *fogoly* és a *lepél* szavakban igetőhöz járult.

A *lepél*-ben az *-l* nomen instrumenti képző; *lepél* az, amivel fednek: 'lepnek' (vö. *belep*), vagyis tulajdonképen a. m. 'fedés, lépés'. A nomen instrumenti jelentés előbbi nomen agentis vagy nomen actionis jelentésből fejlődik az igékből alakult névszókban. Ebből következik, hogy a *fuguly* > *fogoly* (eredetibb *fugul > *fogol*) szónak egykor 'fogás' s innen: 'fogság' jelentése is lehetett. Az ÓMS. kódexének *fugliabeleul* glosszája bizonyítja, hogy 'fogság' jelentése csakugyan volt.

Némileg hasonló jelentésfejlődést látok az elavult *valál* szóban (alakv. helynévben *Volál* $\sim$ *Valál* LISZSKY, Rep.). CzF. a régi adatokat *valál* és *valal*-nak olvasta; ma azt tartjuk a régi adatokról, hogy *-ál* a képzőjük, tehát olyan a képzés, mint a *halál* (l. MUSZ. 562, TMNy. 496, NyH.⁷ 89). A szó a *val* 'possidere, besíteni' származéka, s jelentései ezek: 1. 'possessio, birtok' (NySz.); 2. 'pagus, falu' (NySz.); 3. 'falu népe' (MNy. II, 76); 4. 'judex, bíró' (NySz. III, 1002) (az itt közölt példák a NySz. szerint mind 'pagus' jelentésűek, de vö. MNy. XIX, 9, XXIII, 375).

A *fogoly* szóról való tudásunk ennél fogva ezzel egészítendő ki: d) régebbi alakja *fugul* > *fuguly*; — e) 'fogság, captivitas, Gefangenschaft' jelentése is volt, és mai 'captivus, der Gefangene' értelme ebből fejlődött.¹

MELICH JÁNOS.

Pér-hal. A *pér-hal*, amelyet a 'thymallus vexillifer' (nem pedig a 'perca: sügér') neveként közölnek Székelyföldről és Szilágy megyéből, Szent Péter apostolnak, a halásznak a nevével, illetőleg a Péter keresztnévnek — talán valamilyen román nyelvi eredetű — *Peer* vagy *Pér* megfelelőjével, függhet össze, vagyis olyanféle hálnév lehet, amilyen a *Szent Péter hala*, *Péter-halacska* és *petike-hal*. Vö. minderre nézve, amit MNy. XXXI, 280, XXXII, 64 írtam. (Felelet.) P. D.

¹ Cikkem elkészülte után értesülök arról, hogy PAIS DEZSŐ az Eötvös-Collegiumban tartott óráin az itt tárgyalt *fuglia* adatot mint a *fug* $\sim$ *fog* igéhez tartozó *-l* > *-ly* képzős deverbális névszói alakulatot hasonlóképen 'fogság' jelentésűnek szokta magyarázni. Egyébként PAIS szerint az ÓMS. kódexének a glosszája arra vonatkozik, hogy Jézus Krisztus a kereszthalál után a megváltás előtt élt igazak lelkét a *pokol pitvara* vagy *torúca* néven nevezett helyről, a „limbus”-ból kiszabadította, vagyis a glossza rokon ezekkel a kódexrészletekkel: CornK. 96—7: „El jvettele. aduan téftben elevknek byneknak bochanatyat. meg odozuan holtakat. es *pokolnak foglyayt*“ | PeerK. 180: „ymadlak tegedeth *pocolra* léezallottat es *foglyokoth* ky zabadeitottath“ (vö. NySz. *fogoly* al.).

M. J.

Kolbászszék. Magyarország régi, ma már csupán oklevelekből ismert helynevei közé tartozik a *Kolbászszállása*, *Kolbászszék* név is. A hét kun szék egyike volt, Karcag vidékén. A rá vonatkozó első adat 1395-ből való: „possessiones... Cumanorum... Wyzalas, Olunipe, *Kolbazzalasa*, Abchyzalas“ (GYÁRFÁS, A jászkúnok története III, 526). Ezt is, a későbbi adatokat is felsorolta már Gombocz Zoltán, aki a név eredetével foglalkozott (Árpádkori török személyneveink: MNy. XI, 148—9); hogy csak a fontosabbakat említsem: 1460: „possessio *Kolbaz*“ (GYÁRFÁS III, 642); 1461: „in sede *Kolbazzek*“ (i. h. III, 644).

Hogy a *Kolbazzalasa* helynév személynévi eredetű, azt látjuk a név szerkezetéből is, de kétségtelenné teszi egy 1459-ből való oklevél is, amely egy örökösödési perben többek között egy Pált említi, aki ötödíziglieni leszármazottja *Kolbaz*-nak, *Kolbaz*-szállásáról (GYÁRFÁS III, 271). A névadó *Kolbaz* (olv. *Kolbasz*) tehát 1300 körül élhetett.

A név egész környezete kun. *Kolbaz* testvére *Aboska*. Neve a CodCum.-ból (87, 116: *abusca*, *abuscha*) is ismert *abuška* 'der Greis stb.' szóval azonos (Gombocz: MNy. XI, 343). Az 1395-i oklevél *Olunipe* neve meg 1389-ben *Alonnype* alakban szerepel (GYÁRFÁS III, 511), s így nyilvánvalóan az *Alon* (< *Alun* ~ *Alyn*) és *nype* (> *népe*) szavak összetétele lévén, egybevethető az orosz évkönyvekben 1282-ben szereplő *Alyn'* voevoda Tatarsk. (Lětop. po Lavr. sp. Izd. 1871. 498; OÉTGy. IV, 43, V, 159, VII, 176, X, 160, XVI, 55, XXIII, 12; Russk. Chronogr. I, 402), továbbá a csuvas *Alin*, *Alinka* (МАГНИКIJ, Čuv. jaz. im.) nevekkal. — Kun eredetű az *Abchyzalas* név is, amelyben az *Abčyk* személynév *Aba* személynévből lett -čyk képzős kicsinyítő a középső nyílt szótag magánhangzójának gyakorta előforduló kiesésével (Gombocz: MNy. XI, 341—3).

A *Kolbaz* név megfejtését már Gombocz megkísérelte. Idézett gazdag és úttörő cikkében ez az egyetlen név, amelynél nem foglalt határozottan állást. Két lehetőséget vetett fel. Az első feltevés nem ad feleletet a *Kol*- mibenlétére, a *-baz* meg csak egyetlen adattal igazolható személynév (a. m. 'Friede, Eintracht, Ruhe'; az orkhoni feliratokban). A második feltevés (*Kolmaz < *kol*- 'bitten') ellen meg az szól, hogy ilyen személynevet — bár elvileg nem volna lehetetlen — nem ismerünk, s az *m* ~ *b* hangserére a kun nevek nem mutatnak más példát.

Mivel az idézett XIV—XV. századi adatokban szereplő *-z* sz-et is jelölhet, valószínűbb, hogy azzal a *Kolbas* (Колбасъ) személynévvel állunk szemben, amelyet a kirgizből több adattal igazolhatunk (Materialy po obsledov. tuzemn. i russk. chozajstva i zemlepolzov. v Semirěčenskoj oblasti. Sobr. P. P. RUMJANCEV II, 160; Kirgizskoe chozajstvo v Akmolinsk. obl. III, 58), s amely talán az 1798-ban az orosz törvények gyűjteményében (Polnoe Sobr. Russk. Zakonov XXV, 405) található „Petr *Kolbasov*“ névből is kiválasztható.

A *Kolbas* név előtagja a *kol* 'kar, seregszárny, hadoszlop' (Кашъ, Редн.) szó, utótagja meg az egész törökségben elterjedt *bas*- 'nyomni, legyőzni, leigázni' ige (vö. MNy. XXIX, 160—71) egyesszámú felszólító módbeli alakja. A személynév jelentése tehát: 'Sereget (seregszárnyat) győzz!' — Sorsmeghatározó név,

amilyen pl. a kirgiz *Izbas* 'Nyomot kövess' (Materialy. Sobr. RUMJANCEV II, 196 stb.) < oszmánli *iz bas-* 'der Spur folgen' (RADL.) | kirg. *Sorbas* 'A balsorsot győzd le' (Materialy IV, 138) < kirg. *Sor* 'Unglück, das böse Schicksal' (RADL.) | *Kojbas* (i. h. 60) | *Tymbas* (i. h. 130) | stb. Továbbá a *Kolbas* névvel csaknem azonos jelentésű a kirg. *El'bas* 'Birodalmat győzz' (Materialy II, 196 stb.).

A hasonló képzésű sorsmeghatározó nevek nagy szerepet játszanak a török személynévadásban (NÉMETH, A Debrecen név eredete: Klebelsberg-Emlék 141; PAIS, Kál és társai: MNy. XXV, 123; RÁSONYI NAGY, Val-turc. 12). E helyütt csak néhány, a *Kolbas* névvel azonos csoportba tartozó nevet említek: *Toktabul* (Materialy II, 226, III, 114) | *Espol* (Kirg. chozajstvo IV, 62) | *Dšarbol* (i. h. V, 2) | *Bajbol* (i. h. III, 50, 42, II, 2) | *Bijbol* (i. h. III, 66) | *Esper* (Materialy IV, 86, II, 72, III, 154) | *Kamakper* (i. h. III, 154) | stb.

Maga a *Kolbasz* név másutt is előfordul hazánkban. A *Kolbaz* család 1479-ben és 1494-ben Zaránd megyében (CSÁNKI I, 752), 1495-ben meg Arad megyében szerepel (CSÁNKI I, 785). Mint helynév Szatmár és Szilágy megyében is előfordul 1470-ben, illetőleg 1424-ben *Kolbazfalwa* (CSÁNKI I, 494, 478).

RÁSONYI LÁSZLÓ.

Erdély német nevének két XVII. századi magyarázata. Más irányú kutatásaim közben véletlenül rábukkantam Erdély német nevének két népies (?) magyarázatára. Érdekes, hogy mindkettő két, ugyanarra az eseményre vonatkozó református egyházi beszédben maradt fenn. Az első beszéd „A S Pataki Collégiumnak Fejér várra való bujdosásában, Apafi Fejedelem előtt Leg első Vasárnap Posaházi (t. i. János) által mondatott Praedicatio” címet viseli.¹ A beszéd vége felé az „usus applicatorius”-ban a következő rész érdemel figyelmet: „... Továbbá megyünk Efracim hegyére, Erdélybe, amely más néven *Hevenbergnek, hegyes földnek* mondatik”.² Valószínűleg e beszédnek csak egyik változatát őrizte meg az a kéziratos kötet, amely a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárának Quart. Hung. 410. sz. kéziratában (128—139. levél) maradt ránk, hisz ennek címében szintén erre az eseményre, a sárospataki kollégiumnak Gyulafehérvárra költözésére hivatkozik az író. A beszéd kérdéses része így szól: „..... mégyünk ..... Erdélybe ..... mely Erdély országa más néven *Zimbirgnek hegyes földnek* mondatik.” Az első alak (*Hevenberg*) alighanem a másoló elírása, a második adat (*Zimbirg*) azonban Erdély német nevének (*Siebenbürgen*) népies szász alakját adja. Hogy miképen elemezte ki a szónok akár az első, akár a második alakból a 'hegyes föld' jelentést, azt nem tudom. De azért érdemesnek tartom e két adatot mint két XVII. századi magyar egyházi beszédben fennmaradt névmagyarázatot legalább így futólag megemlíteni.

SZABÓ T. ARTILA.

¹ HORVÁTH CYRILL: Sárospataki Füzetek 1905. II, 52 kk. A beszéd 1672 elején kelt, de csak 1777-ből származó másolatban maradt reánk. Keletkezési korára nézve I. KONCZ JÓZSEF, A marosvásárhelyi ev. ref. koll. tört. Marosvásárhely, 1896. 122 kk.

² Sárospataki Füzetek i. h. 54.

Barka. A NySz. és az EtSz. közismert 1. *barka* 'Kätzchen, Palmzweig' szavunk mellett külön címszónak veszi fel a hasonló hangalakú 2. *barka* szót, melynek jelentése 'Haarlocke'. Az utóbbi mindössze két adatból ismeretes: a NySz. idézi *barka* és *bárka* alakban 1789-ből, Orczyból. Az EtSz. — úgy látszik — az utóbbi változatot gyanúsna találta, mert kérdőjellel említi. A gyanú valóban nem volt alaptalan, az eredetiben mindkét esetben *barka* áll: „[az uraknak] *göndör barkájokra*“, ill. „[Venus] *göndör barkájához*“ (Két nagys. elmének költ. szül. 44, 162)). A NySz. számára a szóbanforgó könyvet maga SIMONYI ZSIGMOND dolgozta fel; szinte érthetetlen tehát, hogy az utóbbi adatban ott „*gondor*[!] *bárkájához* [!]“ az idézett kifejezés. Ezt a hibás *bárka* alakváltozatot tehát a továbbiakban figyelmen kívül hagyhatjuk. Ugyancsak elhagyom a *barkás* 'bárányfelhős (ég)' származékot (l. EtSz.), mely szerintem inkább a *bari*, *barika* szavakhoz tartozik.

Az EtSz. a 'Kätzchen' jelentésű 1. *barka* szó 'eredetére vonatkozólag lehetségesnek mondja, hogy a *bari* bárányhivogató szó családjához tartozik, a 2. *barká*-t azonban ismeretlen eredetűnek jelzi. Foglalkozott mindkét szó eredetével — az EtSz.-hoz fűzött megjegyzései során — SIMONYI ZSIGMOND is (Nyr. XLIV, 29). Az 1. *barká*-t feltétlenül azonosnak tartja a *bari*-, *bariká*-val, sőt összekapcsolja ezt a *berke*, *birke* szavakkal is. A másik szóról ezt írja: „A fürtöt jelentő 2. *barka* is azonos lehetne az 1. *barká*-val, de valószínűleg a *barkó*-val azonos“.

Úgy hiszem, ha ennek a ritka 2. *barka* szavunknak az eredetét keressük, a legjobb lesz még egyszer visszamenni az eredeti forráshoz. Ott t. i. a kiadó, Révai, nem csupán Orczy Lőrinc verseit adja, hanem Barcsay Ábrahám munkáit is, s köztőljük költeményei igen sokszor párhuzamos tartalmúak. Így van ez a fent idézett adatok közül a másodiknál is: Orczynak ez a részlete (162) verses levél, mégpedig válasz Barcsaynak hozzá írt egyik költeményére (l. uo. 86), mely Venus megjelenését festi a tokaji szüreten.

A megfelelő rész Barcsaynál:

De Vénus azonban nagyon meg ütődött...
'S hamar Szeretsenné bőrbenn öltözködött,
Szép *berke kondorság fodrotta fzőreit*,
Körül nagy fehérség foglalta fzeméit.

Orczynál pedig:

A' páfzta fzelébbn láttam Szép Anyánkat...
Illett feketeség gyöngé természetéhez...
Nem férhettem közel egyéb fzéségéhez,
Göndör barkájához, sem lentse fzeméhez.

Tehát mind Barcsay *berke kondorság*-a, min! Orczy *göndör barká*-ja olyan jellemzője a költők előtt a szerencsen Venusnak, mint fekete bőre vagy villogó szemefehére. Barcsay *berke* szavánál elég a MTsz.-nak a Székelyföldről idézett *berke-bárány* 'apró, fodorszőrű bárányka' kifejezésére utalnunk, ahol a *berke* szintén a fodor szőrzetre vonatkozhat. Hogy mármost ez

a *berke* 'göndör (előbb csak a bárány szőrzetére vonatkoztatva, majd általánosan)' nem a 'Kätzchen an den Bäumen' jelentésű 2. *berke* szóhoz, hanem az 1. *berke* 'Schaf' szóhoz (l. EtSz.) tartozik, az nyilvánvaló; ez a kérdés azonban nem lényeges, mert e két szó valójában épügy együvékapcsolható, mint az 1. *barka* 'Kätzchen' s a *bari*, *barika* (l. fent).¹ Amint pedig a *berke* 'Schaf' szóhoz hozzátapadt a 'göndör' jelentés, úgy származtatható a 2. *barka* 'göndör hajzat' (és nem általában 'hajfürt', l. NySz.) szó is a *bariká*-ból (tehát nem az 1. *barká*-ból; l. Simonvi nézetét fentebb). A tapadás lélektani alapját mindenki érezheti, aki a fiatal bárányok csigákban növő, bodor szőrét látta. Gondoljunk csak Dugonies soraira: „Nyírt Bürkéek kis gyapját akár veregette, | S *tsitri-bodor* fzálít napra terítgette...” (Trója vesz. 267). — Azt azonban bővebb adatok hiányában már nem tudom eldönteni, hogy a SIMONVI említette *barkó* 'Backenbart' szó is odakapcsolható-e a tárgyalt szócsaláddhoz.

TECHERT JÓZSEF.

NÉPNYELV.

A marosszéki Kutyalva nyelvéből.²

Dehagy nem, még *ada* is büt-tál. — *Adadöglössz* (vízbe)!
Aggyan isten jó napat!
Ajan népsig vat att, hagy na!
 (olyan)
 Há *akkar* mit kerestek itt?
akkarjába 'abban az időben'.
Annét is kapak. — Gyere el *annit!*
 Há nem *apadatt?* (a víz). —
 Csak *apaggyék* le a víz!
athan 'otthon'
Att-att keressétek! — *Att* vő-tam akkar!
 Nem *ád* égygyet?
ágygó 'néne, idősebb nőrokon'
 Igen, mēr nem tuggya *átaldabni*
 (a Marost)!
 Csókald meg a *babát!* (gyermeket)
Barult az idő. (*borult*)
Bámulnak, mint a *börju* az új kapun.
 A vénsig *bántogassa* (a lovakat).
Belébuvak a vízbe!
Béhánnjuk a Marasba (a szénát).
 Térgyig *bésűjedett* a lábam.
bőjgő 'forgó a vízben'
boland l. *erővel*
börju l. *bámulnak*
 Mind össze-visszabukáltak.
 (bukdácsoltak)
büttál l. *ada*
 Mind szijut vágak a *büredbül!*
csájják 'csinálják'
Csegejnyil 'határrész neve'
 Nines égy *csepp* kosaram se.
csicsinka 'befagyott víz vagy földrefagyott hófelület, melyen csúszkálni lehet'
csicsinkázik 'a csicsonkán csúszkál'³
csinál l. *plafan*
csipelünk 'csépelünk'
 A libucak *csivákoltak* att. ('A libuc hangját hallatja.)
Csókalam kezit! — *Csókald* meg a babát!
csússzék
csüterteken
damb 'domb', *dambak*, *damban túl*
 Mér *daptad* át?

¹ Vö. HORGER ANTAL: MNy. XXXII, 43.² 1933 nyarán végzett gyűjtés.³ Désen *csicsonkázik* alakban ismerős. L. még EtSz. I, 1025.

dehagy l. *ada*
 Adagyúlték östénkint *diskurálni*.
 Aki *dobja*, lássa, de aki nem *dobja*, nem lássa (a követ).
dögazni 'dolgozni'
 Ökeme mindétig megcsináta a maga *dögát*.
döglössz l. *ada*
Egyen meg a fene!
 Nem vőt mit *egyenek*.
emlékezek 'emlékezem'
 Aggyanak a marháknak *enniek!*
ereszkedik le 'a vízben lefele úszik'
 Meg akar vakítani *erővel* a boland
etessük l. *fűül*
ezeke a napakan 'mostanában'
éccaka 'éjszaka'
édé! 'édes anyám!' (megszólításnál, kérésnél használják a kicsi gyermekek)
égyház l. *hamarébb*
Éldegélnek a malacok. (Valahogy még élnek...)
 és 'esik' l. *plafan*
élet l. *léette*
 Meg kél *fajtögygik* (a róka a füsttől).
fagjad 'fogjad'
 Tám *Farkasitt* vőtünk!
 Hanyattán esett, mégis a mejjit *fájtassa*.
fejün l. *segijjete*
fene l. *egyen*
Fennecske van! (A határ felső részén, távol van a föld.)
feredek, *feredik*
fé'oláhas 'népi tánc neve'
ficfa 'fűzfa'
fusül 'fű módra'. *Fiusül* űszik!
Fogj meg s összemueskalsz.
fogva 'óta'. Két héttül *fogva* nem vagyok megferedve. — Két órától *fogva*.
forcát földek < r. a *fortá* 'kényszeríteni', *fortat* 'kényszerített'; az agrárreformkor kényszerbérbe adott földek.
fullasztalak l. *megyek*
fuszujkaültetni

fű 'egy kisebb, kinyűtt (a földből kitépett) kenderesomó'
fűsülem l. *megfűsülem*
Fűül etessük meg (a levágott fűvet és nem szénaképen).
gagya 'gatya'
 Kis és Nagy*gálnás* 'határrészek neve'
gerebenel 'a kitilolt kendert fésüli'
göröncös 'göröngyös (út)'
gyere l. *annit*
gyerek 'fűgyermek'
Gyertek átal, mēr akkar megferedek!
gyűjteni l. *lóhere*
gyü ~ *jü* 'jön', *gyűvek*, *gyűssz*, *gyűjjén*, *gyűtt*. — Nem *gyűssz?* Nem *gyűtt!*
 Perszé *hagy* att vőt.
Hagymávgl jó! (az étel)
hallad 'halld'
hamarébb 'előbb'. *Hamarébb* itten vagyan a romány egyház tagja, osztán a reformátusé.
hanyattán 'háton, hátra' (l. *fájtassa*). — *Hanyattán* űszik.
haszta 'hozta'
Hálá istennek!
Hazugak higgya 'egy híd neve a falu közepén; itt szoktak vasárnap délután összegyűlekezni'.
hazzája 'hozzája'
há 'hát'. *Há* akkar mit kerestek itt?
hé 'hej'. *Hé*, nem halsz?
héhelés 'a kitilolt kender megfésülése'; ekkor válik ki a kenderből a szösz
héss! Ne, *héss* ki! (tyúkkergető indulatszó)
huá 'hova'. *Huá* méssz?
huva ~ *huá*. Na né, *huva* van leülve!
 Mához háram hét telik le az *idejek*.
 Hárman uccse *igérhessük* a gépet.
 Mōta eső vőt, mind *ijen* hideg üdők vagynak.

iparkadatt 'iparkodott, igyekezett'
ispány 'ispán, a gazdasági ügyek intézője'
iszak 'iszom'
 Megizzadatt a ló!
 Gyertek ide, lehet *jácadni!*
jándikazza 'ajándékozta' Már *jándikazza* el őket! (kutya-kölykökre).
jánkásul 'leány módra'. *Jánkásul* űszik.
jü ~ *gyü* 'jön', *jüvek*, *jüjjen*, *jüttetek*, *jütt*, *jüttél*, *jüne*. — *Jüjjen* vissza a kosár! (Kerüljön vissza). — Tük mér *jüttetek?* — Merünnet *jütt?* — Há mikar *jüttél?*
kacagjan 'kacagjon'
kalangya 'takarmányrakás'
 Nem vót mit *kapájjan*.
kallantjus 'féleszű'. Ajan *kallantjus!*
 (Folytatjuk.)

Annét is *kapak*.
 Mek *kél* fajtögggyik! *Kél* menyenyek kendermosni
kendermosni l. *kél*
 Csökalam *kezit!*
kézelebb 'közelebb'
kézmosni
Megkonkorodatt (a füzvessző).
kost 'mindenféle marhatáplálék, takarmány'
köttek 'keltek, felkeltek'
kukkan 'víz alá merülve úszik', *kukkanak*, *kukkansz*, *kukkan* v. *kukkanik*, *kukkanunk*, *kukkantak*, *kukkannak*.
kukurica 'tengeri'
külgyen 'küldjön'
külemb 'különb'
 Ne nyizsd a kaput, nem *ládd*, nem menyünk bé!
lássá l. *dobja*
leereszkedik l. *creszkedik*
 SZABÓ T. ATTILA.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Szentpétery Imre: A Bölcsészettudományi Kar Története 1635—1935. (A Kir. Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története IV. kötet.) Budapest, 1935.

A Pázmány Péter-Tudományegyetem tanácsa az egyetem háromszáz éves fennállásának emlékére megírattja az egyetem történetét. Elsőnek a munka negyedik köteteként a bölcsészettudományi kar története jelent meg SZENTPÉTERY IMRÉNEK, a kar ny. r. tanárának tollából. A szerző a tudós történetíró gondosságával gyűjtött és rendszeres feldolgozásban megvilágított forrásanyag alapján megírt rendkívül gazdag tartalmú nagy művében részletesen tárgyalja az egyetem alapítását, a kar történetének az országos eseményekkel való kapcsolatát, a kar szervezetének időnként történt változásait, a tanárok tanító és tudományos munkásságát, a tanszékek és kari intézetek történetét, a tanítás anyagát és módját, a hallgatók tanulmányi és fegyelmi állapotáról fennmaradt tanulságos adatokat. A kar történetének rajzát helyenként egyes kiváló tanárok tudományos munkásságának rövid méltatása gazdagítja. — Nem ismertethetjük a nagy munkát ezen a helyen jelentőségéhez, értékéhez méltó terjedelemben, csupán a nehéz küzdelmekben telt, de eredményekben gazdag multnak néhány mozzanatára mutathatunk rá.

Pázmány Péter vallásának és hazájának jólétére alapította egyetemet, amely háromszáz év óta legfőbb forrása a magyarság tudományos műveltségének. A Pozsonyban 1635. május 12-én kelt alapító oklevél szerint Pázmány olyan egyetemet akart

alapítani, „amelyben a harcias nemzet lelkülete megszelídüljön s az egyház és az állam igazgatására alkalmassá alakuljon“. A török háborúban életéért harcoló magyarság számára a magasabb, tudományos művelődés kapuját tárta ki az egyetem, amely még az alapítás évében megkezdte működését Nagyszombatban. A filozófiai és teológiai karból álló egyetem vezetését Pázmány a Jézus-Társaságra bízta. A rendnek a XVII. század folyamán egész Nyugat- és Közép-Európában virágzó középiskolái és egyetemei voltak, amelyek mindenütt azonos szervezet és azonos elvek szerint végezték munkájukat. Ebbe a maga korában magas színvonalú iskolarendszerbe kapcsolódott bele a nagyszombati egyetem. A nagy alapító nemes szándéka abban is megvalósult, hogy egyeteme az egész magyar nemzet nevelő intézménye lett, amelynek hatása már az első évtizedektől kezdve fokozatosan kiterjedt minden társadalmi osztályunk, majd minden vallásfelekezetünk tagjaira, sőt nem magyar származású hazai értelmiségünk jelentékeny része is Pázmány egyetemének köszönhette műveltségét.

Az a műveltség, amelyet a bölcsészeti kar alapításától kezdve mintegy másfél századig hallgatóinak nyújtott, lényegében teológiai célú műveltség volt. A kar szervezete szerint három, időnként két évig tartó előkészítő tanfolyam volt a teológiai tanulmányokra. Amikor az egyetem a jogi, majd az orvosi karral bővült, a bölcsészeti kar előkészítő szerepe továbbra is megmaradt, de a XVIII. század második felében, a jezsuita rend feloszlatása után, az állami gondoskodás következtében létesült, részben gyakorlati irányú tanszékek a kart is az állampolgári nevelés szolgálatába állítják. Ugyanekkor azonban az első Ratio Educationis azt az elvet is hangoztatja, hogy az egyetem nemcsak az egyházi és világi hivatalok ellátására képezi az ifjúságot, hanem a tudományok művelésére is alkalmassá akarja tenni. A bölcsészeti karon több tanszékét egyenesen erre a célra állítanak fel. Ez az intézkedés indította meg azt a fejlődést, amelynek következménye volt nálunk is a XIX. század közepén a bölcsészeti karnak önállóvá, a másik három karral egyenlő rangúvá tétele.

Az egyetem tanítási nyelve alapításakor természetesen a latin volt, mint ahogy latin volt abban az időben a közoktatás és a tudományok nyelve is. A latin nyelvűség megkönnyítette a különböző nemzetiségű hallgatóságnak egységes magyar szellemű műveltségben való nevelését. Amikor a XVIII. század második felében megindul a kitartó, szívós küzdelem az irodalom, a közélet és a tudományok terén a magyar nyelv uralmáért, az egyetem tanárai is kiveszik részüket a harcból. Bár az egyetemen egészen 1848-ig latin nyelven folyik a tanítás, a bölcsészeti kar több kiváló tanára már a XVIII. század végétől magyar nyelven műveli tudományszakját. Maga a kar a tanítás és a tudományok hagyományos érdekei miatt még a múlt század negyvenes éveiben is csak fokozatosan, hosszabb idő alatt óhajtott magyarra tenni a tanítás nyelvét. Még Horvát István is kívánatosnak tartotta egyes tárgyak latin nyelvű tanítását. A magyar nyelvet Vályi András, mint az

egyetem első magyar nyelvi tanára kezdte 1791-ben az egyetemen tanítani.

Egyetemünknek háromszáz éve folyó tanító és nevelő munkássága mellett örök érdemei vannak a magyar tudományosság megalapításában és fejlesztésében. Legtöbb tudományágunkat az egyetem tanárai kezdték művelni, és emelték a többi művelt nemzetek tudományának színvonalára. A magyar nyelvtudomány művelői is tisztelettel és hálával tekintenek a fennállása három századát ünneplő Pázmány Péter-Tudományegyetemre, amelynek kiváló tanárai közül Révai Miklós a nyugati tudós világot megelőzve történeti módszerrel vizsgálta nyelvünket, Budenz József pedig az indogermán nyelvészet módszerének a magyar nyelv őstörténetére alkalmazásával megalapította a finnugor összehasonlító nyelvtudományt. SÁGI ISTVÁN.

L. R. Palmer: An Introduction to Modern Linguistics. London, MacMillan and Co. 1936. — XII + 216 l.

PALMER ebben a kis könyvben csak kilenc válogatott fejezetet ad az általános nyelvészet köréből. Ezek közül az első hat, valamint a kilencedik is szoros értelemben vett általános nyelvészeti kérdéseket tárgyal; a hetedik és a nyolcadik pedig két modern nyelvtudományi iskolának, a nyelvföldrajznak és a „Wörter und Sachen“ iránynak tüzetesebb ismertetését tartalmazza.

Az első fejezet a nyelvtudomány általános jellemzését adja. PALMER meghatározása szerint a nyelv „jelrendszer, melyben a jelek anyagát emberi hangok alkotják“ (l. l.). Önála tehát a nyelv összeesik a beszéddel: „language is in fact significant sound“ (15. l.). Szerinte a nyelvi jelrendszernek két jellemző vonása van: 1. A lelki tartalom és a nyelvi kifejezés közötti kapcsolat merőben önkényes, kivéve a hangutánzásnál és a vele rokon jelenségeknél.¹ Ezt az önkényes kapcsolatot PALMER igen szemléletes példákkal illusztrálja, melyeket FRISCH és PAVLOV kísérleti anyagából merít. 2. A nyelvi jelek folytonos változásnak vannak alávetve; ezt PALMER igen találóan „linguistic drift: nyelvi áramlás“ néven nevezi. — A második fejezet rövid fonetikai vázlatot tartalmaz, amelyből véletlenül kimaradt a zöngés bilabialis spirans (*w*) tárgyalása. Majd a szótag és a hangsúly vizsgálata következik. Az egész fejezetet a fonológia rövid ismertetése zárja be; ez azonban csupán a foném és a variáció meghatározására szorítkozik.² A fejezet legérdekesebb része a szótag meghatározása (36. l.). Itt PALMER eklektikus álláspontot képvisel a hangzóssági szótag és a nyomatéksszótag hívei között, s közvetítőül megszerkeszti a „carrying power: vivő erő“ fogalmát, amely a hallhatóságot (audibility, audible range) meghatározza, s amely egyenes arányban van mind a hangzóssággal

¹ JESPERSEN hangmetafizikáját (Linguistica. Kopenhága és London, 1933. 283—303. l.) PALMER mereven elutasítja, mint már korábban HOLTHAUSEN is: Anglia — Beiblatt 1934. 161—5.

² Az angol nyelv fonológiai elemzésére l. B. TRNKA, A Phonological Analysis of Present-Day Standard English. Studies in English by Members of the Charles University V. Prága, 1935.

(sonority), mind a nyomatékka (expiratory force). E szerint szótagalkotó az a hang, amely a legmesszebbre hallható, akár a hangzósság, akár a nyomaték, akár mindkettő miatt. — A harmadik fejezet a hangtörvényeket tárgyalja, és ismerteti azokat az elméleteket, amelyek a hangváltozások okait próbálták tisztázni.¹ Mikor azonban a hangváltozások lélektani lefolyását magyarázza, nem az akusztiko-motorikus emlékképek fokozatos eltolódására gondol, hanem összekeveri a hangváltozást a hangcserével.

A negyedik fejezet tárgya az „interaction of form and function“, azaz a szavak hangalakjának megváltozása egy másik szó asszociatív hatása alatt. A fejezet legeredetibb része az analógia elemzése, úgyhogy ezt a szerző külön is közzé fogja tenni az Indogermanische Forschungen-ban (VII. 1.). A grammatikai analógia tárgyalásánál PALMER részletesen bírálja a PAUL-féle lélektani arányok elméletét és két irányban is korlátozza őket. Egyrészt nem minden nyelvtani kategória szerepel mint asszociatív képzés a beszélők tudatában; a latin genitivusragok sokfélesége pl. útját állja az ilyen képzés kialakulásának. Másfelől nem is az egyes nyelvtani kategóriák számbeli viszonyai a döntőek, hanem az egyes szavak használatának sűrűsége, amely pl. megőrizte az angol nyelv erős igéit a gyenge igeragozás számbeli fölénye ellenére is. Ezzel szemben a PAUL-féle formula nélkülözhetetlen marad mint a beszélők alakítani elemzésének szimbóluma; ez az alakítási elemzés vezet azután új származékok, valamint új ragozási alakok teremtésére.

Az ötödik fejezet a jelentés tan áttekintését adja. Itt PALMER teljesen GUSTAV STERN 1932-ben megjelent jelentés tanának hatása alatt áll. Miként STERN, ő is azonosítja a jelentést a szó értelmével, azzal a képzet tartalommal, melyet a beszélő a névhez fűz (80. l.). Nála tehát a jelentés nem funkciófogalom, mint GOMBOCZ ZOLTÁNNÁL, aki jelentésen név és értelem viszonyát érti. STERN a jelentés változást létrehozó okok alapján hét változástípust különböztet meg; PALMER csak néhány jellemző típus bemutatására szorítkozik. Feltűnő, hogy PALMER a metaforák tárgyalásánál egy kalap alá veszi a WUNDT-féle komplikációs jelentés változást a másodlagos komplikációval, s ugyanabból a lélektani forrásból származtatja őket (90—1. l.). Pedig köztudomású, hogy a másodlagos komplikáció gyökere a lelki folyamatok érintkezési asszociációja testi kísérő jelenségeikkel, az elsődlegesé pedig diszparát érzetek apperceptív asszimilációja, tehát az ú. n. synaesthesia.²

A hatodik fejezet az írás fejlődésének szemléletes áttekintését tartalmazza és vázolja a grafikus kép hatását a hang-

¹ A legújabb elméletek áttekintésére l. W. HAVERS, Lautgesetz und Teleologie: Anglia 1936. LX, 20—32. Vö. még B. COLLINDER: NyK. L, 51—63.

² A synaesthesia-elméletekre l. legújabban F. MAHLING, Das Problem der Audition Colorée: Archiv für die gesamte Psychologie 1926: 165—301 és A. WELLEK, Zur Geschichte und Kritik der Synästhesie-Forschung: i. h. 1931: 325—84. Érdekes, hogy HJALMAR FALK a maga kitűnő jelentés tanában (Betydningslaere. Kristiania, 1920. 61—3. l.) a komplikációs jelentés változást érintkezési asszociációból magyarázza s együtt tárgyalta a másodlagos komplikációkkal.

képre. A könyv utolsó fejezete a „language and thought” címet viseli, s a nyelv szerepét fejtegeti az emberi gondolkodás fejlődésében. Érdekes kísérleti eredményeket közöl, melyeket HEADTÉL, a beszédhibák kiváló kutatójától merít.

A hetedik fejezet a nyelvföldrajzi módszert ismerteti és illusztrálja több szép térkép segítségével. Minthogy angol nyelv-atlasz még nem készült, PALMER két északangliai nyelvjárási térképének (*she* és *without* alakváltozatai) az a nagy jelentőségük, hogy angol földön is megindították a nyelvjáráskutatás harmadik korszakát.¹ — Végül a nyolcadik fejezet a nyelvészet és művelődéstörténet kapcsolatait tárgyalja.² A nálunk erősen terjedő dúlónévkutatás³ szempontjából különösen érdekesek azok a fejtegetések, amelyekben PALMER az angol helynévkutatás településtörténeti eredményeit ismerteti. ULLMANN ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1935-ről.

Tisztelt Közgyűlés!

Szomorú évet zárunk mai összejövetelünkkel, talán a legszomorúbbat Társaságunk fennállása óta. A halál pusztítása talán még soha nem volt oly nagy és fájó, mint amelyet az elmúlt évben vitt végbe sorainkban. Elvesztettük alelnökünket, GOMBOCZ ZOLTÁNT, Társaságunknak alapításától kezdve egyik legerősebb támaszát, a magyar nyelvtudomány egyik halhatatlanságát, elvesztettük titkárunkat, JAKUBOVICH EMILT, a tisztalelkű tudóst, a magyar mult rajongó szerelmesét, elvesztettük nagynevű tiszteleti tagunkat, SETÄLÄ EMILT, a finnugor nyelvtudomány európai híró művelőjét, Társaságunk egyik leghívebb barátját. Alapító tagjaink közül KRÁNITZ KÁLMÁN püspök, RUSZT JÓZSEF udvari tanácsos, HORNYÁNSZKY VIKTOR nyomdatulajdonos és MAJOVSZKY PÁL miniszteri tanácsos távozott az élők sorából, rendes tagjaink közül pedig LIEBERMANN EMÁNUEL főorvos, GÁL JÁNOS tanár és BIBÓ ISTVÁN könyvtárigazgató húnyt el. Oly súlyos veszteséglista ez, amelyre Társaságunk életében még nem volt példa. A magyar nyelvet kutatók és a magyar nyelvkutatót támogatók maroknyi csapatából a legjobbak dőltek ki, nehéz és fájdalmas kötelességet hagyva nekünk örökségül: nehéz kötelességként vállalni az ő abbahagyott munkájuk folytatását, fájdalmas kötelességként pedig kegyelettel őrizni áldott emléküket.

¹ A nyelvjáráskutatás történetének korszakbeosztására l. LAZICZIUS GYULA, A magyar nyelvjárások (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. 11. 1936.) 1 kk.

² Ez ellen az irány ellen újabban több bíráló megjegyzés hangzott el, mind a német (vö. GÁLDI LÁSZLÓ: EPbK. LX, 229), mind a francia nyelvtudomány körében (vö. pl. C. BALLY, Linguistique générale et linguistique française. Paris, 1932. 4–5. l.).

³ Vö. WEIDLEIN I., Dúlónév és telepítéstörténet: MNy. XXXII, 20–31.

Társaságunk e számunkra oly gyászos emlékü évben is törhetetlen erővel folytatta működését, és programmszerű munkáját a csapások ellenére is elvégezte. Felolvasó üléseinket a nyári szünet kivételével minden hónapban megtartottuk. Január 29-i közgyűlésünk előadója LAZICZIUS GYULA volt, aki „Jeltan és elemtan” című dolgozatából olvasott fel részleteket. Február 12-én HARTNAGEL SÁNDOR nyújtott értékes adalékokat a személynevek lélektanához. Március 12-i ülésünkön a Kalevala százéves jubileumát ünnepeltük KROMPECHER BERTALAN („A Kalevala keletkezése”) és SOVIJÁRVI ANDRÁS („A finn népköltészet előadásmódja”) közreműködésével. Április 9-én RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ névmagyarozataiból, JUHÁSZ JENŐ pedig szómagyarozataiból adott szemelvényeket. Május 7-én MELICH JÁNOS a magyar *tábor* szóról és vándorlásáról értekezett, NÉMETH GYULA pedig a *tábor* szó etimológiáját világította meg a török nyelvek szempontjából. Június 11-én VITÉZ RÉZ HENRIK Stájer Ottokár verses krónikájának magyar szavait ismertette. Október 8-án KNEZSA ISTVÁN személy- és helynévmagyarozatokat mutatott be, RÁSONYI LÁSZLÓ pedig néhány kun-oláh tulajdonnevet tárgyalt. November 12-én XVIII. századi francia eredetű viseletneveink történetéből olvasott fel részleteket HARTNAGEL ERZSÉBET.

Folyóiratunk az elmúlt évben is öt kettős füzetben jelent meg 23 ívnyi szöveggel. Kiadványsorozatunk JAKUBOVICH EMILNEK „A székely rovásírás legrégibb ábécéi” című munkájával gyarapodott. Külön kiadványként CSÜRY BÁLINT Szamosháti Szótárának I. kötetét tudtuk megjelentetni a Magyar Tudományos Akadémia jelentős anyagi támogatásával.

E hozzájáruláson kívül az Akadémia a múlt évben is kiutalta 1000 pengős segélyét, „Magyarosan” című folyóiratának megjelent számait pedig minden tagunknak és előfizetőnknek ingyen bocsátotta rendelkezésére. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1934—1935. évre 500 pengős államsegélyben részesítette Társaságunkat, amiért az Országos Magyar Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak átengedtük folyóiratunk több példányát.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Minisztérium kegyes támogatásáért hálás köszönetet mondunk. Külön is köszönjük az Akadémia Elnökségének, hogy üléseink számára helyiséget adott. Köszönet illeti meg WESZELY GYULA tagtársunkat is közbenjárásáért, melynek eredményeképp a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület 100 pengő, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete pedig 200 pengő adományt juttatott Társaságunknak. Hálásan köszönjük Budapest székesfőváros polgármesterének és tanügyi osztályának szíves jóindulatát azért, hogy folyóiratunkból 123 példányt rendeltek meg a fővárosi iskolák számára.

Tagjaink száma 1935. december 31-én a következő volt: 1 tiszteleti, 85 alapító és 272 rendes tag. Folyóiratunkra ugyanakkor 310-en fizettek elő. Ehhez járult a fővárosi iskolák 123 példányos és Veszprém városának 10 példányos féldíjas előfizetése. Ezen kívül még 155 egyetemi és főiskolai hallgató is járatta folyóiratunkat évi 2 pengőért.

Mivel a tagsági díjak megállapítása alapszabályaink szerint a közgyűlés hatáskörébe tartozik, a f. évi január 14-én tartott választmányi ülés határozata értelmében van szerencsém indítványozni, hogy — ugyanúgy, mint az előző években — a tagdíj 8 pengőben, az alapító díj pedig 200 pengőben állapíttassék meg az 1936. évre.

Kérem a Közgyűlést, hogy jelentésemet, melynek megtételével a választmány a titkár elhúnytával engem bízott meg, tudomásul venni és a benne foglalt indítványt elfogadni méltóztassék.

LAZICZIUS GYULA.

Jelentés az 1935. évi Szily-jutalomról.

Azt javasoljuk a választmány útján a tisztelt közgyűlésnek, hogy az 1935. évi Szily-jutalmat: 50 pengőt meg egy Szily-Emléket MIKOS JÓZSEFNEK ítélje oda „A fehérvári keresztések 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék” című dolgozatáért, amelyet folyóiratunk mult évi folyamának május—júniusi, szeptember—októberi és november—decemberi füzetében (XXXI, 152—67, 243—58, 288—313) közöltünk. A dolgozat külön is megjelent a „Palaestra Calasanciana. A Piaristák Doktori Értekezései az 1932. Évtől” című sorozat II. számaként (Bp., 1936.).

Az 1193-i keresztés oklevél magyar szórványai — legnagyobb részt hely- és földrajzi nevek, kisebb részben személynévek és közzavak — a magyar nyelvtörténet korai szakaszának igen jelentős emlékei közé tartoznak, amelyek mindenképen megérdemelték az olyan tüzetes és szervesen összefüggő vizsgálatot, amilyent MIKOS tanulmánya nyújt róluk. A szerző, amint a bevezető tájékoztatásból, de a dolgozatnak egyéb részeiből is kitűnik, a nyelvészeti tárgyalás alapját a kapcsolatos levéltári anyagnak igen gondos önálló kutatásával vetette meg. Egerszersmind a legkülönbözőbb forráskiadványokból is elismerésre méltó körültekintéssel gyűjtötte össze az adatokat, s ezzel azon túl, hogy az 1193-i oklevélbeli nyelvemlék anyag fejtegetésére teremt módot, ó-magyar kori nyelvtörténetünk egyéb mozzanatainak a megvilágítását is elősegíti. A tárgyalt anyagra és az anyaggal kapcsolatban felvethető kérdésekre vonatkozó irodalomban tudományos pálya megindultánál szokatlan tájékozottságot mutat, mégpedig nemcsak a szorosabb értelemben vett nyelvtudomány, hanem — ami ilyen természetű vizsgálódásoknál lényeges, bár nem mindig teljesített követelmény — egyéb tudományszakok, így a történelem, művelődés-, településtörténet, genealogia stb. terén is. Nyelvészeti ismeretei a magyar és finn-ugor nyelvtudomány körén kívül átnyúlnak a szlavisztika, germanisztika és a turkológia felé, s ezért képes boldogulni a sokrétegű anyagban felmerülő bonyolult kérdésekkel is. Midőn a dolgozat legterjedelmesebb, Szójegyzék című fejezetében az oklevélben foglalt magyar nyelvelemeket egyenként tárgyalja, egyrészt az eddigi nézeteket, magyarázatokat alkalmazza igen szerencsésen, de másrészt értékes tehetségre valló leleménnyel számos új megfjtést vagy érdekes hozzávetést ad. A három összefoglaló fejezet, amelyben az oklevél helyesírására, hang- és alaktanára vonatkozólag közöl összeállításokat és tesz észre-

vételeket, több ponton igen számottevő eredménnyel bővíti ki nyelvtörténeti tudásunkat.

A szerző dolgozatának végén hálás kegyelettel emlékezik meg arról, hogy GOMBOCZ ZOLTÁN volt az, aki az oklevélre felhívta figyelmét, azonkívül útbaigazításaival és érdeklődésével állandóan segítségére volt neki. A dolgozat a GOMBOCZ ZOLTÁN felfogása szerint és sokban az ő cselekvő közreműködésével készült doktori értekezések becses sorozatához csatlakozik. Amikor ezt megemlítjük, adaléku GOMBOCZ ZOLTÁNNAK a magyar nyelvtudomány fejlesztésében bírt jelentőségéhez folyóiratunk utóbbi XXV—XXXI. évfolyamaiból felsoroljuk a fiatal nemzedéktől való azon jelentősebb közleményeket, amelyek keletkezésében tudomásunk szerint része volt az ő ösztönzésének. Ezek: 1. TECHERT JÓZSEF, A Bécsi Kódex tövégi rövid magánhangzói: XXV. — 2. FLUDOROVITS JOLÁN, Latin jövevényszavaink hangtana: XXVI. (1931. évi Szily-jutalom.) — 3. LOVAS RÓZSA, A lelki jelenségek nyelvi kifejezéseinek jelentésstanához: XXVI—XXVII. — 4. GYALMOS JÁNOS, Latin eredetű képzőink: XXIX. — 5. HARTNAGEL ERZSÉBET, Újabb német jövevényszavainkról: XXX. (1934. évi Szily-jutalom.) — 6. KOVALOVSKY MIKLÓS, Az irodalmi névadás: XXX—XXXI.

A megjelölt dolgozatok szerzői legtöbbszörre már eddig is beigazolták további munkálkodásukkal, hogy az az indítás, amelyet GOMBOCZ ZOLTÁNTÓL nyertek, nem egyszeri alkalomra szűlt. Bízunk abban, hogy a Mester szelleme él bennük, és a maguk hajlandóságán kívül mindig eleven hatóerőként készíti őket ezután is a magyar nyelvtudomány eredményes művelésére. Bizton reméljük, hogy kitüntetésre ajánlott tanulmányán kívül MIKÓS JÓZSEFNEK is még nem egy jeles munkáját lesz módunkban méltányolni.

Budapesten, 1936. január 14-én

SZINNYEI JÓZSEF
elnök.

MELICH JÁNOS
bizottsági tag.

PAIS DEZSŐ
előadó.

*

A közgyűlés a javaslat értelmében határozott.

KÜLÖNFÉLÉK.

A nemzetközi fonológiai munkaközösség megalakulása.

Az idei IV. nemzetközi nyelvészkongresszus alkalmával Kopenhágában megalakult a fonológusok nemzetközi szervezete, az Internationale Arbeitsgemeinschaft für Phonologie, amelynek feladata egészen irányítani a már világszerte folyó fonológiai munkát. A szervezet elnöke VENDRYES, első titkára TRUBETZKOJ, másodtitkára JAKOBSON, pénztárosa MATHESIUS lett, az intézőbizottság tagjaivá pedig BRONDAL, DEVOTO, VAN GINNEKEN, JONES, KURLÓWICZ, SAPIR, SOMMERFELT és WEISGERBER választat-

tak meg. A munkaközösség tagjai csak az országoként külön-külön megalakult fonológiai társaságok lehetnek. Minthogy kívánatos, hogy a magyar tudomány is belekapcsolódjék a nemzetközi munkába, egy magyar fonológiai társaság alapítása vált szükségessé, amelynek célja volna: 1. a magyar nyelvre vonatkozó fonológiai vizsgálatokat előmozdítani; 2. a nemzetközileg tervezett munkaprogramm magyar részét elvégezni.

Mindazok, akik e célok megvalósításán hajlandók munkálkodni, és részt vennének a magyar fonológiai társaság megalapításában, szíveskedjenek közölni ebbeli szándékukat LAZICZIUS GYULA egyetemi magántanárral (Budapest, Múzeum-körút 6—8).

LEVÉLSZEKRÉNY.

P. L. kérdi: Igaz-e, hogy az *évenként* szóalak rossz, és helyesen így kell mondani: *évenkint*? — **Felelet:** Dehogyan igaz! Sok nyelvhelyességi babona kering, ez is azok közé tartozik. A nyelvtörténeti adatok azonban azt mutatják, hogy e három ragunk közül: *-ént*, *-ként*, *-nként*, mindegyiknek volt már régi nyelvünkben is ilyen változata: *-int*, *-kint*, *-nkint*. A nyelvfejlődés során az *-ént* rag *-int* alakban maradt meg abban a néhány szóban, amelyben előfordul: *alkalmasint*, *megint*, *részint*, *szerint* (a régi nyelvben *megént*, *szerént* is, továbbá: *részént*; l. NYSZ.). A *-ként* rag pedig éppen megfordítva: *é-s* alakjában él mai irodalmi nyelvünkben: *akként*, *ekként*, *másként*, *miként*, *önként* stb., de költőink olykor *i*-vel is írták: „Ki az, ki a víz szörnyekint A fürgetegre föltekint...?” (Vörösmarty: A buvár Kund). „Néha egy új dalt terem *önkint* húrja” (Arany: Tamburás öreg úr). Végül a vitás *-nként* ma a mindennapi beszédben inkább *-nkint* ugyan, de az irodalmi nyelvben mind a két változata egyformán járatos: „*Lassanként* koszorúm bimbaja elvirít” (Bertzsenyi: A közelítő tél). „... kitéplek *Szálanként*...” (Vörösmarty: Az ősz bajnok II.). „Eljősz-e álmaikhoz *éjjelenként*...?” (Vörösmarty: Kis gyermek halálára). „Szőke tündérlányok sárga hajaikat *Szálanként* keresztülhúzzák a föld alatt” (Petőfi: János vitéz XXVI. 4.). „Más csak *levelenként* kapja a borostyánt” (Petőfi: Arany Jánoshoz). „Holdvilágos *éjjelenként*... Fehér sulyka messze villog” (Arany: Ágnes asszony). „... húsa és kövére Szépen nő *naponként* anyja örömére...” (Arany: Toldi II. 9., LEHR ALBERT kis és nagy kiadásában, 1880. és 1882.; ellenben a VOINOVICH GÉZA gondozta kiadásban: *naponkint*).

N. J. B.

T. A.-nak: Az *emberöltő* kifejezés eredete felől több magyarázatot jelezhetünk. Egyik HORGER ANTALÉ (MNy. XIII, 106—8), amely szerint az *emberöltő* eredetileg *ember-eltő a. m. *ember-éltető*, vagyis 'az az idő, kor, amely az embert bizonyos átlagos határok között *él-teti*, élni engedi'. — MELICH JÁNOS (MNy. XIII, 194—6) a *ruhát öltetni: egy öltő-ruha* kifejezéssel kapcsolja össze: 'aki mint egy ivadék, nemzedék, egyidőbeli a műveltség régebben lassúbb menetű változása mellett körülbelül egyforma szabású *öltő* ruhában járt'. — SIMONYI ZSIGMOND (Nyr. XXXVII,

360) úgy vélekedik, hogy a páros testrészekre való ruhadarabokkal kapcsolatos *egy öltő cipő, harisnya*-féle kifejezésekből az *öltő* a 'pár', majd a 'csoport, csapat' jelentést vette fel, s innen *egy öltő ember* tulajdonképpen 'egy csapat, egy csoport az egymásra következő emberek között, a kortársak csapatja'. — SIMONYI felfogásán változtat valamit BEKE ÖDÖN (1934. Nyr. LXIII, 46—7): „Az öltözés fogalmának elhomályosodása folytán más összetartozó tárgynak is lehet *öteje*... *Emberöltő* tkp. azt jelenti: 'embercsoport, embercsapat, együtt, egy korban élő emberek', s ebből fejlődött 'nemzedék', majd 'kor' jelentése.“ — En 1932-ben (KCsA. II, 460—3) az *ölt* igéhez tartozó magyar és török szócsalád jelentésfejlődésének menetét, illetőleg az erősen szétágazó jelentésváltozatok összefüggését megvilágítva, ezt írta: „Mondanak ilyeneket: »Néztem a csordát; egy *öteje* a kertek felé ment, a másik a faluházának tartott. Vetettünk sok virágmagot; egy *öteje* már kel is. A tojásnak egy *öteje* kikött, a többi zápon maradt.« Beregszász vidékén (MTsz.) | »Egy *öteje* ennek a hétnek esős volt. Egy *öteje* ennek a libának rossz.« Szatmár megyében (MTsz.). Ezek véleményem szerint nem az 'egy, két stb. pár' értelemre mennek vissza, hanem egy a 'hozzá-, egymásba, összeakad' jelentésből módosult 'csatlakozik, egyesül' árnyalathoz kapcsolódnak, amire a szócsalád török nyelvi 14—15. jelentésváltozatai szolgáltatnak analógiát. Lehetséges, hogy ehhez a jelentésváltozathoz a valóságban egymásba akaszködő méhekből alakult méhraj szemlélete volt az indíték. (Vö. *emberöltő?*)“

PAIS DEZSŐ.

Lakó Gy. írja: ORBÁN GÁBORNAK A Magyar Nyelv című munkájáról szóló ismertetésemben a MNy. ezévi folyamának 60. lapján az alulról számított második sorban „s z a v a k k ó k” helyett „i n k e r i k k ó k” olvasandó.

Divíni Mehmed írja: A Magyar Helyesírás Szabályai ötödik kiadásának hetedik lenyomatát lapozva, a szó- és tárgymutatóban egy sorba nyomva olvason: „*Zichy, Zigány* 105.“ Utána nézek a 105. pont alatt. A *Zigány* név ott van, így: „z = c: *Zigány* (olv. *Cigány*)“. A *Zichy* nevet nem találom. Tisztelettel kérdem, helyes-e az a feltevésem, hogy ezt a nevet e szerint szintén *Cicsi*-nek kell kiejtenünk. — **Felelet:** A 105. pontra való utalás a *ch = cs* megfelelésre vonatkozhatik. P. D.

H. I.-nak: Így írjuk: *1936 februárjában*. Vagyis az évszám után nem teszünk pontot. Nem teszünk azért, mert a sorszámnévre való emlékeztetés és a kifejezésnek általánosan szokásos kimondása között levő ellentét bizonyos zökkenést okoz. Az *1936. február 24-én* keltezésben az évszámnak ponttal való sorszámnevesítése elviselhetőbb, mivel itt az évet és a hónapot nem birtokviszonyba állítva mondjuk. A kiejtéssel számolva mindenestre el tudjuk képzelni a keltezést pont nélküli évszámmal is.

P. D.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXII. ÉVF.

1936. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM

Wichmann György északi-csángó hagyatéka.

A helsinki Finnugor Társaság kiadásában rövidesen hozzáférhetővé lesznek a szaktudomány számára WICHMANN GYÖRGYnek, a nagy finnugor kutatónak és gyűjtőnek a moldvai északi-csángók és a hétfalusi csángók között végzett népnyelvi búvárlatának eredményei. WICHMANN csángó gyűjtésére már régóta nagy várakozással tekint a magyar nyelvtudomány. Az első hangtani feldolgozások, melyek magyar szakfolyóiratunkban és a FUF.-ben jelentek meg, nagy figyelmet és vára-kozást keltettek WICHMANN gyűjtése iránt. A gyűjtött anyag további folytatólagos feldolgozása, a szótárra szerkesztés munkája s ezzel együtt a közzététel azonban egyre haladt-maradt. A Finnugor Társaság húszéves munkatervébe a WICHMANN-féle északi-csángó anyag közzétételét is fölvette. A kiadvány terve most végre valóra vált.

Finnugor területen kevés kutató gyűjtött annyi anyagot, mint WICHMANN GYÖRGY 1891—1892-ben és 1894-ben a vot-jákok, 1901—1902-ben a zürjének, 1905—1906-ban a csere-miszek s legvégül 1906—1907-ben a moldvai északi-csángók és a hétfalusi csángók közt. Bákó, Román, Neamț (= Német) és Tecuciu megyében körülbelül 30 csángó-magyar falut sorol föl, köztük 13 eloláhosodott csángó falut, kik azonban megtartot-ták római katolikus hitüket és magukat ungu roknak nevezik.

A moldvai csángókat általában két csoportra szokták osztani: északi-csángókra (Román megye) és déli-csángókra (Bákó megye). Ez az osztályozás azonban inkább földrajzi alapon történt, nem pedig nyelvjárási különbségek alapján, mert hiszen a két fő csángó nyelvjárásról való ismereteink mind máig meglehetősen hiányosak. Kétségtelen, hogy a moldvai csángók nyelvjárás-területe nem egységes, hanem, mint az 1928—1931. években a moldvai csángók közt végzett tanulmányutaimon megállapíthattam, legalább is négy nyelvjárásra oszlik: a románmegyei északi-csángók, a bákókönyeki déli-csángók, a tázló-terei csángók és a tatrosvölgyi csángók nyelvjárására. Ezekhez jönnek azok a romániai csángó szórványok, hol magyar nyelvjáraskutató sohasem járt: a németmegyei (= Neamț megye) és a WEIGAND által említett Huszvásár (= Huși) környéki csángó telepek, meg Buhus (a Beszterce-folyó mellett) és, ha még él, a csöbörcsöki magyarság nyelve. Tudnunk kell azonban azt is, hogy a déli-csángó területen is vannak északi-csángó eredetű telepek, mint Luizi-Kalagor

(= Kalugyerfalva), Valéni, Ploskucén, melyeknek nyelve észrevehetőleg különbözik a déli-csángó nyelvjárástól.

WICHMANN a helsinki egyetem ösztöndíjasaként az északi-csángó nyelvjárás búvárlatát tűzte ki céljául, mint amely legkevésbé volt kitéve székely hatásoknak, s leginkább megőrizte eredetiségét. 1906. október 31-én érkezett az északi-csángók területére és a legnagyobb csángó-magyar faluban, az akkor 3500 lakosú Szabófalván állapodott meg. Nyelvmesterével és házigazdájával, Rob Antal csángó parasztgazdával átvette azt a kérdő-szójegyzéket, melyet SZINNYEI Magyar Tájékoztatóra, BALLAGI „A magyar nyelv teljes szótára“ (Pest, 1877.) és GHETIE JÁNOS „Dicționar maghiar-român“ című szótára (Budapest, 1906.) s végül két olyan nyelvjárastanulmány alapján állított össze, melynek szókincse nem volt a MTsz.-ban feldolgozva. Az ily módon kikérdezett szavak száma 4680 volt. A szógyűjtés után SIMONYI TMNy.-a alapján az alaktan fontosabb pontjait vették át. E mellett néhány dalt (táncszót), 179 közmondást és néhány találósmesét is följegyzett. 1907 márciusában a romániai parasztlázadás kitörése miatt a hónap 24-én feleségével együtt (ki tanulmányútjain hű kísérője és segítő társa volt) távozni volt kénytelen Szabófalváról. Utazását Bákó városában egy napra megszakította. Itt alkalmat látott két déli-csángó területéről való magyarral beszélgetni. Egyik Kalugyerfalváról (Luizi-Kalagorból), a másik Zsoszénből való volt. A velük való rövid beszélgetésből WICHMANN-nak sikerült megállapítania, hogy a déli-csángó terület jelentékeny eltéréseket mutat az északi-csángótól és hogy közelebb áll a székely nyelvjárasterület nyelvéhez, mint az északi-csángó. Ezenkívül azt is megállapította, hogy az említett két déli-csángó magyar ember beszédében is voltak nyelvjárási eltérések. (Vö. ezzel azt, amit fentebb Luizi-Kalagor nyelvéről mondtunk.) Romániából 1907. március 28-án Magyarországra utazott, s hátralevő idejét a hétfalusi csángó nyelvjárás búvárlatában töltötte a brassómegyei Hosszúfaluban. Házigazdája Sánek Péter, nyelvmestere két 72 éves hétfalusi csángó volt: Benedek Mihály és Péter Csernátfaluból. Hosszúfaluból május végén utazott WICHMANN Budapestre. (Vö.: SUS. Aik. XXV₅, 12—5, 46—7; FUF. VII, 32, 35; Anz. VII, 62—5; továbbá kéziratok útnaplója.)

WICHMANN GYÖRGY hagyatékából a Finnugor Társaság kéziratára a következő csángó gyűjtéseket őrzi:

I. Szógyűjtések.

a) A moldvai északi-csángó nyelvjárásból:

1. Szógyűjtemény 6000 darab 16° nagyságú papírszeleten kilenc csomagban.

2. „Uusia sanoja“ feliratú borítékban további 70, az előbbi gyűjteményből hiányzó szó 16° nagyságú papírszeleten.

3. „Moldv. csángó kylien nimet y. m.“ feliratú borítékban: falu-, határ-, ló-, ökörnevek stb. 16° nagyságú papírszeletekre írva.

4. Családnévek, 16° nagyságú papírszeleteken, csomóba kötve.

5. Egy félv papíroson: „Keresztnevek Sabófalvából (sic!)“.

6. „Romaanialaiset lainat“ feliratú borítékban 652 darab 16° papírszeletre írt oláh-északi-csángó szóegyeztetés, csomagokba kötve.

b) Hétfalusi csángó gyűjtés:

7. Szógyűjtemény 2600 darab 16° nagyságú papírszeleten hat csomagban. A legelső papírszeletre ceruzával a következő felvilágosítás van írva: „Tässä alkaa Hétfalun 'csángó' murteen sanakokoelma“.

II. Szövegek.

8. Moldvai északi-csángó közmondások, 182 darab 16° nagyságú papírszeleten. Közöttük öt papírszeleten találós-mesék.

9. Északi-csángó dalok: 36 darab 16° nagyságú papírszeleten táncszók („resitativisia tanssinsanoja“, „tanzworte“) és egy 14 soros szilveszteréji ének (*heigetés*).

10. Rob Antal levele Wichmann Györgyhez 1907. április 5-éről Rob Antal eredeti helyesírásával és WICHMANN fonetikus átírásában. Megtalálható WICHMANN alább említendő útinaplójában.

III. Nyelvtani jegyzetek.

11. „Csángó kons(onantit).“ Az északi-csángó mássalhangzók történetére, hasonulására vonatkozó hangtani jegyzetek 4° nagyságú papírszeleteken.

12. „Csángó vok(aalit).“ Az északi-csángó magánhangzókra vonatkozó hangtani jegyzetek, ugyanolyan papírszeleteken.

13. „Sanan-johto-oppia.“ Az északi-csángó nyelvjárásra vonatkozó alaktani jegyzetek (névragozás, igeragozás, szóképzés), ugyanolyan papírszeleteken.

14. „Hajanaisi amuistiinpanoja.“ Különböző tárgyú, töredékes nyelvtani jegyzetek az északi-csángó nyelvjárásról, 40 darab 16° nagyságú papírszeleten, borítékban. Ugyanezen borítékban egy összehajtott papírlapba téve az északi-csángó nyelvjárásra vonatkozó följegyzések ugyanolyan papírszeleteken.

15. „Hajan(aisia) muistiinpanoja, Hosszúfalva.“ Töredékes nyelvtani följegyzések a hétfalusi csángó nyelvjárásról 17 darab 16° nagyságú papírszeleten, borítékban. Ugyanezen borítékban egy összehajtogatott papírlapba téve az északi-csángó nyelvjárásra vonatkozó jegyzetek ugyanolyan papírszeleteken.

WICHMANN iratai közt megvan végül az 1905—1908. évekre vonatkozó cseremiszi és csángóföldi útinaplója is: „Päi-

vákirjamuistiinpanoja 1905—8“, 4° alakú fekete viaszosvászon fedelű füzetben.

Csángó gyűjtésének csak hangtörténeti részéből dolgozott ki egyes fejezeteket. Egyik tanulmányában SETÄLÄ fokváltakozási elméletét kísérli meg néhány csángó nyelvi jelenségre alkalmazni (Zum stufenwechsel im ungarischen: FUF. VII, 31). Többi tanulmányában néhány csángó mássalhangzó és magánhangzó történetét tárgyalja (A *tš, s, z, š* és *ž* hangok története a moldvai csángóban: NyK. XXXVII, 149, XXXVIII, 265. — A moldvai csángó mássalhangzók történetéből: MNy. IV, 160, 208, 295, 394, 457). A magánhangzók történetére vonatkozó tanulmánya (A moldvai csángó magánhangzók történetéből: Nyr. XXXVII, 193, 241, 303) a mély magánhangzók történetét tárgyalja, de a harmadik folytatással megszakad. WICHMANN ezeket a tanulmányokat nem folytatta tovább. Kézirati jegyzetekben maradt a hangtan jórésze és az egész alaktan, valamint gyűjtésének másik fontos része: a szógyűjtemény is.

A WICHMANN gyűjtötte csángó anyag közreadását a Finnugor Társaság sok más, kéziratban maradt értékes gyűjtéssel együtt szintén programjába vette. A terv kivitele azonban WICHMANNnak 1932. május 3-án történt halála miatt meghiúsult. 1934 nyarán KANNISTO ARTÚR azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy WICHMANN csángó anyagát készítsük sajtó alá. Örömmel vállalkoztam a munkára s már 1934 nyarán hozzáfogtunk az anyag szótárrá szerkesztéséhez. A szerkesztés munkáját 1935 nyarán is folytattuk Debrecenben, s már ekkor az anyagot teljesen elkészítettük sajtó alá. 1936 nyarán a nyomdai korrektúra végleges átnézése és javítása ismét Finnországban történt. A szótár most kerül ki a sajtó alól s nemsokára a szaktudósok kezében lesz. Címe: „Lexica Societatis Fenno-Ugricae IV. YRJÖ WICHMANN'S Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángó-dialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. Herausgegeben von BÁLINT CSÚRY und ARTTURI KANNISTO. Helsinki, 1936. Suomalais-ugrilainen Seura. 4° XV + 219 l.

A szótári anyag elrendezésében a következőkép jártunk el. Az 1—7. szám alatt fölsorolt összes szógyűjteményeket egy szótárrá olvasztottuk, tehát a 6. szám alatt említett „romaniai aiset lainat“ című gyűjteményt is, melyekben az oláhval egybehangzó csángó szavakat írta össze, hozzáfűggesztvén a csángó szóval egyező oláh szót, melyre alkalmasint nyelvmestere figyelmeztette. WICHMANNnak nyilván szándékában volt ezeket a szóegyeztetéseket később kritikailag átvizsgálni. A boríték fölirata természetesen nem jogosít föl arra, hogy e szavakat egytől-egyig oláhból való kölcsönzéseknek tekintsük. Igen sok esetben ugyanis nem az oláh, hanem ellenkezőleg: a

magyar az átadó nyelv és az oláh az átvevő. Más esetekben pedig a csángóban szereplő kölcsönszó nem az oláhból, hanem más nyelvből származott a magyarba, illetőleg a csángóba. Tehát WICHMANNnak az oláh szóra való hivatkozását úgy kell értelmeznünk, hogy WICHMANN csupán a csángó és oláh szó egyezését állapítja meg annak eldöntése nélkül, hogy a kettő közül melyik az átadó nyelv.

WICHMANN anyaggyűjtésében a hangjelölés tekintetében gyakran bukkanunk bizonyos egyenetlenségekre, melyeket a kiváló gyűjtő a földolgozás alkalmával bizonyára eltüntetett volna. Itt csak egypár ilyen következetlenségre mutatunk rá.

A szóvégi (szótagvégi) hosszú mássalhangzó mind a moldvai, mind a hétfalusi csángóban, mint ahogy általában az egész magyar nyelvterületen, megrövidül, ha utána mássalhangzón kezdődő szó vagy szótag következik, mint ez WICHMANN számos adatából kiderül: *álut*: *álut-vēr*, *job*: *job-kēz*, *zāp*: *zāpjā*, *zāpfog* stb. E jelölés azonban WICHMANN gyűjtésében nem következetes, mert szóvégi hosszú mássalhangzó az említett fonétikai helyzetben is hosszúnak van jelölve néha; pl. *bik*: *bikfā*, *bikmog*, *dulāp*: *dulāpjā*, *job*: *jobrā* stb. Mivel célunk WICHMANN gyűjtésének teljesen hű kiadása volt, e következetlenség megszüntetésére nem éreztük magunkat följogosítva.

WICHMANN följegyzéseiben a mássalhangzóhasonulások jelölése sem mindig következetes. Így pl. helyesen *boŋk*: *boŋkhāz*, *meg*: *mekfog*, *bünök*: *bünögböl*, *élet*: *ēledbe*, *előb*: *előptsēr*, *šēp*: *šēp-bot*, *büz*: *büst*, *gādjāz*: *gādjāz-gālāmb*, *viz*: *viš-šēne* van, de ezek mellett ilyenek is előfordulnak: *meg-hiš* (o: *mek-his*), *dögszēg* (o: *dökszēg*), *áprtgāt* (o: *ápridgāt*), *utbā* (o: *udbā*), *ellentbe* (o: *ellendbe*), *föld-szēne* (o: *fölt-szēne*), *monthāššā* (o: *monthāššā*), *fārkāz-gödör* (o: *fārkāz-gödör*). A hűség kedvéért ez esetben is megtartottuk WICHMANN eredeti följegyzésének következetlenségeit.

WICHMANN följegyzéseiből az is kitűnik, hogy a moldvai csángóban szótagzáró *l* és *r* hang előtt a rövid magánhangzó félhosszúvá nyúlik, de ha a rákövetkező *l* és *r* nem zár szótagot, akkor a magánhangzó rövidnek marad, pl. *öl*, *ölt*: *ólo*, *kél*: *kelet*, *mozdul*: *mozdulátlán*, *tür*: *türelem*, *tör*: *török*, *oštör*: *oštoro*, *mār*: *mārāz*, *mārdāl*: *mārdālōdik*, *hāmār*: *hāmārāb*. WICHMANN anyaggyűjteményében e szabályosságtól eltérő példák is fordulnak elő, de ez eltérő eseteket a kiadás hűsége kedvéért szintén változatlanul hagytuk.

Kiadványunkban az 1—7. szám alatt felsorolt szótári anyag mellett a szótár után következő függelékben (II. Grammatikalische Aufzeichnungen) a 13. szám alatt felsorolt kézirat anyagából közzétesszük a nagybecsű névragozási, birtoikos személyragozási és igeragozási paradigmákat is. A szó-

képzésre vonatkozó példák közzétételét elkerülhetőnek tartottuk, mert az ott felsorolt származékok a szótári anyagban egytől-egyig föllelhetők. De az utolsó betűig kiadtuk a 8—10. szám alatt felsorolt északi-csángó szövegeket a szótár utolsó függelékében (III. Texte). A 15. és 16. számú kézirat használható anyagát beolvastottuk a szótárba, illetőleg fölemlítettük az előszóban. Úgyszintén az előszóban soroltuk föl a 3. számú, kézirat statisztikai adatait is.

A felsorolt kéziratok közül e szerint csupán a 11. és 12. számú (csángó konsonantit, csángó vokaalit) marad kiadatlanul. Ezek egy része még WICHMANN életében napvilágot látott. Módunk lesz reá, hogy a még kiadatlan részeket is hozzáférhetővé tegyük a szaktudomány számára.

WICHMANN északi-csángó gyűjteménye egy-két következteléségre ellenére is nagy nyeresége nyelvjárási irodalmunknak. Nem szoros értelemben vett tájszógyűjtemény, hanem az egész szókincsre kiterjedő rendszeres szókincstanulmány, mely az északi-csángó nyelvjárást mint önálló nyelvi egységet vizsgálja. E szótár mostanában már a második ilyen célú és ilyen módszerű nyelvjárástanulmányunk. Az ilyen irányú szókincstanulmányoktól nyelvtudományunk újabb föllendülését és megtermékenyítését várjuk. WICHMANN szótára az északi-csángó nyelvjárásnak valóságos kincsébányája és legfőbb forrasműve. Belőle világos, rendszeres és igen tanulságos képet alkothattunk erről a törzsmagyarságtól oly rég elszakadt, külön fejlődött ősi nyelvjárásunkról. Ha földolgozás alatt álló, WICHMANNÉHOZ hasonló célú és módszerű déli-csángó szótáram elkészül, azt hiszem, tisztán fog előttünk állani e két ősi magyar nyelvjárásnak egymáshoz való viszonya is.

WICHMANNNAK az is érdeme, hogy nem választja el teljesen a nyelvi és néprajzi oldalt egymástól. Lépten-nyomon előcsillan érdeklődése mind a tárgyi, mind a szellemi néprajz iránt. Nem mindig elégszik meg a puszta értelmezéssel, hanem gyakran ad példamondatokat is. Adatainak zöméhez az ú. n. kérdező módszerrel jutott, de ezt igyekezett kiegészíteni a megfigyelő passzív módszerrel is.

Bármily szűk tér áll itt rendelkezésemre, nem állhatom meg, hogy rá ne mutassak a sok-sok közül néhány érdekességre. Így pl., hogy *sark*, *talp*, *fark*-féle szavaink csoportjába tartozik az északi-csángó *kõrm* (= *köröm*) és a *korm* (= *kormány* < bolgár-török *kurum*). Az *elme* szavunknak megfelelő *elm* (tárgyeset: *elmet*) szintén ebbe a tőtípusba tartozik. Az *eke*, *kéve* szavak, mint a déli-csángóban is, a változatlan tövek csoportjába tartoznak: *ekē* (-t), *kēuē* (-t). Többalakú változatlan tövek: *kez* (-et), *tōu* (-öt) 'tő' (a déli-csángóban is *tōv*). Az *öröm* szó tárgyesete: *õrmõt*. Nemrég rámutattam, hogy a déli-csángóban a *-ka*, *-ke* kicsinyítő képzőnek nőnévképző funk-

ciója van. WICHMANN gyűjtése bizonyítja, hogy e funkció az északi-csángóban is megvan: *mošōkā* 'Wäscherin', *ſonōkā* 'Spinnerin'. Igen tanulságos és követésre méltó az alaktani jegyzetekben közölt sok név- és igeragozási paradigma: *kiñerem*, -d, *kiñerje*, *kiñerünk*, *kiñeretek*, *kiñerēk*; *ſāim*, -id, -i, *ſāēñk* v. *ſāñk*, *ſāitāk*. *ſāēk* v. *ſāñk*; *ſogom*, -od, -jo, *ſoguk* v. *ſogjuk*, *ſogjātāk*, *ſogjāk*. Kívánatos volna a népnyelv alaktanának ilyen leíró módszerű szemléltetését nyelvjárástanulmányainkban rendszeresen alkalmazni. (Az ilyen leíró módszerű szemléltetés példáját l. még MNy. XXVIII, 22, 148.)

WICHMANN északi-csángó szótára tudományos értékén kívül nekünk magyaroknak még egy más szempontból is becses. Jelképe e könyv a finn és magyar nyelvtudomány testvéri együttműködésének. Ez a testvéri együttműködés rendkívül termékenyítő és serkentő tényező volt a finnugor összehasonlító nyelvtudomány multjában és jelenében. Ennek az együttműködésnek nemes hagyományából kelt életre WICHMANN csángó szótára is. El nem múló hálánkat érdemli a helsinki egyetem a csángó-magyar bűvárlatra fordított ösztöndíjért és a Finnugor Társaság a pompás kiadványért. El nem múló hálánkat érdemli az annyira szívünkhöz nőtt nagy nyelvkuató, a nekünk oly kedves és felejthetetlen emlékezetű finn tudós WICHMANN GYÖRGY, akit nemcsak családi kötelek fűznek hozzánk, hanem csángó bűvárlatai és csángó szótára: az ő sírontúli kedves üzenete és ajándéka révén soha el nem szakítható szellemi kötelek is. Ez a szótár mindenha nélkülözhetetlen forrása lesz az északi-csángó szókinsnek és örök emléke a nagy kutató nemes egyéniségének.

Ez a beszámoló nem lenne teljes, ha meg nem emlékezném végül arról, mily sokat köszön e szótár a Finnugor Társaság kiváló elnökének, Társaságunk tiszteleti tagjának: a nagy tudós KANNISTO ARTÚRNak. Ő volt az, aki e kiadvány tervét belekapcsolta a Finnugor Társaság húszéves programjába, ő kért föl a szerkesztés közös munkájára. A kiadás ezer gondjában kezdettől fogva végig, a legnagyobbaktól a legkisebbeig: a korrigálás fázasztó és nagy figyelmet igénylő munkájáig a legtevékenyebben működött közre. Mindig meghatva gondolok vissza arra, hogy nagy vogul szótárának és népköltési gyűjteményének szerkesztése közben is mily odaadó, a legapróbb részletekig menő figyelemmel és gondnal intézte e kiadvány ügyét. Közös szerkesztő munkánk alatt mindig az volt a benyomásom, hogy ez a szerető gond nemcsak a tudománynak, nemcsak a nagyemlékezetű jóbarátnak szólt, hanem szólt a testvér magyar nemzetnek is: hogy a finn szellemnek e testvéri kedves ajándéka minél csorbíthatatlanabban jusson el a magyar tudomány kezébe. CSÜRY BALINT.

Testrésznevekkel alakult helynevek az oszmánli-törökben.

„Igék oszmánli-török tulajdonnevekben“ és „Számnevekkel alakult oszmánli-török helynevek“ címmel a MNy. régebbi évfolyamaiban (XXIII, 284—8 és XXVI, 33—43) közölt gyűjtéseimhez csatlakozik az alábbi közlemény, amely amazokéhoz hasonló célt szolgál: példákat óhajt felhozni arra, hogy az oszmánli-török nyelvközösség bizonyos tárgykörben milyen szabályok szerint alkotott helyneveket.

Ez alkalommal olyan helynevekből állítottam össze egy csoportot mutatónak, amelyek testrészek nevével kapcsolatosan alakultak ki. Mint a gyűjtemény futólagos áttekintéséből is megállapítható, az egyes testrészek előfordulásában nagy az aránytalanság, némelyek sűrűn jelentkeznek, mások ritkábban vagy épen csak szórványosan.

Forrásaim magyarázata végett utalok idézett régebbi közléseimre (főleg MNy. XXVI, 37), annál inkább, mert jelen gyűjtés a korábbiakkal egyidőben ugyanazon forrásokból származik, s azóta is csak lényegtelenül bővült.

A közlést a török szavak abécéjében adom.

agiz 'száj, bejárat, torkolat': *Agiz nehir* 'folyó' (helységnev!) (Hasankal'a l.) | *Çaj agizi* 'folyótorkolat' (Kaş l.) | *Çorok agizi mansibi* 'Ç. torkolata helye' | *Çorok agizi karagöli* 'Ç. torkolata órháza' (Rize l.) | *Hādži agizi* 'H. (=zarándok) szája' (Kavaklar l.) | *Hān agizi* 'hān ~a' (Mer'aş l.) | *Kāsim agizi* 'K. ~a' (Trapezunt l.) | *Monastir agizi* 'monostor ~a' (Kavaklar l.). — Hátravetett jelzővel: *Agizi böyük çiftliji* 'a nagyszájú majorja' (Adana l.) | *Agizi acik* 'a nyitott szájú' (Hasan kal'a, Ispir l.) | *Agizi kara* 'a fekete szájú' (Barkiri l.).

ajak 'láb': *Çamur ajagi hāni* 'sár lába hānja' (Trapezunt l.) | *Şaē ajagi* ('?— ~a' (Sivas l.).

ariş 'arasz': *Ariş kiran* 'törő' (Patnağor l.).

arka 'hát': *Arkali* 'hátas, akinek háta van' (Mer'aş l.).

badzak 'lábszár': *Kara badzak* 'fekete ~' (Maltepe ve atalar l.).

bagirşak 'bél': *Bagirşak deresi* 'völgye' (Kaş, Aţana, Elbistan, Divriki l.).

baş 'fő, fej': *Baş jurd mezra'si* 'jurd ültetvényföldje' (Sivas l.) | *Baş jurd tepeleri* 'dombjai' (Elbistan l.) | *Baş kend* 'falú' | *Baş kendi* 'falva' (Bājazid l.) | *Başköj* 'falú' (Ispir l.) | *Başköj-i uljū*, *Başköj-i suflū* 'alsó, felső ~fa'u' (Rize l.) | *Baş koparan*¹ 'leszakító' (Kilios l.) | *Baş uran* 'rom' (gyakran, pl. Dinar l.) | *Baş uran tepesi* 'rom dombja' (többször, pl. Aivalik l.) | *Baş tutak* '? —' (Bi-

¹ *Toz koparan* és társai: MNy. XXIII, 284.

redzik l.) | *Baş vîrân* 'rom' (Sivas l.).¹ — A jelző hátra van vetve a következő helynevekben: *Başi ačik tepesi* 'a hajadonfővel járó dombja' (Erzindžan l.) | *Başi büjük* 'feje nagy' (Rušadije, Palu, Čamlidža l.) | *Başi büjük deresi* 'a nagyfejű völgye' | *Başi büjük bairi* 'a nagyfejű lejtője' (Čamlidža l.). — A *baş* szó birtokviszonyban mint birtok szerepel: *Bej başi* 'bej feje' (Divriki l.) | *Čam başi* 'fenyőfa' (Kireson l.) | *Kal'a başi* 'vár' (Divriki l.) | *Koşun başi* 'juh' (Ispir l.) | *Kansiziñ başi* 'vértelen' (Kilis l.) | *Murād başi* 'M.' (Karakilise l.) | *Pinār başi* 'forrás' (TOEM. VI, 450) | Magyarországon: *Göl başi* 'tó' (a biai tó melléke). — *Başi* 'fejes, főrendű' (Rize l.). — *Porbaş* 'fej' (Divriki l.). — *Akbaşlar* 'ösz fejek' (Jenidze l.). — *Kizil baş* 'vörös fejű'.²

bijik 'bajusz': *Bijik vîrân* 'rom' (Erzerum l.).³

bogaz 'torok': *Bogaz kesen* 'metsző' (Grzegorzewsky 108) | Magyarországon: *Bulgar bogazi* 'bolgár', a Duna melletti szoros Tótfalutól délre.

bojnuz 'szarv': *Bojnuz büji* 'falukikötője' (Mermeris l.) | *Bojnuz köj iskelesi* 'falukikötője' (Mekri l.).

bojun 'nyak': *Deve bojunî* 'teve' (Bağčeköj-Belgrad ormanlari, Siverek, Hozat, Elbistān l.) | *Deve bojunî tađi* 'teve' (a hegye) (Trapezunt l.) | *Deve bojunî džeziresi* 'teve' (a szigete) (Van l.).⁴

burun 'orr, fok': *Altî burun* 'hat' (Kavaqlar l.) | *Kara burun* 'fekete' (Rumili fanari l.) | *Ördek burunî* 'kacsa' (Kilis l.). — Hátravetett jelzővel: *Burunu kara* 'orra fekete' (Sivas l.). — *Burunsz deresi* 'orratlan völgye' (Bağčeköj-Belgrad l.) | *Burunsz mezra'asi* 'orratlan ültetvénye' | *Eski Burunsz* 'öreg orratlan' (Bağčeköj-Belgrad l.) | *Burunszlar* 'orratlanok' (Kilis l.).⁵

bögür 'méh, anyaméh': *Bügürdelen* ('átlyukasztó'), erőd Nógrád mellett (A budai basák magyar nyelvű levelei, szerk. ECKHART FERENC, SZEKFÚ GYULA és TAKÁTS SÁNDOR 243) és másutt is.

ëiger 'zsiger, máj, tüdő': *Çiger tepesi* 'dombja' (Hinis l.) | Magyarországon: *Džigerdelen* ('átlyukasztó', a mai Párkány helyén (Esztergommal szemközt) és másutt is több helyen, erőd neve.

čök 'membre de la génération' (a *bikacsek* szónak második tagja): *Čöksiz* 'telen, nélküli' (Divriki lapján falu).

¹ Személynév (lakab) is: *Čatalbaş* 'duplafejű'.

² Lehet személynév is: *Kizilbaş İshak efendi* (Silahtar II, 3) | *Kizilbaş Ahmed efendi* (Silahtar II, 485).

³ Személynévben: *Bijikli* 'bajuszos', budai kereskedő 1571-ben (Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mixt. 598. sz.) | *Bijikli Ali pasa* 1690-ben (Silahtar II, 594).

⁴ Személynévben: *Bojnu jaralı, Bojunî ejri* nagyvezér. — *Bojnu indze* 'vékony nyakú', törzsnév a mikdei livában (Sālnāme 1266. év).

⁵ Személynév: *Burunsz Ahmed pasa* (Silahtar II, 122 stb.).

dil 'nyelv': *Kuş dili* 'madár ~e' (Mekri l.).¹

diz 'térd': *Diz taş* '~-kő' (Hozat l.).

göbek 'köldök': *Göbek* (Uşagtól d.) | *Göbek veren* '~-adó' (Erzerum l.) | *Ƙara göbek* 'fekete ~' (HasanƘal'a l.). — *Göbekli* '~ös' (Diarbekir l., Biredzik l.).

göjüs 'mell': *Göjüsü güzel* 'melle szép, szépmellű' (Bajazid, Ƙarakilise l.).

göz 'szem': *Göz tepe* '~-domb' | *Göz tepe şujı* '~-domb vize' (Hişarlar l.) | *Ƙara göz* 'fekete ~' (többször, pl. Bargiri, Munbidz, Diarbekir, Kilis, Elbistan, Mer'aş l.) | *Ƙara göz tağı* 'fekete ~ hegye' (HasanƘal'a, Mekri l.) | *Ƙara göz deresi* 'fekete ~ völgye' (Küçük köj l.). — Birtokviszonyban birtok: *Ököz gözi* 'ökör ~e' (Munbidz l.). — Hátravetett jelzővel: *Gözü Ƙara* '~e fekete' (Ƙarakilise, Bajazid l.) | *Gözü küçük* '~e kicsi' (Ƙara hişarⁱ şarkı l.).²

hādım 'herélt eunuch': személyneveknél mint jelző (lakab) igen sokszor.

janak 'arc': *Al janak tekesi* 'piros ~ tekkéje', utca Sztambulban).

jumrudzak 'öklöcske': *Jumrudzak tepe* '~-domb' (Ƙara hişarⁱ şarkı l.).

kan 'vér': *Ƙanı boğan* 'vért fojtó' (Melazgird l.) | *Ƙanı hararı* 'vére forró' (Ƙara kilise l.). — *kanlı* 'véres': *Ƙanlı baba tepesi* 'véres baba dombja' (Bajazid l.) | *Ƙanlı çeşme* '~ csurgó' és *Ƙanlı çeşme bairi* '~ csurgó mezeje' (Küçük köj l.) | *Ƙanlı çeşme dzeviz* '~ csurgó dió' (Makriköj l.) | *Ƙanlı dere* '~ völgy' (Küçük köj, Rize l.) | *Ƙanlı ırnak* '~ folyó' (Sivas l.) | *Ƙanlı kavak* '~ nyárfa' (Kjāgıdhāne l. kétszer, Elbistan l.)³ | *Ƙanlı kavak çiftliji* '~ major' (Kjāgıdhāne l.) | *Ƙanlı köj* '~ falu' (Bajazid l.). — *kansız* 'vértelen': *Ƙansız başı* 'vértelen feje, búbja', hegynév (Kilis l.).⁴

kaş 'szemöldök': *Kaş* (Ƙaş l.) | *Ƙara kaş*⁵ 'fekete ~' (többször, pl. Biredzik l. kétszer).

kemik 'csont': *Kemikli dere* 'csontos völgy' (Küçük köj l.).

kujruk 'farok': *Kedi kujruğı* 'macska ~a' (Şoma l.) | *Şigir kujruğı* 'marha ~a' (Izmir l.).

kulak 'fül': *Kulaklı çeşme* 'füles csurgó' (TOEM. VIII, 334) | *Kulaklı tağ* 'füles hegy' (Kığı l.) | *Ƙurd kulagı* 'farkas

¹ Személynévben: *Dilsiz aga* (Kjätib Celebi, KARÁCSON IMRE fordításában: TMTE. Írók III, 253).

² Személynév (lakab) is lehet, pl. a néphumor közismert tréfás alakjának neve: *Ƙara göz*.

³ Magyarországon is, Ƙanizsa mellett egy út neve.

⁴ Személynév *Kantimur* 'vér-vas', ismert moldvai vajda a XVII. század végén (Silahtar II, 471).

⁵ Személynév is lehet, pl. *Karakaş Mehmed* budai pasa 1618—1621. Helyrajzi megjelölés is: *Karakaş Mehmed kulesi* '~ tornya', a mai Palota-út és Sarló utca találkozásánál | *Ak kaş* 'fehér ~' anatóliai lázadó 1684-ben (Silahtar II, 243).

füle' (Sivas és Mer'aş l.). — *Kulaksiz* 'fületlen' (Melazgird, Biredzik l., helyrajzi megjelölés Isztambulban) | *Kulaksiz tepesi* 'fületlen dombja' (Kireson l.).¹ — *Kulaklu* 'füles', Nevsehir vidéki törzsnév.

parmak 'ujj': *Altı parmak kajalığı* 'hat ~ sziklái' (Rize l.) | *Beş parmak* 'öt ~' (Bargiri l.). — *Parmaksiz* 'ujjatlan' (Erzerum, Rize l.) | *Parmaksiz bakal sokagi* 'ujjatlan boltos utcája' (Üsküdar l.).²

şaç 'haj': *Şaçlı baba tepesi* 'as baba dombja' (Melazgird l.).

şakal 'szakáll': *Şakal tutan* 'fogó' (Siverek, Trapezunt, Elbistan l.) | *Şakal tutan tağı* 'fogó hegye' (Hasanğal'a, Harput, Kilis, Olti l.) | *Şakal tutan kujusi* 'fogó kútja' (Atana l.) | *Kara şakal* 'fekete ~' (Kilis l.) | *Kara şakal jajlası* 'fekete ~ legelője' (Hozat l.). — *Kır şakallı* 'ősz szakállú' (Ajdin l.).

taban 'talp, hegyalja, váralja, várfalhoz tapadó külváros': *Taban* Budán, Vácson stb.³

tepe 'domb, tető': *Tepedelen* 'fejtető-beszakasztó', erőd a Balkánon, továbbá Esztergomban a Szent Tamás-hegyen.

tüj 'szőr': *Tüjsiz* 'szőrtelen' (Erzerum l.).

FEKETE LAJOS.

A hazai lappológiáról.⁴

A hazai lappológiáról szólva, a finnugor nyelvészetnek egy olyan ágáról szeretnék rövid áttekintést adni, mely nálunk az utóbbi félszázadban meglehetősen háttérbe szorult. Pedig a távolabbi multban, amikor a lappológia összehasonlító nyelvészeti szempontból — hogy úgy mondjam — még csírájában volt, éppen magyar részről történt olyan kezdeményezés, mely ezt a csírákat kifejllesztette. Sőt volt egy időszak, amikor úgy látszott, hogy abban a versenyben, melyet mi és az északi népek a lappok nyelvének megismeréséért és multjának felderítéséért folytattunk, a győztest megillető vándorszerleget egy honfitársunk a magyar nyelvtudománynak fogja megnyerni. Első megállapításommal SAJNOVICS JÁNOSRA célzok. Ő volt az első nem-lapp kutató, aki a lapp nyelvjárások tüzetesebb megismerésére hosszabb időt szentelt, amennyiben majdnem egy évig szorgalmasan tanulmányozta a norvég- és svéd-lapp nyelvjárásokat. Ő tette meg Demonstratiójában a lapp nyelvet az első finnugor monografiának, azaz az első oly szakmunkának

¹ Személynévben: *Kulak Kurd* (Bécs, Nat.-Bibl., Hss-Sammlung AF. 30, 12. l.). | *Kaba kulak madžar Ahmed* (Silahtar II, 514).

² Személynév is: *Altı parmak* teológiai író († 1623.).

³ Személynévben: *Tabani jassı Mehmed pasa* 'lúdtalpú M. pasa' 1640-ben.

⁴ A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1936. március 13-i ülésén tartott előadás.

a középpontjává, melynek kizárólagosan egy finnugor nyelvészeti részletkérdés tisztázása volt a célja. Végül SAJNOVICS volt az, aki a magyar és lapp nyelv rokonságáról szóló tantételeként bebizonyította, mert igaz ugyan, hogy előtte többen valószínűvé tették ezt — szóegyezések kimutatásával —, de SAJNOVICS volt az első, aki a bizonyítékok közé bevonta a nyelvtani egyezéseket is, melyek nélkül — csupán szóegyezésekkel — nyelvrokonsági problémát nem lehet eldönteni. Nem elég tehát SAJNOVICSOT a lappológiában forduló pontnak nevezni, — ő a történeti szemléletű és összehasonlító lapp nyelvtudomány kezdője, megalapítója.

SAJNOVICS után külön lappológusunk hosszú ideig nem volt, többen akadtak azonban nyelvtudósaink között olyanok, akik kutatásaikban a lapp nyelvet is tekintetbe vették, s a lapp és magyar nyelv összetartozására vonatkozó ismereteinkhez számos értékes adalékot szolgáltatottak. Például GYARMATHI SÁMUEL Affinitásában sok helytelennek bizonyult lapp-magyar szóegyeztetés mellett számos helyeset is említ, s egyeztet néhány oly lapp és magyar formansot (mint pl. a magyar *-s* melléknévképzőt, a *-d* sorszámnévképzőt és lapp megfelelőit), melyekről SAJNOVICS még nem vett tudomást (vö. MUNKÁCSI: Nyr. XI.). — Hasonló érdemei vannak RÉVAINAK is. Ő pl. a magyar *-m* deverbális névszóképzőnek és az *-n* superessivus-ragnak lapp megfelelőit találta meg.

SAJNOVICS után a következő magyar tudós, aki a helyszínen tanulmányozta a lapp nyelvet, REGULY volt. REGULY tudvalevőleg hosszabb ideig tartózkodott keleti nagy tanulmányútja előtt Finnországban, ahol sokat utazgatott. Egy ilyen utazása alkalmával a lappokhoz is ellátogatott, s nyelvi és néprajzi adatokat gyűjtött közöttük. Sajnos azonban, REGULY lapp tárgyú feljegyzései máig is kiadatlanok, s így a nagy közönség számára hozzáférhetetlenek.

HUNFALVY PÁL már ismét csak írásbeli források alapján foglalkozott a lapp nyelvvel. Mind neki, mind BUDENZNEK a lapp nyelv hovatartozásának a kérdése volt legfontosabb lappológiai problémája. Ugyanis a finn nyelvészek a lapp nyelvben elsősorban a finnel egyező vonásokat látták, azokat hangsúlyozták, azok alapján az eltérő sajátságok mérlegelése nélkül is hitték és vallották, hogy a lapp nyelv a finnugor nyelvcsalád tagjai közül a finnhez áll legközelebb s azzal sorozandó egy csoportba, ellenben HUNFALVYNAK és BUDENZNEK a figyelmét inkább lekötötték azok a nem jelentéktelen számú különbségek, melyek a finn és lapp nyelvben e két nyelv minden hasonlósága ellenére is kétségkívül mélyrehatóak. Miközben ennek a magyarozatát keresték, akkor jutott HUNFALVY, de még inkább BUDENZ ahhoz a feltevéshez, hogy a finn és lapp nyelv közti egyezések talán nem is oly régiek, hanem csak az állandó szomszédság, a folytonos érintkezés

eredményei, s ilyenformán a lapp nyelv hovatarozásának eldöntésénél nem is esnek oly nagy súllyal a latba, mint ahogy a finn nyelvészek gondolták. Ez a gondolat HUNFALVYNÁL Magyarország Ethnographiája című művében jut kifejezésre, amennyiben ő — korábbi felfogását megváltoztatva — itt már nem tekinti a lapp nyelvet a finnel közvetlenül összehasonlíthatónak, más szóval: a finn nyelv dialektusának, hanem a finn és a többi finnugor nyelv között jelöli meg a helyét.

BUDENZ kutatásaiban még tovább ment, mint HUNFALVY. Hangsúlyozza, hogy két nyelvet csak akkor van csoportba sorozni, ha e két nyelvben olyan sajátosságok vannak, melyek a nyelvcsalád többi tagjaiban nincsenek meg. De az ilyen egyezések még nem tökéletes érvényű bizonyítékok. Tudniillik meglehet, hogy ugyanazon nyelvi tulajdonságok a nyelvcsalád többi tagjaiban is megvoltak, csak az idők folyamán a többiből kivestek, vagy az is lehetséges, hogy két nyelvnek a többivel szemben való közös eltérései az egyikből vagy a másikkól való kölcsönzés útján álltak elő, s így közös alapnyelv feltevésére ismét nem jogosítanak. Végeredményképpen BUDENZ a lapp nyelvet egészen el is választja a finntól, s az ugor és permi nyelvekkel sorozza egy csoportba. amit a lapp nyelvre vonatkozó mai ismereteink alapján már nem fogadhatunk el. Mindamellet pl. RAVILA PAAVO a lapp nyelvnek a finnugor nyelvcsaládban való helyéről szóló nemrég megjelent kitűnő tanulmányában (FUF. XXIII.) elismeri BUDENZ-nak azt az érdemét, hogy ő volt az első, aki a lapp és finn nyelv közötti egyezéseket és eltéréseket behatóan tárgyalta, és hozzáfűzi, hogy BUDENZ ezt a kérdést tévedései ellenére is jelentékenyen előbbre vitte.

HUNFALVY-t illetőleg meg kell emlékeznünk arról is, hogy ő a lappológia fejlődését mindenkor a legnagyobb figyelemmel kísérte, amiről fényes bizonytságot tesz egy, a NyK. V. kötetében megjelent 140 lapos tanulmánya, melyben részletes képet fest az addigi források alapján a lapp nyelv hang- és alaktanáról. BUDENZ lappológiai tanulmányairól szólva pedig ki kell még emelnem azt a fontos körülményt, hogy neki, ha nem is járt a lappoknál, mégis alkalma volt közvetlen benyomásokat is nyernie a lapp nyelvről, és lappokkal — mégpedig svéd-lappokkal — személyesen is folytatni nyelvészeti tanulmányokat. Annál nagyobb jelentősége volt ennek, mert az a csekély számú mű, ami addig svéd-lapp nyelven megjelent, mind fordítás volt, s így az élő svéd-lapp nyelvről nagyon hiányos és torz képet nyújtott. BUDENZ 1873-ban Budapesten találkozott lappokkal, közelebbről négy pitei kerületből való svéd-lappal; sikerült neki tőlük mintegy 8 lapnyi szöveget gyűjteni, s ezek voltak az első svéd-lapp nyelvű szövegek, melyeket közöljük a nép köréből szabad elbeszélés után jegyzett fel, s melyek ilyenformán az élő svéd-lapp nyelvet mu-

tatták be (NyK. XII.). Megjegyzendő, hogy éppen ez a nyelvjárás volt az, mely a svéd-lapp irodalmi nyelvnek alapul szolgált.

Ezen előzmények után eljutunk a hazai lappológia történetének legfontosabb fejezetéhez, melyet egészében HALÁSZ IGNÁC működése és munkásságának méltatása tölt ki. HALÁSZ IGNÁC szerepe a lappológiában olyan nagy jelentőségű és széleskörű, hogy ha az ő érdemeit kellőképp méltatni akarnám, róla külön előadás keretében kellene megemlékeznem. Említettem ugyanis BUDENZcel kapcsolatban, hogy az ő koráig a svéd-lapp nyelvjárások úgyszólván teljesen ismeretlenek voltak. E tekintetben a BUDENZ kis szövegkiadását követő pár évtized alatt sem állt be semminemű változás. Amikor tehát HALÁSZ lapp tanulmányaihoz hozzáfogott, az volt a helyzet, hogy ő a lapp nyelvjárások kutatását jóformán ugyanott kezdhetette, ahol azt kétszáz évvel azelőtt SAJNOVICS abbahagyta.

HALÁSZ a lapp nyelv tanulmányozásának még itthon kifogott, jó néhány évvel első lappföldi tanulmányútja előtt. Eredményeként kiadott egy svéd- és egy orosz-lapp nyelvtant (NyK. XVI. és XVII.). Igazi lappológusi pályafutását azonban 1884-től számíthatjuk, amikor először látogatta meg a lappokat. Pályájára jellemző, hogy hatalmas fejlődésen ment keresztül. Míg első tanulmányútjának eredményei ellen sok jogos kifogást tett a kritika, azok a művei, melyek 1886-ban tett második tanulmányútja után láttak napvilágot, már jelentős haladást mutatnak, legjobb műveit pedig harmadik útja után, az 1890-es években írta.

HALÁSZ rendkívüli buzgalommal dolgozott tanulmányútjain, s rövid idő alatt — három nyáron — olyan gazdag anyagot gyűjtött, s olyan sok nyelvjárásból, hogy e tekintetben párját ritkítja a lappológusok között máig is, habár ő utána a lapp nyelvjárások kutatása már rég átment azoknak az északi nyelvtudósoknak a kezébe, akiknek a nehézségei a lapp nyelv tanulmányozásánál annyira fontos finn, illetőleg svéd és norvég nyelvnek — hogy úgy mondjam — velük született ismerete, továbbá a viszonyokkal való megszokottság következtében összehasonlíthatatlanul kisebbek, mint HALÁSZÉI voltak. Kiemelendő az a körülmény is, hogy HALÁSZ sok oldalú munkássággal gazdagította a lappokra vonatkozó ismereteinket. Különös fontosságot kell tulajdonítanunk mindenek előtt szövegeinek. Négy kötetet töltenek meg azok a szövegek, melyeket HALÁSZ rövid pár hónap alatt a déli lapp, továbbá a lulei, pitei, umei és tornio-lappmarki nyelvjárás-területekről összegyűjtött (HALÁSZ, Svéd-lapp Nyelv II., III., V. és NyK. XIX., XXII., XXVI.). Szövegei a lappok ősi vallására, mese- és mondavilágára, továbbá szokásaira irányuló folklorisztikai kutatásnak igen gazdag tárházai; a svéd-lappok köréből máig is az egyetlen fonétikai írásmóddal feljegyzett kiadványok, s —

hozzátehetjük — tartalom szempontjából olyanok, aminőket ma már nem is lehetne összeállítani.

Szövegeit HALÁSZ nem hagyta kihasználatlanul. Ezeknek szótárak alakjában való feldolgozása az a másik mód, melyen HALÁSZ előbbre vitte a lappológiát. Legterjedelmesebb déli lapp szótára; vannak ezenkívül kisebb szójegyzékei, melyek a lulei, pitei és karesuandói lapp nyelvjárások szókincsének megismeréséhez szolgálnak hasznos segédeszközül. — Végül, de értéküket tekintve nem utolsónak meg kell emlékeznünk az ő hang- és alakotani dolgozatairól, egyebek közt a svédországi lapp nyelvjárásokat tárgyaló akadémiai székfoglalójáról és déli lapp alaktanáról (NyK. XXII. és XXXI.), melyeket a történeti lapp nyelvészet szempontjából alapvető fontosságúaknak mondhatunk. Nem kétséges, hogy HALÁSZ pl. az északi jövevényszók felismerésében, átvételük korának meghatározásában s hasonló természetű kérdésekben sokszor tévedett, ez azonban nem sokat von le az ő érdemeiből, mert nyilvánvaló, hogy az utóbbi tárgykör művelésére már elsősorban azok a skandináv lappológusok vannak hivatva, akiknek az átadó germán nyelvforma egyik vagy másik folytatója vagy maga az illető nyelv anyanyelvük, akiknek a jövevényszó-problémák vizsgálatánál módjukban áll a svéd és norvég nyelvjárások nagy többségének ismeretére támaszkodniok, s akik a finnugor nyelvek közül a lappra és a finnre összpontosíthatják vizsgálataikat, nem úgy, mint HALÁSZ, akinek hivatása volt, s érdeklődése is arra vitte, hogy a többi finnugor, valamint a szamojéd nyelvekkel is foglalkozzék, sőt — bátran mondhatjuk — ott is hozzon létre figyelemre méltó alkotásokat.

Végül HALÁSZszal kapcsolatban nem mehetek el említés nélkül még egy kérdés mellett: hogyan méltányolta őt eddig a kritika? Bevallom, az az érzésem, HALÁSZt ebben a tekintetben méltánytalanság érte, melynek a forrása WIKLUND svéd lappológusnak egy régi HALÁSZ-bíráta (SUS. Aik. XI. és HALÁSZ válasza: NyK. XXIII.). WIKLUND — HALÁSZ déli-lapp tanulmányaival foglalkozva — erősen megtámadta hangjelölését, feljegyzéseinek fonétikai pontosságát. HALÁSZra nézve, mondhatnám, negatív eredménnyel záruló bíráta átment azután a köztudatba, s mint északi tanulmányutaimon alkalmam volt meggyőződni róla, ma már csupán ez a bírálat alkotja az északi nyelvészek HALÁSZról való véleményének magvát, jobban mondván HALÁSZ e bírálat következtében mint megbízhatatlan kutató feledésbe merül. Pedig nem kétséges, hogy WIKLUND szigorú bíráta HALÁSZ értékelésében nem mondhatta ki az utolsó szót, s a hazai nyelvtudomány feladata, hogy újra felvesse és felszínen tartsa azokat a szempontokat, melyek HALÁSZ munkássága megítélésénél WIKLUND bíráta mellett még igen nagy súllyal esnek a latba. HALÁSZ gyűjtéseinek folklorisztikai fontosságán kívül, amire már rámutattam,

nem szabad ugyanis elfelejteni engednünk azt sem, hogy WIKLUND bírálata csupán HALÁSZ déli-lapp kutatásaira vonatkozott, márpedig ezek HALÁSZ munkásságának csupán egy részét alkotják, mégpedig azt a részét, amellyel kutatónk a maga lappológiai munkásságát megkezdte, s bátran feltehetjük, hogy HALÁSZ mindazon munkái, melyek már több tapasztalaton nyugvó későbbi gyűjtésének eredményei, minden szempontból jelentékenyen jobb anyagot nyújtanak, mint kezdeti próbálkozásai. Az igazságot — azt hiszem — nem az általánosító köztudat, hanem SETÄLÄ EMIL közelítette meg inkább, aki HALÁSZRÓL így nyilatkozik: „Im Anfang stand HALÁSZ' Forschung bei den Lappen sein Mangel an phonetischer Schulung hindernd im Wege, woneben er auch sichtlich allzu früh an die Aufzeichnung von Sprachproben ging. Gegen die phonetische Genauigkeit seiner Untersuchungen sind daher auch eine ganze Menge Bemerkungen gemacht worden; auf alle Fälle aber ist zu bemerken, dass sein Beobachtungsvermögen nach dieser Seite hin stetig zunahm, so dass er auf seiner letzten Reise schon ein recht tüchtiger Beobachter geworden war... Die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft ist HALÁSZ Dank schuldig vor allem für die ersten Nachrichten, die er uns von den in so hohem Masse interessanten schwedisch-lappischen Dialekten gegeben hat, und die noch nicht durch genauere Aufzeichnungen ersetzt worden sind. Ohne Zweifel hatte die Wissenschaft, im Hinblick auf HALÁSZ' Entwicklungsfähigkeit, immer reifere neue Früchte seiner Forschungsarbeit erwarten dürfen.“ (FUF. I.)

Mint örvendetes körülményt megemlíthetem, hogy akadnak azért az élő lappológusok között is olyanok, akik HALÁSZ méltánylásában a SETÄLÄTŐL képviselt kevésbé elterjedt, de igazabb és tárgyilagosabb felfogáshoz csatlakoztak. Ennek a kifejezői pl. LAGERCRANTZ ELIEL érdemes finn lappológusnak azok a sorai, melyekkel „Sprachlehre des Westlappischen“ című 1926-ban megjelent művében HALÁSZNAK pite-lappmarki szótáráról és nyelvtanáról megemlékezik. A következőket mondja itt: „Die Sprachlehre HALÁSZ' enthält Laut- und Formenlehre. Seine Darstellung der Lautverhältnisse ist nicht befriedigend. Die Analyse der Lauttypen ist nicht ausreichend, und er hat in seiner kurzen Darstellung kein klares Bild vom Lautsystem der Mundart zu geben vermocht. Dagegen will ich besonders auf die Vorzüge seiner Formenlehre hinweisen. Es ist meine Erfahrung, dass man sich auf seine Flexionsparadigmen getrost verlassen kann.“ (SUS. Toim. LV, 10.)

De hasonló tárgyilagos álláspontot foglal el magának WIKLUNDNAK az utóda, a svéd-lapp nyelvek mai legkiválóbb ismerője, COLLINDER BJÖRN is, aki 1934-ben éppen WIKLUNDRÓL írt nekrológiában megemlékezik WIKLUND HALÁSZ-bírálatairól is, de a következőket fűzi hozzá: „Nu efteråt vill det

synas som om WIKLUND varit alltför sträng mot HALÁSZ, som dock har gjort forskningen en stor tjänst genom att offentliggöra sitt omfattande material“: „Ha visszatekintünk, úgy látszik, hogy WIKLUND túlságosan szigorú volt HALÁSZ-szal szemben, aki mégis nagy szolgálatot tett a kutatásnak terjedelmes anyagának a kiadása által.“ (Årsbok av Vetenskaps-Societeten i Lund. 1934. 156. l.).

HALÁSZnak 1901-ben bekövetkezett halálával a magyar nyelvtudomány elvesztette második s egyben ezideig utolsó lappológusát.

HALÁSZ után magyar nyelvész nem járt a lappok között, s HALÁSZszal lezárul a magyar lappológiának kétségkívül legjelentősebb fejezete. Utána legfeljebb kisebb értekezésekről emlékezhetünk még meg, melyek valamely lapp problémával foglalkoznak. Ezek között SZINNYEINEK azt az értekezését kell első helyen említenünk, melyben BEKÉVEL szemben a lapp *-k* többesjel régi voltát védte meg. Ugyancsak SZINNYEINEK az összefoglaló műveiben is, Magyar Nyelvhasznításában és Finisch-ugrische Sprachwissenschaftjában, bizonyára több új és értékes lapp alaktani adalék húzódik meg szerényen, a nélkül, hogy az egyes lapp formansok rokon nyelvi megfelelői kimutatásánál a szerző elsősege kitűnnék. Általában azonban sajnálatlaltal azt kell megállapítanunk, hogy hazánkban a lappológia iránti érdeklődés az utóbbi évtizedek folyamán lelohadt, a lapp nyelv művelése a többi finnugor nyelveké mellett messze elmaradt, ami természetesen nem utolsó sorban a világháborúban és következményeiben leli magyarázatát — nem lévén hazai nyelvészeinknek alkalmuk arra, hogy HALÁSZ példájára a helyszínen foglalkozzanak a lapp néppel és nyelvvel.

*

Tisztelt Társaság! Tekintettel arra, hogy az utóbbi időkben nálunk a lappokról oly kevés szó esett, engedtessek meg nekem, hogy ezt a hazai lappológiáról szóló összefoglalásomat megtoldjam most még egy szerény függelékkel, mely többé-kevésbé személyi jellegű. Talán nem egészen illik össze teljesítmények után csak tervekről beszélni s lappológiai kutatások után útleírást adni, mégis a magam lapp tanulmányairól szeretnék röviden szólni arra való tekintettel, hogy erre a tanév folyamán külön előadás a'akjában nem volna alkalmam.

Lapp tanulmányaim voltaképp két részre oszlanak: részben elméleti jellegűek, s csupán az eddigi leíró és tudományos lappológiai irodalom megismerésére irányultak, részben pedig helyszíni kutatásokból állnak. Az előbbire az 1934—1935. tanévben — svéd nyelvi tanulmányaim, tanítási és egyéb kötelességeim mellett — Stockholmban volt alkalmam, ahol DR. COLLINDER BJÖRN svéd egyetemi tanárnak, WIKLUND uppsalai egyetemi utódának szíves vezetésével a lulei és a norvég lapp

nyelvekkel foglalkoztam, helyszíni kutatásra pedig az 1935. év nyarát használtam fel. Az utóbbinak — figyelembe véve azt, hogy a svéd állam ösztöndíjasa voltam — természetesen csak a svéd-lapp nyelvjárásokat választhattam tárgyául. Első állomáshelyem, ahol egyszersemind legtovább és aránylag legnagyobb sikerrel végezhettem tanulmányaimat, az északi sarkkörtől körülbelül 30—40 km.-rel északabbra fekvő Purnu falu volt. Sajnos, azok a felvilágosítások, melyeket e falura vonatkozólag előre kaptam, nem bizonyultak helytállóknak. Purnuban e nyáron mindössze egy lapp család volt található, a falu többi lakosai finnek. Az egyetlen lapp család tagjai közül is csupán az öregek tudtak már lappul, akik a lapp nyelvet csak egymásközt, valamint a télen átvonuló lappokkal beszélik, másokkal pedig fogyatékos finn vagy még gyengébb svéd nyelvtudásukkal tudnak csak érintkezni. Nyelvmeremül csak az öreg lapp asszonyt tudtam megnyerni, aki anyanyelvét az átlagosnál ugyan nem nagyobb szókinccsel, de teljesen kifogástalan kiejtéssel tudta beszélni. Körülbelül 600 példamondatot s jóval több szót, valamint néhány gyermekverset és mesét sikerült tőle feljegyezni. Nyelvjárása jellegzetes lulei lapp dialektus, aminek igazolására megemlítek néhány hang- és alaktani sajátóságot, melyek ezt a nyelvjárást a déli és északi lapp nyelvjárásoktól élesen elhatárolják.

Az előbbieik között első helyen áll az a szigorú következetesség, mellyel a fokváltakozásnak az egész mássalhangzórendszer alá van vetve. A purnui és általában a lulei lapp dialektusokban pl. a finn *jalka: jalan* és *viikko: viikon* így hangzik: *jul^okē: jūl^okē*, *vā^okkw^o: va^okw^o*. A fokváltakozás e rendszeressége élesen megkülönbözteti a lulei lappot a délibb nyelvjárásoktól, ahol a fokváltakozás már mindinkább háttérbe szorul és szabálytalanabbá válik; különösen pedig elválasztja a jemtlandi, szorosabb értelemben vett déli lapptól, ahol fokváltakozás már nincsen, s az egyébként fokváltakozás alá eső szavak vagy csak erős, vagy csak gyenge fokú alakjukban vannak meg, úgyhogy pl. a fentebbi szavak a déli lappban mind nominativusukban, mind pedig zárt tőalakjukban így hangzanak: *julēkē*, *vāhkuo*. — Viszont az északi lapptól választja el a purnui és általában a lulei lappot az a hangalak, melyben az eredeti **-t- ~ *-ð-* váltakozásnak a gyenge foka megjelenik. Ez ugyanis az utóbbiban *-t-*-vé változott, míg az északi svéd, mely már lényegében a norvég-lapphoz csatlakozik, a zöngés spiransfokot máig is megőrizte eredeti alakjában, pl. a magyar *kéz ~ finn käsi* szó megfelelője a lulei lappban *kiexta*, gen. *kieta*, tehát a gyenge fokú genitivusban *-t-*-vel, míg a norvég-lappban *cietà*, gen. *cieta* van, tehát a gyenge fok zöngés dentalis spiranssal hangzik.

Alaktani szempontból a legfontosabb különbség a lulei és a déli lapp nyelvjárások között az, hogy az előbbiben a geni-

tivus eredeti ragja lekopott, s egykori meglétének emlékét csak a gyenge fok őrzi, míg az utóbbiban az *-n* genitivusrag máig is megvan. — További eltérés, hogy a déli lappban az esetrágok többsége magánhangzóra végződik, míg a lulei lappban ezeknek már csak a mássalhangzó-elemük van meg. — A lulei és az északi lapp nyelvjárások között viszont az a legélesebb alaktani eltérés, hogy az előbbi az accusativus eredeti *-m* ragját még megőrizte mássalhangzós *u* alakban, az utóbbiban azonban ez lekopott, minek következtében az accusativus egyforma lett az ugyancsak ragja vesztett genitivussal. — A purnui nyelvjárásnak a többi lulei lapp dialektustól megkülönböztető, különleges érdekességeként megemlíthetem, hogy benne a többes inessivus és elativus összeesett, olyanformán, hogy az elativus használatos inessivusi szerepben is. Ugyanaz a jelenség észlelhető tehát itt, mint a norvég-lapp nyelvjárások egyes számában.

Purnui tanulmányaim körülbelül három hetet vettem igénybe. Ekkor, mit sem sejtve még a lappokkal való érintkezés nagy nehézségeiről, egy szomszédfalubeli lapp tanácsára útnak indultam, hogy népesebb lapp telepet keressék fel. Ismerősöm azt javasolta, hogy utazzam el a körülbelül 150 km.-re levő Fjällåsenba, annak a közelében van egy tiszta lapp falu, neki is ott lakik öt testvére, forduljak a legöregebbhez, Hans Pejjo-khoz, s az ő sátrában bizonyára fogok szállást kapni és sok lapp szót hallani. Másnap délután már ott is voltam Fjällåsen állomásán. Ez volt az egyedüli épület — mint megtudtam — több km. távolságban. Köröskörül mindenütt mocsár, a távolban középmagasságú hegyek, kopasz sziklatömegek, melyeknek csak az alján van itt-ott néhány fejletlen, alacsony fenyőfa, az állomás közvetlen közelében sajátságos, elhagyatott faállványok, — olvasmányaim alapján rögtön rájuk ismerem: ezek a vándorló lappok rénszarvashús-száritó alkotmányai. Mivel a körülbelül 12 km.-re levő lapp táborhoz nem vezetett más út, mint egy könnyen eltéveszthető gyalogösvény, az állomásfőnök tanácsára megvártam az esti vonatot, melyre egy odavaló lappnak kellett érkeznie. Lappom meg is érkezett. — Kértem, mondaná meg, hogy merre van a táboruk. Legnagyobb meglepetésemre azonban kijelentette — láthatóan dühösen —, hogy nem tudja. Gondoltam magamban, ha már ekkora utat megtettem, ilyen kis udvariatsággal nem hagyom magam elriasztani, s mikor az öreg lapp újból megjelent, megkísértem neki bővebben elmagyarázni, hogy nem akarok én semmi rosszat, s meghúzódnám bárhol a sátrukban, ha befogadnak. — „Különben is“ — mondtam — „lapp ember küldött ide; ismered bizonyára te is Hans Pejjo-kot, vele szeretnék találkozni.“ — „Nem ismerem olyant,“ — rivalt rám s otthagyt. — Megkérdeztem az állomásfőnöktől, ki volt ez a lapp. — „Hans Pejjo-k“ — felelte, tehát éppen az, akihez

készültem. Letagadta önmaga kilétét! — Másnap sikerült mégis egy vasúti bakter segítségével egy lappot találnom egy másik táborból, mivel azonban ez több, mint napi 7 pengő tandíjköveteléssel állott elő, s a mellett lakásra nem volt hajlandó odavenni a sátrába, lakást meg máshol sem kaphattam, kénytelen voltam ismét máshova utazni. Így ennek a Stockholmtól 1360 km.-re fekvő helynek a meglátogatásából alig volt egyéb hasznom, mint hogy meggyőződtem arról, hogy az itteni lappok már északi, azaz norvég-lappba hajló dialektust beszélnek.

Az úgynevezett Lulei-vízrendszer déli felén találtam újabb lapp telepekre. Ezeknek a nyelve már lényegesen eltért az eddigiekétől, mint általában az egyes lapp nyelvjárások még ugyanazon ország határain belül is igen jelentős különbségeket mutatnak egymással szemben. S ebben rejlik egyszersmind a lapp nyelv tanulmányozásának egyik legnagyobb nehézsége. Nem elég, hogy annak, aki hozzáfog, jól kell beszélnie és ismernie elméletileg is mind a finn, mind a svéd nyelvet, hanem magukon a lapp nyelvjárásokon belül is akkorák az eltérések, hogy a kutatónak szinte újra kell kezdeni a lapp nyelv tanulását minden lapp faluban, s közvetítő nyelvként hol a svédet, hol a finnt kell felhasználnia, mert a keleten lakó lappok többnyire csak finnül, a délen és nyugaton lakók csak svédül tudnak anyanyelvükön kívül. — A több száz km. hosszú, Norvégiába is átnyúló Lule folyó partján már nem vándor, hanem letelepedett lappokkal kerültem kapcsolatba. Ezek egyszerű, maguk építette fakunyhókban laknak, tehenet tartanak, halásznak s tejtermékeket, halat, fát adnak el a közérjük tévedő svéd kereskedőnek. Nyaranta egyesek szép bevételre tesznek szert a turisták révén: elszegődnek kalauzul több hetes kirándulásokra, mások az átutazókat élelemmel látják el s esetleg szállással is. Végig, az egész folyó partján laknak, — egy-egy falu, azaz 3—4 ház azonban több mérföldnyire van egymástól. Körülbelül egy hétig tartó ittartózkodásom ideje alatt sikerült itt is csónakkirándulásaim alkalmával néhány száz szót és példamondatot gyűjtenem s valamelyes alaktani anyagot és néhány lapp mondatát feljegyezmem.

Tanulmányutamat Boden városától északkeletre olyan lappok között fejeztem be, akik már a svéd kultúra minden vívmányának birtokában élnek. A kutató utazó helyzete azonban még ilyen helyen sem könnyű. A föld itt is sok helyen teljesen terméketlen, úgyhogy a lakosságnak minden élelmiszert a legközelebbi városból kell vásárolnia, s mivel ez utazást és kiadást jelent, bizony mind a svédek, mind a lappok igen könnyen, minden lelkifurdalás nélkül megtagadják az idegentől, hogy még jó pénzért is ételt adjanak neki. A mellett nagyon zordak az emberek, sokszor bizony az északi svéd is. Olykor még székkal sem kínálják meg az utast, ha bemegey valahova tudakozódni. Felvilágosítást is nehéz kapni, minden szót

úgy kell harapófogóval kihúzni az emberekből, hogy valamit megtudhasson tőlük. Bizalmatlanság tartja hatalmában itt is az emberek lényét. Mikor lapp soffőrömmel, autón, csupa lappal beszálló útitársal megérkeztem utolsó tartózkodási helyemre, egyszerre az a hír terjedt el rólam, hogy kém vagyok. Végig kellett járnunk a falu valamennyi házát, míg végre az utolsóban sikerült szállást kapni, itt is csak azért, mert a házigazdát előbb leptem meg, mint ahogy a falubeli fáma elérkezett hozzá. El kellett magyaráznom útlevelem minden egyes pecsétjét külön-külön, míg végre gyanakvásuk megszűnt, lakást azonban akkor sem szívesen adtak. Félnék, hogy az idegennel sok baj lesz: különleges ételeket, állandó kiszolgálást fog kívánni, erre pedig nincs idejük. Az állatokat ugyanis itt kilenc hónapra keresztül istállóban kell tartani, ami azt jelenti, hogy rengeteg szénát kell a számukra télire elraktározniok. Így állandó megfeszített munkával: szénakaszálással vannak elfoglalva az egész rövid nyáron. A férfiak csak este jönnek haza éhesen, fáradtan, s bizony nem igen érdeklí ilyenkor őket a nyelvtudomány. Még az asszonynéppel inkább el lehet beszélgetni; ha másképp nem, takarítás vagy ebédfőzés közben a tűzhely mellett les el az ember néhány szót tőlük s azt jegyzi fel magának. Ez a legjobb alkalom a társalgásra s e révén a nyelvtanulásra, s csak ily módon tudtam én is az itteni tiszta lapp falvakban, Vuoddasban és Suobbatban, lapp szógyűjteményemet s korábbi feljegyzéseimet kiegészíteni.

Összesen négy helyen gyűjtöttem tehát lapp nyelvi anyagot egész tanulmányutam folyamán. Legközelebbi célom az volna, hogy anyagomat — felhasználva HALÁSZNAK és másoknak a gyűjtéseit is — lulei lapp hang- és alaktani monográfiává dolgozzam ki, s a mellett — szemmel tartva a többi lapp nyelvet is — az őslapp állapotok tisztázásához is hozzájáruljak. Munkám a lappológia rengeteg eldöntetlen problémája s az eddigi eredmények szétszórtsága miatt kétségkívül több évet vesz igénybe, mindamellett részlettanulmánynál nagyobb jelentőséget aligha nyerhet másképp, mint az esetben, ha módomban állna a többi, kellőleg még nem ismert lapp nyelvjárásból is néhányat megismernem s a lappok között legalább még egyszer hosszabb időt eltöltenem.

A lapp nyelvek helyszíni tanulmányozására irányuló törekvésem és óhajtam természetesen folyik egyébként a mai viszonyokból, — abból a helyzetből, melyben nyelvrokonaink ma élnek. A balti finnekről nem beszélve, a lappokat kivéve valamennyi rokon népünk az orosz szovjet-uralom alatt él, s ezért számunkra a jelenlegi politikai viszonyok s egyéb okok miatt hozzáférhetetlen. Egyedül a lappok azok, akik túlnyomó részt oly országokban laknak, melyek magyar kutató előtt is nyitva állnak, s így a mai viszonyok szinte predestinálnak a lappológiai kutatásokra. Ha rokonnépeink művelődésének, mult-

jának és nyelvének kutatásába újra cselekvő módon be akarunk kapcsolódni, ha SAJNOVICS, REGULY, HALÁSZ, MUNKÁCSI és PÁPAY munkáját tovább akarjuk folytatni, s a finnugor nyelvészet előbbreviteléhez a mindenekelőtt szükséges és sürögős anyaggyűjtés alakjában is hozzá akarunk járulni, erre ma elsősorban, sőt a föntebbi okok folytán kizárólag éppen a lappok között volna meg a lehetőség, s itt adódnék még mindig szép eredményekkel biztató alkalom.

LAKÓ GYÖRGY.

A Königsbergi Töredékek versalakja.

A Königsbergi Töredékek versformájában sok vita és találgatás után sem tud megállapodni a tudományos kutatás. Aránylag nem is rég, 1928-ban HORVÁTH JÁNOS így fogalmazta meg véleményét: „Nos, erőltetés nélkül e szövegeket másnak, mint ritmikus prózának, vagy jobb esetben szabadszótagszámú két-ütemű sorokból álló verszetnek alig minősíthetni.” (A középkori magyar vers ritmusa 140.) Hogy megnyugvást ez sem hozott, annak egyik bizonyítéka az, hogy HORVÁTH CYRILL azóta megint megpróbálta e nagyjából megnevezett versnemen „belül egy szűkebb, meghatározottabb” formát megállapítani (Hogyan szólának?: MNy. XXX, 136—50). — Minthogy HORVÁTH CYRILL eredményei sehogy sem elégítenek ki (s talán másokat sem), néhány szerény megjegyzést óhajtok tenni a kérdésről.

HORVÁTH CYRILL maga is megjegyzi, hogy „lesznek olyanok is, akik a szóban forgó (meghatározottabb) formákat a XIV. század magyar irodalmi állapotaihoz mérve túlságosan megkötötteknek találják”, — de könnyen megleli ezek számára az ellenvetést abban, hogy, ha már a XIII. században élt magyar ember, aki úgy tudott latinul verselni, mint a „Planetus destructionis Hungariae” költője, miért ne tudott volna ez a magyar ember ilyen latin versformában magyarul is több-kevesebb szerencsével megszólalni. Először is hát ennek a kérdésnek kell a szemébe néznünk. Mert ha így volna, honnan akkor az a sok kín és gyötrellem, amely még a XV. század végén és a XVI. század elején is ott csurgatja verítékét versfordítóink minden sorában?

A magyar és latin nyelv között nemcsak szótári és nyelvtani különbség van és volt, hanem sok egyéb is. Az az ember, aki két nyelven jól beszél, mikor egyikről a másikra fordítja a szót, megváltoztatja nemcsak az artikulációs alapot, hanem, ami talán még fontosabb, egész más hangsúlyozási és hanglejtési törvényekhez is kell alkalmazkodnia. Vegyünk hozzá egy még elég csiszolatlan nyelvet, amelynek tulajdonképpeni költészete még kezdetben teljesen egységes, népies volt, amelyen a verset még dallam nélkül elképzelní sem lehet, s amelynek versritmusa még egyelőre csak az egyféle, hagyományos nemzeti! Mit kezdjen az a latin műveltségben nevelkedett pap, ha olyan feladat elé állítják, hogy egy szabályos versben megírt latin himnuszot kell ilyen nyelven adnia? Hogy eleinte milyen lehetetlennek látsz-

hatott ez a feladat, azt mutatja egész irodalomtörténetünk. Szöveg és dallam, nyelv és ritmus kezdetleges fokon egészen, elválaszthatatlanul összetartozik. Még sokkal későbbi korban is Gyöngyösiék, Zrínyiék jól tudtak latinul, — verselni is —, de magyarul nem a latin prozódia szerint költöttek, s a XVIII. század végén, Sylvester után több mint két századdal, nagy felfedezés számba ment a klasszikus versmérték magyar nyelvre alkalmazása. És Sylvesterék dystichonjai sem ingyen termettek; nem is sokkal előttük a korábbi hexameteres próbálkozások a fennmaradt emlékek szerint siralmas kudarcba fulladtak.

Középkori himnuszfordításaink verstechnikája több nemzedék kitarót munkájának eredménye. Már most csak arra a kérdésre nem tudunk felelni, melyik korban meddig juthatott a papoknak ez a magyar nyelvet latin verselésbe törő munkája, amelynek csak eredményét látjuk a középkor végén, de állomásait a korábbi századokban nem. Szükség volna verstani kronológiára, amit HORVÁTH JÁNOS rég sürgetett, de ezt az emlékek hiánya miatt éppen a minket érdeklő korra nem tudjuk megcsinálni. — De egyet biztosan kimondhatunk, azt, hogy egyéb adat híján nincs jogunk a KT. szerzőjéről olyan tudást vagy akár célkitűzést is föltennünk, amilyenről azok az emlékek tanúsodnak, amelyek legkorábbija is több, mint száz évvel későbbi feljegyzésű a KT.-nél.

Hacsak a szöveg maga nem hatalmaz föl rá. Éppen ezért HORVÁTH CYRILL is elsősorban a szövegből indul ki, azt akarja előbb szerinte eredeti állapotába helyreállítani, hogy azután versformáját megállapítsa. — Kifogás nem lehetne az ellen, ha valaki a szövegekritika eszközeivel kiigazít egy szöveget s csak azután vizsgálja annak ritmusát. Csupán az a kérdés, kellő tárgyilagossággal és óvatossággal történik-e a szöveg helyreállítás, nincs-e valami előre feltett célja a kutatónak, amelynek érdekében kényszerítő ok nélkül magyaráz bele a szövegbe olyan változtatásokat, amelyek talán kedveznek elméletének. Nézzük meg tehát HORVÁTH CYRILL szövegigazításait!

scuz fegnez tukere. tiftan maradhaffun. — Ezt a sort HORVÁTH CYRILL nem hagyhatja helyben, mert úgy okoskodik, hogy a „szűzségnek tüköre“ általában nem maradhat tisztán, — „mióta a világ áll. soha tisztán nem maradhatott“, — csak a Szűz Máriáé, tehát úgy kellene a szövegnek szólni: *szűzségének tüköre.* — Ennek a magyarázatnak erőltetettsége nyilvánvaló. A *scuz fegnez* kifejezés itt csakugyan azt jelenti, hogy az ő szűzségének, de egész jól megérthető így is, ahogy a szöveg mondja. Legföljebb egy kicsit pongyolának mondhatnók a kifejezést, de semmiesetre sincs jogunk feltenni, hogy aki először megfogalmazta, ennyi pongyolaságot el ne követett volna. Nem is értette félre mostanig senki. — Nem egyetlen ilyen pongyolaság ez középkori költészetünkben. Megtörténik, hogy a szabatosabb latin szövegben benne van a birtokos megjelölése s a magyar fordító mellőzi: „Hoc opus nostrae salutis | Ordo deponoscerat.“: „*Idvoffegnek* ý zere. | követe volt az dolgot.“ (Pange lingua 3. vsz.: RMKT. I², 140.) E. h. *idvösségünknek.* — De megesis az is, hogy már a latin eredeti sem jelöli a birtokost: „Alvus tumescit virginis, | Claustra pudoris permanent.“: „ziznek

mehe nevekedik: **zemerem kapvia** meg marad.“ (Veni redemptor 3. vsz.: RMKT. I², 126.) Itt sem *szemerme kapuja*, csak *szemerem kapuja*, s a latin szöveg is érthető *eius* nélkül is. — A magyar népdalban szintén számtalan példát lehetne ilyesmire találni, mint pl. „Szólma hozzám, de nem lehet. **Nem** engedi *az öltözet*.“ (SZENDREY Zs., SzalNépkGy. 70. 14. sz. dal. 5. vsz.) E. h. *öltözetem*. — Nem is azért kellett HORVÁTH CYRILLnek ez az *-é*-betoldás, mintha a nélkül is meg nem értette volna jól a szöveget, hanem azért, hogy ezáltal jól lejtő trochaeusokat kapjon:

— | — | — | — | — | —
szűzségének tüköre. Egy előre elhatározott versforma kedvéért erőltetett a szövegre olyan változtatást, amely egyébként nem igazolható.

qui vleben tart chudaltus fiat. — A *chudaltus* szó kiküszöbölése nem HORVÁTH CYRILL eredeti ötlete. Középkori verseink kiadásában csak idézi GÁBOR IGNÁC véleményeül. Most magáévá tette és így okoskodik: „Itt van egy leány, tudjuk, látjuk, hogy szűz, de anyja is egyúttal, mivel gyermeket tart az ölében és szoptatja. Kérdés: ki a gyermekének atyja? Nem lehet más, csakis az Isten. Mert a leány különben nem lehetne érintetlen és tiszta. Világos, ennek az okoskodásnak semmi köze a gyermek csodálatosságához.“ Vajjon igazán elhinnők-e mind máig, csaknem kétezer éven át arról a gyermeket szoptató leányról, hogy szűz volt, ha nem lett volna a gyermeke *csodálatos*? Minden más leányról azt mondanók ilyen esetben, hogy tudjuk, látjuk, hogy nem szűz. A csodálatosság tehát nagyon is változtat az eredményen. A megváltó anyjáról éppen azért hisszük el, hogy szűz maradhatott, és gyermeke Isten fia volt, mert a gyermek *csodálatos* volt. És mit szólt volna a KT. szerzője, ha megtudja, hogy éppen ezt a szót akarják az ő szép énekéből kivitatni, ezt a *csodálatos* szót, amelyben az ő jámbor lelke bizonyára nagy örömet lel?

Am végezzé el a szövegkritika a maga dolgát, és ha vannak rá megbízható eszközei, állapítsa meg a helyes szöveget, amilyen biztonsággal csak tudja, és ha a helyesbített szövegben jobb ritmust találunk, mint a romlottban, akkor ezzel más oldalról igazoltuk a filológus munkáját. Sőt az is lehet, hogy, ha nyilvánvaló valamely szöveg versalakja, akkor azt is segítségül hívhatja a filológus az ő helyreállító munkájához, csak egyet nem szabad: Előre megállapítani egy még ezután bebizonyítandó versformát, s akkor a szöveget kellő szövegkritikai ok nélkül hozzászabdalni.

Nézzük meg hát, milyen verset hozott ki HORVÁTH CYRILL tagadhatatlanul elmés és fáradságos munkájával:

*Világnak kezdet- | vitül fogván | rajtunk ez nem | lött vala, |
 hogy szűz leány | fiat szülhessen, | szűzségének | tüköre | tisztán
 maradhasson | és nekünk | hírünk benne ne | lehessen. | Tudjuk-
 látjuk őt | szűz leánynak | ki ölében | tart fiat, | fűriszti-mosja, |
 éteti-ímleti | úgy hogy anyja | szülöttét, | de ki legyen | néki atyja, |
 azot nem | tudhatjuk. | Ez az Isten, mint | őt esmérjük, | kit
 szeplő nem | illethet, | mert ha Isten | ő nem volna, | őbenne bi-
 nüt | lélnetneink.*

Amint látjuk, a séma: 4+4 | 4+3. Fő szempont, hogy minden második sor második fele három szótagú legyen, másutt lehet „szaporázás“, vagy „lassítás“. Hogy ezeket a kifejezéseket szó szerint értsük-e, s pl. a *tisztán maradhasson* félsort annyi idő alatt kell-e kimondanunk, mint ezt: *szűzségének* vagy *azot nem*, arról HORVÁTH CYRILL nem szól, de a „szaporázás“ és „lassítás“ szót csak így lehet érteni. Nyilván fő célja volt igazolni azt a régi véleményt, hogy az egész KT. I. a négy utolsó sor sémájára megy. És a sémába be is fért az egész, de hogyan!

Ne nézzük most már, hogy a szöveget toldania és csonkítania kellett! Csak nézzük az így átalakított szöveg sorait és sormetszeteit! Először a legsúlyosabb hibát: *szűzségének | tüköre | tisztán maradhasson | és nekünk | hirünk benne ne | lehessen.* — HORVÁTH CYRILL mai magyar ritmusérzékünkre hivatkozik. Hát ez a szerint sem vers. De hagyjuk a mait! Elég középkori verses emlékünkhöz van ahhoz, hogy megállapíthassuk belőle: A versor nem szakíthatja szét a mondat értelmét. *fcuz fegnac tukere. tiftan maradhassun.* Egy összetartozó mondat. Két fele két sorba válhatik, ha olyan rövidek a sorok, de az utána következő *ef nekunc* új mondatba, s így új ritmikai egységbe való: *ef nekunc hyrunc benne ne leyeffen.* Külön egybe tartozó mondat, külön ritmikai egység. — Ez a magyar ritmusnak egyik alaptörvénye volt mindig, s ma is az. S nem is valami minden idegentől különböző sajátossága ez a magyar versnek, legföljebb, hogy a magyar még gondosabban ügyel rá, mint — mondjuk — a latin. De, ha megnézzük azokat a latin himnuszokat, amelyeket kódexeink írói fordítottak, azokban is ritka kivétel, hogy az értelmi és sor-egység nem fűdi egymást. Ilyenkor a magyar fordító rendszerint kiigazítja ezt az őt zavaró ritmikai egyenetlenséget. „Qui pro nobis natus | Tulit esse tuus“: „Ky zenwede eerthewn, | lenny the fyadda“ (Ave maris stella 4. vsz.: RMKT. I, 85). „Quem parit iuvenula | Natum ante saecula | Creatorem rerum“: „kyth zwle yfyw lean | ky wolth ez velagh elqth | myndonnek zorzöie“ (Zenth enek ky dicheri 13. vsz.: i. h. 106). „Sic illaesa creditur | Virgo post et ante“: „czonkeppen Maria | zyzen megh marada“ (ua. 15. vsz.: i. h. 107). „Lex et prophetiae primitus | Hoc protulerunt, postmodum | Christus sacrauit, omnium | Rex atque factor temporum.“: „Moifes es profetak elqzer | ezt be tell'efeitettek volt: | vtanniok kriftus zentele. | kiral' es idqknek zorzöie“ (Ex more docti mystico, 2. vsz.: i. h. 131). „Nullumque demus callido | Hosti locum tyrannidis“: „fem egy hel't es mi ne agqonk | hitlen kegetlenfegnek“ (ua. 4. vsz.: i. h. 131). „Ne des honorem nominis | Tui (precamur) alteri.“: „te nevednek dilqfeget. | kerqnk ne aggd“ (ua. 7. vsz.: i. h. 132). „Sed cum beatis compotes | Simus perennes coelibes“: „de mi legqnk bodogokal | qroq me'ne'kben rezzeffe.“ (Verbum supernum prodiens 4. vsz. i. h. 125). „Impleta sunt, quae concinit | David fideli carmine“: „Meg tqlt kit hyv dauid | ineklet v kintornaiaban“ (Vexilla regis prodeunt 3. vsz.: i. h. 136). „Pange lingua gloriosi | Praelium certaminis“: „Dilqfeget viadalnak | nelve inek'ed v hadat“ (Pange lingua 1. sz.: i. h. 139). A hű fordítás nem *nyelve*, hanem *nyelv* volna, s így a sor- és mondategység még teljesebben egyeznék. Ilyen még a „Pange

lingua“ 2., 3., 5. vsz. (140), továbbá szabad fordításban a „Salve mundi salutare“ 3—4. sora (160) és 265—6. sora (167), az „Imperatrix gloriosa“ 1. vsz. (234), Telegdi Miklós énekei III. 3. vsz. (424), ua. 9. vsz. (425), „Surrexit Christus hodie“ 8. vsz. (435). — Ha a latin verszo csak egyetlen sor szórendjét bolygatja meg, a magyar fordító azt is helyreállítja. „Suae gigas ecclesiae“: „ew egyhazaanak oryaafa“ (Fit porta Christi pervia 2. vsz.: i. h. 88). „Coelestis intrat gratia“: „mennyeey malazth megh hataa“ (A solis ortus cardine 3. vsz. i. h. 91). „Templum repente fit dei“: „lewn hamar yften temploma“ (ua. 4. vsz.: uo.), „Lumenque nox spirat novum“: „ey ihle. eg vy vilagot“ (Veni redemptor 7. vsz.: i. h. 127). — Természetesen számba kell vennünk a kivételt is, mikor néha megesik, hogy a fordító nem képes a latin szöveget olyan magyaros ritmussal fordítani, hogy a mondás és ritmikái tag egymást fődje, sőt megtörténik, hogy a latin eredeti ilyen tekintetben hibátlanabb, s a magyar rontja el. S nekünk éppen ezek az esetek tanulságosak, mert szépen mutatják, hogy ilyenkor mindig rossz a vers. „Zylee gyermek zyleer ment gabriel. | elewl megh mondottha wala“: „Enixa est puerpera | quem Gabriel praedixerat“ (A solis ortus cardine 5. vsz.: i. h. 91). „ki iõvent. nag tizteffeges | ziznek rekeztet mehebe.“: „Egressus honestissima | Virginis matris clausula“ (Conditor alme siderum 3. vsz.: i. h. 120). „meñniek földiek: inteffel | va- | lak: magat engezteltnek“: „Coelestia, terrestria | Fatentur nutu subdita“ (ua. 4. vsz.: uo.). „Azert il'onk mertekletelb | bezedel. etkel. es itallal: | almal. iatekal. es erõben | all'onk mi õrizetõnkben“: „Utatur ergo parcius | Verbis cibus et potibus | Somno iocis, et arcitius | Perstemus in custodia“ (Ex more docti mistico 3. vsz. i. h. 131). „Egy iftent hyg. heyaban | neueet ne emlehed. | jnnepet jly. atyadat | anyadat tyztelyed.“: „Unum cole deum nec jura vane per ipsum; | Sabbata sanctifices, habeas in honore parentes“ (Istenes élet regulái 2. vsz.: i. h. 156). „O zenth lelek geryezyed meg the vylagoffagodath | my elmenkbe ees bochas zerelmeth ny|zywenkeb | ees bochas | teftenknek gyarlõfagoth meg erefehede | erek yozagal“: „Accende lumen sensibus, | Infunde amorem cordibus, | Infirma nostri corporis | Virtute firmans perpetim.“ (Veni creator spiritus 4. vsz.: i. h. 206). „Ekefb orchyad menden | zwzeknek felette“ (Szűz Mária szépségéről: i. h. 212). „Idwez leegy my meg terefeþwnknek | byzon doctora es apoftola. | Idwez Leegy myndden zentffeehnek | es ygaffaagnak feenes tykõre“: „Ave doctor et apostole | Credulitatis nostrae; | Ave speculum sanctitatis | Et iustitiae“ (Ave beate rex Stephane 1. vsz.: i. h. 245). „mely iduõzetõnec, | szûletèserül walo | õrõmet ùc ielentnec“ (Telegdi M.: Vrunk szuleteferul 2. vsz.: i. h. 419). — Sokszor a kivétel jobban megerõsíti a szabályt, mint ami megegyezik vele. Középkori verses emlékeinkben mindössze kilenc példát találtunk arra, hogy a mondat- és sorogység nem illik egymásba, s ebbõl hében tisztán látszik, hogy a fordító nem tudott megküzdeni feladatával, s ami a versben általában sikerült, arról kivételosen kellett az idézett sorokban lemondania. Legkirívóbb a „Veni creator spiritus“ rettenetes fordítása, amelynek sokan még a vers voltát is kétségbe vonták, s nem csoda. — Különben is nem ez a döntõ bizonyíték, hanem az, hogy jobb

középkori verseinkben ilyenféle hiba nem fordul elő. A ráolvasásokban, Szent László énekében, Vásárhelyi András, Geszti László, Apáti Ferenc költeményében, Both János siraloménekében, a Beriszló Péterében, a Mátyás királyéban, Szent Bernát himnuszának gyönyörű fordításában, a Katalin-legendában¹ nincs példa rá, hogy a mondat kitolódjék a sorból, vagy a sor a mondatból, sőt a ritmusnak lényeges tényezője a mondat egysege és arányos tagoltsága.

Nem helyes tehát olyan szöveget, amelyben az író nem jelezte tisztán és félreérthetetlenül a verssorokat, olyan verssorokba erőltetni, amelyek vétenek a magyar vers egyik főszabálya ellen. S HORVÁTH CYRILL soraiban nemcsak ez az egy sor ilyen, hanem még egynéhánynak belső tagolásában is döccen a mondat: *hírünk benne ne | lehessen* — helyesen: *hírünk benne | ne lehessen*. — *Tudjuk-látjuk őt | szűz leánynak* — helyesen: *Tudjuk-látjuk | őt szűz leánynak*. — *Ez az Isten mint | őt esmérjük* — helyesen: *Ez az Isten, | mint őt esmérjük*. Mindenütt csak a szótagszám kedvéért választotta az értelem megrontásával a sorfeleket, vagyis olyan versforma kedvéért, amelyet csak most akart bebizonyítani.

Ezek után a trochausi és jambusi lejtésre kár is szót vesztegetni. Inkább próbáljuk meg megállapítani az alapelveket, amelyek szerint hozzá lehetne fogni a KT. ritmusa rég óta vajdó kérdésének megoldásához!

Mint hogy szövegváltozata nincs, az egyetlen szöveget tekintsük megnyúlhozzámnak! Vagy vers, vagy nem vers. Ha pedig vers, mindenféle mesterkedés nélkül meg kell azt látnunk rajta. Még a sorélválasztó pontokat s a nagybetűket se vegyük addig figyelembe, míg a már megállapított ritmikai tagolásban utólag nem igazolódott, hogy valóban sorélválasztó, illetőleg sorkezdő szerepük volt-e. A versnek magának kell magáért helytállania, hacsak nem egészen rossz. Csak a nyitjára kell rátalálni. De természetesen óvakodnunk kell „ma i ma g y a r r i t m u s é r z é k ü n k”-től, mert megcsalhat. Hogy erős példát mondjak, vajjon jazz-zenén nevelkedő gyermekeink mit fognak húsz-harminc év múlva az ő „mai magyar ritmusérzékük”-nek nevezni?

Ideje már megszívlelnünk HORVÁTH JÁNOS megállapítását: a ritmusnak is van története. Meg kell szoknunk ritmustörténeti módon gondolkodni, ha azt kutatjuk, hogy a múltban „h o g y a n s z ó l á n a k”.

Itt van hát a nagy ellenmondás. A vers ritmusának felismerésére egyetlen mód, hogy magából a versből megérezzük, vagyis: ritmusérzékünk; — de másrészt éppen ez a ritmusérzékünk megbízhatatlan. Mit tehetünk ebben? Igyekeznünk kell ezt a ritmusérzékét minél rugékonnyabbá és sokoldalúbbá nevelni, hogy azt is képes legyen befogadni, amit egyelőre talán idegenszerűnek talál.

Van valami, ami megkönnyíti a feladatot. Mindenfajta ritmusban van valami törvényszerűség. Vannak törvényei. S ha már egyszer az é r z é k rátalált, könnyű a törvényt az észnek

¹ A Katalin-legendában mégis van három ilyen sorpár, a 660—1., 1527—8., 2291—2. sor, de mind a három amúgy is romlottnak látszik.

kimutatni. S a törvényszerűségben az is megértheti a ritmust, aki érzékével nem talált volna rá.

Így a KT. ritmusával nem is lesz olyan nehéz dolgunk, hiszen az eddigi kutatás eléggé rátapintott, nekünk csak a törvények érvényesülésének kimutatása lesz a feladatunk.

„Ritmiként a beszéd, ha páronként összetartozó, egymással mondatszerű összefüggésben álló, tudatunkban egyenrangúaknak felfogott részekre tagozódik“, — írtam „Arany János ritmus-tana“ című dolgozatomban (Bolyai-reáliskola 1932—1933. évi értesítője 25). — Ha valamely szövegben azt látjuk, hogy egymással páronként vagy kettős páronként összetartozó mondatrészek, mondattagok úgy következnek egymás után, hogy a mondás két fele között állandóan egyféle egyensúlyviszony van, akkor ezt a szöveget verssorokra tagolhatjuk ilyen összetartozó páros részek szerint. Főlöszleg ismétlés volna ennek részletes magyarázatát itt újra elmondani, idézett dolgozatomban megtalálható. Nem pusztá litánia, vagy ritmikus próza ez, ámbár mindegy, minek nevezzük, de vannak gazdag költészetű népek, amelyek csak ezt a ritmusfajta ismerik. Most csak az van hátra, hogy e ritmus érvényesülését bemutassuk a KT.-en.

2. *rohtonc ez | nem lev wala.* — határozó, alany | tagadott állítmány | 3. *hug scuz lean. | fiot sciulheffen.* — jelzős alany | tárgy-as állítmány | 4. *scuz segnec tukere. | tiftan maradhaffun.* — birtokos, alany | határozós állítmány | 5. *ef nekunc hyrunc | benne ne legyeffen.* — határozó, alany | határozó, állítmány | 6. *Tudyuc latiuc | evt scuz lean nac* — állítmány, állítmány | tárgy, határozó | 7. *qui vleben tart | chudaltus fiot.* — határozós állítmány | jelzős tárgy | 8. *furifcte mulia | etety ymleti.* — állítmány | állítmány | 9. *ug hug ana | sciluttet.* — alany | tárgy | 10. *de qui legen | neky atia* — összetett állítmány | birtokos, alany | 11. *ozut | nem tudhotiuc.* — tárgy | tagadott állítmány | 12. *Ez oz yften | mynt evt efmeriuc.* — alany, állítmány | tárgy, állítmány | 13. *quit /cep'ev | nem illethet.* — tárgy, alany | tagadott állítmány | 14. *mert ha yften | ev num uolna* — kötőszók, alany | feltételes állítmány | 15. *eu benne bynut | lelhetneync.* — határozó, tárgy | feltételes állítmány.

Az első sort ki kellett hagynunk, most visszatérhetünk rá. A többinek egyensúlyviszonya szerint: *Wylagnoc* | *kezdetuiul fuguan.* — birtokosjelző | névutós határozó. De a második sorfél lenyomja az egyensúlyt, sokkal súlyosabb tartalmú, mint az első, úgyhogy maga is két tagra (ízület, ütem) válik, így: *Wylagnoc* || *kezdetuiul* | *fuguan.* — A többi sorban olyan világos a párok egyensúlya, a két sorfél olyan szimmetrikusan kapcsolódik össze egyenrangú párokká, hogy ez az első sor sehogyan sem illik közibük. Itt hát olyanféle ritmusváltást kell föltennünk, amilyenről MUNKÁCSI BERNÁT szól a *VogNépkGy.* bevezető kötetében (L—LI. 1.). Nem bizonyítható, mert a szöveg eleje nincs meg, csak elgondolható, mert éppen ez a sor új mondanivalót kezd. A föltevést megerősíti az, hogy a KT. II. részében is van ritmusváltás.

A szabad szótagszámú, szigorú időtartamhoz nem kötött versben az ízületek (sorfelek, ütemek) aránya a ritmusalkotó tényező (LÁNYI i. m. 24—5), de éppen ez az arány könnyen

eltolódhatik. Ha megnőnek a sorfelek, kettős ízületükből négyessé nőhet a sor. A KT. I. félsorai úgyis elég hosszúak, könnyen négyfelé tagozódnak. *rohtonc ez | nem levt wala* inkább két ízületű, de ebben a sorban: *scuz segnec | tukere || tiftan | marad-haffun* — a két sorfél külön is már két-két összetartozó, egyenlő értékű félre, ízületre válik. Így nőhet a kétízületű (ütemű) sor négyízületűvé. De megtörténik, hogy a sornak csak egyik fele nő meg, pl.: *ozut | nem tudhotiuc*. Mármost utána vagy helyre áll az előbbi sorok arányossága, mint a KT. I.-ben, vagy rákap a verselő az újonnan keletkező egyensúlyviszony izére. és a vers folytatásában azt alakítja ki, vagyis olyan beosztást ad a szövegnek, hogy a sor egyik fele egy, másik fele két ízületből álljon. Képletben kifejezni úgy lehetne, hogy a KT. I. általános mintája: A | B, első soráé: A | b-b, az *ozut | nem tudhotiuc* soré: A | B (b), mert a második sorfél még nem tagozódik határozottan két ízületre, de a lehetőség már megvan benne. Ez a bővített ízület.

A KT. I.-ben a háromízületű első sor folytatói kétízületűek. Még érdekesebb ebben a tekintetben a KT. II.-nek az a része, amely összefüggő szöveget ad.

1. *utalaton | fugad. yac*: — határozó | állítmány — A | B |
 2. *Vr iften | u. scola* — alany | állítmány — A | B | 3. *ki leg . . .*
en fceretev | yu fulgam: — állítmány || jelző | jelzős alany —
 A | b-b | 4. *qui . . n cuetjegum | . . felheffe* — alany, tárgy | állítmány
 — A (a) | B | 5. *angol . cnok | corat || . . mar ele | mulha . .* — bir-
 tokos | tárgy || határozó | állítmány — a-a | b-b | 6. *meniec eget |*
mege turie — birtokos, tárgy | határozó, állítmány — A(a) | B(b) |
 7. *nazaret . arafat | mege lel . . ffe* — birtokos, tárgy | határozó,
 állítmány — A(a) | B(b) | 8. *Ihul uagu. || fceuz leannoc | laca-*
dalma: — határozó, állítmány || birtokos | alany — A | b-b | 9. . . *rali |*
mogzotbele . . | tamadatia: — jelző | határozó || alany — a-a | B |
 10. *d . chev arun | agbe . . vl || aradatia*: — birtokos | határozó ||
 alany — a-a | B | 11. . . . . *tomag Gab . . . || ef cuetjegem | . e*
vifelled — állítmány, alany || tárgy | állítmány — A(a) | b-b |
 12. . . . . *keralucnoc | . ralatul*: — birtokos | határozó — ? A | B |
 13. *yftenfe . nec | aniahuz*: — birtokos | határozó — A | B | 14.
 . *ngolucnoc | afun . huz*: — birtokos | határozó — A | B | 15. *tifc-*
tes . . t | . uncallec — tárgy | állítmány — A | B | 16. *cuetfe-*
gum | huz . ad weged — tárgy | (bővített) állítmány — A | B(b) |
 17. *me . . . . . eget | . ege turied* — (birtokos) tárgy | (bőví-
 tett) állítmány — A(a) | B(b) | 18. *tu . ulgad ef | ne legen*: —
 jelzős alany | tagadott állítmány — A | B | 19. *scuz lanh . . . |*
 . . . *titcon* — jelzős határozó | határozós állítmány — A | B | 20.
 . . *Josepnee | iegufe . evz || ezen fcevol* — birtokos jelző | határozó ||
 jelzős határozó — a-a | B | 21. *iduzleg || . loftual | teljes* — állít-
 mány || határozó | állítmány — A | b-b | 22. *vr te veled | wapun* —
 alany, határozó | állítmány — A(a) | B.

A KT. II. is éppen ott kezd összefüggővé lenni, ahol a szövegben új tartalmi rész kezdődik. Talán nem véletlen, hogy éppen ezért ez a rész is ritmusváltással kezdődik, mint az első töredék. A két első sor rövid, kétízületű, s itt egyszerre három-ízületűvé nyúlnak a sorok, de nem egyenletesen. Egyensúlyuk bővített 2, 3 és 4 ízületű sorokban ingadozik attól fogva, hogy

a harmadik sor egy izülettoldással hirtelen megnőtt. A 12. sor elejéről valószínűleg az állítmány hiányzik, és pedig felszólító ige, s akkor az is háromizületű lehetett. S most érdekes dolog történik. A 13. sor mondatrésztérteke csak annyi, mint a 12. sor két megmaradt utolsó izületéé. Az az elveszett felszólító ige mind a két sornak. sőt a következő 14. sornak is közös állítmánya, tehát nem ismétlődik a 13. és 14. sorban, s ezek a sorok ennyivel (az első izülettel) rövidebbek. Így zökken vissza a ritmus a rövid, kétizületű formába. Ebben marad a 19. sorig. A 20. sor (ha a hiányzó rész miatt nem tévedünk) egy izülettoldással újabb ritmusváltást hoz, de az utána következő 21. és 22. sorban a verselő ingadozik. hogy megmaradjon-e most már a háromizületű rendben, vagy visszatérjen-e a kétizületűre. — Ebből azt látjuk, hogy ritmusváltást nemcsak a mondatrészek természetes bővülése hozhat, hanem izülettoldás és izületelmaradás is.

A KT. I. és II.-ben azt tapasztaltuk, hogy a pont és kettős-pont valóban ritmikai tagokat választ el, vagy sort, vagy fél-sort. Ennek alapján megengedhetjük magunknak, hogy a KT. III. szövegének beosztásában, mivel értelme homályos, a található kettőspontokat előre figyelembe vegyük.

E szerint a harmadik rész így szól: 1. *scnt aron | .ltara:* — birtokos | birtok — A | B | 2. *bodug .na | scuz maria* — jelzős jelző | jelzett név — A | B | 3. *Ef hug bezzug | oznoc || . . uel-teffel:* — nyomaték | határozó || állítmány — a-a | B | 4. *feld .n | menyun ef || miuleffed* — határozó | határozó || állítmány — a-a | B | 5. *muyun vol. | latotuben:* — összetett állítmány || határozó — A | B | 6. *f .nt bulch | affcunoc || vg .n | ielunel* — jelző | határozó || határozó | állítmány — a-a | b-b | 7. *Q .i vymad-fagu. | allata:* — alany, tárgy | állítmány — A(a) | B | 8. *fele n mvnybe . . | ha tekunte* — határozók | bővített állítmány — A(a) | B(b) | 9. *effen | tegud e. || halata.* — határozó | tárgy || bővített állítmány — a-a | B | 10. *yfte. segnec | . . we mia* — birtokos | határozó — A | B | 11. *rolad | ozun keppe. || scola.* — határozó | határozó || állítmány — a-a | B | 12. *Q . . . . . latuc | vy latotuot:* — ? állítmány | jelzős tárgy — A(a) | B(b) | 13. *f .uz lean | flot f .ilut* — jelzős alany | tárgy, állítmány — A | B | 14. *myben | chudat || mutut:* — határozó | tárgy || állítmány — a-a | B | 15. *ef an. | tartia || ulebe.* — alany | állítmány || határozó — a-a | B | 16. *Qui sc . . t | dychev segut || ment en tudum:* — alany. állítmány | tárgy || alany, állítmány — a-a | B(b) | 17. *fu-gadotianoc | l . . . . ef || efm. rum:* — határozó | igenév || állítmány — a-a | B | 18. *ez nem vgeb | germuc || hanumyft* — tagadott jelző | állítmány || állítmány — a-a | B(b) |

Ritmusváltás itt is van. A két első sor rövid kétizületű, a 3—4. sor olyan hármas, amelynek harmadik izülete a súlyosabb, félsorértékű. Innen kezdve ez marad a sorok hajlama, de közbenbe visszatér a kettős tagozás, az 5., 10., 13. sorban tisztábban, a 7. sorban az első izület bővített. A 8. és 12. sorban mind a két izület bővített, sőt a 6. sorban mind a két sorfél kétizületűre nő, így négyes tagozódás támad. A hármas tagozódás tisztán helyreáll az utolsó sorokban, de amint a verselő már teljesen belelendült, már meg is kezdi az izületek növelését. Az

utolsó három sor megnyúlik, izületei megbővülnek. Csak egy kis növekedés kellene még, s az ilyen sor magától két sorrá szakadna.

Nem lesz csoda, ha e rövid cikkből nem fogja mindenki átlátni azokat a ritmikai elveket, amelyekre itt inkább csak célozni lehetett, de, hogy tulajdonképpen miről is van szó, azt talán megvilágíthatja egy vogul népköltési idézet. MUNKÁCSI B. fordításában:

8. *sāt jūr ta'liq | kēmplin | ūnlēnēn zaltē*: Hét jūr-állattal telt ruhád alját ültöd közben | 9. *Numi-Tārem | jā'ēunnē | tārātā-lēm*: Numi-Tārem atyádtól aláboesátott | 10. *kēr alpīp | sāt ajāq | zūm-pīzēn*: vas testű hét apródlegényedet | 11. *zotāl q̄lnē | nāji' | sāt mā | -lq̄mtēnnēl*: mindenfelé levő istennőcskét uraló hét világtájékod felől | 12. *zotāl q̄lnē | q̄triq̄ | sāt mā | -lq̄mtēnnēl*: mindenfelé levő istenkét uraló hét világtájékod felől | 13. *sipiŋ zq̄ntnē | puŋkiŋ zq̄ntnē | zq̄ntlawē*: nyakas hadsereg, fejes hadsereg hadazza. | 14. *osiŋ lq̄m-uj | osiŋ palēm*: Mint sűrű (vastag) szunyograj, mint vastag bögölyraj, | 15. *turā-suj | sujtilāli*: hallatszik kiáltásuk zaja, | 16. *naŋrā sazl | vāyiŋ sazl*: mint erős menydörgés, mint hatalmas menydörgés | 17. *turā-suj | miryilāli*: zeng kiáltásuk zaja. | 18. *kēr alpīp | sāt ajāq | zūm-pīzēn*: Vas testű hét apródlegényed — | 19. *sis-jōränl | at joxtili*: hátuk ereje elégtelen (nem jut ki), | *ma'il-jōränl | at joxtili*: mellük ereje elégtelen. (VogNépkGy. II, 131. — VI. 8—20. sor.)

A 8. sor hármas, de harmadik izülete bővített. Utána kettő hármas, de a 9.-nek hátul, a 10.-nek elől van a súlya, (félsor értékű) izülete. A 11., 12. sor négyizületű, de a 13.-ban visszatér a hármas beosztás. Innen rövid, kétizületű sorok következnek, de közben a 18. sor a 10. sorral egyező hármas. A ritmusváltásnak jellemző s az obi-ugor költészetben lépten-nyomon található példája ez.

Mindebből az a tanulság, hogy a magyar verstannak ma nincs sürgősebb feladata, mint megírni a legközelebbi rokon nyelvek ritmustanát.

JACOBI LÁNYI ERNŐ.

Csokonai nyelvi forrásai.¹

V.

Az előző fejezetben Csokonainak azokkal a szavaival, kifejezéseivel foglalkoztunk, melyek kora költői nyelvének — hogy úgy mondjam — divatos elemei voltak. Ezeket általában pusztán irodalmi olvasmányai útján ismerte meg. A költő, akire rendkívül gyorsan „ragadt” minden új, érdekesebb szó, rögtön felkapta és használni kezdte őket a nélkül, hogy eredetükkel komolyan törődött volna s ha egyiknél-másiknál hivatkozik is valamiféle forrásra (népnyelvre, régi nyelvre), ez az utalás gyakran felületes, megbízhatatlan (l. pl. a *lomb, martalék*,

¹ L. MNy. XXXII, 110—7, 180—7, 237—48.

kaján stb. szavakat). A továbbiakban azoknak a — jobbára református — költőknek a befolyásával kívánunk foglalkozni, akikkel Csokonai személyes ismeretségben, esetleg barátságban volt, s akiknek nyelvi hatása legtöbbször tudatos nála, akire mint forrására sokszor maga hivatkozik az egyes szavakhoz csatolt jegyzeteiben.

Idesorolnám először is Pétzeli Józsefet, akinek vendégszeretetét és támogatását Csokonai Komáromban többször is élvezte, s akitől — mint írja — a *láthatár* 'horizon' szót vette (II, 125). Az összetétel egyébként Bartzafalvi Szabótól származik 1780-ból (l. NyÚSz.). — Feltűnő gyakran fordul elő Csokonainál a *héró* szó. Pétzeli Henriás-fordításáról 1789-ben ezt írja Kazinczy: „Ha ugyan a' HENRIÁST vagy ZAYRE-t fordítottam volna, nem éltem volna a' *Heró*-val 's *Successió*-val; mind azért, mert azt a' *Bajnok* vagy *Vitéz* és *Örökség* alkalmasint kifelézi“ (Bácsmegey, Jelentés). E szerint ennél a szónál is valószínű Pétzeli közvetlen hatása. Igaz ugyan, hogy a *héró* a Henriás-fordítás nyomán a kor kisebb költőinél is divatos lett, de Csokonai sokkal inkább szereti és emlegeti magát a Henriást, mint az utóbbiak munkáit.

Csaknem bizonyosra vehető, hogy a Balaton költőjétől. Pálóczi Horváth Adámtól vette át Csokonai a *hullám* szót. Ő maga ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Balaton mell. Könyvek“ (I, 690). GESZTESI (32) szerint ez a szó is Baróti Szabó műveiből jutott Csokonai nyelvébe; a kérdéses időben azonban Szabónál csak a szótárakban fordul elő a *hullám* (l. NyF. L, 30), ezeket pedig Csokonai sohasem említi. Feltétlenül hallotta azonban a szót Horváthnál, midőn hosszabb ideig nála tartózkodott, s olvasta is a balatoni vihart leíró verseiben (Holmi III. 92, 98, 101, 102; Kassai M. Mus. I, 145 stb.). Bizonyly Horváthtól vette át Kazinczy is (Orpheus I. 181 és Virág Benedek: Kassai M. Mus. II, 387 stb.). — Mint PUTNOKY IMRE (MNY. X, 364—5) már kimutatta, ugyancsak Horváth hatását igazolja Csokonainál (és Virág Benedeknél) a Balaton *Magyar tenger* neve. — Aligha kétséges, hogy Horváthtól vette a *dugába dől* (II, 706, III, 308) kifejezést is; ez nemcsak azért valószínű, mert ezt a dunántúli szólást Horváth gyakran használta, hanem azért is, mert 1788-ban a Kassai M. Mus.-ban meg is magyarázta eredetét (l. MNY. IX, 128). — Horváth Adám költői szempontból is erős hatással volt Csokonaira (vö. HORVÁTH JÁNOS, A m. irodalmi népiesség 86 stb.), mégis nehéz volna ennek a hatásnak más biztos jelét kimutatni Csokonai nyelvéből. Mert igaz pl., hogy WIDDER (Nyr. XXXVII, 404) és TOLNAI (98) Csokonai képzésének mondja a *majmol* igét, amelyet Pálóczi Horváth már előbb is annyira kedvel, hogy laponként néha többször is használ; de a szó, valójában régibb (1787. NyÚSz.), s a kor legtöbb költőjénél találhatunk rá néhány adatot. 1788-ban már

Kazinczy is használja Gessner Id.-nak ajánlásában. — Nem bizonyos az sem, hogy Horváth Ádám nyomán használja Csokonai költői szövegekben a *ciráda* szót. Az EtSz. az első (szótári) adatot 1803-ból idézi rá, mégsem Csokonai (II, 234 stb.) vitte be irodalmi nyelvünkbe, s még kevésbé tekinthetjük Csokonai képzésének (így GESZTESI 22). Horváth Ádám már 1788-ban használja egy Kazinczyhoz írt levelében (Kaz: Lev. I, 242), majd versben is (nyomtatásban megjelent 1792-ben: Hol-mi III, 89). Megjegyzendő, 1789-ből szintén van rá adat költői szövegből: Mátyus István: Diaetetica IV, 479 *ciroda* (*tziroda*) változatban; Csokonai azonban ezt a könyvet nem ismerte.

Mint tudjuk, Csokonai és Szentjóni Szabó László között nem állhatott fenn személyes kapcsolat, minthogy az utóbbi már 1795-ben meghalt. Közvetett hatása mégis jelentős, nemcsak azért, mert Kazinczy köréhez tartozott, hanem azért is, mert bebörtönzése előtt (1794.) állandó érintkezésben volt Csokonai mesterével, Földivel és jóbarátjával, Horváth Ádám-mal. Láttuk már, hogy Csokonai valószínűleg tőle vette át a *martalék* szót. Alighanem ugyanezen az úton került be költészetébe a *pironszó* is. GESZTESI (29) e szót Csokonai összetételének mondja. Ez azonban nemcsak azért téves megállapítás, mert az a népnyelvben is él (*pirongszó* MTsz.), hanem mert régebből is igazolható. A *pirongszó* megvan már 1788-ban (*pirong-szó*: Trenk . . . Életének Históriaja; hely nélkül I, 47); a *pironszó* változat pedig Szentjóni Szabónak ép abban a munkájában fordul elő (Mátyás Király 59), amelyre a *martalék* szónál is hivatkoztunk. — Lehetséges, hogy ugyancsak az ő munkáiból — tehát nem közvetlenül a népnyelvből — vette át Csokonai a ritka *sullog* (I, 671) 'lopódzik' igét. E szó ugyanis már elő-előfordult Szentjóninak akkortájt igen kedvelt, Gellertből fordított idilljében (l. Költ. Munk. 122, 124); azt pedig többször említi Csokonai, hogy ismeri e verseskönyvet.

Úgy látszik, már debreceni diák korában megismerte Csokonai Szilágy Sámuel református püspök Henriás-fordítását,¹ mert 1793-ban már védelmébe veszi e munkát a katolikusok szerinte meg nem érdemelt támadásaival szemben (II, 620—2). A püspök fiával, ifjabb Szilágy Sámuellel, aki a fordítást sajtó alá rendezte, személyes ismeretségben is volt (uo; vö. még II, 546, 735, III, 122). Bizonyos, hogy ez a viszonylag ügyes, helyenként igazán költői szöveg nem volt hatás nélkül reá; ezt a hatást igazolja Csokonainál az *enyh* és a *babér* szó. A nyelvújítás korában az *enyhit* igéből elvontak egy *enyh* melléknevet (1788-ból, Geleji Robinson-fordításából idézi NyÚSz.), amelyet

¹ Voltér úrnak Henriása . . . Fordítottatott . . . id. Szilágy Sámuel úr által. Posonyban 1789.

később Kazinczy is használt (l. EtSz.; a közvetítő talán Szentjóni Szabó volt: „*enyh* az idő“ Költ. Munk. 93 stb.), de ugyanekkor tűnt fel az *enyh* főnév is. Az EtSz. ez utóbbit TOLNAI VILMOS nyomán (i. m. 51, ill. 98) vagy Dugonics vagy Csokonai elvonásának mondja. Vizsgáljuk meg először is az első lehetőséget! Dugonicsnál csak 1803-ban, tehát Csokonai adatainál későbbben fordul elő, de akkor is a népi *enyhely* összetételben, amelyből ő tudatosan kikövetkeztette az *eny* gyökeret, illetőleg „gyök“-öt (l. az *enyhely*-hez fűzött jegyzetét SIMAI: NyF. XIV, 20). De Csokonai elvonása sem lehet az *enyh* főnév, mert az már Szilágy Sámuel említett fordításában (készült 1784-ben) is előfordul. Fia, ki a mű kiadását előkészítette, meg is jegyzi a bevezetésben, hogy atyja. „mint a' ki fok Európai Nyelveken kívül, a' Nap-keleti Nyelvekben is, mellyekkel fokakban Nyelvünk Atyafias, ritka példával felette jártas lévén, az Eredeti fzőkat, mellyek talám már Nyelvünkéből ki-is maradozni kezdettek, meg-elevenítette“. Mégsem valószínű, hogy Szilágyi az *enyh* szót is ilyen régi, lappangó gyöknek gondolta volna s így „elevenítette“ volna fel. Valószínűbb, hogy ez az új *enyh* főnév azonos a népi *enyh* szóval (l. EtSz.); Bessenyei Sándor Miltonfordításából (1796.) t. i. szintén van néhány adatom (13 stb.), már pedig Bessenyei Sándor tudatosan kerüli a nyelvújítási szavakat, s csak a népnyelvből akarja gazdagítani költői nyelvünket. Csokonai Szilágytól vehette át a szót. E kérdésben annak is van némi bizonyító ereje, hogy azok a versrészetek, ahol Csokonai az *enyh*-et használja, bizonyos párhuzamosságot mutatnak Szilágy munkájának idevonatkozó soraival. Csokonainál: „e cserfák setét *enyhében*“ (I, 494) | „a fák *enyhébe* szunnyadhatni“ (II, 297; vö. még I, 673; III, 11) ~ Szilágyinál: „Nyögvén magok forsán egy Klaftrum' *enyhében*“ (59) | „Szalma-Kunyhók' *enyhén* lárma nélkül vóltak“ (164). — Igen valószínű, hogy Csokonai a *babér*-t szintén ebből a munkából vette. Csokonainak e kedvelt szava ugyanis az előző korból való költői szövegekben alig fordul elő (egy példát ismerek rá Kónyiból, l. a *babérkoszorú*-nál). Csupán Szilágy használja szívesen (9, 56, 57, 65, 108, 134, 141 stb.), s a már említett kapcsolatok a kölcsönzést itt is valószínűvé teszik. — A verszeti kifejezésekkel kapcsolatban említettem már, hogy a *verszet* nem lehet Csokonai alkotása (vö. GESZTESI 28, MNy. VIII, 264). A Dorottya Előbeszédében (I, 545) Csokonai maga utal forrására: „Superintendens Szilágyi olyan régen vette fel ezt a szót, s azolta olyan régen élünk vele minden ellenmondás nélkül, hogy ez a szó már praescribált.“

Egész sereg (26) szóról mondja Gesztesi (31), hogy Csokonai Dugonics műveiből vette őket. Közöttük azonban egyet sem találok, melyről határozottan merném ezt állítani. Nagy részük t. i. nem is Dugonics szava, pl. a *hazafi* (l. NyÚSz.,

MNy. XXIX, 255), a *dal* (l. EtSz.) vagy a *titoknok* (vö. MNy. XXIX, 255, NyÚSz. stb.). Itt is a legkirívóbb a *babérkoszorú*. Ezt ugyan SIMAI ÖDÖN valóban említi Dugonics nyelvéről szóló tanulmányában (NyF. XIV, 11), de épen mint Csokonai szavát,¹ mely a „Szerecsenek“ elején megjelent „Dugonics oszlopa“ című versében fordul elő. Több ideesorolt szót Dugonics alkotott ugyan, de Csokonai idejében már általánosan használták őket. Hogy csak a fontosabbakat említsük, ilyen a *kör* 'Kreis' vagy a *rajzolat*. Ez utóbbi pl. Földinél 1793-ban már könyveimben is előfordul: „Rövid kritika és *rajzolat* a' magyar fűvésztudományról.“ A *szirt* szót is bizonyára inkább vehette Csokonai Kazinczytól (Kassai M. Mus. I, 156), mint Dugonictól (vö. MNy. VI, 358). Nem említi viszont GESZTESI Dugonics *henger* szavát (vö. Csokonai II, 274), amely pedig Csokonai idejében még ritka, sokat vitatott kifejezés volt (l. NyÚSz.). Még furcsább, hogy GESZTESI nem említi meg, itt azokat a szavakat sem, amelyeknél Csokonai maga hivatkozik Dugonicsra. Ilyen a *leventa* (I, 219) vagy a *szög* 'barna' szó (I, 227; GESZTESI 21 ez utóbbit Csokonai felújításának mondja!). — Dugonics alkotása az *őrangyal* szó (l. NyÚSz., NyF. XIV, 42) is, melyet Csokonai Kleist-fordításában használ (I, 679). — Csaknem bizonyos, hogy a *nádor* szóalak (GESZTESI 38 szerint Csokonai „vonta el“ a *nádorispánból*) szintén ezen az úton jutott el Csokonai nyelvébe. Ezt nemcsak az igazolja, hogy olyan költeményben fordul elő (I, 225), ahol Csokonai hivatkozik is Dugonicsra (a *leventá*-nál, l. fent, és az *Uzubu* személynévnél), s ahol Dugonics *szittyá* szava is előfordul (l. alább); hanem az is, hogy Csokonai okvetlenül ismerte Dugonics 1795-i megjegyzését: „Nálunk a' Palatinust Nadur-nak-is Nádor-nak-is mondták Eleink“ (l. NyF. XIV, 41).² Ugyanott fordul elő Csokonainál (I, 224, majd 424, 426 stb.) a *szittyá* szóalak is, Dugonics „magyarosítása“ (vö. NyÚSz.), melyet a dicsőséges mult emlegetésével kapcsolatban terjesztett a lelkes szerző. Az ő példáját követi Csokonai akkor is, midőn említett versében a régi magyar vezéreket szerepelteti (az *Uzubu*-nál hivatkozik is Dugonicsra — Anonymus mellett: I, 223); régies hangalakban használja ugyanitt (I, 219) és másutt Anonymus *áldumás* szavát, a *Dentmoger*-ből csinált *Dentmagyar*-t (I, 221, II, 426) s másutt (I, 425) a *hetu moger*-t, melyből *hét mogorok*-at formált: „Mit szóltok erről *hét mogorok*?“ Ebbe a csoportba tartozik a *magyarok Istene* szólás is, melyet Dugonics Etelkája tett népszerűvé, bár a kifejezés maga régibb keletű (vö. MNy. XXV,

¹ Megjegyzendő, a NyÚSz. II. Csokonainál régebbi forrásból, Kónyi Jánosból is idézi.

² Érdekes, hogy erről az újszerű *nádor* szóról később Szemere azt írja, hogy az Verseghy alkotása, melyet Kisfaludy költészete „sanctionált“ (l. NyÚSz.).

49). — Valószínű az is, hogy Csokonai furcsa *számkiment* (II, 90), *számkimenvén* szóalakja (II, 298) Dugonics *számkimenés*-ének (I. SIMAI i. h.) analógiájára született. Lehet, hogy tőle vette az *előse-reg* 'avantgarde' összetételt is: GESZTESI (29) szerint ez Csokonai alkotása, de SIMAI már Dugonicsból is idézi (NyF. XIV, 19). — Hogy a *csontváz* (Csokonai I, 68), mely Bartzafalvi szava, Dugonicson keresztül (I. SIMAI i. h.) jutott-e el Csokonaihoz, azt nem lehet eldönteni. Ugyanez áll a *gyám* elvonásra is, amelyet TOLNAI (98) Csokonainak tulajdonít. Ez t. i. szintén Bartzafalvi szava (I. NyŰSz.), s Dugonics tőle vette (SIMAI i. h.): de végeredményben Csokonaihoz más könyvek vagy a hírlapok útján is eljuthatott.¹

Szívesen vett át kifejezéseket Csokonai kora nem egy olyan írójától is, kinek nevét a saját munkássága alig tartotta fenn. KÖLCSEY (i. m.) megrovással jegyzi meg, hogy ifjúkorában diáktársának, „Nagy Sámuelnek Sanderjét leoninusokkal czifrázta fel“. Erre a Sander-könyvre hivatkozik később Csokonai a *negédes ész* 'superbe delicatum' értelmezésénél (I. GESZTESI 13). — „Tavaszi“-ához írt jegyzeteiben (I, 689) azt írja, hogy a *gyalogfenyő* „rossz és természet ellen való név (juniperus communis L.)“, azért inkább a *boróka* elnevezést használja; erre forrásai: „Felföld, Nagyváti.“ A pontos irodalmi forrás Nagyváti János: A' szorgalmatos mezei-gazda. Pest, 1791. II. darab, 188: „A' Gyalog-fenyő . . . gyümöltstét a' Nógrád-vármegeiek *Borókának* nevezik“. Ez az adat rávezet arra is, hogy honnan vette Csokonai az *uszkuruc* 'berkenyefa' szót. A költő e ritka szónál csak a „Felföld“-re utal (I, 693); de vö.: „[A' Berkenyefát] a' Borsod-Vármegeiek *Uzskurutz*-fának nevezik“ (i. m. II, 182).²

A felújulás korának szótárírói közül csak jó ismerősére, Márton Józsefre hivatkozik költőnk, rá is csak az egyetlen *bajboncs* szónál (I, 689). Bizonyos, hogy Márton 1800-i szótárát Csokonai különös gonddal nézte át, hiszen e szótár anyagának a kibővítésére maga is gyűjt „ritkább régi, kevésbé gyakorlott. nyomtatásban esméretlen, tartományos és mester-szavakat.“ 1801 márciusában azt írja Mártonnak, hogy már kétezerrel is több ilyen szót gyűjtött össze, s ezeket bármikor rendelkezésére is bocsáthatja (II, 674). A *bajboncs*-on kívül talán Mártontól vette át a *dúc* 'galambház' szót (Kleist Tavaszának fordításában, megjelent 1802.). Maga Csokonai a népnyelvre hivatkozik, mint forrására (I, 689); az EtSz. azonban Márton 1800-i szótárából idézi az első irodalmi adatot. Csokonai kijelentését azért sem szabad nagyon komolyan vennünk, mivel ő tiszta mellékinek mondja a szót, holott az

¹ Itt említem meg, hogy Csokonai *tünetény* szava („Földiekkel játszó — Egi *tünetény* . . .“) szintén Bartzafalvi alkotása 1786-ból (I. NyŰSz.).

² Vö. BEKE Ö.: Nyr. LXIV, 16—8.

az EtSz. szerint dunamelléki.¹ Különbén is láttuk, hogy Csokonai gyakran hivatkozik a népnyelvre olyan szavaknál, amelyeket feltétlenül ismert kora költészetéből (*csermely, felocsódni, hullám, kaján* stb.). — A *bajboncs*-on kívül GESZTESI (32) még néhány szóról állítja, hogy azok szintén Márton szótáraiból kerültek Csokonai nyelvébe. Ez az állítás azonban vagy nem bizonyítható, vagy épen kétségtelenül kimutathatjuk, hogy más volt Csokonai forrása. Az *őreb*-et pl. — mint fentebb láttuk — bizonyíthatóan Kazinczytól vette; különben is Csokonai már 1801-ben használja, míg Mártonnál csak 1803-ban tűnik fel. A *rablánc*-ot szintén inkább vehette költőktől: Kazinczytól, Révától (l. NyÚSz.), vagy akár Szentjóbóttól (Költ. Munk. 70); ugyanezt mondhatjuk az *embertárs* szóról is (l. fentebb, a felvilágosodás eszme körébe tartozó szavak tárgyalásánál). A *méla* viszont Márton szótárainak megjelenése előtt is megtalálható már Csokonai munkáiban; hihetőleg a népnyelvből vette.

(Folytatjuk.)

TECHERT JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Ragozott magyar helynevek a tóiban. Ismeretes, hogy az idegen helynevek néha nem alanyesetben, hanem az átadó nyelv hely- vagy irányhatározós alakjában is átkerülhetnek. A legismertebb példa a török *Isztambol*, amely a bizánci görög ἡ τῆν πόλιν 'a városba' kifejezés átvétele. Ezzel a jelenséggel a legkülönbözőbb nyelvekben találkozhatunk. Ilyen pl. *Aachen* cseh neve *Cáchy*, amely a német *z' Aachen = zu Aachen* szerkezetéből alakult. Talán így magyarázandók a magyar *-ic, -ány* végű helynevek egy része a tót *-ce, -any < -ane* végű nevekből (pl. *Teplíc < Teplíce, Tapolcsány < Topolčany*), amelyek a *do* (-ba, -be), illetőleg a *z* (-ból, -ből) praeposíciók mellett álló genitívusokból származhatnak.² Eddig azonban nem sikerült olyan helynevet kimutatni, amely szláv praeposícióval jutott volna át.

Ilyen hová kérdésre felelő helyhatározós alakban a szlávok is átvettek magyar helyneveket. Az eddig ismert egyetlen példánál: magyar *Kotori* ~ horvát *Kotoriba* (LIPSKY, Rep.)³ azonban a régi adatok hiánya és a név homályos eredete miatt arra is lehet gondolni, hogy a magyar alak a másodlagos és elvonással keletkezett. Biztosabb ennél a szerb-horvát *Čentiba*⁴ (magyar *Csente*, magyar falu Zala megyében Alsólendvától délkeletre),

¹ Kéziratból különben már 1792-ből is előkerül a *dúc*, Kovács Ferencnek egy Kazinczyhoz írt leveléből („*galamb dúc, columbarium*“ Kaz: Lev. II, 253), mint nyelvtani példaszó. Érdekes, hogy e levelet nyelvészeti tartalma miatt Kazinczy Földinek is elküldte megtekintés végett (l. Földi választát i. h. 266), tehát az sem teljesen lehetetlen, hogy Csokonai is olvasta.

² MELICH, HonfMg. 120, 371.

³ P. K. A.: MNy. XXIII, 540.

⁴ HADROVICS LÁSZLÓ szíves közlése.

amely csak a magyarból magyarázható; vö.: 1381: *Chentewlgh*; 1420: *Chenteuelgh*; 1410: *Chentewelge*; 1524: *Alsochenthe*, *Felsewchenthe* (CSÁNKI III, 42).

Kétségtelen példákat magyar helynevek *-ba*, *-be* ragos alakjainak átvételére a tótból idézhetünk, ahol feltűnően nagy számban fordulnak elő. Adataink a következők: 1) *Faluba* és *Mártonfalu* (N.¹ 149, 169, 205; H.² 296 szerint csak *Mártonfalu*): *Mártonfalu*, magyar-tót helység Nyitra megye érsekújvári járásában. — 2) *Falubka*³ (LIPSZKY, Rep.; H. 112 szerint Vel'ká Ves): *Ipoly nagyfalu*, magyar helység Hont megyében Drégelypalánktól északra. — 3) *Ujfalubka* (LIPSZKY, Rep. 702): *Ujfalu* magyar helység Hont megyében Balassagyarmattól északra. — 4) *Kisfaluba* (N. 159; H. 57 szerint Malá Vieska): *Tótkisfalu*, tót helység Nógrád megyében Alsósztrégova mellett a magyar nyelvhatáron. — 5) *Felfaluba* (N. 149; a térképen és H. 55 szerint *Felfala*): *Szécsény-felfalu*, magyar helység Nógrád megye szécsényi járásában. — 6) *Somosújfaluba* és *Somosóvá* (N. 187; H. 57 szerint csak az utóbbi): régen *Somosújfalu*, ma *Somoskőújfalu*, magyar helység Nógrád megyében, Salgótarján mellett. — 7) *Ságúfaluba* és *Ságová* (N. 189; H. 57 szerint csak az utóbbi): *Ságújfalu*, magyar helység Nógrád megye szécsényi járásában. — 8) *Ujfaluba* (N. 194; H. 164 szerint *Ujfaluba* és *Ujfalu*): *Ujfalu*, magyar helység Gömör megye rimaszécsi járásában. — 9) *Dolné, Horné-Saliby*⁴ (N. 146, H. 142; a mai hivatalos neve szintén ez): *Alsó-, Felső-szeli*, magyar helység Pozsony megye galántai járásában (vö. 1217: *Zele KNAUZ I, 47*, WENZEL XI, 152; 1246/1270: *Scely* SZENTPÉTERY, Reg. I, 834. sz.).

Bár az adatok túlnyomó többségét csak egyetlenegy forrásból tudjuk kimutatni, még sincs okunk hitelességükben kételkedni. A források ugyanis, amelyekből származnak, feltétlenül megbízhatók. Még ha egyik-másik esetben gondolhatnánk is valami tévedésre, valamennyinél ezt semmiestse sem tételezhetjük fel.

Jellemző ezekre a nevekre, hogy egy kivételével mind magyar nyelvterületen fekvő magyar lakosságú helységekre vonatkoznak. Nincs tehát semmi feltűnő benne, hogy a XVIII. században az északi Felföldről a magyarság közé települt, magyarul semmit sem értő tótok ezeket a helyneveket nem alanyesetben, hanem a beszédben leggyakrabban előforduló hová kérdésre felelő helyhatározós alakban vették át. Úgy látszik azonban, hogy magyar nyelvtudásuk előhaladásával a közérthető szavakból származó helynevek mellől elhagyták a *-ba* ragot, illetőleg most már másodsor alanyesetben vették őket át.

KNIEZSA ISTVÁN.

Egy ismeretlen adat Szenci Molnár Albert életéből. A bécs-újhelyi ú. n. Neukloster cisztercita rendház könyvtárában Kasten XII. H. 7. jelzés alatt őrzik legalább is a XVIII. század

¹ NIEDERLE LUBOR, Národopisná mapa uherských Slováků, Praha, 1903.

² HOUDEK FEDOR, Príspevky k miestopisu Slovenska. Hlas IV.

³ A *Faluba* tót *-ka* kicsinyítőszó alakja.

⁴ A **Saliba* többese.

vége óta Frölich Dávidnak, a késmárki születésű híres naptárkészítőnek az emlékkönyvét (Stammbuch), mely egybe van kötve a Baselen 1589-ben megjelent „Icones sive imagines clarorum virorum...” című művel.

Az emlékkönyv az 1613—1643. évekből 211 bejegyzést tartalmaz, és rendkívül gazdag anyagot nyújt Frölich Dávid életéhez. Adatokat tartalmaz külföldi tanulóéveiről és utazásairól az 1629. évig bezárólag, továbbá arról tájékoztat, hogy Magyarországon hol mindenütt fordult meg a következő években. Így olvashatjuk 1630-ból Piscator Fülöp Lajos, Alsted János Henrik és Bisterfeld János Henrik híres gyulafehérvári professzorok bejegyzéseit, s látjuk, hogy Bethlen Gábor özvegyének fogarasi udvarában ugyanez évben megismerkedett Geleji Katona István udvari prédikátorral is. Stb.

Mindezeknél fontosabb azonban az a körülmény, hogy erdélyi útja alkalmával Kolozsvárott meglátogatta a nagy szegénységben és teljes elhagyatottságban selymődő Szenci Molnár Albertet, ki Frölichet megkedvelte és megszerette, mert nemcsak emléksorokat írt neki, hanem még 1604-ből származó arcképével is megajándékozta. Az arcképet Frölich beragasztotta emlékkönyvébe, Tatay György pedig Kassán 1635. február 6-án e rézmetszet tiszta hátlapjára írta bejegyzését és festette le címerét.¹

Szenci Molnár Albert bejegyzése változatlanul tartalmazza arcképének latin jellegét, míg magyar nyelvű jelmondatát már ebben az eltérő formában írta le:

„Ha Isten velünc, | Ki áll ellenünc? | Senki Senki Bizony Senki.“

Ezután az alábbi sorok következnek:

„Et genere et virtute ac multiplici eruditione clarissimo domino Davidi Frölichio Keismarkensi, astronomo et geographo eximio, amico meo dilecto, amoris ergo et benevolentiae scribebam Clausenburgi, feria secunda Pentecostes, anno Christi 1630. Albertus Molnar.“

A keltezés feloldva 1630. május 20-nak felel meg, és ezzel az adattal hozzájárulni kívántunk annak a sötétségnek az eloszlatásához, amely Szenci Molnár életének utolsó éveit borítja.

VITÉZ HÁZI JENŐ.

Az affrikáták természetéről. HORGER ANTAL „Mi az affrikátá?” című tanulmányában (MNY. XXXI, 210—8) többek között arra a meglepő eredményre jutott, hogy „a *tl* és *dl* kapcsolatokat” a fonétikának az affrikáták közé kellene sorolnia. KELEMEN JÓZSEF azonban (MNY. XXXII, 119) „e hangkapcsolatok magyar hangtörténeti sorsa alapján” valószínűnek tartja, hogy HORGER tévedett. KELEMEN eljárását módszertani szempontból époly különös vállalkozásnak tartom, mintha valaki azt a kérdést, hogy a mai magyar *i* hang mély vagy magas magánhangzó-e, nyelvtörténeti alapon kívánná eldönteni. Hiszen a fonétikának mint

¹ Szenci Molnár Albert ezen arcképének egy példányát a Szépművészeti Múzeum még 1914-ben megszerezte. Róla közölt kisebbített másolatot Szily Kálmán közvetítésével a Vasárnapi Újság 1917. évf. 374. l.

leíró tudománynak megállapításait nem igazolhatja vagy cáfolhatja a diachronicus nyelvvizsgálat, mely a nyelvi tényeknek csupán multjára, fejlődésére, kialakulására derítet világot, de teljességgel illetéktelen annak eldöntésére, hogy azok ma milyen kategóriába tartoznak. Nyelvelméleink bárminő vallomása mitsem változtathatna azon a tényen, hogy a mai magyar *i* hang palatalis. Nem tehetjük tehát az olyan ténykérdést: affrikáta-e a *tl*, *dl* hangkapcsolat, hangtörténeti megfontolásoktól függővé.

Minden spekuláció nélkül megállapíthatjuk, hogy a *tl* és *dl* hangkapcsolatokat nem lehet affrikátának tekinteni. Az affrikáta közkeletű meghatározás szerint egy zárhangnak és egy rikórnak (hasonképzésű szorger műszavával: „azon helyi”) réshangnak egyszótagos kapcsolata. Az összes affrikáták úgy szerepelnek, mint az egyszerű mássalhangzók, nem pedig mint mássalhangzótorlódások, melyeket az jellemez, hogy magánhangzóközi helyzetben a két mássalhangzó közül az egyik az előző, a másik a következő szótaghoz tartozik; pl. *ver-set*, *fekszik*, *men-tek* stb., de *e-cet* (o: *etsæt*), *e-cset*, *a-gyar*, *to-tyog*, *fi-tyeg* stb. Magánhangzóközi helyzetben tehát a rövid — nem ikerített — affrikáta mindig a rákövetkező szótagba tartozik. Ha a *tl*, *dl* kapcsolatok affrikáták volnának, akkor magánhangzóközi helyzetben úgy viselkednének, mint az összes többi affrikáták. Ezzel szemben áll azonban, hogy nincs magyar szó, amelyben a *tl*, *dl* ne lenne épolyan mássalhangzótorlódás, mint pl. *bl* vagy *ml*. *Adlak*, *szeretlek* csak úgy szótagolható, mint *ablak*, *emlék*, holott, ha HORGER tétele igaz volna, abból az következőké, hogy az *e-cet*, *a-gyar* szavak mintájára az affrikátának magyarozott *dl*, *tl* a rákövetkező szótaghoz tartoznék (*a-dlak*, *szere-tlek*). — Az affrikátának egyszótagos hangkapcsolat voltából következik, hogy nem nyújtja meg az előtte álló szótagot, mint a torlódó mássalhangzók: az *acél*, *kacor*, *pecér*, *kacsa*, *csacsog*, *matyó*, *magyar* típusú szavak első szótagja rövid. Ellenben lehetetlen, hogy a *tl*, *dl* hangkapcsolat az előtte álló szótagot meg ne nyújtsa: *adlak*, *szeretlek*, *vadló* stb. szavak *tl*, *dl* előtti szótagja okvetlenül helyzeténél fogva hosszú.

A *tl*, *dl* hangkapcsolat tehát éppen abban különbözik minden más affrikátától, ami azoknak legjellemzőbb sajátosságuk: nem egyszótagos és nem szerepel rövid hangként. Annál különösebb ez, mert hiszen éppen HORGER hangsúlyozta ugyanabban a cikkében, amelyben a *dl* és *tl* kapcsolatot affrikátának magyarázta, hogy az affrikáták nem két mássalhangzó kapcsolatai, hanem csak egyes mássalhangzók, és képzésük időtartama sem hosszabb, mint egyes rövid mássalhangzóé. Nyilvánvaló, hogy magának HORGERnek a kritériumai alapján lehetetlen a *dl*, *tl*-re vonatkozó véleményét elfogadnunk. Minden fonétikai kísérletezés és mérés nélkül is világos, hogy e kapcsolatok időtartama nem lehet olyan rövid, mint az egyszerű mássalhangzóké: a *dl*, *tl* képzése több időt vesz igénybe, mint pl. az *l* hangé (*äläk*, *ädäk*). — HORGERt nyilván a saját megállapítása (AltFou. 109—110. §.) vezette tévútra, mely szerint az *l* réshang.

Még csak egyet. Feltűnhetett, hogy példáink között nem akadtak *dz*, *dzs* affrikátákat tartalmazó szavak. Ezek a hangok ugyanis, — amennyire a kevés számú példából megállapíthatjuk,

— a magyarban csakis ikerítve, illetőleg hosszan fordulnak elő, amennyiben ennek fonétikai feltételei megvannak, tehát magánhangzóközi helyzetben vagy abszolút szóvégen, magánhangzó után. A *brindza*, *findzsa*, *lándzsa*, *bandzsal* típusú szavakban rövid affrikátát találunk (itt a megelőző mássalhangzó miatt nem is állhatna hosszú), viszont valahányszor a fonétikai feltétel megvan, hosszút, pl. *edz*, *pedz*, *bridzsz*, *lopódzik*, *dörgölgözik*, *bodza*, *madzag*, *maharadzsa*, *bridzsel*, *menedzsel* stb. Ez annál feltűnőbb, mert a *dz*, és *dzs* zöngétlen párja: *c*, *cs*, amint a fenti példákon is láthatjuk, magánhangzóközi helyzetben is, abszolút szóvégen is (*Selmec*, *ketrec*, *malac* stb.) elég nagy számmal előfordul röviden.

HARTNAGEL SÁNDOR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Züllött. Szavunk szótári adatait MELICH JÁNOS állította egybe (MNY. III, 39). A TSAHOLCI—BIHARI-féle „Index vocabulorum” 1647., majd 1649. évi kiadásában olvassuk először: „nefrenszipóspástol el-valósztatott [az 1649. évi kiadásban: el-valasztatott] süldötske *el züllöt* malatz” (MELICH i. h. után). Következő adatunk Gelei József „Ifjabbik Robinzon” (Pozsony, 1787. 214) című művéből: „... megfejte, hogy a' teje *el* ne *zülljön*” (NYR. XXXI, 154). Majd KASSAI kéziratilag hagyatékából: „*zürlük* és parasztos ejtéssel *züllik*; *el züllik* a tehén teje, ha hol fejik, hol ki nem fejik azt (Hegyaljai szó)” (SIMAI Ö.: MNY. I, 224 után). Bőven találunk még adatokat a Tsz.-ban, CzF.-ban, a MTsz.-ban és a NyÚSz.-ban. A NyÚSz. szerint átvitt értelemben talán Arany-nál először (?): „Elvadulsz, *elzüllöl* az apai háztól, mint a mely kivert kan *elzüllik* a nyájtól”. Újabbban erkölcsi értelemben használatos: 'verkommen, herabgekommen, zerfahren stb.' jelentésben; *elzüllött alak* 'eine verlumpte Gestalt'; *züllés* 'mulatozás, das Lumpen'; *elzülleszt* 'entsittlichen, zugrunde richten'; stb. (KELEMEN⁹).

Első tekintetre is feltűnik a jelentések meglepő változatosága, sőt sokszor ellentétes volta, ami arra készíthetne, hogy eredetükben is külön válasszuk e kifejezéseket. A következőkben azonban talán sikerül a jelentések kapcsolatát kimutatni és így a közös származásra is rávilágítani.

A jelentéseknek két főtypusát vehetjük fel adataink alapján. Az első típusba az *elzüllött malac* stb.-féle jelentések, a második típusba a tejre, tehenre stb. vonatkozók tartoznának. A többi jelentések ezen alaptípusokból jelentéstani megfontolások útján szépen levezethetők. Mindegyik típust külön vesszük vizsgálat alá.

Az első, az *elzüllött malac*-féle jelentéstípus értelmezése MELICH szerint 'anyjától elszakadt, elvált' (MNY. III, 39). Ide-sorolhatók a következő jelentések: *el züllik* ... a *birka* (MTsz.); a „kivert kan *elzüllik* a nyájtól” (Toldi III. é.); egy CzF. idézte szerb dal magyar fordításában: „De *elzüllött* az öreg atyjától... De *elzüllött* ő is az anyjától” (Kondor Lajos ford.). CzF. értelmezése: „*elzülleni valakitől* am. elszakadni, elválni”. Ismét Arany-nál: „... *elzüllöl* az apai háztól” (Toldi III. é.), LEHR értelme-

zése szerint is: „*elzüllöl* = elszakadsz. *Elzüllik* az, akit elzavar-
nak, elvadítanak, aztán mindenfelé kóborol“ (LEHR, Toldi¹⁴ 112).
Aranynál másutt is: „Népe gyakran *tova züllött* (LEHR i. h. sze-
rint 'szétszóródott'), míg előlte török tatár“ (Testhalom). Jobban
érezzük a kiindulásunkkal való kapcsolatot a következő adat-
ban: „Barkaszón van a mi családunk törzse, a többi ág csak
onnan züllött ki“ (MTsz.); itt a *ki-züllik* a. m. 'kiszármazik'.

Az eddig elsorolt jelentések, a mindenkor jelentkező *el-*, *ki-*,
tova- igekötő és az elativusi-ablativusi vonzat egy valószínű
feltevést engednek meg. Alkalmasint a 'pario, gebären' jelentésű
szül igének egyik változatával van dolgunk.¹ Az illetén származtatásnak a *szül* ige ma tudvalevően tárgyias volta nem aka-
dályja. Tárgyatlan használatára a népnyelvben több példát találunk
'születik' jelentésben: „Mind apró gyermeke van; az egyik
most *szült*“ (Nyr. XX, 573; MTsz.) és „Mindén ember *szülük*
valamire“ (Nyr. XXII, 410, XXIII, 143; MTsz.). Ha a *szül* ige
ilyen tárgyatlan 'születik' jelentéséből indulunk ki, megfelelő
magyarázathoz juthatunk. Az „Index vocabulorum“-ban elsőnek
olvasott *el züllöt malatz* adatunk világosan idemutat. Az eredetinek
vehető jelentés ezek szerint: 1. 'elszületett, elszült'; 2. 'anyjától
elválasztott, elszakadt'; 3. 'távol került'. Így értjük e ki-
fejezéseknek állatra: malaera, kanra, birkára stb., majd a jelen-
tésefejlődés későbbi fokán emberre való vonatkozását.

Hogy ez az egyeztetésünk hangtani szempontból is megáll,
egyelőre csupán egy párhuzamos példát idézünk a népnyelvből.
Két szót találunk a MTsz.-ban 'anyátlan malac' jelentésben:
szülők (Nyr. XXVI, 523) és *zülle* (uo.). Azonos jelentésük alap-
ján bátran alakpárként tekinthetők, mint egyazon alapszó más-
más kicsinyítő képzős származékai. Ámbár a *szülők* : *zülle* viszony
a felmerülő hangtani nehézségeket egymagában is eloszlatathatná,
magyarázatunkat a hangtan oldaláról alább még tüzetesebben is
megvilágítjuk. — Akad azonban még jelentéstani magyarázni
való. A MTsz.-ban (természetesen előbb a Tsz.-ban és CzF.-nál)
ilyesféle jelentések is vannak: *meg-zül* 'megvénül'; *neki-züllik*
'felnő, kinövi magát derékké'; *züledt* 'meglett korú, élemedett
(ember)'. E jelentések a jelentésefejlődés egyik későbbi fokát mu-
tatják. Minden különösebb nehézség nélkül összeegyeztethetők
az előbbi jelentésekkel. Az 'anyjától, a nyájtól *elszületett*: el-
vált állat' ugyanis természet szerint egyre 'növekszik, felnő
derékké, meglettkorú, élemedett lesz' (vö. *kis öreg* fiatalról);
innen a fenti jelentések. Ám a jelentésefejlődés másik irányban
is elképzelhető. Az 'anyjától, a nyájtól elszakadt, elvált állat'
gondoskodás híján 'tengődik, kinlódik' (vö. *züllöng* MTsz.) stb.,
sőt 'megromlik, rosszra lesz': erkölcsi értelemben 'elzüllik'. A fej-
lődés egyes állomásait már elsorolt adataink szépen mutatják
és feltevéssüket erősítik.

A tejre, tehénre vonatkozó kifejezések eredetükre nézve az
előbbiekkal alkalmasint azonosak, de feltevéssünk szerint más
jelentéstani indítékok alapján fejlődtek. TOLNAI VILMOS szerint
eredetileg a tejre vonatkoznak (Nyr. XXXI, 154). Ha feltevé-

¹ MELICH i. h. nem kísérli meg a szó magyarázatát. CzF. magyarázata
a *szúr* igéből elfogadhatatlan.

sünk helyes, a tehénre kellett vonatkozniok, és nem a tejre. Erre vallanak adataink is: „A mely ház udvarába bebóg az *elzüllő tehén*...” (MTsz.) | *megzüllik* 'elveszti a tejt (a tehén)' (MTsz.) | „Nekem se igé van te;jem, *ēzüllöttek ezek a tehe:nek*“: 'elhagyja a tejelést, tejtét elveszti' Szamoshat (CsűRY BALINT szó-tárából). Tárgyi nehézségeket kell csupán elhárítanunk, hogy kiindulásunkkal a kapcsolatot megtaláljuk. Feltevésünk szerint *elszülő* (szándékot, készülést kifejező jövő idejű igenév!) tehe-nekről van szó, a tehén *elszüleszti* tejtét. Eppen a szülés miatt apad el a tehén teje, hagyja el a tehén a tejelést. Tudvalevő, hogy az 'elszülő', a borjadzás előtt álló tehenet körülbelül hat héttel előbb „elapasztják“, nem fejjik (!), hogy teje a magzat táplálékául maradhasson (WELLMANN, Alt. állattenyésztés. Budapest, 1921. 268; HETZEL, Állatorv. szülészet 154).¹ KASSAI kézirati hagyatékából már idézett adatunk bő értelmezése is világosan ide-mutat: „ha pedig a ki nem fejestől (apad el), akkoronn *züllik, el-züllik*...” (SIMAI Ö.: MNy. I, 224). Így már érthető, hogy a *tehén elszüllik, a tejtét elszüleszti*. A jelentéskéjlődés egy későbbi fokán e kifejezések a tejre is vonatkoznak: [*züllött*] *züröltt* 'megsavósodott, megtúrósodott' (MTsz.). Az ilyen jelentések kifejlődésének is tárgyi alapja van. A tehén a megborjadzása utáni napokban ugyanis „rosszízú, sűrű“ zavaros tejet ad, ez az ú. n. *fēs-tej, fēs-tej* vagy *pēc-tej* (MTsz.). E kifejezések is mindannyian a borjadzással, szüléssel kapcsolatosak. A *züröltt* változatot csak ebben a jelentésben találjuk, s bár az ikerhássalhangzó elhasonulásával is magyarázhatnók, valószínűbb a vele jelentés tekintetében szinte azonos *zür* (-zavar), *zürös* szócsaláddal való alakvegyülés feltevése.

Mint fentebb jeleztük, hangtani szempontból kell még néhány megjegyzést tennünk. Ami az egyszerű szóközépi -l- helyén mutatkozó ikerített -ll- t illeti, ilyen hangváltozás gyakori jelenség nyelvünkben. Rendesen fonetikai nyúlásnak kell tekintenünk. Gyakori olyan helyen is, ahol sem etimológiai, sem más szempontok nem kívánják (MELICH: NyK. XL, 380; KLEMM: MNy. XXII, 119).

A szókezdeten talált z- eredetű sz- helyén több magyarázatra szorul. A nyelvtörténet folyamán számolnak ugyan sz > z zöngésüléssel (MELICH: MNy. XII, 216; GOMBÓCZ: BTL. 175): *szamat* > *zamat*, *szarándok* > *zarándok* stb. esetekben, azonban első tekintetre is szemet szúr az a tény, hogy mind a zöngétlen, mind a zöngés változat ma is él a legtöbb esetben. Egy sereg példát hozhatunk a népnyelvből ma is e kettősségre: *szaj* ~ *zaj*, *szüg* ~ *züg*, *szuglya* ~ *zugla*, *száp* ~ *záp*, *szag* ~ *zag*, *szokmány* ~ *zokmány*, *szakó* ~ *zakó* (ruha) s a már idézett *szülők* ~ *zülle* stb., stb. (mindannyi a MTsz.-ból). Legtöbb z- kezdetű szavunk sz-es változatát is megtaláljuk már a MTsz. gondos lapozgatása után is. Ezen alkalmasint nyelvjárási kettősség történeti volta sem igen kétséges. Ha CALEPINUST egyelőre nem tekintjük is (*szöld, szugo, szörgők, szár* [$\geq$ *zár?*] stb.) adatai kétségtelenül biztos etimológiák híján egyelőre alig értelmezhető(k), a XVII. század elejétől biztosaknak tetsző nyomait találjuk

¹ SZEPESHELYI egyetemi adjunktus úr szíves szóbeli közlése nyomán.

e kettősségnek. MA. 1604. és 1708. évi kiadásaiban a többi között ilyen adatokat találunk: „zerző ... vide supra Szerző“ | „zabo ... vide Szabo“ | „zeke vide zekér“ | „zeek vide /zéc“ stb., stb., — jöllehet helyesírásában egyébként következetesen megkülönbözteti az *fz* jellel jelölt alveolaris zöngétlen *sz*-t *z*-vel jelölt zöngés változatától. A kérdés behatóbb tanulmányozása ilyen — valószínűleg nyelvjárási — kettősség felvételével talán világot deríthetne helyesírásunk egy mindmáig megoldatlan kérdésére, az alveolaris zöngétlen *sz*-nek és zöngés *z*-változatának egyazon jellel, a latin *z*-vel való jelölésére (vö. MELICH, Latinbetűs helyesírásunk eredete: NyK. XLIX, 102, 135–6). BABOSS ERNŐ.

Csere, cserje. A magyar *csere*, *cserje* szónak az EtSz. szerint következő jelentései ismeretesek: 1. (elav.) 'quercetum Eichenwald'; 2. 'silva, nemus, vepretum, bokros hely, pl. tölgyes, bükkös stb., Forst, Busch, Gebüsch, Wald'; 3. 'quercus, robur, ilex, Steineiche, Zerreiche'. Eredetére nézve a szót az EtSz. a magyar *cser* 'quercus, Zerreiche' szóval hozza kapcsolatba és felteszi, hogy a *csere* vagy kicsinyítő, vagy pedig 3. személyű birtokosraggal ellátott alak, de hozzáteszi, hogy ez utóbbi magyarázat ellen az szól, hogy a *csere* fővégi hangzója a BécsiK. adata szerint nyílt, holott szóvégi zárt *e* jelzést várnánk. A *csere* <: *cser* származtatás ellen azonban jelentéstanai nehézségek is szólnak. SZINNYEI J. ugyanis (NyK. XXXIII, 136) az 1. alatt felsorolt jelentés megvoltában kételkedik, mivel azt eddig szövegből még nem mutatták ki és csak MA.³, PP. és MArt. 1818. szótáraiból igazolható. Ugyancsak SZINNYEI (uo.) megállapítja a nyelvtörténeti adatok alapján, hogy a *csere* szó általánosabb jelentése, tehát a 'bokros hely, bármely fa bokros csemetéje' az eredetibb, és így nem függ össze a *cser* szóval. Ezek után a *csere*, *cserje* etimológiáját máshol kell keresnünk, mégpedig a 'silva, nemus, vepretum' jelentésű szavak körében.

A szláv nyelvek közül a szlovénban és a kaj-horvátban találjuk ezt a jelentése folytán ide vonható szót: szlovén *črêt* m. és *črêta* f. 'ein morastiger Ort, der Ried' PLET. | kaj-horvát *črêt* 'močvarno mjesto osobito u šumi, lacuna, palus, silva paludosa (mocsaras hely, különösen erdőben, mocsaras erdő)'. Ezt az adatot a HASz. BELLOSZTENECZ után idézi, akinél a következő adatokat találjuk: *chrêt* (olv. *čret*) 'silva paludosa, lucus'. A *lucus* címszó alatt ezt találjuk: *gay* (olv. *gaj*), *dubrava*. E két utóbbi szó jelentése 'berek, liget, erdő'. A szó a többi szláv nyelvekben is megvan (vö. BERNEKER, EtW. I, 150), de az orosz, kis-orosz és cseh megfelelőkre részint jelentésbeli, részint hangalaki eltérésük miatt a magyar szó származtatásánál nem gondolhatunk. A kaj-horvát adatra még csak az jegyzendő meg, hogy megfelelője az irodalmi nyelvben nem élt; ott ugyanis *crijet* (vö. *črep* ~ *crijep*) volna a szabályos megfelelője. Mármost az a kérdés, hogy a szlovén *črêt*, illetőleg kaj-horvát *čret* alakból hogyan lett a magyar *csere*. Mikor a szó átkerült a magyarba, eredeti alakja *cserét, esetleg *cserêt lehetett; erre azonban adatunk nincs. A feltehető alakot a magyar nyelvérzék tárgyesetnek érezte és elvonta belőle a képzelt ragtalan *csere* alakot (olv. *csere*).

Hasonló elvonásra ma már több példát ismerünk, és leginkább szláv átvételeknél, ahol az átvett eredeti alakot a magyarban szintén már nem tudjuk kimutatni. PAIS D. a magyar *je-genyé* és *medve* szavakat a szláv *jagnędę* (pl. szerb *jagnęd*), illetőleg *medvěđę* szavakból úgy magyarázza, hogy a magyar nyelvérzék a szóvégi *d-t* kicsinyítő képzőként elvonta (MNy. X, 269). HORGER A. hasonlóan magyarázza *csárda* szavunkat: elvonásnak a többesszámnak érzett **csárdák* alakból, mely a szerb *čardak* átvétele (Nyr. XLI, 82; uo. még több más adat). Képzelt tárgyesetből való elvonás az erdélyi *domika* szó, mely az oláh *dumicat* (1. 'Bissen' és 2. 'Art Suppe, in die Brocken gekochter Hirse getan werden' EtSz.) szóból származik.

A *čret*: > *cseré* összefüggést mindez nagyon valószínűvé teszi. A kérdés csak az, hogy a szó melyik nyelvből való. Jelentéstan szempontból a szlovén és kaj-horvát jön számításba, ezek közül is elsősorban a kaj-horvát. BELLOSZTENECZ szótárában ugyanis a *quercetum* címszó alatt ezt olvassuk: *hrasztov lóg, dubrava, chret, hrařtovje*; vagyis a *chret* szó egyjelentésűnek szerepel a 'tölgyes, tölgyeserdő' jelentésű szavakkal. A 'nemus. silva paludosa' → 'quercetum' jelentésfejlődés tehát már a kaj-horvátban megtörtént, és meglehetően már az átvétel korában, de ha nem is volt meg a magyarban a kaj-horvát jelentéstől függetlenül is kifejlődhetett. Ezért az EtSz.-ban az 1. alatt felsorolt 'quercetum, Eichenwald' jelentésben semmi okunk sincs kételkedni. A *cseré* szónak későbbi 'quercus, robur, ilex' jelentése úgy magyarázható, hogy hangalakilag nagyon közel állván az egészen más forrásból származó *cser* 1. 'quercus' és 2. 'silva quercina' szavunkhoz, átvette ennek jelentését, amely jelentésátvitelt segíthette a 'nemus, vepretum' → 'quercetum' jelentésfejlődés is.

A szláv **črěto* szónak kisorosz megfelelőjéből, a *črět* alakból (jelentése: 'Schilfrohr, Schilf; Binse; mit Schilfrohr bewachsene Stelle') való a magyar *cseret* 'nádas, kákás sűrűség a vizenyős réten' tájszó, amely azonban késői átvétel, és csak kis területen (Szatmár és Bihar megyékben) mutatható ki (vö. EtSz.).

HADROVICS LÁSZLÓ.

Dada, baba. *Dada* szavunknak az EtSz. szerint két jelentése volna: 1. a már elavult 'anus, vetula, altes Weib. Vettel' és 2. a ma is közismert 'nutrix, Amme'. Eredetéről pedig azt mondja e szótárunk, hogy „gyermek- ill. dajkanyelvi szó”. Nekem azonban ezzel szemben az a véleményem, hogy nem egy szónak két jelentésével állunk itt szemben, hanem hogy két azonos alakú, de egymástól egyébként teljesen független *dada* szavunk van. Egyik a már elavult 'altes Weib' jelentésű, másik a ma is közhasználatú 'Amme' jelentésű. Hogy milyen eredetű az előbbi, azt nem tudom, de az utóbbiról nekem is az a véleményem, hogy gyermeknyelvi szó. Csakhogy erről még azt is merem állítani, hogy nem egyéb, mint a *dajka* szónak gyermeknyelvi változata.

A legutóbbi negyven-ötven esztendő folyamán Nyugat-Európa nyelvészei között meglehetősen elterjedt, sőt talán általánossá vált az a vélemény, hogy: gyermeknyelv nincsen, csak dajkanyelv van! Vagyis szerintük az úgynevezett gyermek-

nyelvi szavak és szóalakok nem a gyermekektől, hanem a környezetükben levő felnőttektől származnak. A Nyelvtudomány Alapelvei című munkám megírásakor én magam is ehhez a felfogáshoz csatlakoztam (1. kiad. 41. §., 2. kiad. 38. §.), de azóta, több gyermek első beszélési kísérleteit figyelgetve és sokat gondolkozva ezen a kérdésem, lassanként arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez a felfogás nem lehet helyes. Ma az a véleményem, hogy azon szavaknak és szóalakoknak jó része, melyeket gyermeknyelveknek szoktunk nevezni, csakugyan a gyermek környezetében levő felnőttektől származnak ugyan, tehát joggal nevezhetők jellemző műszóval *dajka* nyelvi szavaknak, de vannak ezzel szemben olyanok is, melyek igenis a beszélni csak most kezdő gyermekek ajkán keletkeztek, s csak tőlük vették át a környezetükben levő felnőttek is.¹ Ezeket, szintén jellemző nevet keresve számukra, talán *babanyelvi*eknek lehetne nevezni, úgyhogy a *gyermeknyelvi* szókészlete szerint részint *dajkanyelvi*, részint *babanyelvi* eredetű volna.

A babanyelvi szavaknak egyik, úgy látszik, bármely nyelvre nézve jellemző vonása az, hogy a kis gyermek mássalhangzóval kezdődő szavainak csak kezdő mássalhangzóját és ezt követő magánhangzóját ejti ki, de e két hang kapcsolatát megismétli, nyilván azért, hogy az általa ejtett hangsor körülbelül olyan hosszú legyen, mint amilyen az eredeti hangsor volt. Egy ismerős családban pl. megfigyelhettem, hogy a beszélni kezdő baba néhány évvel idősebb (*Ferenc:*) *Ferke* nevű testvérét *Fefe*-nek nevezte. (A mamának és az egész családnak ez persze nagyon tetszett, s azóta, pedig jó néhány esztendő telt el attól fogva, ők is a kétségtelenül babanyelvi eredetű *Fefe* néven szólítják vagy emlegetik *Ferké*-t.) Bizonyára éppen így keletkezett a *Lajos* névnek sokfelé hallható *Lala* változata is, vagy pl. a német *Mizi*-ből *Mimi*, vagy a francia *Louis*-ből (*Loulou* >) *Lulu*, *Lisette*-ből *Lili* stb. Meg vagyok róla győződve, hogy *papa*, *mama* és *popó* szavaink is, melyek a mi nyelvünkben német eredetűek ugyan, de valamennyi nyugateurópai nyelven is megvannak, végső fokon nem egyebek, mint a latin *pater*, *mater* és *podex* szavaknak az egykori latin babanyelvben keletkezett változatai. Az ilyen babanyelvi szavak sorába tartozik nézetem szerint a *dajká*-ból való *dada* szó is.

Ugyanilyen eredetű nézetem szerint még *baba* szavunk is. Erről is csak azt mondja az EtSz., hogy „gyermek- ill. dajkanyelvi szó“ (az előbbieket után ezt most persze „babanyelvi“-re kellene kiigazítani). De itt is hozzá merem tenni, hogy a 'Puppe, Spielpuppe, Docke' (majd ebből 'nympha insectorum') jelentésű *báb* főnév kicsinyítő N. *bábó* > *bábú* származékának babanyelvi változata. Lehetne ugyan arra is gondolni, hogy talán a *báb* szónak a többeli magánhangzó becéző rövidítésével és kicsinyítő -a, -e képzővel képezett származéka, mint amilyenek pl.: (latin

¹ Az átvételre nézve tanulságos a következő eset: Egy ismerős családban a két és fél éves unoka a nagypapa szemüvegével kapcsolatban egyszer *szēmüveg* helyett véletlenül azt mondta, hogy *szēmügev*. Azóta az egész család kivétel nélkül mindig csak *szēmügev*-et mond.

Blasius >) *Blázs (> oláh *Blaj* ~ *Balás-falva*) mellett *Blásá (> R. *Balasa* > *Balassa*), *János*: R. *Jana-falva* (> *Gyana-falva*), *Kálmán*: *Kala* (Nagybeeskerek), *Mária*: *Mara*, *Pál*: *Pala* (> *Palya*), *Júlia*: N. *Jula*, *Lúcia*: N. *Luca*, *Bódizsár*: *Boda* (ma családnév), *Péter*: *Pete* (ma csn.) stb. (Ebben az esetben tehát *baba* nem tartoznék a babanyelvi szavak sorába, mert a beszélni csak most kezdő gyermek semmiféle szóból sem képez semmiféle becéző származékot; de ilyen alakulás mellett még gyermeknyelvi szónak sem volna mondható). Mégis valószínűbbnek tartom, hogy az előbb említett módon keletkezett. Megerősítheti ezt a feltevésemet az a körülmény, hogy a gyermekjátékul szolgáló *babaház*-nak az udvarhelymegyei Vargyason és Bibarefalván (nem gyermeknyelvi) *bábóház* nevét jegyeztem fel. Azt hiszem tehát, hogy *bábó* vagy *bábú*-ból beszélni kezdő gyermekek nyelvében a fentebb ismertetett *dada*-félék módjára (rövid *a*-val való) *bábá* lett, majd az *a* szabályos labialisatiójával *baba*, ezt a babanyelvi *bábá* > *baba* alakot aztán felkapták a gyermekek beszélő kísérleteiben gyönyörködő felnőttek, s így lassanként közhasználatúvá vált.

HORGER ANTAL.

Hideg leli. Ezt a kifejezésünket tudtommal még senki sem magyarázta. A NySz.-ban ilyen változatokat találunk: *hideg lelné őket, reszketeg lelé, nehézség löli, mi lett, ellelte a hideg; hideglelés, hideglelet, hideg-ellelés*. A MTsz.-ban: *lölögeti, lövögeti a hideg, hideglövés, hideglövís*. Tudjuk azonban, hogy a MTsz. nem a köznyelvi alakokat, hanem csupán a népnyelvi alakváltozatokat idézi, s így ennek adatai nem azt jelentik, hogy a népnyelvben csak *hideglövés*-féle kifejezések fordulnának elő. Igazolták ugyan már a *kilötte a hideg* szólásmódot is (Nyr. XXXI, 463—4, XXXII, 47, 114), de minthogy *hideglövés*-féle kifejezéseket a NySz. nem ismer, s minthogy a *lel* igének *löl* változata szerte az országban ismeretes, a *kilötte* > *kilöte* > *kilötte a hideg, hideglövés* változatok nem a *lő* igével kapcsolatosak, hanem a *lel* igének *löl* > *lő* változatából keletkeztek. S csakugyan, a MTsz. idézi is a *leltem, lelte* igei alakoknak *lőtem, lötte* változatát.

Kifejezésünk eredetére világot vet a következő moksa-mordvin adat: *Ujftevi urmas viške maštíkssa. Tuvot' musj maštíks, vajmons karmaj tarksemonza stakasta*. Szó szerinti fordítása: 'Kezdődik a betegség erős lázzal. A disznót találja láz, lélekzetét kezdi húzni nehezen.' Ez az adat A. SZKOMOROCHEV orosz nyelvű népszerű könyve moksa-mordvin „Kudoń žuvatań zaranjij urmatne i sinj pravndaftamanza ('A házi állat ragályos betegségei és azok gyógyításai'. Moszkva, 1924.) című fordításának 94. lapjáról való. Fordítója I. BONDJAKOV, egy komoly munkásságot kifejtő moksa-mordvin származású nyelvtudós, akiről tehát bátran elhithetjük, hogy *musj maštíks* 'láz találja (leli)' kifejezése hiteles népnyelvi adat. Van az orosz könyvnek erzámordvin fordítása is, de ott a kérdéses szöveg így hangzik: *sonzo ajso tšave vieb maštíks* 'öt öli erős láz'. A moksa-mordvin adat alapján nyilvánvaló, hogy a mi *hideglelés*-féle kifejezéseink őseinknek démon-hitével kapcsolatosak. A kezdetleges néphit szerint, ha tudom egy gonosz szellemnek a nevét, rendelkezem

vele, s ellenségemre, helyesebben ellenségembe küldhetem. A démon ekkor keresi ellenfeletem, s ha megtalálja, megleli: megszállja s gyötörni kezdi. *Mi lett?* vagy *Mi talá(l)t?* (Göcssejből PAIS Dezső) — kérdezzük ma is a különösen viselkedőtől, azaz: „Miféle gonosz szellem talált meg téged valamelyik ellenséged akaratóból?” Ezt a magyarázatot talán felesleges is tovább indokolnunk, s mindennemű kétségünket eloszlatja a következő adat: *mi lette, ha ugyan ördög van benne, kérdezi* (NySz. II, 564).

JUHÁSZ JENŐ.

Bendeguz. A magyar krónikák szerint tudvalevőleg *Bendeguz* Attila atyja, viszont: „Attila atyjának neve Priskos Rhetornál Μουδιουχος, Jordanesnál *Mundzucus* alakban maradt meg. E név olvasata *Mundžuk*, eredeti jelentése 'Gyöngy, Üveggyöngy' — írja NÉMETH GYULA (HonfKial. 135) és idézi VÁMBÉRYNAK „A magyarok eredete” című művét. A származtatás kifogástalan, ha a *Bendeguz*-t mellőzzük. A fölhozott 'gyöngy' jelentésű török nevek is megerősítik e magyarázatot (i. h. 135—6), amelyhez utóbb RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ öt más *Mundžuk* nevű török főurat, fejedelmet idéz (MNy. XXVII, 101).¹ A *Bendeguz*-ról az EtSz. nem mond határozott véleményt, csak közli változatait (Kézai: *Bendacuz*, KépKr.: *Bendekus*, más krónikák: *Bendekuz*, *Bendekuc*, *Bendeguz*, *Bendeguc*, *Wendeguz*), s megemlíti, hogy RÉVAI MIKLÓS meg NAGY GÉZA szerint a *Mundzucus* névvel függ össze. Az utóbbi (Pallas Lex.) a *Bendegúz*-t egyszerűen íráshibák, betűcserék eredményének tartja a hiteles, eredeti *Mundžuk*-ból; magyarázata nem jöhet számba.

Ha föltesszük a két név egybetartozását, legelőször is különböző hangrendjük tűnhetnék föl. De Priskos ov-ját és Jordanes u-ját épannyi joggal olvashatjuk ü-nek, mint amennyivel u-nak; a magyar *Bendeguz* alak pedig magashangrendre utal: *Mündžük-re. PAIS Dezső (MNy. XXXI, 267) a török *bün* (*mün*) 'leves' szót veti fel a *Bunger* név magyarázatára (s jelentés szerint esetleges kapcsolatot lát *Bünger*-nek és fiának, *Bors*-nak a neve közt). A *Mündžük* név ennek a török szónak lehetne talán származéka a közönséges *-džik*, *-džük*, *-džyk*, *-džuk* török kicsinyítő képzővel, tehát: 'leveske'. A *Bünger*-en kívül 'leves' jelentésű török név talán nem erősíti meg e magyarázatot, de rokonság fogalmú, táplálkozásról vett török név van elég, pl. *Árpa*, *Búza*, a fenti *Bors* stb. Felmerülhet az a lehetőség, hogy a kun *Et* ~ *Etü* név (Anonymus 8., 10.) a török *et* 'hús' szóból való. Ide tartozik még *Jutocsa* 'ízlelő' (NÉMETH, HonfKial. 288), *Tolon* 'jóllakás' (Gombocz: MNy. XI, 247) stb.² A magyar névadás szintén törökös lévén, magyar neveket is idézhetünk: *Bor*, *Burd* 'Wein' | *Itol* 'ital' (PAIS: MNy. XVIII, 98) | *Culesed* 'köles' (i. h. 33) | *Wayad* 'vaj' (i. h. 98) | *Elesygy* 'eleség' (EtSz. I, 1524) | *Ehudi* 'éh' (EtSz. I, 1501) | talán az *Eded* név (VárReg. 33) a kihalt *ed* 'gabona' szóból (l. EtSz.).

Mármost a *-džik* stb. török kicsinyítőnek van egy *-oz*-vel bővült változata, a szintén gyakori *-džygyz*, *-džijiz* < *-džijiz*,

¹ SCHÖNFELD és WERLE germán kísérletei kevésbé helytállóak.

² Vö. PAIS: MNy. XXVII, 243.

-*džuruz*, -*džüjüz* < -*džürüz* képző (J. NÉMETH, TürkGram. 35). A *Mündžük* kicsinyítő képzője könnyen felcserélődhetett a bővebb alakra. Ilyen névbéli bővülések: *Bors* ~ *Borsod* (PAIS, MAn. 48) | *Tonuzaba* ~ *Abád* (i. h. 102) | talán a *Takson* ~ *Taks* (RÁSONYI NAGY: MNy. XXIII, 274). *Mündžüüz ~ *Bündžüüz lesz tehát az az alak, amit a magyarság hall (mégpedig nem bolgár-törököktől). Az ősz-magyar a török *ü-t i*-vel helyettesíti: **Bindžig[k]iz* > **Bingyig[k]iz*. Szabályos *i* > *ë*, ill. *i* > *ü* változással és *gy* > *d* depalatalisatióval, amilyenek: *gyió* > *dió*. *gye* > *de*, *Ögyen* > *Öden*, *Ödön* (MNy. IV, 176), *mégy* > *méd* (MNy. XXV, 351) stb., a XIII. századi **Bëndög[k]öz* ~ **Bündög[k]üz* alakot kapjuk. A *Bëndögüz* vagy e kettő keveredése, vagy helyesebben az utolsó szótagban elmaradt nyiltabbá-válás helyett *i* > *ü*-vel jött létre (vö. még MURMELIUSBAN IS: *lelkus*, *Billegus*, I. MNy. VII, 364–5).

Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a mai *Böngyik* családnév a rövidebb -*džük* képzős alak pontos magyar mását juttatja eszünkbe: *Bündžük > *Böngyök > *Böngyik*. — PAIS DEZSŐ tanár úr figyelmeztetett, hogy a Μουνδιουχος, *Mundzucus* -os, -us-a talán nem is görög, latin toldalék, hanem már itt a -*džüküz* képzőt kereshetnők. — Egyébként a *mün* ~ *bün* származtatás fölösleges volna, ha a *mundžük* 'gyöngy' szónak lenne magashangú változata. Ekkor egy -*sz* kicsinyítőszó származék lenne a *Bëndögüz* (vö. *oguz* MNy. XVII, 206, *ikiz*, *kyrkyz*). A RÁSONYI NAGY idézte öt *Mundžük* személynév közül az első kettő egyébként megengedi a *Mündžük* olvasást is. Akárhogy magyarázzuk is a *Mundžük*-ot, magyar szempontból bizonyosnak látszik, hogy *Bendequz* elégséges magyarázásához egy *Bündžüüz-féle alak átvételét kell felvenni.

MESKÓ LAJOS.

Követség. Nyr. LXV, 130 „Szótározatlan szók“ című cikkében KARDOS ALBERT fölhívja a figyelmet a *követség* főnévnek egy olyan jelentésére és használatmódjára, amely tudomása szerint csak a MTsz.-ban van följegyezve, de ott is egyetlenegy biharmegyei adatban, és így hangzik: *köveccsiggel legyen mondva*, a. m. 'engedelemmel legyen mondva'. A cikkíró ezt a szólásformát is ismeri: *követséggel szólva*, és azt mondja a két kifejezőmódról, hogy főképp akkor használatosak, mikor valami illetlen szót akar vagy kénytelen az ember kiejteni a száján; megjegyzi egyúttal, hogy a *követség* szó ilyen jelentéssel „széles és nagy területen él, Debrecenben is közhasználatú“. Ezt a figyelmeztetést megerősíthetem azzal, hogy a két szólásforma közül az egyiket, a MTsz.-ban följegyzettet magam is ismerem, és nem egyszer hallottam gyermekkoromban, a hetvenes években Nagybányán, egy szolnokdobokamegyei öregasszony szavajárásaként, illetlen kifejezés enyhítése céljából, így: *köveccsiggel legyen mondva*. Még meg kell jegyezni, hogy legújabbán második szótározása is megtalálható CSÜRY BALINT Szamosháti Szótárában, ugyancsak a tőlem is ismert formában: „Ük.röndüsztem, mek — kö.veccséggel legyem mōndva — mék hān.tam is.“

ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Kosztolányi Dezső.

Immár örökre elnémult ajkán és lantján a magyar szó, az a nyelv, amelyet nem csupán valami élettelen szerszámnak nézett, pusztá kifejező eszköznek, hanem szeretett is, egész lelkével, igazán. A tollnak azok közé az Arany János-féle tudatos művészei közé tartozott, akiknek valósággal szívbeli ügyük a nyelv, akikről szinte azt lehet mondani, hogy egy egy nyelvész veszett el bennük. Ő maga így jellemezte önpönmagát: „Író vagyok, aki anyagával bibelődve sokszor és szívesen eltűnődik a nyelvi jelenségekről.”¹ Ezt a hajlamát akkor mutatta ki felőtlőbb módon, amikor nyílt levelet írt MEILLERhez, a Collège de France-nak azóta már szintén elköltözött tanárához. MEILLET egyik könyvében² ócsárolta a magyar nyelvet és irodalmat. Kosztolányi elmésen és finom gúnnyal válaszolt a Nyugat hasábjain.³ Ráolvasta támadónkra, hogy ezúttal nem a tárgyilagosságra törekvő tudós szólalt meg művében, hanem az elfo-gult politikus. Olyan talpraesett válasz ez a nyílt levél, oly meggyőzően érvel s annyira szívünkéből fakadt minden sora, hogy iskolai könyvbe kíváncsozik, hadd szívja lelkébe már ifjúkorában minden művelt magyar. Ha Kosztolányi semmi mást nem írt volna a magyar nyelvről, akkor is meg kellene itt róla emlékezni korai elmúlása alkalmából. De írt egyebet is.

Már régen észrevette, vagy egy negyedszázaddal ezelőtt, mennyire kezdi elborítani nyelvünket a fölösleges idegen szavak áradata. Már akkor felszólalt ellene, de nem igen hallgatott rá senki. Az 1930-as évek elején, az Akadémia nyelvművelő moz-galmával párhuzamosan, mint az Akadémia Nyelvművelő Bizott-ságának is lelkes és tevékeny tagja számos cikkben fáradozott azon, hogy felrázza a szunnyadozó vagy alélt nyelvi lelkiismer-etet. Azt harsonázta a közönyösöknek fülébe, hogy törődjünk többet nyelvünkkel, és ne szabadítsuk rá csupa szellemi tunya-ságból vagy kényelemszeretetből a szükségtelen idegen szavak sáskahadát, amely hamarosan felfalja egy csomó meglévő eredeti szavunkat. Az ő fejéből pattant ki a józan nyelvtisztoga-tás ellenzőinek, a fölösleges idegen szavak dédelgetőinek ötletes elnevezése: *nyelvpiszkitók*. A nyelvvel foglalkozó cikkei főként a Pesti Hírlapban jelentek meg,⁴ ebbe a körbe vágó szerkesz-tői buzgólkodásának eredménye pedig A Pesti Hírlap Nyelvőre (Budapest, 1932.) s ennek erdélyi, módosított kiadása, az Anya-

¹ Nyugat 1930. júl. 16., 81. l.

² Les langues dans l'Europe nouvelle.² 1928.

³ A magyar nyelv helye a földgolyón. Nyugat 1930. júl. 16., 81—92. l. — Vö. MNY. XXVI, 402—4.

⁴ Túlvilági séták (Pesti Hírlap 1931. febr.—márc., cikksorozat). — Pár szó a nyelvújításhoz (i. h. 1932. ápr. 10.). — Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók (i. h. 1932. aug. 20., 28., szept. 4., 11.). — Bábel tornya (i. h. 1933. márc. 25., ápr. 2.). — Zweig István és Alexander Petőfi (i. h. 1936. jan. 5.). — Beszéde a Nyelvművelő Szakosztály sajtóértekezletén, 1932. dec. 13 án (Magyarosan II, 13—5). — Nyelvművelés (Nyugat 1933. máj. 1., 503—14. l.) stb.

nyelvünk (Brassó, 1934.), mind a kettő igen elterjedt, népszerű könyvecske.

Kosztolányi mélyen meg volt győződve arról, hogy igaz ügyért harcol. Mint maga mondja, ezért vállalta a gúnyt, vállalta a tanítás hálátlan szerepét s az apostolkodást. Pedig jobban szeretett volna énekelni. Most már se nem énekel, se nem tanít. Távoztával nemcsak a magyar Parnasszus lett szegényebb, a magyar nyelv művelés ügye is erős támasztékát veszítette el benne.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A kecskemétiék levele Wesselényi Ferenchez 1590-ből.

Tekentetőf es bõcsiwlettõs¹ Nagos² wrwnk Eltigh valo hiwffegõs zolgalott[un]kat Iriuk mynd waraful Nagnak, minth keogielmes Nagos wrwnknak es keuanok aß wr Ifentiül w ßenth feolfegettwl nagnak minden Jõth es Jo egeffegoth meogh adattatny mynth kegielmes nagos wrwnknak mind aß Nagodhoß tartoßokkal eogiettembẽ esmynden Jokkaleogiettemben. Thouabba keogielmes Nagos wrã meogh ertõttwkw aß my Nagos dõczigabrielne Aßßonioktwl w Nagfagattwl Nyari Chriftina Aßßonionktuul aß Nagod akkarattiath es keuanfagath hogi [.....]³ feol [.....] Mýnek okkaerth kõiõrgõnk keogielmes Nagos wram mynd waraful Nag[nak] mynd (!) keogielmes Nagos wrwnknak az Hattalmas Iftnerth hogi Nagod kõiõrwllion raytunk tekenchie meogh Nagod az my Zõgen meogh Niomor[odott] allapatunkath es Nyaualiankath eß keferuel firalmal vólgben (!) eß meogh romlot feoldõn, meõrth (!) eßt nyuã bißonial monthattiuk Nagnak mynth keogielmes Nagos wrwnknak hogi anira juttotunk eß meogh nyomorult feoldõn eß banatnak vólgien eß nagh Infegh zolgallath es feßettes miatt, hogi cziak az Ha[talm]as Iften w Zenth feólfege lattia es tugia mynden Nyaua[liankath] Nyomorufagunkath; Annak okkaerth meges fölõtte Igon [keõiõrgõwn]k tellies waraful mynth keogielmes Nagos wrwnknak aß Hattalmal Iftnerth hogi Nagod halgaffa meogh aß my kõiõrgeffunketh es hogi Nagod mynketh mynketh⁴ aßßal ne banchion kõiõrullion Nagod rayttunk meol (!) Nagod kõiõrõletõffegeyerth zalgalhaffunk Nagnak mynth keogmes Nagos wrwnknak tellies waraful myndẽ elettneknek Napiaýban es aß wr Iftenýs w ßenth feólfege meogh tarczia es elteffe Nagdath mynth keogielmes Nagos wrwnkath, mynd az my keogielmes Nagos Aßßonionkkal eogiettembe es aß

¹ A kézirat alsó és felső ékezzettel írott „o“ betűjét helyettesítjük az „õ“ jellel.

² ~ rövidítési jellel a többi esetben is.

³ A [ ] a hiányzó részeket jelzi.

⁴ Kétszer.

Naghoß tartóssokkal eogiettemben es mýnden Jokkal. Ez leuel keqlth Keczikemetvon Anno 1590 die 5 decembris.

Az kechikemetti býro Zabo gergel mýnd aß en efkwth býro tarfaiual es mind aß eoregh emborokkel eogiettemben tellief warasul Hwven zolgallunk mýnth keogmf² Nagos wrunknak.

[Cím a félív másík lapján:]

Az mý keogielmf es Nagos: wrunknak hadadban vefelený ferenchi(!) wrunknak w Nagnak Nekunk mýnden koron keogmes es Nagos² wrunknak adaffek ez leuel Hiuē keleben.

[Későbbi, XVII. századi írással:]

Kecfkemetiek levele Vefelenyi Ferenczhez.

*

Eredetije egy félív első, a cím a második lapján, Kecskemét magyar köriratú, zöld viaszba papirosra nyomott, jelenleg töredékes pecsétjével az Erdélyi Múzeum báró Wesselényi család levéltárának missilis anyagában. Régi jelzése: No 421.³

SZABÓ T. ATTILA.

Jegyzőkönyv. 1608. január 17-én „secundum vetus calendarium“, tehát január 27-én írja Budáról Habil effendi főkadia Molart János haditanácsosnak Bécsbe (Bécsi Áll. Levéltár. Turcica), hogy Ibraim Cselebi, a budai vezérbasa atyjafia, egy Bernard Rayzich nevéü „némöt áros embörnek“ 73 arany értékű díszes török lószerszámot adott át Budán azzal, hogy Bécsben szép órákért cserélje be, s ezenkívül 5 arany értékű kisebb tárgyakat jó késekért való becserélés végett. Ezeket a kisebb tárgyakat így sorolja elő Habil: „... egy szép tatár ostort selyemből... ismét egy nyáj festött kalánt, ismét egy nyáj fülvájót, agár nyakára valót és egyéb apró-csöpröt. melyek mögétek volna 5 aranyat... melyeket ő maga is (t. i. Rayzich) fölírt volt az *jegyző könyvében* s itt is (t. i. Budán Ibraim Cselebiék) fölírták...“ Rayzich Bécsben hirtelen meghalván, hagyatékából e tárgyak visszaszolgáltatását kéri Habil effendi.

Szendró vára inventáriuma. A magyar nyelvű inventárium, amely 1607. február 17-én kelt (Közös Pénzügyminisztérium Levéltára 15.435.), különösen érdekes a hadi szerszámok s ostromra való szerszámok magyar elnevezései miatt. Pl.: *Tüzes szerszámmal tele korsókat, ostromra valót 60 db. | Hosszú dárdára csinált tüzes laptát 23 dbot | Algyúhoz való kesefát (kisefát) 6 | Kerek fúró | Bokázó fúró (vö. bakázó és bokázó-furu 'vastag fúró' MTsz.) | Kézi fúró | Koh-legyező | Koh-nyárs.* KÁROLYI ÁRPÁD.

¹ A *keogielmes* helyett rövidítve, de rövidítési jel nélkül.

² Rövidítési jel nélkül.

³ Megjegyzendő, hogy ugyanebben a levéltárban még több XVI. századi kecskeméti levél van; ezt itt érdekes nyelvjárástörténeti adataiért közlöm.

NÉPNYELV.

Csűry Bálint Szamosháti Szótára.

Amikor SZILY KÁLMÁN 1903-ban életre hívta a Magyar Nyelvtudományi Társaságot, a magyar nyelvészet félszázadon keresztül folyó rendszeres kutatások eredményeként létrejött nagy jelentőségű összefoglalások és gazdag anyagot feltáró forrásmunkák segítségével foghatott jövőendő feladataihoz. Megvolt a lehetősége a biztos alapokra épített munka további fejlődésének, másrészt annak is, hogy a magyar nyelvtudomány eredményei szélesebb körök érdeklődését fölkelteve gazdagítsák a magyar műveltséget. A megalakuló társaság nem kereste a maga feladatának könnyebb oldalát azzal, hogy csupán az előző kutatások eredményeinek népszerűsítésére vállalkozott volna. Nem is szorítkozott a magyar nyelvtudomány egyik vagy másik ágának kizárólagos művelésére, hanem működését igyekezett kiterjeszteni mindarra, ami a magyar nyelv tudományos megismerésével kapcsolatos. Egyik fontos feladatának tekintette kezdettől fogva a népnyelvi gyűjtések előmozdítását is. A társaság alapítására kibocsátott felhívás, az alakuló közgyűlés, sőt az alapszabályok egyik pontja is a teendők közé sorolja a népnyelvnek minden irányban való átbúvárlását.

A Társaság népnyelvi munkatervének megállapítására bizonyára hatással volt, hogy a nem régen megjelent MTsz. az évtizedeken keresztül elszórta megjelent és újabb adatokkal is gazdagított anyagot egy nagyarányú forrásmunkában kritikailag rendezte, feldolgozta és ezzel megerősítette nyelvészeinknek azt a jogos reményét, hogy a népnyelv rendszeres kutatása továbbra is gazdag eredményekkel fog járni. ZOLNAI GVULA 1901-ben a népnyelv tanulmányának a magyarság egész területén rendszeressé és állandóvá tételét célzó javaslatot terjesztett az Akadémia elé (MNy. XXV, 48).

Az egész magyar nyelvterületre kiterjedő gyűjtés szervezését vette célba a Magyar Nyelvtudományi Társaság is. A választmány már a legelső ülésén, 1904. október 29-én, bizottságot küld ki a rendszeres és tervszerű népnyelvi kutatás kérdésének tüzetesebb megvitatására és javaslattételre. A bizottság munkatervet dolgoz ki az anyaggyűjtésre, a gyűjtött anyag feldolgozására és a gyűjtők képzésére, elhatározza a nép között élő alkalmas gyűjtők toborzását (MNy. I, 289, s a gyűjtők részére a bizottság előadójával, BALASSA JÓZSEFEL, tájékoztató utasítást készített (A nép nyelvének tanulmányozása. Budapest, 1905.). Ugyancsak a gyűjtők, kutatók tájékoztatását s a gyűjtés rendszeressé tételét szolgálta ERDÉLYI LAJOSNAK „Nyelvjárásaink ügye és teendőink” című tanulmánya (MNy. I, 291 és 337; külön is a MNyTK. 5. számaként). A Társaság felhívására 1906 végéig az ország minden részéből összesen 200 gyűjtő jelentkezett (névsoruk gyűjtő területük szerint a MNy. II. 5. és 6. füzeté borítékán). A gyűjtők utasítása szerint a népnyelvi kutatáshoz nem kell több szakismeret, mint amennyit a középiskola vagy a tanítóképző nyújt. Néhány középiskolai tanár és tanárjelölt mellett a gyűjtők nagyobb része tanító és lelkes volt. Lelkesedéssel

fogtak a gondosan szerkesztett utasítások alapján a gyűjtéshez, de hamarosan kiderült, hogy legtöbbjük fáradsága kárba vész, gyűjtésüknek alig egy csekély hányada használható. A választmány 1907. február 19-i ülésén GOMBOCZ ZOLTÁN, a Társaság titkára, azt jelenti, hogy a gyűjtők a MTsz.-ban feldolgozott anyagot nem ismerik, a Társasághoz beküldött népnyelvi gyűjtések sok fölösleges anyagot tartalmaznak, s aránylag csekély mértékben viszik előre a népnyelv szókészletének ismeretét; ezért azt indítványozza, hogy a választmány állíttassa össze a MTsz.-ból a kétes adatokat, a kevésbé vagy alig ismert szókat, és a jegyzéket küldje meg a népnyelvi gyűjtőknek a gyűjtés irányítására (MNy. III, 334). A 16 lap terjedelmű tudakozó füzetet (Kérdések a magyar népnyelv ismerőihöz) a Társaság megküldte a gyűjtőknek, s a titkár jelentései szerint a felhívásra 30 gyűjtőtől érkezett körülbelül 5—6000 adat s közülük 2000-nél több használható (MNy. IV, 46, 191). Az adatokat GOMBOCZ ZOLTÁN a MTsz. mintájára cikkekbe szerkesztette, s a Társaság kiadta a MNy. IV—VI. kötetében (külön is a MNyTK. 11. számaként).

A Társaságnak az a törekvése, hogy a tájszógyűjtést az egész magyar nyelvterületen megszervezze, megfelelő számú képzett gyűjtő hiánya miatt nem járt kielégítő eredménnyel. A MTsz. megjelenése óta egyébként is időszerű volt, hogy a népnyelvi kutatás újabb, a MTsz. anyagát kiegészítő tájszógyűjtéseknél nagyobb feladatokra is vállalkozzék. GOMBOCZ ZOLTÁN az 1907. évről szóló titkári jelentésében beszámolva a Társaság addigi népnyelvi gyűjtéseiről megállapítja, hogy a kisebb-nagyobb tájszógyűjteményeknek aránylag csekély tudományos hasznát látjuk, s ezért új gyűjtő eljárásnak, új feladatnak a gondolatát veti fel. Kívánatosnak jelzi olyan népnyelvi monográfiák írását, amelyek nemcsak az illető nyelvjárás különösségeit jegyzik össze, hanem kiterjeszkedve az egész szókészletre, hű képet nyújtanak a nyelvjárás hangállapotáról s a nép képzetvilágáról (MNy. IV, 191). A Társaság választmánya magáévá teszi a gondolatot. A terv megokolása utal az eddigi gyűjtések fogyatkozásaira, hiányaira s különösen kiemeli, hogy a gyűjtők azokat a szavakat írták össze, amelyek a köznyelvi vagy irodalmi nyelv szókészletéből hiányzanak, holott hangtörténeti és nyelvtörténeti szempontból is éppen azok a szavak volnának a legfontosabbak, amelyek a köznyelvben is megvannak, tehát a közmagyar szókinészethez tartoznak. Az eddigi gyűjtések hiányain az indítvány szerint úgy lehetne segíteni, ha a Társaság képzett nyelvészeket, akik a nyelvtörténeti kérdésekben is járatosak, megbízna azzal, hogy egy-egy nyelvileg egységes kisebb vidék vagy egy falu nyelvének egész szókészletét és frazeológiáját monografikusan feldolgozzák. A választmány megbízta ERDÉLYI LAJOST egy székely falu vagy vidék, HORVÁTH ENDRÉT pedig egy dunántúli falu vagy vidék nyelvjárásának megírásával (MNy. V, 46—8, 143). ERDÉLYI LAJOS az alsóháromszéki tájszótár megírásához fogott hozzá, HORVÁTH ENDRE pedig előbb a sümegi, majd a lovászpatonai nyelvjárás szókészletét gyűjtötte. Az 1913. évi titkári jelentés szerint a gyűjtést mind a ketten befejezték, s a rendezés és szerkesztés mun-

káját megkezdték. Munkájuk kiadásának költségeiről az 1915. évi költségvetés lett volna hivatva gondoskodni (MNY. X, 190—1). A háború miatt mind a két munka elakadt. HORVÁTH ENDRÉT katonai szolgálata és hadifogsága, ERDÉLYI LAJOST pedig szülőföldjének haretérré válása, majd megszállása gátolta meg munkája folytatásában s a szép terv végrehajtásában.

Amikor az első két szótár anyaggyűjtése befejeződött, CSÜRV BALINTOT kérte fel a Társaság népryelvi szótár írására. CSÜRV BALINT még mint bölcsészethallgató lépett 1908-ban a Társaság gyűjtői sorába (MNY. IV, 433), és 1914-ben nyert megbízást szülőföldje nyelvjárási szótárának megírására (MNY. X, 285). Munkáját folytatta a háború alatt s az utána következő nehéz időkben is, úgyhogy 1928 végén szótárának a kézírata már majdnem teljesen elkészítve várt a kiadásra. A két évtizeden át folytatott gyűjtés és szerkesztés munkája közben CSÜRV BALINT nem szorítkozott pusztán a szavak, szólások összeírására és értelmezésére, hanem általános nyelvtudományi, fonetikai és jelentés-tani tanulmányok alapján törekedett a megfigyelései közben felmerült kérdéseket megoldani. Tanulmányai nemcsak a szamos-háti nyelvjárás egy-egy jelenségét világítják meg, hanem a mellett, hogy kitűnő mintái a nyelvjárástanulmányoknak, a magyar nyelvtudomány több kérdésének a megfejtesét is elősegítik. Mindjárt gyűjtő munkája kezdetén „A nyelvjárástanulmányozás módszeréhez s egy-két adat a magyar hangtanhoz” című értekezésében (MNY. V, 214—8) rámutat arra, hogy csak a pontos hangtani leírásnak láthatja hasznát a nyelvtudomány, csak így lehet pl. azt a jelenséget megállapítani, hogy némely mássalhangzók hasonulása csak szótestben fordul elő, szóhatáron azonban nem. Ugyanitt felhívja a gyűjtők figyelmét arra, hogy a népköltészet verses termékei szókinés, mondatfűzés, sőt sokszor hangtan tekintetében is különböznek a beszélt nyelvtől és prózától.

Rendszeres megfigyelései eredményeként több kiválóan értékes hangtani tanulmányt ír. GOMBOCZ ZOLTÁNNAK és TOLNAI VILMOSNAK a magyar hanglejtés kutatását megindító tanulmányaihoz kapcsolódva, a hanglejtés alapvető kérdéseinek részletes megvilágítása után rendszerezi a szamos-háti nyelvjárás hanglejtésformáit, megállapítja az egyes hanglejtésformáknak a beszéd értelmi és érzelmi tényezőivel való összefüggését, s hanglejtésük alapján világosabb magyarázatát adja a nyomatéktalan és a nyomatékos közlő mondatoknak, kifejtve, hogy az előbbi mondatfaj az általános, nem egy emberhez intézett beszédnek, az utóbbi pedig két ember közvetlen társalgásának, a párbeszédnek a mondata (MNY. XXI—XXII.). Ugyanezt a hangtani jelenséget tanulmányozza a székelyek és a moldvai csángók beszédében. Értekezése (MNY. XXX, 249—54) a megfigyelt nyelvjárások hanglejtésének leírásán kívül azért is különösen értékes, mert a székely ú. n. „éneklo hangsúly”-nak BUDENZ óta többször fejtegetett kérdéseire is világot derít. A magyar mondathanglejtésre vonatkozó kutatásait nagyon világos és tanulságos összefoglalásban ismerteti a Debreceni Szemle 1935. évfolyamában (105—19).

A másik hangtani sajtáság, amelynek a szamos-háti nyelvjárásban való megfigyeléséről részletes tanulmányban beszámol,

a magánhangzóknak orrhangú mássalhangzók között orrhangúvá válása és spirans (vagy liquida) előtt álló egyes orrhangú mássalhangzóknak a megelőző orrhangú mássalhangzóba való felszívódása (pl. *pénzes* > *pézes*). Rámutat ennek a jelenségnek a továbbfejlődéseként az orrhangú magánhangzónak ismét szájhangzóvá válására (*péznz* > *péznz* > *péznz*), s ezzel magyarázza pl. a régi *inh*, *jonh* szónak későbbi *ih*, *joh* alakját (MNY. XXII, 336–40). Eredményeit HORGER ANTALLAL folytatott magas színvonalú vitában igazolja (MNY. XXXI.). Nyelvjárásának a köznyelvben ismeretlen beszédhangjairól palatographiai eljárással készült felvételeket mutat be (NyK. L, 64–70), s egyúttal a nasalisatio vitás jelenségről is közöl bizonyító felvételeket.

Kiterjesztette vizsgálódását a szamosshátival érintkező tiszaháti és ugoicsai nyelvjárásra is, s jegyzetei alapján a szamossháti nyelvjárással összevetve közli e két majdnem teljesen ismeretlen nyelvjárás legfontosabb hangtani sajátosságainak leírását (MNY. XXV, 11–6). Részletesebben vizsgálja ennek a két nyelvjárásnak egy eléggé általános sajátosságát, a magánhangzó-kivetést, sőt ugyanennek a jelenségnek nyomozza földrajzi elterjedését és történetét is (MNY. XXV, 163–73, 343–5).

Szamossháti gyűjtésének befejezése után 1928-tól 1931-ig alkalma nyílt arra is, hogy a moldvai magyarság körében végezzen nyelvi és néprajzi tanulmányokat. „Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról” című tanulmányában (Erdélyi Múzeum XXXV.) a Bákó vidéki csángók életének több néprajzi vonatkozású jelenségét írja le, egyúttal népköltészetükből közöl szemelvényeket. Mintaszerű tanulmányban mutatja be a moldvai csángó igealakokat, s egyszersmind paradigmákban ismerteti a csángó igeragozás főbb típusait (MNY. XXVIII.). Moldvai csángó gyűjtéséből mutatványul közli a Bogdánfalván gyűjtött növényneveket (MNY. XXIX.).

Népnyelvi kutatásai irányították figyelmét a jelentésváltozásoknak a képzetek egymásutáni érintkezésén alapuló, WUNDR jelentéstani rendszerében hiányzó csoportjára (Szily-émlék 10–1). Akadémiai székfoglalójában részletesen tárgyalja ezt a jelenséget, s megvilágításul bőségesen közöl népnyelvi gyűjtéséből tanulságos példákat (Érintkezésen alapuló névátvitel: NyÉrt. XXIV. 12. sz.).

A gyűjtés és szerkesztés munkája közben kiadott tanulmányai közül még csak a *felé* névutónak a szamossháti nyelvjárásban való használatáról írottat említem meg (MNY. XXVII, 31–3), amely ennek a névutónak nyelvtudományi irodalmunkban hiányosan ismert funkcióját világítja meg.

A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak 1933. április 11-én tartott felolvasó ülésén CSÜRY BÁLINT beszámolt a nagy részében nyomtatásra készen álló szamossháti szótárról s a kidolgozásában követett alapelvekről, egyúttal mutatványokat is közölt kéziratából (MNY. XXIX, 64–82). A jelentés alapján a Társaság a M. Tud. Akadémia támogatásával gondoskodott a szótár kiadásáról, és az két kötetben, 1935-ben és 1936-ban, néhány lap híján 66 ív (573 + 480 l.) terjedelemben megjelent.

CSÜRY BÁLINT műve az első olyan népnyelvi szótárunk, amely egy kisebb, nyelvi szempontból egységes terület szókészletét el-

érhető teljességgel magában foglalja. A szótár kidolgozásáról 1933-ban előterjesztett részletes és tanulságos jelentése mint a munka előszava is tájékoztatja a szótár használóját ennek a nagyértékű népnyelvi monográfiának keletkezéséről, az anyag gyűjtéséről és nyelvtudományi tanulságairól, valamint a szótár szerkesztésében követett eljárásról. A mű anyagának gazdagsága, mintaszerű kidolgozása sokféle tanulságot nyújt a magyar nyelvtudománynak. A következőkben ismertetésül csak néhány jellemző vonására akarok rámutatni.

A szamosháti nyelvjárás a Szamos két partján Szinyérváraljától Mátészalkáig sűrűn egymás után következő magyar faluk népének a nyelve. Ennek a nyelvjárásnak a szókincsét gyűjtötte össze és dolgozta fel szótárában CSÜRY BALINT, alapul véve szülőhelyének, Egrinek a nyelvét. A szótár a szamosháti népnyelvnek nemcsak a köznyelvtől különböző vagy abban hiányzó szavait, a tájszókat, foglalja magában, hanem az egész szókincsét. A tárgyi csoportok szerint történt gyűjtés kiterjedt a népi élet minden megnyilvánulására, a nép lelki világának minden körére, megfigyelte a szó vagy jelentés használatának kor, foglalkozás, alkalom szerint mutatkozó különbségeit. Gyűjtötte a tulajdonnevek különböző fajait, a szólásokat és közmondásokat. Egyes szavak, szólások megértéséhez följegyezte a néprajzi vonatkozásokat is. Megfigyelését kiterjesztette arra is, hogy a köznyelvben általános használatú szavak közül melyek hiányoznak a szamosháti nép nyelvében, s a köznyelv újabb, idegen vagy a nyelvújítás korából való szavai közül melyek jutottak el már a Szamoshátra.

A szerző hangsúlyozza, hogy egyedüli forrása az élőbeszéd, s szótárában csak olyan adatok fordulnak elő, amelyeket saját maga hallott s úgy jegyzett föl. A megbízható gyűjtésnek ezt a főkövetelményét kiegészíti, hogy a hallott adatokat a kiejtéshez lehetőleg hű hangjelöléssel írja. Megjelöli a szavak hangtani és alaktani sajátosságait is. A szavak értelmezése rokonértelmű szóval vagy definícióval történik, a legközönségesebb jelentéseket németül tolmácsolja, de gondja van az értelmi árnyalatok részletező elemzésére. A népies használati tárgyak, eszközök részeit igen jó, világos rajzok szemléltetik. A szavak értelmének bizonyítására bőségesen közölt példamondatok szolgálnak, amelyek pontos hangjelölésükkel további kutatásokra is nagyon jó megbízható anyagot nyújtanak. A szavak képes használatának példái, a szólások és közmondások sokasága szintén növeli a szótár gazdagságát. Sok szavának, szólásának jelentését a néprajzi háttér megrajzolása teszi igazán érthetővé.

A szótár előszava is rámutat arra, hogy benne számos eddig ismeretlen vagy föl nem jegyzett szó, alakváltozat kerül napvilágra, s több helytelenül értelmezett szónak állapítja meg pontos jelentését. De nemcsak a szavak történetére tanulságos az ilyen teljes népnyelvi szótár, hanem világot deríthet szavaink földrajzi elterjedésére, a köznyelv és népnyelv összefüggésére, és amint a szerző fentebb idézett tanulmányaiból is látható, a magyar nyelvtudománynak igen sok kérdésére.

Három évtizeddel ezelőtt merült föl az a gondolat, hogy meg kellene iratni az ország más-más vidékéről négy vagy öt

kisebb nyelvterület teljes népnyelvi szótárát. A Magyar Nyelvtudományi Társaság erejéhez mérten igyekezett a tervet megvalósítani. Csúry BALINT kitartó lelkesedéssel és önzetlen tudományszeretettel végzett munkájának köszönhetjük, hogy a Szamosháti Szótár mint első népnyelvi szótárunk helyet foglal a magyar nyelvtudomány nagyértékű forrásmunkái között.

Évtizedek óta ismételten elhangzott a panasz, hogy a magyar nyelvtudománynak egyéb terén felmutatott szép eredményeivel nem tart lépést a népnyelvi kutatás. Reméljük, hogy HORGER ANTALnak meg LAZICZIUS GYULÁnak a magyar nyelvjárásokról nemrég megjelent összefoglaló munkája és CSÚRY BALINT Szamosháti Szótára után a magyar népnyelvi tanulmányok újabb fellendülése fog következni. SÁGI ISTVÁN.

A marosszéki Kutyfalva nyelvéből.¹

<i>lêke</i> 'elkém' (becéző megszólítás)	világul (jövő idő!). L. még ládd.
<i>Leétette</i> a terebuzát (a marhákkal).	<i>Merünnet</i> jütt? (honnan?)
A mérnök 32 nyílra osztatta, mikar <i>lett</i> a felszabadulás.	<i>mër</i> 'mert'. Igen, <i>mër</i> nem tuggya átadabni (a Marost).
<i>légej</i> 'vízholdó edény fából'	<i>mér</i> 'mért, miért'. <i>Mér</i> daptad át?
<i>léhás buza</i> 'olyan búza, amelyben sok szemét van'	Ja <i>mijen</i> mucska!
<i>libuc</i> 'egy fajta vízimadár' (l. <i>csivákoltak</i>)	Há <i>mikar</i> jüttél?
<i>löhereggyüjteni</i>	<i>mindétig</i> l. <i>dögát</i>
<i>lucerna</i>	Mit <i>mondatt</i> az apád?
<i>lüdérc</i> 'lidérc'	Ájj a vízbe, majd <i>megmosul</i> (a lábad)!
<i>maga</i> l. <i>dögát</i>	<i>mōta</i> 'mióta'. <i>Mōta</i> eső vőt, mind ijen hideg üdők vagynak.
<i>malam</i> , <i>Malam ucca</i>	<i>mucska</i> l. <i>mijen</i>
<i>Maras</i> 'a Maros folyó neve a 'nép nyelvén'	<i>mucska</i> l. <i>fogj</i>
<i>mart</i> 'part, meredek domboldal'	<i>na</i> l. <i>huva</i>
A <i>más kettő</i> is ada van!	Ezeken a <i>napakan</i> 'mostanában'.
<i>Mához</i> l. <i>idejek</i>	Éppen mast akartunk menni <i>nállatak</i> .
<i>megferedve</i> l. <i>fogva</i>	<i>Ne</i> , héss ki! (tyúkkergető) (l. még ládd)
Én is <i>megfűsülem</i> a gyapjut (jövő idő!).	<i>Nizz</i> ada te!
<i>megjándéka</i> l. <i>jándikazq</i>	<i>nyaláb</i> 'a kinyütt kenderfűk csoportja' (l. <i>fű</i>)
<i>megsovánkadik</i>	<i>ōdalt</i> 'oldalán'. <i>ōdalt</i> űszik.
<i>mejjit</i> l. <i>hanyattán'</i>	<i>osztattuk</i> . <i>Osztattuk</i> a kerteket.
<i>menyek</i> vagy néha összevónva <i>meek</i> 'megyek', <i>mëssz</i> , <i>menny!</i>	<i>ozsonya</i> 'uzsona'
<i>MEEK</i> és beléfullasztalak (a vízbe)! — <i>Kël mennynek</i> kendermosni. — El <i>van menve</i> a mezőre. — Ne <i>menny</i> a sárba! — <i>Huá méssz?</i> — A tanító úr nem <i>megy</i> el	<i>ōrel</i> , <i>megōrelte</i>
	<i>ōsténkint</i> 'esténként'
	<i>össze-vissza</i> l. <i>bukáltak</i>
	<i>palata</i> 'kastély'. A <i>palatán</i> alól.
	<i>Páléknól</i> 'Páléktól'
	<i>Perszé</i> hagy att vőt!

¹ L. MNy. XXXII, 269—71.

- Ahol megcsináltuk a *plafant* és bé.
- Megpofazlak!
- pontozás 'a rika egyik alakzata' (l. *rika*)
- porundan 'homokon'
- A libucok csivákáltak att s āröl jüttek rá, hogy att katonák vōtak.
- Rannōt 'a szomszédos Radnōt neve a népnyelvben'
- rika 'egy népi tánc (verbunkféle) neve a Kutyfalvával szomszédos Marosbogáton'
- rikázás 'a rika táncolása'
- rikázni 'a rikát táncolni'
- rokonna 'valakinek a rokona'
- romány 'a román (rumén) nép neve' (l. *hamarébb*)
- Ha mind rōhōgsz, nincs erőd, nem tudad vinni.
- Segéjjetek a fejni! (t. i. a fejénél fogják meg az iszapban elsúlyyedt szarvasmarhát, hogy ki tudjon jönni)
- Nincs más dōga, hogy setétegygyék! (t. i. az idő)
- sirinkō 'kis földdarab, tábla'; kicsi sirinkō.
- sohunt 'sehol'
- sovánkodik
- szakadék 'kendertilolásakor a pozdorjával együtt kihulló kenderrost'
- szalmásak 'a cséplésnél a szalmahordással foglalkozók neve'. A vízshardót mér vététek el, szalmásak?
- számítattam 'számítottam'
- Mind szijut vágak a büredbül! (fenyegetés)
- szeginy 'szegény'
- szerelmes
- szivájos 'ragadós, vájogos föld'
- szomjan l. vártak
- szökni 'ugrani'; szökők, szöksz, szökik, szökünk, szöktek, szöknek. — Szökjél bé a vízbe! — Felszökött! (a hal a vízből)
- szöss 'a kender héhelésekor hátramaradó kenderszál-hulladék'
- tajébb 'tovább'
- t'am ~ tudam. Nem t'am (tudom)
- tanított l. megy
- tám 'talán' (l. *Farkasnitt*)
- támaszkadva 'támaszkodva'
- táncaltam 'táncoltam'
- teheny, tehenyek. Megmostam a tehenyeket.
- tennap 'tegnap'
- terebuza 'törökbuza, tengeri' (l. még *leétette*)
- Térgyig bésűjedett a lábam.
- térhej 'sík hely'
- tériccse 'térítse, fordítsa'. Tériccse meg (a csónakot)!
- tér 'fér'
- tikkattak l. vártak
- tilōjjuk 'tilolni, a kenderszárból a pozdorját és a szakadékot a tiló segítségével kiválasztani'
- tōbbik 'többiek'
- tōrni 'a kenderszárat sujkolóval vagy más fadarabbal összetörni, hogy könnyebben menjen a tilolás'
- törődek 'törődöm'
- Nem tudad vinni!
- tujébb ~ tajébb 'tovább'
- túl 'túl, át'. A damban túl. Tuldობad a Marast?
- tük 'ti'. Tük hōl vattak hárman? — Hagy lássunk tükteket?
- uccse 'ugyse' (l. *igirhessük*)
- Nincs több ugarkája? Nem ád égyet?
- ugral 'ugrol'
- üdü 'idő' l. mōta
- üggyekek 'igyekezem'
- üket 'öket' (l. *jandikazza*)
- vagyak, vagynak, vattak, vagnyan ~ vagon, vōt, vōtunk, vōtam. — Att vōtam akkar. (L. még *Farkasnitt*, *fogva*, *mōta*, *tük*, *kapájjan*, *feredve*.)
- vakittani l. erővel
- vágak l. szijut
- Há engemet vártak (ti)? — Mér nem vártatak meg athan is? — Megvárnátak, míg megtikkattak (ti) szomjan.

verbunk 'népi tánc' (l. még
féloláhas, rika, pontozni)
vénsig l. *bántogassa*
véllem 'velem'. *Véllem* mingyár
végez.
Vidd haza!

világul l. *megy*
viraggyan 'viradjon'
Visszafelé nem *viszen* úgy le
a víz.
visszafelé'visszajövet' (l. *viszen*)
viszhardó l. *szalmásak*.

SZABÓ T. ATTILA.

KÜLÖNFÉLÉK.

A negyedik nemzetközi nyelvészkongresszus.

A negyedik nemzetközi nyelvészkongresszus augusztus utolsó napjaiban (augusztus 26.—szeptember 1.) ült össze Kopenhágában. A kongresszusra mintegy 25 kormány, 50 egyetem és ugyanannyi egyetemi tudományos társaság küldte el képviselőit, akikhez még természetesen számos szakember és érdeklődő is csatlakozott.

A kongresszus munkáját megosztva végezte a délelőtt tartott összes-üléseken és délután a szakosztályokban. Az összes-üléseken az általános érdekű kérdések kerültek megvitatásra, így a nyelvtudomány és a lélektan (előadó: WEISSGERBER), a nyelvtudomány és a szociológia (LÉVY-BRUHL) viszonya, a köznyelv kialakulása (SOMMERFELT) és jellegzetességei (LUNDELL), a nyelvek együttélése (JAKOBSON és SANDFELD) és az indogermán hang- (KURYLOWICZ) és alaktan (BENVENISTE) időszerű kérdései.

Az előadók magasszínvonalú beszámolóikkal szinte kivétel nélkül gondos és lelkiismeretes munkát végeztek, és bár az előadásaik nyomán megindult vitában is értékes hozzászólások hangzottak el, azért az összes-ülések nem igen vitték előbbre a kérdéseket, inkább csak világos áttekintést adtak a már egyébként is ismert dolgokról. Még talán SOMMERFELT referátuma volt a legeredetibb, aki a norvég *landsmål* és *riksmål* kialakulásának, társadalmi és irodalmi vonatkozásainak vázolásával értékes adatokat nyújtott a köznyelvvvel kapcsolatos problémák tisztázásához.

A nem összes-ülési előadások sorából MENZERATH előadása emelkedett ki. Ennek oly nagy volt a sikere, hogy meg kellett ismételni. A bonni egyetem fonétikai intézetének jeles igazgatója lényegileg azt a tételt fejtegette, amelyet DE LACERDÁVAL együttesen írt „Koartikulation, Steuerung und Lautabgrenzung“ című (Berlin-Bonn, 1933.) munkájában fejtett ki először. MENZERATH tagadja azt a közkeletű fonétikai elgondolást, hogy a hangsor bizonyos képzési állásokban ejtett hangoknak (Stellungslaut) sikló hangokkal (Gleitlaut) összekötött kontinuumma volna. Szerinte a hangsorokban folytonos az artikuláló mozgás (Dauerbewegung), az idő legkisebb töredékében sincs megállás. Ha az egymást követő hangok homorgán képzésűek, akkor az előálló mintegy irányítva (Steuerung) folyik át a következőbe, ha viszont heterorgán képzésűek, akkor egy másik elv érvényesül: a koartikuláció.

Ennek az elgondolásnak a jogosultságát MENZERATH eddig csak az ajakhangoknál tudta igazolni; most, a kongresszuson bemutatott beszélő röntgenfilmjével azonban a bizonyítást a többi hangra is kiterjesztette. MENZERATH beszélő röntgenfilmje technikailag tökéletesen sikerült: bámulatos világosan és a legapróbb részletekig híven mutatta azoknak a bonyolult mozgásoknak a szövevényét, amelyek egy hangsor képzéséhez szükségesek. A film rendkívül meggyőző volt és nagyon tanulságos, különösen az utolsó része, amely a hangok elhatárolásának lehetőségét illusztrálta igen szellemes módon.

A fonológiai tárgyú előadások közül TRUBETZKOY és TWADDELL előadását előzte meg nagy várakozás. TRUBETZKOY mondanivalója elmemozdító volt és általában mély hatást tett. TWADDELL tárgyválasztása nem volt szerencsés: olyan kérdést választott tárggyául (a német zárhangok fonológiai elemzése), amelyben úgyszólván csak fáradságosan összeszedett, egyébként azonban fásztó statisztikai adatok szerepeltek, s ezekhez még hozzászólni sem lehetett. COLLINDER előadása viszont, amely a fonológiai elvek ellen irányult, legfeljebb szokatlanul éles és temperamentumos hangjával keltett feltűnést.

A kongresszussal kapcsolatban ülést tartott a fonológusok nemzetközi munkaközössége (Internationale Phonologische Arbeitsgemeinschaft) is, amely jogilag csak most tudott megalakulni. E munkaközösség elnöke VENDRYES, I. titkára TRUBETZKOY, II. titkára JAKOBSON, pénztárosa pedig MATHESIU lett. A munkaközösség első ülésén mindjárt elhatározta, hogy megkezdni a munkálatokat Európa nyelveinek fonológiai szempontok szerint való kartografikus felvételére.

A fonológia szempontjából ennél is jelentősebb kezdeményezés volt azonban KURYLOWICZ referátuma. A kiváló lengyel indogermanista ugyanis fonológiai elvekkel próbálta megvilágítani és eldönteni az indogermán hangtan néhány fogas problémáját, köztük a gutturalis sorokét. A jég — úgy látszik — megtört, s az az ellenállás, melyet az indogermanisták eddig tanúsítottak a fonológiával szemben, tűnőfélben van. A hetita és tokhar anyagon kívül most már a fonológiával is számolni kell az indogermanisztikában, s ez valószínűleg új lendületet fog adni az összehasonlító nyelvészeti kutatásnak.

A szakosztályok munkája a tárgyalat kérdések természete szerint csoportosult. Az I. osztály elvi és módszertani, a II. leíró nyelvtani és stilisztikai, a III. történeti kérdéseket tárgyalta. Az I. osztályban különösen Pos előadása (Les Fondements de la Sémantique) volt tanulságos. HJELMSLEV új alakntani elméletét általában tartózkodással fogadták. A II. osztályban főleg exotikus nyelvek leíró kérdései szerepeltek, a III.-ban kisebb jelentőségű hangtörténeti kérdések, a helynévkutatás problémái stb. Itt tartotta meg előadását NIELSEN KONRÁD is, a finnugor nyelvtudomány egyik kiválósága, „A török nyelvreformról”.

Magyar részről hárman vettek részt a kongresszuson: SCHWARTZ ELEMÉR (a budapesti egyetem képviselőjében), HUSS RICHARD (Debrecen) és alulírott (a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából), előadást azonban nem tartottak.

A dán nyelvészek mindent elkövettek a kongresszus sikere érdekében. Fáradozásuk nem is volt hiábavaló; csak azt lehetett sajnálni, hogy túlságosan szigorúan értelmezték vendéglátói tisztüket, s alig jelentek meg az előadói asztalnál: csupán két dán előadás hangzott el. Pedig a nyelvészeti kultúra bámulatosan magas színvonalú Dániában, és a dán nagyközönség is nagy elismeréssel tartja számon nyelvészeinek világraszóló munkásságát, hisz éppen a kongresszus napjaiban határozta el Kopenhága városa, hogy a régi nagy dán nyelvészek (Rask, Westergaard, Verner, Thomsen) emlékezetét szoborművel örökíti meg.

A következő kongresszus valószínűleg Bruxellesben lesz 1939-ben.

LAZICZIUS GYULA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Szabó T. Attila írja: STAHL H. HENRI nagyjelentőségű módszertani művét (Tehnica monografiei sociologice. Az Institutul Social Român kiadása. Biblioteca de sociologie, etică și politică condusă de G. GUSRI. Seria A. — Studii și contribuții. Hely és év nélkül. 183. l.) olvasva egy érdekes magyar vonatkozású adata bukkantam. STAHL a falukutatás gyakorlati módszerének, illetőleg menetének szemléltetésére a falusi tánc megfigyeléséről ír. Itt a szerző a beszarábiai Cornova községben (Orhei m.) 1931. július 12-én megfigyelt táncok között egy *Budapest tanç* néven említett táncot is felsorol. A megjegyzések felvilágosítanak, hogy e tánc keringőütemű (ritm de valç), és hogy a Tacuból érkeztet hegedűsök (viorile sosite de la Tacu) játszották a zenét (i. h. 26. l.). A *Budapest* név az első pillanatra gyanús; valóban, alább e táncnévnek megtaláljuk a kétségtelenül helyes alakját. Mikor ugyanis a 32 megfigyelt táncot csoportosítja a szerző, a *budapest* nevű táncot azok között említi, amelyeket egyszer táncoltak a cornovaiak. Érdekes megjegyezniünk, hogy az egyszer táncolt *budapest* mellett egy *șar* nevű táncot, a nagy táncot (*jocul cel mare*), a *șirbă*-t (*sârba*) és a *charleston*-t (! *ciarlestonul*) táncolták egyszer. Bár az itt szereplő táncok között a polka és bécsi keringő is előfordul, mégis meggondolkoztató, hogy miképpen kerül Beszarábia keleti felére ez a *budapest* táncnév. Valószínűnek tartom, hogy az 1919-i rumén hadműveletek alkalmával Budapesten is megfordult rumén katonák vitték ezt a táncot oda. Más magyarázatot nem tudok találni.

T. S. kérdi: A Magyarság 1936. április 15-i számának 11. lapján olvasom, hogy kecskeméti: bugaci különlegesség a *kotyogós kabak*. Mi ez a *kotyogós kabak*? — **Felelet:** A *kobak* (*kobag*), *kabak* szót az ország különböző vidékeiről közli a MTsz. ilyen jelentésekkel: 1. 'lopótök'; 2. 'tök-palack, tök-kulacs' (vö. NySz.); 3. 'szaruból készült ivóeszköz'; 4. 'kivájt fa'; 5. 'kalap vagy főköttő kidomborodó búbja'; 6. (tréfásan, gúnyosan) 'fej, tökfej' (ez értelemben elterjedt használatú a szó). Tehát a kecskeméti, ill. bugaci *kotyogós kabak* bizonyára valami ivóedény-félének a neve. A *kabak* ~ *kobak* szó egyébként a 'tök' értelmű török *kabak* szóval függ össze, amely Gombocz, BTLw. 167, 173.

sejtése és NÉMETH GYULA: MNy. XVII, 25 nézete szerint török jövevényszavainknak nem bolgár-török, hanem újabb „középső” rétegébe tartozik.
P. D.

TARTALOM.

BABOS ERNŐ: Züllött.	321
BÁRCZI GÉZA: Alistál, Felistál 90. — Francia zarándokok I. Endre idejében 260. — Bázsalamán	262
BÁTKY ZSIGMOND: Csántér, csótár 120. — Cserepecsik	194
BENEDEK ANDRÁS: Szemere	120
CSONKÁS M.: Bögögereblye	144
CSÜRY BALINT: Az <i>l</i> , <i>r</i> és <i>z</i> nyújtó hatásáról a szamosháti nyelvjárásban 222. — Pápai Páriz korabeli titkosírás a néphagyományban 261. — Wichmann György északi-csángó hagyatéka	281
ECKHARDT SÁNDOR: I. Endre francia zarándokai	38
FERETE LAJOS: Testrésznevekkel alakult helynevek az oszmánli-törökben	288
GÁLDI LÁSZLÓ: Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában	57
GYÖRGY LAJOS: A százesztendő „regény”	1
HADROVICS LÁSZLÓ: Csere, cserje	324
HARTNAGEL SÁNDOR: Máma 121. — Az affrikáták természetéről	319
VITÉZ HÁZI JENŐ: Egy ismeretlen adat Szenci Molnár Albert életéből	318
HEGEDŰS LAJOS: Az affrikáták kérdéséhez 17. — Fonétikai széljegyzetek	189
HORGER ANTAL: Csacsi 42. — A vegyes zárhangok kérdéséhez 100, 259. — Pocskondiáz 196. — Dada, baba	325
I. K.: Pagóda	215
JACOBI LÁNYI ERNŐ: A Königsbergi Töredékek versalakja	302
† JAKUBOVICH EMIL: Korvin János herceg magyar nyelvű oklevelének hiteléhez	50
JUHÁSZ JENŐ: Hazudik, hazug 43. — Főz 123. — A magyar -t kicsinyítő képzőről 224. — Hideg leli 327. — Tartalom, szó- és tárgymutató	343
KÁLMÁN BÉLA: Fazekas Jenő: Észtt nyelvművelő és nyelvújító törekvések	209
KÁROLYI ÁRPÁD: Jegyzőkönyv. Szendrő vára inventáriuma	332
KELEMEN JÓZSEF: Affrikáta-e a <i>tl</i> , <i>dl</i> hangkapcsolat? 119. — <i>Uccu!</i> és családja	196
KNIEZSA ISTVÁN: Ragozott magyar helynevek a tótban	317
LAKÓ GYÖRGY: Orbán Gábor: A Magyar Nyelv 59. — A hazai lappológjáról	291
LAZICZIUS GYULA: Titkári jelentés 275. — A negyedik nemzetközi nyelvészkongresszus	340
LIGETI LAJOS: A kazár <i>Σάρακηλ</i> név jelentéséhez. Nyelvet fogni 45. — G. J. Ramstedt: Kalmückisches Wörterbuch 138. — Pordenonei Odoricus budapesti kézírata 160. — Pagoda	216
LOSONCZI ZOLTÁN: A magyar nyelv korszakai legrégebb nyelvemlékeink óta	10
L. Ö.: Angol Filológiai Tanulmányok I.	210

M. A.: Krompecher Bertalan: A Kalevala keletkezése . . .	139
MADZSAR IMRE: Az affrikáták és a szótaghatár	103
MAKKOS LAJOS: Tájszók a vasmegyei Karakóról. Dúlónevek a veszprémmegyei Nagykamondról	208
MELICH JÁNOS: Gomboez Zoltán emlékezete 65. — Jelentés az 1934—1935. évi Sámuel—Kölber-jutalomról 142. — A <i>fo-</i> <i>goly</i> szóról	263
MESKÓ LAJOS: Bendeguz	326
MÉSZÖLY GEDEON: Anya 41. — Az Ó-magyar Mária-siralom <i>sepdyk</i> szavának magyarázata	168
MUSNAI LÁSZLÓ: Székely rovásírásos emlékek	229
NAGY J. BÉLA: Gárdonyi a magyar nyelvről és a németről 48. — Nyelvészkező korrektorok 127. — A vessző használatá- nak kérdéséhez 200. — Kosztolányi Dezső	330
N. J. B.: Jókárban tart 64. — Neje 142. — Szótagolási kér- dés 143. — Idegen szavak alakja 144. — Apróhírde- tés. Sí 216. — <i>-nként, -nkint</i>	279
OLÁH MIHÁLY: A sopronmegyei Csepreg nyelvéből	207
PAIS DEZSŐ: Korvin János herceg magyar nyelvű oklevelé- nek hiteléhez 54. — A <i>fa</i> alakváltozásaihoz 106. — Jegy- zetek Anonymushoz 124. — Cigány, Zigány 233. — Je- lentés az 1935. évi Szily-jutalomról 277. — Emberöltő	279
P. D.: Péter halatska 64. — Háztűz. Olburuh 143. — Szür- fűz, sár-fűz 198. — Pér-hal 265. — Keltezés 280. — Kabak	342
RÁSONYI LÁSZLÓ: Kolbászszer	266
RUHMANN JENŐ: Nyír, nyírés 47. — Bakar, góhér	199
SÁGI ISTVÁN: A Nagy Szótárról 188. — Pénztári jelentés 210. — Szentpétery Imre: A Bölcsészettudományi Kar Tör- ténete 271. — Csúry Bálint Szamosháti Szótára	333
S. I.: Csongorád	64
SZABÓ DÉNES: A dömösi prépostság adománylevele 54, 130, 203	
SZABÓ T. ATTILA: <i>Somjai</i> és társai 191. — Ezerédes-cukor 208. — Erdély német nevének két XVII. századi magya- rázata 267. — A maroszléki Kutyfalva nyelvéből 269, 338. — A kecskeméti levele Wesselényi Ferenchez 1590-ből 331. — <i>Budapest</i>	342
SZENDREY ZSIGMOND: Személynevek mint köznevek	248
SZERKESZTŐSÉG: Jakubovich Emil 62. — Hibaigazítás 64. — Budeniz József emlékezete 214. — A nemzetközi fonoló- giai munkaközösség megalakulása	278
SZINNYEI FERENC: Adalék a <i>cz</i> és <i>c</i> történetéhez	119
SZINNYEI JÓZSEF: A főnévi igenév	217
TAMÁS LAJOS: <i>Belecrealá</i>	126
TECHERT JÓZSEF: Csokonai nyelvi forrásai 110, 180, 237, 311. — Barka	268
ULLMANN ISTVÁN: L. R. Palmer: An Introduction to Modern Linguistics	273
ÚRHEGYI EMILIA: Gomboez Zoltán egyetemi előadásainak jegyzéke	87
VARJÚ ELEMÉR: A magyar <i>Simplicissimus</i>	33
VÉGH JÓZSEF: A magyar nyelvjárások orrhangú magán- hangzóinak kérdéséhez	135

VIRÁNYI ELEMÉR: <i>Mureşel</i> : Maroselve	200
WEIDLEIN JÁNOS: Dülönév és telepítéstörténet	20
ZLINSZKY ALADÁR: Végh József: Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez	137
ZOLNAI GYULA: Magyar szók a finn nyelvben 96, 171. — Követség	329
ZSIRAI MIKLÓS: Ritus explorandae veritatis 117. — Budenz József	145
Kisebb közlemények	38, 117, 158, 259, 317
Könyvismertetések	57, 137, 271
Különfélék	142, 214, 278, 340
Levélszekerény	64, 142, 215, 279, 342
Népnyelv	135, 207, 269, 333
Nyelvművelés	48, 127, 200, 330
Nyelvtörténeti adatok	50, 130, 230, 331
Szó- és szólásmagyarázatok	42, 120, 194, 262, 321
Társasági ügyek: Jakubovich Emil 62. — Bevételek és kiadások 1935-ben és költségvetés 1936-ra 139. — Pénztári jelentés 210. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1935. évről 214. — Titkári jelentés 275. — Jelentés az 1935. évi Szily-jutalomról	277
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmányja, számvizsgáló bizottsága. Nyugtázás. Kérelem. Előfizetés. Értesítés. A MNyT. kiadványai. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. Hirdetés.	
Mellékletek: Gombocz Zoltán arcképe 3—4. szám. — Budenz József arcképe 5—6. szám.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: A nyelvtörténeti, népnyelvi és nyelvművelési adatok 48—57, 129—39, 200—10, 269—71, 331, 338; hangtani és helyesírási kérdések 143, 222; WEIDLEIN JÁNOS: Dülönév és telepítéstörténet 20; SZABÓ T. ATTILA: *Somjai* és társai 191; SZENDREY ZSIGMOND: Személynevek mint köznevek 248; FEKETE LAJOS: Testrésznevekkel alakult helynevek az oszmánli-törökben 288; JACOBI LÁNYI ERNŐ: A Königsbergi Töredékek versalakja 302.

<i>a</i> hang tört.-e 80	<i>ajak</i> (tör.) 288	Anonymus jegyzetek ~ hoz 124
<i>aa</i> hangértéke 109	<i>akác[sz]</i> 112, 180, 184	anya 41, 117
<i>Abád</i> 329	<i>alamusza</i> 224—7	anyaföld 247
<i>Abchyzalas</i> 266	albán-oláh nyelvviszony 58	apalin 255
<i>Aboska</i> 266	álesik 195	apróhirdetés 216
<i>Acephalus-kódex</i> 160	áldumás 315	Áracsza 109
<i>Acinganus</i> (lat.) 234	Alistál 90	arcint 196
<i>acintós</i> 196	alkot 126	<i>arış</i> (tör.) 288
<i>affrikáták</i> 17, 100—6, 119, 189, 259, 319	<i>Alonnype</i> 266	<i>arka</i> (tör.) 288
<i>ág</i> 61	analógia 274	Árpa 328
<i>aggastyán</i> 252	andalog 247	asszony 197
<i>agiz</i> (tör.) 288	Angol Fil. Tan. 210	ászokfa 120

- Athénás 183
Ἀθηνᾶς (gör.) 233
 baba 325
 babér 313
 babóta 227
badžak (tör.) 288
bagirsak (tör.) 288
 bajboncs 316
 bájol 245
 bakar, bákör 112—3,
 184, 199
 Balassa 327
 Bán (hn.) 124
 Baranya vm. 30, 142
 barka 43, 268
 barkó 269
Bascardia (lat.) 166
baš (tör.) 288
bašgyrt 225
 Bát(a) 126
 Bátky Zs. 144
 bázsalamán 262
 befon 44
Beid(i) 226
 békési nyj. 135—6
belecrealā (oláh) 126
 béllel 126
 Bendeguz 328
 berke kondorság 268
 besenyő 77, 108
 betyár 97
bijik (tör.) 289
 bikacsek 289
 birt. személyragok
 16, 217 | -a, -e 41,
 109, 217 kk.
Blaci (lat.) 166
 bóbita 228
 Boda 327
Bodoctu, *Bodogth*
 226
 Bodrog 197
bogaz (tör.) 289
bojnuz (tör.) 289
bojun (tör.) 289
 bokréta 225, 228
 Bolondóc 124
 Bopp F. 61
 bor 328
 Borberek I. 229
 boróka 316
 borona 124
 borong 245
 borostyán 243
 Bors 328
 Borsod 329
 horzási tájszók 208
 bosás 258
 bot 126
 Botond 126
Boyta 226
 bögögereblye 144
bögür (tör.) 289
 a Bölcsészettudomá-
 nyi Kar Története
 271
 Böngyik 329
 brassai 193
brätökr (ném.) 29
 id. Buchholtz Gy. 33
 Buda 126
Budapret (oláh) 342
 Budenz J. 145, 214,
 293
 bukó láb 185
Bunger 328
 burkondoz 196
burun (tör.) 289
 Búza 328
 Büdös 28
bün, mün (tör.) 328
 büntet 126
 bürü 143
 c betű *cz* helyett 119
 c hangról 17—20, 101,
 259
Cáchy (cseh) 317
 céla 'ház' 120
Cehw 110
 eigány 233
 Ciglád 125
 ciliculita 228
 cimbalomverő 144
 címer 95
 eingán 234—5
 ciráda 313
contexere (lat.) 45
Corosmenia (lat.) 165
 culák[p] 236
cs hangról 17—20,
 101, 259
 Csács 109
 csacsi 42
 csacska 43
 csajbatag 120
 Csáky Benedek 51
 csal 44
 családnevek 191
 csalogány 240
 csandarít 120
 csángó | Wichmann
 Gy. ~ tanulmá-
 nyai 281
 csántér 120
 csárda 97, 325
 csárdás 97
 Csász 109
 csattog 120
 Csehi 110
 csel 44
čentiba (szl.) 317
 csepéte 227
 csepregi tájszók 207
 csere, cserje 324
 cserény 247
 cserepecsik 194
 cseret 325
 csergeteg 184
 csermely 238, 241, 317
 Csibrák dülőnevei 24
 Csicserhegy 29
čiger (tör.) 289
 csíp 195
 csíp-csup 195
 csiripiszli 195
 csiriptető 195
 csobak 120
 Csokonai Vitéz M.
 110, 180, 199, 237,
 311
 csomó 120
 csomóta 227
 Csongorád 64
 csontváz 316
 csótár 120
čök (tör.) 289
 esömöcsik 195
 esuvik 185
 esűnik 120
 esüpi 120
 Csúry B. 333
Czoda 236
 Czudar 236
 Dacia Trajana 57
 dada 325
 „dageliropu“ 261
 dal 'Lied' 315
 Dárda dülőnevei 28
 de 329

- Debrecen 197
 démon-hit 327
Dentumoger 225, 315
dil (tör.) 45, 290
 dió 329
 Diósberény dülő-
   nevei 25
diz (tör.) 290
dl hangkapcsolat
   119, 319
 doboló láb 185
 dobos (torta) 249
 domika 325
 dömösi adomány-
   levél 54, 130, 203
 dönt 196
 Drăganu M. 57
 dúc 316
 dugába dől 312
 Dugonics A. 314
 Dunakömlőd dülő-
   nevei 25
 dundi 42
 dutyi 42
 düledék 243
 dülönév és telepí-
   téstörténet 20
 dülönevek 20 kk.
dz hangról 259, 320
dzs hangról 259, 320
ebür (mong.) 59
Eded 328
 éden 239
 édes andalgás 243
ee hangértéke 109—
   10
egembelu 110
 Égenföld 109
 egyenlőre 198
 egyetem | a Páz-
   mány P. ~ törté-
   nete 271
 együvé, éggü 110
Ehudi 328
Elbas (tör.) 267
 eleség 328
 elősereg 316
 -elve (hn.) 200
 elzüllik 321
 emberebb 243
 emberöltő 279
 ember-társ, -barát,
   -szerető 248, 317
 Endre (I.) francia
   zarándokai 38, 260
 Engel E. 50
 enyh 313
 Erdély 200
 estike 186
 észtl nyelvművelés
   209
Et, Etu 328
Ethul id est Don 165
 évenként 279
 evet 224, 226
 ezerédes-cukor 208
 fa 106
 fácán 197
 fajt, fajta 224, 226
Falub(k)a (tót) 318
 farsik 195
 fart 226
 Fatatelek 58
 Fazekas Jenő 209
 fecs-tej 323
 fedél 265
 Fefe 326
 fehérvári oklevél
   (1193.) 277
 fejedelem 264
 felé 336
 feleség 264
 Felistál 90
 felocsódik 247, 317
 festés 185
ff hangértéke 107
Fichur 58
 fickándoz 196
 finn | ~ek tört. 60 |
   ~ deverb. -*minen*
   névszó 221 | ~
   mondattan 221
 finnugor hangtört.
   *s-, *š- 73; *-t, *-d
   44; *-d-: *-ŋ- 44;
   *β- 61
 fogoly 263
 folyó beszéd 185
 fonák 44
 fonál 265
 foncsik 195
 fondorkodik 44
 fonológiai munka-
   közösség 341
 Földi J. 112 kk., 181
   kk., 199
 -földje 109
 főnévi igenév 217
 főz 123
 francia | ~ telepe-
   sek, zarándokok
   38, 91, 95, 260 | ~
   hangtört. 91—4 |
   ~ el. 94, 95, 197,
   (a németben) 3
 Frólich D. 319
 fruska 252
fugliabeleul 264
 fukar 249
 funkcionális nyelv-
   szemlélet 83
 füst 224
 Galgóc 124
 gántáros 120
 Gárdonyi G. 48
 gaza[o, u]ta 227
Glaubudipetus 55
 go[ó]hér 113, 180, 184,
   199
 gombota 226
 Gombocz Z. 65—90,
   164—6, 275, 278
göbek (tör.) 290
göjüs (tör.) 290
 göncöl 257
 göndör barka 268
göz (tör.) 290
 Grafikai Szemle 127
 Grimm J. 144
 guba[ó] 254
 gubita 228
Gulaschbaron
   (ném.) 172
 gulyás 98, 99, 172
 Guoboldo H. 261
 a Gyüük-féle levél
   167
 gyalogfenyő 316
 gyám 316
 Gyanafalva 327
 Gyarmati S. 61, 292
 gyászdomb 242
 gyászhalom 242
 gyász-szín 243, 247
 gyermeknyelv 326
 gyomótás 227
 Gyöngy dülönevei
   24—5
 gyümölcs 108

- hādīm* (tör.) 290
Hadinagoth 109
 hajszol 198
Halalıs (oláh) 200
 Halász I. 294
 halavány hold 244
 hámor 336
 hanesik 195
 hangtan, -i munkák
   11 kk., 79–80, 100–
   6, 273, 285–7, 335
 hangváltozások | m.
   ~ tört.-e 11 kk. |
   az *l*, *r*, *ı* nyújtó
   hatása 222 | *a* : *á*
   107, 327; *c* : *cc* 119;
   dl : *ll* 119; *ej* : *e* 110;
   g : *cs* 120; *gy* : *d*
   329; *i* : *ē* 329; *i* : *o*,
   u 197; *i* : *ü* 329;
   k : *cs* 120; *l* : *ll* 323;
   l : *ly* 264; *l* : *n* 196;
   ó : *a* 107; *ói* : *ai* 191;
   rr : *r* 224; *s* : *ss* 108;
   ssz : *cc* 197; *sz* : *c*
   197, 236; *sz* : *s* 120,
   170; *sz* : *ssz* 197;
   sz : *z* 322–3; *u* : *o*
   264 | tör. *ü* : m. *i*
   329; idegen *au* :
   m. *a*, *á* 94 | szó-
   csonkítás 42–3
 harag 44
 harsány 246
 Hársás 27
 hasmánt 196
hasffo, *hassufo* 106
 Havaselve 200
 hazafi 314
 háztűznézni 143
 hazudik, hazug 43
 házsárt 95
 hegedű 144
 Hegedűs L. 100–6,
   259
Heium 55
 helyesírási kérdések
   127, 143
 helynévgyűjtés 142
 helynevek | m. ~
   20 kk., 54–7, 124–
   6, 130–5, 203–6,
   208, 266, 317 | tör.
- ~ 288 | ném. ~
 23 kk. | szl. 30, 317 |
 idegen ~ helyes-
 írása 130
 henger 315
 Henye 109
 héró 312
hetu moger 315
Hevenberg (ném.)
   267
 hideg leli 327
 Hidelve 200
 hímez-hámoz 197
 hímpor 186
 hírlap 98
 Hoba 125
 honvéd 98
 Horger A. 17, 104–6
   119, 189, 319
 horvát 109
 Horváth C. 302 kk.
 hosszú 108
 hosszú láb 185
 hölgy 241, 247
 Huba 125
 hullám 312, 317
 hullámlík 241
 Hunfalvy P. 292
 huszár 98
 hübele-balázs 258
 icca, i(c)eu 197
 idegen | ~ hn.-ek
   írása 130 | ~ szók-
   ról 144
 igeképzők | hang-
   utánzó többől ~ :
   -*d*, -*g* 170; -*kol*,
   -*kél*, -*köl* 196; -*szol*
   198 | deverb.-de-
   nom. ~ : -*ít* 14;
   -*ul*, -*ül* 81 | deverb.
   ~ : -*d* 44; -*dul*,
   -*diül* 81; -*ncsol* 196;
   -*ndoz* 196; -*ódik*,
   -*ődik* 81; -*őzik*,
   -*őzik* 81; -*v* 81 |
   denom. ~ : -*z*
   123–4, 196
 igenév | a fn. ~ 217
 igeragozás 16, 81–2 |
   praes. e. 3. *odē*,
   fürisztē 217 | fel-
   szól. -*sza*, -*sze* 197
- igitövek 44
 „inkeri nyelv“ 60–I
 az írás tört.-e 274
 irodalom 7
 Istál 90
 istenné 242
 Isztambol (tör.) 317
 ital 328
Izbas (tör.) 267
 Jakubovich E. 54, 62
 Janafalva 327
janak (tör.) 290
 japán nyelv 61
 járulékhangok : *h*
   197; *n* 42, 198; *r*
   195; *t* 197
 jászok 82
 jegenye 325
 jegyzőkönyv 332
 jelentésmegoszlás 43
 jelentéstan 274
 jelentésváltozások
   43–5, 85, 137–8,
   143, 174, 196, 198,
   264–5, 321, 325, 329
jezyk (lengy.) 46
 jókarban tart 64
 Jósika M 5–8
 Jula 327
 Julianus 166
jumrudzak (tör.)
   290
 Jutocsa 328
 kabak 342
 kacagány 197
 kacor 197
 kagyló 185
 kaján 245, 317
 Kala 327
 a Kalevala 139
 kalmük szótár 138
kan (tör.) 290
 Kanizsa 28
 Kannisto A. 284 kk.
 karakói tájszók 208
kaš (tör.) 290
 kasita 228
 katika, -répa 256
 Kazinczy 115, 237 kk.
 a kecskemétiak le-
   vele Wesselényi
   F.-hez 331
kelen (mong.) 46

- kellem 238
 a keltezés 280
kemik (tör.) 290
 kényszerít 198
 kerekcsíp 195
 Kerekkrét 27
 keresztnévek 326
Kerudi 55
 keserédes 240
Kefudihitu 55
 Keve 125
Kihani 55
 kis 108
 kísérleti fonétika 100
 klastrom 94
Kojbas (tör.) 267
 Kolbászszek 266
 Komárom vm. dülő-nevei 142
 komoly 242
 koreai nyelv 61
 korom 286
 korrektorok nyelv-vészkedése 127
 Korvin J. 50
 Kosztolányi D. 330
 Kotori 317
 köles 328
 Kölpény 125—6
 a Königsbergi Töredékek versalakja 302
 könny 243
 kör 315
 Körtvélyes 25
 kötél 265
 Köveskút 27
 követség 329
 Krompecher B. 139
kujruk (tör.) 290
kulak (tör.) 290
kulassaa- (f.) 172—80
 Kulpin (hn.) 126
 kuncsorog 196
kuto- (f.) 44
 kutyáncsi 196
 kutyfalvitájszók 269, 338
Kyssin 108
Kytanorum gens (lat.) 165
 láb 185
 laci, lackó 255
 lajhár 185
 Lajos 197
 Lala 326
 lankadoz 243
 lant 196
 lappológia 291
 lassú lába 185
 láthatár 312
 latin | ~ verselés 303 | ~ el. 226, ? 120, 216
 Lazicius Gy. 215
 Lél 125
 leli a hideg 327
 lelkendez 196
 lengedez 244
 lengeteg 244
 lepel 264—5
 lepíté 228
 levelek | m. misszilis ~ 50
 leventa 315
 Lietbert püspök 39
 Lili 326
limbã (oláh) 46
 lomb 183, 247
 Luca 327
 lulei lp. nyj. 298
 Lulu 326
 mackó 256
 magánhangók | m. ~ 69 | orrhangú ~ 135 | ~ nyúlása 222
Magna Hungaria 165—6
 magyar 97, 98
 magyar | ~ok tört. 38, 61, 75—7, 82, 124—6, 164—6, 260 | ~ el.: a szláv nyelvekben 317, ? 235, 317; a németben 24 kk., 172, 177; az oláhban 126, 200, 327, 342; a finnben 96, 171 | ~ hn.-ek 20 kk., 54—7, 124—6, 130—5, 203—6, 208, 266, 317 | ~ szn.-ek 54—7, 71, 121, 124—6, 191, 203—6, 226, 328 | ~ lappológia 291 | Wichmann Gy. csángó gyűjteménye 281
 Magyarboly dülő-nevei 28
 magyar nyelv 10, 48, 59, 330; a Nagy Szótár 188
 magyarok Istene 315
 magyarországi eszmánli-tör. hn.-ek 288
 magyar Simplicissimus 33
 Magyar tenger 312
 majmol 312
 mál 59
 malom 197
 mama 326
 máma 121
 Mara 327
 márna 109
 Maroselve 200
 mart (fn.) 226
 martalék 247, 313
 Márton J. 316
 mássalhangzók 69
 mata 258
 matyó 253
 méd 329
 medve 325
 méla 317
 melák 249
Melence 108
 Melich J. 215, 217
 menedékhely 244
 Menzerath 340—1
 menyét 224—6
 Merenye 109
 Mészöly G. 117
 méz 44
Micolt 226
 Mikos J. 277
 Milosrét 25
 Mimi 326
 Mogyoród dülőnevei 27
 mondat, -tan 16—7, 82—4; a vessző haszn. 200, 280
 mongol | a ~ok

- tört.-e 161 | ~ el.
a mandzsuban 46 |
kalmük szótár 138
mormol 245, 247
Moser H. J. 34
Mundžuk (tör.) 328
Murešel (oláh) 200
musj maštjks (md.)
327
myrtuskoszorú 243
Nädäšel (oláh) 200
nádor 315
nagykamondi dülő-
nevek 208
a Nagy Szótár 188
nagyvilág 243
nectere (lat.) 45
nefelejts 186
negédes ész 316
német | a ~ek be-
települése 22 kk. |
a ~ nyelv 48 | ~
nyelvművelés
216 | ~ hn.-ek 23
kk. | ~ el. 25, 46,
120, 144, 263, 326.
? 196
névragozás | m. ~
16 | tárgy -t 324 |
lat. -ú, -ű, -u, -ü
110 | -ba, -be 318 |
-nek 125 | -val, -vel
168, 171 | -nként,
-nkint 279
névszóképzők | m.
~ 14 | deverb.
-denom. ~: -ság,
-ség 81 | deverb.
~: -ály, -ély 265;
-di 196; -g 44; -i
42; -ka, -ke 43; -l,
-ly 264—5; -n 221;
-ni 217; -ó, -ő 123,
219—20 | denom.
~: -a, -e 121, 326;
-csik 195; -d (-t,
-ti) 225, 325; -i 42,
191; -k 125; -ka,
-ke 286; -ly 81;
-ó, -u 108; -r, -ra,
-re 120, 125; -t 224;
-ta, -te 224—8; -tej
124
névszótövek 81, 329
néz 218—20
nĕžĕ (vepsz) 45
noszogat 198
nő : neje 142
nyakonta 228
nyelvészkedő kor-
rektorok 127
nyelvet fog 45
nyelvföldrajz 275
nyelvhelyesség 82
nyelvészkongressz-
szus | IV. nemzet-
közi ~ 340
nyelvjárásaink orr-
hangú mgh.-i 135
a nyelvtudomány
275
a nyelvújítás tört.-e
110, 180, 199, 237,
311
nyír (fn.), -és 47
Nyirsid 47
nyögdécsel 239, 243
nyuszt 224, 226
ocsúl 248
Oifti 55
oláh | az ~ok tört.-e
57 | ~ hn.-ek 200 |
~ táncnevek 342 |
~ tl : cl vált. 127 |
~ deverb. -ealá |
névszóképző 127 |
~ el. 325, ? 234
Oláhtelek 58
Olatal 95
olasz el. 227, 228
Olburuh 143
ole- (f.) 61
Oltelve 200
Orbán G. 59
Ošorheiű (oláh) 200
oszátek 82
Othiw 110
ov hangértéke 328
Ödön 329
ölt 280
önszeretet 242
órangyal 315
őreb 242, 317
össze 110
összetételek 128—9,
143, 216
pacsirta 226
pagóda 215—6
Pál 94
Pal(y)a 327
Palmer L. R. 273
Pálóczi Horváth Á.
312
pantallér 46
papa 326
Pápai Páriz F. 261
papiesk 195
paprika 99
paprikás 99
parmac (tör.) 291
Pateneg 55
Paul H. 67
Pázmány P.-egye-
tem tört.-e 271
pecér 197
péc-tej 323
pegyvet 226
pejhite 228
Penttilä A. 174
pepita 257
pér-hal 265
Pete 327
Péter 265
Péter halatska 64,
265
petike-hal 64, 265
Peyt(u) 226
pironszó 313
PlanoCarpini 166—7
pocséta 228
pocsondiáz 196
pokláta 227
pokol pitvara 264
polgártárs 248
a pont haszn. 280
popó 326
Pordenonei Odori-
cus 160
pótinca 253
puno- (f.) 44
puszta 97, 99
rablánc 317
Rácirtás 24
Ráckozár dülőnevei
27
Ráctemető 29
radó 251
rajzolat 315

- Ramstedt G. J. 138
 rege 7, 243
 regény 1
regnum Iorianorum
 (lat.) 165
- Reguly A. 292
 remény 241
 repkény 239
 Rétyi nyír 47
 rézmin 253
 Révai M. 292
 Rohonc 196
 róka 43
 rokonértelmű szók
 137
- római mese 2
 a rómaiak tört. 57
 román 'regény' 1 kk.
Romanus (lat.) 57
 rovásírás 229
 ruccan 197
 rukerc 114, 183, 185
 sač (tör.) 291
 Sági I. 215
 Sajnovics J. 291
sakal (tör.) 291
Saliby (tót) 318
 Sámuel—Kölber-ju-
 talom 142
- šan* (vog.) 41, 117
 sár 120
 sár-fűz 198
 sárga 120
 sári-tők, -virág 251
 sarkalat 185
 sarmonta 228
 sarutás 228
 Sárvár 124
 Sás 27
Sauldihama 55
 Saussure F. 104—6
 Savóta 228
 Scythiáról 164—5
 séd 47
 Sempte 124, 236
fepedyk 168
 sepelég 170
 Sér, Sir 200
 sí (fn.) 216
 sibilla 251
sidoda (vepsz) 45
 Siklóssy L. 33
- sillerkocsizni 249
Simeria (oláh) 200
 Simplicissimus | a
 m. ~ 33
Skie (ném.) 216
šmōlunrišækr
 (ném.) 29
- sír (ige) 169—70
Širia (oláh) 200
- somjai 191
 sor 120
Sorbas (tör.) 267
 Sóstó 24
 sömör 120—1
 spanyol hatás az
 olaszban 263
 Speer D. 35
spinnen (ném.) 45
Staul 90
štepanits (ném.) 29
Stumtey 124, 226
 sullog 313
 Sulymostó 24
 sunyi 42
 sunyita 228
Suomi (f.) 61
 suskás 255
Sükösd, segifti 226
 süly 120
 sün(disznó) 196
 syntagma 84
syq- (tör.) 236
lyrolmol 168
 svéd el. a finnben
 178
 /z hangértéke 324
 sz hang jelölése 235
 -sza, -sze 197
 Szabar 109
Σάβαροι 225
 Szabó T. Attila 142
 Szállás 28, 29
 számár 42—3
 számkimenés 316
 számóca 185
 szamosháti | a ~
 nyj. 222 | ~ szó-
 tár 333
Σάραελ (kaz.) 45
 széccél-szék 197
 szég 'barna' 315
 Székelyfalva 125
- székely rovásírás 229
 szeleverdi 196
 Szeli (hn.) 318
 szem 121
 személynevek | m.
 ~ 54—7, 71, 121,
 124—6, 130—5, 203—
 6, 226, 328 | tör. ~
 288 kk., 328 | ~
 mint köznevek 248
 Szemere 120, 125—6
 Szemere P. 7—8
 szemerkél 121
 Szenci Molnár A.
 318
- szendereg, szendere-
 dik 245
 Szendrő vára inven-
 táriuma 332
 Szentjóni Szabó L.
 313
 Szent Mária (hn.) 200
 Szent Péter hala 64,
 265
 Szentpétery I. 271
 szepeg 168
 szepelég 170
 Szerecseny mocsár
 28
- Szilágy S. 313
 Szinyei J. 214, 297
 szirt 315
 szittya (nép) 315
 szláv | a ~ok bete-
 lepülése 22 kk. |
 ~ hn.-ek 29—32,
 317 | ~ el. 42, 109,
 124, 317, 325, ? 127,
 234, (a németben)
 29
- szóconkítás 42—3
 szókinszünk fejlő-
 dése 14
- Szokond 196
 szótaghatár 103
 szótagolás 143
 szótövek 15
 szó (ige) 44
 szökő láb 185
 Szöllősi berek 28
 szulák[p] 236
 szunyáta 224

- szuszmata 227
szül 322
szür-fűz 198
a *t* hangról 101, 189
Tabán 291
Taks, Takson 329
talál 328
Tamás L. 57
Tapolcsány 317
Tárnokistál 95
Tárgu-Mureş (oláh)
200
Tas 125
Techert J. 199
τέχνη (gör.) 45
téjszínű 244
tekeresik 195
telepítéstört. 20
Tepe (tör.) 291
Teplíc 317
testrésznevekből
hn.-ek az oszm.-
tör.-ben 288
tesz 218—20
Theodericus 260
tíl (tör.) 46
Tilosäcker (ném.) 29
tippán 187
titkosírás 261
titoknok 315
tl hangkapcsolat 119,
319
Togora, Togata 165
Tolna vm. elpusztult falvai 142
tortáta 227
Tótok szőllő 29
tölgy 108
török | bolg.- $\sim$ ök
és m.-ok 61, 75—7 |
 $\sim$ szn.-ek 266—7,
288 kk., 328 | $\sim$
hn.-ek 288, *Σάραη*
45 | $\sim$ denom.
névszóképzők:
-*čyk* 266; -*džik* 328;
-*z* 328 | $\sim$ el. 42,
120, 125, 126, 226,
328 | bolg.- $\sim$ el.
74, 286 | oszm.- $\sim$
hatás a m.-ban,
oláhban, lengyel-
ben 45—6
történet 1
tővégi mgh.-k 80—1
Trencsén 124
Tulhoidizeher 55
Tursoc 125
tűj (tör.) 291
tükörszó 45
Tümürte 226
tünemény 316
a *ty* hangról 106
Tymbas (tör.) 267
u hangértéke 328
uccu! 196
Udvari dülőnevei 26
ugat 197
ugrándoz 196
undi 196
unszol 198
uothpenez 109
urál-altaji nyelvek
61
uszít 198
uszkuruc 316
Uzsubu 315
út 109
ü hang jelölése 328
ülesik 195
-ülése 109
ύγαλινω (gör.) 45
v tövű névszók 81
vaj 328
vakotás 228
vakslik 249
valál 265
vallat 126
vallón | $\sim$ telepések
92, 95 | lat. *bl*: $\sim$
ul vált. 91—2
Váluvölgy 24
Várdai A. 50
Várda, Varin 124
vaskota 228
Vata 126
véd 242
Végh J. 137
vegyes zárhangok 1.
affrikáta
Vér A. 50
verselés | a KT. $\sim$ e
302
verszet 185, 314
versnem 185
vessző 197
a vessző haszn. 200
vigály tippán 187
viganó 249
vígjáték 185
világpolgár 248
vityilló 184, 241
vlach (szl.) 57
viganó 249
vogul | $\sim$ verselés
311 | $\sim$ -*ně* ige-
név 219 | $\sim$ birt.
sz. -*i* 41, ? 117
Voyta 226
völgy 108
-völgye 109
Weidlein J. 142
Wesselényi F. 331
Wichmann Gy. 281
Wiklund K. B. 173—4
Wundt V. 71—2
z hangértéke 235,
324
zagota 227
zamat 323
zánót 240—1
zarándok 323
zengő liget 244
zengzet 239
zephyr 243
Zichy 280
Zigány 233, 280
Zimbrig (ném.) 267
Zoda 236
zománc 196
Zomba dülőnevei 26
Zrebene (tót) 29
Zuard(u) 225
züllött 321
zürlött 323
Zylfyz, Zyrfyz 198
Zwdar 236
Zsirai M. 41, 215

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

Inhalt des XXXII. Bandes.

(Enthält nur den Auszug einiger Aufsätze.)

I. Geschichte der Sprachwissenschaft. GEORG LAKÓ: Über die ungarische Lappologie. (291—302.) Bericht über die lappländische Reise des Verfassers sowie über die Tätigkeit der ungarischen Erforscher der lappischen Sprache, wobei insbesondere die bisher wenig gewürdigten Verdienste von Ignaz Halász hervorgehoben werden. — JULIUS LAZICZIUS (340—2) berichtet über den Verlauf des IV. Internationalen Sprachwissenschaftlichen Kongresses in Kopenhagen. — JOHANN MELICH: Zoltán Gombocz zum Gedächtnis. (65—86.) Biographie und kritische Würdigung der Tätigkeit des frühverstorbenen grossen ungarischen Gelehrten. — EMILIE ÚRHEGYI (87—90) gibt ein Verzeichnis der Universitätsvorlesungen von Gombocz; der Band enthält auch sein Bildnis. — JOHANN MELICH: Emil Jakobovich. (62—3.) Rede an der Bahre des verdienstvollen Sprach- und Geschichtsforschers. — J. BÉLA NAGY: Dezső Kosztolányi. (330—1.) Nachruf an den jäh heimgegangenen Dichter und eifrigen Förderer der ungarischen Sprachpflege. — NIKOLAUS ZSIRAI: Josef Budenz (145—60.) Biographie und kritische Würdigung der Tätigkeit des vorzüglichen Gelehrten gelegentlich der Hundertjahrfeier seiner Geburt. Bericht über die Feier der ungarischen Sprachforscher an Budenz' Grabe (214—5). Der Band enthält auch sein Bildnis.

II. Laut- und Formenlehre. BÁLINT CSÜRV: Über die dehnende Wirkung des *l*, *r* und *í* in der Mundart von Szamoshátság. (222—4.) — Um den in Bd. XXXI. (210—8.) erschienenen Aufsatz ANTON HORGERS „Was ist die Affrikata?“ entwickelte sich eine Debatte, an der sich LUDWIG HEGEDŰS (17—20, 189—91), ANTON HORGER (100—3, 259—60), EMERICH MADZSAR (103—6), JOSEF KELEMEN (119) und ALEXANDER HARTNAGEL (319—20) beteiligten und die zu dem Ergebnis führte, dass die Lautverbindungen *dt*, *tl* nicht als kurze Affrikaten betrachtet werden können. — EUGEN JUHÁSZ: Über das ungarische Verkleinerungssuffix *-t*. (224—8.) Beiträge zur Geschichte der Suffixe *-t*, *-ta* und *-te*. — DEZSŐ PAIS: Zu den Formwandlungen des Wortes *fa*. (106—10.) Die ursprünglichere Form des Wortes lautete *fó* (*fou*); später nahm es die Form *fá* an, die sich dann zu *fa* verkürzte. Zugleich untersucht Verf. die ungarischen Angaben einer Urkunde aus dem Jahre 1335. — JOSEF SZINNYEI: Der Infinitiv. (217—22.) Das ungarische Infinitivsuffix *-ni* entstand aus der Verbindung des deverbale Nominalsuffixes *-n* und der Lativendung *-i*, Infinitivsuffixe wie *-nom* u. a. aber gingen aus der Verbindung desselben *-n* mit den besitzanzeigenden Personalendungen hervor. — JOSEF VÉGH: Zur Frage der Nasalvokale in den ungarischen Mundarten. (135—6.) Verf. weist nach, dass es auch in der Mundart von Békés Nasalvokale gibt.

III. Etymologie. Personen- und Ortsnamen-erklärungen. ERNST BABOSS: Züllött. (321—4.) Das Wort ('verkommen') hängt mit dem Zeitwort *szül* 'gebären' zusammen, und bedeutete in der Form *elzüllött* 'heruntergekommen' ursprünglich 'nach der Geburt von der Mutter getrennt (Tier); entfernt'. —

GÉZA BÁRCZI: *Alistál, Felistál*. (90—6.) Die zwei Ortschaften waren wahrscheinlich Siedlungen französischer Einwanderer aus Lothringen; ihre Namen stammen aus dem französischen *staul, stal* 'Warenmagazin, Bude'. — DERS.: *Bázsalamán* 'Handkuss'. (262—3.) Dieses alte ungarische Wort ist Wiener Herkunft und ging aus dem Venezianischen Ausdruck *baso la man* hervor. — SIEGMUND BÁTKY: *Csántér* 'Ganter', *csótár* 'Kolter'. (120.) Die zwei Dialektwörter aus Transdanubien sind deutschen Ursprungs und zeigen den ungarischen Lautwandel *k, g > cs*; *csótár* dürfte auch aus dem lateinischen *culter* hervorgegangen sein. — ANDREAS BENEDEK: *Szemere*. (120—1.) Dieser alte ungarische Personen- und Familienname ist eine Ableitung des Wortes *szem* 'Auge' mit dem Suffix *-r + -a (-e)*. Unabhängig von BENEDEK erklärt den Familiennamen auch DEZSŐ PAIS (125) auf dieselbe Weise. — LUDWIG FEKETE: Ortsnamen mit Körperteilbezeichnungen im Osmanli-türkischen. (188—91.) — LUDWIG GYÖRGY: Das hundertjährige Wort „regény“. (1—10.) Das Wort *regény* 'Roman' wurde zuerst 1836 von Nikolaus Jósika gebraucht und verdrängte schnell die aus dem Deutschen stammende ältere Bezeichnung der Dichtungsgattung *román*; wahrscheinlich wurde das Wort von Paul Szemere geschaffen. — LADISLAUS HADROVICS: *Csere, cserje*. (324—5.) Das Wort 'Gebüsch' ist eine dem Ungarischen angepasste Form des kaj-kroatischen *čret*. Das Wort *cseret* 'Rohrdickicht' ist kleinrussischen Ursprungs. — ANTON HORGER: *Csacsi*. (42—3.) Das Wort entstand durch Wortverstümmelung aus dem Verb *csacsog* 'plappern' mit dem Verkleinerungssuffix *-i*; die Bedeutungsentwicklung dürfte 'plapperndes, albernes Kind' → 'Esel' gewesen sein. — DERS.: *Dada, baba*. (235—7.) Beide Wörter stammen aus der Kinder-, bezw. Ammensprache. — EUGEN JUHÁSZ: *Hazudik, hazug*. (43—5.) Die Entsprechungen des Grundwortes *hazu-* sind finnisch *kuto-* 'stricken (Netz), weben usw.'. Verf. weist den Bedeutungswandel 'Weben' → 'Lügen' durch Belege aus verschiedenen Sprachen nach. — DERS.: *Főz*. (123—4.) Das heutige Verb *főz* 'kochen' war ursprünglich ein Partizip: 'kochend', woraus mit dem denominalen Verbsuffix *-z főz* 'kochend machen' entstand. — JOSEF KELEMEN: Die Wortfamilie *uccu*. (196—8.) Die Interjektion hängt mit dem ungarischen Zeitwort *uszít* 'hetzen' zusammen; auch das Zeitwort *unszol* 'nötigen' gehört derselben Wortfamilie an. — STEFAN KNEZSA: Deklinierte ungarische Ortsnamen im Slowakischen. (317—8.) Das Verhältnis zwischen dem ungarischen *Kotori* und dem kroatischen *Kotoriba* ist nicht genügend geklärt. Zweifellos ungarische Ortsnamen mit der Endung *-ba* sind dagegen im Serbisch-kroatischen *Čentiba* < ung. *Csente*, im Slowakischen *Fatuba, Fatubka* < ung. *fatu, Saliby* < ung. *Szeli*. — LUDWIG LIGETI: Zur Bedeutung des kasarischen Namens Σάρκελ. (45.) Verf. weist die richtige griechische Übersetzung des Ortsnamens ἄσπρον ὄσπίτιον auch durch die Übertragung des Theophanes Continuatus λευκὸν οἶκημα nach. — JOHANN MELICH: Über das Wort *fogoly*. (263—5.) Verf. weist nach, dass diese Ableitung des Zeitwortes *fog* 'fangen, fassen', die in neuerer Zeit 'captivus' bedeutet, im älteren Ungarischen auch in der Bedeutung 'Haft, Gefangenschaft' belegt ist. — LUDWIG MESKÓ: Bendeguz. (328—9.) Der hunnische Königsname, der aus dem türkischen Namen *Mündžüküz* 'Süppchen' stammt, ist im Ungarischen *Bëndégüz* zu lesen. Vom Gesichtspunkte der Lautlehre aus ist das Verhältnis der ungarischen

schen und türkischen Wortformen erklärbar. — GIDEON MÉSZÖLY: *Anyá*. (41.) Verf. behauptet, dass die vogulische Entsprechung des Wortes *šani* bloss mit der besitzanzeigenden Personalendung in der Form *šani* belegt sei. Dagegen weist NIKOLAUS ZSIRAI (117—9) das Vorhandensein des vogulischen Wortes *šani* nach. — GIDEON MÉSZÖLY: Deutung des Wortes *šepedyk* der altungarischen Marienklage. (168—71.) Nach Verf.-s Ansicht ist das vielumstrittene Wort gemeinsamen Ursprungs mit dem Zeitwort *szepeg* und bedeutet 'ich schluchze'. — DEZSŐ PAIS: Anmerkungen zu Anonymus. (124—6.) Verf. erklärt den Ortsnamen *Stumtey* σ : *Scumtey*, heute *Sempte* als Diminutivableitung des Wortes *szem* 'Auge', weist nach, dass der Waldname *Tursoc* sowohl ungarischen als auch slavischen Ursprungs sein kann, behandelt das mutmassliche Verwandtschaftsverhältnis der Führer *Tas* und *Lél*, und weist schliesslich nach, dass der Name des Führers *Botond* ebenso wie die Namen *Bata*, *Vata*, *Buda* sowie das Wort *bot* 'Stock' türkischen Ursprungs sind. — DERS.: *Cigány*, *Zigány*. (232—6.) Verf. behandelt das Verhältnis des Wortes *cigány*, bezw. seiner Entsprechungen im Bulgarisch-serbischen und Walachischen zu dem aus dem Byzantinisch-griechischen bekannten Volksnamen Ἀθίγγανος; von dem Volksnamen *cigány* scharf zu trennen sind der Ortsname *Szigán(y)* > *Cigán(d)* und der Familienname *Zigány*, die wahrscheinlich aus den Partizipialformen *sygan* oder *syyan* des türkischen Zeitwortes *syg-* 'drücken' stammen. — P. D. erklärt (143—4) den in dem Urkundenwörterbuch belegten Personennamen *Olburuch* aus dem deutschen *Alberich*. — LADISLAUS RÁSONYI: *Kolbászszék*. (266—7.) Das erste Glied des Ortsnamens ist der türkische Personenne *Kolbas* 'besiege die Flanke!', ein schicksalbestimmender Name wie *Izbas*, *Sorbas*, *Kojbas*, *Tymbas* u. a. m. — T. ATTILA SZABÓ: *Nyír*, *Nyírés*. (47—8.) Verf. weist darauf hin, dass die Bedeutung der Ortsnamen nicht 'Birke', sondern 'sumpfig' ist. — SIEGMUND SZENDREY: Personennamen als Dingwörter. (248—59.) Belege aus der Volkssprache für Dingwörter, die sich aus Vor- und Zunamen bildeten. — LUDWIG TAMÁS: *Belecrealá*. (126—7.) Das walachische Dialektwort 'Fensterahmen' hängt samt dem Zeitwort *bêlëcruiësc* 'futtern' mit dem ungarischen Verb *béllél* 'futtern' zusammen. — JOSEF TECHERT: *Barka*. (268—9.) Verf. stellt fest, dass das Wort *barka* mit den Bedeutungen 'Kätzchen, Palmzweig' und 'Haarlocke' aus den Formen *bari* und *barika* des Wortes *bárány* 'Lamm' zu erklären ist. — ELEMÉR VIRÁNYI: *Mureşel*; *Maroselve*. (200.) Dieser walachische Ortsname ist ebenso wie *Nádăşel* ungarischen Ursprungs: *Maroselve* 'jenseits der Marosch', *Nádăşelve* 'jenseits des Rorichts'; auch von anderen siebenbürgisch-walachischen Ortsnamen kann festgestellt werden, dass sie Abwandlungen alter ungarischer Namen sind. — JULIUS ZOLNAI: Ungarische Wörter im Finnischen. (96—100., 171—80.) Besprechung der grösstenteils auf literarischem Wege übernommenen Wörter. Besonders eingehend befasst sich Verf. mit dem finnischen Zeitwort *kulassata* 'auf Gewinn ausgehen', dessen Quelle der in den Kriegsjahren entstandene deutsche Ausdruck *Gulaschbaron* 'Spekulant' ist.

IV. Sprachgeschichte. † EMIL JAKUBOVICH: Zur Glaubwürdigkeit der ungarischen Urkunde des Herzogs Johann Korvin. (50—4.) Verf. teilt den 1498 geschriebenen Brief des Her-

zogs in der glaubwürdigen Umschrift aus 1630 mit. — ZOLTÁN LOSONCZI: Die Epochen der ungarischen Sprache seit den ältesten Sprachdenkmälern. (10—7.) Mit Rücksicht auf sämtliche sprachliche Erscheinungen gliedert Verf. die Geschichte der ungarischen Sprache wie folgt: altungarische Zeit bis 1350, mittelungarische Zeit 1350—1600, neuungarische Zeit von 1600 an. — DIONYS SZABÓ: Der Schenkungsbrief der Probstei von Dömös. (54—7., 130—5., 203—6.) Mitteilung des Textes der 1138 datierten, 1329 umgeschriebenen Urkunde. — JOSEF TECHERT: Die sprachlichen Quellen des Dichters Csokonai. (110—7., 180—7., 237—48., 311—7.) Die Quellen der Sprache des bedeutenden ungarischen Dichters waren nebst eigenen Wortschöpfungen die Werke der bedeutenden Sprachreformer seiner Zeit.

V. Volkssprache. BÁLINT CSÜRY: Der Nachlass GEORG WICHMANN'S über die Nordtschangos. (281—7.) Besprechung der unveröffentlichten Nordtschango-Sammlung des verdienstvollen finnischen Sprachforschers. Verf. gab mit ARTHUR KANNISTO WICHMANN'S Wörterbuch der Nordtschango-Sprache und der Mundart von Hétfalu heraus, das als Bd. IV. der *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* erschien.

VI. Geschichte. ALEXANDER ECKHARDT: Die französischen Pilger König Andreas I. (38—40.) Lietbert, Bischof von Cambrai zog 1054 auf einer Reise nach Jerusalem durch Ungarn. Verf. schildert die Reise des Bischofs in Ungarn und auf dem Nordbalkan. GÉZA BÁRCZI fügt dem ergänzend hinzu (260—1), dass um 1050 auch der Ordensbruder Theodericus von Lobbes durch Ungarn zog und dass um 1075 sich auch der Abt Heinrich Guoboldo in Ungarn aufhielt. — LUDWIG LIGETI: Die Budapester Handschrift des Odoricus von Pordenone. (160—8.) Besprechung des berühmten Codex Acephalus, der u. a. auch die Schilderung der Asienreise des Odoricus von Friaul enthält. Hieran anknüpfend befasst sich Verf. mit dem Verhältnis zwischen Europa und dem Mongolenreich im XIII. Jh. — JOHANN WEIDLEIN: Flurnamen und Siedlungsgeschichte. (20—33.) Durch die Untersuchung der Flurnamen in den Komitaten Tolna und Baranya beleuchtet Verf. Ansiedlung und Ausbreitung der deutschen und serbisch-kroatischen Bevölkerung der beiden Komitate im XVIII. Jh.

VII. Kertschrift. LADISLAUS MUSNAI: Denkmäler der Szekler Kertschrift. (229—33.) Besprechung der von Stefan Borberekí 1715 gefertigten Rudimenta-Abschrift. Eine andere Kopie in Kertschrift rührt von Josef Kovács her und stammt aus der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts.

VIII. Schrifttum. ELEMÉR VARJÚ: Der ungarische Simplizissimus. (33—8.) Auf Grund der Forschungen HANS JOACHIM MOSERS wird festgestellt, dass der Verfasser des ungarischen Simplizissimus Daniel Speer war.

IX. Metrik. ERNST JACOBI LÁNYI: Die Versform der Fragmente von Königsberg. (302—11.) Verf. stellt über die vielumstrittene metrische Form des Sprachdenkmals fest, dass diese nicht auf Grund der lateinischen Metrik oder unserem heutigen rhythmischen Gefühl nach zu gliedern ist, da sie aus zusammengehörigen, miteinander in Satzzusammenhang und Gleichgewichtsverhältnis stehenden Teilen besteht.

XXXII. ÉVF.

1936. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

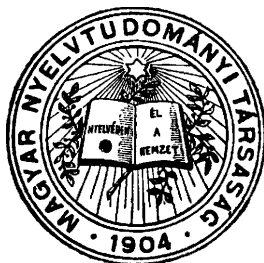
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

311—312. SZÁM

1936. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1936

XXXII. ÉVF.

1936. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

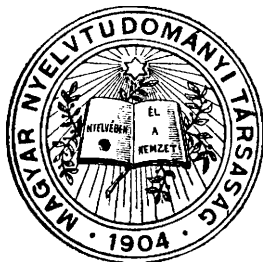
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

313—314. SZÁM

1936. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1936

T A R T A L O M

	Lap
<i>Melich János</i> : Gombocz Zoltán emlékezete ..	65
<i>Úrhegyi Emília</i> : Gombocz Zoltán egyetemi előadásainak jegyzéke ..	87
<i>Bárczi Géza</i> : Alistál, Felistál.....	90
<i>Zolnai Gyula</i> : Magyar szók a finn nyelvben ..	96
<i>Horger Antal</i> : A vegyes zárhangok kérdéséhez ..	100
<i>Madzsar Imre</i> : Az affrikáták és a szótaghatár ..	103
<i>Pais Dezső</i> : A <i>fa</i> alakváltozásaihoz ..	106
<i>Techert József</i> : Csokonai nyelvi forrásai ..	110
Kiseb b közlemények. <i>Zsirai Miklós</i> : Ritus explorandae veritatis. — <i>Szinnyei Ferenc</i> : Adalék a <i>cz</i> és <i>c</i> történetéhez. — <i>Kelemen József</i> : Affrikáta-e a <i>tl, dl</i> hangkapcsolat? ..	117
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Bátky Zsigmond</i> : Csántér, csótár. — <i>Benedek András</i> : Szemere. — <i>Hartnagel Sándor</i> : Máma. — <i>Juhász</i> <i>Jenő</i> : Főz. — <i>Pais Dezső</i> : Jegyzetek Anonymushoz. — <i>Tamás Lajos</i> : Belecrealá.....	120
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Nyelvészkedő korrektorok.....	127
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó Dénes</i> : A dömösi prépostság adomány- levele.....	130
Népnyelv. <i>Végh József</i> : A magyar nyelvjárások orrhangú magánhangzói- nak kérdéséhez ..	135
Könyvismertetések. <i>Zlinszky Aladár</i> : Végh József: Adalékok a rokon- értelmű szavak keletkezéséhez. — <i>Ligeti Lajos</i> : G. J. Ramstedt: Kal- mückisches Wörterbuch. — <i>M. A.</i> : Krompecher Bertalan: A Kalevala keletkezése ..	137
Társasági ügyek. Bevételek és kiadások 1935-ben és költségvetés 1936-ra	139
Külö n f él é k. Jelentés az 1934—1935. évi Sámuel—Kölber-jutalomról	142
Levél s z e k r é n y	142
A b o r í t é k o n: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Előfizetés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Nagyboldogasszony útja 11—13.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1936-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvmélekeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
  4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0.60 P.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2.— P.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1.20 P.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2.40 P.
  19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisralom 0.60 P.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
  22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
  23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alakтана. 0.60 P.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
  25. sz. Knieszta István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
  27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
  28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6.— P.
  29. sz. Bárezi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
  31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
  32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
  33. sz. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
  34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
  35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0.80 P.
  - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolevanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
  - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1936-ra is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1936. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Előfizetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja CsÜRY BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben jelenik meg. Előfizetési ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Ez az összeg két 10 pengős részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő lesz. Az első kötet megjelent (573 lap), a második kötet a folyó évben fog megjelenni.

Budapesten, 1936. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1936. február 1-től március 31-ig.

Alapítványok: Csüry Bálint (kieg.) 16, Jánosi József (kieg.) 4, Losonczy Zoltán (kieg.) 20, összesen 40 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Csüry Bálint, Ecséri Lajos, Horger Antal, Horváth János, Lenk Adolf, Losonczy Zoltán, Simon György, Szinnyei József, Varsányi Emil, Zirc: apátsági könyvtár 8—8 pengő, összesen 80 pengő.

Adományok: Haich Károly 2, Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100, Tomesányi Móric 2, összesen 104 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Szinnyei József 2, írói tiszteletdíjakból: Csonkás Mihály 1, Divini M. 1, M. Kiss Lajos 1, Weszely Gyula 2, Zsirai Miklós 2, összesen 9 pengő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

Balogh Jenő, Győr (1936.), Berzeviczy Albert, Budapest (1936.),
Kannisto Artúr, Helsinki (1934.), Nielsen Konrád, Oslo (1936.).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyei József, alelnök: Melich János, titkár: Lazicius Gyula, szerkesztő: Pais Dezső, jegyző: Ligeti Lajos, pénztáros: Sági István, ellenőr: Kniezsa István.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Bárczi Géza, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczy Zoltán, Nagy József Béla, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Rásonyi László, Schwartz Elemér, Tamás Lajos, Trócsányi Zoltán, Viszota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csúry Bálint, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Solyomossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló-bizottság:

Horváth Endre, Sipőtz Pál, Szidarovszky János.

Nyugtázás

1935. december 1-től 31-ig.

Alapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 10, Szócs Ferenc (kieg.) 10, összesen 20 pengő.

Alapító rendes tagdíja: Tolnai Vilmos (1936-ra) 8 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Bátky Zsigmond 1, Károlyi Árpád 1, Melich János 2, Sági István 1, összesen 5 pengő.

1936. január 1-től 31-ig.

Alapítványok: Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, Győr: női felsőkeresk. iskola (kieg.) 8, Viszota Gyula (kieg.) 10, összesen 118 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Melich János 8, Pécs: ciszt. gimn. önképzőköre 8, összesen 16 pengő.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1936-ra is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy a mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1936. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Előfizetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja CsÜRY BALINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben jelenik meg. Előfizetési ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Ez az összeg két 10 pengős részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő lesz. Az első kötet megjelent (573 lap), a második kötet a folyó évben fog megjelenni.

Budapesten, 1936. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosag* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1936. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

XXXII. ÉVF.

1936. MÁJ.—JÚN.

5—6. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

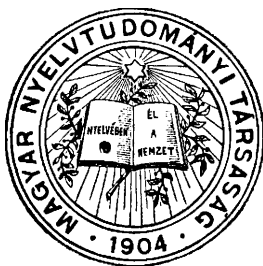
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

315—316. SZÁM

1936. MÁJ.—JÚN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1936

T A R T A L O M

	Lap
<i>Zsirai Miklós</i> : Budenz József	145
<i>Ligeti Lajos</i> : Pordenonei Odoricus budapesti kézírata	160
<i>Mészöly Gedeon</i> : Az Ó-magyar Mária-síralom <i>sepedyk</i> szavának magyarázata	168
<i>Zolnai Gyula</i> : Magyar szók a finn nyelvben	171
<i>Techert József</i> : Csokonai nyelvi forrásai	180
Kiseb b közlemények. <i>Sági István</i> : A Nagy Szótárról. — <i>Hegedűs Lajos</i> : Fonétikai széljegyzetek. — <i>Szabó T. Attila</i> : Somjai és társai	188
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bátky Zsigmond</i> : Cserepecsik. — <i>Horger Antal</i> : Pocskondiáz. — <i>Kelemen József</i> : <i>Uccu!</i> és családja. — <i>P. D.</i> : Szür-fűz, sár-fűz. — <i>Ruhmann Jenő</i> : Bakar, góhér. — <i>Virányi Elemér</i> : Mureşel: Maroselve.....	194
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : A vessző használatának kérdéséhez	200
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó Dénes</i> : A dömösi prépostság adománylevele.....	203
Népnyelv. <i>Oláh Mihály</i> : A sopronmegyei Csepreg nyelvéből. — <i>Makkos Lajos</i> : Tájszók a vas megyei Karakóról. Dülőnevek a veszprémi Nagykamondról. — <i>Szabó T. Attila</i> : Ezerédes-cukor.....	207
Könyvismertetések. <i>Kálmán Béla</i> : Fazekas Jenő: Észtt nyelvművelő és nyelvújító törekvések. — <i>L. Ö.</i> : Angol Filológiai Tanulmányok. I.	209
Társasági ügyek. Pénztári jelentés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1935. évről	210
Különmfélék. Budenz József emlékezete	214
Levélszekrény	215
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Hirdetés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Nagyboldogasszony útja 11—13.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1936-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXII. ÉVF.

1936. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

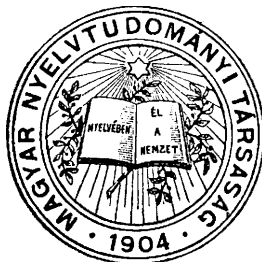
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

317—318. SZÁM

1936. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1936

T A R T A L O M

	Lap
<i>Szinnyei József</i> : A főnévi igenév	217
<i>Csúry Bálint</i> : Az <i>l</i> , <i>r</i> és <i>z</i> nyújtó hatásáról a szamosháti nyelvjárásban....	222
<i>Juhász Jenő</i> : A magyar <i>-t</i> kicsinyítő képzőről	224
<i>Musnai László</i> : Székely rovásírásos emlékek	229
<i>Pais Dezső</i> : Cigány, Zigány	233
<i>Techert József</i> : Csokonai nyelvi forrásai	237
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Személynevek mint köznevek	248
Kisebb közlemények. <i>Horger Antal</i> : A vegyes zárhangok kérdéséhez. — <i>Bárcei Géza</i> : Francia zarándokok I. Endre idején. — <i>Csúry Bálint</i> : Pápai Páriz korabeli titkosírás a néphagyományban.....	259
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bárcei Géza</i> : Bázsalamán. — <i>Melich János</i> : A <i>fogoly</i> szóról. — <i>P. D.</i> : Pér-hal. — <i>Rásonyi László</i> : Kolbászszék. — <i>Szabó T. Attila</i> : Erdély német nevének két XVII. századi magyarázata. — <i>Techert József</i> : Barka	262
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : A maroszéki Kutyalva nyelvéből	269
Könyvismertetések. <i>Sági István</i> : Szentpétery Imre: A Bölcsészettudományi Kar Története 1635—1935. — <i>Ullmann István</i> : L. R. Palmer: An Introduction to Modern Linguistics	271
Társasági ügyek. <i>Laziczius Gyula</i> : Titkári jelentés 1935-ről. — Jelentés az 1935. évi Szily-jutalomról	275
Különfélék. A nemzetközi fonológiai munkaközösség megalakulása.....	278
Levélszekrény	279
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Hirdetés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Nagyboldogasszony útja 11—13.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1936-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

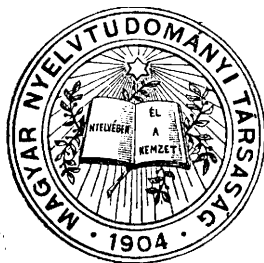
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

319—320. SZÁM

1936. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1936

T A R T A L O M

	Lap
<i>Csúry Bálint</i> : Wichmann György északi-csángó hagyatéka	281
<i>Fekete Lajos</i> : Testrésznevekkal alakult helynevek az oszmánli-törökben	288
<i>Lakó György</i> : A hazai lappológiáról	291
<i>Jacobi Lányi Ernő</i> : A Königsbergi Töredékek versalakja	302
<i>Techert József</i> : Csokonai nyelvi forrásai	311
Kisebb közlemények. <i>Kniezsa István</i> : Ragozott magyar helynevek a tótban. — <i>Vitéz Házi Jenő</i> : Egy ismeretlen adat Szenci Molnár Albert életéből. — <i>Hartnagel Sándor</i> : Az affrikáták természetéről	317
Szó- és szólamagyarazatok. <i>Baboss Ernő</i> : Züllött. — <i>Hadrovics László</i> : Csere, cserje. — <i>Horger Antal</i> : Dada, baba. — <i>Juhász Jenő</i> : Hideg leli. — <i>Meskó Lajos</i> : Bendegúz. — <i>Zolnai Gyula</i> : Követség ..	321
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Kosztolányi Dezső.....	330
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó T. Attila</i> : A kecskeméti levele Wesselényi Ferenchez 1590-ből. — <i>Károlyi Árpád</i> : Jegyzőkönyv. Szendrő vára inventáriumára	331
Népnyelv. <i>Sági István</i> : Csúry Bálint Szamosháti Sztótára. — <i>Szabó T. Attila</i> : A marosszéki Kuttyfalva nyelvéből	333
Különmfélék. <i>Lazicius Gyula</i> : A negyedik nemzetközi nyelvészkongresszus	340
Levélszekrény	342
Tartalom	343
Szó- és tárgymutató	345
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Közgyűlési meghívó. — Hirdetés. — Nyugtázás. — Felolvasó üléseink.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Nagyboldogasszony útja 11—13.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1937-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
  4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0.60 P.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2.— P.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynéveink. 1.20 P.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 2.40 P.
  19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisíralom. 0.60 P.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
  22. sz. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
  23. sz. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0.60 P.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
  25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
  27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
  28. sz. Csefő Gyula. Szállógék, szólásmódok. 6.— P.
  29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
  31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
  32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
  33. sz. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
  34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
  35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0.80 P.
  36. sz. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 0.80 P.
  37. sz. Zsirai Miklós. Budenz József. 0.60 P.
  - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
  - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
11. Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
felolvasó üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1937. január 26-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

Tárgysorozat:

Elnöki megnyitó.

Hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és három
számvizsgáló választása.

Titkári jelentés a Társaság 1936. évi működéséről.

Az 1936. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1936-ról. — Költségvetés 1937-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a leg-
közelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Hirdetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta Csűrű
BALINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló
szótárát. A munka két kötetben, összesen 63 íven jelent meg.
Ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Az összeg
két részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt)
pengő.

Budapesten, 1936. december 15-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1936. október 1-től november 30-ig.

Alapítvány: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 8 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Melich
János 3, Szinnyi József 2, összesen 5 pengő.

☛ **Felolvasó üléseinket** 1937-ben a következő napokon tart-
juk: február 9., március 9., április 13., május 25., június 8.,
október 12., november 9., december 14.

24.741. — Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. — (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
  4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthelyi Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájéztatóhoz. 0.60 P.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2.— P.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1.20 P.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 2.40 P.
  19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriasiralom. 0.60 P.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
  22. sz. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
  23. sz. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0.60 P.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
  25. sz. Knieza István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
  27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
  28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6.— P.
  29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
  31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
  32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
  33. sz. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
  34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
  35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0.80 P.
  36. sz. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 0.80 P.
  37. sz. Zsirai Miklós. Budenz József. 0.60 P.
  - — Emlék Szily Kálmánra, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
  - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivétellel féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
11. Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1936-ra is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlijára.

Budapesten, 1936. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Hirdetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta Csűrű BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókinccsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 63 íven jelent meg. Ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Az összeg két részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő.

Budapesten, 1936. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1936. június 1-től szeptember 30-ig.

Alapítványok: Győr: női felsőkeresk. iskola (kieg.) 8, Jánosi József (kieg.) 4, Viszota Gyula (kieg.) 10, összesen 22 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Bátky Zsigmond 4, Melich János 11, Nagy József Béla 10, Sági István 2, összesen 27 pengő.

24.395. — Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. — (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
  4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthelyi Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0.60 P.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 2.— P.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynéveink. 1.20 P.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2.40 P.
  19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriásiralom könyve. 0.60 P.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégibb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink írónak személyéhez. 0.40 P.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
  22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
  23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0.60 P.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
  25. sz. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
  27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
  28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6.— P.
  29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
  31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
  32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
  33. sz. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
  34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
  35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégibb ábécéi. 0.80 P.
  36. sz. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 0.80 P.
- — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
- — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
11. Laziczus Gyula: A magyar nyelvjárások.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1936-ra is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1936. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Hirdetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta CsÜRY BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 63 íven jelent meg. Ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Az összeg két részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő.

Budapesten, 1936. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1936. április 1-től május 31-ig.

Adomány: Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Hlosvay Lajos 10 pengő.
